

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
७	२६	प्राचीन राज्ञ अर्द्धि	प्राचीन अर्द्धि राज्ञ
५	३७	द्विरुद्यनाला	द्विरुद्यनाल
७	३०	रैभ्य	रैभ्य
१२	२४	सांख्यतत्त्वसमासं	सांख्यत्वसमासं
३५	२३	रवितुल्यरूपः	रवितुल्यरूपः
१६	२०	यश	दश
३६	३६	गौक्षिक	गौक्षिक
२०	२०	उपरिचर, यशु.	उपरिचरयशु,
१३	३३	किञ्चिद्वशवित्तम्	किञ्चिद्वशवित्तम्
१०	१	नाशयन्ति	नाशयन्ति
१५	२५	गणना	गणना
१०	२	वत्स्यन्ति	वत्स्यन्ति
१०	३०	निर्माण	निर्माण
१०	३३	लंकाधीश	लंकाधीश
१०	३६	द्वितीयः	द्वितीयः
१०	३७	यथा; यन्नेय	यथा; यन्नेय
१०	३८	कथयन्ती	कथयन्ती
१०	३९	जीवीय	जीवीय
१०	४०	राज्याभिषेक	राज्याभिषेक
१०	४१	पानक	पानक
१०	४२	पाननी	पाननी
१०	४३	कश्चित्क	कश्चित्क
१०	४४	नदी	नदी
१०	४५	अ	अ
१०	४६	अने	अने
१०	४७	अने	अने
१०	४८	अने	अने
१०	४९	अने	अने
१०	५०	अने	अने
१०	५१	अने	अने
१०	५२	अने	अने
१०	५३	अने	अने
१०	५४	अने	अने
१०	५५	अने	अने
१०	५६	अने	अने
१०	५७	अने	अने
१०	५८	अने	अने
१०	५९	अने	अने
१०	६०	अने	अने

४८	५८	अक्षर	मू
१६५	२५	अनेननना	अनेननना
१६६	१६	ननन	ननन
२०१	२५	अनेननन	अनेननन
२०४	१६	आनेननन	आनेननन
२०५	२६	दिनेन	दिनेन
२०६	२७	अनेनन	अनेनन
२११	६	अनेन	अनेन
२१२	१४	अनेन ने अनेन ने	अनेन ने अनेन ने
२१७	२	दिनेन	दिनेन
२२४	३२	अनेननन	अनेननन
२२६	१६	अनेनननन	अनेनननन
२४२	२४	अनेनननन	अनेनननन
२४४	८	दिनेन	दिनेन
२४५	५	अनेनननन	अनेनननन
२४६	७	अनेनननन	अनेनननन
२५०	१६	दिनेन	दिनेन
२५३	४	दिनेन	दिनेन
२५६	४	अनेनननन	अनेनननन
२५७	४	अनेनननन	अनेनननन
२६०	२३	अनेनन	अनेनन
२७३	२३	अनेनननन	अनेनननन
३०४	१-७	अनेनननन	अनेनननन
३०८	२२	अनेनन	अनेनन
३१३	४	अनेननन	अनेननन
३३३	२७	अनेनन	अनेनन
३८०	२२	अनेनननन	अनेनननन
४०१	२	अनेनन	अनेनन
४३३	२६	अनेननन	अनेननन
४५२	३	अनेननन	अनेननन
४६८	३०	अनेनन	अनेनन
५०६	४	अनेनन	अनेनन
५१२	२२	अनेननन	अनेननन

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	ચરિત્રનું નામ	પૃષ્ઠાંક
૧	મહર્ષિ કપિલ	૧
૨	ભક્ત હનુમાન	૨૯
૩	સદ્ગુણવતી કૈકેયી	૩૯
૪	તપસ્વિની શબરી	૪૯
૫	દાનવીર બલિરાજ	૭૩
૬	મનપુત્ર કર્ણ	૮૦
૭	સાઈ સકાર્ણ	૯૧
૮	બ્રહ્મ સદ્ગુણ કરામ	૧૦૪
૯	ગોસ્વામી વસંતીદાસજી	૧૧૪
૧૦	ભક્ત કબીર	૧૨૯
૧૧	મહાત્મા ત્યાગરાજ	૧૫
૧૨	નવ વકાસજી	૧૬
૧૩	બ્રહ્મ પીપાજી	૧૭
૧૪	નવ વકાસજી	૧૮
૧૫	નવ વકાસજી	૧૯
૧૬	નવ વકાસજી	૨૦
૧૭	નવ વકાસજી	૨૧
૧૮	નવ વકાસજી	૨૨
૧૯	નવ વકાસજી	૨૩
૨૦	નવ વકાસજી	૨૪
૨૧	નવ વકાસજી	૨૫
૨૨	નવ વકાસજી	૨૬
૨૩	નવ વકાસજી	૨૭
૨૪	નવ વકાસજી	૨૮
૨૫	નવ વકાસજી	૨૯
૨૬	નવ વકાસજી	૩૦
૨૭	નવ વકાસજી	૩૧
૨૮	નવ વકાસજી	૩૨
૨૯	નવ વકાસજી	૩૩
૩૦	નવ વકાસજી	૩૪
૩૧	નવ વકાસજી	૩૫
૩૨	નવ વકાસજી	૩૬
૩૩	નવ વકાસજી	૩૭
૩૪	નવ વકાસજી	૩૮
૩૫	નવ વકાસજી	૩૯
૩૬	નવ વકાસજી	૪૦
૩૭	નવ વકાસજી	૪૧
૩૮	નવ વકાસજી	૪૨
૩૯	નવ વકાસજી	૪૩
૪૦	નવ વકાસજી	૪૪
૪૧	નવ વકાસજી	૪૫
૪૨	નવ વકાસજી	૪૬
૪૩	નવ વકાસજી	૪૭
૪૪	નવ વકાસજી	૪૮
૪૫	નવ વકાસજી	૪૯
૪૬	નવ વકાસજી	૫૦
૪૭	નવ વકાસજી	૫૧
૪૮	નવ વકાસજી	૫૨
૪૯	નવ વકાસજી	૫૩
૫૦	નવ વકાસજી	૫૪
૫૧	નવ વકાસજી	૫૫
૫૨	નવ વકાસજી	૫૬
૫૩	નવ વકાસજી	૫૭
૫૪	નવ વકાસજી	૫૮
૫૫	નવ વકાસજી	૫૯
૫૬	નવ વકાસજી	૬૦
૫૭	નવ વકાસજી	૬૧
૫૮	નવ વકાસજી	૬૨
૫૯	નવ વકાસજી	૬૩
૬૦	નવ વકાસજી	૬૪
૬૧	નવ વકાસજી	૬૫
૬૨	નવ વકાસજી	૬૬
૬૩	નવ વકાસજી	૬૭
૬૪	નવ વકાસજી	૬૮
૬૫	નવ વકાસજી	૬૯
૬૬	નવ વકાસજી	૭૦
૬૭	નવ વકાસજી	૭૧
૬૮	નવ વકાસજી	૭૨
૬૯	નવ વકાસજી	૭૩
૭૦	નવ વકાસજી	૭૪
૭૧	નવ વકાસજી	૭૫
૭૨	નવ વકાસજી	૭૬
૭૩	નવ વકાસજી	૭૭
૭૪	નવ વકાસજી	૭૮
૭૫	નવ વકાસજી	૭૯
૭૬	નવ વકાસજી	૮૦
૭૭	નવ વકાસજી	૮૧
૭૮	નવ વકાસજી	૮૨
૭૯	નવ વકાસજી	૮૩
૮૦	નવ વકાસજી	૮૪
૮૧	નવ વકાસજી	૮૫
૮૨	નવ વકાસજી	૮૬
૮૩	નવ વકાસજી	૮૭
૮૪	નવ વકાસજી	૮૮
૮૫	નવ વકાસજી	૮૯
૮૬	નવ વકાસજી	૯૦
૮૭	નવ વકાસજી	૯૧
૮૮	નવ વકાસજી	૯૨
૮૯	નવ વકાસજી	૯૩
૯૦	નવ વકાસજી	૯૪
૯૧	નવ વકાસજી	૯૫
૯૨	નવ વકાસજી	૯૬
૯૩	નવ વકાસજી	૯૭
૯૪	નવ વકાસજી	૯૮
૯૫	નવ વકાસજી	૯૯
૯૬	નવ વકાસજી	૧૦૦

ક્રમાંક	અરિયત્તુ નામ	પૃષ્ઠાંક
૩૦	પરમ ગંગા ગામીય પંત	૩૪૫
૩૧	ગંગા ગામીય	૩૪૬
૩૨	દેવના પંતિન	૩૪૭
<hr/>		
૧	દગરન મુદમદ (મળ)	૩૪૮
૨	દગરન કાનિયા	૪૦૮
૩	દવિવર ઉમર	૪૧૬
૪	દિમર ખાખા	૪૩૧
૫	અપુર્વ અભામનાથી આપર	૪૪૦
૬	ગાઠ વાલાલ-ઉદીન વમાનો	૪૪૬
૭	નામનીન મુદી ખવરન અબ્બર	૪૫૬
૮	નાનિપરાપુ આન મુલા	૪૬૬
<hr/>		
૧	દમુ પ્રિયન	૪૭૮
૨	સંગ કાનિયા	૪૮૧
૩	મદામા હુયર	૫૧૬
૪	સંગ મોરિયન	૫૩૧
૫	વીરના ઓર અમાદા કા પુતરા જુનો	૫૪૧
૬	કંબુમ ઉદારામા ટામમ ગાદા	૫૪૬
૭	ચેદાન બાક	૫૬૩
૮	કેડીક ડગરાદા	૫૬૬
૯	અપાદામ સિંકન	૫૮૧
<hr/>		
૧	મદામા દનકપરાસ	૫૮૭
૨	મદામા સામોલનુ	૬૦૭
૩	કર્મવીર સોનોદ	૬૧૬

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	ચરિત્રનું નામ	પૃષ્ઠાંક
૧	મહર્ષિ દ્વિપદ	૧
૨	ભક્ત હનુમાન	૨૯
૩	સદ્ગુણવતી કૈકેયી	૩૯
૪	તપસ્વિની શયરી	૪૯
૫	દાનવીર બલિરાજ	૭૩
૬	રાનપુત્ર કર્ણ	૮૦
૭	સાઈવકર્ણ	૯૧
૮	ભક્ત રાદાન કસાઈ	૧૦૪
૯	ગેરવામી વૃક્ષરીદાસજી	૧૧૪
૧૦	ભક્ત કૃષ્ણીર	૧૨૯
૧૧	મહાત્મા ત્યાગરાજ	૧૫૩
૧૨	મહા વૃક્ષરામજી	૧૬૨
૧૩	ભક્ત પદ્મારાજ	૧૭૩
૧૪	ભક્ત મય્યામલા	૧૮૧
૧૫	ભક્ત નામદેવ દરજી	૧૮૯
૧૬	ભક્ત મલ્લિકાર્જુન	૨૦૦
૧૭	ભક્ત બિન્દુ મહાપત્રી	૨૦૪
૧૮	ભક્ત મહાદેવ	૨૧૮
૧૯	ભક્ત મહાદેવ	૨૨૬
૨૦	ભક્ત મહાદેવ	૨૪૨
૨૧	ભક્ત મહાદેવ	૨૫૬
૨૨	ભક્ત મહાદેવ	૨૬૬
૨૩	ભક્ત મહાદેવ	૨૭૨
૨૪	ભક્ત મહાદેવ	૨૮૫
૨૫	ભક્ત મહાદેવ	૨૯૬
૨૬	ભક્ત મહાદેવ	૩૦૧
૨૭	ભક્ત મહાદેવ	૩૧૧
૨૮	ભક્ત મહાદેવ	૩૨૧
૨૯	ભક્ત મહાદેવ	૩૩૧
૩૦	ભક્ત મહાદેવ	૩૪૧

ક્રમાંક ગરિતનું નામ

૩૦	પરમ બામ હામાડ પંન	...	...	...	૩૪
૩૧	બામ ગામાડ	...	...	...	૩૬
૩૨	દેવાન પમિન	...	...	...	૩૮
૧	દરદરન મુદરમદ (મન)	...	...	...	૪૦
૨	દરદરન દાનિમા	...	...	...	૪૨
૩	દરિવર દરિવર	...	...	...	૪૪
૪	દરમર ખમ્મમ	...	...	...	૪૬
૫	અપૂર્વ અમામ-વાગી ગામર	...	...	...	૪૮
૬	સાદ, વાલાસ-દરીન પમાગી	...	...	...	૫૦
૭	નામગીન મુકી પમાલન અમાર	...	...	...	૫૨
૮	નાનિવરાધન ખાન મુમા	...	...	...	૫૪
૧	દરુ પ્રિમન	...	...	...	૫૬
૨	મન કાનિમ	...	...	...	૫૮
૩	મદામા લયર	...	...	...	૬૦
૪	મન મેરિયસ	...	...	...	૬૨
૫	વીરના ઓર મમાન દા પુતરા પૂતો	...	...	...	૬૪
૬	કેલુસ દરમામા દોમમ ગાન	...	...	...	૬૬
૭	પેદાન પાક	...	...	...	૬૮
૮	કેડીક કમલાસ	...	...	...	૭૦
૯	અપ્પાદામ સિંકન	...	...	...	૭૨
૧	મદામા કનકપ્રસાસ	...	...	...	૭૪
૨	મદામા લાઓત્તુ	...	...	...	૭૬
૩	કર્મવીર મોતોદ	...	...	...	૭૮

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	ચરિત્રનું નામ	પૃષ્ઠાંક
૧	મહર્ષિ કપિલ	૧
૨	ભક્ત હનુમાન	૨૯
૩	મહાશયવતી કૈકેયી	૩૯
૪	તપસ્વિની શયરી	૪૯
૫	દાનવીર અસિરામ	૭૩
૬	મનપુત્ર કર્ણ	૮૦
૭	શાઈવકર્ણ	૮૧
૮	અમન મન કસાપ	૧૦૪
૯	મરવાની વૃષભીદાસ	૧૧૪
૧૦	અમન કવીર	૧૨૯
૧૧	મહામતિ દયાગરાજ	૧૫૩
૧૨	મહા વૃષભીદાસ	૧૬૨
૧૩	અમન પાતીલ	૧૭૩
૧૪	અમન મહામતિ	૧૮૧
૧૫	અમન મહામતિ કર્ણ	૧૮૯
૧૬	અમન મહામતિ	૨૦૦
૧૭	અમન મહામતિ	૨૦૪
૧૮	અમન મહામતિ	૨૧૮
૧૯	અમન મહામતિ	૨૨૬
૨૦	અમન મહામતિ	૨૪૨
૨૧	અમન મહામતિ	૨૫૬
૨૨	અમન મહામતિ	૨૬૬
૨૩	અમન મહામતિ	૨૭૨
૨૪	અમન મહામતિ	૨૮૪
૨૫	અમન મહામતિ	૨૯૬
૨૬	અમન મહામતિ	૩૦૮
૨૭	અમન મહામતિ	૩૧૮
૨૮	અમન મહામતિ	૩૨૬
૨૯	અમન મહામતિ	૩૪૨
૩૦	અમન મહામતિ	૩૫૬

પ્રકાશ સમાયેલો છે; તેવો ખીજા કામ પણ મંથમાં નથી દેખાતો.”

“મેં મારી કામના કેટલાય વિવાદોમાં કન્યાઓને સમાયણું દેજનાં આપી છે, કે જોઈ તે પતિવત ધર્મ પાળનારી થઈને સ્ત્રી-જાતિની મહત્તા માટે ગર્વ રાખે. આથી જોડે મારી જ્ઞાતિએ તો મને કથંકિત કરવાનું બીડું ઉઠાવેલું, પરંતુ મેં સ્પષ્ટ કહી દીધું કે સમાયણું કંઈ માત્ર હિંદુસમાજનો મંથ નથી, પણ આખી દુનિયાના માણસોની સંપત્તિ છે. x x હાલમાં પશ્ચિમની સભ્યતાએ ભારતીય આદર્શની અભ્યુત્થાને ટાળવા-ખૂંસવામાં કસર નથી રાખી; અને તેથી અમારી નૈતિક શક્તિ પ્રાયઃ બધાંજ ધર્મકાર્યોને માટે ક્ષીણ થતી ચાલી છે.”

સૈયદ હાસીમઅલી સાહિત્યાલંકાર

ગ્રંથસેવનનો સહિમા

यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुक्लंश्चपलाचिनोदः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા વિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપલાના (લક્ષ્મીના-લીના) શુકલ વિનોદ શી ગણ-તરીમાં છે ?

“તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને ખીજું જે આવ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો, પણ એવું તો તમે થોડું વાંચો તેમજ સારું. ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં ખીજાં પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે.”

સ્વામી વિવેકાનંદ

“પુસ્તકોમાં હું શુંયામેલો રહી શકતો તેથી મને જે માસ વધારે જેલ મળત તોપણ હું કામર ચાત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઉલ્લેખ વધારે મુખ્ય-ચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેડી શકે છે. x x એક પછી ખીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી શકશો.”

મહાત્મા ગાંધીજી

“બધુંએ ! સારાં પુસ્તકો એટલે શું એ તમે જાણો છો ? સારાં પુસ્તકોની કિંમત તમે સમજો છો ? ભાઈ ! હજી આપણે એ નથી સમજતા. જે સમજતા હોયએ તો આપણી હાલત આવી ન હોય. મને તો લાગે છે કે, જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમાં શોભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે ને પુસ્તકો તે જ્ઞાન લઈ શકાય તેવાં વહાણો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને આપણા ઘરમાં આવી શકે એવો તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે; જ્ઞાન

“એકાદ ઉત્તમ ગવૈયો ધ્રુવે ત્યારે જેમ પોતાના વાહનમાંથી ચઢાય તે સ્વર કાઢી આનંદ લે છે; તેમ એક વાંચનાર પણ ત્યારે ધ્રુવે ત્યારે એકાદ ઉત્તમ ગ્રંથમાંથી પોતાને મનમતો અવાજ કાઢી આનંદમય થઈ શકે છે.”

“અવકાશની એકાદ ક્ષણનો પણ ઉપયોગ કરી લેવા માટે એક્સટન જેવો પ્રતિભાશાળી પુરુષ પણ ગજવામાં સદાય એકાદ પુસ્તક લઇને ફરે; તો પછી આપણા જેવાઓએ તો ખુદી વૃથા જતી કિંમતી ક્ષણોને બચાવવા માટે શું ન કરવું જોઈએ ?”

“ખોરાક વિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાન વિનાનું મન પણ નિર્મોલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરિ સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં સારાં પુસ્તકો નથી, તે ઘર ઘર નહિ પણ નિર્મોલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુકદ્દમોને રહેવાની ધોરજ છે.”

એક વિદ્વાન દીકજ કહે છે કે, વાંચવાની હોંશ છોડી દેવાના બદલામાં કોઇ મને આખા હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તોપણ હું તેને કદી છોડું નહિ.”

“પુસ્તકો તરુણવસ્થામાં સુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં મન રંજન કરે છે અને ઉદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણું જીવન આપણને નકામું લાગવા દેતાં નથી. વળી તે આપણી ચિંતા તથા ક્રોધાદિને શાંત કરી નિરાશાનો નાશ કરે છે.”

“એક પાશ્ચાત્ય પંડિતનો તો એટલે સુધી મત છે કે ‘માણસને લૂગડાંલત્તાની જેટલી જરૂર નથી તેટલી પુસ્તકોની છે.’ તે પોતે પણ જરૂરનાં પુસ્તકો ખરીદી લેતાં સુધી લૂગડાં લેવાનું મુલતવી રાખતો. તેને સિસેરોનાં પુસ્તકો બહુ ગમતાં. તે વાંચતો ત્યારે ત્યારે ‘હું વધારે સારો થયો છું’ એમ તેને લાગતું.”

“ઉત્તમ ગ્રંથો, તેનું સેવન કરનારાઓમાં ધર્મ, નીતિ, ચાતુર્ય, પ્રતિભા, સૌર્ય, ધૈર્ય તથા પરાપકારવૃત્તિને વિસ્તારે છે, અને જેમ જેમ એ દૈવી ગુણોની સત્તા જામતી ચાલે છે, તેમ તેમ દુનિયાને પીડારૂપ આસુરી ભાવોની જડ નાશ પામતી જાય છે.”

“ગ્રંથોની ઝોરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તોપણ એ ગ્રંથોજ્ઞ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે ‘અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લ્યો અને વાપરો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે.’ શું આ માનસવાણી ઝોળી કિંમતી છે ?”

ઉત્તમ ચરિત્રોના ફાવડા

(અનુભવીઓના ઉદ્દગાર)

“હવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ અરીસામાં મનુષ્ય
 પોતાની મુખાકૃતિમાં ખાંપણ જુએ છે, ત્યારે તે ખાંપણને કાઢી નાખવા
 અને કાંતિમાં વધારો કરવા પ્રયત્ન કરે છે; તેમ ચરિત્રરૂપી આરમી વડે
 પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલાં ભૂપણદૂપણ-ગુણદોષ વગેરે તેના જોવામાં
 આવે છે; અને તેમ થતાં દૂપણનો ક્ષય અને ભૂપણમાં વૃદ્ધિ કરવાને તે
 ન્દયન થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા જોધ કરવાથી નથી બનતું,
 તે કામ હવનચરિત્ર સહેલાઈથી પાર પાડી શકે છે. અતિશ્રમ લઈ
 વિદ્યા ભણો, દેશાટન કરો, સ્વદેશહિતેચ્છુ થાઓ, પ્રેમશૌર્ય દાખવો, એવા
 એવા ઉપદેશોથી જેથી અને જેટલી અસર થાય છે, તેના કરતાં એવા
 ગુણોથી અકિન થએલાં અસામાન્ય માનવીઓનાં ચરિત્ર વાંચવા-સમ-
 જવાથી વાણીજ વધારે અસર થાય છે. અર્થાત્ તેના અંતઃકરણમાં
 આગાહ અને ઉંડી જાપ પડે છે, અને પછી તે એવો દિવ્ય માનવી
 બનવાને ઉત્તેજિત થઈ આગળ વધે છે.”

“ચરિત્રોના વાચનથી આપણું કૌતુહલ સતેજ થાય છે, આપણું
 અજ્ઞાન હવન થાય છે; આપણામાં નવું કૌવત, હિંમત અને શ્રદ્ધા
 વધે છે. આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર શ્રદ્ધા
 વધારી શકીએ; આપણા મનના કાશા જાગે છે; આપણે ક-
 સીંચી શકીએ; અને મોટાઓના કામોમાં તેમની સાથે જોડાઈ
 શકીએ. આપણે કોઈક એક કામ આ પ્રમાણે ઉત્તમ હવનચરિત્રોના
 વાચનથી કરી શકીએ અને તેમના દાખલા-દર્શન જોઈને સફર્તિ-
 ની આશા રાખી શકીએ. આપણા અજ્ઞાનમાં આવવા બરાબર છે.”

ગર્ભમાં જ્ઞાનોપદેશ માટે જન્મ લઇશ.” તેમણે એ પ્ર-
માણે કયું. કપિલનો જન્મ સરસ્વતીના કિનારે કર્દમ
ઋષિના આશ્રમમાં થયો. આ અતિ પ્રાચીન કથા છે, કેમકે
સરસ્વતી ગંગા કરતાં પણ પ્રાચીન છે. આ કપિલદેવે
સગરના ૬૦ હજાર પુત્રોને બાળી નાખ્યા હતા, એટલે
સગરના પૌત્ર ભગીરથે તપ કરીને ગંગાનું અવતરણ કરા-
વ્યું—આ પ્રમાણેની કથા મળે છે. આજકાલ સરસ્વતી
નદીનો પત્તો લાગતો નથી, પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં તે
પ્રયાગ આગળ ગંગામાં મળી ગઈ હતી, એ પ્રસિદ્ધ છે.
કર્દમ ઋષિ પોતાની પુત્રીઓને મરીચિ, અંગિરસ, વસિષ્ઠ,
અત્રિ વગેરે પ્રસિદ્ધ ઋષિઓ સાથે પરણાવી તપશ્ચર્યા
કરવાને આજ્ઞા ગયા. વાયકોને યાદ હશે કે, આજ ઋગ્વે-
દના પ્રાચીન ઋષિ છે.

માઝગથી કપિલ પોતે એક મહાન સિદ્ધ પુરુષ થયા,
તેને તેમણે પોતાની માતા દેવહૂતિને જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો,
તેણી દેવહૂતિને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ. જે સ્થળ પર આ ઉપદેશ
જાપવામાં આવ્યો હતો તે સિદ્ધપુરના નામથી ગુજરાત-
ના પ્રસિદ્ધ છે. અહીંના કપિલ ઋષિનો એક આશ્રમ
હતો. માતાને જ્ઞાનોપદેશ આપીને કપિલ ઋષિ ઇશાન
સિદ્ધિને તપશ્ચર્યા કરવાને આજ્ઞા ગયા.

ત્યાં કોઈ ક્યારે તપશ્ચર્યા કરતા હતા. અહીંયાં વાંઘની બનાવેલી એક નાની ધતુંકુદીને કપિલના આગમ નદીકે જોગબવામાં આવે છે. અહીંયાં એક ધમાઈ ગમેલી કપિલની મૂર્તિ છે. તેની ડાબી બાજુએ માત્ર બીજીએ અને જમણી બાજુ સામાન્ય રવામીની મૂર્તિએ છે. આ મૂર્તિઓ પણ બેવીજ જાતની અને ધમાઈલી છે. આ સામાન્ય રવામીએ કદીયો આ આગમનો પગા ખેંચતાં હશે, આ મૂર્તિ પર જે કંઈ ચઢાવવામાં છે તે અંધારાવાળા માથુ લે છે.

અહીંયાં ઉદ્ધે પાંડા મોટી લાંબાની તારાંધા હતા. આ કથાન દક્ષિણ-પૂર્વે મમુકના કિનારે ક્યાંક મથલપુર નેમું છે. અહીંયાં આવી જ્યાં મમુકના ૧૦૦ દલ્દર પુત્રો (મેના છે) કોલાહલ મચાવ્યા ત્યાં નેમનું ને બધાને નેમના કોપાનલથી બરમ કદી રીધા હતા. કદાચ તેજ દિવસથી તેમનું નામ “ વેશાનક અવવાર ” (દક્ષિણ પદમુ આ પાટીથી મમુકના પુત્ર અમુકાને જઈ જવિને મમલ ક્યાં અને તેમની સંમતિથી મમરે મંચા લાવવાનાં મમલન આદ્યો, જે તેમના પૌત્ર બનીરથના મમપમાં મદજ પયો. આવી અંગાજીતું નામ બાગીરથી પદમુ.

સુપ્રસિદ્ધ રાજા ઉપરિચર વસુદેવે જુદરથનિની આગાધી જે અશ્વમેધ યજ કયો હતો તેમાં કપિલ દાજર હતા અને શ્રીરામચંદ્રજીએ જે મદ્યના કિનારા પર અશ્વમેધ યજ, રાવળના વધના પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે કયો હતો તેમાં પણ કપિલ દાજર હતા. વળી પ્રખ્યાત પુરુષોત્તમ જે અશ્વમેધ યજ કયો હતો તેમાં પણ કપિલ દાજર હતા. આ ઉપરાંત પ્રાચીન રાજા બલિ કપિલના આશ્રમમાં તપશ્ચર્યા માટે ગયા હતા. આ કથા દરિવંશ, રામાયણ, મદન-ભારત, બાગવત વગેરે ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે. હવે આપણે આ વાત પર વિચાર કરવાનો છે કે “ કપિ વસ્તુ નજર ” જે જુદના પિતાની રાજધાની હતી કપિલાચાર્ય સાથે અંબધ હોઈ શકે કે કેમ ?

વિન્સેન્ટ સ્મિથે પોતાના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે “આ નગર ‘શાક્ય’ રાજ્યે વસાવ્યું હતું. એ નગર કાશીથી ઇશાન ખૂણામાં ૧૦૦ માઇલ દૂર હતું. અશોક અને હર્ષના રાજ્યનો વિસ્તાર દેખાડતા નકશામાં જે કપિલવસ્તુ નગરનું સ્થાન દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે કાશીથી ઉત્તરે ૧૫૦-૧૭૫ માઇલ ઉપર હિમાલયના જંગલમાં કૌશલ નગરની રાજધાની શ્રાવસ્તી અથવા કુશલનગરની મધ્યવર્તિની ગંડકી નદીના પશ્ચિમભાગમાં છે.

ગૌતમ બુદ્ધના વખત સુધી—અર્થાત્ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૪૩ માં આ નગર ઘણું આબાદ હતું. આનાથી પંચ વરસ પહેલાં એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૦ માં કૌશલ દેશના રાજા “વિરુદ્ધકે” ચઢાઈ કરી આ પ્રાચીન નગરનો નાશ કર્યો અને અનેક યૌદ્ધાની કતલ કરી. આ કપિલવસ્તુની ખાસતી “કુણિની” નામના વનમાં જ્યાં ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ થયો હતો ત્યાં સમ્રાટ અશોકે એક સ્થાન નિર્માણ કર્યું હતું, જે અત્યાર સુધી જેમનું તેમ છે. પ્રસિદ્ધ ચીનાઈ મુસાફર ફાહિયાન જે ઇ. સ. ૪૦૦ માં અર્થાત્ બુદ્ધના સમયથી ૬૦૦ વરસ પછી હિંદમાં આવ્યો હતો તેણે કપિલવસ્તુને ઉજ્જડ સ્થિતિમાં જોયું હતું. એ વખતે ત્યાં ત્રણ ગૌરવ વિશુઓ રહેતા હતા. વળી એથ ૩૦૦ વરસ પછી એટલે ઇ. સ. ૭૦૦ માં જ્યારે ચિનાઈ મુસાફર હુએન-સાંગ હિંદમાં આવ્યો હતો ત્યારે કપિલવસ્તુનાં અસ્તિત્વનું પુરુષ ન હતું, કેવળ અશોકનો સ્તંભજ એવું જ નહોતું. આ નગર આજથી કોઈ લગભગ ૧૩૦૦ વર્ષ પહેલાં નાશ પામી શૂન્ય હતું.

લગવાન બુદ્ધનો જન્મ થયો હતો અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ જણાવ્યું છે કે, કપિલદેવ માતાની આજ્ઞા લઈ ઇશાન ખૂણામાં આલ્યા ગયા હતા. આશ્રમમાં રાજકુમારોનો ઋષિએ ઘણો સારો સત્કાર કર્યો, અને તેઓ તેમની આજ્ઞાથી ત્યાં વસ્યા.

આ સમાચાર ધીમે ધીમે શ્રાવસ્તી નગરીમાં પહોંચ્યા અને અનેક ધનાઢ્ય રાજપુરુષો અને વ્યાપારીઓ તથા અન્ય પ્રજાજનો જે રાજકુમારને બહુ આહતા હતા અને રાજના આ અયોગ્ય આચરણની સ્વાભાવિક રીતે વિરુદ્ધ હતા તેઓ ધીમે ધીમે રાજકુમારો પાસે પહોંચ્યા અને ત્યાં વસવા લાગ્યા. તે દરમિયાન રાજકુમારોએ ઋષિ પાસે ત્યાં એક શહેર વસાવવાની આજ્ઞા માગી. ઋષિએ આજ્ઞા આપી અને કપિલદેવના હાથેજ તે નગરનું ખાતમુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું. નગરનું નામ, કપિલના પ્રતિ પ્રેમ પ્રકટ કરતા માટે “કપિલવસ્તુ” પાડ્યું અને ‘ઐાપુર’ ‘શાક્ય’ નામના મારણ કરી ત્યાંનો રાજા થયો. આ શાક્ય નામના રાજાને સાંખ્ય મરથીજ રાખવામાં આવ્યું હોય એમ જ કહેવાય છે.

આ રીતે રાજા જણાય છે કે, બુદ્ધનો જોડ મત નો સંપૂર્ણ વિસ્તૃત રૂપ છે. સંલવ છે કે શાક્ય-કુળનો રાજા જેણે કપિલના સાંખ્યસિદ્ધાંતો પર શ્રદ્ધાપૂર્વક ધ્યાન કરીને વિદ્યા અને બુદ્ધિ બાલ્યાવસ્થામાં તેના મતનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર કર્યો હોય અને તેના પરિણામે તેમણે જોઈ તેમણે કહેવું હોય. કપિલ અને બુદ્ધ અને આ વાતની સમજૂતી કરવા માગી. દુઃખથી છુટે, યજ્ઞો તરફ ધૃષ્ટા, ધર્મના સંપૂર્ણ સ્વીકારના. પરંતુ સાંખ્યનો સિદ્ધાંત એક સમય વિદ્યાનો તેના પર વાતચીત કરવાનો નહોતો. પરંતુ બુદ્ધના સિદ્ધાંતોને કાલે પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ છે.

મહર્ષિ કપિલ

પુરાણોમાં લખ્યું છે કે, શિવ-પાર્વતી શરવનમાં રહેતા હતાં. ધણું કરીને આજ 'શકટવન' તે 'શરવન' હતું. તેનું એક પ્રમાણુ તો એ છે કે, શિવજી સાંખ્યસિદ્ધાંત અને કપિલદેવ સાથે ચારી રીતે પરિચિત છે. પદ્મપુરાણમાં શિવજીએ સ્પષ્ટ રીતે સાંખ્યમતની પ્રશંસા કરી છે. એ સિવાય નેપાળના શુરખાઓ શંકરના અનન્ય ભક્ત છે અને નેપાળમાં પ્રખ્યાત પશુપતિનાથનું મંદિર છે તે પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

હવે એક મહાન કઠિન પ્રશ્ન ઝાડી રહી ગયો કે, અનુમાને કપિલદેવનો સમય કેટલો હોવો જોઈએ ?

કપિલદેવે યજ્ઞપ્રધાનો વિરોધ કર્યો અને તેમણે જ્ઞાન-કેન્દ્રને મુખ્ય સ્થાન આપ્યું. એમ જણાય છે કે, ઋગ્વેદના ૧૦મા મંડળમાં કપિલની પ્રસિદ્ધિ થઈ ગઈ હતી. ૧૦મા મંડળમાં કપિલના સંજ્ઞામાં એક ઋચા મળી આવે છે—

"વશાનામ્ એકં કપિલં સમાનમ્." (ઋ. ૧૦, ૨૭, ૧૬) તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કપિલ ઋષિ જ્ઞાનકાંડના આચાર્ય અને ભવિષ્યદ્રષ્ટા છે. તેના પછીથી ઉપનિષદોનો કાળ આવ્યો. અને ઉપનિષદોમાં પણ કપિલની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે પછી રામાયણ, ભગવદ્ગીતા, મહાભારત વગેરેમાં કપિલનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. વૈદિક કાળના ઋષિ અગિરસ, વસિષ્ઠ વગેરે અને સમ્રાટ ઉત્તાનપાદ, ધ્રુવ વગેરે કપિલના સગા-સંજ્ઞાથીઓજા હતા. આ જાણત વિશેષ જાણ કહેવાઈ ગયું છે. આ પછીથી માનન્ધાતાના જમાઈ "વૈશંપય" ઋષિનું પણ તેમણે વર્ણન કર્યું છે. આ માનન્ધાતાના પુત્રના વંશની ૧૬મી પેઢીએ થયા હતા. પાછળથી કપિલે "અશ્વિપુત્ર"ની ઉપાધિ મેળવી હતી. ઉપરિચરવસ્તુના યજ્ઞમાં જ્યાં જુહસ્વપતિ રહેતો ત્યાં કપિલ પણ હાજર હતા. એ જ રીતે ત્યાં કપિલ પણ હાજર હતા. એ જ રીતે ત્યાં કપિલ પણ હાજર હતા. એ જ રીતે ત્યાં કપિલ પણ હાજર હતા.

રાજા સતયુગના અંતમાં થયા હતા. તેમનાથી ૬૦૦ વરસ પછી ઇક્ષ્વાકુની પદ્મી પેઢીએ રામચંદ્રજીએ સરયુકિનારે કરેલા અશ્વમેધમાં પણ કપિલ મુનિ હાજર હતા. તે પછી-થી ઇક્ષ્વાકુ વંશના છેલ્લા રાજા સુજાતના પુત્ર “ઔપર” (શાક્ય) જે રામચંદ્રજીની ૪૧ મી પેઢીએ થયો હતો તેના વળતમાં કપિલ નેપાળની તળેટીમાં શકટવનમાં આશ્રમ બનાવી રહેતા હતા. આ પ્રમાણે પશ્ચિમોત્તર સીમા પર સરસ્વતી નદીની નજીક જન્મ ધારણ કરી, ગુજરાતમાં ત્રિદિવ્ય આગળ માતાને જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો. પછીથી ગંગાસાગર (બંગાળની ખાડી) ની નજીક કોઈ ભૂગર્ભમાં (ભોંયરામાં) સગરના પુત્રોને બાળી લક્ષ્મ કર્યા અને ગંગા-અવતરણની સંભતિ આપી. પાછળથી શકટવનમાં કપિલ-વસ્તુ વસાવ્યું. આ બધાં પ્રમાણો પરથી જો બાળતની જરૂર ખાતરી થાય છે કે, કપિલ અતિશય દીર્ઘજીવી-પરમાયુ શિદ્ધ યોગી હોવા જોઈએ; અથવા તેમની અવસ્થા ઓછામાં ઓછી ૧૫૦૦ વરસની તો અવશ્ય અનુમાન કરી શકાય છે. તેમના મૃત્યુ સંબંધી કંઈ પણ માહિતી મળતી નથી; પરંતુ પાછળથી તેમની હાજરી કોઈ પણ ઠેકાણે જવાની નથી. સાંખ્યદર્શન ૬ અધ્યાય અને પરદ સૂત્રોનો પ્રારંભ છે. પ્રથમ અધ્યાયમાં દેય, હેય-હેતુ, હાન, હાન-હેતુ અને તેનું વિનિયન છે. બીજા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિનાં સૂક્ષ્મ કાર્ય, ત્રીજા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિનાં સ્થૂલ કાર્ય, લિંગ-મર્દિય, અનુદશરીય, અપર વૈરાગ્ય, પર વૈરાગ્ય અને તેનું વિનિયન છે. ચોથા અધ્યાયમાં શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ આખ્યાયિકા અર્થાત્ સિદ્ધકર્મ માત્ર કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેનું વિનિયન છે. પાંચમો અધ્યાયમાં જે વિષય ભગવદ્ગીતામાં મળે છે તેવી હકીકત આવે છે. આ અધ્યાયમાં વિનિયન કરવામાં આવેલ છે અને સાંખ્ય મતનું શ્રેષ્ઠ પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. છઠ્ઠો અધ્યાયમાં શાસ્ત્રના મુખ્ય વિષયોનાં વિનિયન કરવામાં આવેલું છે. સાંખ્ય દર્શનના શિદ્ધ કરવાનું વિનિયન આ અધ્યાયમાં કરવામાં આવેલું છે.

સાંખ્ય-શાસ્ત્રનો વિષય

મહર્ષિ કપિલે સાંખ્યમાં ૨૪ તત્ત્વોનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ ૨૪ તત્ત્વોનું જગત બન્યું છે, અને એક ૨૫મું તત્ત્વ તરીકે આત્માને માનવામાં આવ્યો છે. આ ૨૫ તત્ત્વ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) મૂળપ્રકૃતિ, (૨) મહત્, (૩) અહંકાર, (૪) રૂપતન્માત્રા, (૫) રસતન્માત્રા, (૬) ગંધતન્માત્રા, (૭) સ્પર્શતન્માત્રા, (૮) શબ્દતન્માત્રા, આ આઠ થયાં. અને તેજ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ અને આકાશ. આ ૫ મહાભૂત, ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિય, ૫ કર્મેન્દ્રિય અને એક મન મળીને ૧૧ થયાં. આ પ્રમાણે $8+5+11=24$ થયાં. પચીસમું તત્ત્વ આત્મા છે.

તત્ત્વ શબ્દનો અર્થ મૂળ અથવા ઉત્પત્તિસ્થાન છે. વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં તત્ત્વને મૂળ અને જોડ શાસ્ત્રમાં ધાતુ કહે છે. તત્ત્વોના જ્ઞાનને તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે અને એ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના મુક્તિ નથી—અર્થાત્ જગત અને આત્મા આ બેઉનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણ્યા વિના જન્મમરણથી મુક્તિ મળતી નથી.

પ્રકૃતિનું લક્ષણ સાંખ્યમાં લખ્યું છે:—“સત્ત્વરજસ્ત-મસાં સામ્યાયસ્થા પ્રકૃતિઃ”—અર્થાત્ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસની સામ્યાવસ્થાને પ્રકૃતિ કહે છે. આ અવ્યક્ત છે અથવા પ્રત્યક્ષ નથી. આ પ્રકૃતિ જ્યારે વ્યક્ત અથવા પ્રત્યક્ષ થવા લાગે છે, ત્યારે તેનું પ્રથમ રૂપ મહત્તરત્ત્વ, ત્રીજું પરમાણુ અને ચોથું જગત છે. કારિક સર્ગમાં (જગતમાં) જે કંઈ છે તેનું મૂળ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મભૂતનું મૂળ સદૃશ છે. સદૃશ અહંતરત્ત્વ છે, અહંતરત્ત્વનું મહત્તરત્ત્વ છે અને મૂળ આ પ્રકૃતિ છે.

આ પ્રમાણે જગતની અવ્યક્ત અવસ્થા

અને પ્રકૃતિની વ્યક્તાવસ્થા જગત છે.

એક એક તત્ત્વને જાણવા માટે મનુષ્યશરીરમાં એક એક સ્વતંત્ર ઇન્દ્રિય છે. તત્ત્વોના સંયોગથી ઇન્દ્રિયોમાં જે ખાસ સ્પંદન ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ ક્રમશઃ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ કહેવાય છે. આ પાંચે તત્ત્વોના ઉપાદાન પરમાણુઓને પરિભ્રાપમાં 'તન્માત્રા' એવું નામ આપવામાં આવે છે. પૃથ્વીનાં પરમાણુઓને ગંધતન્માત્રા, જલનાં પરમાણુને રસતન્માત્રા, તેજના પરમાણુને રૂપતન્માત્રા, વાયુના પરમાણુને સ્પર્શતન્માત્રા અને આકાશના પરમાણુને શબ્દતન્માત્રા કહે છે. એમાં પ્રકૃતિથી લઈને મહત્ત્વ અને અહંકાર સુધીનાં તત્ત્વો મહાદુર્વિજ્ઞેય છે, જે કેવળ યોગીનેજ જાણાય એવાં છે. આજ સાંખ્યનો ગંભીર વિષય છે.

હવે અમે એક મહત્ત્વની જાણત તરફ અમારા વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એ જાણત એ છે કે, વર્તમાન "સાંખ્યસૂત્ર દર્શન" મહર્ષિ કપિલકૃત છે અથવા કોઈ અનિ પ્રાચીન ગ્રંથ છે? આ જાણતમાં અમને શંકા છે અને અમારી એ શંકાને કેટલાંક સખળ કારણો પણ છે. એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે, ૧૯ મી સદીમાં મહર્ષિ દયાનાંદ સરસ્વતીએ આ દર્શનશાસ્ત્રને આર્ષ ગ્રંથોમાં ગણાવીને તેનું મહત્ત્વ વધાર્યું છે. પરંતુ નીચે આપેલાં કારણોપર વિચાર કરવાથી તે આર્ષ હોય એમ જણાતું નથી.

૧. પદ્મસના કૌશલ પદ્ધતિમાં આના સંબંધી કંઈ પણ સંકેતો, સંદર્ભો નથી. ન તો કોઈ બાબ્બકારે તેની ચર્ચા કરી છે કે ન તો તેના પર બાબ્બ કર્યું છે. એનાથી ઉલટું મહર્ષિએ આ સાંખ્યકૃતિ પર બાબ્બ કર્યું છે. આ કારિકા દર્શનશાસ્ત્રની અસંલિપ્ત છે, જેના સંબંધમાં અમે આગળ જણાવેલાં કારણો દર્શાવ્યાં છે. અને શંકરાચાર્યે સાંખ્ય દર્શનને મહત્ત્વ નહોતું આપ્યું અને તેમનું અંદાજ કર્યું છે. એ

બાબુ પર રાખી કારિકા ઉપર આટલું આક્રમણ તેમણે કદી કર્યું ન હોત. કેવળ ગૌડપાદ સ્વામીએ ૨૨ સૂત્રોના એક સાંખ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરંતુ આ સિદ્ધાંતો પર તેમણે પોતે પોતાનો સ્વતંત્ર અંથ લખ્યો છે. અને ગૌડપાદ સ્વામીએ પણ આ દર્શનશાસ્ત્રને તેની અસલ સ્થિતિમાં જોયું નથી.

(૨) એ વાત તો સૌ વિદ્વાનો કબૂલ રાખે છે કે, સાંખ્યદર્શન સર્વથી પ્રાચીન છે, પરંતુ વર્તમાન સાંખ્ય-દર્શનમાં એનાથી ઉલટાં પ્રમાણ મળે છે. જુઓ—

(ક) અનેક સૂત્રોમાં વેદાંતસૂત્રોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

(લ) અધ્યાય ૧, સૂત્ર ૨૫ અને અધ્યાય ૫, સૂત્ર ૫ માં “વૈશેષિક” નો ઉલ્લેખ છે.

(મ) અધ્યાય ૫, સૂત્ર ૨૭ અને ૮૬ માં ‘ન્યાય’ નો ઉલ્લેખ છે.

(ઘ) અધ્યાય ૧, સૂત્ર ૯૦ માં “યોગ”નો ઉલ્લેખ છે.

(જ) અધ્યાય ૫, સૂત્ર ૩૨ માં અને અધ્યાય ૬ સૂત્ર ૬૮ માં પંચશિખાચાર્યનું નામ આપવામાં આવ્યું છે, જે ઘણા આધુનિક સાંખ્યમતવાળા છે.

(ચ) અધ્યાય ૬, સૂત્ર ૬૬માં સનંદનાચાર્યનું વર્ણન છે.

(જ) અધ્યાય ૧, સૂત્ર ૨૧ માં પાટલિપુત્ર (પટના) અને કુલ્લન (આગ્રા) નું નામ છે. ઉપર જણાવેલાં પ્રમાણ અને ખાસ કરી ૧૫ મી સદી સુધી કોઈ પણ આચાર્ય દ્વારા તેનું નામ નહિ લેવાવાથી એવું સાબીત થાય છે કે, આ દર્શન પ્રાચીન નથી. ૧૫ મા સૈકામાં અનિરુદ્ધે તેના પર ભાષ્ય કરેલું, પરંતુ અનિરુદ્ધ ક્યારે થઈ ગયા તેની માહિતી મળતી નથી; પણ વિજ્ઞાનલિપ્તના સમકાલીન સમયવા તેના પછીના આચાર્ય દ્વારા એમ જણાય છે

કે વિજ્ઞાનલિધુ કહે છે કે, તેમણે સાંખ્યસૂત્રોને છિન્નલિપિ અવસ્થામાં લેયાં હતાં. તેઓ લખે છે—

કાલાર્થમક્ષિતં સાંખ્યશાસ્ત્રં જ્ઞાનસુધાકરમ્ ।
કલાવશિષ્ટં મૃયોઽપિ પૂરયિષ્યે વચોઽમૃતૈઃ ॥

અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપી અમૃતના મહાસાગર જેવાં આ સાંખ્યશાસ્ત્રને કાળે લક્ષણ કરી લીધું હતું અને તેનો થોડો અંશજ મળે છે. તેને હું મારા વચનામૃતથી પૂર્ણ કરું છું.

વિજ્ઞાનલિધુએજ ઈશ્વરકૃષ્ણની કારિકાઓમાં ઈશ્વર-વાદ વધારી આ સૂત્રોની રચના કરી છે એમ થોડે અંશે સંભવી શકે છે. કેટલાંક નવાં અને જૂનાં સૂત્રોને એકઠાં કરી સંપૂર્ણ વર્તમાન સાંખ્યદર્શન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. પાછળથી આના પર અનિરુદ્ધે લાભ્ય કયું છે.

જે કે કપિલનાં અસલ સૂત્રો ક્યાં હતાં એ આપણને વિચાર થયા કરે છે તોપણ તેમની શોધખોળ હજી થયા કરે છે. આપણને અતિ પ્રાચીન એવાં ૨૨ સૂત્રોજ મળ્યાં છે. અમારો વિશ્વાસ છે કે, આ એજ ૨૨ સૂત્રો છે, જેનો ઉદ્દેશ ગૌડપાદસ્વામીએ કયો છે. એ ગણત્રીમાં બરાબર ૨૨ છે. બીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે, એ સૂત્રોમાં ગણત્રી વિશેષ છે. સાંખ્યની અધિકતાના કારણેજ શું આ દર્શનનું નામ સાંખ્ય નહિ પડ્યું હોય ? અવશ્ય, એવુંજ હોય એમ લાગે છે.

अथ कपिलसांख्यसूत्राण्यारभ्यन्ते ।

अथ सांख्यतत्त्वसमासं कथयामि ॥१॥ अष्टौ प्रक-
तवः ॥२॥ षोडशस्तु विकारः ॥३॥ पुरुषः ॥४॥ त्रैगुण्यम्
॥५॥ मज्जरः प्रतिमज्जरः ॥६॥ अध्यात्ममधिभूतमधिदे-
वञ्च ॥७॥ पञ्चतन्मिन्द्रियः ॥८॥ पञ्च कर्मयोनयः ॥९॥
पञ्च वायवः ॥१०॥ पञ्च कर्मात्मानः ॥११॥ पञ्चपर्व-
प्रविष्टः ॥१२॥ अष्टाविंशतिधा अशक्तिः ॥१३॥ नवधा

१. विद्यार्थी कक्षाओं में कार्यवाही के लिए १
 २. विद्यार्थी कक्षाओं में कार्यवाही के लिए २
 ३. विद्यार्थी कक्षाओं में कार्यवाही के लिए ३
 ४. विद्यार्थी कक्षाओं में कार्यवाही के लिए ४
 ५. विद्यार्थी कक्षाओं में कार्यवाही के लिए ५

[The page contains several lines of handwritten Devanagari script, which are mostly illegible due to extreme blurring.]

[illegible]

[The page contains several lines of handwritten text in Devanagari script, which is mostly illegible due to extreme blurring.]

यथा यथा ॥ १ ॥
 यथा यथा ॥ २ ॥
 यथा यथा ॥ ३ ॥
 यथा यथा ॥ ४ ॥
 यथा यथा ॥ ५ ॥
 यथा यथा ॥ ६ ॥
 यथा यथा ॥ ७ ॥
 यथा यथा ॥ ८ ॥
 यथा यथा ॥ ९ ॥
 यथा यथा ॥ १० ॥

[illegible][illegible]

ન આવવા છતાં તે સાંભળે છે, મનન ન કરવા છતાં તે મનન કરવાવાળો છે અને જાણવામાં ન આવવા છતાં પણ સર્વ જાણનાર છે. તેના કરતાં બીજો કોઈ જોવાવાળો, સાંભળવાવાળો, મનન કરવાવાળો અને જાણવાવાળો નથી. આ પ્રમાણે આ આત્મા અંતર્યામી અને અમૃત છે. આ આત્માના સિવાય બીજું બધું દુઃખરૂપ છે. ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાંતો અક્ષરશઃ સાંખ્યના સિદ્ધાંતો અને કપિલના ઉપદેશ સાથે મળતા છે. એટલા માટે બૃહદારણ્યનો ઉપર્યુક્ત અંશ સાંખ્યનું સૌથી પ્રાચીન સાહિત્ય છે. બનવા જોગ છે કે, પતંજલ અને કળધ અથર્વાણુ બન્ને કોઈ સાંખ્યશાસ્ત્રના આચાર્ય હોય. કપિલના માર્ગમાં ચાલવાને લીધે પતંજલનું ગોત્ર કપિલના નામ પરથી પડ્યું હોય અને બોલનાર તથા લખનારની અશુદ્ધિના લીધે તેમનું ગોત્ર કપિલને બદલે ક્ષત્ર કપિ (લકારનો લોપ થવાથી)જ રહી ગયું હોય એમ જણાય છે, જેથી તેમને કપિલના સ્થાનમાં કાપ્યજ કહેવામાં આવ્યા હોય !

વાચકોની સગવડ માટે તે સૂત્રોને આ નીચે આપવામાં આવ્યાં છે:-

બૃહદારણ્યકના સિવાય બીજાં ઉપનિષદોમાં પણ સાંખ્યના સિદ્ધાંતોનું વર્ણન આવે છે.

કોષાપનિષદ ત્રીજી વલ્લીના ૧૦-૧૧ મંત્રમાં કહ્યું છે-

इन्द्रियेभ्यः परा व्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।

मनस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥૧૦॥

मदतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ।

पुरुषाच्च परं किञ्चिन्मा काष्ठा सा परा गतिः ॥૧૧॥

કોષાપનિષદ તેમના વિષયો દ્રેષ્ટ છે, વિષયોથી મન પર છે. મનથી બુદ્ધિ દ્રેષ્ટ છે, બુદ્ધિથી મહત્તરસ્વરૂપ આત્મા મદત છે. મદતના અવ્યક્ત અવ્યક્ત દ્રેષ્ટ છે, અને અવ્યક્તથી પુરુષ દ્રેષ્ટ છે અને પુરુષ સૌથી ઉચ્ચ અવસ્થા છે. પાંચ-

મહર્ષિ દર્શિત

વિચાર. પાંચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનાં તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થાય છે. ચરકે તન્માત્રાઓનાં નામ પણ લીધાં નથી. [વા. ૩. પરંતુ તેણે સ્વત્ત્વ બૃત્તોની બિન્ન એક પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ બૃત્તોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે તે પ્રકૃતિનો ભાગ છે. આમાં આઠ તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે "પ્રકૃતિશ્યાષ્ઠધાતુકી" અને તે આઠ ધાતુઓ અવ્યક્ત, મહત્, અહંકાર અને પાંચ બીજાં તત્ત્વ છે.) પ્રકૃતિની સાથેનાં આ તત્ત્વો ઉપરાંત ઇન્દ્રિયાયોનું પણ વર્ણન છે, જે પ્રકૃતિથીજ પ્રગટ થાય છે. મહત્ અને અહંકાર વગેરે બધા રજ્જનાની મારફતે એકત્રિત થઈ મનુષ્યને જનાવે છે. જ્યારે સત્ત્વગુણોના વિકાસ વિશેષ અને વિશેષ થતો જાય છે, ત્યારે આ સૃષ્ટિ બંધ મધ્ય જાય છે. અધર્માનું કર્મ, કર્મફળ, અનુભવ, સુખ, દુઃખ, ગોલ, લવન અને મરણ વગેરેનો આ સૃષ્ટિ સાથે સંબંધ છે. પરંતુ એક પુરુષ પણ છે; કેમકે જો તે ન હોત તો જન્મ, મરણ, બંધ અને મોક્ષ ન થાત. જો આત્માને આનું કારણ માનવામાં ન આવે તો અનુભવનાં બધાં કામ કારણવિનાજ થાત. જો એક સ્થિર આત્માને માનવામાં ન આવે તો બીજા કોઈના કર્મનો બીજેજ લોકતા જને. આ પુરુષને પરમાત્મા પણ કહેવામાં આવે છે. તે અનાદિ અને અકારણ છે. આત્મા પોતાની અંદરજ ચેતનાસંહિત છે. તેમાં ચેતના કેવળ ઇન્દ્રિયો અને મનના સંયોગથીજ ઉત્પન્ન થાય. પુરુષની આ સૃષ્ટિ અને બીજાં તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ મોહ, છા અને કાર્ય દ્વારા થાય છે. સઘળું રચનાત્મક કાર્ય જીસમૂલકથી થાય છે, કોઈ એક કારણથી થતું નથી; નુ વિનાશ સ્વાભાવિક અને કારણ વિના થાય છે. નિત્ય-નું કોઈ પણ કારણ હોતું નથી. ચરકે પ્રકૃતિના અભાગ અને પુરુષને એકત્ર કરી એકજ પદાર્થ માન્યો પ્રકૃતિનું વિકારક્ષેત્ર અને તેના અવ્યક્ત ભાગને ક્ષેત્ર. આ અવ્યક્ત અને ચેતન એકજ વસ્તુ છે. પ્રગટ અ ત અથવા ચેતનથી બુદ્ધિ, બુદ્ધિથી અથવા અ પાંચ તત્ત્વો અને ઇન્દ્રિયો

છે. આ બધાના ઉત્પન્ન થવા સાથે આપણે કહીએ છીએ કે, સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. પ્રલયના વખતે બધી પ્રગટ થએલી વસ્તુઓ ફરીથી પ્રકૃતિમાં લય પામે છે, અને બીજી સૃષ્ટિમાં સૌ અવ્યક્ત પુરુષથી ફરી ઉત્પન્ન થાય છે. જે મનુષ્યો આ બંનેમાંથી છૂટી જાય છે તે આ સંસારચક્રમાંથી પણ છૂટે છે. મનજ આત્મા સાથે મળીને બધાં કામ કરે છે, આત્મા પોતાની ઇચ્છાનુસારજ સર્વ પ્રકારના જન્મ લે છે. તે પોતાની ઇચ્છાનુસારજ કર્મ કરે છે અને તેનું ફળ પણ ભોગવે છે. જે કે આત્મા સર્વવ્યાપી છે છતાં પણ જ્યાં તેનું શરીર હોય છે તે જગ્યા પર તે ફળનો અનુભવ કરે છે. સુખદુઃખ પ્રકૃતિના વિકારના સંઘાતને થાય છે—આત્માને થતાં નથી. સુખ અને દુઃખના ઉપભોગથી તૃણા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તૃણાથી ફરી સુખ અને દુઃખ થાય છે. સુખ અને દુઃખ પૂર્ણ રીતે બંધ થાય ત્યારે મોક્ષ થયો એમ કહેવાય છે. આ આત્માનું મન ઇન્દ્રિયો અથવા ઇન્દ્રિયો સાથે જોડતાર થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે મન આત્મામાં નિશ્ચળપણે સ્થિર થઈ જાય છે ત્યારે આ અવસ્થાને યોગ કહે છે, કે જેની અંદર સુખ કે દુઃખ જરા પણ હોતું નથી. સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આત્માના અસ્તિત્વનું કોઈ ખાસ ચિહ્ન રહેતું નથી. આ વખતે આત્માને આગળી શકાતો નથી અને આ અવસ્થા ગ્રહણી અવસ્થા છે. આ અવસ્થા નિન્ય છે. સાંખ્ય અને યોગનો ઉદ્દેશ્ય આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જ્યારે રજોગુણ અને વર્તમાનનું નાશ પામે છે, સંચિત કર્મોનો ઉપભોગ નહીં થઈ નવો દિવસ છે, નવાં કર્મ અને નવો જન્મ તેને કહેવાય છે. તે વખતે મોક્ષાવસ્થા થાય છે. સત્યની પ્રતિષ્ઠા થઈને તેનું આસ્વાદ્ય કરવાનું કરવું જોઈએ, અને તે કર્મોના કારણે મનને આત્મા પૃથક્ પૃથક્ થઈ જાય. આ અવસ્થાને મેઠા અથવા નિવૃત્તિ કહે છે.

આવેલું સાંખ્યનું વર્ણન નીચે

૧) દર્શનકારોએ સ્ત્રીકાયા છે. આ એક આનુમાનિક છે, જેથી જીવનની સમગ્રી વર્તમાન અવસ્થાઓના કારણે જણાય છે.

ઈશ્વરકૃપણ સમસ્ત જગતને પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન મને છે. આ સંજોગો તે પાંચ કારણો આપે છે:-

(૧) વિશેષ વસ્તુઓનો સ્વભાવ પરિમિત હોય છે, તેનો હેતુ પણ અવશ્ય હોવો જોઈએ.

(૨) જુદી જુદી વસ્તુઓનો આધારણ ગુણ હોય છે તે એકજ મૂળ ભૂતિના સિત્ત નિત્ત હોય છે.

(૩) સમગ્રી વસ્તુઓ નિરંતર ઉત્પત્તિની અવસ્થામાં છે અને તેમાં પ્રસારની ક્રિયાશક્તિ હોય છે. આ આદિકારણથી ઉત્પન્ન થઈ હોય છે.

(૪) આ વર્તમાન સંસાર કળકળ છે અને તેનું રણ અવશ્ય હોવું જોઈએ.

(૫) સમસ્ત સૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું એકત્વ છે, જેથી એકજ વસ્તુથી ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ સિદ્ધ

પાંચે કારણોના આધાર પરથી ઈશ્વરકૃપણનું સમગ્રાં સ્થૂળ અસ્તિત્વની ઉત્પત્તિ પ્રકૃતિથી-

સાહેબે તથા સેન્ટ હેલિવર સાહેબે અને અંગ્રેજીમાં કોલ-
બુક તથા વિલસન સાહેબે કર્યો છે. એક નવો અંગ્રેજી
અનુવાદ ડેવીડ સાહેબે પણ કર્યો છે. આના ઉપર તેમણે
મહત્વની ટિપ્પણીઓ પણ આપી છે.

આ ઉપરથી આપણને નીચેના સિદ્ધાંતોની માહિતી
મળી આવે છે—

(૧) સાંખ્યનો ઉપદેશ દૈહિક, ભૌતિક અને દૈવિક
કલેશોથી મનુષ્યને છોડાવી મુક્તિ અપાવવાનો છે.

(૨) વેદ વિધાન નિરર્થક છે—અંતિમ મુક્તિ જ્ઞાનથી
થાય છે.

(૩) પ્રકૃતિ પુરુષ અનાદિ છે. સત્વ, રજ અને ત-
મોગુણની સામ્યાવસ્થા પ્રકૃતિ છે, ગુણોની વિષમતાથી
સૃષ્ટિ અને સમતાથી પ્રલય થાય છે. વિષમતાથી પ્રકૃતિ,
પ્રકૃતિથી મહત્તત્ત્વ (જ્ઞાન), મહત્તત્ત્વથી અહંકાર (ચેત-
ના), અહંકારથી પંચતનમાત્રા, મન, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો
અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પુરુષ
સહિત એ રચ પદાર્થો છે.

(૪) પુરુષથી કોઈની પણ ઉત્પત્તિ થતી નથી, પરંતુ
તે મોક્ષ થતાં ગુપ્તી શરીરની સાથે રહે છે. આત્મા પર-
માત્માનો અંશ નથી. તે બિન્ન છે અને પ્રકૃતિનાં બાંધ-
નેથી મુક્ત થતાં ગુપ્તી પૃથક્ રહે છે. તે દ્રષ્ટા, અકર્તા
અને નિર્ગુણ નિવ્ય હૃદય છે.

આ સિદ્ધાંતો પરથી આપણે જોઈએ છીએ કે, એક
તે કર્મેન્દ્રિયો પ્રત્યેક ઉપનિષદોના આ સિદ્ધાંતનો વિ-
રોધ કરે છે કે આત્મા અને પરમાત્મા એક છે. બીજું
તે કર્મેન્દ્રિયો કર્મ કરે છે કે, આત્મા ભૌતિક
પદાર્થોના અંશ અનાદિ છે તેવાનું તે કેટલાક વખત
જણાવે છે કે આત્મા એક છે તેનો પણ વિરોધ
કરે છે કે આત્મા નિવાય છે.

સંધર્મો દર્શનકારોએ સ્વીકાર્યા છે. આ એક આનુમાનિક વર્ણન છે, જેથી જીવનની સઘળી વર્તમાન અવસ્થાઓના લેહનું કારણ જણાય છે.

ધર્મરૂપ સમસ્ત જગતને પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલું માને છે. આ સંબંધી તે પાંચ કારણો આપે છે:-

(૧) વિશેષ વસ્તુઓનો સ્વભાવ પરિમિત હોય છે, અને તેનો હેતુ પણ અવશ્ય હોવો જોઈએ.

(૨) જુદી જુદી વસ્તુઓનો આધારણ શુદ્ધ હોય છે અને તે એકજ મૂળ વ્યતિના ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

(૩) સઘળી વસ્તુઓ નિરંતર ઉત્પત્તિની અવસ્થામાં હોય છે અને તેમાં પ્રસારની ક્રિયાશક્તિ હોય છે. આ એકજ આદિકારણથી ઉત્પન્ન થઈ હોય છે.

(૪) આ વર્તમાન સંસાર ફળરૂપ છે અને તેનું આદિકારણ અવશ્ય હોવું જોઈએ.

(૫) સમસ્ત સૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું એકત્વ છે, જેથી તેની કોઈ એકજ વસ્તુથી ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

આ પાંચે કારણોના આધાર પરથી ધર્મરૂપણતું કહેવું છે કે, સઘળાં સ્થૂળ અસ્તિત્વની ઉત્પત્તિ પ્રકૃતિથી જ થાય છે.

પરંતુ “પુરુષ” એક ભિન્ન વસ્તુ છે અને તે તેનાથી ઉત્પન્ન થયો નથી તેનું કારણ પણ તેણે આપ્યું છે, જે વર્તમાન વેદાંતીઓથી જુદું જ છે. જામી વસ્તુઓ કમથી ઉત્પન્ન થઈ છે, પરંતુ તેમનો આત્મા પૃથક્ છે. ધર્મરૂપણ આ વાતનો સ્વીકાર કરતા નથી, પણ તે કહે છે કે, આત્મા એવી વસ્તુ છે કે જેના માટે સઘળી વસ્તુઓ જની છે. ગૌડપાદ સ્વામી દાખલો આપી કહે છે કે જિજ્ઞાસુ, ગાંધી, તત્કિયા વગેરે પોતે તેના પર સૂતા નથી-સૂવાવાળો.

અવસ્થા નથી, પરંતુ તેમાં મન પણ થોડું ઘણું કામ કરે છે.”

કપિલસિદ્ધાંતનું આટલું સૂક્ષ્મ વિવેચન એ અતિ પ્રાચીન કાળમાં આશ્ચર્યજનક છે. મન, અહંકાર અને બુદ્ધિને ભૌતિક સમજવી, અને તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ અહંકારથી થવી એ સિદ્ધાંત સમજવો એ અત્યારે યુરોપે વર્કસ અને હ્યુમ સાહેબના મુખેથીજ સાંભળ્યો છે.

પાંચમહાભૂત પૃથ્વી, જલ તેજ આકાશ, વાયુ તથા પાંચ સૂક્ષ્મ ભૂત રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દનું વર્ણન કરીને ઈશ્વરકૃષ્ણ કહે છે કે, સૂક્ષ્મભૂત નેત્ર છે? આ ગંભીર પ્રશ્નનો શું અર્થ હોઈ શકે? તે બેશક એ સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરે છે કે, જેમ સાંભળવાનું કામ ફક્ત કાન અને શબ્દના ઉત્પત્તિસ્થળની વચ્ચે પરસ્પર સંભાષણનું કોઈ તારતમ્ય હોવાથીજ થાય છે એમ નથી પરંતુ આ મર્યાદા બનવાથી એ તત્ત્વમાં કંઈક ફેરફાર પણ થાય છે.

ઈશ્વરકૃષ્ણ ફક્ત ત્રણ પ્રમાણ માને છે:-અનુભવ, અનુમાન અને માત્રી. ન્યાય આર પ્રમાણ માને છે. તેણે અનુભવના અનુમાન અને ઉપમાન એવા બે ભાગ કર્યા છે. અનુમાનમાં એક બીજું મોટું પ્રમાણ આપવામાં આવ્યું છે-“અનુમાન” છે, જે અનુમાનનો એક ભેદ છે. તેને વર્ણવે છે-“સમચંદ્ર દિવસમાં આતો નથી, છતાં તેને દેખાય છે-અનુમાન”.

વામાં આળ્યા છે, પરંતુ જે પ્રચલિત દર્શનગ્રામ્ય પર વિચાર કરવામાં આવે તો આપણને સાંખ્યના ઈશ્વરવાદી હોવાનો જરા પણ સંદેહ રહે નહિ. મધ્યકાળમાં કર્મકાંડે દેહનું જોર પકડ્યું હતું તે વાનકે સ્તેષ્ટ ગયા છે. સાંખ્ય-દર્શન તેનું પૂર્ણ વિરોધી હતું એટલે તેમણે તેને જગ કોર બાળામાં નિરીશ્વરવાદી, નાસ્તિક, પાળાંડી વગેરે નામે આપ્યાં છે.

સાંખ્યશાસ્ત્રનો “ઈશ્વરાભિદ્ધે” સૂત્રનો તેના નાસ્તિક-કથાકર્તા પ્રમાણ આપવામાં આવે છે. પરંતુ પાંચમા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિ પુરુષની ઉપરાંત ઈશ્વરની ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટ-પણે સ્વીકારી છે. ઈશ્વરને આખકાય કહેવામાં આવ્યા છે, જે સાંખ્યશાસ્ત્રને આસ્તિક હોવાનું પૂરતું પ્રમાણ છે. મહાભારતમાં બીષ્મપિતામહે પાતે કહ્યું છે કે જ્યાં જ્ઞાનનો “ભંડાર” સાંખ્ય છે. શાંતિ પર્વમાં સાંખ્ય સિદ્ધાંતોનું ધણું સુંદર વર્ણન છે. ગીતામાં “મિશ્નનાં કપિલો મુનિઃ” કહ્યું છે. અન્ય સ્થળોમાં પણ કપિલની ઘણી પ્રતિષ્ઠા છે. મહાભારતમાંજ કપિલમંવાદ, કપિલ સૂત્ર-રાશી સંવાદ અને બીજાં ઘણાં સ્થળો પર પણ સાંખ્યમાર્ગની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. બાગવતમાં તેમણે તેમની માતાને જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો છે એમ લખ્યું છે. આ જામી વાંતા કપિલ અને તેમના સિદ્ધાંતોને ઈશ્વરવાદી સિદ્ધ કરે છે.

રામાયણમાં શિવજી પાર્વતીને કહે છે કે, સાંખ્ય આસ્તિક શાસ્ત્ર છે. તેમાં જે એકાત્મતાનો બેદ છે તેમાં સાંખ્યજ પ્રમાણ છે. સાંખ્યનો દ્વંતવાદ ઉત્તમ છે.

પાછળથી કહેવામાં આવ્યું છે કે ઉપરિચર, વસુ, પૃથુ, શ્રીરામ વગેરેએ પોતપોતાના યજ્ઞમાં કપિલને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. જે તે ઈશ્વરવાદી ન હોત તો આર્ચ સંસ્કૃતિમાં તેમનો આટલો આદર ન હોત.

“ઈશ્વરાભિદ્ધે” સૂત્ર પર પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનલિહુનું

કથન છે કે, ળધા સૂત્ર કરતાં આજ સૂત્ર તેમનું ઈશ્વર-
વાદીપણું સિદ્ધ કરે છે. જો તે અનીશ્વરવાદી હોત તે “ઈશ્વરા-
સિદ્ધેઃ” સૂત્રના સ્થાન પર “ઈશ્વરાભાવાત્” એમ કહેત. આ
સૂત્રનો તો કેવળ આજ અર્થ છે કે, ઈશ્વર વિના ળધાં
તરવો સિદ્ધ કરી શકાય છે અને ઈશ્વર તરફથી અથવા
વિવેચનાથી સિદ્ધ કરી શકવા યોગ્ય નથી—તે “આપ્તકાય”
છે. વિજ્ઞાનભિક્ષુનું કહેવું છે કે, આ દર્શન શ્રુતિની અનુ-
દ્ધા આપત્તિ અથવા યુક્તિવાદપૂર્ણ છે.

(‘સુધા’ શ્રાવણ વર્ષ ૩, ખંડ ૧ સંખ્યા ૧ માંના લેખનો અનુવાદ)

૨-મક્ત હનુમાન

(લેખક:-શ્રી. ચંદ્રશંકર પ્રાણી ૬૨ ગુણ)

મનોજયં મારુતતુલ્યવેગં, જિતેન્દ્રિયં શુચિમતાં વતિષ્ઠમ ।
વાતાન્મજં વાતરૂપમુચ્યં, શ્રીરામજ્ઞં દારણં પ્રપંચ ।

રામાયણ એ ભારતવર્ષના અધિકૃત અને સામાન્યિક આદર્શનું અગ્રદર્યાન છે; ભારતવર્ષનું પ્રાણુસર્વસ્વ એમાં રેડાએતું છે, અને ભારતવર્ષે પુરુષાર્થની પાતાની કલ્પના એની અંદર પૂરેપૂરી ગૂંથી દીધી છે. તેથી, આજે મૂળ રામાયણને રચાયાને શતાબ્દિઓ વધી ગયા છતાં રામાયણની કથા છવન્ત છે, રામાયણની પ્રતિભા અક્ષય છે અને એમાંથી ભારતવર્ષનાં શ્રી-પુરુષ આબાલવૃદ્ધ સાને નિરંતર પ્રેરણા મળ્યાજ વાય છે. આદર્શ પુત્ર, આદર્શ બાઈ, આદર્શ સ્ત્રી, આદર્શ શત્રુ, સર્વનાં ચરિત્રની કથા આજ પણ ભારતવાસીઓના કર્ણમાં શું છ રહે છે અને તેમનાં હૃદયને પુનિત કરે છે. રામનાં સત્ય નિષ્ઠા અને પ્રજારંજન, લક્ષ્મણનાં પ્રહાયર્થ અને સેવાભાવ, ભરતની ત્યાગવૃત્તિ અને નમ્રતા, સીતાની પતિભક્તિ અને તેજસ્વિતા, ઉર્મિલાનાં તિલિદા અને આત્મવિલોપન, કૌશલ્યાનો પુત્રપ્રેમ, વિલીપણની ન્યાયનિષ્ઠા, શુકની મિત્રભક્તિ-એ સાનું સ્મરણ દરેક ભારતવાસીના હૃદયને ઉત્તમ કરી તેમાં ઉદાત્ત બાવના પ્રેરે છે અને રામાયણનો યશ ચિરસ્થાયી કરે છે.

પુત્ર, પિતા, સ્ત્રી, માતા-એ સૌથી વધારે નહિ તે

દનુમાનનું જેવું માત્ર ગાદુઆનું જ એવું કે તેવું દનુમાનના પ્રતિભાષાગી બચ્ચિત્તવનો જેવકે અલ્પ સ્વાધ્યાયાનું જ વિદ્યાગ્યો જે.

આપમુકે પદનનો નેત્રોમાં કામલદમણની માથે દનુમાનનો પ્રથમ મેળાપ થયો ત્યાં જ નેત્રો વિદ્યુદ પ્રથાથી હૃદયલિપિથી ચળોયો. જુદિદાનુપંથી અને આ જોયો પ્રમાણ માથે આપના સંવાદને અને માથે દ.દમણ ને કહ્યું હતું કે 'આતે જુદેવાદ, પદનુંદ, આકર્ષિત અનેનું સંવાદને અને આકર્ષાદનો અજ્ઞાત દયાં જાણવું છે'

વધુ આદરનાં ને ન કિંચિદવગાદિગમ્ !

અગ્રોદનમાં મીનાનો માથે પાન રમવાના પ્રમાણ આપ્યો ત્યાં તેને નરકનમા મેળવવાનું મન થઈ આપમુકે હતું. પણ મીના જેને માથે આપનીને રમી જાય અને થૂમ પાડી ઉઠે એ બધાથી એ લાલચ નેને દખાવી કેવી પડી હતી. અમુકકિનારે બાળવાને પણ દેવના વિદવા અને માતૃપંથી પ્રથમા કરી હતી.

પણ આદર્શ એવડના મુજોની પાતંત્ર એકલા મારી-રમવાથી કે જુદિદાનુપંથી થતી નથી. એવકમાં જે અદ-જકે સ્વામિબક્ષિની જરૂર છે તે દનુમાનમાં પૂરંપુરી હતી. વાલિના બધનો માથો બળ્યોબળ્યો મુગીવ વનેવન રપડતો હતો; આખી પૃથ્વી દુંદી વળ્યો છતાં વાલિના સુરક્ષિત બચથી એવું 'સ્થાન તેને ન જડ્યું'. દનુમાનમાં મિત્રનું આ દુઃખ ન જોવાયું. કિષ્કિન્ધાનાં મુખ છાદીને તે મુગી-વને જઈ મળ્યો, તેને વાલિથી સુરક્ષિત એવી મતંગ કપિના આશ્રમની જગા ખતાવી, અને મુગીવની માથે રહેવા લાગ્યો. આ નિઃસ્વાર્થ સેવકની વફાદારી જિંદગી-બર કાયમ રહી. દનુમાનની સરદારી નીચે ત્રીતાની જોખ-માં દક્ષિણ દિશાએ ત્રીકળેલી કુકડી રસ્તામાં બહી પડી અને એક માત્રની સુકલ વધી ગઈ, ત્યારે ઉગ્રશાસન

આર્યોનો આદર્શ હતો. ગ્રાહણ તપથી ચળે, ક્ષત્રિય રણ-
માંથી પલાયન કરે અને વૈશ્ય કોલકરાર તોડે ત્યારે
તેમને પ્રાણસંન્યાસ એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત મનાતું. હનુમાનની
આર્થવૃત્તિએ તેને આર્યોનો એ જ રાજમાર્ગ સૂઝાડ્યો;
અને રામ પ્રતિની વફાદારી અને સમુદ્રને સામે કિનારે
એક પગે ઊભા રહેલા વાનરયૂથની દયા આડે ન આવ્યાં
હોત તો હનુમાને લંકાને પાદરે, સાગરને કિનારે પ્રવ-
ળ્યા કે પ્રાણસંન્યાસ કર્યો પણ હોત.

હનુમાનની સરળતા અનુપમ હતી; કપટ એના હૃદ-
યને સ્પર્શ કરવા અસમર્થ હતું, અને નિષ્કપટી માણસને
નિરંતર શંકાશીલ બનીને ફરવાપણું નથી હોતું-જગતની
ભલાઈ વિષે તેને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હોય છે. હનુમાનને
પણ એવો વિશ્વાસ હતો. રાવણનો ત્યાગ કરીને રામની
પાસે આવતા વિલીપણ તરફ સૌ શંકાની નજરે જોતું હતું.
સુગ્રીવ, અંગદ વગેરે સૌ સેનાનીઓએ પોતાની શંકા વ્યક્ત
કરી હતી, તે વખતે હનુમાને વિલીપણનો સ્વીકાર કરવા
રામને વિનવી વીરોચિત ઉદારતા પ્રગટ કરી હતી.

ગ્રહચર્યનો મહિમા તો ભારતવર્ષમાં સર્વ કાળે
જવાયો છે. રામાયણ એ ભારતવર્ષના ગૃહસ્થાચારનું મહા-
પાત્ર છે તેથી એમાં ગ્રહચર્યનો આદર્શ ઉજ્જવળ રંગે
જાહેરાતમાં આવ્યો છે. બાર વરસ ગુધી ગુહાકેશ બની
પોતાની અવધિ પાળનાર અને બીતાનાં ચરાગુથી પ-
ણ ન ભાગ્યે જ દેવતા દેવોર સાંચમ પાળનાર લક્ષ્મણ
જુવન ગ્રહચર્યનાં ચંદ્રનાર પરમનેજદવી હનુમા-
નના આદર્શ ગ્રહચારીઓ છે. સુગ્રીવ
અને નાહુરે, મહુદાર અને કાંચી (કંદોરા)
નારાયણે અર્ધચંદ્ર વદમણુ લલિતજવ
નારાયણે મહાવૃક્ષ કિશિરંગી નારાયણ
અને કુન્દા અને કુન્દાની પત્ની વ્યાકે
અને કુન્દા અને કુન્દાની પત્ની વ્યાકે

લેનો. માનામિક પ્રદાનરૂપે. સ્વચ્છ. પદ્મ જેવું ન હોય
જય એટલા માટે પાપનાં ભરખે વર્તનનો એટલો જાણી
કર્યાઈ રાખી હતી.

એવાજ પ્રમાણ દનુમાને તંત્રમાં આવેલા. સવસ્થાના
અંતઃપુરના પાનગૃહમાં બુદ્ધિશાળી માંડના દયારીદાસના પદ્મના
દત્તા. મલનાં અન્નજન્ય પાત્ર સંસ્કૃતિરૂપે પદ્મના દત્તાં અને
એ સર્વની જરૂર અનેક મહાત્મ સતતનાં. પાનગૃહમાંથી
અમિત ઘડું વિશ્વસિત વચ્ચેનાં ઘડું લાજનું જાન્ય બુદ્ધિને
જંમનેમ પદ્મપદ્મ ઉપની લગી એ જાણનાં માથે દનુમાન
અમદી ઉપે અને પદ્મજાણી મહાત્મી સન્નિવૃત્ત મહાત્મી
વિમામવા લાગ્યાં. 'દયારી. જ્યાં પદ્મનાં અંતરની નેતા
ઉં એથી નમ્મી મામ પદ્મનાં લેવા થયે. જેવું આજ સુધી
પદ્મનીનું મુખ પદ્મ નિતાજ્ય નમ્મી તે હું. આજ આ પાર-
દાના અંતઃપુરમાં કયા આવી પડેલાં. આવી મહાત્મ
કેઈ વાર પદ્મલેખનું કદાચ ઘડું પડે છે. એ દનુમાનની
નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિએ સજ્જવાનાં લેઈ લીધું. અતઃ ઉભા
રહીને તેનું મંદાને ખરેડી નાખી. 'લેઈને મામાત્રી મા-
ત્રીની જાણી સ્ત્રીસ્થાન દર્શન થયું હોય, મામ મનમા પ્રમી
વિદ્યુતિ ઉત્પત્ત ઘડું નથી. મન દર છે ન્યામુત્તી દરિયો
મુરસિત છે. અને માફ મન લો મુખામુખ મમી તેથી
અવસ્થામાં સ્થિરતા આવ્યાનું નથી. 'જેવું દનુમાન જેવું
કરક માનચિક પ્રદાનરૂપે પાળ્યું હોય તેજ આટલો આત્મ-
વિશ્વાસ રાખી શકે.

જે કાળે દશરથ જેવા પદ્મનિષ્ઠ માનુષા આર્થ
રાત્રીઓ અનેક રાત્રીઓ પડેલું, જે કાળે આર્થ-અનાર્થની
અન્તરાલના વાનરલોકના રાજા માતાસમી જંગલ જાળુની
પત્નીની સાથે બળે વખત વચ્ચરલું કરવા જેવું 'સ્મૃતિ-
ભિન્ન' કર્મ કરતાં આંચકો ન ખાય, જે કાળે અનાર્થ
રાક્ષસો પરદારાગમન અને પદ્મીહરણને સ્વધર્મ માને,
તે કાળે જ રામના એકપત્નીવતનો આટલો મહિમા ગવા-

તાવચ્છરીરે વંતસ્યન્તુ પ્રાણા સમ ન સંશયઃ ॥

રામ સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી હનુમાનને પ્રેમથી લેટયા અને કહ્યું: ‘હનુમાન ! મારી કથા જ્યાંસુધી જગતમાં રહેશે ત્યાં સુધી તારી કીર્તિ અને તારું આયુષ્ય બંને અવિચળ રહેશે. જ્યાં સુધી દુનિયા આલશે અને મારી કથાનું સહેજ પણ સંભારણું રહેશે ત્યાં સુધી તું પૃથ્વી પર વિચરતો રહીશ. હનુમાન ! તારા અનેક ઉપકારનો હું શી રીતે બહલો વાળીશ ?’

ધન્ય છે આદર્શ સેવક અને આદર્શ સ્વામી ! આજે યુગ વહી ગયો, પણ એ સેવકસ્વામીના યુગલનું સ્મરણ કરતાં હૃદય કૃતકૃત્ય થઈ ઉભરાઈ જાય છે !

રામાવતારની સમાપ્તિ થઈ. સીતાએ ભૂમિપ્રવેશ કર્યો, રામ મહાપ્રસ્થાન કરી સ્વર્ગલોકમાં ગયા, અને હનુમાન રામકથાનું શ્રવણ કરવા ભૂલોકમાં રહ્યા. જ્યાં જ્યાં રામકથાનું પારાયણ થાય છે, રામસીતાના નામનું રટણ થાય છે ત્યાં વૃદ્ધ ધવલશીર્ષ હનુમાન આવીને બેસે છે, અને રામસીતાના એ ગત યુગનું સ્મરણ કરી કરી ‘તે હિ નો દિવસા ગતાઃ’ કહીને બિંદો નિસારો નાખે છે.

રામાયણ એ ભારતવર્ષનો સનાતન વારસો છે. યુગે-યુગે એમાં નવો પ્રાણ રેડાયો છે. યુગે યુગે પાતપોતાનું રામાયણ રચ્યું છે. આ યુગમાં રહેલા આપણે જો એ રામાયણ પ્રત્યક્ષ કરવું હોય તો હનુમાનનાં અથાગ વીર્ય, અપ્રતિહત પ્રજ્ઞા, અનન્ય સેવાભાવ, કઠોર સંયમ, અનુભવ નિભિટતા, અદ્ભુત ત્યાગ, અદ્ભુત કાર્યનિષ્ઠા અને અનુભવ ને અનિવર્ય અગાધ જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કરી ગતાવસ્થા કર્યો. રામાયણનાં જે દિવસ હનુમાન પાકશે તે દિવસે - રામાયણનાં જે જીવનકાળની કથા મરી જઈ જાનમાનસાગની કાળજી કરી શકે.

(સંસ્કૃતના નામ: આદ્ય આદ્યમાથી)

તો નહિ. કુતંગના તથા આનંદથી એમનું હૃદય ખરાબ થયું. આટલી ચીંટના તથા ન્યામપૂર્ણ કાર્ય કરવા દેતાં કૃષ્ણીના મનમાં જરાએ અભિમાન જેવું ન હતું. પરિ પર પોતે કંઈ અહેસાસ કરતી ન હતી. મદારાજે વરદાન માગવાનું કહ્યું ત્યારે જો બોલી કે “મારે તો આપના પ્રેમ સિવાય બીજું કંઈ જ નોઈતું નથી.”

પણ મદારાજે ત્યારે કંઈ વાતે માન્યું નહિ અને જો વર માગવાની વાત પડતી ત્યારે દેવી પ્રેરણાને વશ બનીને એણે જોઈતું જ કહ્યું કે “જરૂર પડે ત્યારે માગી લઉં છું.” આમ કરીને એણે પોતાના પિતૃ પ્રાણી લીધાં. એનો આ અપૂર્વ ન્યામ સર્વમાં પ્રસન્નનીય છે.

મદારાજે મિત્ર માત્રમાં શ્રીરામના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરવા માંડી. કાલ જાણે આ કારણે, એમને આ ક્રમથી ભરત-ગ્રયુક્ત પરદેશ હતા ત્યાંથી આ ઉત્સવમાં માગ લેવાને ન બોલાવ્યા, તેમ કેકયરાજને પણ નિમં- વૃ ન મોકલ્યું. એમ કરેવાય છે કે, કૃષ્ણીના વિવાદ- ક્રમથી મદારાજએ ધારેલું કે એમનાથી મનાર પુત્રને રાજ્યનો અધિકારી બનાવવો. પરંતુ સુવંશની પદ્યા જોતાં અને શ્રીરામ ઉપર એમની અધિક પ્રીતિ હોવાથી એમણે રૂપચાપ સુવંશજપદ શ્રીરામજીને આપવાની તૈયારી કર- વા માંડી. આજ કારણથી કૃષ્ણીના મહેલમાં પણ આ ઉત્સવના સમાચાર પહોંચેથી ન પહોંચ્યા હોવા જોઈએ. રાણી કૃષ્ણી તો પોતાનું સ્વત્વ જાળવતી હતી. મારા પુત્ર તરીકે ભરતને રાજ્યાધિકાર મળવો જોઈએ એમ એને થતું હશે, પણ જો વાતની જોને જાણી પરવા ન હતી. તેથી સમતા રાજ્યાભિષેકની વાત સંભળતાં જ જો પ્રસન્ન થઈ. કુતંગી મંથરાએ દેવની પ્રેરણાથી આવીને ત્યારે જોને જો આ સમાચાર સંભળાવ્યા ત્યારે જો આનંદમાં ટૂંકી ગઈ. જો તો મંથરાને ઈનામમાં આપવા માટે જોઈ દિવ્યાભરણ લઈ આવીને કહેવા લાગી કે:-

આદર્શ ચરિત્રસંબંધ

કૈકેયી મહારાજ કેકયની પુત્રી અને દશરથ રાજની
ની રાણી હતી. તે એક અપ્રતિમ સુંદરી હતી એટલુંજ
હિ પણ પ્રથમ શ્રેણીની પતિવ્રતા તથા વીરાર્જુના પણ
હતી. બુદ્ધિમત્તા, સરળતા, નિર્ભયતા, દયાળુતા આદિ
સદ્ગુણો એના જીવનમાં પૂર્ણ રીતે વિકસ્યા હતા. એણે
પોતાના પ્રેમ તથા સેવાભાવથી મહારાજના હૃદય ઉપર
એટલો તો અધિકાર મેળવ્યો હતો કે મહારાજ ત્રણે પટ-
રાણીઓમાં એને સર્વથી અધિક માન આપતા હતા. પતિ-
સેવાને માટે એ જે કહો તે કરવાને સદા તત્પર હતી.

એક સમયે મહારાજ દશરથ, દેવતાઓને સહાય
કરવા માટે શમ્ભરાસુર નામે રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરવા
ગયા હતા. તે વખતે કૈકેયી પણ પતિની સાથે રણભૂમિમાં
ગઈ હતી; તે કંઈ આરામ કે સુખ ભોગવવા માટે નહિ,
પણ સેવા તથા શૌર્યથી પતિદેવને સુખી કરવા માટે.
કૈકેયીનું પતિવ્રત તથા વીરત્વ એ પરથી દેખાઈ પોતે
જે કે, યુદ્ધમાં મહારાજનો સારથિ હણાતાં એણે પોતે
ખડુ દુશ્મતાથી સારથિનું કામ કરીને મહારાજને સંક-
ટમાંથી બચાવ્યા હતા. એજ યુદ્ધમાં બીજી વાર એવી
એક ઘટના બની કે, મહારાજ ઘોર યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા.
એટલામાં એમના રથનાં પેડાંની ધરી નીકળી પડી. મહારાજ
સાતને તો એ વાતની જાણ ન પડી; પણ કૈકેયીએ તે
જોયું કે તરતજ પતિની વિજયકામનાથી, મહારાજને કંઈ
પણ કહ્યું વિના એણે એટલમ ધરીની જગાએ પોતાને
કાંઈ દેવતા દીધા અને પોતે ખડુ ધીરજથી એડી રહી
આ સમયે વેદનાથી એની આંખોએ અંધારાં આવ્યાં
જેવાં લાગ્યાં. એણે પોતાનો હાથ હડાવ્યો નહિ. આ વિ-
ચિત્ર દેખીને મહારાજ તથા નાનગીલતાથી કામ
જોઈને મહારાજના પ્રભુ બચવા કહીને થઈ ગયા.
પણ તે સમયે જ્યારે પડ્યા ત્યારે મહારાજ
એણે પોતાની આંખોને આંધારમાંથી બહાર કાઢીને

આટલું કહેવા છતાં જ્યારે મંથરા મદારાજ દગ્ગ-
રથની નિંદા કરવા લાગી ને કેકેયીની સામે ફરી અડા
કરવા લાગી ત્યારે એણે એને ધણેજ ફિટકાર દીધો
અને કહ્યું કે:—

“હે પાપિણિ ! રામચંદ્ર પ્રતિ તારી આવી શુદ્ધિ છે
તો મારે તારી નિંદાવાનો ઉદ્દેશ કરવો પડશે.”

શ્રીરામચંદ્રજી ઉપર કેકેયીનો કેટલો પ્રેમ હતો તે
આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. આમ છતાં મંથરાના
ભાવવાથી એણે જે કયું તે વિશે અત્યંત લાજવાની આવ-
શ્યકતા નથી. એને લીધેજ કેકેયી આજ સુધી અનર્થના
મૂળ કારણરૂપ ગણાઈ છે. પરંતુ વિચારવાની વાત તો એ
છે કે, રામને આટલું ચાહવાવાળી કુલ-પ્રથા અને કુલની
રજાની ફિકર કરવાવાળી-પરમ સુશીલા કેકેયીએ રાજ્ય-
લોભથી આવો અનર્થ કેમ કયો ? થોડી વાર પરજ રામને
ભરતથી અધિક પ્રિય બતાવીને એમના રાજ્યાભિષેકના
આનંદમય સમાચાર સાંભળતાં જ મારે આબૂપણ ભેટ
આપવાને તત્પર થયેલી—મંથરાની જીભ કાપવાને તૈયાર
થઈ ગયેલી કેકેયી એવી કેમ બદલાઈ ગઈ કે રામચંદ્ર-
જીને ચોટ વધુ વનનાં દુઃખ સહન કરવાને માટે મોકલી
દીધા, અને ભરતનો શીલસ્થલાવ બાજુતી હોવા છતાં એને
માટે રાજ્યનું વરદાન માગી લીધું !

આમાં ઉંડું રહસ્ય સમાયલું છે. તે એ છે કે, કેકે-
યીનો જન્મ ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીની લીલામાં પ્રધાન-
કાર્ય કરવા માટેજ થયો હતો. કેકેયી રામને પરબ્રહ્મ
પરમાત્માજ સમજતી હતી, અને એમની લીલામાં સહાયક
બનવા માટેજ એણે શ્રીરામની રચિને અનુસાર આ ઝેર-
નો ધુંટરો પીધો હતો. જો કેકેયી રામચંદ્રજીના વનવા-
સનું કારણ ન બની હોત તો શ્રીરામનું લીલાકાર્ય
સંપન્ન જ ન થાત. ન સીતાનું હરણ થયું હોત કે ન

આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ

અચંદ્રદિવાકરૌ ગાજો ખાવી પડે છે. પાપિની, કુલ-ધા-
ની વગેરે ઉપાધિઓ ગ્રહણ કરવી પડે છે. વૈધવ્યનું
ખ સહન કરીને પુત્ર તથા નગરવાસીઓ દ્વારા તિરસ્કાર
ભવે પડે છે, તથાપિ રામ-કાર્ય માટે અવશ્ય કર-
વ જોઈએ એમ સમજીને એ કરે છે. રામચંદ્રજીએ આ
તાના કાર્ય માટે એનેજ પ્રધાન પાત્ર બનાવી હતી,
કમકે એ એમની અંતરંગ પ્રેમપાત્રી હતી. બદનામી-ખુશ-
નામી સાથે એને કંઈ કામ ન હતું; એને તો જે કંઈ માથે
પડે તે સહીને રામ-કાર્ય કરવાનું હતું તે એણે કર્યું.

ઘણા કાળ પછી જ્યારે પ્રભુ એને એકાન્તે મળે છે
ત્યારે એ તેમને હુઃખ પહોંચાડવા માટે સાધારણ સ્ત્રીની
પેઠે ક્ષમા માગે છે. પરંતુ લીલામય ભગવાન લેદ જોલીને
કહે છે કે 'અરે ! એમાં તારો શો દોષ હતો ? એ
મારું જ કાર્ય હતું. મારી ઈચ્છાથી ને મારી માયા
થયું હતું; તું તો નિમિત્તમાત્ર હતી. હવે સુખેથી ભ
કરે ને મુક્તિ પામે.'

ભરતજી જ્યારે રામચંદ્રજીને પાછા અયોધ્યા પધા-
રવાનો ગાહુ આગ્રહ કરે છે, ત્યારે શ્રીરામજીનું રહસ્ય
જાણનાર મુનિ વસિષ્ઠ શ્રીરામના સંકેતથી ભરતને અલગ
જોડાવીને એકાન્તમાં સમજાવે છે કે 'પુત્ર ! આજ હું
તને એક ગુપ્ત રહસ્ય સંભળાવું છું. શ્રીરામ સાક્ષાત્
નારાયણ છે. પૂર્વકાળમાં રાવણનો વધ કરવાને પ્રહ્લાજીએ
એમની પ્રાર્થના કરી હતી ત્યારે એમણે દશરથ રાજાને
ત્યાં આવનાર લીધા.

શ્રીકૃષ્ણજી સાક્ષાત્ જોગમાયા છે. લક્ષ્મણજી શેષ-
નો અવતાર છે તેથી તમા રામચંદ્રજીની સાથે સેવામાં
જવા રહે છે. શ્રીરામને રાવણનો વધ કરવો છે તેથી એમને
જરૂર વતસં પાડેલા પડેલા. તારી માતાનો કોઈ દોષ
જોઈને એને નિમિત્ત વચન કહ્યું
કરેલી એ

ખાલે ખરી? માટે સમચંદ્રજીને અયોધ્યા તેડી જવાનો
ઓડી દે.”

માં સરદાર મુનિએ પણ સંકેતથી કહ્યું કે:-
તું માતા દેદેથી પર દોપારોપણ કર મા;
પાસ સમસ્ત દેવદાનવ તથા ઋષિઓને પરમ
અને મુખનું કારણ બનશે.”

આથીજ સરતજીએ સમજી જઈને શ્રીરામની અજુ-
બાહુકા સાદર લઈને અયોધ્યા પાછા જવાની તૈયારી
કરી હતી.

દેદેથીએ એક વાર લાથ જોડીને શ્રીરામચંદ્રજીને
કેલું કે—“આપના સત્યાભિપ્રેક્ષામાં મેં વિશ્વ નાશ્યું
વેળા મારી શુદ્ધિ દેવતાઓએ જગાડી હતી અને મારું
સત માયાથી મોહિત થઈ ગયું હતું. મારે એ મારી
પ્રતાની ક્ષમા કરો. સાધુઓ ક્ષમાથીજ દોષ છે, અને
પણ તે સાક્ષાત્ વિષ્ટુ છે. કદિવેથી અન્વજા અના-
ત પરમાત્મા છે, માયાથી મનુષ્યરૂપ ધારણ કરીને
મસ્ત વિશ્વને મોહિત કરવાવાળા છે. આપની જ પ્રેર-
ણા લોક મુલ-અમુલ કર્મ કરે છે. આ આત્મ વિશ્વ
પણે અર્ધીન છે-અ-સ્વર્ગ છે-પાતાની કંઠાથી કંઈ
કરી શકતું જ નથી. આપને દેવતાઓનું કાર્વ કરવું
તેથીજ મને આપે એવી પ્રેરણા કરેલી. હું વિશ્વ-
! હું જનન! હું જનન! મારી રક્ષા કરો. હું
ને નમસ્કાર કરું છું. આપની નિવૃત્તિનું નિર્ભય
ધારવાથી તરવારથી મારા પુત્ર-વિનાશિ વિષ્ણુ-
એકરૂપી જીવનને કાપી નાંખે. હું આપને ક્ષમા
છું.”

આવાં એવાં કથન અને સ્વપ્ન વચ્ચે
હમને હમને કહ્યું કે “હું જ
કહું ને સ્વપ્ન જ છે. દેવતાઓ
મારી જ પ્રેરણાથી છે.”

યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ ગાળો ખાવી પડે છે. પાપિની, કુલ-ધા-
તિની વગેરે ઉપાધિઓ ગ્રહણ કરવી પડે છે. વૈધવ્યનું
દુઃખ સહન કરીને પુત્ર તથા નગરવાસીઓ દ્વારા તિરસ્કાર
ખમવો પડે છે, તથાપિ રામ-કાર્ય માટે અવશ્ય કર-
તુંજ જોઈએ એમ સમજીને એ કરે છે. રામચંદ્રજીએ આ
ખાવાના કાર્ય માટે એનેજ પ્રધાન પાત્ર બનાવી હતી,
કેમકે એ એમની અંતરંગ પ્રેમપાત્રી હતી. બદનામી-ખુશ-
નામી સામે એને કંઈ કામ ન હતું; એને તો જે કંઈ માથે
પડે તે સારીને રામ-કાર્ય કરવાનું હતું તે એણે કયું.

પણ કામ પછી જ્યારે પ્રભુ એને એકાન્તે મળે છે
ત્યારે એને એને દુઃખ પોતાંવાડવા માટે સાધારણ સ્ત્રીની
વેલે કમી મળે છે. પરંતુ હીલામય ભગવાન લોક જોઈને
કેવું કંઈ કરે ! એ... શા દોષ હતો ?
... કાર્ય હતું ... કાથી ને મારી
... હતી. હવે શા ...
... હતી.

કોણે મારી ? કોણે કાચબાકાંડને અપોષિત કરી મારે
આમલે ઉઠી દે. "

કરનામાં કાચબાજી મુનિએ પણ મરેજીની કહો કે.
"હો મારે ! તું મારા કૃતિની પદ દેવામાં પડ્યો કે કે,
સામેના જનવાસ અમલજ દેવદાસજ મથા અધિષ્ઠાને પદમ
હિન્દક અને મુખનું કાચબા જાનકે. "

આવીજ અવતરણને કાચબા જાનકે કોનામની કાચબા
પાદુકા મારકે જાનકે અપોષિત પાદા જાવાની નેપાલી
કરી હતી.

કેંકેપીએ એક વાર તારા એકીને દીવામલકાંડને
કહેતું કે—“આપના કાચબાજીએકમા એ વિગત નાખ્યું
એ જેના મારી જુદી દેવતાઓએ જનાલી હતી અને માર
વિગત માયાથી મોહિત થઈ નવું હતું મારે એ મારી
હાથનાની લામા કરે. આપુએ લામાથીલ દેવા છે, અને
આપ તો આસાત વિષય છે. હિન્દીઓની અવલમ્બ મના
તન પરમાત્મા છે, માયાથી મનુષ્યરૂપ પાદલુ કરીને
સમસ્ત વિશ્વને મોહિત કરવાવાળા છે. આપની જ પ્રેર-
ણાથી લોક શુભ-અશુભ કર્મ કરે છે. આ આપુ વિશ્વ
આપને અધીન છે—અ-સ્વતંત્ર છે—પાતાની છત્રાથી કંઈ
પણ કરી શકતુંજ નથી. આપને દેવતાઓનું કાર્ય કરવું
હતું તેથીજ મને આપે એવી પ્રેરણા કરેલી. હું વિશ્વ-
ભર ! હે અનંત ! હે જગતાથ ! મારી રક્ષા કરે. હું
આપને નમસ્કાર કરે છું. આપની તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ
વીરજ પારવાળી તલવારથી મારા પુત્ર-વિત્તાદિ વિષયો-
માં સ્નેહરૂપી અધનને કાપી નાખો. હું આપને શરણે
આવી છું. ”

આવાં જોનાં સ્પષ્ટ અને સરળ વચન સાંભળી ભગ-
વાને હસતે હસતે કહ્યું કે: “હે મહાભાગે ! તમે જે
કંઈ કહ્યું તે સત્ય જ છે. દેવતાઓનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા
માટેજ, મારી જ પ્રેરણાથી જો સમયે તમારા અવતરણ

એવાં વચન નીકળેલાં. એમાં તમારો કંઈ પણ દોષ નથી. તમે તો માફ જ કામ કર્યું છે. માટે હવે જાઓ ને હૃદયમાં માફ સદા ધ્યાન કરતાં રહો. તમારા સ્નેહપાશ બધી તરફથી તૂટી જશે, અને મારી ભક્તિને લીધે તમે શીઘ્રજ સુકત બની જશો. વગેરે.”

(શ્રીભગવાનનાં આ વચનોથી કેકેયીની સાચી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે. ભગવાનના કહેવા પ્રમાણે એઓ મહાભાગ્યવતી થઈ ગયાં—લોક ભલે એમને અભાગિની માને. એ તો નિર્દોષજ હતાં.) આ વચનો સાંભળીને આનંદ તથા આશ્ચર્યપૂર્ણ હૃદયથી સેંકડો વાર એમને સાધ્યાંગ પ્રણામ કર્યા અને પ્રદક્ષિણા કરીને આનંદ ભરત-બની સાથે એઓ અયોધ્યા પાછાં ફર્યા.

ઉપર્યુક્ત સ્પષ્ટ વર્ણનથી વાચકને ખાતરી થશે કે, કેકેયીએ જાણી જોઈને સ્વાર્થબુદ્ધિથી કયો અનર્થ નથી કર્યો. જે કંઈ એમણે કર્યું તે શ્રીરામની પ્રેરણાથી—રામદાસનાં આદેશ માટે જ કરેલું. આથી એટલું પણ પ્રમાણિત થાય છે કે, કેકેયી બહુ કિચ્છ કોટિની મહિલા હતી. સમજ-વચાર્થહીન, પ્રેમભય, સ્નેહ-વાત્સલ્યયુક્ત, ધર્મ-પ્રેરણાથી બુદ્ધિમતી, આદર્શ પતિવ્રતા, નિર્ભય વીરાંગના જેવી માટે ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીની એ અત્યંત ભક્તિ હતી. એમણે જે કંઈ બદલાયી થઈ છે તે બધી શ્રીરામનાં પ્રેરણાથી જ થયેલી નિઃસ્વર્ણનકરણ છે.

જો કેકેયીનાં અન્યત્રનાં વર્ણન, પ્રેરણા, સમુદ્ર, અન્યત્રનાં વર્ણન, અને એ સમગ્ર આત્મિક ને દૈવિક કદાચ નિવૃત્તકાર જેવાં સર્વ ગુણોનાં સંગ્રહને જોઈને એ પ્રત્યક્ષર ફક્ત કેકેયીનાં જ હૃદયમાં સ્થાપિત થઈ શકે એવું લાગે.

કેકેયીનાં ચરિત્રસંગ્રહ.

આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહનાં અન્ય અંશોનાં વર્ણન.

ને પણ તેની ખબર નહોતી, માત્ર અધિકારજ આ વાત જાણતો હતો.

x

x

x

x

મતંગ ઋષિ આશ્રમમાં બ્રહ્મધ્યાનમાં મગ્ન હતા. ઋષિપત્ની સવારનું કામ કરવામાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં. એટલામાં શબરી ત્યાં આવી. શબરીને જોતાંજ મોર નાચવા લાગ્યા, હરિજો ફૂદવા લાગ્યાં, ગાયોનાં વાછરડાં પણ ભાંભરવા લાગ્યાં, ઋષિએ નેત્ર ઉઘાડ્યાં. મુખકલા મ્લન થયેલી, આંખો અશ્રુધારાથી ભરેલી એવી શબરીને જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત થયા. શબરીના મુખેન્દુ પરનું અશ્રુપટલ જોઈને ઋષિનું અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. શબરીએ આવી વંદન કર્યું ને એકાદ અપરાધિનીની પેઠે તે જરા દૂર ઉભી રહી. મતંગઋષિ બોલ્યા: “ શબરી ! આજ તો તારા લગ્નનો મંગળ દિવસ છે ! તું આજ રડતી રડતી અડી પાછી કેમ આવી ? શું તારા પર કોઈ ગુસ્સો થયું ? માળાપની માથે શું લટવાડ થઈ છે ? શબરી ! માળાપના જેવું બીજું દેવત નથી. બ્રહ્મ, આમ અવાદ કેમ ઉભી છે ? ” ઋષિ કોની માથે બોલે છે એ જોવા માટે ઋષિપત્ની બહાર આવે અને જુએ છે તો કાલેજ પાછી ગયેલી શબરી ! આશ્ચર્યથી તે ઉચ્ચ સ્વરે: “ શબરી, બ્રહ્મા ! આમ આવ. શું તું કે હું કરવા દેવડી છે ? રડ નહિ. રડી રડીને આંખો લાલ થઈ જાય છે. કેમકે પુત્રી ! આવ, આમ આવ ને મું કરું ને કંઈ. ”

શબ્દરીએ આંખો લૂછી ને હાથ ભેડીને બોલી: “માતા, પિતા! મને અહીંજ આશ્રમાં રહેવા દો, ના કહેશો નહિ. મારે આયુષ્ય હું અહીં આનંદથી વીતાવીશ. આશ્રમની ઝાંઝોળ કરીશ, ઠોરઠાં ખરને સંભાળીશ, ભૂમિ ખર પાણીનો છંટકાવ કરીશ, આપના ચરણ આંપીશ, અમૂલ્ય ઉપદેશ શબ્દ સાંભળીશ.” ક્ષત્રિ બોલ્યા: “શબ્દરી! તું તો લગ્નને માટે ગઈ હતી. તું હવે યૌવનસંપન્ન થઈ છે. આશ્રમમાં જીવાન બાળાને રાખવી એ અમને પણ જરા સંકટરૂપ જ લાગે છે. એ સિવાય અહીં કશું પણ તરફના રાક્ષસોનો પશુ કોઈ વાર હલો આવવાનો સંભવ છે. તારે પતિસહ સંસારવ્યવહાર કરવો યોગ્ય છે. વેલો વૃક્ષ પર ચડ્યાથીજ શોભે છે. શબ્દરી! આવી ગાંડી ન થા; બા, ઘેર પાછી બા, ને સુખશાંતિથી સંસાર ચલાવ.”

“શબ્દરીએ ‘દીર્ઘ’ નિસાસો મૂક્યો. ને ફૂસકે ફૂસકે રડવા લાગી! તેનાથી રડવું બોલી શકાયું નહિ, છતાં યુનરર્થિ ધીરજ લાવીને ગદ્ગદિત સ્વરે તે બોલી: “તાત! આવા કઠોર ન થાઓ. તો પછી મને આજ પથ ત આપે બણાવી પણ શા સાર? સત્ય, કથા, અહિંસા, પરોપકાર, પ્રેમ ઇત્યાદિ ગુણ આપે શીખવ્યા છે, હું ઘેર જાઉં તો મારા લગ્નને માટે સેકડો મૂંગાં પ્રાણીઓનો સંહાર થાય! તે ઘેરાં છકરાં કેવાં તરફડતાં હતાં! તાત! બિહોલું જીવન હિંસામય છે. મને મળનાર પતિ તેમજ ચતુરપક્ષના તમામ લોક હિંસામય જીવનમાં આનંદ માનનારા હોય ત્યાં હું કેવી રીતે સુખમાં રહું? મને એક બાળુ નદી અને બીજી બાળુ કૂવો આવું થયું છે. ‘બાપ બાવા ન આપે ને મા ભીખ મોગવા ન દે’ આવી સ્થિતિ મારી થઈ છે. ગંગા આશ્રયને માટે સમુદ્ર પાસે ગઈ ને સમુદ્રે તેને તુચ્છકારી કાઢી તો તેણે બીજે જગુ પણ ક્યાં? નદી જલચરો પર ગુસ્સો થાય તો એ જલચરોએ ક્યાં જગુ? મહારાજ! મારે માટે આપ મનમાં કોઈ પણ સંશયને આવડે દૂરો. હું જીવાન છું, પણ આમના પવિત્ર આશ્રમમાં.”

રહ્યા પછી માફ પગલું વાંકુંચૂકું નહિ પડે. આપનું સં-
રક્ષણ હોય, આપની કૃપાદષ્ટિ હોય, આપનો આશીર્વાદ
હોય એટલે મારા તરફ વાંકી નજરે જોવાની સુધ્ધાં કોઈ
દુષ્ટની હિંમત નથી. મને ના ન કહેતા. હું આપની પુત્રી!
તમેજ મને ઉછેરીને જ્ઞાનવાન કરી, તો તમેજ શરણમાં
રાખો; તરછોડો નહિ. દયા કરો, તાત! કૃપા કરો, માતા!
કૃપા કરો!”

આ કરુણરસથી ભરેલા શબ્દ સાંભળીને ઋષિનું
દયામય અંતઃકરણ પીગળ્યું. તેમણે શબ્દોને કહ્યું:
“છોકરી! તું મનથી બહુ મહાન બની છે. રહે, મારા
આશ્રમમાં તું સુખેથી રહે.”

શબ્દોને અંગે એકદમ શેર લોહી ચડ્યા જેવું થયું.
રડતાં નેત્ર દસવા લાગ્યાં, પ્રેમમય શાન્ત થયાં. તરતજ
શબ્દો વરના માળુસની પેઠે વર્તવા લાગી, કામકાજ કરવા
લાગી, બેઠાવરીના પાણીના થડા ભરી આવવા લાગી. શબ્દો-
નીત. ઉવનમાં પવિત્રતા, સમાધાન, આનંદ ને સરળતાના
જરૂર પડેલા લાગ્યા.

શબ્દોને પિતા આવ્યો; પરંતુ મનંગ ઋષિએ તેને
મન કંઈ અમલદારીને કહ્યું. તે શુદ્ધ ન થતાં પુનર્જિવ
પડે એટલે શબ્દોનું ઉવન શાંત રીતે વહેવા લાગ્યું.

થાય છે, ને આપણું મન ત્યાં વિનમ્ર બને છે. ઉદાહરણ તરીકે આ વટવૃક્ષ જોઈએ. સર્વ વૃક્ષ-વનસ્પતિમાં ઈશ્વરી અંશ બરેલો છે; પરંતુ જનનને પોતાની ડાળીઓ વડે ઉચ્છેદી રાખનારો, આબુગાબુમાં હલદો પક્ષીને આશ્રય આપનારો, મુઝાફરને શીતળ ને સુખદ છાયા-અર્પનાર આ વટવૃક્ષ જોઈએ એટલે એનામાં રહેલો પરમેશ્વરી વેશવ વધુ સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થયેલો દેખાય છે ને આપણું મન વટવૃક્ષને માટે ભક્તિભાવથી ભરાઈ આવે છે. આપણે તેની પૂજા કરીએ છીએ. શળરી ! સર્વ પ્રવાહોમાં ઈશ્વર છે; પરંતુ હલદો ગાઉ જમીનને કળકૂપ કરનારી, સેકટો શહેરોને વેશવાંકિત કરી તેમને વેશવ વડે શળુ-ગારનારી જે ગંગા તેને આપણે અધિક પવિત્ર માનીએ છીએ. શળરી ! સર્વ કૂલોમાં ઓદય, સુગંધ ને કામજતા છે; પણ કમલપુષ્પને અંગે આ શુણ્ધ વિશેષ રીતે પ્રતીત થાય છે, અને તેથીજ આપણે તેને વિશેષ માન આપીએ છીએ. સર્વત્ર એમજ છે. જે જે મહાન છે, ઉદાત્ત છે, રમણીય છે, વિશાળ છે એને માટે સાહજિકજ આદર, ભક્તિ, પ્રેમ વગેરે આપણા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શળરી ! મનુષ્યજાતિમાં પણ એમજ છે. આપણા બધામાં પરમેશ્વરી તત્ત્વ છે; પરંતુ તારી ભતમાંના લોકોના કરતાં તારામાં રહેલું ઈશ્વરી તત્ત્વ વધુ સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે તેથી તારે માટે આદર થાય છે. આકાશનું પ્રતિબિંબ સર્વ પોણીમાં પડેલું હોય છે, પરંતુ નિર્મળ પાણીમાં તે સ્પષ્ટ દેખાય છે; તે પ્રમાણે પરમેશ્વરનું પ્રતિબિંબ નિર્મળ હૃદયમાં સ્વચ્છ પડેલું દેખાઈ આવે છે. શળરી ! આપણું મન આપણે ઘસી ઘસીને એટલુંજ સ્વચ્છ કરવું જોઈએ કે, પરમેશ્વરનું પવિત્ર પ્રતિબિંબ ત્યાં આગળ પડે ને, એનું તેજ આપણી આંખો વાટે, વાણી વાટે, આપણી પ્રત્યેક હાલ-ચાલમાં ગંહાર પડે. આપણે આપણાં મનને તથા બુદ્ધિ-ઘસીઘસીને સાફ કરતી વખતેજ બીજાઓનાં હૃદય સ્વચ્છ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

તપસ્વિની છે, તે તારા હૃદયને અવિત્ર બનાવ્યું છે તો તારે તારી જાતિમાંના સ્ત્રીપુરુષનાં મનોબલુ નિર્મળ ને પવિત્ર અને એને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પોતાનું ખર્ચ હિત સાધીને પરહિતાર્થમાં સતત ઉદ્યોગ કરતાં રહેવું એ વિચારશીલ માનવીનું કર્તવ્ય છે.”

સુનિતી એ ગંગાનાં ઓઘ પ્રમાણે વહી રહેલી પવિત્ર વાણી શગરી સાંભળતી હતી. તે શબ્દોને તે પોતાના હૃદય-મંદિરમાં સંગ્રહીતી હતી. હાથ જોડીને નીચે કપિના પદક-મળ તરફ જોતાં શગરી બોલી: “ગુરુ મહારાજ! આ શગરી હજી ગાંડીવેલી છે. તે બીજાને શું શીખવી શકે? મહારાજ! મદેવ મને આપના ચરણો પાસે રાખો એટલે થયું.”

આવા પ્રકારના પ્રસંગ, આવા વિચાર સંભાષ, કેટલીયે વાર આવતા હતા. શગરી પોતાનું જીવન આનંદમાં વીતાવ્યું હતી, વર્ષ પછી વર્ષ જવા લાગ્યાં. શગરી પ્રેમભર્યા ને ભક્તિભર્યા બનતી ચાલી. એને જોઈ પશુપક્ષી નેની પાસે આવતીને પ્રેમતાં, એના નેત્રમાંની પ્રેમમંદાકિની ને જોઈ કરે પશુ પક્ષ પોતાની ફરતા વિસરી જતાં. એના પાંચમાં પેરોને પદ્મિણી દાખો ચામુતાં, ને તેના આંગા-માં પેરોને ભક્તિભર્યા મહામહિત થયાને લીધે એનાં નેત્ર-માંથી કાંઈ કાંઈ આવતાં અશ્રુગિંદ્યા યાત્રી જતાં. શગરી નિરંજન કે રત્ન શગર, પ્રેમરત્ને હરી દેવતા બની હતી!

મતંગ ઋષિ હવે વૃદ્ધ થયા ને તેમનાં પત્ની પણ વૃદ્ધ થયાં બોલેય; પાકાં પાન યયાં રનાં. તમામ કામ કાજ શબ્દરીજ કરતી હતી. એવા એજ તેનો આનંદ હતો, જાનનો વખતે ઋષિના કરચલીઓ પડેલા અસ્થિધર્મમય મોની ચપી કરતી વખતે કાંઈ કાંઈ વાર તેના પેટમાં કાસકાં મડતો. આ પવિત્ર અવસ્થાથી પોતે થોડા વખત માંજ હવે વંચિત થશે એવો વિચાર તેના મનમાં આવતાં તેનો આંખો અશ્રુથી ભીની થઈ જતી. ઉપ ન આવનારા શુરને ઉપ આવતી, પરંતુ મૃત્યુ થોડીજ અવધિમાં શુરને લઈ જશે એ વિચારથી શબ્દરીને ઉધળ નહોતી આવતી.

ઋષિને મુજોથી ઉપદેશની વાતો સાંભળીને તેના મનમાં વિચાર આવતો કે, આવી અમોલ વાણી હવે મને કેટલા દિવસ સાંભળવા મળશે ? આ પવિત્ર ગંગોત્રી શુભલક્ષ્મીજ વહેતી બંધ પડશે કે ? ઋષિના શબ્દ સતત સાંભળતા રહેવું એમ તેને લાગણું.

એક દિવસ મતંગ ઋષિએ તેને કહ્યું: “ શબ્દરી ! મરણ કોઈને પણ છોડતું નથી. બનાવેલી વસ્તુ ભાંગી પડે છે; શુભેલો હાર કરમાઈ જાય છે; જે જન્મ્યું તે મરણ ને ઉગ્યું તે સૂકાવાનું. આ સદિનો નિયમ છે. શબ્દરી ! એક દિવસ તારે, મારે, આ મૃદમય દેહને છોડી મરણ પડશે. ફૂલ કરમાઈ જાય તો પણ તેનો રંગ, તેના મુગધ આમણા લક્ષ્મી રહે છે. એ પ્રમાણે માણસ જાય તો પણ એની ભલમનસાઈ જૂલાલી નથી.” મતંગ ઋષિ મામ બોલવા લાગ્યા તેથી શબ્દરીને લાગી આવ્યું કે શુરુદેવ તો આવી અતિમ વ્યવસ્થા કરી લેવા જેવી ભાવા કેમ બોલતા હશે ? શું આ તેમનું બોલવું છેવટનું જ હશે ?

આજ મતંગ ઋષિ સંસ્કાર કરતા હતા. એકાએક મને ચકરી આવી. શબ્દરી તીરની ખેડે. ત્યાં દોડી

ને વલ્કલના પાલવ વડે પવન નાખવા લાગી. ઋષિપત્ની પણ આવ્યાં ને તેમણે પતિના મસ્તકને ખોળામાં લીધું. ઋષિએ નેત્ર ઉઘાડ્યાં ને કહ્યું: “હવે આ દેહ રહેવાનો નથી. તુલસીપત્ર આણે, ગોદાવરીનું પાણી લાવીને મને એ ટીપાં આપો. શળરી! જીવન અનંત છે. મરણ એ આનંદ છે.” શળરીએ પાણી આપીને તુલસીપત્ર મોંમાં મૂક્યું. ઐઞ્ઞનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં ઋષિ પરબ્રહ્મમાં વિલીન થયા ! ઋષિનું પ્રાણોત્ક્રમણ થતાં જ જોના ખોળામાં તેમનું મસ્તક હતું તે તેમનાં પ્રેમાળ પત્નીએ પણ એજ દાનું દેહન્યાય કર્યો ને તે સુદ્ધાં ત્યાં નિશ્ચેષ્ટ થઈ પડ્યા ! પતિપત્ની ઐદિક જીવનને ત્યજી ચિરંતન જીવનમાં સમરૂપ થયાં; પરંતુ શળરી-ગિચારી શળરી અનાથ થઈ ! તેને હવે શુભદુઃખની વાત કોણ પૂછશે ? તેને જ્ઞાન કોણ આપશે ? રોજ નવીન વિચારોની નૂતન અપે તેને કોણ બતાવશે ? “શળરી ! આજ તે કંઈજ ખોધું નથી, આ જે કમ નો ખાજ” આજ તેને પ્રેમાત્મથી હવે કોણ કહેશે ? શરણસ્થા આધાર તૂટ્યો ! મૃગ તૂટી ગયેલા વેલીની પેઠે તે મનુષ્યની પર કળી પડી, પરંતુ આવધ થઈ. તેણે ચિન્તા રચી અને ગુરુના તથા ગુરુપત્નીના દેહને અભિ-રૂપ બીન કર્યો !

x

x

x

x

માંતા તેમને ધીમેકથી જોઈને ચેર લઈ આવે છે; તે પ્રમાણે આ જગતરૂપી આંગણમાં છોકરાં સ્ત્રીને થાકી ગયાં હશે એમ જોઈને આયુષ્યના સાયંકાળે આ મૃત્યુમાંતા ધીમે રહીને પાછળ આવે છે ને પોતાનાં ગાળકોને ઊઘાડી દે છે અને પુનઃ જન્મ લેવા લેવનને રસ આપીને તેમને રમવાં ફાડ મોકલી દે છે. એમર લેવનના સાગરમાં લઈ જઈને મૂકનારી આ મૃત્યુગંગા પવિત્ર છે.

શંખરીના મનમાં મૃત્યુસંજ્ઞા આવાજ વિચાર આવતા હતા કે ? એ આશ્રમમાં હવે તે એકલીજ બેસતી; પરંતુ મૃત્યુ મેમ તેટલો વિચારવાન હોય તો પણ તેને મહેસાંતી થતથા પ્રેમાળ સ્મૃતિ સેકડો યુગદુઃખના પ્રસંગોનું સ્મરણ કરાવે છે અને તેનું હૃદય લશઈ આવે છે. શંખરીને પણ એમજ થતું. તે સવારે ગોઠાવરીનું પાણી લાવતી; તથાપિ ગોઠાવરીને કાંઢે પાણી ભરવાને બદલે એનો ભરેલો હૃદયકળશ નયન દ્વારા ગોઠાવરીના પાત્રમાં ખાલી થતો; પરંતુ મથૂરોની કેકાથી તે સાવધ થતી ને ભારે મગલે તે આશ્રમમાં પાછી આવતી.

શંખરીનું મન હવે કશામાંય લાગતું નહિ. આશ્રમમાંનાં હરિણ, ગોર ઇત્યાદિ પશુપક્ષીને તેણે બીજા આશ્રમમાં મોકલી આપ્યાં ને પોતે એકલીજ પહાડ-પર્વતને જંગલમાં વિચરવા લાગી. ઝાડપાન ને પશુપક્ષી એજ તેનાં મિત્ર. શંખરી કોઈ કોઈ વાર મુંદર ગાન ગાતી, સ્તોત્ર ગોલતી; તો કોઈ વાર આકાશ તરફ જોઈને બેઘવી ને કોઈ વાર હસતી તો કોઈ વાર રડતી. તે એક પ્રકારે શન્યમનસ્ક બની હતી.

એક દિવસ શંખરી ભરદવાજ સ્વર્ગના આશ્રમ ત્યાં પહોંચી સ્વર્ગના ભગવાનને જોવા થયા હતા. જોઈ ભરદવાજ સ્વર્ગે કહ્યું: “સાંભળ્યું કે ? અમે

શૂનો પ્રતાપી પુત્ર રામચંદ્ર, પિતાના વ્યર્થપ્રાણનાથે, રાજ્યવૈભવને છોડી બાર વર્ષ વનવાસમાં વ્રીતાવવા સારૂ નીકળ્યો છે. એની પત્ની સીતા ને બાંધુલક્ષ્મણ પણ તેની સાથે છે. કેટલું ધીરોદાત્ત ને ત્યાગમંય પર્તના ! ” બીજા એક કવિ બોલ્યા : “એજ પરમેશ્વરના અવતાર છે. પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ આવીજ મહાન વિભૂતિઓ દ્વારા પ્રગટ થતું હોય છે. કેટલી સત્ય ભક્તિ ! કેટલો ત્યાગ ! ”

શબરી આ બધું સાંભળતી હતી. તે બોલી : “ખરૂં છે, અગાઉ ગુરુદેવે મને એમજ કહ્યું હતું : ‘ જ્યાં જ્યાં વિભૂતિમત્ત્વ દેખાય ત્યાં ત્યાં પરમેશ્વર છે એમ સમજ ’ આમ તે કહેતા. આ પ્રભુ રામચંદ્ર, તેમની પત્ની ને તેનો બાઈ બધાય વનવાસ સ્વીકારે છે. ખરેખર, પ્રભુનાજ એ અવતાર ! મને ક્યારે વાડે એમનાં દર્શન થશે—ખરે, ક્યારે દર્શન થશે ? ”

શબરીની આંખો તેજથી ચમકતી હતી; તપશ્ચર્યાથી, શોકથી ને વયથી તે રૂબે વૃદ્ધ દેખાવા લાગી હતી. એના મુખ સાંચળી કવિઓ મોહિત થયા, પરંતુ એકાએક શબરી ન્યાંથી “ ક્યારે વાડે રામચંદ્રને જોઈશ ? ક્યારે હું તે મુક્તિને નિહાળીશ ? ” આમ કહેતી પ્રાંતની જેમ ન્યાંધો દેવી છત્રી ને ગળદાવલી હાથોની પકે જંગલમાં ચાલે મારે !

હારને નદીમાં પધરાવી દેવા; રાજાને રાજા ગીઠાં ગીઠાં
ફોળો શોધી ભોગાં ફરવાં અને “મારો ધનદયામ રામ ન
આવે” એમ કહીને તે બધાં ફળ વાંદરાઓની સામે ફેંકી
દેવાં; આવા પ્રકારનો તેનો કામ ચાલુ હતો.

કોઈ કોઈ વાર પક્ષીના ગાળે સાંભળીને શબ્દી કહેતી:
“શું આ પક્ષીઓ મારા રામને સાદ કરીને બોલવતાં હશે?
પક્ષીઓ! તમે ઉડી શકો છો, છતાં તમને પણ હજી
રામચંદ્રજી આવેલા દેખાતા નથી! તો પછી મને તે કેવી
રીતે દેખાય?”

પવનનો સૂસધાટો સાંભળીને, “રામ આવતાં નથી
તેથી” શું આ વાચુ રહે છે?” આમ તે કહેતી. રાત્રે
કાળા પહેલાં ચંદ્રને જોઈ “રામ દેખાતા નથી તેથી” શું
આ ચંદ્ર કાળા પડી ગયો છે?” આવા ઉદ્ગાર તે કાઢતી.
શબ્દીને એકે જ ધ્યાસ, એક જ ભાસ, એક જ ચેલછા
ને એક જ વિચાર હતો. શબ્દી રામચંદ્રજીના દર્શનાથે
અધીર થઈ હતી.

રામચંદ્ર, સીતાદેવી, લક્ષ્મણજી દંડકારણ્યમાં આવ્યા.
ભરદવાજી ઋષિને ત્યાં તેઓ એક દિવસ રહ્યાં. ત્યાં અનેક
ઋષિ આવ્યા હતાં. રામચંદ્રનાં વિનય, ધીરોદાત્તતાં, તેજ,
પોષિત્ય વગેરે ગુણસમૂહ જોઈને ઋષિઓનાં હૃદય ભરાઈ
આવ્યાં. વૈરાગ્યમૂર્તિ, ત્યાગદેવતા સીતાને જોઈ તેમનાં
હૃદય ધીંગળ્યાં. સીતાજી બોલ્યાં: “એમના પ્રેમજ સહે-
વાસમાં મને કોટા પુષ્પની સમાન લાગે છે ને પથ્થર
દોમળ પાંદડી બની જાય છે. પ્રભુની સંગતિમાં મને
સર્વે સ્વર્ગજ છે.”

ઋષિઓ દ્વારા રામચંદ્રજીએ શબ્દીની હકીકત બાણી,
અને એ ગાંડી શબ્દી ત્યાં મળશે એમ તેમને થયું.
મળશે જ પણ વનવાસમાં બાગળ આવ્યાં.

થઈ. મારા ગુરુદેવ કહેતા કે જોનામાં અનંત સદ્ગુણ દેખાય તે પરમેશ્વર. આપ નિર્દોષ નિષ્કલંક છો. આપજ મારા પરમેશ્વર છો. આવો બેસો, હું આપની પૂજા કરું.” આમ કહી તેણે ત્રણેને પદ્મવના પૂજા પર બેસાડ્યાં, તેમના પગ ધોયા ને આંસુનું ઉનું પાણી પણ વચમાં વચમાં સિંચ્યું. એમના ગળામાં સુગંધી હાર પહેરાવ્યા ને પેલાં વીણી આણેલાં મધુર ફળ તેમની સામે મૂક્યાં. રામચંદ્ર સીતા ને લક્ષ્મણ સહુનાં અંતઃકરણ પ્રેમથી ભરાઈ આવ્યાં. શળરીએ મૂકેલાં ફળ એમણે ન ખાધાં. એથી શળરીએ કહ્યું: “પ્રભુ! હું જાતે લીલડી છું તેથી શું આપ આ ફળ ખાતા નથી કે? પરંતુ હું નિર્મળ ને પ્રેમાળ છું. પ્રેમ ને ભક્તિને વટલાવાનું નથી હોતું. આ બોર મેં ખાસ આખી જોયાં છે. મારાં ને મીઠાં ફળજ જોઈએને મારા રામને! હાં! પ્રભુ હોયોને, સીતામૈયા જમોને!” સહુએ ફળ લાથમાં લીધાં ને આરોગ્યાં. શળરીએ તેમને પ્રલાશના પરિયામાનું પાણી પાચું ને તેમના લાથ પણ ધોવડાવ્યા.

શળરી કબી રહી ને લાથ જોડીને બોલી: “પ્રભુ! મને શરૂએ હોયો” આમ કહીને તેણે રામચંદ્રના પદકમલમાં પેલાનું મસ્તક મૂક્યું. પરંતુ રામચંદ્રના ચરણોમાં પડેલી શળરી પડી ને પડી, ફરીથી તે ઉઠી નહિ. તે વિચિત્રવાર્ત. પરમાત્મામાં તેનું ચિત્તત્વ મળી ગયું! તે દેવે તેને જાણ કરાવેલું કે શીવ મને ગળે પડી ગયાં!

૫-દાનવીર-વલિરાજા

(લેખક:-શ્રી. મનુ દ. દવે)

“કેણ છે તું બાળક ?” યજ્ઞમંડપમાં પ્રવેશતા એક આઠ વરસના બ્રાહ્મણાદી જણાતા બાળકને રોકતાં તે મહાકાય દરવાને પ્રશ્ન કર્યો. “હું કેણ છું તે જાણવાનું તારે શું પ્રયોજન છે ? બ્રાહ્મણ છું, બલિરાજે યજ્ઞ આરંભ્યો જાયી દક્ષિણ કાજે આવ્યો છું.” મહાવીરને શરમાવે એવી દૃઢતા ને નીડરતાથી તે બ્રાહ્મણબટુએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. એક ક્ષણભર તો દરવાન આ વિચિત્ર જણાતાં બ્રાહ્મણબાલક તરફ જોઈ રહ્યો. ભેરથી કુંકાઈ રહેલા વાયુવેગે ફરફર ઉડી રહેલી બ્રાહ્મણત્વની નિશાની સમોપડી શિખા, પૂર્ણિમાના પૂર્ણચંદ્ર સમુ ગૌર અને આહલાદજનક મુખકમળ, હાથમાં અને ગળામાં ધારણ કરેલી રુદ્રાક્ષની માળાઓ, જીંઘીભરના ચાલવા માટે અયોગ્ય જણાતી એવી નાણુક પગલીઓ, બગલમાં ઢળાવેલું દર્ભાસન, દક્ષિણ કરમાં ધારણ કરેલું કમંડળ અને લલાટમાં વિધિએ આંકેલી તેજરેખાઓ સમી ભરમરેખાઓ—એક ક્ષણભર તો દરવાન આ બધું જોઈ રહ્યો.

એમાં નવું કશું નહોતું. સમાજથી જુદી પડી આવે એવી વિચિત્રતાઓ કંઈ ન હતી, અને છતાં દરવાનને એ બ્રાહ્મણબટુમાં એવું તો કેાઈ અલૌકિક તેજ જણાયું, તે વધુ સમય તેની સામે જોઈ શક્યો નહિ. એકંકડે સમરાંગણે જીતવાનું માન મેળવનાર એ મહાવીરને,

પોતે એક આઠ વરસના ગ્રાહ્યજાળકની આગળ મહાત્મ્ય
થતો હોય એમ જણાયું.

જીતો હોય એમ નીચે મોંએ દરવાન બોલ્યો:
“ મહારાજ ! ગ્રાહ્યજાળકે અંદર જવા દેવાની મના કરેલી
છે. આજે નવાણું ચણ પૂરા થઈ સોમા ચણનો પ્રારંભ
થશે. ગ્રાહ્યજાળક તરફથી કોઈ વિદ્યુત્તંત્ર થવાનો ભય જતા-
વી દાનવશુરુ ભાગ્યે ગ્રાહ્યજાળકે પ્રવેશવા દેવાની મના
કરેલી છે. અમે તો આજ્ઞાધીન સેવક રહ્યા; કહો તો
આપનાં આગમન બલિરાજને જણાવું.”

“ તો જાઓ અને બલિરાજને કહો કે એક ગ્રાહ્ય-
જાળક આપની પાસે દક્ષિણા ચાચવા આવ્યો છે.”
જાળકે હુકમ કર્યો. દરવાન ગયો, જાણે મંત્રમુગ્ધ મા-
નવચંદ્ર. ગ્રાહ્યજાળક ખડખડાટ હસી પડ્યો. પવિત્ર
મુખમાંથી વેદવૃત્તિ સમા શબ્દો નીકળી પડ્યા: “ શુકાચા-
ર્ય જાણી ગયા લાગે છે, ફિકર નહિ. એમને પણ આજે
દેશને લાવી દઈશ. એ જાણશે કે અમરનો વિદ્યાધ-
ર્યો નથી, એટલું જ નહિ, પણ સાથે સાથે દાનિ-
દાન જાણે છે.”

આશ્રમમાં આવતી જશે હો. અમને હવે આ ઘર ખાલી
 ધાશે ને ગમશે નહિ. લૂછી નાખ, બાળા ! આંખો લૂછી
 નાખ. જતી વખતે આમ આંખમાં આંસુ આણીએ નહિ.
 હવે તારાં લગ્ન થશે. પતિને પરમેશ્વર માની તેની સેવા
 કરશે. બહુ સંભાળીને પગલાં ભરશે. તું ડાહી છે, તો
 વધારે શું કરું ?” મહાકષ્ટે ને દુઃખી હૃદયે શબરી’ત્યાંથી
 આજ્ઞા લઈને વિદાય થઈ. ઋષિ અને ઋષિપત્ની કેટલેક
 દૂર સુધી-ગોદાવરીના પ્રવાહ સુધી-પહોંચાડવા ગયાં. એક
 હરિગુણાવક શબરીએ પોતાની સાથેજ લીધું. શબરી ગઈ
 ને ઋષિ તથા ઋષિપત્ની ભારે પગલે આશ્રમમાં પાછાં
 આવ્યાં. એ દિવસે તેમને ગિલકુલજ ચેન પડ્યું નહિ.
 યજ્ઞે ને પગલે શબરીનું સ્મરણ થતું હતું.

×

×

×

×

ને પણ તેની ખબર નહોતી, માત્ર અંધકારજ આ વાત જાણતો હતો.

x

x

x

x

મતંગ ઋષિ આશ્રમમાં પ્રહ્લધ્યાનમાં મગ્ન હતા. ઋષિપત્ની સવારનું કામ કરવામાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં. એટલામાં શબરી ત્યાં આવી. શબરીને જોતાંજ મોર નાચવા લાગ્યા, હરિણો ફેદવા લાગ્યાં, ગાયોનાં વાછરડાં પણ ભાંભરવા લાગ્યાં, ઋષિએ નેત્ર ઉઘાડ્યાં. મુખકલા મ્લન થયેલી, આંખો અશ્રુધારાથી ભરેલી એવી શબરીને જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત થયા. શબરીના મુખેન્દુ પરનું અશ્રુપટલ જોઈને ઋષિનું અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. શબરીએ આવી વંદન કર્યું ને એકાદ અપરાધિનીની પેઠે તે જરા દૂર ઉભી રહી. મતંગઋષિ બોલ્યા: “શબરી! આજ તો તારા લગ્નનો મંગળ દિવસ છે! તું આજ રડતી રડતી અહીં પાછી કેમ આવી? મું તારા પર કેઈ ગુસ્સો થયું? માળાપની માટે મું તડપાડ થઈ છે? શબરી! માળાપના જેવું બીજું દેવન નથી. બેટા, આમ અવાફ કેમ ઉભી છે?” ઋષિ કોની માથે બેઠે છે એ જોવા માટે ઋષિપત્ની બહાર આવીને મુખે છે તો કાંઈજ પાછી ગયેલી શબરી! આશ્ચર્ય ને ઉદ્વેગ વર્ણવે: “શબરી, બેટા! આમ આવ. મું તું કેઈ કારણે છેલ્લી છે? રડ નહિ. રડી રડીને આંખો લાલ થઈ જઈ છે. જનાબ પુત્રી! આવ, આમ આવ ને મું મું ને કોઈ.”

શબ્દરીએ આંખો લૂછી ને હાથ જોડીને બોલી : “માતા,
પિતા ! મને, અહીંજ આશ્રમમાં રહેવા ઇચ્છો; ના, કહેશો નહિ.
મારે આયુષ્ય, હું અહીં આનંદથી વીતાવીશ. આશ્રમની
ગાડલોટ્ટ કરીશ, ઢોરઢાંખરને સંભાળીશ; ભૂમિ પર પાણીનો
છંટકાવ કરીશ, આંખનો ચરણ આંખીશ, અમૂલ્ય ઉપદેશ-
શબ્દ સંભાળીશ.” ઋષિ બોલ્યા : “શબ્દરી ! તું તો લગ્નને
માટે ગઈ હતી. તું હવે યૌવનસંપન્ન થઈ છે. આશ્રમમાં
જીવન ગાળાને રાખવી એ અમને પણ જરા સંકટરૂપ
જ લાગે છે. એ સિવાય અહીં દક્ષિણ તરફના રાક્ષસોનો
પણ કોઈ વાર હલેલો આવવાનો સંભવ છે. તારે પતિસહ
સંસારવ્યવહાર કરવો યોગ્ય છે. વેલી વૃક્ષ પર ચડ્યાથીજ
શેલો છે. શબ્દરી ! આવી ગાંડી ન થા; જા, ઘેર પાછી જા,
ને સુખશાંતિથી સંસાર ચલાવ.”

.. શબ્દરીએ દીર્ઘ નિસાસો મૂક્યો ને ફૂસકે ફૂસકે
રડવા લાગી : “તેનાથી રડવું થોભી શકાયું નહિ, છતાં
પુનરર્થિ ધીરજ લાવીને ગદ્ગદિત સ્વરે તે બોલી : “તાતા !
આવા કઠોર ન થાઓ. તો પછી મને આજ પથ ત આપે
ભણાવી પણ શા સારૂ ? સત્ય, દયા, અહિંસા, પરોપકાર,
પ્રેમ ઇત્યાદિ ગુણ આપે શીખવ્યા છે; હું ઘેર જાઉં તો
મારા લગ્નને માટે સેંકડો મૂંગાં પ્રાણીઓનો સંહાર થાય !
તે પેટાં બકરાં કેવાં તરફડતાં હતાં ! તાત ! બિલ્લોનું જીવન
હિંસામય છે. મને મળનાર પતિ તેમજ શ્વસુરપક્ષના
તમામ લોક હિંસામય જીવનમાં આનંદ માનનારા હોય ત્યાં
હું કેવી રીતે સુખમાં રહું ? મને એક બાળુ નદી અને બીજી
બાળુ રૂવો આવું થયું છે. ‘બાપ બાવા ન આપે ને મા
ભીજ માગવા ન દે’ આવી સ્થિતિ મારી થઈ છે. જંગલ
આશ્રયને માટે સમુદ્ર પાસે ગઈ ને સમુદ્રે તેને તુચ્છકારી
કાઢી તો તેણે બીજો જવું પછું ક્યાં ? નદી જલચરો પર
ચુસ્કો થાય તો એ જલચરોએ ક્યાં જવું ? મહારાજ !
મારે માટે આપ મનમાં કોઈ પણ સંશયને આવવા ન
દેજો. હું જીવન છું, પણ આપના પવિત્ર સામિધ્યમાં
આ, ૧

ને પણ તેની ખબર નહોતી, માત્ર અંધકારજ આ વાત જાણતો હતો.

x

x

x

x

મતંગ ઋષિ આશ્રમમાં પ્રહ્લાધ્યાનમાં મગ્ન હતા. ઋષિપત્ની સવારનું કામ કરવામાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં. એટલામાં શબરી ત્યાં આવી. શબરીને ભેતાંજ મોર નાચવા લાગ્યા, હરિણો ફૂંદવા લાગ્યાં, ગાયોનાં વાછરડાં પણ ભાંભરવા લાગ્યાં, ઋષિએ નેત્ર ઉઘાડ્યાં. સુખકલા મ્લ્લન થયેલી, આંખો અશ્રુધારાથી ભરેલી એવી શબરીને ભેઈ તે આશ્ચર્યચકિત થયા. શબરીના મુખેન્દુ પરનું અશ્રુપટલ ભેઈને ઋષિનું અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. શબરીએ આવી વંદન કર્યું ને એકાદ અપરાધિનીની પેઠે તે જરા દૂર ઉભી રહી. મતંગઋષિ બોલ્યા: “શબરી! આજ તો તારા લગ્નનો મંગળ દિવસ છે! તું આજ રડતી રડતી અહીં પાછી કેમ આવી? તું તારા ગર કોઈ ગુસ્સે થયું? માળાપની માં! તું લડવાડ થઈ છે? શબરી! માળાપના જેવું બીજું દેવતા નથી. એટલે, આમ અવાફ કેમ ઉભી છે?” ઋષિ કેતલે માથે ઘેરાયે છે એ જોવા ચાડે ઋષિપત્ની બહાર આવીને મુનું કે તો કાંઈજ પાછી ગયેલી શબરી! આશ્ચર્યમાં ને કેમ કે તો શબરી, બેટા! આમ આવ. તું તું કેમ કે તો કે તને કે રડ નહિ. રડી રડીને આંખો લાલ થઈ ગઈ છે. કેમ કે પુત્રી! આવ, આમ આવ ને તું

શંખરીએ આંખો લૂછી ને હાથ બેડીને બોલી: “માતા,
પિતા! મને અહીંજ આશ્રમમાં રહેવાનો ઘો; ના. કહેશો નહિ.
મારે આયુષ્ય હું અહીં આનંદથી વીતાવીશ. આશ્રમની
ઝાડોટ્ટ-કરીશ, ઢોરઢાંખરને સંભાળીશ, ભૂમિ પર પાણીનો
છંટકાવ કરીશ, આપનો ચરણ આંપીશ, અમૂલ્ય ઉપદેશ-
શબ્દ સાંભળીશ.” ઋષિ બોલ્યા: “શંખરી! તું તો લગ્નને
માટે ગઈ હતી. તું હવે યૌવનસંપન્ન થઈ છે. આશ્રમમાં
જીવન ગાળાને રાખવી એ અમને પણ જરા સંકટરૂપ
જ લાગે છે. એ સિવાય અહીં દક્ષિણ તરફના રાક્ષસોનો
પણ કોઈ વાર હલ્લો આવવાનો સંભવ છે. તારે પતિસહ
સંસારવ્યવહાર કરવો યોગ્ય છે. વેલી વૃક્ષ પર ચડ્યાથીજ
શેભે છે. શંખરી! આવી ગાંડી ન થા; જા, ઘેર પાછી જા,
ને સુખસાંતિથી સંસાર ચલાવ.”

શંખરીએ દીર્ઘ નિસાસો મૂક્યો ને ફૂસકે ફૂસકે
રડવા લાગી: “તેનાથી રડવું થોભી શકાયું નહિ, છતાં
પુનરર્થિ ધીરજ લાવીને ગદ્ગદિત સ્વરે તે બોલી: “તાત!
આવા કઠોર ન થાઓ. તો પછી મને આજ પયંત આપે
લણાવી પણ શા સાર? સત્ય, દયા, અહિંસા, પરોપકાર,
પ્રેમ ઇત્યાદિ ગુણ આપે શીખવ્યા છે; હું ઘેર જાઉં તો
મારા લગ્નને માટે સેંકડો મૂંગાં પ્રાણીઓનો સંહાર થાય!
તે ઘેટાં બકરાં કેવાં તરફડતાં હતાં! તાત! બિલ્લોનું જીવન
હિંસામય છે. મને મળનાર પતિ તેમજ શ્વસુરપક્ષના
તમામ લોક હિંસામય જીવનમાં આનંદ માનનારા હોય ત્યાં
હું કેવી રીતે સુખમાં રહું? મને એકં બાબુ નદી અને બીજી
બાબુ ફોવો આવું થયું છે. ‘બાપ બાવા ન આપે ને મા
ભીખ માંગવા ન દે’ આવી સ્થિતિ મારી થઈ છે. જંગા
આશ્રયને માટે સમુદ્ર પાસે ગઈ ને સમુદ્રે તેને તુચ્છકારી
કાઢી તો તેણે બીજો જવું પણ ક્યાં? નદી જલચરો પર
ચુસ્તો થાય તો એ જલચરોએ ક્યાં જવું? મહારાજ!
મારે માટે આપ મનમાં કોઈ પણ સંશયને આવવા ન
દેજો. હું જીવન છું, પણ આપના પવિત્ર સાન્નિધ્યમાં
આ. !

ને પણ તેની ખજર નહોતી, માત્ર અંધકારજ આ વાત જાણતો હતો.

x

x

x

x

મતંગ ઋષિ આશ્રમમાં બ્રહ્મધ્યાનમાં મગ્ન હતા. ઋષિપત્ની સવારનું કામ કરવામાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં. એટલામાં શળરી ત્યાં આવી. શળરીને જોતાંજ મોર નાચવા લાગ્યા, હરિણો ફૂંદવા લાગ્યાં, ગાયોનાં વાછરડાં પણ ભાંભરવા લાગ્યાં, ઋષિએ નેત્ર ઉઘાડ્યાં. મુખકલા મ્લାନ થયેલી, આંખો અશ્રુધારાથી ભરેલી એવી શળરીને જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત થયા. શળરીના મુખેન્દુ પરનું અશ્રુપટલ જોઈને ઋષિનું આંતઃકરણ દ્રવી ગયું. શળરીએ આવી વંદન કર્યું ને એકાદ અપરાધિનીની પેઠે તે જરા દૂર ઉભી રહી. મતંગઋષિ બોલ્યા: “શળરી! આજ તો તારા લગ્નનો મંગળ દિવસ છે! તું આજ રડતી રડતી અહીં પાછી કેમ આવી? તું તારા ગર કોઈ ગુસ્સે થયું? માળાપની માને તું તડવાટ થઈ છે? શળરી! માળાપના જેવું બીજું દેવત નથી. બાલ, આમ અવાજ કેમ ઉભી છે?” ઋષિ કોણે માને બોલે છે એ જોવા માટે ઋષિપત્ની બહાર આવેને મુજબ તે તો કાંઈજ પાછી ગયેલી શળરી! આશ્ચર્ય થઈને કહેવા લાગે: “શળરી, બટા! આમ આવ. તું તું કોઈ કાંઈ કોઈ રીતે? રડ નહિ. રડી રડીને આંખો લાલ થઈ નહિ છે. કનાક પુત્રી! આવ, આમ આવ ને તું મને કહે.”

તપસ્વિની છે, તે તારા હૃદયને પવિત્ર બનાવ્યું છે તો તારે તારી જાતિમાંનાં સ્ત્રીપુરુષનાં મનોપણુ નિર્મળ ને પવિત્ર બંને એને માટે અચત્ન કરવો જોઈએ. પોતાનું ખરું હિત સાધીને પરહિતાર્થમાં સતત ઉદ્યોગ કરતાં રહેવું એ વિચારશીલ માનવીનું કર્તવ્ય છે.”

મુનિની એ ગંગાના ઓઘ પ્રમાણે વહી રહેલી પવિત્ર વાણી શળરી સાંભળતી હતી. તે શબ્દોને તે પોતાના હૃદય-મંદિરમાં સંગ્રહીતી હતી. હાથ જોડીને નીચે ઋષિનાં પદક-મળ તરફ જોતાં શળરી બોલી: “ગુરુ મહારાજ! આ શળરી હજી ગાંડીધેલી છે. તે બીજને શું શીખવી શકે? મહારાજ! સદૈવ મને આપના ચરણો પાસે રાખો એટલે થયું.”

આવા પ્રકારના પ્રસંગ, આવા વિચાર સંલાપ, કેટલીયે વાર ચાલતા હતા. શળરી પોતાનું જીવન આનંદમાં વીતાવ્યે જતી હતી, વર્ષ પછી વર્ષ જવા લાગ્યાં. શળરી પ્રેમમય ને બક્ષિતમય બનતી ચાલી. એને જોઈ પશુપક્ષી તેની પાસે આવીને બેસતાં, એના નેત્રમાંની પ્રેમમંદાકિનીને લીધે દૂર પશુ પક્ષ પોતાની કૃરતા વિસરી જતાં. એના પગમાં પડીને પક્ષીઓ દાણા ચખતાં, ને તેના ખોળામાં પડીને બક્ષિતભાવથી મદ્યમદિત થયાને લીધે એનાં નેત્ર-મંદિર કંઈ કંઈ અવતા અશ્રુગિંદ્રોત ઝળી જતાં. શળરી નિર્ભય કેદરી શળરી-પ્રેમરનેદની દેવતા બની હતી!

હારને નદીમાં પધરાવી દેવા; રાજ ને રાજ ગીતાં ગીતાં
હોયો સોપી ભેગાં કરવાં અને ' ભારે મનરથામ રામ ન
આવ્યો ' એમ કહીને તે બધાં દુર્ગ વાંદરાંઓની ગામે દુર્ગ
દેવાં, આવા પ્રહારનો તેનો કમ ચાલુ હતો.

x x x x

કોઈ કોઈ વાર પક્ષીના શબ્દો સાંભળીને શાંખરી કહેતી:
" શું આ પક્ષીઓ મારા રામને સાદ કરીને બોતવનાં હશે?
પક્ષીઓ! તમે ઉડી શકો છો, છતાં તમને 'પતુ' હજી
રામચંદ્રજી આવેલા દેખાતા નથી! તો પછી મને તે કેવી
રીતે દેખાય?"

પવનનો સૂત્રવાદો સાંભળીને, " સંગ આવતા નથી
તેથીજ શું આ વાયુ રટે છે?" આમ તે કહેતી. રાત્રે
કાળા પંડેલા ચંદ્રને જોઈ " રામ દેખાતા નથી તેથીજ 'શું'
આ 'ચંદ્ર કાળો' પડી ગયો છે?" આવા ઉદ્ગાર તે કાઢતી.
શાંખરીને એકજ ધ્યાન, એકજ ભાસ, એકજ મેલછા
ને એકજ વિચાર હતો. શાંખરી રામચંદ્રજીના દર્શનાયે
અધીર થઈ હતી.

x x x x

રામચંદ્ર, સીતાદેવી, લક્ષ્મણજી દંતકારણ્યમાં આવ્યાં.
ભરદવાજ કપિને ત્યાં તેઓ એક દિવસ રહ્યાં. ત્યાં અનેક
કપિ આવ્યા હતા. રામચંદ્રનાં વિનય, ધીરોદાતતાં, તેજ,
પાવિત્ર્ય વગેરે ગુણસમૂહ જોઈને કપિજનોનાં હૃદય ભરાઈ
આવ્યાં. વૈરાગ્યમૂર્તિ, ત્યાગદેવતા સીતાને જોઈ તેમનાં
હૃદય પીગળ્યાં. સીતાજી બોલ્યાં: " એમના પ્રેમજ સંલ-
વાસમાં મને કોંટા પુષ્પની ગમાન લાગે છે ને પથ્થર
દોમળ પાંદરી બની જાય છે. પ્રભુની સંગતિમાં મને
સર્વત્ર સ્વર્ગજ છે."

કપિઓ દ્વારા રામચંદ્રજીએ શાંખરીની હરીકત જાણી,
અને એ જાંડી, શાંખરી ત્યાં મળશે એમ તેમને થયું.
મહો જણ પનવોસાર્થ આગળ આવ્યાં, કપિઓના

થનો પ્રતાપી પુત્ર રામચંદ્ર, ચિતાના પ્રયત્નપાલનાથે, રાજ્યવૈભવને છોડી ખાર વર્ષ વનવાસમાં લીતાવવા સાર નીકળ્યો છે. એની પત્ની સીતા ને બાંધુ લક્ષ્મણ પ્રભુ તેની સાથે છે. કેટલું ધીરોદ્ધાત ને ત્યાગમય વર્તન ! ” બીજા એક ઋષિ બોલ્યા : “એજ પરમેશ્વરના અવતાર છે. પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ આવીજ મહાન વિભૂતિઓ દ્વારા પ્રગટ થતું હોય છે. કેટલી સત્ય ભક્તિ ! કેટલો ત્યાગ ! ”

રાખરી આ બધું સાંભળતી હતી. તે બોલી : “ખરૂં છે, અગાઉ ગુરુદેવે મને એમજ કહ્યું હતું : ‘ જ્યાં જ્યાં વિભૂતિમત્ત્વ દેખાય ત્યાં ત્યાં પરમેશ્વર છે એમ સમજ ’ આમ તે કહેતા. આ પ્રભુ રામચંદ્ર, તેમની પત્ની ને તેનો ભાઈ બધાય વનવાસ સ્વીકારે છે. ખરેખર, પ્રભુનાંજ એ અવતાર ! મને ક્યારે વાડ એમનાં દર્શન થશે-ખરે, ક્યારે દર્શન થશે ? ”

રાખરીની આંખો તેજથી ચમકતી હતી; તપશ્ચર્યાથી, શોધથી ને વચથી તે હવે વૃદ્ધ દેખાવા લાગી હતી. એના શબ્દ સાંભળી ઋષિઓ મોહિત થયા, પરંતુ એકાએક રાખરી ત્યાંથી “ ક્યારે વાડ રામચંદ્રને જોઈશ ? ક્યારે હું એ મુર્તિને નિહાળીશ ? ” આમ કહેતી ભ્રમિતની જેમ ત્યાંની દોઢી છત્રી ને ગભરાવલી હરિણીની પેઠે જંગલમાં ચાલી ગઈ !

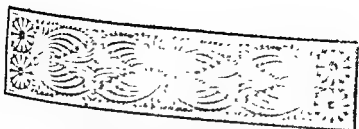
દેવી ખેતીવાડીમાં કામ કરનાર કદાચ મજૂર આપણામાં કેટલા છે ? લિલ્લ, સંતાલ, ગોંડ તથા અરપૃથ્થ વગેરે મૂર્ખ કોમોને આ જ્ઞાનનું ભાતું લઈ જઈને કોણ પડો-ચાશે ? પરમાત્માની આ માનસખેતી કરવાને, તેના પર શ્રમ કરવાને હજારો પ્રામાણિક મજૂર જોઈએ છે, હજારો મતંગમુનિ જોઈએ છે; પરંતુ એકાંદોજ અમૃતલાલ ઠક્કર (જાણીતા લિલ્લસેવક ઠક્કર જાપા) કવચિત્ નજરે પડે ! ! શંખરીને મિત્રેલાં સત્સંગ વડે પુણ્યાત્મા ણનાવનારા મતંગ મુનિ કયાં, અને “ અરપૃથ્થ, અડતા ના, વેદનો મધિકાર નથી ” આવાં આવાં વાકયો મોઢથી ઉચ્ચારનારા હમણાંના શાળિક ધર્મમાર્ગ કયાં ? પુનરપિ આ શ્રી-રામચંદ્રની ભૂમિમાં હજારો મતંગ ઋષિ ઉત્પન્ન થયા સિવાય દેશોદ્ધાર દેવી રીતે થાય ?

x   x   x   x   x

રામચંદ્ર, સીતા ને લક્ષ્મણ વનનો માર્ગ કાપ્યે જતાં હતાં. એટલામાં એક વૃક્ષની નીચે “આ ફળ રામચંદ્રને આવશે કે ? કેવાં મીઠાં છે ! મારા હાંતો વડે તોડી મેં તેનો સ્વાદ લઈ જોયો છે. પણ ક્યારે આવશે રામચંદ્ર, ક્યારે આવશે ને ક્યારે ભેટશે ! આજ પણ આ શુદ્ધેલા હાર કરમાઈ જશે કે ? ” આમ શંખરી પોતાના મન સાથે ખિન્નતાસહ પ્રેમજ શખ્ડોથી બોલતી હતી.

એકાએક રામ, સીતા ને લક્ષ્મણ તેની સામે આવી-ને ઉભાં રહ્યાં. શંખરી ચમકી. તેનાં નેત્ર પણ અશ્રુથી ચમક્યાં. ઉભી થઈને તે બોલી: “તમેજ તે ? હું જો કે એળખતી નથી તો પણ તમેજ તે-તમેજ રામચંદ્ર છો ને ? તમારે પ્રસન્નમુખજ કહે છે-આ સીતામૈયા ને આ પ્રેમજ જંપુ લક્ષ્મણજ ! તમેજ તે. કેટલી તમારી વાટ જોતી હતી ! તમારે માટે દરરોજ ફળ લેવાં કરતી ને હાર શુધતી ! પણ પૂતારો વાયુ કે હુઆં પક્ષીઓમાંથી કોઈ મુદ્દાં મને કહેતું નહિ કે તમે ક્યારે આવવાના છો ! આરે યુ પ્રભુ ! તમે આવ્યા ને મને દર્શન આપ્યાં. હું કૃતાર્થ

૫-દાનવીર-ચલિરાજા

(વિષય:-શ્રી. મનુ ૬. ૬૦)

“કોણ છે નું જાગક ?” યજ્ઞમંડપમાં પ્રવેશતા એક આઠ વરસના શ્રદ્ધાવાદી જણના જાગકને ફાકતા તે મહાકાય દરવાને પ્રશ્ન કર્યો. “હું કોણ મું ને જાગવાનું તારે શું પ્રયોજન છે ? શ્રાદ્ધાળુ મું, ગતિરાજે તમ આરંભ્યો જાણી દક્ષિણા કાળે આગ્યો મું.” મહાવીરને શરમાવે એવી દંડતા ને નીડરતાથી તે શ્રાદ્ધાળુજનદુએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. એક ક્ષણભર તો દરવાન આ વિચિત્ર જણતા શ્રાદ્ધાળુજાલક તરફ જોઈ રહ્યો. જોરથી ફુંકાઈ રહેલા વાયુવેગે ફરફર ઉડી રહેલી શ્રાદ્ધાળુત્વની નિશાની સમોવડી શિખા, પૂર્ણિમાના પૂર્ણચંદ્ર અમું ગૌર અને આહ્લાદજનક મુખકમળ, હાથમાં અને ગળામાં ધારણ કરેલી નેત્રાશની માળાઓ, છંદગીભરના ચાલવા માટે અયોગ્ય જણાતી એવી નાચુક પગલીઓ, ખગલમાં દબાવેલું દબાસન, દક્ષિણ કરમાં ધારણ કરેલું કમંડળ અને લલાટમાં વિધિએ આંકેલી તેજરેખાઓ સમી ભરમરેખાઓ—એક ક્ષણભર તો દરવાન આ જણું જોઈ રહ્યો.

એમાં નહું કશું નહોતું. સમાજથી જુદી પડી આને એવી વિચિત્રતાઓ કંઈ ન હતી, અને છતાં, જવાનને શ્રાદ્ધાળુજનદુમાં એવું તો કંઈ અલૌકિક સંયજી જણાયું તે વધુ સમય તેની સામે જોઈ શક્યો નહોતો. સેકે સમરાંગણો છતવાનું માન મેળવનાર એ મહાવીરને.

પોતે એક આઠ વરસના ગ્રાહ્યજાળકની આગળ મહાત્મ્યતો હોય એમ જણાયું.

જહીતો હોય એમ નીચે મોંએ દરવાન બોલ્યોઃ
 “ મહારાજ ! ગ્રાહ્યજાળકે અંદર જવા દેવાની મના કરેલી છે. આજે નવાણું ચણ પૂરા થઈ સોમા ચણનો પ્રારંભ થયો. ગ્રાહ્યજાળક તરફથી કોઈ વિદ્ય હેતુ થવાનો ભય બતાવી દાનવશુરુ ભાગ્યે જ ગ્રાહ્યજાળકે પ્રવેશવા દેવાની મના કરેલી છે. અમે તો આજ્ઞાધીન સેવક રહ્યા; કહો તો આપનાં આગમન બલિરાજને જણાવું.”

“ નો બત્તો અને બલિરાજને કહો કે એક ગ્રાહ્યજાળક આપની પાસે દક્ષિણા યાચવા આવ્યો છે.”
 બલિરાજે હસી કહ્યું. દરવાન ગયો, બત્તો મંત્રમુગ્ધ બની ગયો. ગ્રાહ્યજાળક બેઠેલા દરવાજા તરફ ગયો. પવિત્ર મુગ્ધાવસ્થામાં બેઠેલા રામા શબ્દો નીકળી પડ્યાઃ “ શુક્રાચાર્યજી ! તમારો આજ્ઞા છે, ફિકર નહિ. એમને પણ આજે મળે છે. હવે દરવાજો. એ બત્તો કે અમરોનો વિદાય મળે છે. દરવાજો જ નહિ, પણ સાથે સાથે દાન-કાર્ય પણ છે.”

કુદો ઉત્તર આપ્યો. શુકાચાર્યની ડાબી આંખના પલકા-
રા બંધ થઈ ગયા. કોઈ દિવસ નહિ પ્રાપ્ત કરેલી એવી
સ્થિતતા તેમના માનસે સ્વીકારી. અનિમિષ નેત્રોએ તેઓ
આ તેઓમય પ્રાદક્ષણ બહુ તરફ નિહાળી રહ્યા. ભગ-
નુગમની ઓગળ પડતી ન હોય તેમ આ પ્રાદક્ષણે
ઓગળવા તેમની વૃદ્ધ આંખો મગી રહી. પણ તેમાં તેમ-
ને નિરાશા સિવાય કંઈ પ્રાપ્ત થયું નહિ; છતાં તે તો
નિહાળી રહ્યા હતા એકીટશે—જરી પણ આંખને મીચ્યા
સિવાય. ઉંડી ઉંડી ઓગળાણ ઉકેલવા તેમનું વૃદ્ધ મન
મધી રહ્યું હોય એમ જણાતું હતું.

“આપના પિતાનું નામ શું ?” બલિરાજે બીજો
પ્રશ્ન કર્યો.

“તે હું નથી જાણતો.”

“આપની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ શી છે ?”

“મારી મુખ્ય પ્રવૃત્તિ જગતયાત્રા કરવી એ છે.”

આવા વિચિત્ર ઉત્તરોથી કંટાળેલા દાનવપતિએ
કુદોમાં પતાવવા વળી આ પ્રશ્ન પૂછ્યો: “આપ અહીં
શા માટે આવ્યા છો ?”

“હું ? હું અહીં આપની પાસે યાચનાએ
આવ્યો છું.”

“આપને શું લેખ્યું છે ?” તથા ગયેલો હોવાથી

“તે હું પ્રથમ જણાવવા નથી.”

વચન આપો કે હું જે માગીશ તે સવામાં શું વાંધો છે ?”

“વચન ? વચન હું આપનાથી એ કદી નહિ બની
સદની અંદર આપની માગણી સંવાને બલિ તૈયાર છે, પણ

“એ તો આપ સહેલામન નરક તુલ્ય છે.” બલિરાજે
છે.” પ્રાદક્ષણ બહુની આં

શુકાચાર્યની અર્ધધ્યાનમગ્ન અવસ્થા છૂટી ગઈ. નિદ્રામાંથી જાગ્યા હોય તેમ ધરાડી ઉઠ્યા.

“ જલિરાજ ! તું છેતરાયો છે. આ પ્રાહ્મણ બટુ ”

“ મહારાજ ! હવે ગમે તે હોય, વચનથી બંધાઈ રહેલો છું. મારા કળજના કોઈ પણ વસ્તુ સોંપવા તૈયાર છું. ”

“ જલિ, જલિ ! આ પ્રપંચ છે. મારું કહું મારી જાત. મારો મર્ગનાશ મરે. જોવા ફોફટ શબ્દોને વિસરી જા. ”

“ ના. મહારાજ ! આપણું વચન ઉથાપવા હું હવે તૈયાર નથી. ” જંગમીમાં પહેલી જ વખત જલિએ શુકાચાર્યને સામ્યુ. શુરનું અપમાન કરવા માટે તેને પસ્તાઈ પડી હતી. પરંતુ તે વચનથી બંધાઈ ગયેલો હોઈને પસ્તાઈ નહોતી.

“ મુનિદેવ ! આપની માગણી સુજેથી જાણવાં. આપની પાસે કંઈ સ્વચ્છ છે ? ”

ગાંધીજી નાદે પોતાનો છેવટનો નિશ્ચય જણાવી દીધો.

“તો ભોગવો અભિમાનનાં ફળ” વાક્ય બોલતા-માં મૃત્યુ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

“મહારાજ! ભરી દ્યો આપની ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી. ત્યાં અને પાતાળનો અધીશ છું. ફાવે ત્યાંથી સ્વીકારો બુદ્ધિને. અતિથિને આપ્યે બલિના દાનભંડાર કદી નથી ખટયા.”

“આજે તેય ખટશે રાજવીર!” કહેતાં તો એ વામનજી જણાતા પ્રાણબુદ્ધિનું શરીર અવલુચ્ચ વિસ્તાર-ને પાળી રહ્યું. નાળી નજર ન પહોંચી શકે. સૂર્યથી પણ વધે માનવ આદ્રશનેય પેલે પાર પહોંચતું એ વિરાટ લક્ષ્મણ દર્શન કેવળ દાશ્ય આથે બલિરાજ કરી રહ્યા. નાળીને કોઈ દિવસ કલ્પના સુદામાં નહિ કલ્પેલું એવું વિચારા. ભગવ, અપ્રિયી પર તે માનવસ્વરૂપ હતું. પાસે સિંહ બલિરાજ કંજર સમીપ ફીટી જેવા જણાતા. પ્રાણબુદ્ધિને કોટીને પેલે પાર-અશ્વરથામ સુધી પહોંચતા વિચાર શકે. વિશાળ મુખથી ઝરના-

“યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ ભારત।

અમૃતધાનમધમેષ્ય તદાન્માનં મૃજામ્યહમ્ ॥”

“યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ ભારત। અમૃતધાનમધમેષ્ય તદાન્માનં મૃજામ્યહમ્ ॥” આ વાક્ય બોલતાં આજે અપ્રિયપતિને! મારાં ધન્યબાગ્ય કે મરિચકાનાં ફળે મરી પાસે આવ્યવા પધારવું પડ્યું! મારાં હૃદયે ફેલાઈ શયુ. “યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ ભારત।

६-सूतपुत्र कर्ण

(केषकः-श्री. प्रभुनारायणजी त्रिपाठी " सुशील ")

मादिनीय उदारता, अस्त्रि की लव्यता और भडत्ता
 के ने कर कर्ण कहचित भडाभारत मे' सर्वश्रेष्ठ पात्र है;
 और केवल औरव-पक्ष की आर से युद्ध करने के कारण
 भडाभारत के ठेकेठां पाठक इस भडायोद्धा की
 से का पक्ष करनेवालों मे' गिनती करते हैं. अकवती
 भडाभारत का पान्थाइय, स्वयंवर मे' जिसने अपना
 भडाभारत दिया था, उस द्रापदी को अपनी पत्नी बनाने
 पके के लोभ-लाले लातियों के ठेकेठे' भार कर कर्ण ने
 केने के प्रति अपना भित्रधर्म निगान्द कर अर्जुन
 के लोभ-लाले अधिक पयन्द दिया.

सुतो वा सुतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् ।

वेदमन्त्रकृते जन्मः सदायन्तं तु पौन्यम् ॥

વાલે, ન્યાયી ઔર સચ્ચે થે ઇસ પ્રકાર કે ભાવ પૂર્વ' સે હી મહાભારત પઢે વિના હી લોગોં કે મન મેં ઘર કિયે ખેડે હૈં; પર યથાર્થ' મેં કર્ણ' કિસી પ્રકાર કે તિરસ્કાર કા પાત્ર ન હો કર દયા કા પાત્ર હૈ. મહાભારત-યુગ મેં મનુષ્ય જો ઇચ્છા કરતા થા વહ પ્રાપ્ત કર સકતા થા; ઉત્તમે સખ સફળુ, સંસ્કૃતિ, શૌર્ય, સૌંદર્ય આદિ કર્ણ' મેં મૌજૂદ થે. ખડે પરિશ્રમ સે ઉસને યુદ્ધકલા કી ઉચ્ચ શિક્ષા સંપાદન કી થી. કર્ણ' બુદ્ધિમાન થા, પરોપકારી થા, દાનેશ્વર થા. કર્ણ' કી ઉદારતા આજ દિન લી એક કહાવત કે રૂપ મેં પ્રચલિત હૈ. ઇતના હો કર લી કર્ણ' કા જીવન કીર્તિહીન ઔર નિષ્ફલ હી રહા; વીર હો કર કીર્તિ' ઔર વિજય ન મિલી, પુત્ર હો કર માતા સે તિરસ્કૃત હુઆ ઔર શિષ્ય હો કર ગુરુ સે, પગ-પગ પર ઉસે લગિજત હોના પડા; ક્ષણ ક્ષણ પર ઉસે અપની અસમર્થતા કા અનુભવ હુઆ. વહ ચક્રવર્તી' રાજા ન હો સકા, બહિઃ આક્રમકાલ સે હી ભાઇયોં દ્વારા અપમાન, અવશા, તિરસ્કાર સહન કર અંત મેં અપને ભાઈ અર્જુન' કે હાથોં લી અન્યાય' સે મારા ગયા-આકાશ કે તારે કી ભાંતિ પ્રકાશ પા કર લુપ્ત હો ગયા. ઇસમેં કિસકા અપરાધ થા-કર્ણ' કા, કુન્તી કા યા કૃષ્ણ કા ?

સૂર્ય' કે સમાગમ સે કુન્તી (પૃથ્વા) કે કર્ણ' નામ કા ત્રિલોકપ્રસિદ્ધ, મહાવીર, સુંદર પુત્ર ઉત્પન્ન હુઆ. કુન્તી ઉસ સમય કુમારી થી. આજકલ જિસ પ્રકાર સમાજ મેં કુમારી યા વિધવા માતાઓં અપની સન્તાન કા નાશ કરતી હૈં, ઉસી પ્રકાર ઉસ સમય કુન્તી ને બી કર્ણ' કા નાશ કરને કા ઉપાય કિયા. પુત્ર પેદા હુઆ દેખ કર કુન્તી સોચને લગી કિ અજ કયા કરને સે ભલાઈ હો સકતી હૈ ? લોકનિંદા સે બચને કે લિએ કયા કરના ચારિત્ર્યે ? ઇસકે બાદ ઉસને બંધુ-જાનધવોં કે ડર સે ઇમ્મ હાથ' કા છિપાને કે લિયે ઉસી સમય ઉત્પન્ન હુએ 'મૂત' કો સન્દેહ મેં રખ નહી મેં બહા દિયા—ઉસે દે'ક

દિયા. જન્મતે હી કર્ણ કેા અપની માતા કા તિરસ્કાર સહના પડા. ઉસ સમય આજ જૈસી પુલિસ યા સમાચાર-પત્ર હોતે ઐર આજ જૈસે કાયદે કાનૂન હોતે તો કુન્તી કી કયા દશા હોતી—ઇસકી કલ્પના કરને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ; પરન્તુ ઉસ સમય દેવતાઓં દ્વારા મનુષ્યોં કેા જળ સહાયતા મિલ્લા કરતી થી. પરિણામસ્વરૂપ કુન્તી કી બાલકલ્પા કરને કી ચેષ્ટા કિસી ને નહીં જાની ઐર ચડી કુન્તી બાદ મેં પવિત્ર કુમારી બન કર પાંડુ રાજા ને ગ્યાહી જા સકી.

માર પ્રવરને કે લિયે નદી મેં બાદા દિયે ગયો કર્ણ ઇવિત બને રહો. કુરુરાજ કા રથ હાંકનેવાલે આરથિ અધિરથ ઉસ સમય નદી કે કિનારે થો. ઉન્હોંને ઉસ તેજ-મયી બાલક કેા નદી મેં બાલતે દેખા. ઉચે દેખ ઉન્હેં બડી દયા આકી. ઉન્હોંને ઉચે નદી ને નિકાલ લિયા ઐર અ-પની નદી નામ કેા લા કર દિયા. ઉસકા પાલન-પાપણુ વે સમયે જળ કી વાસડ કરને લયો. કિશોરાવસ્થા મેં જળ કાંડે કે પુલક મેં ગીરના જાત્રન પુછ, આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થી. પણ ઉન્હેં ક્રોધાચાર્ય ને અગ્ર-શિક્ષા કે લિયે પ્રા-પ્તિ ની આશા ને અવજા કર પિંડ બ્રુવાયા. ધીરે-ધીરે જળ કી શિક્ષા કે લી વે અનુવિંદ્યા મેં અન્યન્ત સ્વભાવ ને કોર અસ્વભાવ (જામદગ્નિ) નેરે ચાહા કે ને ન સહ કર. ઉલટા દેવ કર કે, બુદ્ધ-કલ્પા ચીળી. પર-ન્તુ જળ કે અધિરથ ને દેવ થા, ઇસ લિયે વે કાવિયોં કેા

રાજવંશ મેં આ અચ્છે કુલ મેં ઉત્પન્ન પુરુષ, વીર-પુરુષ
 ઐર રોનાપતિ ચે તીનોં રાજા હો સકતે હૈં; ચહ જાત
 રૂપરૂપ સે શાસ્ત્ર મેં લિખી હૈ. તો ભી ચદિ અર્જુન
 રાજા કે સિવા દુસરે સે યુદ્ધ (પ્રતિયોગિતા) કરના નહીં
 હોં તો મેં અભી કર્ણુ કે રાજા બનાયે દેતા હું.

મિત્રધર્મ કા પાલન કરતે હુએ કર્ણુ કે અંગ
 કા રાજ્ય ઉપહાર મેં દે કર ઉસે રાજા બના દિયા.
 કર્ણુ ને પુનઃ અર્જુન કે લલકારા. ઇતને મેં કર્ણુ-અર્જુન
 કે વિવાદ કા સમાચાર સુન, કર્ણુ કા પાલન કરનેવાલે
 પિતા-અધિરથ, વહાં આ પહુંચે. કર્ણુ ને ઉન્હેં પ્રણામ
 દિયા. વળ જાત દેખ “ચહ તો સારથિ કા પુત્ર હૈ, અ-
 ર્જુન કે સાથ અમરી પ્રતિયોગિતા નહીં હો સકતી”
 અપમાનનરે શબ્દ કહ કર્ણુ કે ખીંચે લૌટાયા ગયા.
 તે મેં અધિરથ નિા ગયા, સભા ભંગ હો ગઇ. કર્ણુ
 અર્જુન કી પ્રતિયોગિતા અમરી હી રહ ગઇ.

या अमानक पृथ्वी में धन्य गया। उन्ने आदर निष्ठातने
 के लिये कर्ण रथ से नीचे उतरने और अर्जुन से प्रार्थ-
 ना की: “मैं निःशस्त्र हूँ, मेरे रथ का पदिया आदर
 निष्ठ वीर और मैं द्विद शस्त्र से युद्ध के लिये सामने
 आ लड़ूँ तब तक क्षत्रियोचित धर्म के अनुसार तुम
 मेरे उपर कायरों की तरह वार न करना; वरदा देर के
 लिये युद्ध बंध रहजो।” इस प्रकार पदिया निष्ठात लेने
 पर लड़ने की प्रार्थना कर कर्ण पृथ्वी से पदिया निष्ठा-
 ले लगा। परंतु श्रीकृष्ण ने उसी समय कर्ण को भारने
 के लिये उकसाया। लुआ का प्रसंग, द्रोपदी के वस्त्रहरण
 का प्रसंग तथा अनेक हस्तके प्रसंग आदि जिनमें कर्ण
 का कुछ भी लाय न था, उनका स्मरण करा, श्रीकृष्ण ने
 अर्जुन को कर्ण पर प्रहार लड़ी रणने की सलाह दी।
 कर्ण के पास कौण्डिण्य नाम का वार न था। निर्जिता परंत
 दुर्गे शत्रु पर अपना शौर्य जता कर अर्जुन ने कर्ण
 पर वार किया।

इस प्रकार तीनों प्रसंगों पर अर्जुन के समक्ष अपनी
 क्षमता सिद्ध करने के प्रयत्न में कर्ण निष्कृत दुर्गे और
 रथ में अर्जुन के लायों गाढ़े गज पांडवों ने महा-
 भारत युद्ध को न्याय, नीति और क्षत्रियधर्म पालन
 कर के ही जता था इस कथन में आज शंका है—यथार्थ
 में पांडवों ने भी कैरवों की ही तरह आलगाए और
 असत्य ही के लाल पर महाभारत युद्ध जता था—बीष्म
 पर अर्जुन ने नपुंसक की ओट से वार किया, द्रोण पर
 वार युधिष्ठिर द्वारा असत्य जुला कर कराया, जयद्रथ को
 श्रीकृष्ण ने दिन को रात जता कर मरवा डाला, दुर्योधन
 को भीम ने गदायुद्ध के नियम विरुद्ध नाभि के नीचे
 वार कर मारा और कर्ण को अर्जुन ने निःशस्त्र दशा में
 मारा। इस प्रकार पांडव यह “धर्मयुद्ध” जता गये।

कर्ण के जीवन की उत्कृष्टता के उदाहरण जतने
 था. ८

લી ખોળે જાયું, થોડે હી હું. કુછ ઔર ઉઠાહરણ દેખિએ
કર્ણ કુન્તી ઔર સૂર્ય કે પુત્ર હૈં, યહ સમાચાર સ્વય
કર્ણ લી નહીં જનતે થે. પરંતુ મહાભારત કે યુદ્ધ
પ્રથમ, યુદ્ધ રોકને કા અપના નિષ્ફલ પ્રયત્ન પૂર્ણ ક
જળ શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર સે લોટે જાતે થે તળ કર્ણ કે
અંકાન્ત મેં જુલા કર ઉતસે યહ જાત ઉન્હોંને કહી. શ્રી
કૃષ્ણ કા ઉદ્દેશ્ય કર્ણ કો યહ સમાચાર જાતલાને મે
કેવલ યદી એક થા કિ હો સકે તો ઉસસે પાંડવોં કે પક્ષ
કો પ્રગલ્ભ જનાવે. પરંતુ કર્ણ ધર્મ સમજનેવાલે મનુ
ષ્ય થે. શ્રીકૃષ્ણ ને ઉન્હેં અનેક લાલચ દિયે “ પાંડવ
તુમોંને જાપને જાટે ભાઈ કે રૂપ મેં સ્વીકાર કરેંગે, યુદ્ધ
મેં વિજય પાને પર ચક્રવર્તી રાજા કી તરફ તુમહારા
રાજ્યભિષેક કરેંગે ઔર તુમહારી આજ્ઞા માનેંગે. ભીમ
તુમોંને મસ્તક કે ઉપર સંદેહ છત્ર ધારણ કરેંગે ઔર
મહર્ષિ તુમહારે રથ કે ઘોડાં કી રાસ લાથ મેં લે કર
સારથી થા કામ કરેંગે. જિતને પાંડવ હૈં, જિતને યાદવ
હૈં તેમજ જિતને પાંચાગ દેશ કે રાજનેવાલે હૈં, સખી
તુમહારે વન્દના કરેંગે. ” ઈન સળ મેં જાદ કર લાલચ
કર યા કિ આલચ ભાઈઓં કી પાળી દ્રૌપદી ને કર્ણ કો
જાપકર કા મનવલેવ મેં અપને પતિ કી ઉમ્મેદવારી કે
લિધે. અલેખ્ય કહેવાય, યદી દ્રૌપદી અપના પતિ
સળ લેતી તાતજી કહેતી કા યદ કિતના મરગ પ્રસંગ
કરે કિ વિધિ મરગ કરે. પરંતુ યે કોઈ બી પ્રતોભન કર્ણ
કે હાલત મેં ના કર સકે. મહત્ત્વક અન્દો મેં ઉતારે
કેવલ કો ઉતાર લિધે કિ ઉતાર મેં જાત વિચાર
મનમે હો. કિંતુ જાત મેં કો ન જાત લિધે કિ એક મુઠ
પર કોઈએ કેવલેક ઉતારેક

સો દુઃખ મેં લેવે દેં સિધારા દુઃખના કો.

દુઃખ સો મેં જાતે દેં સેવિયો દુઃખના કો.

યે દુઃખ લિધે ને દુઃખ અપા મેં કેવલેક

मित्रद्वोही नहीं हो सकता।” असद्वल कृष्ण उदात्त हो कर अपने रथ पर सवार हो हस्तिनापुर दौट गये।

जन्मते ही पुत्र हो त्याग देनेवाली कुन्ती ने भी इसी कर्ण को याद न किया। परंतु महाभारत युद्ध के पहले उसने भी कर्ण को अपनी ओर ध्वंसे लेने के लिये जो प्रयत्न किया। कर्ण से मिलने की धिछा से उसने पास गंगा के तट पर कुन्ती गयी। वहाँ जा कर देखा कि उसके पुत्र महातेजस्वी कर्ण पूर्ण की ओर मुँह करके हुये जो वेदपाठ कर रहे हैं, कुन्ती उनके पीछे गयी हो कर पाठ की अभ्यास की राह देने लगी। दोपहर तक कर्ण पूर्ण की ओर ही मुग्न किये पाठ करते रहे। उसके बाद जब सूर्य पश्चिम की ओर जाने लगे तो पश्चिम की ओर उन्होंने भी मुग्न देखा। उधर मुग्न देखते ही कुन्ती रो पड़ी। उन्होंने रो कर कर्ण ने हाथ जोड़ कर कहा—“देवि! अधिरथ और राधा का पुत्र कर्ण आपको प्रणाम करता है। कहिये, क्या आज्ञा है?” कुन्ती ने कहा—“पुत्र! तुम अधिरथ और राधा के पुत्र नहीं, सूत के कुल में तुम्हारा जन्म नहीं हुआ। तुम पांडुराज के राजकुमार—उभारे ही पुत्र हो, मैं तुम्हारी अंगी माता हूँ। सूर्य देवता के घर में तुम हमें प्राप्त हुये थे। मोड़ के घर हो कर अपने लालचों के साथ मित्रभाव न रख तुम दुर्योधन की सेवा करते हो, यह क्या अच्छी बात है? लाल पर तलवार उठाने से आज्ञा आये, अपने इस से सहयोग करो।”

जो माता, माता का धर्म छोड़ चुकी थी उसका शत्रुत्व भी कर्ण को नहीं दिया सका। कुन्ती की आज्ञा मानने पर कर्ण ने उत्तर दिया कि “यह डाल दूँ मुझे स्मरण करा चुका है। पर छाती पर हाथ रख कर तुम ही कहो कि, क्या ऐसी भी निर्दयी माता होती है जो जन्म होते ही अपने को नहीं मँजूर करे?”

माता जनना तो राधा माता से सीजो जो मुझे नदी से
 उठा कर अपने घर लाई और अपनी स्नेहलरी छातियों
 से दूध पिला-पिला कर मेरी यह काया बनाई. तुम्हारे
 ही अनङ्कित और वृष्णा से मैं क्षत्रिकुल में जन्म ले कर
 भी सतकुमार प्रसिद्ध हुआ. अग तो—

ये सून का रिश्ता सून नहीं हैं, इसको तोड़ नहीं सकता.

कर्ण की आन सुन कर अंतमें दुन्ती ने कहा:—जिसके
 द्वार से साँसार छिछानुसार भांग ले जाय उसीके द्वार
 से क्या जाता ही निराश हो कर लौट जाय? तुमने कभी
 अपने सुण से 'नदी' नदी' निकाली और न किसीकी
 कभी कभी दाही के. अस्तु. जो आता ही के निराश लौटा-
 जाये तो तुम्हारे सिधे आये और से उंगली उठेगी."
 आता वह दुन्ती के भी भांगने के सिधे कर्ण ने
 आता दुन्ती ने परशुराम के सिधे दुन्ती आये जाय भांगे.
 आता कर्ण ने दुन्ती के दिया और साथ ही
 दुन्ती के अन्तःकरण ही दिया कि युद्ध में तेरे
 आता दुन्ती के सिधे अन्तःकरण के भी यह नदी' मारेगा;
 आता दुन्ती के अन्तःकरण के. मारेगा अथवा उसीके साथ
 आता तुम्हारे आये युद्ध होने लगेगे. कर्ण मारेगा तो
 आता दुन्ती के सिधे अन्तःकरण मरे तो कर्ण
 आता दुन्ती के युद्ध में अन्तःकरण के सिधे आये आ-
 ता दुन्ती के अन्तःकरण के अन्तःकरण ही के आता कर्ण
 के अन्तःकरण के सिधे अन्तःकरण के अन्तःकरण ही
 आता दुन्ती के अन्तःकरण के सिधे अन्तःकरण के
 आता दुन्ती के अन्तःकरण के अन्तःकरण के अन्तःकरण के

धृष्ट कर्ण के पास गये और सूर्य के पुत्र के शरीर पर
जन्म ही से गड़े हुये कवच और कुंडल बाँगे. देवराज
को पड़्यान कर दानवीर ने गर्व से कहा—

तुम मेरी कीर्ति हैं और मेरा कल्याण हैं ।

मांगता है दान मुझसे इन्द्रसा घनवान भी ॥

फिर इन्द्रदेव कब माँगेंगे फिर समय नहीं यह आने का ।

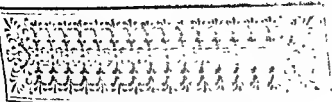
सबे दानी का धर्म नहीं घर आए को लौटाने का ॥

फिर ओक पैंने अस्त्र से शरीर के ऊपर की जाल
उतार कर कर्ण ने जून से लीगे कवच और कुंडल निकाल
कर धृष्ट के हाथ में दे दिये. उस समय जरा देर
के लिये ली न तो कर्ण का मुण ही झीका पडा और
न हाथ ही कांपा. यह कवच असेध था और कर्ण के
शरीर पर यदि रहता तो किसी भी शस्त्र से वह नहीं
भरता; ऐसी उसमें शक्ति थी. परंतु अपने पुत्र अश्वि-
न के विजय प्राप्ति कराने के लिये धृष्ट ने कर्ण के
छल कर ली यह कवच बाँग लिया और कर्ण ने उसे दान
में दे कर यथार्थ में अपना एवज ही दान कर दिया.
धृष्ट ने कर्ण के कगा तो सही, पर उस से कर्ण की गडी
कीर्ति लुप्त. उनका यश पहले से ली अधिक सौगुना
आरों और फैल गया.

महाभारत के युद्धप्रसंग में कौरवों की सेना के
नायक भीष्म जनाजे गये. कर्ण और भीष्म में यदि
किसी समय ली कभी मतभेद हो गया तो भीष्म के
नायकत्व में में नहीं लड़ुंगा, यह प्रतिज्ञा कर्ण ने की
थी. यह दायरता की प्रतिज्ञा नहीं थी. कर्ण तो युद्ध का
प्रेमी था, लड़ने का धूनी था और उसे युद्ध के प्रारंभ
के ही दिन लड़े बिना जिताने में कितनी कठिनता पडी
हो इसकी कल्पना करना ली कठिन नहीं. गडिड भीष्म
ने इसके मान की रक्षा का भार साँझ ला कर दिया था.

કર્ણ કે સમાન ઉદારતા, ચરિત્ર કી ભવ્યતા, મહત્તા મહાભારત કે એક ભી પાત્ર મેં નજર નહીં આતી. કર્ણ કે જીવન કે અધિકાંશ અંશોં કા અધ્યયન કરને સે વહ મહાભારત કે સર્વશ્રેષ્ઠ પાત્ર કે રૂપ મેં બિના કિમી વિવાદ કે સમજ પડતા હૈ; પર કુન્તી કે જેઠે પુત્ર કે રૂપ મેં જો ન્યાયરૂપ સે ચક્રવર્તી રાજા હોને કે યોગ્ય પુરુષ થા, ઉસકા જીવન ઈસ પ્રકાર નષ્ટ કર એક સામાન્ય કૈનિક કે સમાન કૌરવોં કે આશ્રિત હો કર જીને એવં મરને દેને કે લિખે ઉત્તરદાયી કૌન હૈ—કુન્તી, શ્રીકૃષ્ણ તા કર્ણ કવચ ?

(પિંદા માસિક “વાણી” ના એક અંકમાંથી)

[illegible]

કિ મેરી માતા મહાવિદ્યાધરી અનેક મંત્ર જાનતી હૈ. વહુ આનંદ કે લાભે મેં સમર્થ હો સકતી હૈ. વહુ સોચ કર વહુ જલ કા ઘડા લે કર ઘર ગઈ ઐર અપની માતા કે સળ હાલ સુનાયા. માતા ને કહા:-રાજ પ્રસેનશત્ શ્રમણુ જાતમ કા અનન્ય ભક્ત હૈ. યદિ વહુ જાનેગા તો આંડાલ-કલ કે લિયે ગયા અનર્થ હોગા. શ્રમણુ જાતમ વીતરાગ સુને જાતે હૈ ઐર જો વીતરાગ હૈ કિસ પર મંત્ર કા પ્રભાવ નહીં પડતા. વહુ મંત્રોં કો અભિમૂત કરતા હૈ. પ્રકૃતિ ને કહા:-માતા ! યદિ આનંદ મુઝકો નહીં મિલેગા તો મેં અપના જીવન કે કંઠી. માતા બોલી:-નૂ અપના જીવન મત છોડ. મેં આનંદ કો કા કંઠી. વહુ કહુ કર પ્રકૃતિ કી માતા ને અપને ઘર કા આંગન ગોમય સે લીપા ઐર બાગ મેં વેદી બના કર દુરોં કો આસ્તીર્ણુ કિયા ઐર સતમ જલાઈ. ઉમને મંદાર કે પુષ્પોં સે મંત્ર પઠ કર હવન કિયા. વિદ્યા કે પ્રભાવ મેં આનંદ કા ચિત્ત ડિગ ગયા. વહુ જીવન મેં નિરલ કર પ્રકૃતિ કે ઘર આયા ઐર વેદી કે પાસે બેઠ ગયા. મેકેન્ન મેં બેઠ કર વહુ રો રો કર કંદને કલા-પાવનાં ને કણ મેં પડા કા આપ મેરી રક્ષા કરે! જગત મ ને મંબુદ્ર મંત્રોં મેં આંડાલી કે મંત્રોં કા પ્રતિ-ભાવ કિયા ઐર આનંદ કી રક્ષા કી. આનંદ આંડાલ-મુઝ

કા અનિષ્ટ કર એકે વિચિત્રને વાદ્યદરી વિદ્યા કી ધારણ લી
 છે. હાં, પૂર્વ-જન્મકૃત કર્મ કે વિષાક કા અન્યથા-ભાવ
 દોષ નહીં કર સકતા. ઇધર પ્રકૃતિ ને પ્રાતઃકાલ હોતે ત્રી
 સ્નાન ક્રિયા ઝીર નવીન વસ્ત્ર પદ્મન કર વન્દ નગર કે દ્વાર
 પર લા બેઠી. આનંદ ને પ્રાતઃકાલ હોતે ત્રી વિશ્વાપાત્ર
 લે નગર મેં પ્રવેશ ક્રિયા. પ્રકૃતિ ને હર મેં આનંદ કે
 દેખા ઝીર ઉગ્રદે ખીછે હો લી. આનંદ પ્રકૃતિ કે અપને
 ખીછે આતે દેખ હુઃખી હુઆ ઝીર જોતવન લોટ આયા.
 પ્રકૃતિ બી ઉમઠે ખીછે-ખીછે આઈ. આનંદ ને ભગવાન સે
 કહા—જહાં જહાં મં જાના જ, યદ્ય કન્યા મેરે ખીછે
 ખીછે જાતી છે. ભગવાન મેરી રક્ષા કરે. ભગવાન જોલે—
 આનંદ! મત દરે. ભગવાન ને પ્રકૃતિ સે પૂછા:—તૂ આનંદ
 સે કયા ચાહતી છે? પ્રકૃતિ જોલી:—મં આનંદ કે અપના
 સ્વામી જાનાના ચાહતી જ. ભગવાન ને પૂછા:—કયા તૂને
 અપને માતા-પિતા કી આજ્ઞા લે લી છે? પ્રકૃતિ ને ઉત્તર
 દિયા:—હાં. ભગવાન ને કહા:—તો મેરે સન્મુખ અપને માતા-
 પિતા કે લે આજ્ઞો. પ્રકૃતિ અભિવાદન કર ઘર આઈ.
 માતા-પિતા પ્રકૃતિ કે લે કર ભગવાન કે પાગ આયે.
 ભગવાન ને પૂછા:—કયા તુમહારી અનુમતિ છે? માતા-પિતા
 ને કહા:—હાં. ભગવાન જોલે:—યદિ ઐસા છે તો પ્રકૃતિ કે
 યહાં છોડ કર તુમ અપને ઘર જાજો. માતા-પિતા ઘર
 લોટ આયે. ઇધર ભગવાન ને પ્રકૃતિ સે કહા:—યદિ તૂ આનંદ
 કે ચાહતી છે તો તુમકો આનંદ કા વેશ ધારણ કરના
 ચાહિએ. પ્રકૃતિ ને ઇસે સ્વીકાર ક્રિયા. ભગવાન ને પ્રકૃતિ
 કે પૂર્વસંચિત પાપ કા પરિશોધ ક્રિયા ઝીર જગ્ન ઉસકી
 પ્રકૃતિ શુદ્ધ ઝીર નિર્મલ હો ગઈ તળ ઉસસે કહા:—અઘ-
 ન્યમત ધારણ કરો. પ્રકૃતિ ને સુષુપ્ત કરાયા ઝીર કાપાય
 વસ્ત્ર ધારણ ક્રિયા. ભગવાન ને ઉસકો અનેક ધર્મ-કથાએ
 સુનાઈ. ઇન કથાઓં કે સુન કર પ્રકૃતિ કા હૃદય શુદ્ધ હો
 ગયા. તળ ભગવાન ને ઉસકો ચાર આર્ય-સત્યોં કા ઉપદેશ
 ક્રિયા. પ્રકૃતિ ને આર્ય-સત્યોં કા સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત ક્રિયા,

ઉસકી વિચિકિત્સા દૂર હુઇ ઐર ઉસકો અર્થ-લાભ અ-
ધિગત હુઆ. વહુ ભગવાન કે પૈરોં પર ગિર પડી ઐર
ખોલી:-ભગવન્ ! મૈને ળડા અપરાધ કિયા બે ભિક્ષુ આનંદ
કો અપના સ્વામી ળનાના આહા ! ભગવાન્ મેરા ઉદ્ધાર
કરે. મૈં અપના પાપ ભગવાન્ કે સમક્ષ સ્વીકાર કરતી
હું. ભગવાન મેરે ઉપર અનુકમ્પા કરે. ભગવાન્ ખોલે:-હે
પ્રકૃતિ ! તુમ કુશલ-ધર્મોં કી વૃદ્ધિ કરો. ભગવાન્ સે ઇસ
પ્રકાર અભિનન્દિત હો પ્રકૃતિ કો ળડા આનંદ હુઆ ઐર
ઉસને વિચારા કિ જિસ ઉદ્દેશ સે કુલ-પુત્રિયાં કેશ-મુ-
ખડન કર કાપાય વસ્ત્ર ધારણ કરતી હૈં ઐર પ્રમજ્યા લેતી
હૈં ઉસ ઉદ્દેશ કી પ્રાપ્તિ મેં મૈં અફલ હુંગી.

જળ શાવસ્તી કે ગ્રાહણોં ને સુના કિ ભગવાન્ ને
મેક આગ્રહ કી કન્યા કો પ્રમજ્યા દી હૈ તળ ઉન્હોંને
કહા કિ આગ્રહ કી કન્યા કિસ પ્રકાર ભિક્ષુણિયોં કી
સર્વોં કા સમ્પદ ઉપ સે પાલન કરેગી ઐર ગ્રાહણ, દાનિ-
ય આદિ કે ઘરોં ને કેસે પ્રવેશ કરેગી ? રાત્ર પ્રસન-
નિત કો બી વડી વિચાર પેદા હુઆ. રથ પર સવાર હો
ગ્રાહણ આદિ કો સાથ લે કર રાત્ર ચેતવન ગયે. ભગવાન
કો અનિયતન કર નળ લોગ એક ઐર બેઠ ગયે. ભગ-
વાન રાત્ર કે આને કો કારણ જાન ગયે ઐર પ્રકૃતિ કે
પ્રવચન કી કથા ભિક્ષુઓં કો સુનાને લગે.

उपश्रुत श्रीलक्ष्मी और श्रृंगार की कथा की मिलायीं। इस समय पुष्करवारी नाम के ३० साल के उमर का नाम के श्रृंगार (१००० आन की कमानवारी के श्रृंगार के) के परिचित करने के। मान्य मिलायीं ने यह अकारण देव उनके दान में दिया था। पुष्करवारी मिलायीं ने देवों के मान्य और मिलायीं के। उनके प्रकृति नाम की एक कथा थी। यह श्रृंगार, श्रीलक्ष्मी और श्रृंगार की। त्रिशंकु ने विचार कि प्रकृति कथा के मिलायीं मिलायीं। यह दूसरे दिन मान्य के यह यह मिलायीं के उमर के श्रृंगार की और जगे। उनके के उमर-पूर्व-मिलायीं नाम की एक मिलायीं उमान था। यह मिलायीं कि पुष्करवारी की उमान में मिलायीं के। यह मिलायीं के तिली आने लोडि, त्रिशंकु अपने मिलायीं के मिलायीं उमर मिलायीं।

त्रिशंकु ने पुष्करवारी के ५०० मिलायीं के मिलायीं उमान की और आने देण आने जग के उनका मिलायीं किया और कहा कि हे पुष्करवारी ! मैं तुमके पास एक विशेष कार्य में आया हूँ। पुष्करवारी ने कहा कि हे त्रिशंकु ! तुम आदाम के 'मिलायीं' के आगमिल नदी के सकत। यह मिलायीं नदी है। त्रिशंकु ने कहा : नदी, मैं मिलायीं आदाम के आगमिल के सकता हूँ ! पुष्करवारी ने कहा : मैं के सकता हूँ यह तुम नदी के सकत। त्रिशंकु ने कहा : हे पुष्करवारी ! तुमसे एक विशेष कार्य है, मुनो। मैं तुमकी कथा प्रकृति के अपने पुत्र शाहीलक्ष्मी के तिली आदता हूँ। नितना शुद्ध मिलायीं, मैं हूँ। त्रिशंकु की मिलायीं के मिलायीं पुष्करवारी के मिलायीं हुआ। उनकी मिलायीं लाल हो गई, मिलायीं को मिलायीं तमलमा उठा, लोडि देदी के मिलायीं, मिलायीं पर मिलायीं पड गई। पुष्करवारी मिलायीं : हे मिलायीं ! तुमके मिलायीं है, मैं लीनकुल के हो के मिलायीं आदाम ! तुमके मिलायीं है, मैं लीनकुल के हो के मिलायीं आदाम ! तुम प्रकृति के नदी मनते और तुमके

અપને ઊપર થડા ગર્વ હૈ. જો તુમહારે લિચ્છે અપ્રાર્થ-
નીય હૈ ઉસકે લિચ્છે તુમ અભિલાષા કરતે હો. વાયુ કે
પાશ સે બાંધના આહતે હો. હે મૂઠ ! સોના કલી રાખ
નહીં હો સકતા. તુમકો પ્રકાશ ઔર અંધકાર મેં અંતર
કયોં નહીં જન પડતા ? તુમહારા જન્મ આંડાલ કે કુલ મેં
હુઆ હૈ ઔર મેં દિજતિ હું. શ્રેષ્ઠ હીન કે સાથ સંબંધ
કરના નહીં આહતે. શ્રેષ્ઠ દિજતિ શ્રેષ્ઠ કે હી સાથ સંબં-
ધ આહતે હૈ. જો વિદ્યાચરણ-સંપન્ન હૈ, જિનકી જતિ
દોષરહિત હૈ, જો મન્ત્રધર, આચાર્ય ઔર પારગ ગ્રાહ્યણ
હૈ વે અપને સમાન કુલ સે હી સંબંધ કરતે હૈ. તુમ
પુરુષોં મેં અધમ હો; રાજ લોગ તુમહારી બુથુખ્ત કરતે
હૈ. તુમ તમારા અપમાન કયોં કરતે હો ? આણ્ડાલ આ-
ણ્ડાલ કે સાથ, ગ્રાહ્યણ ગ્રાહ્યણ કે સાથ, દ્વત્રિય દ્વત્રિય
કે સાથ, વૈશ્ય વૈશ્ય કે સાથ ઔર શૂદ્ર શૂદ્ર કે સાથ સં-
બંધ કરતે હૈ. આણ્ડાલ ગ્રાહ્યણોં કે સાથ સંબંધ નહીં
કરતે. હે અધમ ! તુમ શ્રેષ્ઠ કે સાથ કેસે સંબંધ કરના
માગતે હૈ ? વાં મુન કર ત્રિશંકુ બોલા:-જેરા જન્મ ઔર
મુખ મેં અંતર હૈ, વેસા અંતર ગ્રાહ્યણ ઔર અન્ય
જતિવેં મેં નહીં હૈ. ગ્રાહ્યણ કહીં આકાશ સે નહીં
માગે હૈ ઔર ન પૃથ્વી કે વેદ કર કે હી ઉત્પન્ન હુએ
હૈ. આકાશ ઔર પૃથ્વી કે વેદ કર કે હી ઉત્પન્ન હુએ
હૈ. આકાશ મેં કેવલ ત્રિવિશંકુ નહીં હૈ. વેદ કર પાપ-

कर सकते हैं। फिर ब्राह्मण पशुओं से क्यों बच करते हैं? अपना बलिदान क्यों नहीं करते? न ब्राह्मण से और न भोजन से लोड-गकर स्वर्ग जाते हैं। ब्राह्मण मिथ्या है। यह स्वर्ग का मार्ग नहीं है। शैल चित्त के ब्राह्मणों ने यह व्यवस्था निकाली है और भांस जाने की छद्मता से पशु के ब्राह्मण की कल्पना की है। एक पात और जताता है, जो ब्राह्मणों की कल्पित है। चार पातक जताये गये हैं:- सोने की चोरी, भद्र-पान, गुरु की पत्नी से संबंध और ब्राह्मण-हत्या। सोने की चोरी नहीं करना आहिओ। अन्य पदार्थों की चोरी चोरी नहीं है। जो विप्र स्वर्ण की चोरी करता है वह अभ्राह्मण हो जाता है। गुरुपान न करना आहिओ। अन्य वस्तुओं का पान यथेष्ट किया जा सकता है। विप्र गुरु-पान से अभ्राह्मण हो जाता है। गुरुद्वारा-गमन न करना आहिओ। अन्य-द्वारा-गमन किया जा सकता है। गुरु-द्वारा-गमन जो विप्र करता है वह अभ्राह्मण हो जाता है। जो ब्राह्मण का ली वध न करे, औरों का आडे जितना वध करे। जो ब्राह्मण का वध करता है वह अभ्राह्मण हो जाता है। छन पातकों का छोड कर ब्राह्मण के लिये कोई दूसरा पातक नहीं है। जो छनमे से एक ली पातक करता है वह ब्राह्मण-भंडकी में स्थान नहीं पाता, कोई उसको आसन नहीं देता है। उस पतित का ब्राह्मण जडिष्कार करते हैं।

मृत कर के वह पुनः शुद्ध हो सकता है और पुनः ब्राह्मणत्व को प्राप्त कर सकता है। १२ वर्ष तक मृत धारण कर निश्चय ही वह फिर ब्राह्मणत्व को पाता है। इस लिये हे पुष्करसारी! मैं तुमसे कहता हूँ कि ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र ये सब अज्ञातात्र हैं। सबको एक समझ कर अपनी कन्या का विवाह मेरे पुत्र के साथ क्यों नहीं करते?

यह सुन कर पुष्करसारी को फिर क्रोध हो आया
भा. ६

હોતા. ઇંસ લિએ ચાર વર્ણ કહના યુક્ત નહીં છે. યદિ કોઇ વિશેષતા હો તો જાતાઓ. એ કુછ તુમને કહા છે વહ અયુક્ત છે. મુઝસે મુનો ! મેં યુક્ત જાત કહતા હું. દે બ્રાહ્મણ ! યદિ યહ સત્ય છે કિ બ્રહ્મા ને સજ પ્રાણિયોં કી રચના કી છે તો યહ અયુક્ત છે કિ ચાર વર્ણ છે. દે બ્રાહ્મણ ! યદિ બ્રાહ્મણોં દે કથનાનુસાર મનુષ્યજાતિ પૃથ્વિવિધ હો તો મેશ વચન મિથ્યા હો. શ્રીપં, મુખ, કર્ણ, નાસિકા, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ, આહાર, યોનિ ઔર આંહાર ઇન્હીં જાતોં સે નાનાત્વ જાના જાતા છે. ગા, અંધ, ગંદા, બિંદ્ર મૃગ, પક્ષી, લેક, જાફરી કા પ્રલેહ, મુખ, વર્ણ, સંસ્થાન, આહાર, યોનિસંભવ ઇત્યાદિ મેક્ષતા સે જાના જાતા છે. ચારોં વર્ણોં મેં ઇસ પ્રકાર કોઇ અંતર નહીં પાયા જાતા. ઇંસ લિએ સજ એક કોઇ વિશેષતા નહીં છે. જિસ પ્રકાર નાના પ્રકાર દે માં મેં રૂકંધ, પત્ર, પુષ્પ, ફલ ઇત્યાદિ કે વિષય મેં ભિન્નતા પાઈ જાતી છે, ઉસ પ્રકાર કા અંતર મનુષ્યોં નહીં પાયા જાતા. જિસ પ્રકાર ઉડુમ્બર, પ્લક્ષ, અસ્ય ઇત્યાદિ ફીર વૃક્ષોં મેં મૂલ, ગંધ, સાર, પત્ર, મુખ તથા ફલ મેં વિશેષતા પાઈ જાતી છે, ઉસ પ્રકાર ચારોં વર્ણોં મેં કોઇ અંતર નહીં દેખ પડતા. ઇંસ લિએ સજ મનુષ્ય એક છે.

દે બ્રાહ્મણ ! લક્ષણ દે અનુસાર પરીક્ષા કરે. દેવતા, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, યજ્ઞ, નાગ, અમુર ઔર ચંદ્ર બ્રાહ્મણત્વ પ્રાપ્ત કર સકતે છે. યદિ બ્રાહ્મણ કી બ્રહ્મલોક કો જ્ઞેય આર અન્ય ત્રીન વર્ણ સ્વર્ગ કો ન પ્રાપ્ત કરે તજ કહા જા સકતા છે કિ વર્ણોં મેં વિશેષતા છે. પરંતુ ચારોં વર્ણ સ્વર્ગ કર્મ દ્વારા સ્વર્ગ કે અધિકારી હોતે છે, ઇસ લિએ ચાર વર્ણ નહીં છે. આર્થ તપ કી પ્રશસ્તિ છે. દિને મેં કોઇ વિશેષતા નહીં છે. યદિ બ્રાહ્મણ દો હજ, દો મુંહ, ૪ કાન, ૪ સીંગ, અનેક પાદ ઔર દો ચિરવાસ હો તો વર્ણોં મેં વિશેષતા હો સકતી છે. નાન

जुवां डे कर्म का ध्वंस करता है और ब्राह्मण अनेक
अकल्याणकारी कर्म करते हैं। ब्राह्मण बार बार युद्ध,
विवाद और कलह करते हैं। गो-प्राक्षण तथा जूवां डे
त्रास देनेवाले आथर्वण मंत्र ब्राह्मणों ने रखे हैं। वे
पाप में रत हैं; अनेक लोगों को ठगते हैं। शठता और
धूर्तता उनमें है। वे दूसरों का अहित चाहते हैं। वे
कैसे स्वर्ग जा सकते हैं? नो ब्राह्मण तपस्वी है, निनमें
व्रत, शील, दम और सयम है और नो अहिंसक है
वही ब्रह्मपुर जाते हैं। चारों वर्णों में अस्थि, मांस,
नख, अर्ध, भूत-पुरीष और पञ्चेन्द्रिय समान है,
कोई विशेषता नहीं पाई जाती। धंस लिये वर्ण चार
नहीं है। हे ब्राह्मण ! यदि किसीके चार पुत्र हों और
वाले उनके नाम नंदक, जवक, अशोक और शतायु रखने
तो नाम में वे भिन्न हैं, पर धंस कारण उनही नति
भिन्न नहीं है। हे ब्राह्मण ! अच्छी तरह से परीक्षा करो।
जनिद्वय विशेषता नहीं है। धंस लिये ४ वर्ण नहीं है।
कोई में ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र शब्दों का नो प्रचार
है वह समाजमात्र है। मेरे पुत्र के साथ अपनी कन्या
का विवाह कर दो। नो शुद्ध तुम मांगोज में दंगा।

अपना परिश्रम छोड़ कर अरुण की शरण ली और वन में पशुपुत्री जना कर नरवन्धितन में लगे। वे आतःकृत आभ में लिप्ता के निमित्त जया करते थे। आभवास्त्रियों ने सोचा कि धनकी साधना जड़ी कठिन है; ये लोग अपना धर-दार छोड़, संसार का तिरस्कार कर वन में निवास करते हैं। जैसे लोगों का वे ब्राह्मण कहने लगे, आभनिवासी धनका जड़ सत्कार करते थे और धनका दान देते थे। कुछ जैसे लोग ली थे ने ध्यान का अपने लिये असंलप समझ आभ में रुक कर स्वाध्याय करते थे। धनका आभवासी अध्यापक कहने लगे। हे पुष्करसारी! लोक में ब्राह्मणों के प्रादुर्भाव का यही कारण हुआ। ब्रह्मरं लोग ने अर्थ के लिये विविध कर्म करते थे उनकी वैश्य संज्ञा हुई। ने क्षत्र कर्म कर उपविष्टापावन करते थे उनकी क्षत्र संज्ञा हुई। ने वाणिज्य द्वारा उपिका कमाते थे उनकी वाणिज्य संज्ञा हुई। ने विरक्त हो प्रमत्तता लेते थे और क्लेशों पर विजय प्राप्त करते थे उनकी प्रमत्त संज्ञा हुई। ब्राह्मण संज्ञा कैसे हुई धनका धतिहास अण में तुमको जताता है। देवताओं में ब्रह्मा परम तपस्वी है। उनोंने कैशिक धर्म का वेदों का अर्थ जताया, धर्म कैशिक ने अरण्येभि और गौतम के, अरण्येभि और गौतम ने श्वेतकेतु के और श्वेतकेतु ने शुक्र के वेदों का अर्थ जताया। शुक्र ने वेदों के ४ विभाग किये—ऋग्वेद, सामवेद, यजुर्वेद और अथर्ववेद। ऋग्वेद २१ विभाग हुआ, यजुर्वेद ब्राह्मणों की २१ शाखाये और धनकी द्वि १०१ शाखाये हो गय, आथर्वणिकों के १० शाखा १० में विभिन हो गय। सामवेद में १०० शाखाये हो गय; इस प्रकार ब्राह्मणों में अनेक हो गये। इस लिये मैं तुमसे कहता हूँ कि ब्राह्मण, त्रिय, धर्त्यादि संज्ञाभात्र है; वरुं आर नही है, न मनुष्य जो है। इस जयन का सुन कर पुष्करसारी हो गये, उनसे कुछ कहते-सुनते न जन पडा, मुण-

प्रतिष्ठा नती रही, सुंछ नीचा कर वे सोचने लगे, त्रिशंकु ने पुष्करसारी को चुप दूष कर फिर कहा:-हे प्राह्मण ! यदि तुम्हारे मन में यह जयाल हो कि यह संघर्ष असह्य के साथ होगा तो तुमको ऐसा न समझना आहिजे. संसार में श्रुति, शील, अज्ञा आदि ने गुण श्रेष्ठ समझे जाते हैं वे सय गुण मेरे पुत्र में पाये जाते हैं. यदि तुम यह सोचते हो कि ने मनुष्य वाजपेय, अश्वमेध, पुरुषमेध आदि यज्ञ करते हैं वे भरते के पाद स्वर्गलोक में देवयानि में उत्पन्न होते हैं तो तुमको विचार करना आहिजे कि ने लोग ज्वलिता में प्रवृत्त होते हैं वे स्वर्ग का लाल नहीं करते. यह स्वर्ग का मार्ग नहीं है. मैं तुमको स्वर्ग का मार्ग जतलाता हूँ. सुनो, ने यज्ञ, त्रिशलाख और स्वर्ग छन तीनों गुण की कामना करना है उसको शील की रक्षा करनी आहिजे. ने प्राह्मण वाजपेय आदि यज्ञ करेंगे वे अनर्थ करेंगे. यदि तिये मैं तुमसे कहता हूँ कि मेरे साथ संघर्ष स्थापित करो. धर्म का गालन करने से आंगल अनित्य होकर नष्टादिन हो जाते हैं.

અમારૂં રૂપ એ દેહની છે. નિવારી કાલી એ મુનિ કે પાપન ઉત્પન્ન હોયે. ચાંદ્રાલી કૃષિન્દ્રાલી એ ગણિત ઉત્પન્ન હોયે— એ પ્રાણીપુત્ર નહીં એ. સચિત્રા દેવકા એ પરશુરામ હોયે. બે મનુષ્ય તેજ દેહાર નષ્ટયા એ મુક્ત પશ્ચિન દેહાર વિનીન હોયે, જિનકા દેહાર એ અપિવત્ આદર પે એ આદ્યાલી- પુત્ર નહીં એ. પ્રાણી, સચિત્ર, વૈશ્ય દેહાર એ સદ્ સંજ્ઞામાત્ર એ.

વહ મુન કર પુષ્કરસારી ને ત્રિશંકુ કા ગોત્ર ઔર પ્રવર પૂછા ઔર સાવિત્રી પદને કા કન્યા. અનેક વિવાહોં મેં ત્રિશંકુ કી પરીક્ષા લી ઔર અપને ચિત્ત કા સમાધાન કર ત્રિશંકુ સે કહા—આપ ધ્રાત્રીય હેં. આપ શેષ હેં. મેં અપની કન્યા પ્રકૃતિ કા વિવાહ આપકે પુત્ર શાહલકર્ણ સે કર્કમા.

આચાર્ય કે ઇંસ નિશ્ચય કા જાન કર પ્રહાચારિયોં ને કહા—આપ આંડાલ કે સાથ સંબંધ ન કરેં જગ અનેક પ્રાણી વિદ્યમાન હે. તગ આંડાલ કે સાથ સંબંધ કરના ઉચિત નહીં હેં. પુષ્કરસારી ને કહા કિ જો કુછ ત્રિશંકુ કહતે હે વહ સગ મત્વ હે ઔર અપની કન્યા કા વિવાહ શાહલકર્ણ કે સાથ કર દિયા.

લગવાન ને વહ કથા સુના કર લિશુઓં સે કહા:—મેં ઉસ સમય ત્રિશંકુ થા. આનંદ ઉસ સમય શાહલકર્ણ થા. વહ લિશુણી પ્રકૃતિ ઉસ સમય પુષ્કરસારી કી કન્યા થી. વહ ઉસી પૂર્વસ્નેહ ઔર પ્રેમ કે વશ હો આનંદ કા અનુગમન કરતી હે.

હે લિશુ ! આર આર્થ સત્યોં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે ઉલોગ કરો. અપને પ્રત્યેક કાર્ય કી પ્રત્યવેક્ષા કરો. શીલ કી રક્ષા કરો. ઇંસ સંવાદ કો સુન કર અનેક શ્રાવકોં કો વેશગ્ય ઉત્પન્ન હુઆ ઔર ઉનકોં ધર્મ કા સાક્ષાત્કાર હુઆ.

દિલી માસિક " સરસ્વતી " ના એક અંકમાંથી)

८-भक्त सदन कसाई

(लेखक:-श्री. " माधव ")

प्राचीन काल में सदन नाम के एक बहुत प्रसिद्ध
 लकड़ होता था। ये लकड़ के कसाई थे। गायपशु से डी
 भंडों हरि-नाम-जप और कीर्तन में विशेष अभिरुचि
 थी। रातदिन जप कभी अभय मिलता ये प्रेमपूर्वक प्रभु
 गुण-गानमें और अनन्यमन से नाम-जप में लग जाते।
 यद्यपि लकड़ के थे तो कसाई, परंतु हृदयमें करुणा, प्रेम
 और दया भरी अधिक थी कि ये जप-वध के नाम से ही
 डोप डेते थे। निरीह भूढ़ पशुओं के लिये भी ये अपने
 लोभर केट आन्वीयता और भयत्व का अनुभव करते थे।
 परंतु परिवारका पालन करना आवश्यक था, कसाई होने
 के कारण इनका डोह पेशा नहीं था। वे मन ही मन
 भंडों लिये बहुत ही दुःखी रहते, पशुओं का जप डेते
 लकड़ के लिये दुःख, भय, डरने अपने लोभों पशु-

ભગવાનને બગવાન બનવાની વિદ્યુત્ત મુદ્રા
 મુન દરે અપને દે દોષ નહીં મુકતે. જે નો મુદેવ અપને
 બાકે લિયે વેચી હી પદ્મિનિ હા રેને દે' તિમને
 ઉમ્મી બાકિ પ્રનિદિન દર દોની વાપ. દુદય મેં બાકિ
 હી મુકત્તા બી તો પ્રભુ હી અનુકર્યા મેં હી દોની દે,
 બાકિ હા કમચા: વિકાસ બી બગવાન હી કૃપા મેં હી
 હોના હે. હાં, બાકા હે દુદય મેં પ્રભુ હે લિયે મેં-મી
 મની રહે, વિકલતા ખડની રહે, હરિ હે જિના મેંક મુજ
 બી છના અચ્છા ન લગે, પ્રભુજ હે નામરમરણ બોર મુજ
 માન હે અનિરિક્ષા ઉમે સ્વર્ગ' હી બી કામના ન રત. વાપ.
 નામ મુનને દે બોર મુજ માને કો મિલે-પ્રસન્ને ખડ કરે મોદ
 હે હી કયા ? સદન કા મન હરિ હે ગરબોં મેં રમ ગયા,
 રાતદિન દેવલ 'હરિ-હી-હરિ' રત ગરે ! પ્રમ હે બૂખે
 ભગવાન અપનેકો સદન સે બાકા અલગ હમે રખ સકને ?
 ગણકીમુત શાલગ્રામજી સદન હે ઘર મેં સ્વર્ગ વિદ્યમાન
 હે. બેચારા ભોલા-ભાલા સદન હરિ હે ઇસ રૂપ હે પાદ-
 આનતા નહીં થા બોર ઇચ્છીસે માંસ તોલા કરતા થા.
 પ્રભુ હી બી કેમી વિચિત્ર લીલા હે. બાકા હે કરોં કા શીતલ
 સ્પર્શ હોતા રહે, બાકા હે મન મેં સદેવ ધ્યાન ખના રહે
 બોર રાતદિન હે ઉમ્મકે વ્યવહાર બોર વ્યાપાર હા સાધન
 ખના રહે ઇચ્છી લિયે ભક્ત હે મન રખનેવાલે લીલામય પ્રભુ
 સદન હે ઘર મેં શાલગ્રામરૂપ મેં ઉમ્મકે ખટખરે મેં સે ઝાંક
 રહેથે ! ઇધર જળ ભક્ત ભગવાન હે લિયે વ્યાકુલ હો ઉઠતા
 હે તો 'સરકાર' બી સ્વયં ભક્ત સે મિલને હે લિયે મચલ
 ઉઠતે હે ! 'હમ ભગતનકે ભગત હમારે' હી પ્રતિજ્ઞા તો
 ઉનકી હે હી !

સદન બેચારા રાત-દિન શાલગ્રામજી સે માંસ તોલતા
 બોર ઉમે એક સાધારણ ખટખરા સમજતા. પરંતુ ખટખરા
 એક વ્યાપારી હા પ્રમુખ સાધન હે ઇચ્છી હેતુ પરમાત્મા
 શાલગ્રામરૂપ મેં ઉમ્મકા ખટખરા ખન કર આયે ! એક સાધુ
 સદન હી ફકાન સે હો કર જા રહે થે કિ ઉનકી દરિ સદન હે

ઘટખરે પર પડી. વે તુરંત પહચાન ગયે કિ હો ન હો યહ
 શ્રી શાલગ્રામજી કી હી મૂર્તિ હે. વે આયે ઝૌર સદન મે
 શાલગ્રામજી કી મનોહર મૂર્તિ માંગ લે ગયે ! સદન ને પ્રસ-
 ન્નતાપૂર્વક દે દિયા ! સાધુજી શાલગ્રામજી કો પા કર ફૂલે
 ન સમાયે ! કુટિયા મેં આ કર પંચામૃત ઝૌર અન્યાન્ય
 ઉપચાર રચ કર વે શ્રીશાલગ્રામ લગવાનું કે સમ્મુખ હાથ
 જોડ કર કહને લગે—

અકાલમૃત્યુહરણં   સર્વવ્યાધિવિનાશનમ્ ।

વિષ્ણોઃ પાદોદકં પીત્વા પુનર્જન્મ નં વિદ્યતે ॥

હરિ તો પ્રેમ કે ભૂળે હોતે હૈં, હરિ તો અનન્ય-
 ભાવેન સમર્પણ મે હી રીઝતે હૈં. સાધુ કી પૂજા મેં સગ કુછ
 થા, પરંતુ સદનકી-સી અનન્ય નિષ્ઠાયુક્ત સર્વાત્મસમર્પણ
 કા દિવ્ય માધુર્ય કયાં થા ? સાધુ ને સ્વપ્ન મેં સુના કિ
 શ્રીશાલગ્રામજી જોત રહે હૈં, અરે ! મુજે યહાં કયાં લે
 આયે ? મુજે તો સદનકે હી ઘરમેં રહને હેતે ! સદન
 નજ નાંચ તોલને કે કિયે મુજે ઉઠાતા થા તો મુજે ઉસકે
 શીતલ દરશન મેં જોક અપૂર્વ પ્રેમાલિંગન કા આનંદ
 નિકળા થા. જગ વદ પ્રાદેશ મેં જાતે કરતા થા તો
 હમકી પ્રેમાત્મ પ્રાર્થનાકે શબ્દ સુનતા થા. યેસ નામ લે

ક્ષમા કરો !! લકતવત્સલ દીનબંધુ પ્રભુ તો હમારે કિયે હુએ માન-અપમાન કા ધ્યાન ન કર હમારે ઉદ્ધાર ઔર નિસ્તારકે કિયે બાર બાર અસત્કૃત હો કર લી હમારે દાર કો ખટખટાયા કરતે હૈં. હમ સંસારમેં ઇતને અધિક ચિપકે હુએ હૈં, માયામેં ઇતને ફસેં. અધિક કિપકે હુએ હૈં કિ ઉનકી ઔર દેખનેકી, ઉનકી પુકાર સુનનેકી ઔર સુન કર હૃદયકા કિવાડ ખોલ દેને કી ઔર હૃદયમંદિરમેં ઉન્હેં બંદ કર લેનેકી ઔર પ્રવૃત્ત હી નહીં હોતે.

પરંતુ ‘વે’ તો હૈં બડે હી હઠી ! વે તો હમારા ધૂંધટ ઉડા દેને પર હી તુલે હુએ હૈં, હમ બાર-બાર ‘ના’ ‘ના’ કહતે જતે હૈં ઔર વે બાર બાર હમારે હૃદયમેં આ બસને કે કિયે વ્યાકુલ હો રહે હૈં. સદન ને શાલગ્રામ-છોકા ખાંડેલે દે નો દિયા થા પરંતુ શાલગ્રામજી સદન કો કોમાં છોડને ચલે ?

સાધુ સેવ્યમ કા સારા વૃત્તાંત સુન કર સદન કી વચિત્ર મતિ હો ગયી ! પ્રભુ કા ઇતના પ્રગાઢ પ્રેમ, ઇતની ભક્તિ-વન્દનતા ! પ્રેમકી બલિયા કિમત પડી ! આંખોંસે આંસુ-વેલે કી ગંગા-ચમુના બહ ચડી ! સારા શરીર રામાંચિત થી ગયું ! પ્રભુ ચિત્તલ હો ઉઠે ! રોગ—રામચંદ્ર ‘દરિદ્ર’ કી કવલિ બલે જયી ઔર ચંદ્ર વેગ બગ રોડા

ચલતે દેખ ઉસ કામાતુરા સ્ત્રી ને સમજા કિ શાયદ વહ મેરે પતિ કે લય સે મેરી પ્રાર્થના પૂરી નહીં કરતા. વહ ચુપકે સે ગયી ઔર એક તીક્ષ્ણ તલવાર સે પતિ કા મિર ધડ સે અલગ કર દિયા ! દોડી દોડી આ કર ઉસને સદન સે કામ-વિર્જલ વાણી મેં કહા : ‘લો, અખ હમલોગોં કે સુખ-પથકા કંટક હટ ગયા ! મૈંને અપને પતિ કી હત્યા કર દી. ક્યોંકિ વહી હમારે પ્રેમ-સુખ કા બાધક થા ! કામ-વાસના ક્યા નહીં કરા સકતી !! કામાન્ધ કૌન-સા પાપ નહીં કર સકતા !

સદન ભય સે કાંપ ઉઠા ! અરે, કામાતુરા વ્યભિચારીને અપની કામવાસના પૂર્ણ કરને કે લિયે અપને પતિ-કા વધ કર દિયા ! ‘કંટક’ કા હટા કર વહ દુષ્ટા ઈસ સાધુ કા પતિત કરને ચત્રી થી. પરંતુ સદન કે હૃદય મેં સાંસાર કે પ્રતિ ઈશકે કારણ ઔર બી ધૃણા હો ચત્રી. સાધારણ સાંસારિક પુરુષોં કે લિયે સ્ત્રી કા બે રૂપ મોહક પ્રતીત દેતા હૈ વહી એક વેરાગી ભક્ત કે લિયે—

સ્તનોઃ   જાંસગ્રંથીકનકકલશાધિત્ર્યુપમિતો
મુખં સ્લેષમાગારં તદપિ ચ શશાંકેન તુલિતમ્ ।
મવન્મૂત્તક્લિન્નં   કરિવગ્મયમ્પદ્મિજવન-
મદો નિન્ન્યં મયં કરિવજનવિગેષર્પણ કૃતમ્ ॥

अरे काय रंकाय, भजुन टंकायन मलंग ।

रुह सोचिन् रदधं सोन काहेको मलंग ॥

हेने ही नू नारि, रुपा हो करत कटाई ।

सोहि न उपलै मोद, सोह मर रहिगी पाई ॥

पिन चंद्रवृद्धके चरणको, प्यान अमृत चरणन दिने ।

आनन्द अमण्डानन्दको, गादि अमृत मुग्ध वगों दिने ॥

एक हृदय में प्रभु की भक्ति जल जली ने कि प्रेम के
द्विधे ध्यान ही कहां ? ध्यान ही उन पर क्या चढ़े ? द्विधे
वद प्रभु हो या श्री, वद ने कामविष्णु की नभय रूप पर
वद भुज्य क्यों होने लगा ? वद ने रति के चरंगों में निरंग
है, 'साई' के भुज्य प्र आनंद तद रूप है; कि वद
विषयों की निरुद्ध कामना क्यों करने लाग ?

एक भग्न प्रकार की सेवा मानुनय, पिनय कर के वद
श्री यह गयी आर नदन के काम-वामना के तिर्ये उदीस
नदी कर अही तो वद ढार पर आ कर छानी पीट पीट कर
दाने लगी । गांव के लोग एण अटे तो उन हुआ ने कल
दिया कि वद आदमी लभाइ पनि श्री दत्ता कर के लभाइ
भाय कामलिआ पूरी करना चाहता था, अदन ने यह गुन
कर कुछ भी सकाई नदी ही; अपितु वद भगवान का नाम
गेर-गेर से प्रेमपूर्वक जपने लगा, लोगों ने सोचा कि वद
भूम गना हुआ लहमाश और टांगी है कि दत्ता कर के
व्यभिचार ही सेवा कर रहा था और एण लमलोग आये
तो एण वाक्य जनता है, अदन धन आलोचनाओं की जोर
तनिक भी ध्यान न दे कर प्रेम-विश्रुत हृदय से प्रभु का
नाम स्मरण करता रहा.

भामला क्यदरी में आया, न्यायाधीश के सम्मुख
उस हुआ श्री ने सारी गद्दी कुछ भाते कल ही, हठ विस्था-
श्री परमलक्ष्मी अदन सुपथाप सण मुनते रहे और अपने

९-गोस्वामी तुलसीदासजी

(લેખક:-શ્રી. પં० સહ્યુરુશરણ અવશ્થી એમ્. એ.)

[illegible]

ઇસસે થઈ ન સમજના ચાહિયે કિ કળીર કી ઉપ-
દેશ-વૃત્તિ ઔર સર્વજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરને કી પ્રવૃત્તિ કેવલ
દોંગ ઔર ડીંગ થી. વહ વૈયક્તિક પવિત્રતા કી સાધના
મેં એક એસે સ્થાન પર અવસ્ય પહુંચ ચુકે યે, જહાં
મેં વહ અપને વાકયોં કે આત્મશ્લાધા નહીં સમજતે યે.
પરંતુ ઇસ બડે સંધર્ષ સે પ્રસ્ફુટિત કળીર-ધર્મ અશિ-
ક્ષિતોં તક હી પરિમિત રહ્યા. ઉસે વિદ્વાનોં ને કહી અહણ
ન કિયા. ઉનકે સુધારોં મેં બેઠંગી કાંતિ થી.

ગોસ્વામીજી દ્વસરે પ્રકાર કે સુધારક યે. ઉનકા કોઇ
નિશ મત ન થા. ઉન્હોંને અપને અધ્યયન સે જાન લિયા
થા કિ સનાતન ધર્મ મેં ભી એસી કોઇ કમી નહીં હે કિ
કિસી નવે ધર્મ કા સૂત્રપાત કિયા જાય.

વ્યાવહારિક યુગધર્મોં સભી ધર્મોં મેં પ્રવિષ્ટ હો જાતી
હેં. જિસ સમય કિસી જાતિવિશેષ કી માનસિક દુર્ગા-
લતા ઇસ સીમા તક પહુંચ જાતી હે કિ વહ અમૂર્ત સ્વ-
રૂપોં કો અહણ નહીં કર પાતી, ઉસ સમય અપની ઉપા-
સના કી પરિતુષ્ટિ કે લિઅં વહ ઉન સ્વરૂપોં કો મૂર્ત
આકાર દેતી હે. યૂનાન કે અનેક દેવતાઓં કા બેઠંગા
સ્વરૂપ ઇસી મનોભાવ કા પ્રતિરૂપ હે. ભારતવર્ષ મેં ભી
જળ જનસમુદાય કે મન પર સરસ્વતી કે અમૂર્ત ગુણોં
કા સંરક્ષણ ન રહ સકા તો ઉનકે ચાર હાથ લગાયે ગયે;
હંસવાહન દૂંઢા ગયા; હાથોં મેં પુસ્તક ઔર વીણા હી
ગઈ. ઇસ સાકાર રૂપ મેં હી સાધારણ વ્યક્તિયોં કો સા-
ન્નતા મિલતી હે. વિદ્વાનોં કે નિકટ ઇન પ્રતીકોં કા કુછ
ભી ઉપયોગ નહીં હે. હાં, જળ ઇન પ્રતીકોં કી આડ મેં
કોઇ કુશલ કવિ માનસિક પરિસ્થિતિયોં કી ગહરી ઔર
આદર્શ ઉત્તમ કો અભિવ્યક્ત કરતા હે, તળ વિદ્વાનોં કે
ભાવસ્વરૂપ પર ભી સ્પંદન હોતા હે ઔર વે પ્રતીક વિ-
દ્વાનોં કી ભી વસ્તુ હો જાતે હે. યુદ્ધિવૈષમ્ય ચૃષ્ટિ કે
આદિ સે હી હે. ઇસીકો તાડ કર જિન કવિયોં ને પંડિતોં

ਰक्षा कर के मनमानी उच्छृंखलता को दयाया है. विली-
पण, भ्रातृद्रोह और देश-द्रोह कर के, लोकधर्म का अच्छा
आदर्श नहीं उपस्थित करता. भद्रोदरी पति को शत्रु
रामचंद्र के समक्ष “जल जघोत द्रिवाकर जैसा” कह कर
भारत-ललनाओं के आगे लोक-धर्म का डोछ उंचा आदर्श
उपस्थित नहीं करती. इन पात्रों का साधुपात्रों में परि-
गणन केवल साधु-धर्म के जल पर किया जा सकता है;
लोक-धर्म के जल पर नहीं.

यह ठीक है कि गोस्वामीजी को सृष्टि के कुछ स्व-
रूपों का वैसा ही सूक्ष्म परिज्ञान था, जैसा कि साधुच-
रितों का—और दुष्टों को सुधारने के लौकिक प्रयासों को
बल-कड़ी-कड़ी पर साधु-प्रयोगों के आदर्शवाद के अमेले
में अच्छा समझते थे. परंतु इसका अर्थ यह नहीं कि
उन्होंने उन लौकिक नियमों को आदर्श माना है. लोक-
धर्म के इन जीमा तक, बल अनुयायी न थे. यह ठीक
है कि सृष्टि के आदि में ही सग लोग जोक में लगे नहीं
हुए. बल विद्वानवाद के भी प्रतिकूल है. सारा संप्र-
सारण जल पर धपका जा कर हवा में जाल नहीं हो सकता.
यह भी किमी दूर तक ठीक है; परंतु इस कारण साधु
मिहनों के विज्ञान के सिधे समझ को न तैयार करना
सर्वथा ठीक नहीं. साधुप्रवर गोस्वामीजी जैसा धार अ-

की वह उस अष्टांग सत्ता का है। लिंग परिस्थितियां
बनते हैं। धर्म लिये उन्होंने उसी लक्ष्मि से भक्तों और
भक्तों की वंदना की है, जिस लक्ष्मि से साधुओं और
देवताओं की—

“सगुण और अवगुणजल ताता मिलइ रचइ परपंच विधाता ।

और स्थान पर कड़ा है—

“जह चेतन गुनदोषमय, विश्व कीन्ह करतार ।
संत हंस गुन गहहि पय, परिहरि चारि-विकार ॥”

यस विश्व में उत्पत्तिशील विकास-प्रिय सृष्टियों
के लिये ‘हंस’ संज्ञा है।

एक गटे कवि के लिये अलिव्यक्ति की दोनों विभू-
तियों का ज्ञान अपेक्षित है, अन्यथा काव्य में वह वेग
नहीं आ सकता। भूरे पात्रों के सङ्घारे अच्छे पात्रों का
उत्कर्ष पड़ता है। भूट जितने ही काले होंगे, गोरा पैर
उतना ही अधिक चमकेगा। इस पूर्णज्ञान की अलि-
व्यक्ति से गोस्वामीजी के लोकधर्म से कोई संघर्ष
नहीं। गोस्वामीजी ने साकार लगवान की अलिव्यक्ति
केवल इस लिये की है कि लोग उनके लगवान को जानें
और उनके प्रति लक्षित करें। राम-चरित्र-चित्रण केवल
इसी प्रकार से सुंदर हो सकता है, जिस प्रकार से गो-
स्वामीजी ने किया है। यदि मानस में लोकधर्म के दर्शन
होते हैं, तो उसका श्रेय उनके उपास्य देव को है, वा-
ल्मीकिजी को है, “प्रसन्नराघव”कार को है और अनेक
पूर्ववर्ती रामचरित्र-लेखकों को है। उनकी यदि कोई निष्ठा
विशेषता है, तो वह उनके साधु-धर्म की।

इन्होंने का अलिप्राय यह है कि पं. रामचंद्र शुक्ल
ने गोस्वामीजी की आलोचना में उन्हें लोक-धर्मप्रचारक
की ऐसी मोटी और आलोकमय वर्ण पड़ना दी है कि

હસરે આલોચકોં કે નેત્ર સળસે પહલે ઉસીસે ચકાચોંધ
હો જાતે હૈં. જિતને ગ્રંથ બાદ મેં નિકલે, સલી મેં,
ઇસ સિદ્ધાંત કો અક્ષુણ્ણ સ્થાન કર, ઇસીકે આસપાસ
ફેરી કી ગઈ હૈ. યહ મનોલાવ સત્સમાલોચના કે પ્રતિ-
ફલ હૈ. વિરા લેખક શ્રીચુત શુકલજી કી આલોચના કો
ચદિ સાવધાની સે કઈ બાર પઢા જાય તો અનેક ઐસે
સ્થાન મિલતે હૈં, જિનસે યહ સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ કિ
ઉન્હોંને લોકધર્મ કો આવશ્યકતા સે અધિક હુંદા હૈ;
ઉસકી અતિરંજના કી હૈ; અપને જ્ઞાન કી પ્રતિચ્છાયા કો
ગોસ્વામીજી કે કાવ્ય-કાનન મેં સ્થાન દિયા હૈ.

ગોસ્વામીજી કે ચોપાઈ-દોહરે મેં પ્રગંધ-કાવ્ય લિખને
કે આદર્શ મલિક મુદમદ જાયગી થે. અન્યાન્ય સૂરી કવિયોં
ને બી ઇન્દી દોનોં છંદોં કા આશ્રય લિયા હૈ. પરંતુ
ચોપાઈ કિતના બડા છંદ હૈ, ઇસકા કીક જ્ઞાન જાયગી
કો ન થા. કહાચિત્ ગોસ્વામીજી બી એક અદ્ભૂતી કો
બી ચોપાઈ મગજતે થે. જાયગી કહતે હૈં—“હૈં પંડિત-
નંદ કેર પછલગા.” ગોસ્વામીજી ને ઇસસે બી અધિક
ચિનજના દિખાઈ હૈ. પરંતુ દોનોં કવિયોં કા બડા ભારી
માનસ ઉનકે ઉપાસનાવેદ કા હૈ. જાયગી અન્યોક્તિ કે
મુન્કલ મેં નિરાકર ભગવાન કી ઉદ્ધારના ઉપસ્થિત કરતે
હૈં. કેસર ઉત્તરના કે ચોપાઈ મેં કિસ લોક નક પદુચ
જાતે હૈં. જાકા ને ચોપાઈ અત્થા કી અસર દેખ જાયગી હૈ.

भीरी अभिव्यक्ति दिखाई पड़ती. गोस्वामीजी अपनी आदर्श
रसस्वभावी नदी से ब्रह्म, "देखो ब्रह्म ही न जगत् का उत्पत्ति"
वाली उक्ति में गोस्वामीजी, अलग स्वयं ही प्रकृति में
संस्कृति अभिव्यक्त कर, जो रसस्वभाव की ओर भीने
हुये दिखाई देते हैं, वह केवल राम के आकाश स्वयं
से कुछ हाल के लिये रस करने के आदर्श. परंतु हृदय
के अनुभूति न करने के आदर्श ही उक्ति में काव्य
नहीं है, आत्मिक भाव दिखाया गया है. उक्ति रसस्व-
भाव न हो कर हृदय से कर रस जगत् है.

गोस्वामीजी जठे आशावादी थे. उनके चरित्रों की
और क्रियास्वरूपों के सांदर्भ्यवृद्धि की गंगण आशा है.
पुराण के उपर जलाय की विषय पर उनके विचार
हैं. अपने उद्धार की भी आशा है—

"कवहुँ कि हौं यहि रहनि रदांगो ।"

प्रणय-रचना के लिये आपाठ और होठ से कांछ
अच्छा छंद नहीं. संगीत के विभिन्न स्वरूपों में भी यद
गाया जा सकता है.

गोस्वामीजी संस्कृत के भी विद्वान् थे. उन्होंने धर्म-
शास्त्रों और काव्यों का लक्ष्मी लांति अनुशीलन किया था.
यद्यपि, अभयानुहल, वह विद्वान् पंडित और कवि ज्ञात
में थे; परंतु अन्य में वह कवि प्रथम और विद्वान् ज्ञात
में रह गये. उनकी प्रणय-रचना अद्वितीय और उनका
अस्मितास्मिता असाधारण होता था. भाषिक स्थलों का
चयन, अनावश्यक उपकरणों की कलम करना वह पूरा
जानते थे. यद्यपि वह निसर्ग का सम्पूर्ण चित्र अत्यंत
उत्तम नहीं भीथ सकते थे, तो भी मानवसमाज के
स्वभाव में उनकी गहरी पैठ थी. उदात्त वृत्तियों की सभी
परिस्थितियों का उनके ज्ञान था. उनकी चरित्रों में
रस टपकता है. उनके चरित्रों में मनोरंजकता और

आकर्षण है। वह समय के प्रवर्तक थे, काव्य में युगान्तरकारक थे। वह ज्ञान के संस्थापक और लक्षित के प्राण थे। उन्होंने लक्षितमंदाकिनी में नवीन प्रवाह उत्पन्न किया। वह गृहस्थों के साधु और साधुओं के गृहस्थ थे। उनमें दैवी स्फुटितों का प्रकाश और दानवी वृत्तियां का नियंत्रण था। वह पूर्णता में अपूर्ण और अपूर्णों में पूर्ण थे। वह वैयक्तिक साधना के भल पर, पवित्रता के भयान पर जैसे-जैसे ली मानवीय जटकों का अनुभव करते थे। दूसरों के लिये उनके पास यमत्कार थे—दूसरों की सहायता के लिये उनका सर्वस्व था; परंतु अपनी आहु-पीडा को वह हर न कर सके। महात्मा छसा ने कितनों का भला किया; परंतु वह अपनेको शूली से मुक्त न कर सके। महात्मागण अपने लाल के लिये नदी है। लरदान का वैभव लरनकी अत्यर्थना के लिये था; स्वयं अपने लिये नदी। गोस्वामीजी मनुष्यरूप में देवता और देवता के रूप में मनुष्य थे।

गोस्वामीजी का सम्बन्ध भगवान् शुश्रूषु उनकी छवन की निष्कपटता और उक्ति की निश्छलता है। अपने विषय में वह लिखते हैं—

“जे जनके कलिकाल समाना, करतव वायस वेप मराला ।
चलत दुर्गम वेद-मग छौंटे, कपट-कलेश्वर कलिमल भाँटे ।
बंचत भगत कदाइ गन के, किंकर कंचन-कोह-काम के ।
निन्दमई नयन-जल जग सोरी, धिन धमध्वज धंधक धांरी॥”

ગોસ્વામીજી કી કવિતા કી જિતની પ્રગતિ કી વાત, કમ છે. એક નદી, દસ નદી, શદ્ધો એને નમે બાવેં
 એર મહાવરોં કા પ્રયોગ ઇચ મહાકવિ ને કિયા છે, એ
 અપની વિશિષ્ટતા કે લિયે અમર છે. ગોસ્વામીજી કે રાગોં
 મેં પર કર પ્રાંતીય એલી અવધી તારે ઉત્તરપથ મેં પદી
 લનેવાલી મુંદર બાપા દો ગઇ. ઉન્હોંને મન્નબાપા કે રૂપ
 કો બી નિખારા એર મુગ્ધકૃત કિયા. નઇ-પુરાની સગી
 અભિવ્યંજન-પ્રભુલિયોં કો ઉન્હોંને કિર સે મહુવ કર કે
 ખા કિયા. ઉનકે લિજે અભિવ્યંજ એર અભિવ્યંજના
 મેં કોઇ અંતર ન યા. ઈલી કી જલિતતા એર હરહના
 ઉનમેં નામ લેને કો બી નહીં છે. વિચાર તારા સાર
 એર મુલજે હુજે છે. વાસ્તવ મેં યા. કહના કિ અમુક
 ભાવના યા વિચાર કમ રૂપક વ્યક્ત નહીં કર સકતો,
 યહી કહને કે ગરાગર છે કિ અમુક વિચાર યા ભાવકમેં
 સ્વયં રૂપક નહીં છે. ઈલી કે સંવારને કા તાત્પર્ય અ-
 રૂપક ઉલજે હુજે ભાવ કે સંવારને કે અનિરિક્ત દ્વયસ
 હો કી નહીં સકતા.

ગોસ્વામીજી કી કિમ્તી બી કૃતિ મેં રમાતમકતા કા
 તુકાન નહીં છે. વિશ્વ કે સમી ગટે-મ-ગટે કાવ્યોં મેં
 યહી જાત છે. ગોસ્વામીજી કી ગહરી સે ગહરી ભાવના
 મેં વિશ્લેષ કા ઝકઝોર નહીં છે. પરંતુ યહ જાત નહીં
 કિ વે રહ્યા યા હંસા ન ગરે. ઉંચી કલા કા ચિહ્ન ઉંચી
 ગતિ-વિધિ છે. ઉંચે વિષય કા ચિહ્ન છે વ્યાપક સદ્દેવતા.

કવિ કે લિયે હકલના ઉતના હી જડા દોષ છે,
 જિતના વજ્રતા કે લિયે. કાવ્ય-નિર્માણ મેં કાવ્યગત પરિ-
 સ્થિતિયાં કો સમય-સમય પર છોડ દેના એર ઉનકી
 અભિવ્યક્તિ ન કરના જન-ખૂઝ કર કાવ્ય કો હરહ જા-
 નાના છે. એક મુંદર રંગીન તિલલી કા સૌદર્ય જળ તક
 હમ શુભાળ કે કલા ફૂલ કે આસન પર અનુભવ કરતે
 હે, તળ તક વહ ઉછલ કર ઘાસ કી પતલી સીંક પર

જુલને લગતી છે. યહાં ભી ઉસકે સ્વરૂપ કે સૌંદર્ય કા પૂર્ણ નિરીક્ષણ નહીં હો પાતા કિ વહ, વાયુ મેં ગોતે લગાતી હુઇ, નીમ હો ઉંચી ચોટી પર જા ઊઠતી છે. યહ વૃત્તિ કાવ્ય મેં અચ્છી નહીં. વર્તમાન યુગ કી કવિતા કા યહ ખડા ભારી દોષ છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસ ઇસ અંચલતા સે કોસોં દૂર હૈં. સૌંદર્ય કે ગત્યાત્મક નિર્માણ કે લિયે ભી ખિના લગામ કી કલ્પના વ્યર્થ છે.

ગોસ્વામી તુલસીદાસ કા મહત્ત્વ ઇસ ખાત મેં હી નહીં છે કિ ઉન્હોંને પુણ્ય કે હી સ્વરૂપ ખીંચે હૈં. ઉન્હોંને પાપ કો ભી ખૂબ પહચાન કર ઉસકા ભી અંકન કિયા છે. યદિ હમ ઉનકી સારી કૃતિયાં સે પાપ કી પ્રતિરૂપ પરિસ્થિતિયાં કા સંકલન કરેં તો હમેં પાપ કી સમૂચી ભૂતિ મિલ જાતી છે. પાપ સ્વાર્થ છે. વહ અપને સમ્મે સ્વરૂપ કે વિરોધ કા નિષ્કર્ષ છે, વહ દૈવત્ય કે પ્રતિ કાન્તિ છે. વાસ્તવ મેં વહ સારી ઉંચી વૃત્તિયાં કા નકાર છે. વહ અખંડ શક્તિ સે દૂર રખને કી દીવાર છે. પાપ કોઇ કાર્યવિગ્રેષ નહીં છે, યદ્યપિ પાપ કા કાર્ય કિયાત્મક સ્વરૂપ હો સકતા છે. વહ વાસ્તવ મેં માનવિક કિલ્લિ છે. જિમકા આદિ ઝાર અંત 'આહ' છે, ઝાર જિમકા 'મૈં' કે અનિરિક્ષા કિસી વસ્તુ પર વિશ્વાસ નહીં. જો આત્મા ઝાર ઝેલ આત્મા કે જોડ મેં વિશ્વાસ નહીં હોવા, વહ 'મૈં' અરુ ભાર' ઝાર 'તાર તૈં' વહ હી સી-
નિર્મલ નેત્ર. આદર્શ છે.

કબીર ને અપને વિચારોં કો આકાશ મેં ફેંક કર
 ઉનકે ટેઢે-મેઢે ચિત્રોં દ્વારા સત્ય કે વિચિત્ર સ્વરૂપોં કી
 પ્રતિષ્ઠા કી હૈ. વિરોધ કી ઝડી સે સીધે-સાદે તથ્યોં કો
 લી ઉન્હોંને ઘપલે મેં ડાલ દિયા હૈ. વ્યંગ કી વર્ષા પ-
 હલે વહ વેગ કે સાથ કરતે હૈ, ઐર ફિર ફક કર કહને
 લગતે હૈ—“ઇસમેં યહ તથ્ય હૈ.” સ્વીકૃત સંસ્કારોં કો
 ધરા-ચુંબન કરાતી હુઈ કબીર-કવિતા કી ભીષણ આંધી
 નવીન અસાધારણ અમત્કૃત સત્યોં કો, ઘોર ધરધરાહટ
 મેં, ઝુનાતી જાતી હૈ. ગોસ્વામીજી મેં ઐસી કોઈ જાત
 નહીં હૈ. વહ જવંડર કી તરહ નહીં ઉઠતે. ઉનમેં જીવન
 કે સંઘર્ષ કી ભીષણ ક્રાંતિ નહીં હૈ. ઉનમેં અસાધારણ
 કસમઆહટ નહીં હૈ. ઉનકે મુખ સે દોડ-ધૂપ કા ફેન
 નહીં ઝરતા. ઉનકી વૃત્તિ ગંભીર હૈ, જિસકી પ્રેરણા સે
 ક્રાંતિ કી ઉત્પત્તિ, કસમઆહટ કા સંકરાપન ઐર સંઘર્ષ
 કા ફેન અપને સ્વરૂપ કો ભૂલ કર મસ્તી કે પાલને મેં
 જા જાતા હૈ. ઉનકી કવિતા મેં જીવન કા સ્વરૂપ ઐર
 જીવન કે સ્વરૂપ કે નિર્માણ કી પ્રેરણા હૈ. વહ જીવન-
 ચી હૈ ઐર જીવન કે લિયે હૈ.

વિશ્વ કે કવિયોં ને યા તો આધુ-મહાત્માઓં કે
 આસન પર બેઠ કર ગદરી ધાર્મિક ઉત્તેજના સે આતપ્રાપ્ત
 વિચારોં દુર્લભ હાંદ કાંદ હૈ, ઐર અજાંઝ જ્યોતિ કી કોઈ
 કે સંકલ્પબળ, અસ્પષ્ટ ઐર અસ્કૃષ્ટ રેખાઓં આકિત કી
 હૈ. આ આધુનિક જીવન કે જલને દુર્લભ આકાંક્ષા ચિત્ર
 પાડે હૈ. આ જીવન ઐર અધ્યાત્મ સે ઉદ્ધામીત દિશાકે
 જાતે હૈ. આધુનિક જીવન કે કવિ હૈ, જિનોદાને કંઈ દેવોં
 વાળે કે નાસ્તિકતા દિવા. આદર્શ ઐર નશ્ય ઉનમેં ઐસ
 કહે-મિતે હૈ. આદર્શ નશ્ય હૈ, ઐસ ઉનકે
 નશ્ય હૈ.

૧૦-મક્ત કવ્વૌર

(કપીરજીના પુનિત ચરિત્રનાં કેટલાંક આધ્યાં દરથો)
(સિખક:-શ્રી. ગોવિંદ બજરન દર્મિક)

દરથ ૧ છું

(વૈકુંઠમાં લક્ષ્મીજી તથા ભગવાન ગિરાજયા છે. વસંતઋતુનો પૂરેપૂરો ખહાર આસપાસ સર્વત્ર ખીલી રહ્યો છે. પક્ષીઓ મધુર નાદો ફીલફીલાટ કરી રહ્યાં છે.)

ભગવાન--લક્ષ્મીજી ! મારા ભક્તો કદી મને વિસ-રતાજ નથી, તેમનું ધ્યાન હંમેશાં મારા પ્રત્યેજ હોય છે, અને તેઓ હંમેશા મારેજ રટણુ કરે છે; તેમને ખીણું કંઈ રચતુંજ નથી.

લક્ષ્મીજી--મારૂં કરો પ્રભુજી ! પણ આપ આપના ભક્તોની વધુપડતી તારીફ કરો છો. જ્યારે ને ત્યારે ભક્તોની મહત્તા વધારવાને ખાતરજ માત્ર આપ તેમનો પક્ષ લો છો. બાકી તેઓ તો દુનિયાની જગતમાં લપટાએલાજ હોય છે, અને જોશાસમમાંજ વખત ગાજે છે.

ભગવાન--અરે લક્ષ્મીજી ! તમે બૂલો છો. મારા ભક્તો માયામાં કદી ફસાતાજ નથી, તેઓ મોજગોખને ગજના નમસ્કાર કરીનેજ છૂવન ગાજે છે.

લક્ષ્મીજી--પ્રભુજી ! આપ મારૂં કહ્યું ક્યારે કબૂલ છો કે આજ રાખજો ? પરંતુ હું આપની જરૂર ખાત્રી

કરાવી આપીશ કે, આપના ભક્તો કેવા હોય છે.

ભગવાન--ભલે.

દશ્ય ૨ જી

(લક્ષ્મીજી પૃથ્વી ઉપર ઉતરે છે અને કાશીમાં વિષ્ણુના પરમ ભક્ત રામાનંદજીના આશ્રમ પાસે આવી, રાતોરાત એક માયાવી બગીચા ઉત્પન્ન કરી દે છે.)

રામાનંદજી (સવારમાં ઉઠી પોતાની મહુલીનું બારણું ઉઘાડતાં)--અરે આ શું ? ! હું આ શું જોઈ રહ્યો છું ? શું હું સ્વપ્નાવસ્થામાં છું ? (પોતાની આંખો યોગે છે અને બરાબર જુઓ છે). ના, ના, મારી મહુલી તો છે તેની તેજ છે. જગ્યા પણ તેજ છે. હશે, રામજીની ઇચ્છા ! તેની ઇચ્છા શું ન કરી શકે ? !

(મોડાંક ફૂલ ફૂટે છે)

લક્ષ્મીજી (માણસના વેશમાં આવીને)--મદારાજ ! આ શું કરે છે ? શું આ જાગ નમારે છે ? આમ ફૂલોની ચોરી કરી શકાય કે ? તમે તો પરમબ્રહ્મ છે એમ માંબળ્યું છે ! શું બ્રહ્મનો આવાજ હોય છે ?

(રામાનંદજી ખિન્ન થાય છે, અને ફૂટેલાં જામાં ફૂલો આપી દે છે. પોતે જે બૂલ કરી તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતા, મનમાં વિચાર કરતા, ઈશ્વરની માફી માગતા, શન્ય બિન્ને આવી પોતાની મહુલીમાં દાખલ થાય છે.)

દરજ ૩ જી

(લક્ષ્મીજી જોળામાં ફૂલો લઈ, 'રામાનંદજી જેવા ભક્તો પણ ચોરી કરવા લલચાય છે' એમ બગાઈથી ભગવાન પાસે કહેવા, પોતાની માયા માટે મનમાં ખુશ થતાં થતાં આવે છે)

લક્ષ્મીજી—બેસો બેસો, પ્રભુજી ! આપ તો આપના ભક્તનું નામ લેવા પણ હેતા નથી, પરંતુ આ જીઓ, તમારા પરમભક્ત રામાનંદજીનું ફૂલ !

(એમ કહી પોતાના જોળામાંનાં ફૂલો બતાવવા જાય છે, ત્યાં તો ફૂલને બદલે એક મુંઢર નાનું બાળક બેઠેને ઘણાંજ શરમીંદાં થઈ જાય છે.)

ભગવાન—કેમ, લક્ષ્મીજી ! શું થયું ? આમ એકા-એક મૂઠ જેવાં કેમ થઈ ગયાં ? જોલો તો ખરાં, તમને શું થાય છે ? તમે શું કહેવા આવ્યાં છો ? હું તો કાંઈજ સમજી શકતો નથી. આપના જોળામાં આ બાળક કેવું ? ક્યાંથી અને શા માટે લઈ આવ્યાં ?

લક્ષ્મીજી—પ્રભુજી ! પ્રભુજી ! માફ કરો, હવે મારી સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ચૂકી છે. આપની તેમજ આપના ભક્તોની શક્તિ ખરેખર અગાધ છે.

લગવાન—લક્ષ્મીજી ! જાઓ, આ બાળકને ત્યાં
બાળમાં મૂકી આવો.

દશ્ય ૪ થું

[નીમા (પુરુષ) અને નીરૂ (સ્ત્રી) મુસલમાન વણકર
થોડા વખત પરનાંજ પરણેલાં હતાં. તેઓ સાંજને સમયે
રામાનંદજીની મહુલી પાસેના બાળમાંથી પ્રેમાલાપ કરતાં
આદ્યાં જાય છે. એક હોજ પાસે આવતાં ત્યાં પેલા મું-
દર બાળકને જુઓ છે. બાળક પણ તેમને જોઈને રડવા
લાગે છે. નીરૂનું સ્ત્રીહૃદય ખીગળે છે.]

નીરૂ—પ્રીતમજી ! જુઓ તો ખરા ! કેવું મુંદર અને
કેટલું નાનું બાળક અહીં એકલું પડ્યું છે !! એને કઈ
માતાએ આમ લ્યજી દીધું હશે ? શું પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય-
જાતમાં, આટલી કઠણ હૃદયની સ્ત્રીઓ પણ હોય છે ?
એને અહીં આમ મૂકી જતાં કેમ જીવ આદ્યો હશે ?
એને આપણું લઈ લઈએ ?

ની સીંદહ છાતી નથી અને પરિવ્રાજે કેટલા ગધા ન-
નધોં વહોરી લે છે.

(નીરૂ તે બાળકની પાસે જઈ તેને ઉંચકી લે છે,
અને તેને છાતીમાંથી ગોંધે છે. બાળક રડતું રડી બંધ
છે, અને નીરૂ તરફ ટગર ટગર લેથા કરે છે. નીરૂ અ-
ત્યંત ખુશ થતી, બાળકને લઈને નીમા સાથે પાતાને
ઘેર આવે છે.)

દશ્ય પ મુ'

(બાળકનું નામ પાડવા માટે નીરૂએ જે ત્રણ કાણ-
ઓને પોતાને ત્યાં બોલાવેલા છે. કાણઓ નીરૂના ઘરની
પરવાળમાં બેઠા બેઠા પોતપોતાનાં પુસ્તકોનાં પાનાં ઉ-
ઘડાવી રહ્યા છે, અને કંઈ કંઈ ગળુત્રી કરે છે.)

૧ જો કાણ—અરે ! આ બાળકનું નામ તો અક-
બર આવે છે ! શું એક મળી આવેલું બાળક અને તે
પણ આ ગરીબ વણકરના ઘરમાં અકબર નામને યોગ્ય છે ?

૨ જો કાણ—અરે ! આનું નામ તો કબ્ર નીકળે છે.
યા અદલાહ ! મારી કંઈ ભૂલ તો થતી નથી ? શું આ
બાળક મનુષ્યજ હશે કે કોઈ શયતાન હશે ?

૩ જો કાણ—ઓહ ! એનું નામ તો કિબ્રિયા આવે
છે. તોગા, તોગા ! કયા અદલાહ કી કુદરત !

(બધા ઘોડીક વાર વાટાઘાટ કરે છે અને તેને શય-
તાનનો અવતાર માની મારી નાખવાનોજ નિશ્ચય કરે છે.
બોળી નીરૂ કાણઓનું કહ્યું ઘણી રકબક પછી માને છે
અને તે બાળકને રડતાં રડતાં કાણઓને મારી નાખવા
માટે ઝોંપી દે છે)

કાણઓ અને બીજા જે ચાર જણા મળી બાળકને
બીજી તરફ લઈ બંધ છે, અને તેને મારી નાખવાની તૈ-
યારીઓ કરે છે. જ્યારે બાળકને મારવા માટે લે છે ત્યારે
આ. ૧૨

બાળક બોલે છે.

અરે ભાઈઓ ! જરા સાંભળો:-

માંચાએ બધી દુનિયાને ભુલાવી છે. હું એક ગુપ્ત સ્થળથી આવ્યો છું. હું કોઈ પણ ચોરતને પેટે જન્મ્યો નથી, પણ માત્ર ચમત્કારથીજ પ્રગટ થયો છું. મારા શરીરમાં કાંઈ ખાલી તરવો નથી. માંડ શરીર માત્ર બુદ્ધિ-તરવનું બનેલું છે. હું ઉપદેશ કરવા ખાતરજ આ પૃથ્વી ઉપર આવ્યો છું. માંડ નામ કળીર તે બ્રહ્મજ્ઞાનની જી-દગીની આગાહી બતાવે છે.

(કાજીઓ ઘણાજ તાબુબ થાય છે અને તે બાળકને નીડને હવાલે કરી આલ્યા જાય છે.)

દર્શન ૬૪

(કળીર માળા, તિલક વગેરે હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે ધારણ કરે છે અને ગામના છોકરાઓ સાથે રમે છે.)

કળીર--શ્રીરામ શ્રીરામ, બોલો બે છોકરાઓ, શ્રી હરિ !

કેટલાક મુસલમાનો --અરે કળીર ! તું તો વણકરનો છોકરો છે અને મુસલમાન છે તે શું તું નથી જાણતો ? આ બધું કાફર જેવું શું કરે છે ?

કેટલાક પ્રાદાણો—અરે કળીર ! તું મુસલમાન થઈ આ શું કરે છે ? તે તો જાણે વિષ્ણુનું રૂપ લીધું છે ! તને આ માળા કેણે આપી ? શું તું હિંદુઓની મશ્કરી કરે છે ?

કળીર—તમે પ્રાદાણ છો, હું વણકર છું; પણ માફ જ્ઞાન જુઓ, તમે વેદ વાંચવા છતાં રાજપાટ યાને માલ-મત્તા શોધો છો; જ્યારે મારું ધ્યાન તો માત્ર હરિમાંજ છે. વળી સાંભળો—

મારી જાણે વિષ્ણુ છે, આંખે નારાયણ છે, અને હૈયામાં ગોવિંદ વસે છે. પણ તમે મરણ પછી ઈશ્વરને શું જવાબ દેશો ?

દશ્ય ૮ મું

(કળીરને એક વખત ગુરુ કરવાની ઇચ્છા થઈ. સ્વામીજી આંગણામાં તુલસીકથારા પાસે ઉઘાડાજ બેઠા અને વિચારવા લાગ્યા.)

કળીર—(સ્વગત) ગુરુ વગર જ્ઞાન નથી. ગુરુ નથી કયાં માટે લોકો મને નીગુરા કહી પજવે છે. ઈંદ્રે પ્રદાને ગુરુ કયાં હતા. જનક રાજાએ આદાવક મુનિને ગુરુ કયાં હતા અને ખુદ રામચંદ્રે પણ વસિષ્ઠને ગુરુ કયાં હતા. ગુરુના જ્ઞાન વગર મોક્ષ નથી અને મોક્ષ વગર આ સ્વામીજીનું જન્મમરણનું હુઁખ મટે નહિ; માટે ગુરુ તો કરવાજ લેઈએ.

પણ હું કેને ગુરુ કરું ? મને કેણુ ઉપદેશ આપશે ? જન તો વાતુંજ લાય છે અને કાળની અડધ ક્યારે આ વડે તેનો ભરોસો નથી.

(આકાશ તરફ નજર કરી ગાય છે)

જનને જગત નહીં પચાઈ—[બેરહી]

કીર ૧૧ હે રૂમ રૂમર હે કીન મને કહી—જનને ... ?

દધ) ઓ આપ રે ! હવે શું કરું ? મારું માથું ભમે છે.

રામાનંદજી (કળીરજીના માથા પર હાથ ફેરવે છે અને કાનમાં ફૂંક મારી શ્રીરામ શ્રીરામ બોલે છે. કળીરને અંધારામાં ઓળખી શકતા નથી)—ખેટા! અળ દરદ હોતા હે ?

કળીર—ગુરુ કૃપાળુ ! મેરા તો અળ ભવો ભવકા હઃળ દર હુઆ. શ્રીરામ, શ્રીરામ.

રામાનંદજી—કોન ? રહેચ્છ કળીરા ? ! તૂ જે બળત ચહાં કેસે ?

કળીર—ગુરુદેવ ! મેરે રામજીકી ઈચ્છા હુઈ કે આપકી શરન લેના. જે કળીરા અળ આપકા ગુલામ હુઆ, આપકા દીયા શ્રીરામ કા મંત્ર જપુંગા. ઐર મેરે હૃદય-કમલ મેં ગિરાજિત શ્રીરામ કો કબી ન ગિસરૂંગા. શ્રીરામ, શ્રીરામ !

રામાનંદજી—ખેટા કળીરા ! હમને તુમકો આજસે બિટા બનાયા; લેકીન તુમને તો હમકો બટા નિંદાપાત્ર બનાયા. ડરના નહીં, રામમેં દદ શ્રદ્ધા રખના. કથાશ્રવન કી જે ઈચ્છા હોવે તો હુકરો. મંદિરમેં કુન્ના ન જાય દેખને રહના.

કબીર (કુમારિકા તરફ ફરીને, તેની પવિત્રતાથી ખુશ થતા)—હે તરુણી ! હમેશાં સત્ નામ જપતી રહે અને જે સંતો આવે કે મળે તેની સેવા કરતી રહે.

(કબીર ઉઠીને જવા માંડે છે એટલે તે કુમારિકા પણ પાછળ પાછળ જાય છે.)

કબીર (પાછા ફરી કુમારિકાને)—કેમ, તું ક્યાં આવે છે?

કુમારિકા—હું તો આપની સેવા કરવાજ આવું છું, મહારાજ ! મને તરછોડશો નહિ. હું તો માત્ર આપનાં દર્શનનીજ ખ્યાસી છું. હવે આ ગુંપડીમાં એકલી રહી શકીશ નહિ. મારા પર મહેરબાની કરો અને આપની સેવામાં રહેવા દો.

(કબીર આ પાડે છે અને બેઠે કબીરને ઘેર આવે છે.)

દશમ ૧૬ મું

(એક વખત કબીર પાતાના એક મિત્ર ગ્રેખતાડીની સાથે ગંગા નદીના કિનારે ફરવા જાય છે. એવામાં ગંગાના પ્રવાહમાં એક નાના છોકરાની ત્રાશ તળાઈ આવતી જોઈ)

ગ્રેખતાડી—હે કબીર ! આને તારા અગત્યકારથી મળીને રહે જોડે.

ને પેલી કુમારિકા હતી તેને આપે છે)

(લાઇ ખોળામાં તે જાગડને તઈ રમાડે છે.)

દૃશ્ય ૧૭ મું

(એક કાણ પોતાને આટલું જોઈ જોઈ કિતાબ પડી રહ્યા છે, જોવામાં કળીર ત્યાંથી પસાર થાય છે.)

કાણ—(કળીર તરફ જોઈ) અરે બાઈ કળીર ! તું વણકરનો ઇંકરો હોઈ મુસલમાન હોવા છતાં આપણા ધર્મને કેમ અડધું કરતો નથી ? હિંદુ ધર્મમાં તને શું તારું લાગ્યું ? આવ, જો આ કિતાબ; આજ હું તને તેમાંથી સમજાવું.

કળીર—(હાથ કરતાં) અરે કાણ સાહેબ ! હિંદુ ધર્મ અને મુસલમાન ધર્મ ખરી રીતે કંઈ જુદા છેજ નહિ. ધર્મ તો એકજ છે. માત્ર આવરણ ઉપરથીજ આ હિંદુ અને આ મુસલમાન એમ કહેવાની પ્રથા પડી ગઈ છે.

સાંબંજો, કાણ સાહેબ !

કળીર સળ પટ મેરા સાંધ્યા, ખાત્રી પટ નંદી કાપ;
ખસિદારી ઉસ પટકે, મને પંટ પરગટ દોપ.

(કાણ પોતાની કિતાબમાં માથું ધાલે છે અને કળીર હસતા હસતા આજ્યા બાથ છે.)

દૃશ્ય ૧૮ મું

(કળીરની પટોશમાં એક નાની જાળકીનું મરણ થયું છે. તેની લાશ પડી છે અને તેનાં માળાપ વગેરે રકારોળ કરી રહ્યાં છે.)

કળીર—(ત્યાં જઈ) કેમ લામ્બજો ! શું છે ? આટલો ખયો વિલાપ કેમ કરો છો ?

એક માણસ (આગળ આવી)—બગતજી ! આ ગિ-

ચારાની એકની એક છોકરી મરણ પામી છે. તેને હવે બીજું કંઈ છોકરું નથી, અને તે તેનાં માળાપને બહુજ લાડકી હતી. તેઓને ઘણું ઘણું સમજાવ્યા છતાં તેમના મનનું કોઈ રીતે સમાધાનજ થતું નથી.

કળીર (પેલી લાશ પડી છે ત્યાં જઈ, તે છોકરીના બાપને)—અરે ભાઈ ! આમ સંતાપ શું કરવા કરે છે ? એ બિચારી આ દુનિયાનાં અસંખ્ય દુઃખોમાંથી છૂટી. ઈશ્વરનું ભજન કરો, અને એ બીજા અવતારમાં જ્યાં હોય ત્યાં સુખી રહે એમ ઈશ્વર પાસે માંગો.

તે છોકરીનો બાપ (ડૂસકાં ભરતો ઉઠીને)—બ, બ, ભગતડા ! મોટો ઉપદેશ દેવા આવ્યો છે ! જો આટલો બધો જ્ઞાની છે અને ‘ઈશ્વર, ઈશ્વર’ કરે છે તો એને જીવાડી આપ ને !

કળીર (થોડી વાર વિચારમાં પડી જાય છે)—હાં, હાં, પણ એક શરત જો તમને કબૂલ હોય તો હું મારો પ્રયત્ન કરી જોઉં. આ લાશ મને આપી દો અને જો જીવે તો એ છોકરીને હું મારે ત્યાં રાખી મારી છોકરી તરીકે ઉછેરું. શ્રી રામ, શ્રી રામ !

છોકરીનાં માળાપ માંદિમાંદિ તથા બીજાઓની સાથે એ ઈ દુનિયાજ કરે છે અને તે લાશ કળીરને આપી દે છે. કળીર તેના માથા પર બ્રાથ દેરીને, તેને ઉઠવા કહે છે. તે છેકર આગળ મરડીને ઉઠે છે અને કળીરની સાથે જઈને તેને જો જાય છે.

(કળીર પંડિતજીના હાથમાં કમાત્રીનો ત્રાસ આપે છે અને બેઠને આશીર્વાદ આપે છે. પંડિત કમાત્રી આગે ત્યાંથી પોતાને ઘેર આદ્યા બચે છે.)

દૃશ્ય ૨૨ મું

(બાદશાહ સિંહદર લોહી દરબાર બંદી ગિરિ છે અને નાચ ગાન થઈ રહ્યું છે.)

કેટલાક મુસલમાનો—અચુર! કળીર નામે સ્વેદ વલુકર મુસલમાન હોવા છતાં કાફરના ધર્મને માને છે અને બધાને એવો ઉપદેશ કરતો કરે છે કે, પરમેશ્વરને તેને તેમ કરવાને મોકલ્યો છે. તે બધા લોકોને બમાવે છે અને પોતાનો પંથ ચલાવે છે. એને તો હેલાંન દંડજ આપવો જોઈએ.

બાદશાહ—શું એ કળીર આપણી સંસ્થાનીમાં છે? અને તે એટલો મગર છે?

કેટલાક હિંદુઓ—બાદશાહ સલામત! આ કળીર અનારા હિંદુધર્મને ઉપો વાળે છે અને બીજા નવોજ ધર્મ પોતાને નામે ચલાવવા માગે છે. તે લોકોને કંઈ ને કંઈ કહી શુચવણમાં નાળે છે; એને યોગ્ય શિક્ષા થવી જ જોઈએ.

બાદશાહ—(બીજવાઈને) શું એ કળીર હિંદુ-મુસલમાન બેઠને બમાવે છે? જાઓ, તેને મારી પાર પકડી લાવો.

(હિંદુ મુસલમાન ફરિયાદીઓ ખુશ થઈ માંડો-માંડે વાત કરે છે. કેટલાક સિપાઈઓ કળીરને પકડવા આદ્યા બચે છે.)

દૃશ્ય ૨૩ મું

(સિપાઈઓ કળીરને સમજાવી બાદશાહ સમક્ષ લઈ આવે છે.)

११-महात्मा त्यागराज

(लेखक:-श्री. जंदा वेङ्कटरत्नम् "विशारद")

जन्म-जन्म संसार में लोग धर्म के लाल विषय-
वासनाओं में डूब बैठे, तब तब महात्माओं का धर्म
संसार में अवतार हुआ और जनता के नानोपदेश
से लाभ उठाने का अवसर मिला। सभी देशों में संप्र-
दायों के धर्मियों में धर्म के उदाहरण मिलते हैं। इसी
प्रकार जन्म सारा दक्षिणभारत अज्ञानाधिकार में भग-
था, तब महात्मा त्यागराजस्वामी का जन्म हुआ।
जैसे सूर और तुलसी के प्रभाव से सारा उत्तर-भारत
भक्ति-मार्ग में तल्लीन हो गया, उसी प्रकार महात्मा
त्यागराज के अभूत उपदेशों से लाभ उठा कर दक्षिण के
कई लोग मुमुक्षु बन गये। महात्मा त्यागराज गेले लकत,
विद्वान्, कवि, संगीतज्ञ और कर्णाटक-गायन-कला के
महान् सुधारक भी थे। तेलुगु और संस्कृत-भाषाओं पर
उनका पूरा पूरा अधिकार था। आन्ध्रप्रान्त के ओके ब्राह्म-
कुल में पैदा हुये थे। उनके पिता किसी कारण से
अपनी जन्मभूमि "आन्ध्रदेश" को छोड़ तमिल-प्रांत
में गए जहाँ वे। वहीं पर महात्मा त्यागराज का जन्म
हुआ। तमिल-प्रांत ही में उनका स्वर्गवास भी हुआ।
यद्यपि त्यागराज ने तमिल-प्रांत में अपना सारा जीवन
बिताया, तो भी ताम्रमुनि की आत्मा है कि दिन पर तमिल-
भाषा का निरन्तर प्रभाव नहीं पड़ा। तब यद्यपि

ઈપ્રાહિમ—શું મને પણ ગણતો નથી ? એને પકડાવી મારી નાંખાવો.

દશ્ય ૨૬ મું

(ગંગાના કિનારા ઉપર લોકોની ઠઠ મળી છે. કપી-રને સાંકળે બાંધી ઈપ્રાહિમ બાદશાહ સામે ઉભો કરવામાં આવ્યો છે.)

બાદશાહ (ઘણાજ ક્રોધથી)—લઈ જાવ એને અને ગંગાના પાણીમાં ડૂબાડી દો.

(સિપાઈઓ પથરાથી ભરેલા એક મછવાને કાણું પાડે છે અને તેમાં કબારને બેસાડીને તેની સાથે બાંધી દે છે. મછવાને ગંગા નદીમાં ડૂબાડી મૂકવામાં આવે છે.)

(મછવો ધીરે ધીરે ડૂબતો જાય છે. લોકો પૈકી કેટલાક ખુશ થાય છે તો કેટલાક દિલગર થાય છે. અનેક તરેહના પોકારો લોકોના ટોળામાંથી જાગુર આવે છે. મછવો છેક ડૂબીને અદૃશ્ય થયા પછી કળીર એક ચિત્તાના આમડા પર બેસી તરતો તરતો કિનારે નીકળી આવે છે.)

કળીર—

પાતી કેરા લીન દુવા, લીન ગયા ગડેલ છ;

કળીર ને ત્યાં સો જવા, અગ કછુ કદા ન જાવ.

(બાદશાહ તેને ફરીથી પકડાવે છે અને તેની આગ-પાત્ર જેવા સાકરો ખરડાને સમગ્ર વીંદેરવાવે છે. સમગ્ર વાર્તા, મવા, છતાં કળીર જેવે ને તેવે નીકળે છે, દોડે, વિડે, દોડે, પુરુષિત, પોકારે, કહે છે

કળીર (બાદશાહને)—

તે તોડું કાંટા ખુવે, તોડો તું બો ફૂલ;
તોડું ફૂલમે ફૂલ હૈ વાકો કાંટો ચૂર.

(હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો એકત્રામટા કળીરનો જયજયકાર પોકારે છે. કળીર ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પનો વરસાદ વરસી રહે છે.)

(કળીર શ્રીરામ શ્રીરામ બોલતો આવ્યો જાય છે, બાદશાહ રવાના થાય છે અને લોકોનું ટોળું ધીમે ધીમે બીખરાઈ જાય છે.)

દશ્ય ૨૭ મું

(કાશીથી છ મજલ દૂર આવેલા મગહર ગામે નદી-કિનારે એક મઠમાં કળીર ધણાજ અગ્રજી હોવાથી મુકામ કરીને રહ્યા છે.)

(કળીરના શિષ્ય વીરસિંહ વાઘેલાને તે ખબર થતાં, તે પોતાના રસાલા સાથે ત્યાં જાય છે.)

વીરસિંહ—કળીરજી ! આપ શ્રીરામના ભક્ત છો અને આખી જીંદગી આપે હિંદુ તરીકેજ ગાળી છે તેથી આ સેવકની વિનંતિ છે કે, આપની લાશને અગ્નિદાહ કરવાની સેવકને અનુજ્ઞા આપશો.

કળીર—(કંઈ ઉત્તર આપતા નથી) શ્રીરામ, શ્રીરામ.

(ત્યાંના નવાજ બીજલીખાને ખબર થતાં, તે પણ કળીરનો મુરીદ હોવાથી એકદમ ત્યાં આવી ચડે છે.)

બીજલીખાન—કળીરજી ! આપની લાશને તો મુસલમાન ધર્મ મુજબ દફનાવવી એવી મારી હજી છે.

દશ્ય ૨૮ મું

(કળીર બે ચાદર અને કેટલાંક કમળનાં ફૂલ મંગાવી સડ જાય છે.)

કળીર—(વીરસિંહને તથા નવાળને) તમે બેઉ તકરાર કરી હાથોહાથ થતા ના. (કળીર ધીસું ધીસું બોલે છે.)

કાલ કા અજળ તડાકા બે, તૂ કયા બને લડકા બે.
નવળી મર ગયે દશળી મર ગયે, મર ગયે સહસ્ર અઠ્યાસી;
તેતીસ કોટી દેવતા મર ગયે, પડે કાલકી કાંસી. કાલ કાળ
પીર મરે પયગંબર મરે, મર ગયે જંદા બેગી;
જપી તપી સંન્યાસી મર ગયે, મર ગયે બર્ષદ ન રોગી. કાલ કાળ
ત્રીન એક પર છતર બિરાજે, હુંટા કુંજબિહારી;
કહત કળીરા સો ભી મર ગયે, રૈયત કોત બિચારી. કાલ કાળ

(આસપાસનાં માણસોને દિલગીર થતા બેઠાં)

કળીર—

હમન મરી હું મરી હું સંસારા, હમકો મીઠા જ્યાવન હારા,
સૌ કોઇ મરે સંતજન જીવે, ભરી ભરી રામ રસાયન પીવે.
હરિ મરે તો હમ હમડું મરી હું, હરિ ન મરી હું હમ કાલકો મરીયે.
કહે કળીર મન મનાહી મીઠાવા અમર ભએ સુખ સાગર પાવા.

(સૌ દંડવત કરે છે. તેમને દરવાજે બંધ કરી બહાર જવા કળીર જણાવે છે.)

દરેય રદ મું

(મહેન્દ્ર દરવાજે બંધ છે. અંદર એક અજળ ધ્વનિ આવે છે. દરવાજે ખોલતાં દેખાય છે આદર અને કુલોજ પહેલાં જમુવ છે.)

૧૧-મહાત્મા ત્યાગરાજ

(લેખક:-શ્રી. બંદા વેંદરત્નમ "વિદ્યારત્ન")

જળ-જળ સંસાર મેં લોગ ઈન્ધર કેા ભૂત વિવિધ-
 વામનાઓં મેં ફંગ ઝેડે, તળ તળ મહાત્માઓં કેા ઇન્દ્ર
 સંસાર મેં અવતાર હુઆ ઔર જગતા કેા જ્ઞાનોપદેશ
 હો લાભ ઉઠાને કેા અવસર મિલા. સગી દેઓં એવં અપ્ર-
 દાયોં કે ઇતિહાસોં મેં ઇસકે ઉદાત્તરણ મિલતે હે. ઇસી
 પ્રકાર જળ ચારા દક્ષિણભારત અસાનાધિકાર મેં મમ
 તા, તળ મહાત્મા ત્યાગરાજસ્વામી કેા જન્મ હુઆ.
 દિને ગુરુ ઔર ગુલશી કે પ્રભાવ મેં મારા ઉત્તર-બારન
 દક્ષિણ-માર્ગ મેં તક્ષીન હો ગયા. ડગી પ્રકાર મહાત્મા
 ત્યાગરાજ કે અમૂલ્ય ઉપદેશોં મેં લાભ હો પર દક્ષિણ કે
 કઈ લોભ મુમુક્ષુ લગ મયે. મહાત્મા ત્યાગરાજ બડે બહાન,
 વિદ્વાન, રસિ. મહોનિસ દિગર કાંટક-માયન-કલ્પા હે
 મહાન મહારાજ બંદા મેં. મુમુક્ષુ દિગર મહેરુન-જાગરોં પા
 દનક. પૂર. પૂર. અધિકાર થા. અન્નમન-જે કેરો પાદ-
 ભૂત મેં દેહા હુએ હે. કોરો વિદ્યા વિદ્યા કલ્પા મેં.
 અપરો અન્નમન મેં "અન્નમન" હે. દેહા વિદ્યા-કલ્પા
 મેં અન્નમન મેં પૂર. પર અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન
 મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન
 મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન
 મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન
 મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન મેં પૂર. અન્નમન

અપની અદ્વિતીય પ્રતિભા કે દ્વારા ઇન્હોંને દક્ષિણ કે ગૈર
 આન્ધ્રભાષાભાષી પ્રાન્તોં મેં આન્ધ્રભાષા કા ડંકા ગજા કર
 સગકે. આન્ધ્રભાષા કા પ્રેમી તથા નેમી ગનાં ડાલા.
 આન્ધ્રભૂમિ કે ચહુ ભલે હી ભૂલ ગયે થે, પર આન્ધ્ર-
 ભાષા કે નહીં. ત્યાગરાજ ને અપની સારી રચનાએં
 પદશૈલી મેં કી થીં. રામચંદ્ર કે ગડે ભક્ત થે હી; શિવ,
 બ્રહ્મા, કૃષ્ણ, વિષ્ણુ આદિ કે ભી એક હી પરબ્રહ્મ કે કર્મ
 ભિન્ન-ભિન્ન રૂપ એવં નામ માનતે થે. પદશૈલી કી કવિ-
 તા મેં ચહુ અગ્રગણ્ય થે. ઇસ ક્ષેત્ર મેં, સારે દક્ષિણ-
 ભારત મેં, ઇનકી જોડ કા કોઈ દૂસરા ઉદ્દેશનીય કવિ
 નહીં મિલતા. આજ તક તમિલ, કન્નડી, મલયાલમ,
 તુલુ એવં તેલુગુ આદિ દક્ષિણીભાષાઓં કે ગવૈયોં કે લિયે
 ત્યાગરાજ હી કે કીર્તન ગાયનકલા-પ્રકાશન ઔર જીવિ-
 કોપાર્જન કે લિયે આધારસ્વરૂપ હેં. ઇનકે પદ ઐસે
 મધુર ઔર સર્વપ્રિય હેં કે શાહનાઇ-મુરલી આદિ ગજા-
 નેવાલે ભી ઇન્દ્રીકા ગાયા કરતે હેં. યદિ ત્યાગરાજ કે
 કીર્તન વાંગીત-ક્ષેત્રમેંજો નિકાલ દિયે જાય તો દક્ષિણ-
 ભારત મેં ગાયનકલા કા ગિલકુલ અભાવ સમજિયો. ઇસ
 મહાન્યા હી દ્રુપા કે આન્ધ્રભાષા સારે દક્ષિણ-ભારત કે

મહાત્મા ત્યાગરાજ

પદ-અપદ સહી ભાગ દેતે હે. ઉન્ન સમય પ્રાપ્ત
 નાની ગવૈયાં કી ચલાવેં હોતી હે. ગવૈયાં ને
 બચ્તનેવાલોં દે લિયે અપની અપની ચોન્ધતા
 કા યદી સખસે અચ્છા ગોકા રહતા હે. ઇનકે
 શેલી જાને લાયક સુચવરિથિત હે. બાપા દેવચંદ,
 લલિત ઔર રસપૂરિત હે. ભાવ જહુત હૈએ ઔર
 પૂર્વ હે. ત્યાગરાજ કી દષ્ટિ પેની ઔર કદપના
 હે. યદિ પુલના કી જાય તો સૂરદાસ ઇનકે સામને
 સામાન્ય કવિ દહરતા હે-ઇન્ન લિયે કિ સૂરદાસ કા
 એકાંગી તથા અનુભવ ઔર જ્ઞાન બી ગ્રીમિત થા. ત્યાગ-
 રાજ કા જ્ઞાન જહુમુખી ઔર અનુભવ પ્રગાઢ થા. જાકિ
 જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, નીતિ આદિ કંઈ વિષયોં કી અચ્છી જાન
 કારી રખતે થે. થોં તો પુલગી કી રચનાઓં મેં જ
 જહુરતા જલકતી હે, પર ત્યાગરાજ કંઈ અંગોં મેં પુલગી
 સે બી કંઈ કદમ આગે જડે હુએ જાન પડતે હે. માનના
 તો પડેગા કિ સૂર ઔર પુલગી હોનોં મિત્ર કર બી ત્યાગ-
 રાજ કી સમાનતા નહીં કર સકતે. ઇન્હોંને કંઈ પદ
 નાથે, મગર અમી ચિદ્ પાંચ-આત હંતર પદોં કા હી
 તા લગ સકા હે. ઇનકે કીર્તનોં કા એક જૂલત સંબલ
 ૧૫થા, સ્વર, તાલ ઔર રાગ-રાગિનિયોં સહિત "ત્યાગ-
 રાજહૃદય" નામ સે હાલ હી મેં પ્રકાશિત હુઆ હે. ઉસ
 અપૂર્વ અંધરાન કા મૂલ્ય ૧૬) હે.

જીવની

દક્ષિણભારત-સ્થિત ચોલદેશ કે પંચનદ નાગક પુ-
 ન્યક્ષેત્ર મેં રામબ્રહ્મ નામક એક બ્રાહ્મણ રહેતે થે. વહ
 લલિત, જ્ઞાન ઔર વૈરાગ્ય કે નિધાન થે; સદા શ્રીરામ-
 ચંદ્રજી કે શુભગાન કરતે ઔર ઐહિક સુખોં સે વિરાગ
 રખતે થે. ઇશ્વર કી કૃપા સે ઉન્હેં જો કંઈ સંપત્તિ પ્રાપ્ત
 થી, ઉસીસે પુણ હો કર દિન ગિતાતે થે. ઇનકી સ્ત્રી
 નામ શાન્તાદેવી થા. વહ સાધ્વી, પતિમતા ઔર

નામ હી કે અનુરૂપ શાન્તસ્વરૂપિણી થી. દોનોં પતિ-પત્ની
 સુખ સે દિન ખિતાતે થે. કુછ સમય પશ્ચાત્ ઉનકે દો
 પુત્ર હુએ. બડે કા નામ જ્યેશ્ઠ ઔર છોટે કા ત્યાગરાજ
 થા. ત્યાગરાજ વાસ્તવ મેં ત્યાગ કરને મેં રાજા હી થે.
 માતા-પિતા ને ઉન્હેં બડે ખ્યાર સે પાલા-પોસા ઔર
 બડે હો જતને પર વિદ્યોપાર્જન કે લિયે અધ્યાપક કે
 પાસ લેજ દિયા. બડા પુત્ર જ્યેશ્ઠ મંદબુદ્ધિ ઔર
 ખિલાડી નિકલા, મગર કુશાગ્રબુદ્ધિ ત્યાગરાજ થોડે હી
 સમય મેં બડે ભારી વિદ્વાન હો ગયે. જ્યેશ્ઠ સદા
 ખેલ-ફૂલ મેં મશગુલ હો માતાપિતા કી તરફ સે લાપ-
 વાંદ રહને લગે. ત્યાગરાજ સદા પિતા કે પૂજન-પાક
 મેં ભાગ લેતે ઔર વક્ત મિલ જતને પર ચંકટદાસ-
 નામક એક રાજાદર ગૈયે કે પાસ ગાન-વિદ્યા સીખને
 કે લિયે ઉપસ્થિત હોતે. અધ્યપકાલ હી મેં ત્યાગરાજ ને
 ગાનવિદ્યા મેં અગ્રહી ખાસી થોખ્યતા પ્રાપ્ત કર લી.
 ઇસકે બદલે ત્યાગરાજ ને તેલુગુ વ સંસ્કૃત ભાષાઓં કી
 અગ્રહી થોખ્યતા પ્રાપ્ત કર લી થી. એક દિન ત્યાગરાજ
 ને નિદ્રાવ દિવા કિ રામચંદ્રજી કી દિવ્ય ગાથાઓં કો ચા-
 વીસ વગર પદોં મેં વર્ણન કરકે ગાડે. ગાતા ઉન્હોંને
 પદોંવગર વિષ્ણુસ્વર કી સ્તુતિ મેં એક પદ રચ કર ગાયા
 ને. વિષ્ણુસ્વર કા સ્વાસ્થ્યકાર કુબા. ગયેશ્ઠ પદ કાક કર
 તિરે સ્થિત હો ગયે કિ જ્યેશ્ઠ ત્યાગરાજ ! તુમહારી ઇચ્છા પૂરી
 હો. ગાવંતીને ત્યાગરાજ બહુત આનંદિત થો ગયે. શ્રી-
 રામચંદ્રજી કે સ્તુતિ ને મેં ઉન્હોંને પોચ વડ ગાવા કો
 કે. ગાવંતી મેં

पह दुनयी अंजनों से अपने हो नानक अपने ईश्वर
हमेशां उन भूतियों के समस्त जो पद गना-गना ३३
सितार पर गाया करते.

एक दिन त्यागराज ने सोचा—शुरू के बिना मोक्ष
नहीं मिल सकता और इस दुनिया में हाथ गैरगुरु
नहीं मिल सकता; अतः शुरू बनाने के लिये श्रीनारद
मुनि की स्तुति करनी चाहिये.

त्यागराज ने तब अत्यंत भक्ति के साथ नारदमुनि
की स्तुति में कुछ पद गाये. अट त्रिलोक्यगारी नारद
मुनि एक सन्ध्या की देव में त्यागराज के आगने उप-
स्थित हो गये. त्यागराज ने उन्हें पदचान लिया और
उनकी यथोचित पूजा की. नारदमुनि गद्गल प्रसन्न हुये
और त्यागराज को रामनाम का उपदेश दे कर “स्वराज्य”
नामक एक दिव्य ग्रंथ प्रदान किया. तबसे त्यागराज
अविरल भक्तिधारा में तल्लीन हो गये. कितने पद उन्होंने
ने रचे, इसकी गिनती नहीं बतायी जा सकती. वह
‘दक्षिण-कैलास’ नामक एक मंदिर में पत्नी समेत
राज तथा करते और प्रतिदिन एक लाख अक्षरीद्वार
के हिसाब से रामनाम का जप करते.

एक बार तांजूर के महाराज ने अपने दरबार में
गाना सुनाने के लिये त्यागराज को निमन्त्रित किया; मगर
त्यागराज राज्यों की प्रशंसा कर के अनुगृहित होने के
छिछुक न थे. उन्होंने एक पद रच कर राज के पास लेज
दिया. उसका लावार्थ संक्षेप में यह है—

“हे मन ! सुन किसमें है—धनोपायन में या
रामचंद्र की सेवा में ? रामचंद्र के सेवकों को राज-
सलाहों से क्या सरोकार ? ”

जब यह पद राज को सुनाया गया, तब क्रोध के
भारे राज आगणवूला हो गये और त्यागराज को ज-
आ. १४

गरनू धसीट लाने के लिये नाकरों को आज्ञा दी ! नाकर राज से पिढा ले ली न पाये थे कि छस अत्याचार के परिणामस्वरूप उस धमंडी राज के पेट में शूल उत्पन्न हो गया. राज को अण्ण जुने की उम्मीद न रही. तब उसके मंत्रिगण सलाह कर के राज को त्यागराज के पास ले गये और उनसे माफ़ी मांगी. त्यागराज के आशीर्वाद से राज स्वस्थ हो गये.

एक आंधेरी रात में राज त्यागराज का गाना सुनने के लिये छिप कर त्यागराज के घर पर बैठ गये और छत में एक सूरज कर के घर के अंदर दृष्टि डाले. उस समय त्यागराज यह पढ़ गा रहे थे:

“चक्की राजमार्ग में घुंटा, सदुल्लू दूरानेला ओ मनसा !”

उसका भावार्थ यह है कि “हे मन ! सुंदर राजमार्ग रहते हुए तुम क्यों गलियों में घूमते हो ? अर्थात् मुक्ति पाने के लिये अहिंसा-मार्ग सामने उपस्थित है, तब तुम क्यों दुर्भाग में पड़ कर गरमाहट हो रहे हो ?” ‘राजमार्ग’ शिष्ट पद है. राज ने यह पढ़ सुना और उस प्रकार उसका अर्थ समझा—“हे सुंदर राज ! मार्ग रहते हुए तुम क्यों छिप कर सदुल्लू-मार्ग से घर में घूमते हो ?” तब राज ने समझा, ‘हमें’ मरी राज पाने का काम है. यह उस प्रकार छिप रहने के अर्थ बुझने से हो गया. त्यागराज नाराज हो कर कहीं जाय न दे दे. यह ने अदर राज तुमने त्यागराज के मनीष

દર્શિણા છે કર તી દર્શન કરાને મે. ત્યાગરાજ કે પામ
એક પેમા બી ન યા. તળ ઉન્દોને પદો ન દાને કે તિમે
બગવાન મે પ્રાર્થના કરની મુરુ કી. એકાએક પદદા દક-
રે-દુકટે હો ગયા ઝાર ત્યાગરાજ હો બગવાન કે દર્શન
હુએ. દર્શદર્શન વિવલિખે-મે મરિતન નર મમે !

કિમી સમય ત્યાગરાજ કઈ શિષ્યોં મરિત એક
જંગલ મે હો કર બ રહે મે. ડાકુઓં કા એક મિશન ઉન
પર પધર દેદને લગા. પરંતુ સગ કે સગ નવા મે ઉક
મમે. કિતનેમે હો મુદર સુવક ડાકુઓં પર તીરોં કી વપો
કરતે દિખામી પટે. ડાકુ બાગ મમે ઝાર ફિર જંગલ કે
દમરે મિમે પર ત્યાગરાજ મે મિલે. ડાકુ ત્યાગરાજ કે
પામ આ કર ઉન સુવકોં કી મુદરતા કી તારીફ કરને લગે,
મિતકે પરાકમ મે તંગ આ કર વે બાગે મે. તળ ત્યાગ-
રાજ ને કહા-“મિત્રો ! વે મામૂલી સુવક નહીં હે, બલિક
રામ ઝાર લક્ષ્મણ હે ! આપ લોગ ધન્ય હે ! આપ
લોગોં કે ઝીબાગ્ય કી મેં કહાં તક તારીફ કરૂં આપ
પૂર્વજન્મ મેં જટે બજા હુએ હોંગે, વરતા બગવાન કે
દર્શન તો કબી હોતે નહીં. ” ત્યાગરાજ કા યદ કથન
સુન કર ડાકુ લોગ મિહાયત ખુશ હુએ ઝાર તળસે ત્યાગ-
રાજ કે શિષ્ય બન કર ઈશ્વરભજન કરને લગે.

ત્યાગરાજ ને ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, નીતિ, ધર્મ
આદિ કઇ મૂલતમ વિષયોં પર અમૂઞ્ય પદ બતાવે હે.
કઇ પદોં મેં ઉનકે જીવન કી અનેક મહત્વપૂર્ણ ઘટનાઓં
કા જિક હે. કઈ વિદ્વાનોં કી રાય હે કિ ત્યાગરાજ કેવલ
પદશલી કે હી નહીં, બલિક અન્ય સગ પ્રચલિત શ-
લિયોં કે બી મહાન કવિ મે. જોગ દ્વારા પતા લગા હે
કિ ઇન્દોને ‘પ્રહ્લાદ-વિજય’ ઝાર ‘મૌકા -ચરિત્ર’ નામક
ઉચ્ચકોટિ કે કાવ્ય બી રચે મે, પરંતુ વે અલભ્ય હે.

અરુસી વર્ષ કી અવસ્થા મેં ત્યાગરાજ ઇસ નશ્વર

संसार से प्रायः विरक्त हो गये और लगवान से प्रार्थना करने लगे: “हे लगवान ! मुझे ज्ञान दे दो. यही उपयुक्त समय है. मुझसे इस संसार में नहीं रहा जाता. मुझे अपने सन्निधान में ले लिये.” ईश्वर ने त्यागराज की प्रार्थना सुन ली और स्वप्न में दर्शन दे कर कहा—“त्यागराज ! मन्त्रासाश्रम प्रहस्य करो, आज से आठवें दिन तुम्हें मोक्ष दे दूंगा.” त्यागराज ने अपना घर-द्वार सब कुछ गरीबों को दान दे दिया और सर्वभ्रूणपरित्यागी बन गये. त्यागराज अपनी मृत्यु के भ्रूणध में पड़ते ही से सचेत थे, अतः वह अपने अंतिम दिन पवित्र कावेरी नदी के किनारे गिताने लगे. अंतिम दिनों में वह निराहार और निर्जल रहने लगे. डली सोते ही न थे. गाढ़री जगत से सारा नाता तोड़ दिया और ध्यानमग्न हो कर पढ़ जाता जाता कर जाने लगे. उनके अंतिम समय के पढ़ गये भावत्व के हैं. त्यागराज के शिष्य, भक्त, मित्र आदि उनके आशं और धर्म रोंद सार नाम-संकीर्तन करने लगे. कीक आठवें दिन निर्गुण समय पर (इस्त्रियुगाव्द १६६८ वर्ष) गुजर जाने के बाद सायं बड़ी पंचमी के दिन दक्षिण के नाक-प्रदेश, आश्रम-द्वि-दृष्ट-वर्ष मङ्गलमा त्यागराज अपने पञ्चमूर्ति के अंतर्गत के एक स्थान पर युक्त हो प्राण छोड़े. मरने के समय दिनरात फिर दृष्ट गया और अंतर्द्वि-नेत्र निरंतर कर आनन्दानंद की तरफ व्यक्त गया. यह देवद-उत्तरे शिष्य के वचन हैं कि देवद ने देखा.

૧૨-સંત તુકારામજી

(અંગ્રેજી પરથી હિંદીમાં અનુવાદક:-શ્રી. મોહનલાલજી અને તે પરથી ગુજરાતી અનુવાદક:-શ્રી. વંચકલાલ માણેકલાલ શુક્લ)

[આ લેખ અંગ્રેજી ભાષાના સુવિખ્યાત વિદ્વાન કેલાકાર મિ. રાઉલેન્સનની લેખિનીનો ચમત્કાર છે. સંત કવિ તુકારામનું સમસ્ત જીવન ચમત્કારોથી ભરપૂર છે. અલૌકિકતાઓનું તેમના ચરિત્રમાં એટલું બાહુલ્ય છે કે પાશ્ચાત્ય લૌનિક વિજ્ઞાનવાદી જગત તેા તેના ઉપર કદી વિશ્વાસ નહિ કરે, પરંતુ નવા ભણેલા ભારતીયોમાં પણ ગણ્ય માંડ્યાન એવા પ્રહાણુ જીવો મળી આવશે કે તેઓ વિશ્વાસ કરશે. મિ. રાઉલેન્સન એક પરદેશી વિદ્વાન છે. વિદેશીઓનો વિશેષતઃ નિત્ત નિત્ત ધર્માવલંબીઓનો એ સહજ સ્વભાવ હોય છે કે, તેઓ ખીલ દેશેા અને ધર્મ પ્રાપ્તિની અલૌકિકતાઓને “ભાંડલીલા” યા “પાપટીલા” કહીને છે. આ લેખના ખિસ્સા લેખકે સંત તુકારામનું અલૌકિક ચમત્કારોનું કેવળ વર્ણન જ કર્યું નથી, પરંતુ તેમના જીવનના અલૌકિક દેહન અવધાન છે. તેમના

ક્યાંક ક્યાંક નાની નમ્ર ટેકરીઓની સાથે ઉન્મુક્ત-સ્વતંત્ર-
ભીંચી ચોરસ ભૂમિ, વિશાળ સૂર્યપ્રકાશથી અગત્યતાં મેદાનો,
ગીચ જંગલો અને લયંકર નાળાંમાં, કે જ્યાં વરસાદનું
પાણી દરના સાગર સુધી પહોંચવાને માટે અરણ્યોમાં
પડ્યા કરે છે-એક નવો ઉત્સાહ ફેલાયલો હતો. આ એક
સંયોગની વાત હતી કે, જ્યારે તુકારામ ઇદ્રાયણીના તટ
ઉપર સ્વપ્ન ભેઈ રહ્યા હતા તે અરસામાં રાણી જીજ્ઞાષા-
એ જીવનના સુદૃઢ કિલ્લામાં એક બાળકને જન્મ આપ્યો
હતો કે જે પાછળથી દેશનો એક ઉદ્ધારક મનાયો.

આ લેખના અસ્તિત્વનાયક તુકારામનો જન્મ, સફેદ
પટ્ટીની માફક ઘાટોની નીચે નીચે પૂનાથી મુંબઈ સુધી
ફેલાયલી પાકી સડકની પાસે, ઇદ્રાયણી નદીના તટ ઉપર,
એક ઉત્તમ જેવા ગામમાં થયો હતો. તેમના કુટુંબીઓ
કેટલીએ પેઢીઓથી નાનકડી દુકાન ચલાવતા હતા. તેઓ
મીઠું, મરચું, ચોખા, લોટ, કપડાં અને બીજી ચીજો
વેચારનો ધંધો કરતા હતા. તેઓ જાતિના સદ્ર હોવા
છતાં ચતુર, પરિશ્રમી, ઇશ્વરભીરુ અને હસિણના પ્રસિદ્ધ
દેવતા વિઠોબાના લક્ષ્ત્ર હતા, કે જેઓ ભીમા નદીના તટ
ઉપર પંઢરપુરમાં પોતાના મંદિરમાં વિરાજમાન હતા.
માબાપનાં ચાર સંતાનોમાં તુકારામ બીજા હતા. લોકો
કહે છે કે, તુકારામના જન્મ પહેલાં તેમની મા કનકાઈ
એક નિર્જન મંદિરમાં ગઈ હતી. જન્મ પછી તુકારામને
તેમની મા દેવતાનાં ચરણો પાસે લઈ ગઈ અને તેમને
તેમની ચેલામાં અર્પણ કરી દીધા. લોકો કહે છે કે, એજ
અન્યથા તેમના ચહેરા ઉપર પવિત્રતા અને પ્રકાશ અગદી
રહ્યાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૬૨૧ માં જ્યારે તુકારામ માત્ર ૧૩ વર્ષના
હતા, ત્યારે તેમના પિતા બોલ્હાજીએ, પવિત્ર હિન્દુ-
દેશનો આચાર પાળ્યા પછી પોતાનો કાનધંધો છોડીને
મહેસારમાંથી વિદ્યામ લઈ લેવા દુનંદ્યુ. આ તરફ તેમના

મોટા પુત્ર સવાળ, જેમને વેપારમાં ઓછો પ્રેમ હતો, તે પણ સંન્યાસી થવા ઇચ્છતા હતા. આ રીતે સઘળો કર્તવ્યભાર યુવક તુકારામ ઉપર આવી પડ્યો. એક સાંસારિક અને ભાવિક પુત્ર તુકારામનો સવાળ કરતાં વિશેષ ઓક ચોખા તોળવાનો કે દુકાનદારી કરવાનો નહોતો, છતાં પણ ‘મિલ્ટન’ના શબ્દો—‘તેનો આત્મા તેના નિર્માતાની સેવા અને એક સાચો હિસાબ રજુ કરવાને માટે વધારે ઝૂક્યો’ એ ઉક્તિ અનુસાર તે છોકરાએ આહ્વાદપૂર્વક, મનને અનુકૂળ નહિ એવા એ કર્તવ્યભારને પોતાના ઉપર ઉઠાવી લીધો. ત્યારપછી થોડા સમય બાદ, તેનાં લક્ષ કરીને તેના ગૃહસ્થજીવનનો પ્રારંભ કરાવવામાં આવ્યો. તે સમયની પ્રથા અનુસાર તેમણે બે સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં, જેમાં એક રુકમાબાઈ હતાં કે જેમના ઉપર તેમણે તેમના લયંકર અને અસામયિક મૃત્યુ મુઘી પ્રેમ રાખ્યો હતો તથા બીજાં અણાલીબાઈ હતાં, કે જે એક અભિમાની અને સ્વાર્થી સ્ત્રી હોઈને પતિની વાર્ષિક અભિલાષાઓ તરફ તેમને જરા પણ માદાનુવૃત્તિ નહોતી. મદારાષ્ટ્રીય સાધુ પોતાના વૈવાહિક જીવનની ગિજદુહ પ્રચલ્લ નહોતા. નામદેવને પણ એવી જ વિપત્તિના તામનેા કરવો પડ્યો હતો.

બગવાન મારફત મદદ

સમય થોડો જ હતો અને તુકારામ પોતાના કામ કરી કાઢીને રહેવા લાગ્યો. તેમણે પોતાના બાળકોને

શી કહ્યા કરતા હતા કે 'તમારા કામધંધાનું વધારે અને પરમાત્માનું ઓછું ધ્યાન રાખ્યા કરો, નહિ તો તમે ધણાજ જલદી દરિદ્ર થઈ જશો.' એવા ઉપદેશકોમાં એક એવો પણ હતો કે જે તેમને મુસ્કેલીઓમાં મદદ આપ્યા કરતો હતો. લોકવાયકાઓપરથી જણાય છે કે, જ્યારે તેઓ એક લાયકર તોફાનને કારણે જંગલી પશુઓ વચ્ચે ફસાઈ ગયા હતા અને તેમના કોથળા ઢીલા થઈને બળદોની પીઠ પરથી પડી ગયા હતા ત્યારે એક રહસ્યમય આગંતુકે અચાનક પ્રગટ થઈ તેણે તેમને અને તેમનાં જાનવરોને ઝરાળર રસ્તા પર લાવી મૂક્યાં હતાં.

એક ખીજા પ્રસંગ ઉપર પણ એજ આગંતુકે તુકારામને જે શ્રામવાસીઓએ તેમને લૂંટી લીધા હતા તેમની પાસેથી માગતા પૈસા વસૂલ કરવામાં મદદ પહોંચાડી હતી. એ કથા આ પ્રકારે છે—એક દિવસ સંધ્યાસમયે તુકારામે પોતાના કોથળાઓ એક પીંપળા નીચે ઉતાર્યાં. તેમની આરે તરફ એકત્ર થયેલા પ્રેક્ષકોએ પૂછ્યું—'કેટલા લેશો?' તુકારામે જવાબ આપ્યો—'જે કંઈ જરૂર હોય તે ચોગ્ય મૂલ્ય આપીને લઈ લો.' તે સમયે તેમનું મન ધણે ઉંચે પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિમગ્ન હતું. જ્યારે માગતું ચક્રવર્તી સમય આવ્યો ત્યારે ગાગડીઆઓએ સોગન ખાઈને કહી દીધું કે 'અમે કોઈ ચીજ ખરીદી નથી.' તે સમયે એક શ્રામ્યઃશ્રમતદારના વેપમાં એજ આગંતુક પુનઃ પ્રગટ થયો અને જોતજોતામાં બધા રૂપિયા એકઠા કરી લેવામાં આવ્યા. તુકારામે પોતે કેનો નજાર કરી રહ્યા છે એ જાણ્યા વિનાજ પોતાના નિત્રને જનવાની અને ભોજન કરવાની પ્રાર્થના કરી. આ ... થઈ જતાં એક એવા હલકા કે ચંદ્રને ત્યાં મેળવે કહું કે જેમની આંખે પ્રાણત્વ કહી પણ આવતી નથી.

‘દરિદ્રો ભરે સો દરિદ્ર. ૫૬’

જે તુકારામ ઉપર સંદેહ વધવા લાગ્યો. જનવાન

તેમની પરીક્ષા લઈ રહ્યા હતા. તેમનાં વૃદ્ધ માતાપિતા સદાને માટે ચાલી નીકળ્યાં, સવાજીની સ્ત્રી પણ મરણ પામી અને સવાજીએ પણ ભજનાનંદી થવાની પોતાની કામના પૂરી કરી. એજ સમયે ઇ. સ. ૧૬૨૬-૩૦ નો ભયંકર હુકાળ દેશમાં ફેલાયો હતો. તુકારામનો બધો રોજગાર ખેંસી ગયો અને ભૂખ તેમનો શિકાર કરવા લાગી. તેમનો નાનો પુત્ર તેમના જોળામાંજ ભૂખે તરફડતો મરી ગયો અને તેમની હૃદયેશ્વરી રુકમાળાઈ રોટલાની ખૂમ પાડતી મરણ પામી. આટલાં સંકટ સહન કરવા છતાં પણ તુકારામે ભગવાનની આસ્થા છોડી નહિ. તેમણે, જેમાં ધીરેલી રકમો ચઢી ગઈ હતી તેવા ચોપડા-ચોપડીઓને ભસ્મ કરી દઈ, ણંડારાની ટેકરી તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં જઈને એક ઉંડી સમાધિના આનંદમાં લીન થઈ ગયા. ઘણા દિવસોની શોધજોળ પછી તુકારામના ભાઈ કન્હોળાએ તેમને ત્યાંજ જોયા હતા.

ભગવાનનો આદેશ

હવે તુકારામનું શ્રવણ ગદગાઈ ગયું હતું. તેમણે પરમાત્માને અતિ નિકટ જોઈ લીધા હતા, અને તેમનો શ્રવણ-ઉદ્દેશ તેમની તમાકુ પ્રગટ થઈ ચૂક્યો હતો. કેમકે જ્યારે તે સમાધિમાં લીન હતા ત્યારે તેમને અવિતર સ્તવનો, ગાવાનો આદેશ થયો હતો અને તે ઉચ્ચકતાપૂર્વક સ્તવકિર્તિના કાર્યક્રમકેન્દ્ર આગવન કરવામાં તથા અન્યોના સ્તવનો સંચારમાં લાગ્યા હતા, તેવા તેમનાં

નહોતું એટલે અખાલીનું એકમાત્ર પહેરવાતું વસ્ત્ર આપી દીધું. ઘેર આવ્યા પછી આ વાત ઉપર અખાલી ખૂબ નારાજ થઈ, પરંતુ સ્વયં હરિએજ તેને માટે એક નવું રેશમી વસ્ત્ર લાવીને આપી દીધું.

હરેક પ્રકારે તુકારામ પ્રત્યેક જીવ ઉપર દયા કરતા હતા. જો કે તેઓ પોતે ભૂખે મરતા હતા, પરંતુ એક ગરીબને દેવામાંથી છોડાવવા માટે તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દીધું હતું. જ્યારે પાંડુરંગનું મંદિર પડી ગયું હતું ત્યારે તેમણે પોતે મજૂરની પેઠે કામ કર્યું હતું અને પોતાના ભંડારમાંથી બીજા કામ કરનારાઓને અનાજ પણ આપ્યું હતું. જ્યારે તેમના પડોશીઓને તેલ જોઈતું ત્યારે તે તેલના વેપારીઓને ત્યાં તેલના ઘડા ઉઠાવીને પહોંચી જતા, પરંતુ અફસોસ! તેઓને અયોગ્ય રીતે હગવામાં આવતા હતા; કેમકે બદલામાં કેટલું લેવું જોઈએ, તેનું તેમને જ્ઞાનજ નહોતું અને તેઓ જીવાત ઉપર ધ્યાન પણ આપતા નહિ. જ્યારે ગણગણતી માખી તેમના ખખે ઉપર જમતા ત્યારે તેઓ તેમને ઉડાડવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ. તેઓ પેલાં વૃદ્ધ અને નિરાધાર જંગલનાં મરવાને માટે છેલી મુશ્કેલીમાં આવેલાં ગાય-ગળાં વગેરેની રક્ષણવાળી કવા કરતા અને તેમને ભોજન આપવા કરતા હતા. અર્ધજીવેલી અવકલિયા છતાં પણ તેમણે પાંડુરંગને જિવંત રાખવા અને જરૂર પડ્યા માલિકોને દવાની મદદ આપી હતી.

પેલાં અને અખાલીનાં મેળાવા

માટે તો મોટા મોટા પાપકર્તાનું બિણ્નનું અને આકાશનું
 બોલવું છે. કિંમતી પાપકર્તા તથા જ્ઞાતીના આત્માને
 અપનકર્તા છે. બળનાનંદી ઉપર દેવ માણુ મૂળ છે.
 એકમાત્ર દેવ વાતનું મિલનુ દેવો કે પ્રાણીમાત્રમાં નહીં
 આત્મા છે. શિવાજી ઉપર ગુણગમનના આ મંદિરોના
 એટલે બધા પ્રભાવ પડ્યો કે તેઓ પોતે નેમના દર્શન-
 ને માટે પહોંચી ગયા અને પૂજમાં દંડવત કરતા કરતા
 તેમને જ્ઞાનાત્મી એક મંત્રી તથા ગુણગમનની એક માળા
 અર્પણ કરી. ને દિવસે રાત્રે તેમણે કવિનું કીર્તન સાંભ-
 લ્યું. ગુણગમે ગાયું—

“અંસાર એક માયા છે. એ ઉત્પન્નિત અને દવ-
 ખની પડે નહીં ધર્મ જો. પરમાત્માની પૂજા કરે. આ
 પ્રકારે તમે તમારા પિતા અને તમારા આત્માનું રક્ષણ
 કરી શકો.”

ગુણગમનના આ ઉપદેશથી શિવાજી ઉપર એટલી
 બધી અસર થઈ કે તેમણે સદાને માટે અંસાર છોડવાનો
 નિશ્ચય કરી લીધો, પરંતુ સદ્ગુણને આ અમાચાર રાજ-
 માતા જીત્યાઈ પામે પહોંચાડવામાં આવ્યા.

જીત્યાઈ પોતાના પુત્રની ધર્મ તરફ હંડી પ્રવૃત્તિ
 સાંભળીને ખૂબ ગમરાયાં. તે તરતજ ગુણગમ પામે પહોં-
 ચ્યાં અને તેમને કહ્યું—“જો મારા પુત્ર અંસારનો ત્યાગ
 કરશે તો રાજ્યની રક્ષા કાળુ કરશે ?” તેજ રાત્રે ગુણગમે
 પોતાના નવા શિષ્યને વીરના કર્તવ્ય ઉપર ઉપદેશ આપ્યો.
 તેમણે કહ્યું: “પ્રત્યેક જાતિને માટે પાતપાતાને બાળે આવેલું
 કામ છે. શું અરણી ઘોડો દળ જોઈ શકે ? બ્રાહ્મણ દેવ-
 તાની સેવા કરે છે, શૂદ્રસ્થ ઘરનાં કામોની વ્યવસ્થા કરે
 છે અને અન્યાયી અંસારનો ત્યાગ કરે છે. યોદ્ધાનું જોજ
 કર્તવ્ય છે કે, તે શત્રુઓને જીતે, ધર્મનું રક્ષણ કરે, દીન-
 દુઃખીઓને ભોજન આપે તથા બ્રાહ્મણોનું સન્માન કરે,
 અસત્યથી દૂર રહે, કોઈને સતાવે નહિ, પરમાત્માને ભૂલે
 આ. ૧૫

એક વાર તુકારામને વિવિધવાના પુરોહિત-કુટુંબ દેવની સાથે કૃપાબાદની પ્રવ્રજાથી, બાળનને માટે નિ-
મંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. જે માન વિશેષ અને
મંત્રણને માટે લાવવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ જાણે કે
પ્રાણેષો બાળ એવી રીતે અદ્યય થઈ ગયો કે જાણે કે
અદ્યય અનિયમ નેને આકે કરી ગયા હોય ! જાણે કે
નીચ બલિની સાથે બાળન કરવા ગયી ગયા. આ થઈ-
નાએ ર્યાનિક પુરોહિતોને ટેપ જમણા કૃષો અને તેમના
ઉપર નવી આકેનો વરસવા લાગી. એક મંત્રાશ્રમના
ગોચરી પ્રાણે તેમને નામની હોવા (એક જાનના જેવી
કાંટા) વડે પણ નિર્દયપણે માર મારી. તેમનો અપરાધ
એજ હતો કે, શ્રદ્ધ હોઈને તેમણે વિદેશના મંદિરમાં
જવાનું આદ્ય કયું હતું. જે સમજાં કાંઈને તેમણે સાધુ-
જનોચિત્ત સરગતાથી ઝીલી લીધાં. એક બીજા પ્રાણે,
સામેશ્વર બદે તેમને કહ્યું કે 'શ્રદ્ધ બલિના દેવાથી તેમને
પવિત્ર મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો કાંઈ પણ અધિકાર નથી
અને તેની સાથેજ તેમને પોતાની રચનાઓ-કૃતિઓને
નદીમાં ફેંદી દેવાની પણ આજ્ઞા કરવામાં આવી. તુકારા-
મને પ્રાણેની આજ્ઞા પાળવામાં કંઈ પણ આપત્તિ ન-
હોતી. પ્રાણેના આદેશ પ્રમાણે તેમણે કાર્ય કર્યું, પરંતુ
તેમની વહાલી કૃતિઓના નાશથી તેમણે હૃદય કાટી જવા
લાગ્યું. તેર દિવસ સુધી તેઓ મંદિરની સામે પુલ્લા
પથર ઉપર ધવાયેલા હૃદયે પડ્યા રહ્યા. અંતમાં ૧૩ મે
દિવસે તેમની અમૃદ્ય હસ્તલિખિત પ્રતો જેવી ને તેવી
નદીના પ્રવાહ ઉપર તરતી જવાઈ.

તેમને કદ આપનારાઓ પણ અંતે તેમના વ્યગ-
કારો જોઈ તેમના ચેલા થઈ ગયા.

પોકાર-આદેશ

ઈ. સ. ૧૬૪૬માં જ્યારે તુકારામ ૪૦ વર્ષના હતા

ત્યારે તેમને આદેશ થયો. તેઓ પોતાના અનુયાયીઓની વચ્ચેથી અદૃશ્ય થઈ ગયા. કોઈ બાણતું નહોતું કે તેઓ કેવી રીતે ને ક્યાં ગયા છે ! તેમના ગ્રંથ (જે ચમત્કાર દ્વારા નદીમાંથી ગચ્ચાવી લેવામાં આવ્યા હતા) માં લખ્યું છે કે “આ દિવસે પ્રાતઃકાળે, તુકોળાએ મહાયાત્રાને માટે પ્રયાણ કર્યું” અને અંતિમ વિદાય લીધી.” પછી તેઓ કદી પણ દેખાયાજ નહિ.

તુકારામ મહારાષ્ટ્રીય ઇતિહાસમાં એમ સ્મરણીય અને મૌલિક પુરુષ છે. તેમની રચનાઓમાં તેમની શૈલીની એક વિશેષ પ્રકારની છાપ છે. તેઓ એક ચતુર અને વિનોદી પુરુષ હતા ! પ્રપંચોથી તેઓ દૂર રહેતા હતા. વ્યક્તિની પૂજા એ તેમને માટે પ્રકૃતિ વિરુદ્ધની વાત હતી. પરમાત્મામાં તેમને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને તેઓ પરમ-ત્યાગી હતા. તુકારામના જીવનનો અભ્યાસ કરવા માટે એ જાણવું અત્યંત જરૂરી છે કે, પરમાત્મા તેમને માટે એક, નિત્ય, આભ્યંતરિક અને સત્યસ્વરૂપ હતા. તેમનાં પ્રેમ માંગાંધી પદો અસાધારણ છે. સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ ગાડીવાન, સિપાઈ અને જેડુતો ચુકાં પોતાના કામ દિપર જતી વખતે તેમનાં પદો ગાયા કરે છે ! આગાંધી અને પાંડરપુરની પગપાળા યાત્રા કરનારા યાત્રીઓ પણ તે ગાયા કરે છે. જ્યાં સુધી આપ તુકારામના જીવનનો અભ્યાસ નહિ કરો ત્યાં સુધી મરાઠાઓના વિષયમાં જે પુરતી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ શકેજ નહિ.

૧૩-મક્ત પીપાર્જી

(૧)

એક જની લોકકથા છે.

મને જની વાંતા જની બાપામાં કહેતા નથી આવ-
ની. કયા જની, બાપા મારી. એ રીતે કયા હું તમને કહું?

એ કયા છે સંત પીપાજીની, એ કયા છે એની
પત્ની શ્રીતાની.

લોકો એને 'સંત' કહેતા; પત્ની એને 'પ્રભુ' તરીકે
પૂજતી; મંડળ એને ભક્તરાજ કહેતું.

ને એની પોતાની નજરમાં તે એ ભગવાનનો આ-
શક હતો, કિસ્તારનો માશુક હતો. એના અંતરતમ અં-
તરમાંથી અહોરાત અનાહત વેલુનાદ ઉઠતો: ભગવાનના
નામનો. એની જીવંત અહોનિશ મૂંગો સાદ પાડતી:
'હાલા! વેગે આવો કે, દયા દિલે લાવો કે, બીટા મારી
ભાંગવા હોજી.' એના કાન અહોનિશ ગરવા રહેતા-શેષ
જગતને ન ગ્રંભજાય એવાં અનાહત પગલાં સાંભળવા.

ભક્તરાજ પોતાની અનેરી આલમમાં જીવતા. કર-
તાલ ને હોકડની એની દુનિયા. પ્રભુના નામની અદાલત,
ભજનમંડળની ધૂન, એ એના જગતની શાંતિ હતી, એ
એના જગતનો ગ્રોર હતો. ચક્રવાક જેમ વૃક્ષ ઉપર બે-
સીને મેઘના ગિન્દુને ઝંખે, એમ ભક્તિના વૃક્ષ ઉપર બે-
સીને એ ભગવાનને ઝંખતો હતો. જમીન ઉપર પેટ ધમ-

હીને ચાલનાર આલમ સાથે એને કશોયે રાગ નહોતો.

એના ઘરમાં દેવદેવીઓનો ભયો લંડાર હતો. દેવ-માત્રની મૂર્તિ એના પાલખમાં હતી. રોજ સવારે વહેલો ઉઠીને એ નાહતો ને દેવને નવરાવતો. ધૂપ દેતો ને દી-પક કરતો. એનું મંગલ ગાતો ને એને પ્રસાદ ધરતો. એને માટે પુષ્પશય્યા રચતો ને એનાં 'નિર્મોદ્ય' આંખે લગાડતો.

જગત સાથે એને નિરુણત નથી હોતી, આ લોક સાથે એને લેવા-દેવા નહોતી. એની આંખ હતી પરલોકના જે-ળમાં. ત્યાં એ પોતાના 'વહાલાજી'ને શોધતો. વહાલા-જીનાં વધામણાં ગાતો ને એના વિલાપ કરતો. ભક્તરા-જની આલમમાં 'વહાલા' ત્રિવાય કોઈ ન હતું. એ નિર્મોદી હતો, નિર્ચાજ હતો, નિરુપદ્રવી હતો. એ નાહતો દેવાને નવરાવવા, એ ખાતો દેવને ખવરાવવા, એ ગાતો દેવને રીઝવવા, એ સૂતો દેવને સૂવરાવવા. દેવ એનાં આ-ગક હતો; દેવનો એ પિતા હતો. દેવ એના પિતા હતો; દેવનું એ આગક હતો. એ સાત્ત્વિક હતો, નિર્લોભી હતો.

એવો એ ભક્ત પીપાજી હતો.

(૨)

જ્યાં દેવો નિન્ય સમુદ્રસ્નાન કરે છે, જ્યાં દેવો નિન્ય વામ કરે છે એવી ઠારકાપુરીનાં દર્શન કબીરની ભક્તરાજને હૃદય ઉમેદ થઈ ચાલી. કોઈ અતરંગદે-એને આ દેવદાસ તરફ પ્રેર્યો.

જાશે । અહો ! જીવન ધન્ય બનશે, મુરદ પૂરે
હવે તો દારકા જ જલું ને ત્યાં દેવની વાટ જોવી
દેવ ત્યાં ન મળે તો ગોમતીમાં હાડ ગાળી નાખવાં

લક્ષ્મીરાજે હાથમાં કરતાલ લીધી. લક્ષ્મીરાણીએ માં
॥ મૂક્યો. સૂડલામાં પૂજા નાળી. લક્ષ્મીયુગલ ચાલ
ત્યું દારકાની યાત્રાએ, દેવની શોધમાં. લક્ષ્મી કરતા
વે છે, દેવને પોકારે છે, ને લક્ષ્મીપત્ની સૂર પુરાવે

સારા મુઠકમાં વાયુની પાંખ ઉપર સમાચાર ક
યા. પીપા લગત દારકા જાય છે, પાછા નથી અ
ના, પોતાનાં હાડ ગોમતીમાં ગાળવાના છે.

ને ગામ ગામને પાદર ભાવિકો એનાં અર્ચન કરે
તરખેતરને સીમાડે લક્ષ્મીમંડળ ઠંડા જલ ને ફલાહ
ગમત્રી ચોળે છે. ગામેગામ એના સત્કાર થાય છે, ગ
ગામ એના વજાવા થાય છે. શ્રદ્ધાનો અથાક પુજ મા
ના હાડમાંથી માગી માગીને જાણે પરલોકની કૃષ્ણ ઉપડ્યે

માર્ગમાં એક ગામ આવ્યું, નહિ નાનું ને
મોટું એવું. લક્ષ્મી તો ઘણાં ને લક્ષ્મીરાજની રાહ
હતાં. ગામને પાદર લક્ષ્મીનું જૂથ મળ્યું હતું. ર
પથ પેળતું હતું, પરલોકના પધિકનાં શ્રદ્ધાલાનાં ર
દરશ પુષ્પો, ચંદન, ધૂપ, દીપ વગેરે થોકથોક ખ
હતા. પાદરના નદીકાંઠાનાં મંદિરમાં લક્ષ્મીના નિ
જેવવાયા હતા.

એક વૃદ્ધ કણ્ઠી હતા. પીપા લગતની
મરણકથાએ એના દિલમાં પ્રળય તાલાવેલી
એના મગજમાં, એની જીવિમાં, એના રોમરોમ
હોડની મહોજતનો નયો ચડી ગયો. લક્ષ્મીમંડળ
માં પથ પેળતું મૂકીને એ ઉભી વાટે દોડ્યો.

કણુળીએ ભીના અવાજે આતુરતાનાં આંસુએ ભક્તને આજ તો પોતાની ગરીબ જીંપડી પાવન કરવાની કૃપા યાચી. ભક્ત સત્કારના ભૂખ્યા નહોતા; ભાવનાના ભૂખ્યા હતા. ભક્તિ અને શ્રદ્ધાની આ કણુળીની પરલોકપૂજથી એ પ્રસન્ન થયા. પોતાની જોડી એને સાંપડી લાગી. ભક્તે ઈજન કબૂલ રાખ્યું ને કણુળીનો આત્મા પરિતૃપ્તિને સાતમે આસ્માને ચડ્યો.

કણુળી તો ભક્તરાજની પાછળપાછળ ચાલવા લાગ્યો. ભક્તરાજ ગામના પાદરમાં પહોંચ્યા. સહુએ એની પૂજા કરી, પધરામણીની પ્રાર્થના કરી. ભક્તરાજ કણુળી સાથે બોલે બંધાયા હતા. ભક્તરાજ અન્ય ઈજનોનો અસ્વીકાર કરી કણુળીને ઘેર ગયા. કણુળીને ઘેર માણસોનો જાતો થયો. આંગણામાં ભજનની ધૂન જામી ને કણુળીની જીંપડીમાં હરિરસની છોળ ઉડી રહી. કણુળી કૃતકૃત્ય થયો. ધન્યભાગ્ય એનાં, ધન્યભાગ્ય એની અવસ્થાનાં, ધન્યભાગ્ય એના આત્માનાં કે એને ઘેર પીપા ભગત જેવાએ ભજનની ધૂન જગાવી.

ભજનની ધૂન જાગી હતી ને ભક્તરાજ એકતારથઈ ગયા હતા. ટોઈકે છોકરે કણુળીને આંગળીને ઇસારે ને કાનની કૂંડે ઘરની અંદર બોલાવી ગયું. એની ભક્તરાજને સંસ્મર ન રહી. કણુળી ઘરમાંથી પાછોવ ન આવ્યો, એનું પગ એને ધ્યાન ન રહ્યું.

જોડાર થયો ને સહુ પોટલા બાવા ઘેરાયા. ભક્ત

‘અરે એવું હોય, પીરસશે પટલાણી. ક્યાં છે પટલાણી ?’

કણ્ણીના ચહેરા ઉપર શાહી ઢળી, એના ચહેરાનું નર ઉઠી ગયું.

પીપાણ થંભી ગયા, કણ્ણીને એણે આગ્રહથી પૂછ્યું: ‘પટલાણી ક્યાં છે ?’

કણ્ણી ચૂપ રહ્યો. એની આંખોમાં વિદ્વેજતા પુરાતી ભેધ.

લક્ષ્મીએ કહ્યું: ‘આમાં કાંઈક પણ ભેદ છે, અમે અહીં જન્મવા આવીએ એનાથી પટલાણી નારાજ હશે; નહિતર ઘરમાં કેમ ન હોય ?’

પીપાણ આસન ઉપરથી ઉભા થયા: ‘પટેલ ! તમને ધણીધણિયાણીને વિખવાદ કરીને અમારે નથી જાણવું.’

કણ્ણી પાંચે પડ્યો: ‘જાપણ ! વિખવાદ જેવું નથી, કાંઈ નથી; પણ પટલાણીથી અવાય એમ નથી.’

‘કેમ ?’

‘જાપણ ! આપ આરોગો; પટલાણીને કાંઈ નથી.’

‘પહોંચી ગયું તમારું ભોજન પટેલ’ લક્ષ્મીએ ત્યાં જ ઉપર વિવાદ છવાયો: ‘અમે તો પરલોકનાં પંખી, કાલ ઉડી જશું. પણ અમારે કારણે તમારે શું કામ ગ્રહણ પડે ?’

‘પણ જાપણ ! આપ મારે ઘેરથી ભૂખ્યા પાછા ફરો તો મારી આજરૂ બાય.’

પીપાણ હસ્યા: ‘લગત ! અમને આરોગાવવા માટે ‘દંતન ક્યું’ હોય તો અમને તારું ભોજન પહોંચે. તમારું તારી આજરૂ વધારવા ક્યું’ હોય તો અમે કાંઈને નેક શબ્દ સરખો પણ નહિ કહીએ.’

કણ્ણીની આંખમાં આંસુ ભરાયાં: ‘જાપણ ! આપ આરોગો, મારી તો પરમાં છે, આપને જે રહે છે: આ-

ખીની આટલી પેટાલી કેમ ? ચંદ્રાણીનો એ એકનો એક
આટલો પેચે ત્યારે એ તત્ત્વજ્ઞો માય ? એમ કેમ ?

ભક્તરાજના હૃદયમાં જ્યાં મનન થાય છે ત્યાં આજ
દિવસ સુધી શું પાને જુદાજ જગતમાં જુદા રહેતા ?
પરંતુકની પરંતુકમાં આ લોક જુદો રહેતા ? પાને આજ
દિવસુધી આજનું ચલાવતું રતું ? જગતનું આરોગ્ય રતું ?

મૃતિં અર્ચના વળગે બચવાનું અને ને પ્રત્યક્ વાળને
પમ્પર અને ? શું મૃતિંની એવા જોડે પરંતુકની પમ્પરને
નવરાવણ એજ, કે બીજું કંઈ ? માને તપ, આપે મતિ,
કાંઈ ને જોડવાનાં અંતવચ્ચ પળે વચ્ચાને ?

કળુખી ભક્ત પીપાણનો પોતાએલા ચહેરા ભેંટને
હાથ ભેટી બોલ્યો : 'બાપણ ! મૂલ માફ કરા. બાજન
ન હોય. '

ભક્ત પીપાણે પટલાણીને પ્રતીપાત કર્યાં.

"મા ! બધું જુદું. તું એક સાચી છે !"

ભક્તરાજે પોતાની ચાલચાલિણી સ્ત્રીતા સાથે ભેટું :
"આપણે આજ દિવસ સુધી જ્યાં જગતમાં રહ્યા. જીવતું
આ લોકમાં ને મહેનત પરંતુકની કરવી, એ જોડો મારગ
આપણે પકડ્યો, આપણું ભેંટને આવા બોળાઓએ પક-
ડ્યો. આપણે આ જુદાણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું."

સ્ત્રીતાએ કહ્યું : 'શું કરવું પડ્યું ?'

"આપણે આજ દિન તક અસત્યને ઓથે વગર-
મહેનતનું આવા બોળા અને અજ્ઞાનીઓનું બાધું છે. આજ
એ બધું ય પરત કરી દઈએ : પરંતુકની કમાણી કરીને."

"આપણે તો ભક્તજન. આપણને શું કામ આવડે ?"

"હું ભજનમંડળીમાંથી દોકડ વગાડતાં શીખ્યો છું ;
તમે મંડળીમાં પગે ધૂધરા બાંધી થેંધેંધકાર બગવતાં
શીખ્યાં છો. આઈ ! તમે સુજરો કરજો. એમાંથી આપણે
કમાણું ને આ દરિદ્રનારાયણને તમામ દરિદ્રોનું આધેહું
વાળી આપણું."

(૩)

તે દિવસે ગામમાં વીજળી પડે એવા સમાચાર મળ્યાઃ ગામની ભાગોળમાં પીપાળની સીતા મુજરો કરવાની છે.

સભામાં હૂલકું પડ્યું. લોક આ નવો દેખાવ જોવાને થોડે જમા થયું. ગરાસિયા આવ્યા, મુસલમાન આવ્યા, બ્રાહ્મણ આવ્યા, સહુ આવ્યા.

ને પાદરમાં સીતાએ મુજરો કર્યો. એણે પગને ઠમકે ધૂધરીઓ ગજવી ને કનૈયાની હોળી ગાઈ, સાવરિયાનો વિયોગ ગાયો. ગામમાં વટવૃક્ષ નીચે સંગીત-દેવીનો જાણે પ્રસ્વેદ નીતયો.

ને એના પગ પાસે ધનનો ઢગલો થવા માંડ્યો. તાંગાનાણું, રૂપાનાણું ને ક્યાંક હિમ ફેંકાવા લાગ્યું. ‘વાહ વાહ’ ના પોકાર પીપાળની ઢોકડમાં જાણે અધુર રહેતા તાલ પૂરવા લાગ્યા.

મુજરો પૂરો થયો. પીપાળએ વાટખર્ચી રાખીને અધુર ધન કબુળીને અર્પણ કર્યું. પીપાળ ને સીતા આલી નીકળ્યાં.

‘ક્યાં જશે આપણ ?’ કબુળીએ પૂછ્યું.

‘જયું ઠારકા. સમુદ્રમાં નાંદણું. અચાન્યનો મેલ ન્યાં જ દેણું.’ પીપાળએ પાતાનાં દેવદેવીઓનું પાટલું કબુળીને અર્પણ કર્યું. ‘અને આ મુનિજીને આગળ ફેરી

૧૪-મક્ત સગાલશા

(લેખક:-શ્રી. પ્રતાપરાય ગિરધરલાલ મહેતા)

સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં ચિરકાળ અમર રહે તેવી, સૈકાઓ પહેલાંની આ એક અપૂર્વ ઘટના છે. આપણા કવિઓ અને લેખકોએ તે ઘણી વાર ગાઈ કે લખી છે. રેડીઓ કાંતતાં કાંતતાં ટોશીમાંથી આંધ્રુ સાથે અનેક વાર તે કહી બાજકોની આંખોમાંથી આંધ્રુ સરાવ્યાં છે, આપણા વહીવે અને વૃદ્ધોએ તે કહી અને અવાર નવાર તેને યાદ કરી છે. પૌરાણિકો અને હરિકથાકારો તે પ્રિય વિષય છે. શ્રેષ્ઠ સગાલશા, શ્રેષ્ઠાણી ચંગાવતી અને તેમના પુત્ર ચેલઇઆની એ ભક્તિરમ્ય તરબોળ હૃદયદ્રાવક કથા છે, જેમાંથી અનેકને પ્રેરણા અને ભક્તિ મળ્યાં છે, પરંપકાર અને સ્વાતંત્ર્યલોચની ભાવના પ્રાપ્ત થઈ છે.

સૌરાષ્ટ્રના સાગરતીરે અમિખૂણામાં શિયાળખેટ નામે એક દ્વીપ છે, જ્યાં કપોળ વળીક શ્રેષ્ઠ સગાળશા

જાણીતા તાબાનો ટાપુ શિયાળખેટ રામપુરાથી અને આંચના ટાપુથી ત્રણ માઈલ દૂર છે, અને તેનો ઘેરવ ત્રણ માઈલ છે. આજે ગ્રેટ્ટીયર (વે. ૮) માં કહે છે કે શિયાળખેટના અનંત સરોવરે જુનામળા ત્રી કલાકનો અને બીજા કલાક ૨૫ ૧૨ માઈલનો સાગરના પંજરામાં કેદ રાખ્યા હતા. તેમને જુનામળા અને જુનામળા વચ્ચે ઉપર છેડામાં હતા. આજે જુનામળા કેદ ૧ માઈલ દુરનો સરોવર ૧૨૦૨૨૨ છે. તેમ જુનામળા અને જુનામળા વચ્ચે મહેનું નામ છે. પછી મહેનું નામ મહેનું મહેનું નામ છે.

રહેતા હતા. તેમાના વડવાઓ સંવત પડપ માં મોણપર રહેતા હતા. સંવત ૭૨૫ માં મંડળીકે શિયાળખેટમાં શેઠાઈ સ્થાપી. તેનો પુત્ર મુંજો, તેનો માલવ, તેનો સદા-કુળ, તેનો ભીમ, તેનો હાદો, તેનો સદ્ધરાજ અને તેના પુત્ર બંગાળ શેઠ થયા. શેઠ બંગાળશા ગણેશ ધોળકે વાચાગાંધીની પુત્રી લાડકી સાથે પરણ્યા હતા.

અને તે દંપતિના સુયોગે આપણા ચરિત્રનાયક સગાલશા થયા, કે જેને સમસ્ત ગુજરાત એક ભકતશિરો-મણિ તરીકે આજ વર્ષોથી સ્મરણમાં રાખી રહેલ છે. તેઓ ધાતરવાડના ગોવિંદ મહેતાની પુત્રી ચંગાવતી સાથે પરણ્યા હતા. પરોપકારી ભકતપતિને અનુરૂપ ધર્મપત્ની તે હતી. સગાળશા શેઠનાં માતૃશ્રી સતી થયેલાં તેમની પછવાડે તેમણે ગામ જમાડયું, દેગડી શેર પાંચની ધીએ

ચિયાપાણું કરતા. તેથી બુનાગદના ફાગ્નદાર સરદારખાને તેને ઢાંકી કાઢી કિલો બાંધી એક ફાગ્ન ત્યાં મૂકી હતી. સવાઈપીરની અને ગેયનશાની આદી દરગાંઢા છે. આ બેટનું નામ ભક્ત સગાળશાડ નામ ઉપરથી કે ચિયાળ ફાગાના નામ પરથી પડ્યું હશે. સંભવ એવો છે, કે સગાળશા ઉપરથી બેટનું નામ અને તેના ઉપરથી કેમ્બોનું નામ પડ્યું હોય. (પૃષ્ઠ ૬૫૨-૫૩)

કે : સગાળશા બીજાના નામ બેટાની પાસે કયા નામ પડ્યું હશે અને કયા નામ પડ્યું હશે. કે : બેટા તે, ચિયાળના બાળી-કે : બેટા બેટા, બેટા બેટા. અને તેને બેટાટિયર પાસે આ નામ પડ્યું હશે. કે : બેટા બેટા બેટા. કે : ચિયાળબેટા. કે : ચિયાળ

બરી વાવ અધારી, નવાવ પાદાબ્ધ, ચાર કુટી કસાબા અને આંસુ મહાદેવનું દેવના અધાર્યું છે. નેમણે કાશીના કંપ કાઢ્યો હતો. કાશીમાં કુપાની તુલા કરી ખટકાળી-એને શત્રુસાર ખરેસાબ્યા, ચાસાશી પાંદર મહા ભાગી અને આદેશ લક્ષ્મીદાસને તાખ ખનાવ કરી આપ્યો.

આપણે તેના ઉપન ઝાંખાંપની રસીકન રસિકયા કે બજનો કાસા ચારી પેટે લાગીએ છીએ. તેને રોયું મત હતું કે આપુને બોલન કસાબા પિના જમણું નહિ. એક વખતને મામે વરસાદ ગુમગાસાર વરમવા લાગ્યો, અને હેલી થઈ; ચાતરફ આકાશમાં મેઘ છાઈ રહ્યો, અને વિષુ-વના ચમકાર આકાશમાં થવા લાગ્યા. એક, બે, ત્રણ દિવસ-આમ દિવસો ઉપર દિવસો જાય છે, પરંતુ આવા સુખત વરસાદમાં આપુજન મળવા અશક્ય હતા, તેથી મન અનુસાર બૂખ્યા રહેતા. દિવસો સુખી સૂર્ય ન દેખાયો; અને આપુનાં દર્શન પણ ન થયાં છતાં પણ એકે પોતાનું મન ન છોડ્યું:

× એક સંગ્રહશા આપુને સેવે, વાળિયો પાળે વરત;
ન માળ્યા સાધુ ને રતા આપવાસી, નાવવા આપ્યા તરત,
કૃષ્ણજી કૃપીયા થઈને રે, વેદ અનીતનો લઈને રે.

* ખાંખા પાસેથી ત્રણ માર્ગે દૂર એક શહેરના સમરજાવ-એનો દેખાય છે, તે રથજો ધાતરવડ હતું. અને કીખાને ધાતરવડનો કીજો કહેવામાં આવે છે. કપોળની વરતી ધાતરવાડમાં ધણી હતી. નદી ધાતરવાડી અરબી સમુદ્રને મળે છે, અને તેના મુખ ઉપર શીઆળજેટ આવેલો છે. એક આ ધાતરવાડમાં પરજ્યા હોય તે સંભવિત છે. આ નાના જોટમાં ૮૦-૯૦ વાવ છે, જે કદાચ પહેલાં કુટી પણ હોય. આ વાવો પૈકી એકને ચાનવાવ કહે છે, જેનું જળ પીવાથી, જેને ધાવણ ન આવતું હોય તેવી સ્ત્રીઓને ધાવણ આવે છે એમ કહેવાય છે. દરિયાકિનારા પર એક મીઠા પાણીનું ઝરણું છે. સમુદ્રની બરતીનાં પાણી તેના પર ફરી વળે છે છતાં મિશ્ર રહે છે અને તે ગુમગાના નામથી ઓળખાય છે.

× એક કવિ એકને રાજા હોવાનું કલ્પતા નીકળે છે-

પિતાનો તે પુત્ર હતો; જેથી તેને પણ મૃત્યુની ખીક ન હતી. તેનું સત્ય વક્તવ્ય અને આપભોગ સૌ કરતાં ચઢી ગયાં:—

હું ભાથું તો ભૂમિ લાજે ને, ભોરીંગ ઝીલે ન ભાર;
મેરૂ સરીખા ડોલવા લાગે, આકાશનો આધાર.
મેરામણ માઝા મૂકે...રે, કેલેયો સત્ય ન ચૂકે રે.

અતીત ! અતીત ! હવે તો અવધિ આવી ગઈ. હવે વધારે તાવવું ન ઘટે. પણ અતીતરૂપી કૃષ્ણને તો ભકતની લાજ લેવી હોય, એવો નિશ્ચય દીસતો હતો.

ભણતો ને ગણતો આવ્યો કેલઈઓ, આવ્યો પોતાને આવાસ;
માતાએ મુખનાં મીઠાં ઝીઠાં, નાખીને નિશ્વાસ.

પરોપજીવી પિતાના પુત્રની સ્વાત્માર્પણની ભાવના કંઈ વિરલજ હતી.

એ શું કરીયું માતાજી મારાં, નાખી નિસાસો આજ;
સદગી મનખા કેલયાનો, માંસ જમે મહારાજ.

તેણે હસીને માથું ધચું. માતાપિતાનો જીવ આલે કેમ, પુત્રે તેમની કરજનું, તેમની ટેકનું, તેમની સત્યતાનું જ્ઞાન કરાવ્યું, અને નિઃસંકોચ કાપવા વિનંતિ કરી. વચનને ખાતર ગળું કપાયું ! અને શરીરમાંથી માંસ કાઢી, સંધી ધચું અને કહ્યું : ‘ પ્રભુ હવે પાસનું કરો ! ’

પ્રભુ પ્રભુએ તે માં કરવ્યું : ‘ જરૂર ! દીકરાનું કિતમોગ સંકે મૂકી. આદર્શને નકાનો આગ મને પડે છે, તે શરૂ નહીં. ’

આંછ, કપાળે ચાંદલા કરી, હાલરડાં ગાતાં ગાતાં ખાંડ-
લિયામાં ખાંડો, અને પછી પકાવીને આપો તો ગ્રાહ
યાય ખરું; પણ જોજો, એક પણ આંસુ ના આવે.”

કરુણતા કે કૂરતાનાં કાંઈ માપ હોતાં હશે ખરું?
સાધુને કોઈ પણ લોગે સંતોષવાજ, આમ નિશ્ચય કરી
વાતસલ્યને તિલાંજલિ આપી, હૈયું વજનું કયું ને સાંભેલું
હઈ કામ આદર્યું:

એજ, મારે હાલરડે હડનાજ, કુંવર ચેલૈયા ખમા ખમા તુને.

એજ, તારા મહેતાજ છુએ વાટ, કુંવર ચેલૈયા ખમા ખમા ભાઈ.

અમે જલયુ' એકધઆને પરણાવશું, ગાડી જોડશું જનન;

પણ ઓગિન્તાં મરણ આવીઆં, સ્વર્ગમાંથી કિતયાં વૈમાન.

કૃપા હાંકણુ પાવહું જગત હાંકણુ જનર,

બાપનું હાંકણુ બેટડો ધરનું હાંકણુ નાર.

ફળ વિના ઝુરે પીપળા, એમ જાધવ વિનાની ઝુરે બેન;

પણ પુત્ર વિના ઝુરે માવડી, એજ તારે પીપળા પડીએલ બોટ,

બાળા ચેલૈયા ખમા ખમા તુને.

હાથે પોંચી હેમની, ગળે એકાવન હાર;

જેને આંગણે નહિ દીકરો હોયે, તેનાં મંદિરિયાં સૂનકાર,

બાળા ચેલૈયા ખમા ખમા તુને.

આંખમાં ટીપુય નથી, ને ખાંડતાં જાય અને હાલ-
રડાં ગાતાં જાય છે. જે ખાંડણીઆમાં જીવ હોત તો જરૂર
આંસુ સારત, ને સાર્યાજ કરત. જે સાંભેલામાં શક્તિ
હોત તો આમ ખાંડતાં અટકાવત.

ઉત્તમાંગને ખાંડી રાંધી અતીતને ધર્યું, અને મન-
માં સંતોષ ધર્યો કે હવે તો જરૂર આરોગાગ્રે.

ભોજનિયાં તો ભાવશું કીધાં, પીરસીને આગળ દીધાં.
પણ—

‘વાંઝીયાનું અમે જમતાં નથી, એમ અવિનાશી કહે.’

આ તે કાંઈ રીત છે? આટલી આટલી મહેનત
બાદ કહે કે “તમે વાંઝીયા છો, ‘વાંઝીયાનું’ અન્ન ખાવું
ચે પાપ છે.”

સગાળશા અત્યાર સુધી ધીરજ ધરી રહ્યા હતા તે હવે મુંઝાયા: “ અરે ! ઘેરથી અતિથિ પાછો જશે. હાય ! દૈવ ! આ શું ? ” દેવી ચંગાવતી જળરાં હતાં: “ મહારાજ ! હું વંધ્યા નથી ! મને પાંચ માસનું ઓધાન છે, અને ખાત્રો ન થાય તો લ્યો જુઓ ” કહી છરી પેટ ચીરવા ઉગામી.

હં—હં—હં—

न हि कल्याणकृत् कश्चिदुर्गतिं तात गच्छति ।

કૃષ્ણે નિજ સ્વરૂપ ધરી હાથ આલેયો: ‘ વરં વ્રૂહિ ’
‘ વરં વ્રૂહિ ’

આવી કસોટી ન દેળે કોઈને, સ્વામિ એ માયું વરદાન.

ભકતજનો ખીન્નું શું માગે ?

ચેલેયો તો રમતો ને ફૂલો નિશાળેથી આવ્યો. સૌને નમી પડ્યો. ભકત અને ભકિતનો કદી પરાજય નથી. અને એક એકથી ચહે તેવા સ્વાત્માર્પણવાળા આત્માઓ સૌરાષ્ટ્રને આંપળ્યા છે તે દેશને ધન્ય છે. અને આવાં રત્નો જ્ઞાતિમાં જન્મવા માટે કંપાળ જ્ઞાતિ ગૌરવવન્તી બની છે.*

પ્રભુ બાવિ પાળુ એકુંજ ગૌરવંતુ બનાવો ! ઝં જ્ઞાતિ:

(“શારદા” માસિકના એક આંકમાંથી)

* સગાળશાને ચતુર્થમાર્ગે ચેલેયો: પુત્ર અને જલપતી તથા વિદ્યાલોકે પુત્રવતી થઈ પેલે એમ જણાય છે. અમુક કાળે પાંચ ને પાંચ નવદુકુલ નવમંડિત નહીં હોય. પણ પાંચ નવદુકુલની આ

૧૫-મક્તશ્રેષ્ઠ નામદેવ દરજી

(સંપાદક:-શ્રી. નારાયણલાલ પુરગોત્તમદાસ સુખડીઆ, મુ. વિસનગર)

દક્ષિણ હૈદરાબાદમાં નરસીપ્રાદાણી નામનું એક ગામ છે. ત્યાં દામા શેઠ નામનો પરમ ભગવદ્ભક્ત દરજી રહેતો હતો. તેની ધર્મપત્નીનું નામ ગોણાઈ હતું. ભક્ત-શ્રેષ્ઠ નામદેવજી આ દંપતિના પુત્રરત્ન હતા. વિક્રમ સંવત ૧૩૨૭ ના કાર્તિક સુદી ૧ ને રવીવારના દિવસે સૂર્યોદય-સમયે નામદેવજીનો જન્મ થયો હતો. તે પૂર્વસંસ્કાર-થીજ જન્મથી ભગવદ્ભક્ત હતા. નામદેવજીના પૂર્વજ થંડુ શેઠ પણ અત્યંત સરળ પ્રકૃતિના, સદાચારી તથા પંઢર-પુરના ભગવાન શ્રીવિઠ્ઠલના એકનિષ્ઠ ઉપાસક હતા. દામા શેઠ તેમની પાંચમી પેઢીએ થયા. નામદેવ સરળા પરમ ભક્તનો જન્મ આવાજ પુનિત કુળમાં થયા કરે છે.

માતા-પિતા બાળકનાં સર્વપ્રથમ ગુરુ ગણાય છે. તેમની રહેણી-કરણીનું બાળક અનુકરણ કરે છે. નામદેવ-જીનાં માતા-પિતા ભગવદ્ભક્ત હતાં. તેઓ નિરંતર ભગ-વાનનું નામ અને શુભોનું ગાન કર્યા કરતાં હતાં. નામ-દેવજી પણ તેમની પાસે ભગવન્નામ સાંભળીને શીખવા લાગ્યા. શ્રીવિઠ્ઠલની મૂર્તિ, વિઠ્ઠલનું નામ, વિઠ્ઠલનો જયજય-કાર અને વિઠ્ઠલની પંઢરી નગરીના નિરંતર શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનથી નામદેવ વિઠ્ઠલમય થઈ ગયા હતા. નામદેવની દૃઢ ધ્રુવ થઈ ગઈ હતી કે, શ્રીવિઠ્ઠલમૂર્તિ ચૈતન્ય અને તેજ સાચા ભગવાન છે.

એક સમયે એમના પિતાને કાર્યવશાત્ ક્યાંક બહાર જવું પડ્યું. જતી વખતે તેઓ નામદેવને ભગવાન વિકૃલ પૂજનો ભાર સોંપતા ગયા. બાળપણની સરળ શ્રદ્ધાથી નામદેવ પૂજનો સામાન અને નૈવેદ્ય માટે કટોરીમાં હ્રદયલભ ભગવાનની પાસે ગયા. સહજ શ્રદ્ધાથી ભગવાનની પૂજા સમાપ્ત કરી હ્રદયની કટોરી ભગવાનની સામે રાખી તેમને પીવા માટે કહેવા લાગ્યા. પરંતુ ભગવાન પણ ઘણાજ હઠીલા હોય છે. બાળકની સીધી સાદી વાણી પર તેમણે ધ્યાન આપ્યું નહિ. નામદેવજીએ કેટલોક વખત આંખો બંધ કરી ખુલ્લી કરી, હ્રદય તો જ્યાંનું ત્યાં કટોરીમાં પડેલું હતું. એથી તેમના મનમાં દુઃખ થયું. નામદેવ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મારો શો અપરાધ છે કે વિકૃલ ભગવાન માં નિવેદન કરેલું હ્રદય પણ પીતા નથી. તે હ્રદય પીવા માટે આગ્રહપૂર્વક નિવેદન કરવા લાગ્યા. પરંતુ જ્યારે ભગવાને તેમનું હ્રદય ગ્રહણ કર્યું નહિ ત્યારે તેમને બહુજ દુઃખ થયું. આંખોમાં પ્રેમાવેશથી આંસુ આવ્યાં. તેમણે કહ્યું કે “વિકૃલ ! જો આપ મારી કટોરીનું હ્રદય પીશો નહિ તો યાદ રાખજો કે, હું જીવનભર કદી હ્રદય પીશ નહિ.”

આ બાળપ્રતિજ્ઞાએ મોટું કામ કર્યું. નામદેવે ભગવાનની મૃતિને પાપાણની મૃતિ નહિતી માની. તેને મન તે નાશાત સચ્ચિદાનંદવત્ પરમાત્મા હતા. આપણે કૈવલ્યને ન માની મૃતિપદ્ધત કરીએ છીએ તેથીજ ભગવાન કૈવલ્યકર્તા. આપણે નામદેવ પ્રકટ કરતા નથી, પરંતુ

ભગવાન સાથે નામદેવજીની પૂરી બાલુચોગખાતુ મધ્ય
ગઈ. હવે તે જે કાંઈ અર્પણ કરતા તે પ્રકટ બની તેમ-
ની સાથે ઝડપી કરતા હતા. આ પ્રકારે તેમની બહિર્ગત
રંગ દીનપર દિન ઉઠા ઉતરવા લાગ્યો. તે દેવ નવ વર્ષની
ઉંમરમાંજ લક્ષ્મણજીમાં જાળ-ભાગવત ગાવા લાગ્યા.

આ સમયે સામાજિક પ્રથા અનુસાર નામદેવજીનો
વિવાહ ગોવિંદશેઠ સદાવર્તની છોકરી રાજગાદની સાથે
નાની ઉંમરમાં થયેલો હતો. પરંતુ જેમ જેમ ઉંમર વધતી
ગઈ, તેમ તેમ તેમની લક્ષિત પણ વિશુદ્ધ બની વધવા
લાગી. શૃદ્ધાંતીનાં કાર્યોમાં તેમનું મન ચોંટતું નહિ. તે-
મનાં પત્ની અને માતા વ્યાપાર-ધંધો કરવા માટે ઠહ્યા
કરતાં. પરંતુ તેમના માટે હરિકીર્તન છોડી જીવન કામમાં
જોડાયું એ અસંભવિત હતું. પંઢરપુરના લક્ષ્મણમાં
નામદેવજીની પૂજા પ્રસિદ્ધિ થઈ. હવે નામદેવજી નરસી-
બ્રાહ્મણીને છોડી દઈ પંઢરપુરમાં જઈ રહેવા લાગ્યા. આહી
તેમને ગોરા કુંભાર, સાંવતો માલી વગેરે ભક્તો સાથે
પ્રીતિ થઈ ગઈ. સર્વ લેખા મળીને લક્ષ્મણમાં તરબોળ
થઈ ભજન-કીર્તન કરવા લાગ્યા.

પંઢરપુરમાં હરિશયની અને હરિબોધિની એકાદશી-
એ ધણે મોટો મેળો ભરાય છે. તે દિવસે ભગવાનના દર્શન
માટે સર્વ અંતપુરુષો પંઢરપુર આવે છે અને લક્ષિત-પ્રેમ
તથા સત્સંગનો આનંદ લૂંટી પોતપોતાના સ્થાને પાછા
ફરે છે. પરંતુ નામદેવજીની તેવી સ્થિતિ નહોતી. તેમણે
તો પંઢરપુરનેજ પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવી લીધું હતું,
જેથી તેમને અંદ્રભાગા નદીમાં સ્નાન, પુંડલિક ભક્ત તથા
તેમના ભગવાન પાંડુરંગ વિઠ્ઠલરાયનાં દર્શન, નિરંતર આ-
વવા જવાવાળા વૈષ્ણવભક્તોનો સંગ તથા મહાદ્વાર અને
અંદ્રભાગા નદીના રેતીના મેદાનમાં ચાલતી કથા-કીર્તનમાં
મગ્ન રહેવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થતું હતું. વિઠ્ઠલના માટે તો
તેઓ એવા બની ગયા હતા કે રાત્રિદિવસ અંદર અને

બહાર કેવળ ભગવાનની સાથેજ કીડા કરતા હતા. ભગવાન વિઠ્ઠલ પ્રતિ તેમની અનન્ય લક્ષિત હતી. તે પોતાની કટિ પર હાથ રાખેલા, ઇંટ પર ઉભેલા પંઢરનાથ વિઠ્ઠલ ભગવાનના ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા હતા.

“પંઢરપુરમાં લેવામાં અને આપવાના વ્યવહારમાં વિઠ્ઠલનું નામ લેવામાં આવે છે. વિઠ્ઠલના નામથીજ દરેક કામ કરવા લાયક બને છે. એ પ્રકારે વિઠ્ઠલનામરૂપી સુખની લેણદેણ ત્યાં આલ્યા કરે છે, જેનાથી ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં સંપૂર્ણ કાર્ય કરવાનું શીખાય છે. ત્યાં ભક્તભાવન ભગવાન પોતાના ભક્તોની સંપૂર્ણ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. જે આ પંઢરીનાથનાં દર્શન કરે છે, તેમને આ પુરુષોત્તમ કદી ભૂલતા નથી ! આ પ્રકારનો પ્રહ્લાનંદ અન્ય સ્થાનમાં ક્યાં છે ? પંઢરપુર ક્ષેત્ર ભગવાનના સુદર્શન ચક્ર પર વસેલું છે. જે લોકો હરિ-બાધિની અને હરિશયનીના દિવસે ભગવાનના દર્શન માટે ઉત્કંઠિત રહે છે, તેમની ત્રિલોકેશ્વર ચક્રપાણિ ઇંટ પર ઉભેલા ભગવાન વાટ જુઓ છે. તેમનું રૂપ મધુર છે, તેમનું નામ મધુર છે, તેમનો યશ મધુર છે, તેમનું સર્વ કાર્ય મધુર-ગમ્ય મધુરજ છે.” આજ નામદેવની વિઠ્ઠલ-ઉપાસનાનું સદસ્ય છે.

એક સ્થાન પર નામદેવજીએ કહ્યું છે કે “તે પુરુષોત્તમ ! આપના પ્રેમથી હું જતનેજ પાંચાક આવેલા થઈ માટે. અને આપનો નિઃશય શરીર અને આત્મા જેવા છે. પરંતુ એ જ સુખ આપજ છે.” આ પ્રમુખ વાનિમા

નામ-રૂપોના અલંકાર તેમણેજ તમને પહેરાવ્યા છે. વાસ્તવમાં આપ તો નામ-રૂપ અને લૌતિકુળથી પર છો. આ સર્વ આપને લકતોથીજ પ્રાપ્ત થયેલ છે. લકતોના કારણેજ આપ લકતવત્સલ કહેવાઓ છો. આપની ગોટાઈ અમારા લીધે છે. અમો જેવા આપને માટે ગાંડા બની રહીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે આપે પણ અમારે માટે ગાંડા બનવું જોઈએ. જો એમ ન બને તો અમને શું તુકસાન છે? અમારા પ્રેમ-સુખને તો આપ લઈ શકતા નથી? ” નામદેવના પ્રેમ-કલહનો આ એક નાનો નમુનો છે.

ધૃતિપ્રેમની પ્રબળતા, લાવનાની તીવ્રતા અને સર્વ-સ્વત્વ અર્પણ, આમાં આત્મ-નિવેદનની પરિપૂર્ણતા છે. જ્યોત-સ્વમાદિ સર્વ અવસ્થાઓમાં લગવાનના સિવાય કંઈ પણ પ્રિય ન લાગવું-તત્ત્વિચ્છન્તનં તત્કથનં અન્યોન્યં તત્પ્ર-યોગનમ્ । લાગવતની આ ઉક્તિ અનુસાર લગવાનના ગુણા-નુવાદમાંજ નિમગ્ન રહેવું અને શરીર-વાણીસહિત મનનું ભગવત્પ્રેમમાં સમાઈ જવું એજ લક્ષિત છે. આ પ્રકારનો હર્ષભ પ્રેમ લગવાનની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.

માત્ર અભ્યાસ કરવાથી મનુષ્ય તેને મેળવી શકતો નથી. ભગવાનની કૃપાથીજ એક માત્ર લગવાનમાં પ્રિયતમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. જેના મનમાં લગવાન પ્રિયતમ થઈ જાય, તેને ભગવાનનું સ્થાન, ભગવાનની ભૂતિ, ભગવાનના ગુણાનુવાદ, ભગવાનનો ભક્ત, ભગવાનનું નામ, ભગવાનની ચર્ચા આદિ ભગવત્સંજ્ઞાથી પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રિય બની જાય છે. ધૃતિપ્રેમના નિરતિશય સુખનો લોભી મનુષ્ય આ સુખને પણ માત્ર માટે પણ છોડી શકતો નથી. નામદેવ-જની મમસ્ત વાણીમાં આ પ્રકારનો મહાન પ્રેમ ભરેલો છે.

નિંતા સ્વભાવથીજ ઉદાર હૃદયના હોય છે. તે કોઈની નિંતા કરતા નથી, પરંતુ પાપાંડીઓનો દંભ જતાવીને મ.પકને સાવધાન કરવા માટે તેમના હૃદયોનું દિગ્દર્શન તેમને કરાવવું પડે છે, અને એમ નામદેવજીએ પણ કર્યું છે.

પ્રસિદ્ધ સંત શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજને એક વખત નામદેવજીના સંગની ઇચ્છા થઇ. તેમણે નામદેવજીને તીર્થ-યાત્રામાં સાથે આવવા કહ્યું. નામદેવજીએ કહ્યું કે, આપ મને ભગવાન પાસેથી રજા અપાવો તો હું તમારી સાથે આવું. જ્ઞાનેશ્વરજી નામદેવના સંગની ઇચ્છા કરે છે એ જ્ઞાનીને ભક્તની ઇચ્છાને કદપતરુ સરળા ભગવાને નામદેવની પ્રશંસા કરી જ્ઞાનેશ્વરજીને કહ્યું: “નામદેવ મારો મોટો લાડીલો છે. હું તેને મારાથી ક્ષણભર પણ દૂર કરી શકતો નથી. તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે લઇ જાઓ, પરંતુ તેની અંભાણ રાખજો.” એટલું કહી ભગવાને જ્ઞાનેશ્વરજીને નામદેવજીનો હાથ સોંપી દીધો. એકાંતિક ભક્તિની સાથે સર્વ-વ્યાપી જ્ઞાનનું સંમેલન હોય તેવું જ્ઞાનેશ્વર અને નામદેવનું મિલન હતું.

નામદેવજી જ્ઞાનેશ્વરની સાથે ભગવત્ સ્વર્ગ કરવા લાગ્યા. પરંતુ તેમનું ચિત્ત તો શ્રીપાંડુરંગના ચરણકમળ-માં જ ચોંટીકેલું હતું. તે કહેતા હતા: “હે પાંડુરંગ ! તમારા વિચારગતી માટે હૃદય ચીરાઈ જાય છે. મને ઘણા ઉદ્દેગ રહે છે. મારે તો તીર્થ, વ્રત, ધર્મ, અધર્મ સર્વ કાંઈ તમેજ છે...” જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ તેમને અનેક પ્રકારે સાંવળ આપી કહેતા કે “તમને ધન્ય છે કે આવો પ્રેમ તમને પ્રાપ્ત થયો છે. તમે જ્યારે એક શા માટે કરો છો ? ભગવાન નરસિંહજી છે. તમે એ હૃદયમાં પાડો છો.” તેના જવાબમાં નામદેવજી કહેતા : “જી હા હું કહેવું ચલાવું છું. પરંતુ મને તો

જનાંજ વિનયમૂર્તિ નામદેવજીએ માફ કરી જની માનેશ્વર-
ના ચરણ પકડી લીધા અને કહ્યું કે “મને તો પાંડુ-
રંગની કૃપાનોજ બદોન છે. આજે જાન મારા આશ્રમાં
ક્યાંથી ? મારામાં જાન પણ નથી તેમ હું બહુમુલ્ય પણ
નથી. એટલા માટે બચવાને મારા ત્યાજ આપને સોંપી છે.
આપનો પ્રથમ જોવા છે કે, જેવા કષ્ટપૂર્ણ લીનની પાસે
ધામતા હશે, અમરતા કામધેનુ કોઈ દરિદ્રી પાસે પાતાની
મરીજાઈ જતાયે. જેમ જલ્પાય છે કે આપ વિનોદથી આંગે
પ્રથમ પૂછી માફ મુખ્ય વધારો છો.” આથી માનેશ્વરજીએ
કહ્યું—“હું તમારાજ મુખે અનુચિત સાધન સાંભળવા માગું
હું. તમે તો જગવાનના પ્રેમજાંઘરી છો. તમારી રત્ન
પૂર્ણ વાતો સાંભળવા માટે મારા જાન આતુર જાન્યા છે.
એટલા માટે મને તમારા અનુજાવની વાતો જરૂર જતાયો.”
માનેશ્વરની આ આજ્ઞાથી નામદેવજી કહેવા લાગ્યા:

‘હું મું દહું, મને તો નામચંદ્રીતંત્રજ ગિય છે.
તેમની આંખે બીજાં સાધન બધાં અને કષ્ટપ્રદ પ્રતીત
ધાય છે. એજ બજન છે. ગુણદોષો તરફ ન જોતાં સર્વ-
ની આંખે આંખી નમતાથી બાલહાર કરવા એજ વંદન છે.
તેનાથી અંતઃકરણ પ્રગટ રહે છે. એથીજ સાત્ત્વિકતા પ્રાપ્ત
ધાય છે. અમરત વિશ્વમાં એકમાત્ર વિઠ્ઠલને જોયો અને
એ જગવાનના ચરણોનું હૃદયમાં અષાંઠ સ્મરણ કરવું એજ
ઉત્તમ ધ્યાન છે. જેમ તરણ નાદથી મોહિત જની
દેહની શુદ્ધિ ભૂલી જાય છે, તેવીજ રીતે ગુણના ઉચ્ચ
રણ થઈ નામસ્મરણમાં મનને દહતાથી લગાડી તણી
જની જલ્પુ’ એ પ્રેમગુક્ત ધ્રુવણ છે. ભુંગદ્રીટન્યાયજ
જગવનના ચરણોનું દદ અનુસંધાનજ ઉત્તમ નિદિધ્યાસ
છે. સર્વબાવશી એકમાત્ર વિઠ્ઠલનુંજ ધ્યાન, સર્વ ભૂતોમ
તેમના સ્વરૂપનું અવલોકન, રજ અને સમસરહિત જની
સર્વથી આસક્તિ લઠાવીને કેવળ પ્રેમસુધારણનું પાન કર
તે ભક્તિ છે. અનુસંગથી એકાંતમાં ગોવિંદનું ધ્યાન કર
ગિવાય અન્ય ક્યાંય વિશ્રામ નથી. આ વચનો પ

પરમ ઉદાર, સર્વજ્ઞ મારા પાંડુરંગે મને કહેલાં છે.” નામદેવની આ દિવ્ય વાણી સાંભળીને જ્ઞાનેશ્વરજી ઘણાજ પ્રસન્ન થયા.

આ પ્રકારે તીર્થયાત્રા કરતાં કરતાં પ્રભાસ, દ્વારિકા આદિ ક્ષેત્ર અને અન્યાન્ય મોક્ષપુરીઓનાં દર્શન કરી તે જગ્ગે જ્ઞાની ભક્તો પાછા ફરતા હતા. રસ્તામાં બિકાનેર પાસે કૌલાયતજી નામનું ગામ આવ્યું. તેમને જાનેને ઘણીજ તરત લાગી હતી. પાસેજ એક કૂવો હતો પરંતુ તેમાં પાણી ન હતું. જ્ઞાનેશ્વરજી સિદ્ધિપ્રાપ્ત થોગી હતા. તેમણે લઘિમા-સિદ્ધિ દ્વારા કૂવાની અંદર જમીનમાં પ્રવેશ કરી જળ પી લીધું અને નામદેવજી માટે જળ લઈ ઉપર આવ્યા.

પરંતુ નામદેવજીએ તે જળ પીધું નહિ. તે ભાવ-મગ્ન બની કહેવા લાગ્યા કે “શું મારા વિકૃલને મારી ચિંતા નથી?” ભગવાન તો ભક્તની સેવાનો અવસર શોધ્યા કરે છે; તો પછી આ વખતે શા માટે ભૂટી જાય? ભગવન્દ્રુપાથી કૂવો જળથી ઉભરાવા માંડ્યો. ભક્તના પ્રેમ-બાંધનને પ્રભાવ જોઈને જ્ઞાનેશ્વર આશ્ચર્યચકિત બની ગયા. તેમણે નામદેવને ભાનમાં આણ્યા અને ગાદ આસિંગન આપી. તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. નામદેવે તેમનાં અંગેનાં પ્રશ્નો કર્યા. કેટલાક દિવસ પછી વાત્રા પૂરી કરી તેમને પાછા કહ્યા.

નામદેવે જ્ઞાનના પ્રાપ્તિથી વધારા વિકૃલને લેવા થયા

કેવું ? જ્યાં આગળ વૈષ્ણવોનો મેળો ન હોય અને મનુષ્યો દરિદ્રતા ચાલતી ન હોય તે દેવ કેવું ? આ મર્મ જ્ઞાનનો પંદરપુરમાં વિદ્યુતજ્વળના ચરણોમાં છે એટલા માટે તે જ્ઞાનના સિવાય બીજા કશાને લાગુ નથી. પંદર પંદર મારા પર દૃષ્ટા કરી સર્વત્ર પંદરપુર કરી રીપું અને માદ કરતાંજ આપે દર્શન આપ્યા કર્યો. ”

જ્ઞાનેશ્વરજીના સમાધિસ્થ થયા પછી કરી એક વખત નામદેવજી ઉત્તરદિગ્દર્શમાં ગયા હતા. નામદેવને વીંધાળા ખેતર પાસેથી પૂર્ણજ્ઞાનનો બોધ મળ્યો હતો તેટલા માટે તે તેમને પોતાના ગુરુ માનતા હતા.

નામદેવજીએ આયુષ્યનો પૂર્વાર્ધ પંદરપુરમાં અને ઉત્તરાર્ધ પંચગ આદિ પ્રાંતોમાં ભક્તિનો પ્રચાર કરતા-માં વીતાવ્યો હતો. તેમની ભક્તિ ઉચ્ચ કોટિની હતી.

ભગવાને આ ભક્તને જાદુજ દુર્લભ ગણાવ્યા છે, જે સર્વત્ર સર્વમાં ભગવાનનેજ દેખતા હતા. વાસ્તવમાં તેજ મનુષ્ય ધન્ય છે કે જે સર્વત્ર ભગવદર્શનનો અભ્યાસ કરે છે અને તેમાં સફળતા મેળવે છે. શ્રીનામદેવજીમાં આ સર્વત્ર ભગવદર્શનની નિષ્ઠા ઘણાજ સારા સ્વરૂપમાં પ્રકટ હતી. તે જ્યાં રહેતા, જે કોઈ ચીજને જોતા, તેમાં તેમનું મન ભગવાન સિવાય કશું જોતું ન હતું, તેમના જીવનની આ વાતને મુદ્દ કરવાવાળી ઘટનાઓમાંથી કેટલીક આ નીચે આપવામાં આવે છે:-

(૧) એક સમયે નામદેવજીની ઝુંપડીને આગ લાગી. આગ એક જાળુએ હતી. તે તો પ્રેમમસ્ત જાની બીજી જાળુએ રાજેલી ચીજો ઉઠાવી ઉઠાવીને ફેંકવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “ પ્રભુ ! ખૂબ આવ્યા. આજ તો લાલ જીલ કાઢીને આવ્યા છો ! પરંતુ એક તરફજ શા માટે આવ્યા ? એક તરફની ચીજોને આપે ગ્રહણ કરી તો બીજી જાળુની ચીજોએ શું માપ કર્યું કે તે આપની

કૃપાથી વંચિત રહી ? પ્રભુ ! તેને પણ ગ્રહણ કરો.” આમ કહી કીર્તન કરવા લાગ્યા અને નાચવા લાગ્યા. કેટલાક વખતે આગ શાંત પડી. નામદેવ ઘર વગરના થઈ ગયા. વર્ષાઋતુ હતી—ક્યાં રહે ? ભગવાને પોતે જાતે મજૂર બની તેને છાથી દીધી. ત્યારથી એ પ્રભુ નામદેવજીની છાપરી છાવાવાળા બન્યા અને મશહૂર થયા.

(૨) એક સમયે નામદેવજી કોઈ ગામમાં થઈ નીકળતા હતા ત્યાં એક સૂના મકાનમાં ઉતર્યા. તેમાં કોઈ પ્રહારાદ્ય રહેતો હતો. લોકોએ કહ્યું:—“મહારાજ ! આ ઘરમાં રહેશો નહિ, તેમાં ભૂત રહે છે અને તે અધીર રાત્રે આવી આમાં રહેનારને મારે છે.” પરંતુ નામદેવજી તો સર્વમાં ભગવાનને દેખતા હતા. તેમણે કહ્યું: “ભૂત તો મારા વિકૃત્ત બન્યા હશે. તે તો નિર્ભયતાથી હસવા લાગ્યા અને ત્યાં રોકાયા. અધીર રાત્રિનો સમય થયો. ભૂત આવ્યો. તેનું શરીર ઘાગૃંજ લાંબુ પડોળું અને ચહેરો બયાનક હતો. નામદેવજીએ તેને જોઈ ભગવદ્ભાવથી પ્રભુમ કયાં અને નીચેનું પદ ગાવા લાગ્યા અને કીર્તન કરતા નાચવા લાગ્યા—

જલે વચરે લગેકનાથ,

ધનની પાવ વર્ષાદા નાથ, જોગન ભર કે લાગે દાથ.

જિવનનાકેલિક પાન ન રાધે, અનિબન નાજ મનમે આથ.

નાનકેવર તુલસી ચારણ, કીર્તે મીશ આજ મનાથ.

સવર પદ પદ મહત ભરે નયન પદ પ્રેમ તુલન.

ફત્તો આવ્યો અને માંમાં ફાટીને લઈને દોડ્યો. જેટલામાં નામદેવજી આવી પહોંચ્યા. ત્યાંમાં ભગવાનને જોવાવાળા બહુજેઠા નામદેવ પોતી ફોટીની દાગમાં લઈ જોડના જોડના ધરણી ખાતે દોડ્યા:

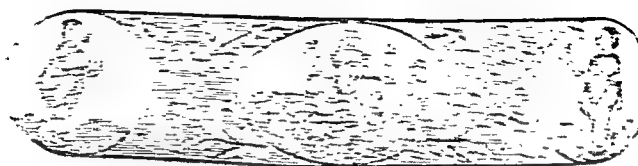
“ભગવાન! ફાટીને પો વગરની છે, લખી છે, નાખ-
દેલી નથી. મને મી લગાડવા દો, પછી જોગ લગાવો.”
ભગવાને ફત્તરાનું રૂપ ન્યાગી દઈ કાળવક ગદા પાશુ કહેલું
પોતાના દિવ્ય મનુષ્ય રૂપનું તેમને દર્શન કરાવ્યું.

નામદેવની બહિન કેટલી ઉચ્ચ હતી તેનું મનુમાન
ઉપરુંકન પટનાજોગી મઈ જશે. અનેક દોકાને બહિન-
માર્ગમાં લાવી પિ. રા. ૧૪૦૭માં ૮૦ વર્ષની ઉમરે
આ નમ્બર દેહ ત્યાગીને તેજો પરમધામમાં પધાયો. મહા-
રાષ્ટ્રમાં નામદેવજી વારકરી પંથના એક પ્રકારના સં-
સ્થાપક કહેવાય છે.

જોડો બહુ અને તેના ભગવાનની વચ.

(“ વિશ્વજોડિ”ના એક આંક ઉપરથી)

१६-मक माधवदास

[illegible][illegible]

प्रसाद का धाल नदी' मिला. सणको गल आश्वय' हुआ. चारों ओर जोर होने लगी. सारी पुरी के जोरने पर भी धाल का पता नही लगा. अंत में पंटे माधवदासल की कुटी में पहुँचे. वहाँ उन्हें धाल दिभलायी दिया. तब तो उन्होंने ओर समझ ले ल कर डाल-डोठरी में धाल दिया और गहुत मार भारी.

वहाँ से लगवान की आरती करने के लिये पंटे मंदिर में आये, पर वहाँ के दस्य के देण सण आश्वय-अकित हो गये. उन्हें मंडारान के विश्रुत पर स्पर्ध धाव लगे हुये दिभलायी पडे, सणमें 'त्राछि, त्राछि' मय गयी, सण लगवान के मंदिरद्वार पर गैठ गये. सारी रात गीत गयी. अंत में ओक पूजारी के स्वप्न में दर्शन हुआ. लगवान ने कहा कि 'माधवदास मेरा लक्ष्म है. उसको ले चोट लगी वह मुझको डी लगी है. वह धाल तो स्वयं मैंने डी लेता था. लज्जा, तुम 'सण उ-सके अरजों में पड कर अपने अपराध के क्षमा करवाओ.' मंदिर क्या देर थी, सण लक्ष्म माधवदासल के पास दौटे और ल कर उनके अरजों में गिर पडे. लक्ष्म गडे दयालु होते हैं; कोछ कितना डी अपराध क्यों न करे, वे उस-के ध्यान में ली नही लाते; उलटे प्रभु से उसके लक्ष्म की क्षमा किया करते हैं. लक्ष्म माधवदासल भी लगवान के सखे लक्ष्मोंमें से थे. उन्होंने सणको सांत्वना दी और गडे प्रसन्न हुये. उस दिन गडे समादेश में से लगवान की पूजा की गयी.

माध का भडिना था. कडाके का लक्ष्म पड रहा था सण घरों में घुस कर आराम से सो रहे थे, अ. माध दासल डी वस्त्रहीन थे. वे उस अमल्य हड-में गिना डी वस्त्र के जगदीशल के द्वार पर ल कर ना गये. लग-वान सर्वान्तर्धी है, पूजारियों के आशा हुई कि माधव-दास गालर पडे हैं, उन्हें हमारी रज्ज उड़ा दो.

पूजारियों ने उसी समय आज्ञा का पालन किया। रन्ध्र
ओढते ही माधवदासजी का सारा जडा लाग गया।

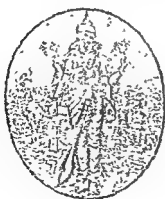
एक बार माधवदासजी को रेचक रोग हो गया।
बार-बार दस्त होने से वह व्याकुल हो गये। लकट की
सेवा में स्वयं लगवान आ उपस्थित हुये और एक सा-
धारण साधु का वेष धर लगवान ने उनकी सेवा की। थोड़े
दिनों में ही उनका रोग भिट गया।

लकट माधवदासजी नित्य लीज मांगा करते थे।
लीजमें जो मिलता, उसीमें संतुष्ट रहते थे। पुरी में एक
गडी कंठूस वैश्यकन्या निवास करती थी। माधवदासजी
जब उसके यहां लीज मांगने जाते तो वह किसी-न-
किसी काम का गलाना कर लीज नहीं देती थी। एक दिन
वह बीमार हो रही थी। देवात् उसी समय माधवदासजी
पहुंच गये और लीज मांगने लगे। वैश्यकन्या को मा-
धवदासजी पर कांथ आ गया, उसने बूढ़ा साढ़ करने के
बीचों में ही उनकी ओड़ी में जल दिया। लकट माधव-
दासजी प्रसन्न हो गये। उन्होंने उस छपटे को समुद्र पर
ला कर धोया और फिर उसी गली गया कर जला दिया।
उस छपटे के साथ ही लकट के प्रलय का दिन वैश्यकन्या
की दुर्गति भी बन गयी। दूसरे दिन माधवदासजी
उसी छपटे के साथ ही लकट के दिये गये जल को गढ़ लें
रही थीं। देवों के अंगुष्ठों ने जल को माधवदासजी के

પંડિત માધવદાસજી કે પાસ ગયા. ભક્ત માધવદાસજી
કી કુટી પર લોગોં કી બીડ જમા હો ગયી. સળ વિદ્વાન
ભી વહાં જૂટ ગયે. શાસ્ત્રાર્થ મેં સર્ત રક્ષી ગયી કિ
નિસકા પરાજય હો વહ તિરસ્કારપૂર્વક પુરી સે નિકાલ
દિયા જાય, પર વાસ્તવ મેં ભક્ત માધવદાસજી વિદ્વાન
ઔર શાસ્ત્રાર્થ કરનેવાલે પંડિતોં મેં નહીં થે, વે તો ભ-
ગવાન કે અનન્ય ભક્ત થે. પ્રભુ અપને ભક્ત કા અપમાન
કૈસે દેખતે ? ભક્ત કો ભગવાન કી સહાયતા મિલ ગયી.
માધવદાસજી ને દિગ્વિજયી પંડિત કો પરાજિત કર દિયા.
પુરીકી વિદ્વન્મંડલીને ઉસ દિગ્વિજયી પંડિત કો પુરી સે
નિકાલ દિયા.

જીવન કે ગ્રેપ દિન ભક્ત માધવદાસજી ને સમુદ્રતટ
પર હી ગિતાયે. અંત મેં પુરી મેં હી અપને ધસ પાંચ-
ભૈતિક શરીર કો ત્યાગ કર વે ભગવાન કે દિવ્ય ધામ
કો સિધાર ગયે.

(“ કલ્યાણ ” ના એક અંકમાંથી)

૧૭-સદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી

(અનુવાદક: શ્રી. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા ખી. એ.)

શ્રીસદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી એક એવા મહાત્મા થઈ ગયા છે કે જેમને લીધે ભારત ભૂમિને તીર્થરૂપ માની શકાય છે. માયામોહમાં ફસાયેલાં પ્રાણીઓના ઉદ્ધારને માટે ભગવાનની અપાર કરુણામયી આજ્ઞાથી પ્રત્યેક યુગમાં કોઈ ને કોઈ અલૌકિક શાન્તિશાળી મહાપુરુષ આ લોકમાં અવતાર ધારણ કરે છે અને તેઓ પાતાના અસ્થિ તથા તપના પ્રભાવથી ઈશ્વરની સત્તા ઉપર મનુષ્ય-લોકનો વિશ્વાસ દૃઢ કરી જાય છે. એવા અમરકારી મહાપુરુષોમાં સદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી આદરપાત્ર છે.

વિદ્યાર્થી અવસ્થા

આત્મની સમજણ દોઢમો વર્ષ ઉપર આત્મમંડળમાં કાવેરી નદીના પવિત્ર તટ ઉપર આવેલા કંઈક ગામમાં સેતુને જન્મ લેતા હતા. તે સેતુ અલેક્ષ્ય સમયના કે કહેવોને પ્રચલન થયે ન હોય એટલે કહેવા પામતા

કેવું છે. બીજે નંગરે મલયાલી શ્રી જેડેસ રત્ના. તેમણે
 'આખ્યા-પણી' 'દયામનક' આદિ ગ્રંથોની રચનાથી
 અધ્યાત્મિકતાનું સમમાનિત માનન પ્રાપ્ત કરેલું છે. સીલ
 રત્ના મહાવૈયાકરણી સાધના શાસ્ત્રી. તેઓ તેા રાજ એ
 જ રત્ન કરતા છે: "મહામાણ્યં યા પટનીયં મહામાણ્યં યા
 પાત્નીયમ્." આમની આગે આગે નંગરે રત્ના સદાશિવેન્દ્ર
 સરસ્વતી, જેમને હીંમે આખ્યા દક્ષિણ પ્રાન્તનું મસ્તક ઉંચું
 કર્યું છે. એ આરે વિદ્યાથી આર વેદ. આર શુકિતના ભેદ
 અને સતકાદિ આર જાતબદ્ધચારીઓની નમાન, વિદ્યા,
 વિનય તથા તપથી સંપન્ન જનીને સંસારને આનંદિત
 કરતા, બીજના ચંદ્રની પેઠે પ્રતિપક્ષ ઉત્તતિ પામવા લાગ્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ

સદાશિવેન્દ્ર તમબન ગ્રામાં શાસ્ત્રોના આરા જ્ઞાતા
 ગન્યા. ન્યાયમાં તેા એ મુદ્ધર ગણાતા, એમનો વિવાહ
 બધપણથી થઈ ચૂકયો હતો. કુટુંબીઓના આગ્રહથી એ-
 મને યુરુકુળ છોડીને ઘર આવવું પડ્યું, અને પાતાની
 મુશ્કાલી વિરુદ્ધ ગૃહસ્થધર્મમાં ચિત્ત લગાડવું પડ્યું.
 ઘરમાં નવી દુનિયા અને નવો સમાવેશ જોવામાં આવ્યો.
 આથી એ તેા સ્વદેષ કાંઈમાં જ જાડુ ગભરાઈ ગયા. વૈરા-
 ગ્યનો તરુણારુણ સૂચી એમના નિર્મલ અંતઃકરણરૂપી
 ગગનમાં અદ્ભુત કાન્તિની સાથે ઉદય પામ્યો.

આથી એઓ, ચદ્દરેવ વિગ્જેત નદ્દરેવ પ્રમજેત્
 એવી વેદ-પુરુષની આજ્ઞા અનુસાર, તેને યથાર્થ રૂપમાં
 પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી, અનાયાસે જ જંધુઓની સાથે-
 નો નાતો તોડીને ઘરમાંથી નીકળી ગયા. વર્ણાશ્રમની
 ઔપાધિક સીમાને ઓળંગીને એઓ સ્વદેષ સમયમાં જ
 પરમહંસ દશાએ પહોંચી ગયા અને જાવાપીવામાં સમ-
 તાનો વ્યવહાર ગ્રહણ કરીને દેહ-યાત્રાનો નિર્વાહ કરવા
 લાગ્યા. એમની ઉન્મત્ત તથા નિઃસ્પૃહી દશાને જોઈને લોકો
 એમને પાગલ અથવા ઢાંગી પણ કહેવા લાગ્યા. અજ્ઞાની
 આ. ૧૮

જન તો મોટા વિદ્વાનને એમ કહ્યાજ કરે છે, પણ સદા-
શિવના જેવા પૂરા આત્મનિષ્ઠ ઉપર આવી વાતોની કંઈ
અસર થાય એમ ન હતું.

યોગશિક્ષા

હવે એમને યોગ શીખવાની ધૂન લાગી. આ ઇચ્છા
પૂર્ણ કરવા માટે એઓ બહુ દિવસ સુધી કોઈ સારો ગુરુ
મેળવવાની શોધમાં રહ્યાં. અંતે એમને યોગીરાજ પરમ
શિવેન્દ્ર નામે પડિતજી મળી ગયા. તેમણે એમની દશાની
પરીક્ષા કરી લીધી અને એમને એ વિદ્યાનું પાત્ર સમજી-
ને બહુ પ્રેમથી યોગવિદ્યાનું રહસ્ય સમજાવ્યું. સદા-
શિવેન્દ્રે થોડા જ સમયમાં યમ, નિયમ, આસન, ધારણા,
ધ્યાન, સમાધિ આદિ દ્વારા આત્મસાક્ષાત્કારનો આનંદ
પ્રાપ્ત કર્યો. યોગની કળામાં એમણે બહુ શીઘ્રતાથી પૂર્ણ
રીતે પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી અને સદ્ગુરુની કૃપાથી હૃદય-
કમલ-કોશનું વિકાસ કરીને પરમ જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર
ધરાથી એઓ સિદ્ધ દશાને પહોંચી ગયા. એમનો અભ્યા-
સ એટલો વધી ગયો કે હવેથી એ “સંયમી સાર્વભૌમ”
ને નામે ઓળખાવા લાગ્યા. આવડે આવી જગ્યામાં એમણે
એક નાનકડું “આત્મ વિદ્યાન” નામનું કાચું કબજું રાખ્યું છે,
જેમાં અત્યંતે અત્યંતે મહત્ત્વની મહત્ત્વની વસ્તુ છે, અને સાંચ-
નું નથી. આવી જગ્યા છે કે અત્યંત કલ્પન કૃતિના નથી
પણ નાનકડું કાચું વિદ્યાનું કાચું કાચું છે તે પ્રકાર છે છે.

દિવસે વધતો ગયો, તેથી કેટલાક અગ્રહિણ પંડિતોએ એમના આવા વ્યવહારની વાત પરમ શિવેન્દ્રજીના કાન સુધી પહોંચાડી. એમને પણ સદાશિવનો આ સભ્યતા-રહિત વ્યવહાર અનુચિત લાગ્યો તેથી ક્રોધાવિષ્ટ થઈને એમણે સદાશિવને કહ્યું કે “ શીજો છો યોગ, પણ તમારા જીવનમાં એનો ઉપયોગ કેમ કરતા નથી ? તમારી નિરંકુશ વાણીને શું તમે સંયમનું મત શીખવી નથી શકતા ? ”

સદાશિવના આચા હૃદયની ઉપર આ શબ્દોનો વિચિત્ર પ્રભાવ પડ્યો. એ શબ્દ એમના હૃદયમાં જડાઈ ગયા. શુરભક્ત સદાશિવે શુરને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રણામ કર્યા અને પોતાના અપરાધની દામા માગી. એટલાથી જ સંતુષ્ટ ન થતાં, નિર્મલ હૃદયે સદાશિવે શુરની આજ્ઞાનો આદર કરતાં કરતાં એવી લીધ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, હવેથી મરણપર્યંત હું મૈત્ર્ય મતમાંજ જીવન વિતાવીશ. આવી પ્રતિજ્ઞા આંલળીને શુરજી બિચારા બહુ દુઃખી થયા. સદાશિવને એમણે ઘણું ઘણું સમજાવ્યા અને એ પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવા કહ્યું, પરંતુ આડીં તો સદાશિવની જગાન બંધ થઈ ચૂકી હતી-જગાન પર પ્રતિજ્ઞાનું તાણું દેવાઈ ગયું હતું. તેથી આખરે આચાર્યને મૌન-યોગી થવાની અનુમતિ આપવી પડી, અને ત્યારથી સદાશિવ મૌન દશામાં પડ્દિયું દમન કરતાં કરતાં-ફરતલ મિક્ષા-તરતલ ઘાસઃ એ સૂત્રને અવલંબીને સુખમાં સમય વીતાવવા લાગ્યા.

પોતાના શિષ્યની આવી ઉન્નત દશા દેખીને પરમ શિવેન્દ્ર યોગી પ્રમત્ત થયા, પણ એમને એટલો ખેદ રહેવા લાગ્યો કે, મારા શિષ્યના જેવો હું સંયમ કરવાને સમર્થ ન બન્યો. એમની આ દશા નીચેના પદ્યમાંથી પ્રતીત થાય છે:—

उन्मच्चवत् संचरतीह शिष्यस्तवेति लोकस्य वचांसि शृण्वन्॥

खिद्यन्नुवाचास्य गुरुः पुराहो ह्युन्यत्तत्ता मे न हि तादृशीति॥x

ત્રણ માસની સમાધિ

મૈત્રી થયા પછી સદાશિવેન્દ્ર પર મસ્તી અને નિરી-
હતાનો રંગ દિન પર દિન ઘેરો થતો ગયો. પોતે વનમાં
તથા નિર્જન સ્થાનોમાં રહેવાનું અધિક પસંદ કરતા
હતા. એવાં સ્થાનોમાં રહીને એઓ પોતાની સમાધિનો
અભ્યાસ અધિકાધિક કરવા લાગ્યા. એક વાર એવું બન્યું
કે પોતે કોડિમુડિ નગરની પાસે કાવેરીની ધારામાં એક
નાની ટેકરી ઉપર કેટલાક દિવસથી રહેતા હતા. ઋતુ
વરસાદની હતી. દૈવવશાત્ નદીમાં ભયંકર પૂર આવ્યું,
જેથી કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષ ઉગડી ગયાં અને આસપાસ-
નાં ગામડાં તળાઈ ગયાં. સદાશિવ પણ નદીના પ્રવાહમાં
તણાવા લાગ્યા અને પાણીના જોરથી આવે જતાં જતાં
કોઈ ઉંડા ખાડામાં ભરાઈ ગયા. આસપાસનાં ગામવાળા-
ને આ જોવાથી ઘણો ખેદ થયો, પણ તેઓ સ્વામીજીને
આ આપત્તિમાંથી બચાવી શક્યા નહિ. ત્રણ માસ બાદ
નદીનો પ્રવાહ સૂકાઈ ગયો અને ગામના લોકો પોતાની
એનીના કામ માટે નદીમાં વાના નાના કાચા ફાંખો ખોદવા
લાગ્યા. ખોદતાં ખોદતાં એક અગ્નિની કોદાળી કોઈ
કરિન પદાર્થ કોટે અથડાઈ. તેજ ઘણું તેજ કોદાળી બ-
હાર કાઢીને કોયું તે. તે કેટલી બળવેથી જળાઈ. બધા
લોકો આ કોઈ અશ્વર્યના કુળી ગયા. પછી એમણે બધાએ
સમીપે જઈને જોયું તો તે પદાર્થની ધીમે ધીમે એ સ્થાન

કે માયા કે ચિત્તક્ષમ ? એમાંનું શું હશે તે તેઓ નક્કી કરી
સકયા નહિ. સદાશિવે સર્વને માટે પ્રસાદ આપી આપ્યો
અને સૂર્યોદય થતા પહેલાં તો સૌને પાતપોતાને ઘેર
પાછા પહોંચાડી પણ દીધા. ઘરવાળાં જ્યાં જબરાઈ જયાં
હતાં. તેમને બાળકોએ આ આત્મર્થિકતા કહી ગ્રંભજાવી
અને પ્રભાતરૂપ પ્રસાદ પણ હાજર કર્યો. પછી કંઈ શંકા રહે ?

એમ કહે છે કે, મહાશિવરાત્રિએ આ શિવભક્ત
યોગિરાજ, રાતે કાશી, મડુરા, રામેશ્વર આદિ દિવ્ય ક્ષેત્રે-
માં એકજ રાત્રિમાં ભગવાન શંકરનાં દર્શન કરી આવતા
એમ તે તે સ્થળના નિવાસીઓએ જોયું હતું. એમના મહિ-
માનું વર્ણન કરવાવાળાઓ એટલે સુધી કહે છે કે, એઓ
યોગબલથી મુશ્કેલીમાં તુર્કસ્તાન સુધી ફરી આવ્યા હતા ! !

x

x

x

x

(૩)

એક મહાભૂખી બ્રહ્મચારી કાળા અક્ષરને કૂટી મારે
એવા હતા, પણ સદાશિવની સેવા તનમનથી કરતા હતા.
એમની સાચી શ્રદ્ધાભરેલી સેવાથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઈ
ગયા. બ્રહ્મચારીએ પ્રાર્થના કરી કે મને પણ, બાળકોની
પેઠે યાત્રાનું કષ્ટ ન પડે એમ, શ્રીરંગનાથજીનાં દર્શન
કરાવો. સ્વામીએ તેને આંખો બંધ કરવાનો ઇશારો કર્યો.
તેણે આંખો જોલી તો પોતાને સદાશિવની સાથે ભગવાન
રંગનાથના જ મંદિરમાં ઉભેલો જોયો ! કેટલીક ક્ષણ પછી
સદાશિવ અંતર્ધાન થઈ ગયા. બ્રહ્મચારીએ મંદિરના ખૂણે-
જેણે તપાસ્યા પણ ક્યાંય તે દેખાયા નહિ એટલે એ પગ-
લાળા કરૂંની તરફ આવી નીકળ્યા અને કેટલાય દિવસે
યાં આવી પહોંચ્યા. આવતાંજ સ્વામીજીને સમાધિસ્થ
મેઢને તેમને બહુ આનંદ થયો, અને તેમણે એ વિદ્યા
પ્રીત્ત્વવાની ભિક્ષા માગી. દયાવશ થઈ એ ચતીન્દ્રે ધૂળમાં
૪૩ લખી દીધો, તેના અભ્યાસથી બ્રહ્મચારીમાં અદ્ભુત
સમકાર દેખાવા લાગ્યો, અને એ પ્રાન્તના લોકમાં સૌ

એમને સિદ્ધને નામે બોલાવવા લાગ્યા.

x

x

x

કપાઈ ગયેલો હાથ ફરીથી જોડાઈ ગયાની એક અત્યંત અદ્ભુત ઘટના પણ એમના ચરિત્ર સાથે સંકળાયેલી છે. એક વાર મસ્ત સદાશિવજી ફરતા ફરતા કોઈ મુસલમાન જમીનદારના જનાનખાના તરફ પહોંચી ગયા. સૂર્યનું પણ દર્શન નહિ કરનારી પરદાનશીન બીબીઓના આવાસની અંદર એક અવધૂતને પેસતો જોઈ નવાળ સાહેબ જુસ્સાથી બહાર નીકળ્યા. ક્રોધના આવેશમાં અંધ બનીને તેમણે સદાશિવ પર તલવારનો પ્રહાર કર્યો તેને લીધે એમના એક હાથની આંગળી કપાઈ ગઈ. પરંતુ આ ઘટનાથી સદાશિવની મૌનવૃત્તિમાં કોઈ વિકાર થયો નહિ ! એ તો એમ ને એમ ને ગજરાજની પંઠે નિર્વિકાર ભાવથીજ ધીમે ધીમે ત્યાંથી ચાલી ગયા ! એમની આવી મજબૂત હાલત જોતાં જ નવાળ સાહેબનો પિસો ઠંડોગાર થઈ ગયો અને પાતાની ભૂલમાટે એમને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. એમના મનમાં એવો જ નિશ્ચય થઈ ગયો કે, એ કોઈ સાચા જુદાદોસ્ત ફરીર છે. તેથી પાતાનો ગુન્દો માફ કરાવવાની અને એમની બદદુવામાંથી પાતાને બચાવવાની કેમકે તાણવેલી લાગી. તેથી એણે ઓવાની માફક એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા. આવી રીતે કેટલાક દિવસ નિરંતર પાતાની પાછળ તેમને લુપ્તતા જોઈને યોગિ-

પોતે યથેચ્છ દિશાએ ગગન કર્યું.

આ આશ્ચર્યભરેલી ઘટના એટલી પ્રસિદ્ધ છે કે એનું વર્ણન શૃંગેરી મહાના વિદ્વાન શંકરાચાર્ય શ્રીનૃસિંહ ભારતી સ્વામીએ સ્વનિર્મિત “સદાશિવેન્દ્ર સ્તુતિ” નામના કાવ્યમાં નીચે પ્રમાણે કર્યું છે:—

યોડનુપ્પન્નવિકારો વાહૌ મ્લેચ્છેન ચ્છિન્નપતિતેડપિ ।
અવિદિતમમતાયાસ્મૈ પ્રણતિં કુર્મઃ સદાશિવેન્દ્રાય ॥
પુરા યવનકર્ત્તનસ્રવદમન્દરક્તોડપિ યઃ
પુનઃ પદસરોરુહપ્રણતમેનમેનાંનિધિમ્ ॥
કૃપાપરવશઃ પદં પતનવર્જિતં પ્રાપયત્ ।
સદાશિવયતીદ્ સ મદ્યનવર્ધિ કૃપાં સિશ્વતુ ॥

અર્થ:—કોઈ મ્લેચ્છે પોતાના હાથની આંગળી પર કાપ મૂક્યાથી તે છિન્ન થયા છતાં જેમને જરાએ વિકાર ઉત્પન્ન થયો ન હતો એવા મમતાસહિત સદાશિવેન્દ્રને હું પ્રણામ કરું છું.

અગાઉ કોઈ યવનના પ્રહારને લીધે જેમને લોહી બહુ નીકળતું હતું, છતાં જેમણે, તે પાપીએ કરેલા પાદ-પ્રણામથી કૃપાવશ થઈને તેને ક્ષમા આપી હતી તે સદાશિવ યતિરાજ મારા ઉપર અનવધિ કૃપા કરે.

x

x

■

(૪)

જેવી રીતે સદાશિવેન્દ્ર, શ્રી શંકરાચાર્યની સુવંશી મોટી ગાદીના આચાર્યના ભદ્રિભાજન ગયા, એવીજ રીતે એના દાશિણ્યા સ્વરૂપે દ્વારા પદ્મ બહુ સન્માનિત થયા હતા. નવરાત્ર રાત્રીના અધીશ્વર મહારાજ વિજય રમુનાથ તોડમાને તો સમગ્ર આઠ વર્ષ સુધી એમની સેવા અપૂર્વ સલામી કરી હતી. ચેતીરાજે પ્રસન્ન

થઈને એમની પ્રબળતા રંજન માટે કેટલાક ઉપાય રેતીમાં લખી દીધા હતા અને બીજી વાતો બાણવા માટે પોતાના સહુપાઠી ગોપાલશાસ્ત્રીનું નામ સંકેતથી બતાવ્યું હતું. એ શાસ્ત્રીના વંશજો હજી સુધી ત્યાં રાજશુરુ તરીકે પૂજાય છે. આ રાજ્યમાં સદાશિવજીના ઉપદેશ અનુસાર શારદા-નવરાત્રિ મહોત્સવ, દક્ષિણામૂર્તિ પૂજા વગેરે બહુ ઠાઠમાઠથી હજી આવે છે. દક્ષિણામૂર્તિની પાસે જ પૂજનાં પ્રધાન દ્રવ્યોમાં, જે રેતી ઉપર યોગિરાજે ઉપદેશ લખી દીધો હતો તે પ્રતિષ્ઠા સહિત રાખવામાં આવે છે, અને તેની પણ પૂજા થાય છે.

આનંદાલની શિક્ષા-દીક્ષાના પ્રકાશમાં યોગીરાજનું સમસ્તારથુકા જીવન અસંભવ થટનાઓથી પૂર્ણ જણાય એવું છે. આ સમયનું એક સંદેશિકા એવું છે કે—
 પ્રકૃતિરેવ પરં વ્રત્ત ॥ પરંતુ સદાશિવનું જીવન “નેચર-સ્ટીડી”ની કોશીકા ઉપર કસવા જેવી વસ્તુ નથી. એ તો ભારતના યોગબળને એક એવા કાળને નમુનો છે કે ત્યારે આપણા દેશ આપણું સર્વસ્વ તથા સર્વ વિશેષતાઓ કમળમય ખેતર બનેલો. સિદ્ધ દોષ અનર્મળ હોય છે. એવામાં સર્વ સદ્ગુણોને આપણે સાંચારિક સ્થિતિમાં લેવા લેવા કેવી રીતે કરવું શકીએ? જે દોષ છે આ ભારતના અને આપણે તે કીર્તિ સન્નિધિને વેચાવવા દેવા. એ સિવાય અન્યક શું દેવી-પરમાત્મા અપાવેલો ને આપણે પ્રત્યક્ષ દેવી પ્રત્યક્ષ એક છે અને આપણે

પુરુષોમાં યોગીરાજ સદાશિવ આગ્રગણ્ય યાદ ગયા છે એમ કહેવામાં કેાઈ અતિશયોછિનો કોય આવે એમ નથી.

આવી રીતે પરમાત્મધ્યાનમાં રહી રહેલા આ મૌન-પ્રતી યોગીએ ચિરકાળ સંસારને યોગવિદ્યાના અદ્ભુત અમતકાર દર્શાવી લીલાનો ઉપખંડાર કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટ કરી, અને કહ્યું કે “ જ્યેષ્ઠ શુક્લ દશમીને દિવસે આ પંચસૌતિક શરીરનો ત્યાગ કરી હું બ્રહ્મ સાયુજ્યની પ્રાપ્તિ કરવા આહું છું. એજ દિવસે કાશીથી એક બ્રાહ્મણ બાણ-લિંગ લઈને આવશે. એ લિંગની સ્થાપના મારી સમાધિની સમીપ એક મંદિરમાં કરાવવી. ” એ પ્રમાણે નક્કી કરેલી તિથિએ કાશીથી બાણ-લિંગ આવી ગયું અને સર્વના દેખતાંજ મૌન યોગી શ્રીસદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતીએ અંતિમ સમાધિ લઈ લીધી. જીવનમુક્ત યોગીરાજે માત્ર નેર ગામમાંજ નહિ પણ લિંગ લિંગ ત્રણ સ્થાનમાં એકજ કાળે, તે તે સ્થાનના નિવાસીઓની રૂમરૂ સમાધિ લઈ શરીરત્યાગ કર્યાનું કહેવાય છે. એ વાતનું સમર્થન નૃસિંહ ભારતી સ્વામીના નીચેના શ્લોકથી થાય છે:—

ત્રિવિઘસ્યાપિ ત્યાગં વપુષઃ કર્તું સ્થલત્રયે ચ ઇહ ।

અકરોત્ સમાધિમસ્મૈ પ્રણતિં કુર્મઃ સદાશિવેન્દ્રાય ॥

(સ્વશરીરનો ત્યાગ ત્રિવિધે ત્રણ સ્થળે સમાધિ લઈને જેમણે કર્યો તે સદાશિવેન્દ્રને હું પ્રણામ કરું છું)

પરંતુ આ ત્રણેમાં નેરની જ સમાધિ દક્ષિણમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ સ્થાનમાં આજસુધી પણ નવસાલના રાજ તરફથી નિત્યનૈમિત્તિક પૂજા, પક્ષોત્સવ, માસોત્સવ અને વાર્ષિકોત્સવ આદિ બહુ ધામધૂમથી થયે લાયક છે.

વાસ્તવિક રીતે એમના જન્મથી દક્ષિણ પ્રદેશ મસ્તક ઉંચું રહ્યું છે. એમનું નામ દક્ષિણાત્ય લોકમાં પ્રતિષ્ઠાની સાથે છે. જગદ્ગુરુ શ્રીશંકરાચાર્ય સમિ નંદ નૃસિંહ-જીવની સ્વામી આ યોગી-જાનાં

હતા તે, એમનાં ઉપર ટાંકેલાં પદોથી સ્પષ્ટ થાય
સદાશિવેન્દ્રના મહિમાનું આ ઉજ્જવલ ઉદાહરણ છે.

શ્રી સદાશિવે રચેલા ગ્રંથો

એમણે અનેક ગ્રંથ રચ્યા છે તેમાં “ બ્રહ્મતત્ત્વ
પ્રકાશિકા ” નામની બ્રહ્મસૂત્રો ઉપર લખેલી વૃત્તિ બહુ
ઉત્તમ છે. તેમાં પ્રત્યેક સૂત્ર સાથે પૂર્વપક્ષનું નિરૂપણ
કર્યા બાદ સૂત્રસંગતિ, અધિકરણસંગતિ, પાદસંગતિ ઇત્ય
દિ વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તેથી ભગવા
શ્રી શંકરના ભાષ્યનો નિગૂઢ અર્થ પણ વિશદ રૂપમાં
પ્રકટ થાય છે.

બીજી એમણે યોગસૂત્રો પર “ યોગ સુધાકર ” નામ
ની વૃત્તિ રચી છે. તેનાથી યોગશાસ્ત્રમાંનાં અનેક રહસ્યો
નું જ્ઞાન સહેલાઈથી મળી શકે છે. આવા ગ્રંથોના રચનાર
તરીકે સ્વામી સદાશિવેન્દ્ર કેવલ સિદ્ધજ નાંહાતા પરંતુ
વૈજ્ઞાનિક તથા પરમ દાર્શનિક પણ હતા, એમ કહી
શકાય છે.

આ ઉપરાંત “ ઉપનિષદ્વહીષિકા, ” “ આત્મ-
વિદ્યાવિલાસ, ” “ અદ્વૈતરસમંજસી, ” “ ગોપાલ, ”
“ સિદ્ધાન્તકલ્પવલ્લી ” આદિ બીજાં પણ અનેક વેદાન્ત-
વિષયનાં નાના મોટા ગ્રંથોનું યોગીરાજની ગંભીર તથા
વિદ્વન્નાપૂર્ણ જ્ઞેય બીજાંની ઉત્પત્તિ થયું છે. એમની ગંભીર
અદ્વૈતવાદી પ્રવૃત્તિનાં મંત્રરૂપ ગ્રંથો છે. તે ગંભીરતાવાળાં

વૈરાગ્યવિપુલમાર્ગવિજ્ઞાનોદ્દામદીપકોદીપ્તમ્ ।

આરુહ્ય તત્ત્વહમ્યં મુક્ત્યા સહ મોદતે ચતિરાદ્ ॥

આશાવસનો મૌની નૈરાશ્યાલંકૃતઃ શાન્તઃ ।

કરતલભિક્ષાપાત્રસ્તરુતલનિલયો મુનિર્જયતિ ॥*

("કથ્યાણુ" ના એક અંક પરથી "શારદા" માસિકમાંનો અનુવાદ)

* શાસ્ત્રગ્રામ્યને ત્યજી દેખે, સંસારના વ્યવહારથી સર્વ પ્રકારે અવગ્રામ્ય થઈને, પૂર્ણપદની પામેલો યોગી નિષ્કમ્પ દીપવત્ વિરાગે છે. વિજ્ઞાનરૂપી પ્રત્યગ દીપ વડે પ્રકાશિત વૈરાગ્યરૂપી વિપુલ માર્ગવાળા તરવરૂપી પ્રાસાદમાં પડેલીને ચતિરાગ મુક્તિ સાથે આનંદ અનુભવે છે.

વિજ્ઞાનરૂપી વસ્ત્રસાગા (દિગંજર), મૌની-નૈરાશ્યથી અત્યંત, શાન્ત, કરુણાનેજ મિત્રાપાર જનાવનાર, નરનાથે વચનાર મુનિનો સદા જમ દો.

૧૮-મક્ત મીઠો ઢાઢી

(લેખક:-શ્રી. દયાશંકર ભ. કવિ)

શુપ્ત રાજ્યોના સમયમાં એક વખત આખાયે હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરેલા વૈષ્ણવ વિચારોને મરણતોલ અવસ્થામાંથી ળગાવી હુષ્ટપુષ્ટ કરવાનો યશ ખરેખર દક્ષિણ-હિન્દનેજ ઘટે છે. ઇશુ ખ્રિસ્તના ળારમા સૈકામાં શ્રી. રામાનુજાચાર્ય થયા. એમણે પ્રેમભક્તિનાં રહસ્યો પ્રકટાવ્યાં અને વિશિષ્ટાદ્વૈતનું વેદાન્ત ઉપદેશ્યું. શ્રી રામાનુજાચાર્યના થયા પછી લગભગ દોઢસો વર્ષે શ્રી મધ્વાચાર્ય થયા. તેમના સિદ્ધાન્તોમાં કેટલેક ઠેકાણે શ્રીરામાનુજાચાર્યના સિદ્ધાંતો કરતાં ફેર હતા; છતાં પ્રેમ અને ભક્તિનાં મૂળ તરવો અંગ્રાંધી વિચારમાં એકતા હતી. પ્રેમભક્તિના શ્રદ્ધા અને આશાજનક સિદ્ધાંતોમાં ત્રોકાદ્વય હતું. પ્રેમ હૃદયને પ્રાન્સાદિત કરે છે; જીવને કંઈ આપે છે; નિરાશાને દૂર કરવાની આશા પ્રકે છે, અજ્ઞાન કિન્ના ભરે છે અને જીવને સદૈવ ઉદ્ધારિત રાખે છે.

શ્રીરામાનુજાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય અને હેતુકે શ્રી

ભક્તોના નામથી ગુજરાતી ગિર્વાણ હિંદમશ્હૂર થયું છે.

આ ભક્તિભાવના પ્રબળ પૂરમાં એકલા હિંદુઓજ ડૂબ્યા હતા એમ નથી, પરંતુ કબીર, રહીમ, નઝીર, મુબારક, વગેરે અનેક મુસ્લીમ સંતો એ ભક્તિભાવથી બીંબ્યા હતા. આ મહાપુરુષોને બેદબાવ ન હતો; કારણ કે મુસ્લીમ સૂફીવાદની ફિલસૂફી અને આચારની પ્રેમ-ભક્તિનાં તત્ત્વોમાં બહુ અંશે સામ્ય છે. જાનેમાં જીવા-ત્મા-પરમાત્માની ભાવના સંબંધી એકતા છે. જાનેમાં ભક્તિની તન્મયતા અને ગૂઢ મસ્તીની ધ્યાનનિમગ્નતા તેમજ વિચારહીનતાનું સરખાપણું છે. જાને ક્રિયા અને કર્મકાંડ પ્રતિ ઉપેક્ષાની દૃષ્ટિએ જીએ છે.

“હરિ વેણુ વાય છે રે હો વનમાં” એ ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડની શેરીએ શેરીએ હજીયે સંભળાતી અને સાધુ-સંતની મંડળીઓમાં પ્રેમપૂર્વક લલકારાતી ગરબીનો રચનાર ભક્તકવિ મીઠા બાતે ઢાઢી મુસલમાન કામને હતો અને સંવત ૧૮૫૦-૬૦ ના અરસામાં કાઠિયાવાડના લીંબડી શહેરમાં જન્મે હતો. તેના પિતાનું નામ સાહેબા હતું. જેમ કબીર વણકર મુસલમાન હતો છતાં જેમ તેને વૈષ્ણવ ધર્મની લગની લાગી હતી, તેમ મીઠા પણ ચૂસ્ત વૈષ્ણવ હતો. વૈષ્ણવ ધર્મ ઉપરની સુદૃઢ આસ્થા, ઈશ્વર પ્રતિ અચળ વિશ્વાસ અને દૃઢ નિશ્ચયાત્મક ભક્તિને લીધે જન્મથી મુસલમાન છતાં કૃષ્ણભક્તનું અતિ સ્તુત્ય ઉપનામ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ભક્ત મીઠાએ સંવત ૧૮૨૮ માં દેહોત્સર્ગ કર્યો છે, એટલે હજી લગભગ પાંચઠ વર્ષ જ એ ભક્તને યાદ ગયાને થયાં છે છતાં તેના જીવનનો ઇતિહાસ પરિપૂર્ણ મળી શકતો નથી. ભક્ત મીઠાનું જીવનવૃત્તાંત એકદું કરવાને લીંબડીના બાણીતા કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામે અત્યંત પ્રયાસ કર્યો હતા, પણ તેમાં નિષ્ફળતા મળી હતી. કવિ ભવાનીએ એકત્ર કરેલી માહિતીથી એ ભજનના

સંબંધમાં ફક્ત એટલું જ જાણવાને મળે છે કે, તેને સંતાનમાં એક પુત્ર અને પુત્રી હતાં. પુત્રનું નામ ખીમદાસ હતું. તેનામાં કવિત્વશક્તિ કે પ્રભુભક્તિ ન હતી. ભક્તની દીકરીનું નામ જાણવામાં નથી, પણ તેને રાજસીતાપુર પરણાવી હતી. કવિ ભવાની, ભક્તની દિકરીને મળ્યા હતા; પણ ત્યારે તે એકદમ વૃદ્ધ હતી. તેના કાન બહેરા થઈ ગયા હતા અને આંખોનું તેજ ઓછું થઈ ગયું હતું એટલે કવિ ભવાનીને સતત પ્રયાસ છતાં ભક્ત મીઠાના કાવ્ય કે તેના જીવન સંબંધી કાંઈ હકીકતનો પત્તો લાગ્યો ન હતો. પ્રમાણભૂત જીવનચરિત્રના અભાવે અન્ય ભક્તના ચરિત્ર સાથે જેમ લૌકિક અને અલૌકિક પ્રસંગો સંકળાયેલા હોય તેમ અહીં પણ છે. એટલે ભક્ત મીઠાના જીવન સાથે સંકળાયેલા પ્રસંગો જ આખી સંતોષ માનવો પડે છે.

ભક્ત મીઠો અયાચક વૃત્તિનો અને ઉદાર બુદ્ધિનો હતો. તેની જાતના લોકો ઠાઠી, મીર વગેરે રાજરજવાડાઓમાં ગીતો ગાઈ અને વખાણ કરી પોતાનું જીવન ગાળે છે. પરંતુ આપણા ભક્ત કવિ મીઠાને તો હરિભક્તિ વગર બીજા કશાનો ખ્યાલ જ નહોતો. પોતે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનો પરમ ઉપાસક હતો એટલે પોતાના ઈષ્ટદેવના ગુણાનુવાદ સિવાય તે અન્યના ગુણ કદી ગાતો નહિ. ભક્ત મીઠાની આવી બીજી પ્રતિજ્ઞા તે વખતના લીંગડીના મહારાણા શ્રીહરભભાજી ઉગ્ર ના જાણવામાં આવી. લીંગડીનરેશ મહારાણાએ પોતાની તારીફ કરવાને ભક્તને ઘણા મનાવ્યો અને તાવ્યો, પણ ભક્તે તો ચોખ્ખું જણાવી દીધું કે

મુનામનું સંકીર્તન કરવાને લક્ષ્મીને મોટો મેળો કર્યો. ન્ય લક્ષ્મીનેની માફક લક્ષ્મી મીઠાને પણ પોતાને મેળામાં જવાનું નિમંત્રણ મળ્યું હતું.

લક્ષ્મી પોતાની મંડળી સાથે ત્યાં જવાને તૈયાર થયા, પણ દોઢ દેવી જનના કહેવાથી લક્ષ્મીની પરીક્ષા કરવા લીંબડીનરેશે તેમને ત્યાં જવા ન દેતાં ઘોડાહારની એક દોડડીમાં પૂર્વા અને ઠાણીઆઓને શરત રાખવાનું દરમાન કર્યું.

ઠાણીઆઓ દોડડીને એક મજબૂત તાણુ વાસી સમલા ભજન સાંભળવા ગયા. ત્યાં જઈ જોયું તો લક્ષ્મી મીઠાને તો પોતાની મંડળીમાં બેસી ભજન ગાતાં જોયો. લક્ષ્મીનું શરીર અળીલ શુભાલથી છવાઈ રહ્યું હતું. આ દશ્ય જોઈ ઠાણીઆઓને અતિશય આશ્ચર્ય થયું.

ઘોડાહારની દોડડીએ વાસેલ તાણું તોડી લક્ષ્મી નાસી આવ્યો હશે તો રાત્ર આપણા ઉપર ગુસ્સે થશે અને મજબૂત સબળને પ્રાપ્ત થઈશું એવા ભયથી ઠાણીઆઓ તુરત લીંબડી પાછા ફર્યા; અને રાત્રને સર્વ હકીકતથી વાકેફ થયા. લીંબડીનરેશ પણ તે હકીકત સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા; કારણ કે પોતાની રૂબરૂમાંજ લક્ષ્મીને દોડડીમાં પૂરવામાં આવ્યા હતા અને મજબૂત ખંભાતી તાણુ વાસવામાં આવ્યું હતું.

રાત્રને તુરત જ પોતાની રૂબરૂમાં દોડડીનું બારણું ખોલવાને દરમાન્યું દાર ખોલતા સમયની ભજન મંડળીમાં જે રિયનિમા મોડા ભજનને ઠાણીઆઓએ જોયા હતા તેમ રિયનિમા ઘોડાહારના દોડડીમાં ભજન જોવામાં આવ્યા. અને અતી પાછુ ભજન મજબૂતગુજારતરી હકીકત જોયેલ હતા. રાત્રને લક્ષ્મીને પ્રત્યેક નમસ્કારો અને ભજનના નિર્ભરતા કરવા માટે સમા. વાચન મજબૂત મનની રહે. મનની કે ભજનની ને રાત્રે જોયેલ હકીકતને મનની રહે. કે મન-સમજાવેલ રાત્રે જોયેલ હકીકતને મનની રહે.

લક્ષ્મ હતો. હરખ, શોક કે વૈરબુદ્ધિનો તેનામાં અભાવ હતો. લક્ષ્મ તો ઉલટા રાજાને આશીર્વાદ આપી હરિગુણ ગાતા ગાતા પોતાની ખત્રીવાડમાં આવેલ મહુલીએ ગયા.

લાલના કોઈ એક ગામના પટેલ લક્ષ્મ સાધુ-સંતોનો વૈશાખી પૂર્ણિમા ઉપર એક મોટો મેળો કર્યો હતો. લક્ષ્મ મીઠો પણ તે સાધુસંતના મેળામાં ભાગ લેવા ગયો હતો. મેળો ખલાસ થયો અને સૌ સૌને ઠેકાણે જવા લાગ્યા. લક્ષ્મ મીઠો પણ લીંબડી આવવા નીકળ્યો. અર્ધા રસ્તે નિર્જળ સ્થળે જો-ચાર વટેમાર્ગીઓનો લક્ષ્મને ભેટો થયો. વટેમાર્ગીઓએ પણ લક્ષ્મનું નામ સાંભળ્યું હતું અને જ્યારે તેઓના જાણવામાં આવ્યું કે, રસ્તામાં સામો મળનાર પધિક અન્ય કોઈ નહિ પણ લક્ષ્મરાજ પોતે છે ત્યારે તેઓ તત્કાલ તેમની પાસે ગયા અને એકાદ ભજન-કીર્તન સંભળાવવાને વિનંતિ કરી.

લક્ષ્મ મીઠાને ચૈત્ર-વૈશાખના પ્રખર તાપથી અત્યંત તૃપ્તા લાગી હતી, તેમજ શ્રમિત પણ થયા હતા. પણ ભજન સંભળાવવાનો તેઓ અનાદર ન કરી શક્યા. પ્રભુ-ભજન કરવા લાગ્યા અને શ્રમ તથા તૃપ્તાને ભૂલી ગયા; પણ તૃપ્તાને લીધે રાગ બેસૂરો થવા લાગ્યો. આ વખતે એક વૃદ્ધ બેટું નિર્જન અરણ્યમાં મીઠાને પાણી પાતું. ભજન પૂર્ણ થતાં સૌ સૌને રસ્તે પડ્યા; પણ ‘આવા નિર્જન અરણ્યમાં મારી તૃપ્તા છીપાવનાર પ્રભુ વિના બીજું કોણ હોય?’ એવો વિચાર આવતાં આવતાં લક્ષ્મને બેટુંની શોધમાં નીકળ્યા. બેટું ક્યાંય નજરે ન પડ્યો એટલે લક્ષ્મે વિરોધાસનની વાતીથી આ બેટુંને અગળ્યું. મનની

ગાનદયાને પામ્યો તાને છે અને તે દયામાંજ નેતું ગાન-
વિષયક પદો રચેલાં હોવાં જોઈએ.

નવરાત્રિમાં એક રાત્રિએ લીંબડીનેશ મહારાજા શ્રી
હરભાઈ શ્રીજી ન્હની બહુચરાઈએ ગરબા સાંભળવા
આવ્યા હતા. મીઠા બાળનું પણ ત્યાં આવવું થયું. રાત્ર-
એ વિનોદમાં કહ્યું કે “બાળ ! તમે તો તમારા મોહન વર
વગર અન્ય કોઈના યુગ્મ ગાતા નાથી તે તો હીક, પણ આજે
માથના તો યુગ્મ ગાઓ. ગરબો ન આવડતો હોય તો કાંઈ
બનાવીને અત્રે આવી ગવરાવજો.”

“હજુર શ્રી !” મીઠા બાળે ઉત્તર આપ્યો: “માથ
અને મારો મોહનવર એકસરૂપ છે. માથ અને મોહન-
માં કાંઈ ભિન્નતા નથી. મારા મનથી તો મોહનની સ્તુતિ
કે અને માથની સ્તુતિ કે તે એકજ છે. હજુરની ઇચ્છા
હોય તો અત્યાદે જ માથનો ગરબો ગાઉં અને ગવરાવું.”

મહારાજાની ઇચ્છાથી બાળ મીઠાએ તે સ્થળેજ
શીઘ્રતાથી “જય દેવી”નો પ્રખ્યાત ગરબો રચીને ગવ-
રાવ્યો અને માથ તથા મોહનની એકતા શિદ્ધ કરી.

નવાનગરમાં એ સમયે રવિ સાહેબ નામના એક
બહુજ પ્રસિદ્ધ સંતપુરુષ હતા. રવિ સાહેબનાં પદો ભક્ત
મીઠાના સાંભળવામાં આવ્યાં હતાં, અને તેથીજ રવિ
સાહેબના દર્શન માટે તેમને ઝંખના લાગી હતી. એક
દિવસે ભક્તે સાંભળ્યું કે “ત્રણસો સાધુઓની મંડળી
લઈને રવિ સાહેબ વૃંદાવન રાસવિલાસ જોવા જાય છે.”
ભક્તને અતિ આશ્ચર્ય સાથે આઘાત લાગ્યો કે, રવિ સાહેબ
જેવા સંત પુરુષને પણ શું હજુ વૃંદાવન સુધી રાસ-
વિલાસ જોવા જવાનું બાકી છે !

વૃંદાવન જતાં એક રાત્રિ રવિ સાહેબે લીંબડીને
પાદર ઉતારે કયો. ભક્ત મીઠા રવિ સાહેબનાં દર્શન
કરવા ગયો અને ભજન ગાઈ રવિ સાહેબને સમજાવ્યું કે,
રવિ સાહેબ ! અમી કપ્પળાંથી તો લીંબડીને—અંતરમાં

વૃંદાવનમાં વાગી રહી છે.

(૫૬)

બંસરી વાગી રહી વનમાં, સુરતા લાગી રહી સૂનમાં.
 ત્રણ ભુવન રણકાર અધર ધૂન વચન સુનાયો;
 સોહં વચનની માંચ, અહ્માએ વેદ બનાવ્યો,
 એ વેદમાં ભેદ છે સમજે તે નર સંત;
 અન્ય સકળ પરપંચ છે, તું મા ભૂલે ગુણવંતઃ—બંસરી
 સુણી બંસીનો નાદ વિવેકનો વધે વધારો,
 ટળે દેહ અભિમાન, અંતરનો મટે અંધારો;
 રોમરોમ રંગ લાગી ગયો, નખશીખ પ્રગટયા નૂર—બંસરી
 થયો આનંદનો ઓઘ પ્રેમની લાગી તાળી,
 કર્યાં સંતનાં કામ બડે બડે કુંજવિહારી;
 એ બંસરીમાં સર્વે મોહ્યા, મોહ્યા સકળ સંસાર,
 અહ્મા વિષ્ણુ મહેશ મોહ્યા, કહેતાં ન આવે પાર—બંસરી
 મેં નિજનામી નામ, નામ પર સુરતા ધારી,
 ઉત્તટ અજંબા માંચ ખુલી ગઇ અહ્મની ખારી;
 આગી અગરની ઉપરે નર પોદ્યો નિરધાર,
 જળદળ ત્યાં જ્યોતો ઝગે, ઝીંગો દુઝો ઝગકાર—બંસરી
 એ બંસરી શ્રી કૃષ્ણની, ફેર રચાયો શેર;
 મીઠો ભગવંતે મોજ કરી દ્યા, નાદપ્રીત નહિ કોર—બંસરી

રવિ સાહેબને ૧૬૭૭ એ વાત્ર જગતનો ઘોઠાઘણો
 મોહ રહી ગયો હતો તે મોહાવળ્ય નીક બજાની ઉપ-
 શાકત વાગીથી બેઠાનું નીક બજાનું એ પદ માંબળ્યા
 પછી રવિ સાહેબે વૃંદાવન જવાનું મુદતવા લખ્યું અને
 નગરમાં પાછા ફર્યા.

૧. દનો. હમેશના ઉદરનિર્વાહની ચિંતાનો નેત્રુ ન્યાન
થી દનો. બહુ ત્યાગે નદીએ શાંત કરવા જવાને
પોતાની ખડકી ઉપાડતો. ત્યાગે જાણ્યા પાંચેજ જોડન-
ધામધોની પોટલો હમેશાં તેને પ્રાપ્ત થતી; અને તે ઉપર-
જ પોતાનો નિબાવ કરતો હતો. આ અલગ્યક વૃત્તિની
સ્તુતિમાં એક કવિએ નીચલો સોરઠો કર્યો છે જે શુજરાત
કાઠિયાવાડમાં હજુ સુધી વખણાય છે:—

(સોરઠો)

“ કાંઈ રવા પરી ને, મદ પનિને ગાયો નહિ;

દાદી ખ્યાન પરી ને, મોદન ગાયો મીઠીએ.

ખરેખર, ભક્ત મીઠાએ પોતાનું આખું જીવન હંમેશા-
શુણાનુવાદ ગાવામાંજ વ્યતીત કર્યું છે; અને ઉદરનિર્વાહ
નિમિત્તે કે અન્ય કોઈ પણ કારણે તેણે બીજાના શુણ
ગાયા નથી.

આ ભક્ત કવિની કવિતા શુજરાત-કાઠિયાવાડમાં બહુ
વખણાય છે; પણ તે કેટલાક વૃદ્ધ લોકોને મોઢેજ છે.
લીંગડીમાં તેનો જન્મ છતાં તેની કવિતાના ગ્રંથો જોવામાં
આવતા નથી. તેની પાછળ તેનાં ગ્રંથાનોની પંચાત માટે
તેને કોઈ પણ જાતની ખટપટ કરવી પડતી નહિ. લોકો-
ક્તિ છે કે, તેની ખેદરકારીને લીધેજ તેની કવિતા નાશ
પામી હશે.

ભક્ત મીઠાના દેહોત્સર્ગને આજે લગભગ પાંસઠ
વર્ષ થયાં છે, છતાં હજી તેનું યશઃશરીર, આપણી વચ્ચે
જીવતું જાગતું છે. ઘણા ભાવિક ભક્તો હજી તેનું પુણ્ય-
સ્તોત્ર નામસ્મરણ કરી પોતાનું જીવનસાક્ષ્ય થયું
માને છે. ભક્ત મીઠા તે મીઠા જ હતો. શાંત અને અડગ
શ્રદ્ધાવાન હતો. ઈશ્વરમાં અટલ અને અચળ અનુરક્ત
હતી. મહાજ્ઞાની છતાં ભક્તો અને સાધુસંતોનો એ શિષ્ય
હતો. દુનિયામાં વસવા છતાં દુનિયાથી એ દૂર હતો.

(“નવી રાસની”ના એક દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૧૯-ભક્ત મનકોજી બોધરાજ

(અનુવાદક:-શ્રી. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, ખી. એ.)

બરાર પ્રાન્તના પ્રસિદ્ધ શહેર ધામણગામમાં મન-
કોજી બોધરાજ નામે પટેલ હતા. તેમની સ્ત્રીનું નામ હતું
મામાતાઈ. તેઓ જેવાં બહારથી સુંદર હતાં તેવાંજ અં-
દરથી પણ હતાં. એ પતિવ્રતા સ્ત્રી તન-મનથી પતિની
આજ્ઞાને અનુસરતી હતી. એને યમાજી નામનો એક ઇંદ્રિ-
યનિગ્રહી અને સર્વ ભોગ ઉપર વૈરાગ્યવાન પુત્ર હતો,
તેમજ ભાગીરથી નામે સર્વમુલકલણસંપન્ન કન્યા હતી.
એ આરે જણું મન વિપયભોગથી નિવૃત્ત થયું હતું. રાત-
દિવસ તેઓ શ્રીપંઢરીનાથનું ભજન કરતાં. સર્વ ગૃહ-
કાર્ય ભગવાનની પ્રીતિને અર્થે યથાયોગ્ય સંપાદન કરવાં
એજ એમનું પ્રિય ક્ષેત્ર હતું. ઘરમાં પુષ્કળ અનાજના કોશ-
રો ભર્યા હતા. ધન પણ અઢગક હતું. ગૌશાળામાં ગાયો,
ભેંસો તથા બગીચાની ફાંદોની હોતો બાંધેલી રહેતી, પ્રત્યેક
એકાદશીએ પંદરને પંદરપુર જઈને ભગવાનનાં દર્શન કર-
વાનો નિયમ હતો. એકદર્શને દિવસે અઢગામમાં આવતા

રહેવાયું નહિ. એણે એકાન્તમાં પોતાની ઝીંને કહ્યું:-

“દેશમાં બપોર દુકાળ પડ્યો છે. આજ આપણા ભગવાન દરિદ્ર તથા બૂખ્યા ઝૂંબાનું રૂપ ધારણ કરીને આપણી પાસેથી સેવા-પૂજા માગી રહ્યા છે. આપણા ઘરમાં જે કંઈ ધન, ઝવેરાત તથા અન્ન છે તે મર્ચ જોમનું જ છે. આજ એમની પૂજા કરવાનો મુખ્યકાર મામ થયો છે. આવી તક તાથમાં આંવડી બર્ગ જવા દેવી ન જોઈએ. બૂખ્યાંને અન્ન, તરસ્યાંને પાણી, પશુઓને ઘાસ, નાગાંને કપડાં, શાગીઓને દવા અને નિરાશ્રિતોને આશ્રય દેવો એજ ભગવાનની ઝાંની પૂજા છે. પરંતુ એ પૂજામાંએ અભિમાન થયું ન જોઈએ, કોઈનો પણ અસત્કાર થયો ન જોઈએ. આપણે તો ગીઠી વાળીથી ઝાંનો સત્કાર કરતાં રહેવું અને ભગવાનને સરંજી વધાયોગ્ય ભેટ ધરતાં રહેવું. સર્વમાં રમણ કરનાર આપણા રામ આ પૂજાથી ઘણાજ પ્રસન્ન થવાના. માટે આજથીજ તમે એ પૂજામાં લાગી જાઓ. હવે જરા પણ વાર થશે તો અધર્મ થયો ગણાશે.”

પતિની આજ્ઞા પાળનારી, નિલોબી સતી મામાતાઈ પોતાના સ્વામીની વાત સાંભળી બહુ પ્રસન્ન થઈ, અને તે દિવસથી એ છુટે હાથે ગરીબ અને દુઃખીઓની સેવામાં તન મન અને ધનથી લીન થઈ ગઈ. હવે તે પટેલનું ઘર ગરીબ નર-નારીઓનું આશ્રયસ્થાન બની ગયું. આખા દેશમાં એ વાત ફેલાઈ. સાકર ઉપર માખીઓ ઉભરાય, તેમ એમને ત્યાં આરે તરફથી ભૂખ્યાં સ્ત્રી-પુરુષોનાં જુઠનાં જુઠ લેગાં થવા લાગ્યાં. મામાતાઈ બહુજ પ્રઅન્નચિત્તે તે બધામાં સત્કારપૂર્વક અન્નવસ્ત્ર વહેંચવા લાગી. એના ઉત્સાહ તથા આનંદનો આ વેળા પાર ન હતો. આ કામ ઘણાદિવસ સુધી ચાલ્યું; પણ આ પ્રમાણે દાન કરવાથી તો કુબેરનો ભંડાર પણ ખૂટી જાય તો પછી પટેલના જેવા સામાન્ય મનુષ્યના ઘરની શી વિસાત ! એના અન્ન-
કોઠારના કોઠાર ખાલી થઈ ગયા. ત્યારે એણે પોતા-

ની સંપત્તિ વેચવી શરૂ કરી. ધીમે ધીમે એનાં ઘરેણાં-ગાંઠાં અને જવાહીર સુદ્ધાં વેચાઈ ગયું. તેમાંથી અન્ન ખરીદીને એણે પોતાનાથી બન્યું ત્યાં સુધી ગરીબોનાં પેટ ભર્યાં. પોતાના ઘરમાં વાસણકૂસણ અને કપડાં સુદ્ધાં એણે રાખ્યું નહિ. આખરે એના કુટુંબને માટે એક દિવસનું પણ અન્ન રહ્યું નહિ ત્યાં પછી ઢોરો માટે ચારો તો રહેજ શાનો? ત્યારે એણે તે પશુઓ પણ વેચી દીધાં!

દરિદ્રતાદેવીએ પેતાના લશ્કર સાથે બોધરાજ પટેલના ઘરમાં ધામા નાખ્યા. હવે એ બિચારાએ એની સ્ત્રીની સાથે મજૂરી કરીને પોતાનું તથા બાલબચ્ચાંનું પાલન કરવા માંડ્યું. આવી મુશ્કેલીના સમયમાં પણ આ સ્ત્રી-પુરુષના મનમાં જે સંતોષ અને આનંદ વ્યાપી રહેતો તેની તુલના મોટા મોટા મહેલોમાં વસતા એવા સર્વ પ્રકારના ભોગની સામગ્રીથી સંપન્ન કોઈ મહાધનવાનને મળતા આનંદની સાથે પણ કરી શકાય તેમ નથી. આ ઘણીઘણીઆણીનો આનંદ સાત્વિક, નિર્મળ તથા આદર્શરૂપ હતો; કેમકે તેનો આધાર મહાન ત્યાગ તથા ભગવત્સેવા ઉપર હતો. પણ ધનાઢય પુરુષોના ભોગાનંદની ભીંત પાપરૂપી પાયા પર ચણેલી હોવાથી તે ક્ષણભંગુર રહે છે અને તેવુંજ તેમનું અભિમાન પણ સત્ત્વર ગળી જાય છે. ભોગના આનંદ કરતાં ત્યાગનો આનંદ બુદ્ધાજ પ્રકારનો હોય છે. પહેલાનો અંત નરક તથા દુઃખમાં થાય છે પરંતુ ત્યાગના આનંદની પરિસ્તીમા ભગવાનના પરમધર્મ તથા અત્યંત પરમ પ્રદ્યાનંદમાંજ થાય છે. ત્યાગનો આનંદ

બોધરાજનો આવો માલિક મુદ્દ પ્રેમ જોઈને ભગવાને એને એક વાર એકાન્તમાં દર્શન દીધું તેથી એનો આનંદ પ્રચરના કરતાં પણ અધિક મધ્ય ગયો.

એકાદશી ઉપર એને પંદરપુર જવાનો વખત આવ્યો. પરંતુ પાસે ફરી ગદામ પણ ન હતી. એની શ્રીને જાણ થિંતા મધ્ય. પછે કહ્યું: “જનરાય છે શું કરવા? હું તો જંગલમાંથી સૂકી ટાંપીઓ કાપીને તેનો ભારો બાંધી લઈ પંદરપુરમાં પહોંચીને વેચીશ, તેથી માત્ર કામ ચાલશે.”

એમ કહી નિયમ પ્રમાણે એ તો ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં સૂકાં પાંદડાં અને લાકડાં ગીળતે વીળતે જોઈ એક ભારો ભેગો કયો અને માથે ચઢાવીને એ નિશ્ચિંત ભાવથી પ્રેમપૂર્વક શ્રીભગવાનના નામનું કીર્તન કરતો પંદરપુર પહોંચી ગયો. આજ જાના દૃશ્યમાં અપૂર્વ આનંદ ઉભરાઈ જતો હતો. ભગવાનની દયાથીજ પોતે મોહમાયાથી અને ભોગલાલસાથી મુક્ત જાન્યો છે એ વિચારે એનું દૃશ્ય ફક્ત જતું હતું. શહેરમાં જોઈ ત્રણ પૈસામાં એ ભારો વેચી લીધો. એટલા પૈસા લઈને એ અંદ્રભાગાના તટ ઉપર પહોંચી ગયો. એક પૈસાનું દાન કર્યું અને બે પૈસાની પૂજાસામગ્રી ખરીદીને જોઈ ભગવાનનું દર્શન તથા પૂજન કર્યું. આખો દિવસ ઉપવાસ અને રાત્રિ જાગરણ અગાઉની પેઠેજ કર્યું. પ્રાતઃકાળે વળી જંગલમાં જઈ લાકડાંનો ભારો લાવ્યો. તેને પણ ત્રણ પૈસે વેચી નાખ્યો. પછી અંદ્રભાગાના તટ પર જઈને એ ત્રણ પૈસાનો જોઈ લોટ લીધો. હવે એ નિત્ય નિયમાનુસાર કોઈ ગ્રાહણને સોજન કરાવવાની ઇચ્છાથી તેની વાટ જોતો બેઠો.

રાહ જોતાં જોતાં બે પ્રહર વીતી ગયા, પણ કોઈ ગ્રાહણ આવેજ શાનો? એકલો લોટ ખાવાનું મન થાય કોને? એ વિચારના મનમાં હવે ચિન્તા થવા લાગી: “આમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે? એકલો લોટ તઈને ગ્રાહણ

નથી દાળ કે દક્ષિણા માટે એક ગદામ પણ. અહીં તે
મોટી મોટી દક્ષિણાઓની સાથે બ્રાહ્મણોને મિષ્ટાન્ન
જમાડનાર શેઠીઆઓ લેગા થયા છે ત્યાં મારા જેવો
ગરીબની પાસેથી સૂકો આટો લેવા કયો બ્રાહ્મણ આવ
નાર છે ? ”

આવી આવી ચિન્તામાં એની આંખમાંથી અશ્રુધારા
વહેવા લાગી. અહીં એનું હૃદય વ્યથિત થયું ! ત્યાં તો ભગ-
વાનનું હૃદય આર્દ્ર બની ગયું ! ભક્તની પ્રેમભરી ભેટ
સ્વીકારવા પોતે એક વૃદ્ધ દરિદ્ર બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને પ્રકટ
થયા અને પટેલની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે “ અરે
એ ભગત ! મને બહુ ભૂખ લાગી છે. તારી પાસે કંઈ
હોય તો જલદી મને આપી દે. ”

આ શબ્દ સાંભળી બોધરાજે તો ભગવાનનીજ કૃપા
થઈ એમ માનીને--એમણેજ આ બ્રાહ્મણને મોકલ્યો છે એ
વિચાર આવવાથી તેમનો પાટ માન્યો. એને ગિયારાને
શી ખજાર કે બ્રાહ્મણના વેશમાં સાક્ષાત પ્રભુ નારાયણજ
એની પ્રેમભરી ભેટ સ્વીકારવા બાજર થયા હતા ! પણ
પાછી એને ચિન્તા થઈ કે હું એકલો લોટ આવીશ તો
જેઈને આ બ્રાહ્મણ પણ કદાચ લેશે નહિ ને ખાટું તો
નહિ લગાડે ? તેથી એ બોલ્યો--

“ મહારાજ ! તારી પાસે તો મારું છે કે, દેવજી
તે મારું છે કે, મારું નથી ? ”

૧. એ આશ્ચર્ય કરનાર નથી જોઈને કે તેને પત્ની કહિયુએ તેમને અંતુષ્ટ કરીને વિદાય કરનાર, પણ આજે એવું કરે-
વાની જેની વિભાવ ન હતી.

અંતર્યામી બગવાન એના મનની કિશ્કર બાજી ગયા અને બોલ્યા:—“ભાઈ! આમ હોયો હોયો વિચાર મા કરી રહ્યો છે! એનો નામી હું બુધ્ધો માં મોં? ક્યાં-
કથી બે ચાર છાણાં માગી લાવ એટલે નારી પામે હું બાટી બનાવીને ખાઈ લઉં.”

પટેલની મનકામના નવે પૂર્ણ થઈ, તેમની એ પ્રમત્ત થઈને યાત્રીઓ પાસેથી છાણાં વગેરે માગી લાગ્યો.

બ્રાહ્મણે અંદ્રજાગમાં સ્નાન કર્યું. પછી બીનાં ને બીનાં જ કપડાં પહેરીને એ તો તૈયાર કરેલા મુલા ઉપર બાટીઓ બનાવવા બેસી ગયા. દેવતા પણ પટેલે ગળ-
ગાવી આપેલો. બ્રાહ્મણ હવે કળક બાંધવા લાગ્યા. મન્ય હો મુકલ લોકેશ્વર બગવાન અર્ધ ઐશ્વર્યના આધાર! લક્ષ્મીજી પણ જેના ચરણની સેવામાંથી રાજભર પાછાં હઠતાં નથી, મોટા મોટા સંતો જેના નામ-સ્મરણમાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને છે, વેદવેદા કવિમુનિઓ વેદમં-
ત્રોથી જેમની પ્રીતિને અર્થે અગ્નિમાં આહુતિઓ આપ્યા કરે છે એજ મહાપ્રભુજી આજ પોતે લક્ષ્મીને આપેલો આટો સ્વહસ્તે મસખી રહ્યા છે! બગવાનની તો એ પ્રતિજ્ઞા છે. એટલા માટેજ એઓ વિદુરજીની ભાજી અને શણરી-
નાં બેાર ખાઈ રાજી રાજી થયેલા. બગવાન સ્વયં શ્રી ગીતામાં ઘોષણા કરી રહ્યા છે કે:—પ્રેમપૂર્વક અર્પણ કરેલું એક પાંદડું પણ મને પ્રિય છે.

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે મક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદહં મક્ત્યુપહૃતમશ્નામિ પ્રયતાત્મના ॥

“પત્ર, પુષ્પ, ફલ, જલ જે કંઈ પણ લક્ષ્મી પ્રે-
મ પૂર્વક મને અર્પણ કરે છે તે, તેવા પ્રેમી લક્ષ્મી પ્રે-”

મિઠાઇઓ આજથીજ બનાવવા માંડી છે, બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ અપાઇ ગયાં છે. હું પણ ત્યાં જઈશ. તું દૂર રહ્યે રહ્યે ત્યાંનો તમાશો જોજો.”

પટેલે કહ્યું:—“ ઠીક પ્રભુજી. ”

ખીજે દિવસ યોગ્ય સમયે પટેલ પેલા શેઠનું ઘર બોળતા ત્યાં પહોંચી ગયા. પંક્તિઓ ગોઠવાઈ ગઈ હતી. હજારેક પત્રાળીઓ પીરસાઈ હતી. શેઠના મુનિમ નિમંત્રિત બ્રાહ્મણોને તેમનાં નામ યાદી સાથે સરખાવીને યોગ્ય સ્થાને બેસાડતા હતા. શેઠ ઉભા ઉભા જોતા હતા કે કોઈ બહારનો વગર નોતરેલો આવી ન જાય. એટલામાં તો એક વૃદ્ધ કુળડો બ્રાહ્મણ કમર ઉપર કંતાનનો એક કટકો વીંટાળીને લાકડી ઠોકતો ઠોકતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ શેઠને કહેવા લાગ્યો:

“ શેઠજી ! મને ખૂબ ખૂબ લાગી છે. ”

શેઠે કહ્યું:—“ તને નિમંત્રણજ ક્યાં મોકલ્યું છે ? અહીં તો નોતરેલા બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા કોઈને જમાવવાના નથી. ”

બ્રાહ્મણ કહે—“ શેઠજી ! હું તો ગરીબ છું, ખૂબ કટકીને લાગી છે. આપને ત્યાં હજાર બ્રાહ્મણો જમાશે તેમાં એક મારા વધવાથી શું ખરા જવાબુ છે ? ”

શેઠે તે બ્રાહ્મણને પૂછીને જોઈને કહ્યું :

એમલું તો જૂથ પાડી:

“દોષ છે અહીં? આ પુટ્ટા બાલકને પકડીને બદાર કાઢો.”

આ ઝાંજળી જમાદાર ને ડાનના નામ પકડી એને બદાર પકડી જવા લાગ્યા.

બાલક કહે—“બાપ! હું જૂથ મરી રહ્યો છું—જરા તો રોકેમ કરો.”

આ ઝાંજળી એટલુના ગુરમામાં એવા વધારો મગો. એ તો કહે—“ભાઈ મું રહ્યો છું? મારો પક્કા ને કાઢો બદાર. એનો બાપ ચાપનું મૂકી ગયો હશે તે લેવા આવ્યો છે કેમ? કમખખત! બારે એના નળાય છે! વગર કદો પત્રાળી પર એમી જતાં એ જરાયે શરમાતો નથી! તમે એના બાપનું પર ન હોય.”

પટેલ બિચારો દૂર રહ્યો રહ્યો બધું ભેઈ રહ્યો હતો તેની પાસે જઈને બાલક બોલ્યો:—

“કેમ, છે કંઈ બાકી? મારા જેવાને અહીં જમાડે છેજ કોણ? હો, હવે બીજે તમારો જો—”

જેતજેતામાં આકાશમાં ઘોર અંધાર છવાઈ ગયું. પવન ભેરથી એવો તો વાવા લાગ્યો કે છાપરાંની સાથે પેલી પીરસેલી પત્રાળીઓ પળ બધી હવામાં ઉડી ગઈ. મિઠાઈ બધી ઘણમાં રગડોળાઈ. બાલકો મિઠાઈ ઉડાતલપાપડ થઈ રહ્યા હતા તે જીવ લઈને અભોજન નહીં શકી ગયા.

ગાવી, હૃદય તથા ઠંડુ પાણી પાઈને યોડી વાર આરામ આપ્યા બાદ તેમને વિદાય કર્યા. બોધરાજે જાગની જાગાર પગ મૂક્યો ત્યાં તો આજો જગીચો અને માળી તથા માળણ બંધે ઈંદ્રલગ હોય તેમ અદૃશ્ય થઈ ગયાં !! પટેલને તો કૃપાનાથની કૃપાનું એક વિશેષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું. એ આર્દ્ર હૃદયે કીર્તન કરતો કરતો ઘેર પહોંચ્યો.

આ વખે પટેલના ખેતરમાં સારો પાક થયો હતો. જુવાર ખૂબ ફળી હતી. એ પોતેજ રળવાળી કરતો હતો એટલામાં એણે એક વાર જોયું તો કેટલીક ચંકલીઓ જુવારના દાણા ચણી રહી હતી. બોધરાજ એમને ઉડાડવા આવ્યો, પણ એને તત્કાલ સાંભર્યું કે, ભગવાન એકજ ખીજમાંથી અનેકગણા દાણા વટે ખેતર ભરી દે છે. આ ચંકલીઓને પણ મોકલનાર એજ છે. તો મારે એમને શા માટે ઉડાડવી જોઈએ ? આ વિચાર આવતાં જ એ ખેંચી ગયો અને નિશ્ચિંત ચિત્તે કીર્તન કરવા લાગ્યો. ચંકલીઓ તો ખાઈ ખાઈને ધરાતી ગઈ તેમ તેમ ઉડતી ગઈ. એવામાં એની સ્ત્રી ત્યાં આવી ચઢી. એને લાગ્યું કે ખેતર કંઈ ઉજ્જડ જોયું જ ની ગયું છે. તેથી એણે અતુમાન કર્યું કે, સ્વામીએ કુંડાં તોડી તોડીને બિજારીઓને આપી દીધાં હશે. ઘરમાં હજી દરિદ્રતા તો હતીજ તેથી એના મનમાં અવિશ્વાસને લીધે કંઈક ખિન્નતા ઉત્પન્ન થઈ. તે બોલી કે

“આપ આ રીતે જો આ ભયું ખેતર બિજ ભાગના-
ચઓમાં લૂંટાવી દેશે તો આપણે ખાઈશું શું અને સર-
કારનો કર શી રીતે ભરી શકાયે ? હવે જો આપ આપને
હાથે એક કુંડું પણ તોડીને કોઈને આપશે તો આપને
પંદરીનાથના સોગન છે.”

આટલું કહીને એ તો ચાલી ગઈ.

આ તરફ બોધરાજ હજી ખેતરમાં બેઠા છે. ત્યાં
યાત્રાળુઓનો મોટો સંઘ પંદરપુર જવા નીકળેલો આવી

હવે પટેલે જાણે વિદિયા મહારને પૂછ્યું કે “ તું
પિયા બરી આગ્યો છે ? ” નિકળ્યો કહે—“ દાદા !
મારી પાસે તો ફૂલી કોલી પણ નથી. હું આપનો સાચો
ચાંગી બરવાનો હતો ? વગી આજ તો હું પરની બાગર
પણ નીકળ્યો જ નથી. ”

આ સાંભળી પટેલ રમત મચા કે આ જાણી હીતા
મારા સ્વામીનું હરની જ છે ! ! બોધરાજ માગતાઈ અને
એમનાં જાને ગ્રંતાન બગવાનના પ્રેમમાં મસ્ત જાનીને હવે
તો નાચવા લાગ્યાં, લોકો પણ જોઈને ખૂબ અકિત થઈ ગયા
કે બોધરાજનું ખેતર જીવારથી બરપૂર હતું ! તેઓએ હોડતા
આવીને પટેલને જાણર કરી. એના હાઈનું હવે પૂછ્યું જ
શું ? પ્રભુ જેવો દાતાર જેનો પ્રેમી થાય તેનું હુણ ટક
ખરું ? માત્ર ટક અને ધ્રુવા સાખી જોઈએ. તે આપણા
પટેલ જેવા કોઈક જ અડગ બાકા રાખી શકે છે.

બોલો બાકાની અને એના ભગવાનની જય.

(“ કથાલુ ” ના એક અંક પરથી “ શારદા ” માસિકમાં
છપાયેલો અનુવાદ)

મંગલ દેવો. લગભગ જદર વર્ષની ઉંમરે આમ દેવ-
દાસ જન્મ્યો. કોઈ વખત દેવ, અત્યંત અનુભવશી
દેહરીનું નામ દેવો તેમને કોઈ વિચિત્ર અનુભવિક
અનુભવ મેળો દેવ એક જન્મ. કોઈ અંગત નોંધનું
પુનઃ કથનનું મનુ દેવ તેમ તેમને જન્મ. અંગત
જનકાગની કોઈ જન્મ આપેલા પરિધવને મનુ કથા માટે
પોતે પ્રયત્ન કરી શકે દેવ તેમ તેમને દામનું. આપણી
મદદના મિત્રાદી મદદના મેંદર દેવેશના જન્મ મયા.
અસ્તિ વખતે તેઓ આ દેવનું જ્ઞાન જુદી જગ્યા દેવ. આ
વખતના રીતે આમ અનુભવ, આ માટેની તેમની પુણ્ય
દેવી. તે વખતે તેઓ માત્ર મેંદરનું જ્ઞાન આપેને મેં-
નોય માની લેતા.

તમબાન આ વખતે તેમનું મૂલ્ય નજીક દેવોની વિચિ-
ત્ર લાગણી તેમને શરૂ. આ વખતે તેમને પ્રવૃત્તિશક્તિ-
શી લાગુ છે એ મૂલ્ય માત્ર તે જ રેલ નાથ પામે છે,
આત્મા નાથ પામતો નથી. અને આ અંતરાત્મા તેઓને
શરીરથી-હુમી-તદન જુદો જણાયો. આત્મા શરીરને તાત્રિ
નથી, પણ એવી શક્તિને તાત્રિ છે કે પરસ્પર આકર્ષણ
ધયાજ કરે છે. અંતરાત્માના આ મંથનથી તેઓને સર્વ-
શક્તિમાન પિતાને પાતાના અંતરાત્મામાં જ જોયા અને
તેમના તરફથી તેમને ધર કાઢી અરુણાચલા જવાનો
આદેશ મળ્યો. આ અરુણાચલાને તેઓએ શાંતિ તથા
જ્યોતિના ધામ તરીકે વર્ણવી છે.

આ ક્ષણથી તેઓ મનુષ્યના પુત્ર મટી મદદના પિતા-
ના પુત્ર થયા. તેઓ તરતજ ગંગાવદાલામાંથી છૂટા થયા.
તેઓ તે વખતે પાંચમા ધોરણમાં હતા. નિશાળના કામ
પર લક્ષ ન આપવા માટે તેમના બાઈએ તેમને ઠપકો
આપ્યો. આથે આથે અંબાળાવી દીધું છે, ધ્યાન ધેર થઈ
શકે નહિ. આ પહેલાં આવેજ ઠપકો તેણે ધણી વાર
આપ્યો હતો; પણ આ વખતે વેંકટશમને તે પ્રમાણે વર્ત-

પુનરાવતાર માને છે. તે ત્રિદ્વ ઝોળ વર્ગની ઉંમરે મન થયા હતા અને વેંકટરામને તેટલીજ ઉંમરે અનુભૂત અનુભવ થયો હતો.

એક વખત તિરુવમલૈમાં તેઓ ધ્યાનમાં બેસી ગયા. આ વખતના એક નાના બનાવની મોંઘ લેવી આવશ્યક છે. કેમકે આ સ્થિતિ પણ તેમનું સામાન્ય દૃષ્ટિગિંદુ-વ્યક્ત કરે છે. હજીમના કહેવાની તેઓએ માયું મુંઝાની નાખ્યું. મંદિરના ભક્તો માટે ખીણ બાળત નાદવાની હતી. પણુ સ્નાન માટે શરીર લાયક છે તેમ તેઓને લાગ્યું નહિ. તેથી પાસે જાકી રહેલા પૈસા, જનોઈ તથા કોખીન ત્રિવા-યનાં બધાં કપડાં ફેંટી હઇ મંદિરમાં ફરીથી ઢાળતા મઇ તેઓ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

કમલાબે તેમના પ્રતિ છોકરાઓનું ધ્યાન ખેંચાયું. છોકરાઓને તેમના પ્રતિ પથ્થરો ફેંકવામાં આનંદ આવતો હતો. તેમના ધ્યાન બહાર જવા માટે તેઓ પાતાલ-લિંગના ભયાનક સ્થાને ગયા; પણ આ તો બિલામાંથી ચૂલા-માં પડ્યા જેવું થયું. આ સ્થાનમાં રહેતાં જીવજંતુઓ તેમનો આકરો હંક લીધો. એક જામ્બએ તેમને જોયા ત્યારે પગમાં ધારાં પડ્યાં હતાં અને તેમાંથી લોહી પડે વહેતાં હતાં; પણ તેમને આનું કંઈ દુઃખ થતું હોય તેમ જણાતું નહોતું. પણ મિત્રો તેમને સુરક્ષિત સ્થાને લઈ ગયા. આ વખતે તેમનો ખોરાક દૂધ અને અલિપેકની ખીણ વસ્તુઓ તેમના મોઢામાં સાધુઓ રેડતા તે હતો.

આ વખતથી વધારે એકાંત તથા શાંતિ મેળવવા માટે તપસ્વી વારંવાર જગ્યા બદલતા હતા. તેમની તપ-સ્યા પ્રસિદ્ધ થતાં શાંતિ મેળવવી મુશ્કેલ બનતી હતી. તેમને મળવા આવનારી મુજબ સતત વધતી આવી. આ યુવકનો પૂર્વાશ્રમ જાણવાની એક જણને જિજ્ઞાસા થઈ. તપસ્વી તે વખતે મૌનમાં હતા તેથી પૂછનારની આગ્રહ બરી માગણીને અંગે તેઓએ કાગળ પર 'વેંકટ રામન,

માટે તેમને એક ક્ષાન્ય આપવામાં આવ્યું. પોતાની શોધ-માં નિષ્ફળ જવાથી મહર્ષિનો શુભ ભંડાર ખતાવવા માટે ચોરોએ ખૂબ ધમકી આપી. પણ આખરે માંડ માંડ દશ રૂપીઆની લૂંટ મેળવી તેઓને ચાલ્યા જવું પડ્યું.

આશ્રમની તપાસ દરમિયાન જે જે શિષ્યોને ઇન્ત ધઇ હતી તેમની સારવાર મહર્ષિએ શરૂ કરી. મહર્ષિને પોતાને ઇન્ત થયાની ખબર તો આશ્રમવાસીઓને છેક પાછળથી પડી. તેમના કેટલાક શિષ્યો લૂંટારૂઓ સાથે લડવા માટે તેમની રજા માગી રહ્યા હતા; પણ જવાણમાં નિશ્વયાત્મક ના હતી. તેઓએ કહ્યું: “ચોરોને તેમનું કામ કરવા દો. આપણે આપણા કાર્યને વળગી રહેવું જોઈએ. તેમને ઠીક પડે તેમ તેમને કરવા દો. આપણી ફરજ સહન કરવાની તથા ક્ષમા આપવાની છે. તેમના કામમાં આપણે વચ્ચે પડવું ન જોઈએ.”

વખત જતાં મહર્ષિઓના શુભો તેમની દરેક પ્રવૃત્તિ-માં દૃશ્યમાન થવા લાગ્યા. તેમના રહેઠાણમાં નવુંજ વાતા-વરણ પ્રગટ થયું.

એક વિશિષ્ટ દાખલો લઈએ. સ્કંદાશ્રમમાં સર્પ અને મોર મૈત્રીભાવે રમતા હોવાનું દૃશ્ય સામાન્ય હતું. આ બન્ને પાકા દુશ્મન હોવાનું બધા આક્રિત્યમાં આપણે વાંચીએ છીએ. જ્યારે તે વિષે પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે “સર્પનો ભય તથા મોરની વિકરાળતા દૂર થયાં હતાં. બન્નેને અંતરપ્રેરણા ધઇ હતી કે કોઈને ઇન્ત થશે નહિ. એવું શાંતિમય વાતાવરણ ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું.”

ટેકરી પરના એક શ્રમણ વખતે મહર્ષિની અહિંસાની સજ્જ કસોટી થઇ. તે ફરતા હતા તેટલામાં તેમનો ઘુંટણ એક મધપૂડાને લાગ્યો. તે ઉપરથી મધમાખીઓ મોટી સંખ્યામાં બહાર આવી તેમના આખા શરીર પર ડાબી.

લખવાની ખાત્રી રહી ગઈ. કાવ્યકાંતે ચાર જગુને બોલાવી કહીઓ લખવા માંડી અને લગભગ ચાર કલાકમાં આશ્ચર્યજનક ઉતાવળથી તે પૂરું કરી નાખ્યું.

મહર્ષિ જે ભાગ્યે જ આંખો બંધ કરીને બેસતા તે આ વખતે તેવી રીતે બેઠા હતા. ઉઠી શ્લોક પૂરા થતાં તેમણે આંખો ઉઘાડીને પૂછ્યું:

“મેં લખાવ્યું તે બધું તમે લખી લીધું ને?”

પહેલાં તો આ શબ્દોથી બધાને આશ્ચર્ય થયું, પણ તેઓ તરતજ તેનો અર્થ સમજી ગયા. આવા અનુભવો ઘણાને થયા છે. તેમની હાજરીથી લોકોનાં કામ મહેલાં થઈ પડતાં હતાં.

બીજે શિષ્ય મસ્તાન નામનો મુસલમાન હતો, જેણે આશ્રમમાં મહર્ષિ સાથે ઘણો વખત રહીને છેવટે પોતાનો આશ્રમ ખોદ્યો હતો; જો કે ગુરુની સાથે તે ચાલુ સંસર્ગમાં રહેતો આવ્યો હતો. વિચારની ઉદારતામાટે હિંદના ઘણા સાધુ પુરુષો બાળીતા છે; પણ અંધશ્રદ્ધા તથા કોમી ઝેરના આ જમાનામાં હિંદુ મહર્ષિ સાથેનો મુસલમાન શિષ્યનો સંબંધ અબૂતપૂર્વ છે. બાત અથવા ધર્મભેદ સિવાય હરકોઈને પોતાના પક્ષમાં લેવાની રામનાશ્રમની વિશિષ્ટતા તરી આવે છે. ફક્ત ગ્રાહણો જ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના અધિકારી છે તેવો સંકુચિત મત મહર્ષિને માન્ય નથી. વસ્તુતઃ તેમના શિષ્યોની મોટી સંખ્યા ગ્રાહણોત્તરની છે. મહર્ષિ પાસેથી દીક્ષા મેળવનાર એકજ ભાગ્યશાળી પુરુષ પણ અગ્રાહણ હતો. તે હવે નટાનંદ સ્વામીના નામથી જોળખાય છે. મહર્ષિની ચેતવણી છતાં કુટુંબના પાશ-માંથી મુક્ત થવાનો તેમનો નિશ્ચય એવો દૃઢ હતો કે મહર્ષિને હા પાડવી જ પડી. શિષ્યના દરેક કુટુંબીના સ્વપ્નમાં તેમણે દેખાઈને, અન્યાસ અપાવવાની હા પાડવાની પ્રેરણા કરી.

તર આવે છે. એકને બીજાથી ગોળુ તે ગળુના નથી.

બુદ્ધા બુદ્ધા મળવા આવનારાઓના તત્ત્વજ્ઞાન વિશે જે વાત કહે છે, તેની વિરુદ્ધ તેઓ દલીલ કરના નથી, પણ તેમના અને બીજા આચાર્યો વચ્ચેનો તફાવત, તેમના શિષ્યોના કહેવા મુજબ તરી આવે છે. જ્ઞાન અને બહિર્માર્ગમાં તેઓ પરમદર્શને વધારે અનુસરે છે. રામનાથમની દૈનિક યજ્ઞ બાજુના માટે આ વિગતો પૂરતી છે. સવારના ત્રણ વાગ્યે મહર્ષિ જાય છે. તેમના કેટલાક શિષ્યો તરતજ સાથે યજ્ઞ જાય છે. પૂજા પછી આશ્રમને લગતું કંઈ કામ-જેવું કે બપોર માટે શાક સમારવાનું વગેરે તેઓ કરે છે.

સૂર્યોદય થતાં તે ઝોરડામાં પાતાના આસન પર બિરાજે છે. એક અથવા વધારે શિષ્યો બજન ગાય છે તે દર્શન કરવા આવનારાઓનો માર્ગ શરૂ થાય છે. સાત વાગ્યે સવારનો નાસ્તો આવે છે. મહર્ષિ જધાની સાથે બેસે છે, બ્રાહ્મણો બુદ્ધા બેસે છે. ત્યાર પછી સાહિત્યની કોઈ કૃતિ તપાસવામાં આવે છે અથવા વંચાય છે. અથવા તે પ્રશ્નોત્તરી થાય છે. અગીઆર વાગનાં બપોરનું ભોજન પીરસાય છે. ત્યાર પછી મળવા આવનારાઓની શરૂઆત થાય છે.

નાસ્તા તથા ભોજનના સંબંધમાં એક વાત ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ત્યાં માત્ર સાત્ત્વિક જોરાક અપાતો નથી. જોરાક સંબંધી મહર્ષિ ઉદાસીન છે; પછી બલે તે પથે તેવો હોય અથવા ન પથે તેવો હોય, ગળ્યો હોય અથવા તીજો હોય. જોરાક સંબંધમાં જહુ ચિકાશ ન કરવી જોઈએ તેવો તેઓનો સિદ્ધાંત છે. જોરાકના પ્રમાણ પર પણ પ્રતિબંધ નથી. ઘણી વખત બક્તો બપોરે મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરાવે છે. ઉપરાંત મહેમાનોની લાવેલ બેટો પણ હોય છે, જે ત્યાં હાજર રહેલાઓને વહેંચી દેવામાં આવે છે.

આવી એક વહેંચણી વખતે અણર્થથી પીડાતા એક

જંગલી જનવરો સાથેનો પણ મહર્ષિનો સંબંધ પ્રેમપૂર્ણ છે. તેમને જરા પણ ઇલા કર્યા સિવાય તેઓ ઘણી વાર નજીક આવે છે. એક વખત જ્યારે તેઓ વિરૂપક્ષ શુક્રાના ઓટલા પર હતા ત્યારે પછી આઠ શ્રીટ છેટે એક વાઘ તેમની સામે જોઈને લાંબો વખત બેસી પછી શાંતિથી ચાલ્યો ગયો. જ્યારે કેટલાક લકતોને આની ખબર પડી ત્યારે તેઓએ કાંટાળી વાડ તેની આસપાસ બંધાવી જે અઘાપિ આહુ છે.

આશ્રમનો પ્રસિદ્ધ ભાગ તો જે ઓરડામાં મહર્ષિ બેઠો વખત ગાળે છે તે છે. જેને જોઈએ તેને તેમાંથી આધ્યાત્મિક બળ મળી રહે છે. ત્યાંનું વાતાવરણ જ એવું છે. ખાસ કરીને સાંજના ભજન વખતે ખૂબ પ્રેરણાદાયક હોય છે.

તે પવિત્ર સ્થાનમાં અનેક લકતો તથા શિષ્યોને સુખ-દ અનુભવો થયા છે. કેટલાકોએ અદ્ભુત ઘટના બનતી જોઈ છે. કેટલાકોને અગાઉ જીંદગીમાં ન અનુભવેલ વિચારો ઉદ્ભવવા પામ્યા છે. કેટલાકોની ગૂંચવણ મહર્ષિને મળ્યા વિના દૂર થઈ ગઈ છે.

આ વાતાવરણમાં લાલ મળવાનો આધાર પોતા પર છે. મહર્ષિ તો અરીસા જેવા છે. જે તમે વાંકું મોડું કરીને જુઓ તો પ્રતિબિંબ પણ બેટોળ પડે; પણ જે તમે સાચા હૃદયથી તેમની પાસે જાઓ તો તમારી જરૂર પ્રમાણેની દિશામાં તમારી શક્તિને તે મજબૂત બનાવશે. તમારા વિચારો અગર મુસ્કેલીને તેમની પાસે વ્યક્ત કરવાની પણ જરૂર નથી. તમે વિષયનો ઉલ્લેખ કરો ત્યાર પહેલાંજ તેઓ તે વાત ઉપાડે છે.

આશ્રમમાં ત્રણ મહોત્સવો યાય છે. એક ક્રાંતિંદ્રી પૂનમે, બીજો તેમની માતાના સંવત્સરીને દિવસે અને ત્રીજો તેમની પોતાની જયંતિને દિવસે. આ બધા પ્રસંગો-

એને જમાડવાના હોય ત્યારે પણ કોઈ વસ્તુની તંગી પડતી નથી; જરૂરીઆત પ્રમાણે મળી જ રહે છે. આથી ખતનામાં અઢળક દ્રવ્ય હોવાની કેટલાક લોકોની માન્યતા થઈ છે. તેથી આગળ ચોરીનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો તેમ, કેટલાક પ્રસંગો એવા જન્યા છે કે હરામખોરોએ પૈસા મેળવવા ઉંધા રસ્તા લીધા હતા. પરંતુ તેઓ દર વખતે નિરાશ થયા છે. તેમની નિરાશા વચ્ચે તેમને માલૂમ પડ્યું હતું કે તેઓ પોતાની આસપાસ જે જોઈ રહ્યા છે તે મંદિર નથી પણ ખરેખર મહર્ષિનો આશ્રમજ છે.*

[સારદા'ના એક અંકમાંથી.]

*મહર્ષિ વિશે વધારે વિગત જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે મહર્ષિ-
નું મોડું જીવન જ્ઞાન [કિ. રા. ૨-૮-૦] જોઈ લેવું,

આરતી જુગલકિશોર કી કીજે તન-મન-ધન ન્યોજાવર દીજે,
ગીર સ્યામ મુખ નિરખત ઝૂજે પ્રેમ-રવરૂપ નૈન ભર પીજે.
રખિ સસિ કોટિ બદનકી સોભા તાદિ દેખિ મેરો મન લોભા,
નંદનંદન ટપાનુકિસોરી.....પ્રભુ અવિચલ બેરી.

લેગ પરમાનંદ કો લેગ અળ પાગલ કહને લગે.
ગત કી. દૃષ્ટિ મેં તો લક્ષ્મી પાગલ હૈ હી. પરંતુ ઇસ
ગલપન કા સ્વાદ. જિસે એક દાણ કે લિયે લી મિલ
યા ફિર વહ ઇસે છોડ કર હોશ મેં આને હી કયેં લગા ?
સાર કી દૃષ્ટિ મેં જો કુશલ-અતુર હૈ ઉસે હી સંસાર
હતા હૈ. સંશ્ચલ-પરિશ્ચલ કા ભૂખા સંસાર સંશ્ચલી-
રેશ્ચલી કી હી પૂજા કરતા હૈ ! પરમાનંદ કો જગત કી
ન-બકાઈ સે કયા મતલબ થા ? સંસાર ને ઉનકી ઓર
આંખેં દેર લી, યહ ઉનકે લિયે કલ્યાણકારી હી હુઆ.
મુ જિસ પર દયા કરતે હૈ ઉસે હી સંસાર કી દૃષ્ટિ મેં
ગલ બના દેતે હૈ. સંસાર જિસે પાગલોં કી ઓર સે
ખેં દેર લેતા હૈ ઓર પાગલ લક્ષ્મી એકનિષ્ઠ હો કર
સાર કી વિમ્મ-બાધાઓં સે મુક્ત હો કર એકાંતભાવ સે
પને પ્રિયતમ પરમાત્મા કી પરિચયા કરતા હૈ. પરમા-
નંદ કા લી, બસ, 'અળ એક હી કામ રહા-સંસાર કી
ર સે આંખેં મૂંઢ કર સર્વાન્તઃકરણ સે પ્રભુ કી પૂજા-
યાં કરના. રામ, કૃષ્ણ, નારાયણ કે સિવા વે જિહ્વા પર
કં લી શબ્દ આને નહીં દેતે થે. પરમાત્મા કી મૂર્તિ કે
વા મન મેં કુછ આતા હી નહીં થા. નામ-સ્મરણ,
રે-કીર્તન ઓર અહર્નિશ ભજન-બસ, યહી ઉનકા
માત્ર કામ થા. સોતે-જાગતે, ઉઠતે-બેઠતે, બસ, પ્રભુ
સ્મરણ, પ્રભુ કા ચિંતન ઓર પ્રભુ કા ગુણગાન. સદૈવ
કી મધુર મૂર્તિ સામને રહતી થી ઓર એકોન્મુખી
કર સારી વૃત્તિયાં પ્રભુ કે ચરણોં મેં પ્રવાહિત હો રહી થી.

નામ-સ્મરણ કા ચસકા લગના બકા હી કઠિન હૈ,
જહાં એક બાર યહ ચસકા લગા ફિર એક યહ
નામ સે ખાલી નહીં બતા. શ્રીગુકારામજી મહારાજ ને

જોઈ મેં પ્રતિપાત કરના—યત્રી પરમાનંદ શ્રી જોગમાત્ર દૈનિક ચર્ચા થી ! ઉનકા ચરન નિયમ આ કિ કીમદ્ભાગ-વદ્ધીતા કે એક મ્લોક દા ઉચ્ચારણ કરના આર દેવતા કે ચરજોં મેં સાષ્ટાંગ પ્રતિપાત કરના. ઇંન પ્રકાર અદારોં અધ્યાય કે કૃત સાતજો મ્લોકોં કો વે ઉચ્ચારણ કરતે જાતે ચે ઝોર પરમાત્મા કે દિવ્ય વિગ્રહ કે મન્મુખ સા-ષ્ટાંગ પ્રભુમ કરતે જાતે ચે. ચે સાતજો નમસ્કાર કર ચુકને પર હી વે બિદ્યા મેં પ્રાપ્ત અજ કો અદ્ભુત કરતે મે. ધર્મગ્રંથોં મેં ચલ જાત આની હૈ કિ પૂજન ઝોર ધન કિયે બિના હી જો અજ-જલ અદ્ભુત કરતા હૈ વાલ પાપ ખાતા હૈ ઝોર વલ વ્યક્તિ ચકર કે સમાન હૈ.

ઇસ કલિકાલ મેં પ્રભુ કે નામસ્મરણ કે શિવા ઝોર કોઈ સાધન હૈ હી નહીં. શરીર સે સંસાર કા કાર્ય કરતે હુએ લી મન કો પ્રભુ મેં લગાચે રખના તથા મન સે પરમાત્મા કા સ્મરણ-ચિંતન કરતે રહના ચહી હમ સં-સારી પુરુષોં કે લિયે સાધન હૈ—ઝોસા જોગ પરમાનંદ ને બતલાયા હૈ. ઇસે હી ગોસ્વામી તુલસીદાસજી ને કહા હૈ—

કરશેં કરમ કરિય બિધિ નાના, મન રાખિય જલ્દં રૂપાનિધાન.

મન યદિ પૂર્ણતયા પ્રભુ કે રંગ મેં રંગ જાય, યદિ સર્વોન્તઃકરણ સે હરિ મેં એકરૂપતા સ્થાપિત હો જાય તો સારે કર્મ ઝોર વ્યાપાર ચલ કે રૂપ મેં પરિણત હો જાતે હૈ; ઝોર વે સ્વતઃ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ હોતે જાતે હૈ; ઉન્હે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરના નહીં પડતા. ઇસકા મુખ્ય હેતુ ચલ હૈ કિ ભુદ્ધિ જળ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ હો ગયી તો સારે વ્યા-પાર પ્રભુ કી ઉપાસના કે રૂપ મેં હી વ્યક્ત હોંગે. સંસાર મેં મન ન બસા કર પ્રભુ મેં ઇસે બસાના ઝોર પ્રભુ કી પૂજા સમગ્ર કર સમગ્ર કર્મ કો યોગસ્થ હો કર નિર્લિપ્ત-ભાવ સે કરતે જાના—ચહી પરમાનંદજી કા ઉપદેશ હૈ ઝોર ચહી ઉપદેશ હમારે ઋષિ-મુનિયોં કે લી હૈ.

સાતજો જાર સાષ્ટાંગ પ્રતિપાત કરના ઝોર ગીતા-

पिंत होनी आदिगे." जेग परमानंदजी ने व्यापारी के साथ सभजाया, परंतु उसने तो दह कर दी थी कि देशगी गान वह परमानंद की सेवा में ही अर्पित करेगा. लक्ष्म किसीके चित्त को दुःखी नहीं करते, क्यों कि सभस श्रुति में उनकी लजबलश्रुति रहती है और सभस्त संसार के सूर-असूर के ये अपने प्रियतम प्राणनाथ की प्रतिमूर्ति मानते हैं. छत्री कान्हा नाथ्य हो कर परमानंद ने देशगी गान स्वीकार कर लिये.

आज परमानंद ने देशगी वस्त्र धारण किये हैं. आज भी जेगों की वषां हो रही है और धीपांदुरंगजी के मंदिर के आगने की जमीन कीचड़ से लरी पड़ी है. गेह आज भी जमाजम गरश रहा है. आज परमानंद ने अपने वस्त्र नीचे में अगेट लिये जिसमें साष्टांग नमस्कार करते समय कीचड़ में पड़ कर वस्त्र गंदा न हो जाय. आज से पूर्ण परमानंद के भग्न प्रकार का संधैय कभी नहीं हुआ था. संसार के स्पर्श में ले ली आया उसे संसार ने अपने पंजे में ले लिया. गटे गटे अंत-महात्मा, साधु-संन्यासी, ऋषि-मुनि जैसे ही संसार का संधैय करने लगे वेसे ही संसार ने उनके मुँह पर कालिमा पोती.

काजल की काहरी में कितनाह सपानो नय,

ऐक लीक काजल की लगि है पै लगि है.

यह संसार तो काजल की काहरी है. कितना भी चतुर केछ क्यों न हो, इसमें बनेवाले के कालिमा कहीं न कहीं अवश्य लगेगी. परमानंद-जैसे वैराग्य-संपन्न महात्मा के भी देशगी वस्त्र की गलुमूढ्यता आज मुग्ध कर रही है और झुल कर नमस्कार करने में उन्हे संधैय हो रहा है. लोगों की गंधमात्र से ही मनुष्य भूतित हो जाता है !

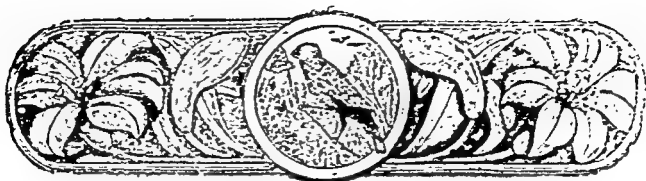
परमानंद नमस्कार करते जा रहे थे, परंतु आज

ઉનકા ધ્યાન શ્રીપાંડુરંગ કી મનોહર મૂર્તિ પર ન થા—
આજ બાર-બાર ઉનકી આંખે રેશમી વસ્ત્ર પર ચક્ષી
જાતી થીં કિ કહીં કપડા ગંદા તો નહીં હો રહો હૈ!
ભગવાન ભક્ત કી પરીક્ષા લી લેતે હૈં ઐર ઉસ પરી-
ક્ષા મેં સફલ હોને કી ઉસે શક્તિ લી દેતે હૈં. ભક્ત ને
રેશમી વસ્ત્ર મેં છિપે હુએ અપને શત્રુ કો પરખ હી તો
લિયા ! જબ શત્રુ પરખ મેં આ ગયા તબ તો આધા
કામ હો ગયા. આજ ચહ રેશમી વસ્ત્ર મેરી નિષ્ઠા કો
ભંગ કરને પર તુલા હુઆ હૈ, ઇસ લિયે ઇસકા હી
પહલે અંત કર દેના હોગા. સાધક, જો સચ્ચે હૃદય મે
પ્રભુ કી ખોજ કર રહે હૈં, ખડે-સે-ખડે પ્રલોભન ઐર
આકર્ષણ કો હુકરા દેતે હૈં ઐર આંખ ફેર કર ઉસ
ઐર દેખતે તક નહીં. અસ્તુ.

પરમાનંદ કો અપની ભૂલ પર ભારી દુઃખ હુઆ.
ઇસકે પ્રાયશ્ચિત્તસ્વરૂપ ઉન્હોને નિશ્ચય કિયા કિ વે
અપને શરીર કો યથેષ્ટ ઢંડ દિયે જિના ન માનેંગા.
ઉન્હોને અપને રેશમી કપડે કે ટૂક-ટૂક કર કે ફેંક દિયે
તથા દો ખેત્રાં કો જુતવા કર અપનેકો સર્વથા નમ્ર
કર ઉસમેં ગાંધ દિયા. ખેત્ર પરમાનંદ કે શરીર કો
જંગલ કે કંટકમય માર્ગ કી ઝાંર લે કર બાગે. પરમા-
નંદ કા સારા શરીર કાંટાં મેં જિથ ગયા તથા ખન કી
ધારા બહને લગી. વે 'દુરિ-દુરિ' કહને જાને થે. શરીર
કે વિવરન કી કષ્ટ જિન. થા ઉતરને કી પ્રતિજ્ઞા વે
પ્રભુ કે નામ કો સ્મરણ કરને જાને થે. કષ્ટ કી વ્યથા
કે મુકે. કી. જો મહા પ્રભુ કે પ્રભુત્વ મેં ખુલે.

૨૨-લક્ષ્મણ યોગી

‘કલ્યાણ’માં પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભક્તોનાં ચરિત્ર પ્રગટ થયા કરે છે. આ ચરિત્રોથી માનવજાતિનું જેટલું કલ્યાણ થાય છે, આત્મા પર જેટલો પ્રભાવ પડે છે તેટલો શુદ્ધ ઉપદેશોથી પડતો નથી. ભક્તોનાં ચરિત્રો સરસ, નિર્માળ અને હૃદયગ્રાહી હોવા ઉપરાંત પરમ પિતા પર-મેશ્વરના પ્રતિ જનતાની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આસ્થાને વધારવામાં અગ્નિમાં ઘીની સમાન કામ આપે છે. એટલા માટે ‘કલ્યાણ’ના વાચકોની સેવામાં મધ્યપ્રાંતના એક અનન્ય ઈશ્વરભક્ત અને યોગીનું આયું ચરિત્ર રજુ કરે છું.

મધ્યપ્રાંતમાં ૭. આઈ. પી. રેડ્ડેના ઇંદોરથી જન્મે-શનથી તેની એક શાળા નાગપુર તરફ જાય છે. અહીંથી આ શાળા પર કાલા આગર નામનું વીજનું સ્ટેશન છે. આ સ્ટેશનથી એક માઈલ પૂર્વે મુખતવા નામની નદીના કિનારે મુખતવા નામનું નાનું ગામ છે.

ની છટાથી ભરપૂર હોય છે ત્યારે તેના વૈભવને જોઈ અખિલ કલાના ઉત્પાદક પ્રભુનો મહિમા જાણે મૂર્તિમંત થઈને લોકોને આનંદમગ્ન કરી રહ્યા હોય એમ જણાય છે. સુપ્રસિદ્ધ બાગદેવ (શિકાર કરવાની જગ્યા) આ જંગલમાં આવેલ છે. ત્યાં વાઘ, વરૂ, રીંછ, સિંહ વગેરે જંગલી પ્રાણીઓ પણ જાણીએ. આ જંગલમાં જ્યાં ત્યાં ગોંડ, ભીલ, કોરૂ વગેરે મૂળ નિવાસીઓનાં નાનાં નાનાં ગામડાં છે. આ જાતિઓ અશિક્ષિત, અસભ્ય અને જંગલી જેવી જ છે. આપણા ચરિત્રનાયક લક્ષ્મણ યોગી પણ આ પ્રદેશના નિવાસી હતા.

લક્ષ્મણ યોગીની જન્મભૂમિ આ જંગલમાં લડગદા નામનું એક નાનું ગામ હતું. તેમનો જન્મ એક સુસંપન્ન આહીરને ત્યાં થયો હતો. તેમના પિતા પાસે એકઝો ગાયો અને પચાસ ભેંસો હતી. તે યુવાન થયા ત્યારથી ગાયો ચરાવવા લાગ્યા. તેમના ઘરનું આજ કામકાજ હતું. આ જંગલી ગામોમાં કેળવણીનો ખિલકુલ અભાવ હતો. એટલે લક્ષ્મણજીને પણ અશિક્ષિતજ રહેવું પડ્યું. તે લગભગ ૬ ફુટ ઊંચા, હૂંપુપૂ નવજુવાન હતા. શરીરનો રંગ ગોરો અને આંખો મોટી તથા તેજસ્વી હતી.

તેમના પિતાની સાથે નિશુલ્કપંથી સાધુઓનાં સમાધિસ્થળો પર વખતોવખત ભરાતા મેળામાં તેઓ જતા. સ્વામી રામદાસની સમાધિ હોશંગાબાદ, શ્રીસિંગાજી મહારાજની સમાધિ નિમાડ જીલ્લામાં અને ગુરુ સાહેબની સમાધિ ખેતૂલ જીલ્લામાં છે. આ ત્રણે સંતો ભગવાનના સાચા ભક્તો હતા એમાં સંદેહ નથી. આ સંતોનાં બનાવેલાં ભક્તિભાવવાળાં પદો ઘણાં હૃદયગ્રાહી અને ભક્તિરસથી ભરપૂર છે.

એ સંત પુરુષોનાં ભક્તિભાવથી જાતપ્રેત સંકટો પડો આ મેળા ઉપર સમાધિસ્થળોમાં જાને પણ ગવાય છે. તેમનાં પદો સાંભળી એક વખત લક્ષ્મણજીનું હૃદય

લક્ષિત-ભાવમાં તરળોળ થઈ ગયું, અને તે આનંદમગ્ન થઈ નાચવા લાગ્યા. તેમને એવાં અનેક પદો કંઠસ્થ હતાં. સાતપુડાનાં કુદરતી દૃશ્યોથી ભરપૂર અતિ મનોહર સ્થળોમાં ગાયો ચરાવતાં ચરાવતાં તે આ પદો ગાતા ગાતા લક્ષિતમાં તક્ષીન થઈ જતા. તેમનાં માતાપિતા જેમ જેમ પુત્રને વિવાહબંધનમાં નાખવાને વિચાર કરવા લાગ્યાં, તેમ તેમ તેમની વૈરાગ્યની માત્રા વધવા લાગી.

એક દિવસ પચીસ વરસની ઉંમરે તે ઘર છોડી જંગલમાં છુપાઈ ગયા અને કદી પાછા ફર્યા નહિ. તે સાતપુડાના ગીચ અને ભયાનક વનમાં એકાંતવાસ કરવા લાગ્યા. વનનાં ફળ, ફૂલ અને નરમ નરમ પાંદડાં પરજ તેમના જીવનનો આધાર હતો. પરમાત્માની લક્ષિત અને પ્રાણાયામમાંજ એ નિમગ્ન રહેતા. અભ્યાસ કરતાં કરતાં એમને સમાધિઅવસ્થાનો અનિર્વાચનીય બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રમાણે વનના એકસામટા અઠાવીસ વરસ સુધીના એકાંતવાસ પછી તે સુખતવા નદીના કિનારા નજીક એક ટેકરી પર રહેવા લાગ્યા. આ ટેકરી પર તેમણે બાર વરસ પરમાત્માના ધ્યાનમાં રહી વીતાવ્યાં. ઠંડી, ગરમી અને વરસાદથી બચવા માટે તેમણે કદી પાનુંકુટી અથવા બીજો કોઈ પાનુ પ્રબંધ કર્યો ન હતો. વરસાદના આવે મહિના તેજ પથ્થર પર સૂઈને તેઓ વીતાવતા હતા. મૃત્યુબંધાર વરસાદમાં એક પછેડી આદીને પડી રહેવું એ એક અઘરુંજનક વાત હતી. સખા ઠંડીમાં નદીના કિનારે એક પાનળી આદીની પછેડીનર રાત વીતાવવી અને મૃત્યુ અનંદનાં રહેવું એ અઘરાઈ માનવાને એક અઘરું

લીધે તેમને કોઈ આધુ માનતું ન હતું. જ્યારથી તે યુગ-
તવાની ટેકરી પર રહેવા લાગ્યા ત્યારથી વચ્ચીમાંથી રોડી
અથવા આટો માગી લાવી પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરતા હતા.

જ્યારે તે ગીચ વનમાં એકાન્તવાસ કરતા હતા,
ત્યારે એક દિવસ કોઈ અજેજ ગ્રિકારી તેમની પાસે જઈ
પહોંચ્યો. તેણે તેમને સાલતાલ અને આધુનાં ચિહ્નોથી
રહિત ભેદને માન્યું કે, આ કોઈ ચાર અથવા ત્રણદાં છે
અને પોલીસના ડરથી વેપ પડતી જંગલમાં હુપાર્થ ગયા
છે. ઉપરે બે દિવસ આથે રાખી આઉંજે તેમને ઊડી મૂક્યા.

ખીજી વખત જ્યારે તે બાગદેવના જંગલમાં રહેતા
હતા ત્યારે એક અજેજ શિકાર પેડતો તેમની પાસે
આગ્યો અને કહેવા લાગ્યો—“આ દુમ વડાં મટ રહેા.”—
(આવીઆં તમે ન રહેા.)—“વડાં દુમકો મેર આ જલમમા”
માપુએ કહ્યું—“આઈ જાય તો જલુજ મા.” આ અજેજ
સમતલાઈ આ બાગદેવના વિષાઈ બાગદેવ પર રહેતી પો-
લીસને કયો. આ પોલીસ તે વખતે બાગદેવ પર મુગાસાને
સાધના આક્રમણથી બચાવવા માટે તેમને નિમ્ન વખતે
આગ્યો જ્યાં રોકતી હતી પોલીસે તે અજેજને કહ્યું—
“લુજર, આ માપુસ આવીઆં કેટલાંકે વનમાં રહેા.”
માપુસ ખડતું નાંદી કે વાધ નેને કેમ ખડતું જશે નાંદી?”

લક્ષ્મણજીને મનન. વખતે ઉપમા કેટલાંકે વિચાર
પહોંચી મૂકેને એ વખતે જતા કે ૧૫૫ મેરને ખાંડાં
ન હતું. એ વખતે આગ્યોએ રહેા જંગલ, રહેા હતા.
જલમમા પેડતી રહેા એક વજ્ર કાઢે લક્ષ્મણજી
રહેા જલ અને જલ પહોંચે તે ઉપર રહેા તે દેવે વા-
ળે રહેા, પેડે રહેા રહેા અને પહોંચે તે વખતે
લક્ષ્મણજીને જલમમા એ વખતે લક્ષ્મણજીને જલમમા
રહેા રહેા હતા કે જે જલમમા ને જલમમા પહોંચે
રહેા જલમમા રહેા પહોંચે રહેા પહોંચે રહેા

આગ્યોને પહોંચે રહેા રહેા રહેા રહેા

તેમના શરીર પર ફરતો હતો. આ બનાવ ગાયો ચાર-નારાઓએ જોયો. તેઓ પાસે ઉભા રહી મોટેથી તેમને બોલાવવા લાગ્યા—“બાબાજી! આપના શરીર પર સાપ ફરે છે; ઉઠો, જલદી ઉઠો, નહિતર ડસશે!” મેં પણ આ વાત સાંભળી. સાંજના વખતે હું મહાત્માજી પાસે ગયો અને એ બનાવ સંબંધી પૂછ્યું. મહાત્માજીએ કહ્યું “હા, એક સાપ પાસેજ આ રાફડામાં રહે છે. કોઈ કોઈ વખત બજવાળ માટે શરીર પર ચઢી જાય છે અને બે ચાર આંટા મારી જતો રહે છે. તે કેમ કરડતો નથી એ સમજાતું નથી.”

હું તેમને કોઈ કોઈ વાર મળતો અને શંકા-સમાધાનની શૈલીથી આધ્યાત્મિક ચર્ચા પણ છેડતો. તેમના તરફથી અનેક ગૂઢ પ્રશ્નોના સંતોષકારક ઉત્તર મેળવી મને ઘણી વાર આશ્ચર્ય થતું. મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગતું કે આ સંતે ઉપનિષદ અને યોગશાસ્ત્ર આદિ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો નથી, તદ્દન અભણ છે; તોપણ તેમને આધ્યાત્મિક રહસ્યોનું જ્ઞાન કેવી રીતે થયું હશે?

મેં આ મહાત્માને પૂછ્યું—“સમાધિઅવસ્થામાં શું થાય છે? ઈશ્વરનાં દર્શન થાય છે?” તેમણે જવાબ આપ્યો—“આંખ, કાન આદિ ઈન્દ્રિયોના આત્મિક સાત ખુત્રી જાય છે; પછી આંખ, કાન આદિ ભૌતિક ઈન્દ્રિયોની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પછી આ આત્મિક ઈન્દ્રિયોથી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, અને આત્મા આ અતૌકિક આનંદમાં મગ્ન થઈ જાય છે—દર્શનાત્મક તૃપ્તિ થઈ જાય છે. આત્મા મુક્તિ આત્માએ સાથે મળે છે, તેમની અવ્યાકૃત પ્રતિષ્ઠા થઈ જાય છે.”

ની સૂચના મને આપી હતી. મેં એમની આ સૂચના વસ્તીના ઢેદલાક માણસોને કરી હતી. છેવટે છ માસ પૂરા થતાંજ તેમણે પોતાનું શરીર છોડ્યું. તેમની આજ્ઞાનુસાર તેમના મૃતદેહને સાતપુડાના પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી ભરપૂર મનોહર વનમાં એક ઝરા પાસે એમ ને એમજ રાખવામાં આવ્યું. પક્ષીઓએ લોજનના રૂપમાં અતિમ સંસ્કાર કર્યો અને પાંસેનાં ઝરામાંથી પાણી પીને અગિયારા ગણી ગયા.

તેમણે પોતાને કદી સાધુ સંત કે મહાત્મા તરીકે ઓળખાવ્યા નથી, અને ત્યાંના વનમાં રહેનારા ગૌંડ ભીલ વગેરે તેમને સાધુ-મહાત્મા સમજતા પણ નહિ. તેમને તમાકુ, ગાંજે વગેરે કોઈ પણ નશાવાળી વસ્તુનું વ્યસન ન હતું. જાનપાનમાં હિન્દુ, મુસલમાન, ઉંચ નીચનો કોઈ ભેદભાવ ન હતો. વસ્તીમાંથી કાચું અથવા રાંધેલું અન્ન લઈ તરતજ પોતાના રહેઠાણ પર ચાલ્યા આવતા. તેમની વૃત્તિ હમેશાં ગંભીર વિચારમાં લીન રહેતી હતી. જો કોઈ તેમને સંસારમાં બહાર કરત તો તે બહુજ પ્રસિદ્ધિ પામત. અને દર્શકોની પણ ઘણી લીક રહેત, પરંતુ તેમને માન, મોટાઈ પ્રસિદ્ધિ વગેરે સાંસારિક વાતો ગમતી ન હતી. મેં મારી આટલી ઉંમરમાં એવા પરમ વીતરાગ, અવિચલ ભક્ત, શાંત, ગંભીર અને કટક્ષ્મિણ સાધુ બીલ નોયા નથી.

અંતમાં હું પુણ્યભૂમિ ભારતને સાદર ધન્યવાદ અને નમસ્કાર કરીને આ પુણ્યચરિત્રને સમાપ્ત કરું છું, અને આજે પણ આ પવિત્ર ભૂમિમાં આવા વીતરાગ યોગી-યતિ ઉત્પન્ન થાય છે એ વાળી ધણી હર્ષ પામું છું.

(‘દર્શન’ના ભાગ-૧ પાના ૧૨ માંથી અનુવાદક સં. દા. ૩૫૫૫૫)

૨૩-હરિવાવા

ઇસ પરિવર્તનશીલ સંસાર મેં અસંખ્યેં પ્રાણી નિત્ય-
પ્રતિ પૈદા હોતે ઔર પરાણવ ડો પ્રાપ્ત હોતે હૈં. જિનકા
પરમ પુરુષાર્થ પૈસા હી હૈ, જો મનુષ્યત્વ જૈસા અમૂલ્ય
રત્ન પા કર ઉસે વિત્તેપણા ઔર સંસારી લોગવિદ્વાસોં કી
પ્રાપ્તિ મેં હી વ્યતીત કરતે હૈં, સંસાર મેં ઉનકા નામ
કોન જાનતા હૈ? ઉદ્ધિજન પ્રાણિયોં કી ભાંતિ ઉત્પન્ન
હો કર અંત મેં ઉસીમેં લય હો જાતે હૈં. ઉનકા સંસાર
મેં આના ન આના, મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરના ન કરના
દોનોં હી બરાબર હૈ.

પર જિનહોંને ઇસ પરમપાવન મનુષ્યશરીર ડો
પ્રાપ્ત કર કે પુરુષાર્થ કે દ્વારા પ્રભુ કે પાદપદ્માં મેં અપના
સર્વસ્વ સમર્પિત કર દિયા હૈ, જિનહોંને સંસારી ભાગોં
મેં મુંડ મોટ કર અપના સક્ય એકમાત્ર પરમાત્મપ્રાપ્તિ
હી જાના દિયા હૈ, જિનકે નસાર કી કંચકાઓં વપરી નક
નકોં કર નકોં હૈં, અસંસાર મેં સંસાર મેં જન્મ દેના ને.
ઉનકોં નાકોં હૈ. ઉનકે મનુષ્યત્વ કે અન્ય હૈ, જિન નુમિ
મેં ઉનકા જન્મ મુકા હૈ તર અન્ય હૈ. ઉનકે ભાગવિત્ત
અન્ય હૈ કોન સક દે. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ.
અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ. અન્ય હૈ.

દે, તબ તક અમંજમાં એમાં કા કદવાળુ કને દે. માર
ઉનકે પદ્ધતિ ઉનકો એવનવીલામિ મનવા કો પાવન
બનામે રખની દે.

‘કદવાળુ’ કે ખારક ‘દરિયાળા’ કે નામ કો લો
પરિચિત હી દેવે. “કદવાળુ” કા પરમ પરમ માળામ
હી સમજના ચાલિયે કિ એમે નિઃશ્વર મોર પ્રચિદ તમા
પ્રનિદા એ કોમાં દર બામનેવાલે મલનુબાવ અપને અ-
મુદ્ય ઉપરેમાં એ કદવાળુમાર્ગ કે પચિક મુમુદુઓં કો
કૃતાઈ કરને રહને દે. અન્ય મામપિક પત્રોં કી અપેલા
મેં હમેં હમી તિમે અધિક ખાર કરતા જ કિ હસમે
એમે એમે ઉચ્ચ મોર અનુભવી મહાત્માઓં કે ઉપદેશ
રહને દે. ‘કદવાળુ’ કે પુરાને પાઠકોં ને દરિયાળા કે ‘સ-
કેતો’ કો પદા હી હોઆ. આજ હમ પાઠકોં કો અપની
હુદ્ર બુદ્ધિ કે અનુસાર દરિયાળા કા ચતકિચિત્ પરિચય
કરાના ચાહતે દે.

દરિયાળા કા જન્મ પંતળ કે દોશિયારપુર જિલે મેં
હુઆ દે. બાલ્યકાલ એ હી આપ પ્રેમદેવ કે ઉપાસક યે.
જન્મ આપ કાલેજ મેં અધ્યયન કરને મે, તબી આપકે
સહપાઠિયોં કો આપકે પરમ હૃદયવાન હોને કા પરિચય
મિલ ચુકા થા. આપ અપને મિત્રોં એ સત સતભર બાત-
ચીત્ કરતે રહને યે. બહુત સત્રિ હુઈ તો મિત્ર કો ઉસકે
પરતક પહુંચાને ગયે. ફિર મિત્ર મહોદય આપકોં ઇનકે
પરતક પહુંચાને આયે. ઇસ પ્રકાર કબી કબી તીન તીન
આર આર ચક્કર લગ બતે યે. ઇતને પ્રેમી હોને પર ભી
આપકોં અસારી શુઓં કી જોર એ પહલે સે હી વેરાગ્ય થા.

આપકા જન્મ કલાલ કુલ મેં હુઆ દે. પંતળ
મેં ‘કલાલ’ નામ કી એક વત્તિ હે, જે લોગ શરાણ કા કામ
કરી કરતે; વ્યાપાર કર કે અપના નિર્વાહ કરતે હેં જોર
અપનેકો વેશ્ય કહતે હેં. આપકે પિતા એક મધ્યવિત્ત
વૃદ્ધ યે. આપકે જ્યેષ્ઠ બ્રાતા પંતળ મેં અચ્છે અચ્છે

पहों पर आसीन हो कर पञ्चम सरकार की नौकरी कर रहे हैं। कालेज छोड़ने के पश्चात् आपके घरवालों की सभति हुई कि आप डाक्टर की पढ़ें। इस लिये आप मेडिकल कालेज में जा कर लती हुई; किन्तु विधि का विधान और ही था। छन्दों परमात्मा ने डाक्टर होने के लिये उत्पन्न नहीं किया था; आधिलौतिक दुःखों को भेटनेवाले डाक्टर तो देश में बहुत हैं; जो आध्यात्मिक दुःखों को भेट सके, जैसे डाक्टरों की बहुत कमी है। हरिणाभा को परमात्मा ने इसी काम के लिये लेना है। आप डाक्टर की पुस्तकों को देख कर काशील की ओर चल दिये और वहाँ अपने आप ही कपड़े रंग कर संन्यासी बन गये। उनके पूर्वाश्रम के गुरुल ने जब यह बात सुनी तो उन्होंने कहा—“तुम स्वतः ही प्रकाशित हुये हो। अतः तुम्हारा नाम स्वतः प्रकाश हुआ。” तबसे आपका नाम ‘स्वतःप्रकाश’ हुआ।

उनमें हरिद्वी का दुःख दूर करने की प्रवृत्ति पड़ने ली से थी। इस अधम के उपर ली अन्य साधारण लोगों की लांति महाराज की कृपा है। आपने एक दिन मुझे अपने जीवन का कुछ हाल सुनाया था। पाठकों के लाभार्थ उसे मैं यहाँ नीचे लिखता हूँ—

आपने बताया था कि काशील से आर पांच दिनों की दूरी पर उत्तर की ओर गंगाज के तट पर ओझाँ में एक बहुत ही अच्छा शिवालय है। इस स्थान को ओझाँ देव मेरा मन बड़ी मन गया और बड़ी मने कपड़े भी रंग दिये। एक दिन एक बहुत ही दीन कृषी मेरे पास

કિરાયે કા પૂરા પ્રબંધ ન હો જાયગા તથા તક મેં અમ-
જલ મહણુ ન કરુંગા. મેં લોગોં કે પાસ જાતા ઝીર ઉન-
કે સામને આધુનિક પટે લિખે ચુવકોં ધી ભાંતિ વ્યાખ્યાન
સા દેતા ઝીર લોગોં સે સહાયતા કરને કે લિયે કહતા.
મેરી જાત યુન કર કોઈ મેરી ઝોલી મેં એક પૈસા, કોઈ
દો પૈસા ડાલ દેતા. ઈસી પ્રકાર મેં એક ગાંવ સે દસરે
ગાંવ મેં જાતા.

એક ગાંવ મેં મેં ગયા. વહાં મેં કયા દેખતા હું, એક
આદમી કિસી શારીરિક કષ્ટ સે જુરી તરહ ચિહ્ના રહ્યા હૈ,
મેંને જળ ઉસકે કષ્ટ કા ડાલ સુના તો અટસે મેં ઉસકે
પાસ પહુંચ્યા ઝીર ઉસસે બોલા—“તુમહેં તો કુછ ભી
હાજી નહીં હૈ. ‘હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે’ ‘હરે
કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે’ ચહ કહો. મેંને
ઉસસેં કઈ જાર ઐસા હી કહ્યા થા ઝીર સ્વયં ભી કહ્યા.
થોડી દૂર મેં ઉસને કહ્યા—“સચ્ચમુચ્ચ જળ સુઝે કોઈ કષ્ટ
નહીં હૈ.” તથા મેંને કહ્યા—“એક જાર મેરે સામને હંસ
દો. ઘર સે કુછ લા કર મેરી સહાયતા કરો.” મેરે કહને સે
વહ જૂળ ખિલખિલા કર હંસ દિયા ઝીર ઘર સે કુછ
પૈસે લા કર ઉસને મેરી ઝોલી મેં ડાલ દિયે. ઇસ પ્રકાર મેં
તીસરે પહર તક ગાંવોં મેં ચક્કર લગાતા રહ્યા. તીસરે
પહર ઝોલી લા કર મેંને ઉસકે સામને રખ દી. જળ ઉસને
પૈસોં કે ગિના તો ઠીક ઉતને હી મિલે જિતને કિ ઉસે
ખર્ચ કે આહિયે થે.

લગવાનામ સે સબી શારીરિક દુઃખ દૂર હોતે હૈ,
ઇસકી એક આપખીતી જાત મહારાજ ને સુઝે ઝીર સુના-
યી. ઉન્હોંને જતાયા કિ જળ મેં ગંવે કી એક કુટિયા મેં
રહતા થા તો તીન ચાર દિન સુઝે જાટે જોરોં કા જુખાર
આયા. શરીર મેં ચલને ફિરને કી શક્તિ નહીં રહી. ઐસા
ભાન હોતા થા કિ અજ શીઘ્ર હી મૃત્યુ હો જાયગી. જુ-
ખાર મેં બેહોશ પડા પડા મેં ચહી સોચ રહ્યા થા કિ

अण मृत्यु तो होनी ही है; लाओ, थोड़ा लगवन्नाम का स्मरण करे। पुणार भूषण जेरों से बढ रहा था। धीरे से उठ कर बैठे और 'हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे' 'हरे' कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे' इस मंत्र का जेरों से उच्चारण करने लगा। पांच सात बार स्मरण करते ही पुणार णिलकुल उतर गया। कहां तो मुझमें उठने की शक्ति नहीं थी, कहां मैं उसी क्षण एक पास के दो कोस की दूरी पर एक गांव में दौड़ा गया। वहां नित्यानंद (महाराज के एक कृपापात्र भक्त) को देखा कि वह भी पुणार में पड़ा कांप रहा है, मैंने उससे कहा—“अरे मुझे स्नान न कराओगे ?” उसने लिहाइमेंसे ही कहा—“महाराज ! मुझे तो आज गडे जेरों का पुणार आ रहा है。” मैंने उसका हाथ देखा, सत्यसत्य पुणार जेरों पर था। मैंने कहा—“कहीं पुणार नहीं है, लगवन्नाम का स्मरण करो。” यह कह कर मैंने उसका लिहाइ एक ओर डेढ़ दिया और दोनों मिल कर लगवन्नाम का कीर्तन करने लगे। थोड़ी ही देर कीर्तन हुआ होगा कि उसने कहा—“मुझे तो भूषण लग रही है。” घरमें से पारसी रोटी ला कर उसे दी, आ कर वह अंगा हो गया और मुझे उसने नित्य की भांति स्नान कराया।

महाराज का लगवन्नाम में विश्वास तो पहले ही से था; किन्तु उस समय आप इस प्रकार का कीर्तन नहीं करते थे, अंगाज के दिनारे दिनारे विचरते रहते थे और साथ में महान्माओं का स्मरण करने थे। इन दिनों लिहाइ में पारसी पाना नान के अनेक प्रसिद्ध महात्म

महाराज वहाँ रुक कर मन्त्रजियों के साथ कथावाचो और सन्मग करने लगे.

महाराज होतनरामजी (श्रीअभ्युन मुनिजी) के पास में चिरकाल तक रहे, उनकी के साथ जो कुछ और आप दक्षिण ही और गये, वहाँ आपवराच सभे और अन्य भगवत्पुत्रों के आपने दीर्घान करते देखा. आप उनके दीर्घान के मुन कर भूमिष्ठत हो गये और उन्नी दिन से आपने दीर्घान करना आरंभ कर दिया.

गाँवों में आप अधिक रुकते थे, अतः आनपास के गाँवों में जा कर आप दीर्घान का प्रचार करने लगे. गलुत में मनुष्य आपका प्रेम और लक्ष्मि से दीर्घान करते देखा कर भरपूर हो जाते और स्वयं भी धनके साथ दीर्घान करने लगते. धन प्रकार होता होता गलुतसे गाँवों में दीर्घान होना आरंभ हो गया; किन्तु अभीतक गाँवों के अशिक्षित कदलानेवाले दृढयवान लोग ही धनके पक्ष में थे. तब करते करते गिनकी पुद्धि कुंठित हो गयी है जैसे पुद्धिवाद के प्रिभायती अभी आपके हाथों के आलोचना की दृष्टि से ही देखाते थे. यह सण होता हुआ भी उनका जिन्माव दिन दिन धन और होता आ रहा था. दैवयोग से उनकी दिनों गये के प्रसिद्ध रथम लाला कुन्दनलालजी के सणसे गटे पौत्र अंधुवर रामेश्वरजी जिम्मार हो गये, और धनता अधिक जिम्मार हुआ कि उनके लपन की किर्रीके भी आशा न रही. महाराजजी ने कहा "दीर्घान कराओ, अच्छा हो लयगा." कहावत है "अर्थां दोषं न पश्यति" जण आदमी के उपर जन आती है तो वह सण कुछ करने के तैयार हो जाता है. घर के गलुतसे लोगों की सभति न होने पर भी लाला कुन्दनलालजी रामेश्वरजी के ले कर अनूपशहर आ गये और महाराजजी ने धनके उपर अपना दीर्घान करना आरंभ कर दिया. भगवन्नाम
आ. २४

કી મહિમા સે અથવા ઉન લોગોં કે પ્રારબ્ધ સે રામેશ્વરજી અચ્છે હો ગયે. અબ તો લોગોં કે ભગવન્નામ કા મહત્વ માલૂમ પડા. જો પહલે નામ લેને સે મુંહ મોડતે થે, વહ ઇનકે સાથ આ આ કર કીર્તન કરને લગે.

હમ ચહ પહલે બતા ચુકે હૈં કિ મહારાજ કા હૃદય દીનોં કે દુઃખોં કે દેખ કર સદા દ્રવિત હો ઉઠતા હૈ. ગંવે ગાંવ ખાદર મેં હૈ. ખાદર મેં ઉધર બહુત મેં ગાંવ બસે હુએ હૈં. જબ ગર્જાજી બઠતી થીં તો ઉધર કે સૈકડોં ગાંવ નષ્ટ હો જાતે. બહુતસે પશુ જલ મેં બહ જાતે ઐર લોગોં કા લાખોં રૂપયોં કા નુકસાન હો જાતા, ખેતીબારી સભી ચોપટ હો જાતી. મહારાજ સે લોગોં કા ચહ દુઃખ ન દેખા ગયા ઐર ઉન્હોંને સોચા કિ ગર્જાજી કા બંધ બાંધના ચાહિયે.

કામ બહુત બડા થા; કમસે કમ આઠ-દશ મીલ બાંધ બાંધે તબ કામ ચલે. ઇતના બાંધ બિના સાત-આઠ લાખ રૂપયે કે નહીં બાંધ સકતા. પરંતુ મહારાજ કા ઇરાદો તનિક બી પરવાહ ન હુઈ; ઉન્હોં ભગવાન કે ઉપર પૂરા ભરોસા થા. ઉનકા વિચાર થા કિ ભગવાન કે ઉપર દહ વિશ્વાસ કર કે જો કાર્ય ક્રિયા જાતા હૈ, વહ જાત મેં અવશ્ય સફલ હોતા હૈ. નીતિકારોં કા કથન હૈ “કિ દુરં વ્યવનાયિકાં” કમનવાસે કે કિયે કોનચી બાત અસંભવ હૈ? મહારાજ મેં નવચી કમન થી અતઃ એક દિન આપને દેને કે વિચાર કર્યો હોય કે મોંઘોં મેં બગર કરા હૈ કિ અનુક દિન નવ આઠમી હંદકે દિન નવમી કા બાંધ

ક્યા યા ! મળી માળીનું લોગ મળાસજ કે માથ રો લિયે,
છગરાખેં મેં મિટી બર કર ગવને લગે.

પરંતુ તો લોગોંને મળાસજ કે ઇંમ કામ કો ખાન-
લખન મમજા, જે કરને લગે—“ ઇંમ પ્રકાર જી કરી ઇંમના
ખમ કામ રો મકના રે ? ન કપયે રે ? ન પંચે રે, ન
દલિનિયર ખુલાયા ન જમીન નપવાઈ. રેંમે બતા ખાંધ
કેમે ખાંધ મકના રે ? ” પરંતુ મળાસજ ને કિચીકી માન
પર ઇયાન નહીં રિયા, નિયમ પ્રતિ માંસે મેં મેકડોં આ-
લમિયોં કી ટોલિયાં માંસીં ઓર કીજાંન કરની દુધ મિટી
ગલનીં. મળાસજ દિનરાત મિટી ગલતે. કંમડોં કી
બરી દુધ ગાદી કો રખાં ખીંચ કર લાતે. રેખને રેખતે
બહુનમા ખાંધ ખાંધ ગયા, તમ તો લોગોં કી આંખ ખુલી.
અખ તો અખી લોગ મદદ કરને લગે. કિચીને રૂપયે
રો મદદ કી, કિચીને અવાદી પ્રદાન કી, કિચીને કંમડોં
રો અદાયતા કી. મારાંશ કિ અખ કામ માત્ર રો ગયા.
રેકડોં રોગી આ આ કર અપને રોગ કી નિવૃત્તિ કે લિયે
મળાસજ રો પ્રાર્થના કરને લગે. મળાસજ ને કહ્યું રિયા—
“ મેં કુછ જી નહીં જનના, માતા મેં પ્રાર્થના કરે
ઓર ખાંધ મેં મદદ દો; રાગકા મનોરમ પૂરા હોગા.”
ઇંમ પ્રકાર બટે બટે લોગ, રમગ વરોં કી શ્રિયાં અપને શિર
પર છગરા રખ કર ખાંધ કે લિયે મિટી ઢાને લગી.

ઉંમ અમય કા દરમ બડા હી દુઃખમાલી થા. જળ
બટે બટે વરોં કી શ્રિયાં મિટી કા કલના લે લે કર ખાંધ
પર મિટી ગલને બતીં બેઆરિયોં કો હોટા કામ તક
કરને કી આદત નહીં થી, મિટી કે બોઝ રો વે લથપથ
હો બતીં. શરીરમેં પસીના કે ક્વવારે છટને લગતે,
હાથ પેર મેં છાલે તક પડ બતે; પરંતુ વે અપની અભિ-
લાષા કે ખીછે ઇંમ દુઃખોં કો ખુચી કે સાથ બેલતીં.

બટે બટે રમગ, તલગીલદાર, ડિપ્ટી કલેકટર મળા-
સજ કે દર્શન કો આતે. મળાસજ ઉનરો પૂછતે—“ કયોં

आये हो ? ” वे उत्तर देते—“ आपके दर्शन के लिये ! ”
तब महाराज कहते—“ मेरे दर्शन में क्या रुका है,
सच्चे दर्शन तो यही है कि तुम भी भिड़ी आओ ! ”
जोआरे अपनी अपनी सवारियां में से उतर उतर कर
भिड़ी आने लगते. कहते हैं कि जहुत से कुष्ठियों का
कुष्ठ हूर हो गया, जहुत से रोगी नीरोगी हो गये.
अपना अपना विश्वास ही तो है, विश्वास से क्या
नहीं हो सकता ?

उस समय महाराज का पराक्रम, उत्साह, तेज,
कार्यपटुता, सच्ची लगन, अथक परिश्रम और भड़ा
श्रम देणते ही जनता था. दिनरात में केवल दो तीन
घंटे ही सोते, नहीं तो गांध पर भिड़ी ही आलेते
रहते. ओक दिन आपने कहा: “ यदि गांध कल तक अ-
मुक स्थान तक न गांध सका तो मैं गर्गाण में डूब कर
प्राण दे दूंगा. ” यह कह कर आप भिड़ी आने लगे.
धंस जात हो चुन कर ओकठों गांधों के लोग आ आ कर
भिड़ी आने लगे, उस दिन सारे दिन और सारी रात्रि
आप स्वयं भिड़ी आलेते रहें और सभी लोगों से उल-
वाते रहें. अरुं अरुं पदसवान थक कर पानी मांग नते
थे, किन्तु महाराज के निरंतर काम करने रहने पर भी
किसीने थकते नहीं देखा. जब से जस जसवान भी
आपके साथ काम करने में थक नता था. ओस जस
थक नते थे. आप स्वयं कहेंगे की जारी के भीजन
हमने. उन समय आप सारे परिश्रम के निरत रहें
थे.

નિકલે. આપકે પ્રભાવ કે કારણ ચન્દા હોને મેં કુછ ભી દેર નહીં હુધ ઔર થોડે હી દિનોં મેં કમ લાખ કા ચન્દા હો ગયા. લાલા કુન્દનલાલ, લાલા બનકીપ્રસાદ, ઠાકુર ગિરિવરસિંહ તથા અન્ય સભી રમ્મણેં ને મહારાજ કે ચન્દા કરાને મેં બડી સહાયતા પહુંચાઈ. બાંધ કે ઇતિહાસ મેં ઇન મહાનુભાવેં કા નામ બટે ગૌરવ કે સાથ લિયા જાયગા. લગભગ એક સાલ મેં આઠ નૌ મીલ બાંધ બાંધ કર તૈયાર હુઆ ફિર તો સરકાર ને ભી ઇસ ઔર ધ્યાન દિયા ઔર આગે કા છે સાત મીલ બાંધ સરકાર સે બાંધવા દિયા.

તળ સે મહારાજ કા સ્થાન બાંધ પર હી બન ગયા હૈ. વહાં આજકલ મહારાજ કા બંગલા, કીર્તનભવન, ભોજનાલય તથા ઔર દસ પાંચ કુટિયાં બન ગયી હૈં. મહારાજ હોલી, દિવાલી, દશહરા, રામનૌમી આદિ તૈહારેં પર બડા ભારી ઉત્સવ કરતે હૈં. હોલી કા ઉત્સવ આઠ દિન તક હોતા હૈ, જિસમેં સૈકડોં આદમી વહાં આ કર કીર્તન કરતે હૈં ઔર હજારેં દર્શનાર્થીં જુટતે હૈં. ત્રીન ચાર દિન તક અખંડ કીર્તન હોતા હૈ, જો એક મિનટ કે લિયે ભી બંદ નહીં હોતા. વારી વારી સે અલગ અલગ ટોલિયાં આતી હૈં ઔર અપને નિયત સમય તક કીર્તન કર કે ચલી જાતી હૈં.

બહુત સે લોગેં કા કથન હૈ કિ મહારાજ કે અળ બાંધ સે મોહ હો ગયા હૈ ઔર અળ વે ઉસે છોડના નહીં ચાહતે. ઇસ પાપાત્મા કી ભી પહલે યહી ધારણા થી; કિન્તુ બહુત સોચને પર અળ મુઝે અનુભવ હુઆ હૈ, કિ અસલ મેં યહ ક્યા ખાત હૈ, લગાતાર બીસ વર્ષ પરિશ્રમ કર કે મહારાજને ઉસ જૂઠિ કે લગવાખામ કા પાની દે કર જોતને જોને ચોખ્ખા બનાવા હૈ. અળ ઉનકી ઇચ્છા હૈ કિ ઇસમેં લગવખામ કે અંકુર ઉત્પન્ન હોં. ઉનકી એકમાત્ર ઇચ્છા યહી હૈ, કિ સભા હરિ કે

રંગ મેં રંગ જાય. ઉન્હોં સ્થાન ઔર લોગોં સે મોહ નહીં હૈ, લગવનામ સે મોહ હૈ. યદિ ઇસે કોઈ ખુરા કહેં તો કહતે રહેં, કિસીકા મુંહ થોડે હી પકડા જતા હૈ !

મહારાજ કીર્તન કે અંત મેં “ હરિ જોલ હરિ જોલ ” કહા કરતે હૈં. ઇસ લિયે સભી લોગ આપકો “હરિજાળા” કહતે હૈં. આપકે ઉસ તરફ જહુત સે કૃપાપાત્ર શિષ્ય હૈં, જિનમેં જંધુવર રામેશ્વરજી, લાલ-તાપ્રસાદજી, નિત્યાનંદ, છેદીલાલ આદિ જહુત હી અંત-રંગ હૈં. ઔર ભી સૈકડોં કે તાદાદ મેં ઐસે કૃપાપાત્ર શિષ્ય હૈ, જિનકા ચહ લેખક નામ નહીં જનતા.

આપકે સહવાસ સે જહુત સે ખુરે ખુરે લોગોં કા જહુત કુછ સુધાર હો ગયા હૈ. જંધુવર રામેશ્વરજી પહલે આજકલ કે નવીન વિચાર કે યુવકોં કી ભાંતિ દૂસરે વિચાર કે થે, કિંતુ મહારાજજી કે સહવાસ સે આજકલ વે સોલહ આના ભકત બન ગયે હૈં.

મહારાજ કે નિરંતર સાથ રહનેવાલોં કા કથન હૈ, કિ ઉન્હોંને આજકલ કિસી મનુષ્ય કી ખુરાઈ નહીં કી. જહાં કોઈ કિસીકી ખુરાઈ કરતા ભી હૈ તો આ તો વે ઉસે ખંદ કર દેતે હૈ, નહીં તો આપ વહાંસે કહીં અન્યત્ર ચલે જાતે હૈં. આપકા સ્વભાવ ગદા હી સરજ હૈ, શાંતિ કી તો આપ સાધાન મૂર્તિ હૈ. આપકે દર્શન સે હૃદય મેં એક વિચિત્ર પ્રકાર કે ભાવ કા પ્રાદુર્ભાવ દિખા હૈ. આપ છોટે સે છોટે સાધુ કો નમન કરતે હૈ. કિ પંડિતોં કે કુદ્ર લેખક ને આપને પ્રાદુર્ભાવ કે અનિમાન સે નથા. આપની ચિંતના કે ધર્મના સે આ કુ કુ ને

ઇસે મેં મહારાજ કે કૃપાપાત્રોં કે મુળ સે પહલે બી મુનતા થા, કિંતુ તળ ઇસ કુદ્ર કે ઇમકા અસલી મર્મ નાત નહીં હુઆ થા. અળ ગુરુદેવ કી કૃપા સે મેરા મત્ કિંચિત્ અભિમાન દૂર હુઆ હૈ.

રામઘાટ સે લે કર અહાર તક કી ગંગાજી કે કિનારે કી ભૂમિ કેા ઝોર ઉધર કે નિવાસી મનુષ્યોં કેા મેં અત્યંત હી ભાગ્યવાન સમજતા હૂં કિ ઇસ થોડે સે હી બીચ મેં તીન બડે બડે પ્રસિદ્ધ મહાત્મા નિવાસ કર કે અપને સદુ-પદેશોં દ્વારા લોગોં કેા કૃતાર્થ કરતે હૈં. રામઘાટ મેં ઉડિયા સ્વામી અધિક નિવાસ કરતે હૈં. અનૂપશંકર ઝોર ભૈરિયા મેં પં. દોલતરામજી મહારાજ (શ્રીઅચ્યુત મુનિજી) ચિરકાલ સે નિવાસ કર રહે હૈં ઝોર ગંવે મેં શ્રીહરિ-બાબા અપની પ્રગાઠ ભક્તિ સે ઉસ પ્રાન્ત કે પુરુષોં કેા પાવન બના રહે હૈં.

હરિબાબા કા પ્રભાવ વિશેષતયા હૃદયવાન અશિક્ષિત જનતા પર હી અધિક હૈ. ઉધર કે પ્રાયઃ સભી ગાંવોં મેં હરિબાબા કી કૃપા સે કીર્તન હોતા હૈ. ડાંગર ભૈંસ ચરાતે હુએ ચરવાહે બી પ્રાયઃ કીર્તન કરતે દેખે ગયે હૈં. પં. દોલતરામજી મહારાજ કા પ્રભાવ મસ્તિષ્કપ્રધાન બુદ્ધિ-વાદિયોં પર હી વિશેષ પડતા હૈ. સાધારણ લોગોં મેં આ-પકે ઉપદેશ કેા શ્રદ્ધા કરને કી શક્તિ નહીં હૈ ઝોર ઉડિયા બાબા દોનોં હી પ્રકાર કે લોગોં કેા તુષ્ટ કરને મેં સમર્થ હૈં. ઉનકે આમને ભલે હી બડે સે બડા તાર્કિક દાર્શનિક ચલાન્ય, ચાહે છોટે સે છોટા નિપટ નિર્બોધ દોનોં કી મહારાજ કે પાત્ર સે સંતુષ્ટ હો કર લોટેંગે. મહારાજ મેં એક સળસે બડા ઝોર પરમ પ્રશંસનીય ગુણ વહ હૈ, કિ નિસને બી એક બાર ઉનકે દર્શન કર લિયે, બસ વહ ઉસી સમય સે વહ સમજને લગતા હૈ કિ મહારાજ કી મેરે હી ઉપર સળસે અધિક કૃપા હૈ, મેરે બરાબર વે કિસીસે બી પ્રેમ નહીં કરતે. ઇન પંક્તિયાં

કે કુદ્ર લેખકે કાં યહ વિશ્વાસ હૈ કિ મહારાજ ઇસે સખ-
સે અધિક ગાહતે હૈ. યદ્યપિ મૈં ઇસ ગાત કો ભી સમ-
જતા હૂં કિ મહારાજ કે હબરોં ભડત હૈં ઉનકે સામને
મેરી તો ગણના ભી નહીં હો સકતી, પરંતુ ન જાને કયેં
મેરા યહ વિશ્વાસ દૂર નહીં હોતા. ઇસ પ્રકાર થે તીનેં
હી મહાત્મા તીનેં પ્રકાર કી પ્રકૃતિ કે લોગોં કો અપને
ઉપદેશોં સે સદા તુષ્ટ કરતે રહતે હૈં. ઉડિયા જાણા કે
ઉપદેશોં કા ઢંગ ઠીક પરમહંસ રામકૃષ્ણદેવજી કી ભાંતિ
હૈ. હરિજાણા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ કી ભાંતિ ભાવુક હૈં ઐર
અચ્યુતમુનિ મહારાજ પ્રાચીનકાલ કે વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ
આદિ ઋષિમુનિયોં કી ભાંતિ ઉપદેશ કરતે હૈં. ઇસ પ્રકાર
થે તીનેં હી મહાત્માગણુ અપની સુલલિત મહુપદેશ-
સરિતાવલિ સે ગંગા યમુના ઐર સરસ્વતી કી ભાંતિ ઉસ
પ્રાન્ત કી પુણ્યભૂમિ કો પ્રયાગ ક્ષેત્ર જના કર લોગોં કો
ત્રિવેણી કે સ્નાન કા મહાત્મ્ય પ્રદાન કર રહે હૈં.× અંત
મેં મૈં અપને શુરુદેવ કે અનુગ્રહ કા સ્મરણ કરતા હુઆ
ઐર હંન તીનેં હી મહાત્માઓં કે ચરણોં મેં શ્રદ્ધાભક્તિ
કે સાથ ઇસ કલુપિત મસ્તક કો નંવાતા હુઆ ઇસ કુદ્ર
લેખ કો સમાપ્ત કરતા હૂં.

(“કલ્યાણ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૨૪-દેવી જશોદાજી

(લેખક:-શ્રી કપ્પ માનરી)

[આ કથા રજુ કરવામાં લેખકે વિદ્વાન લેખકોનાં આધારભૂત મંતવ્યો ધ્યાનમાં રાખી એક મુંદર અને ઉદયસ્પર્શી સંવાદ અત્રે રજુ કર્યો છે-ત્યાગમૂર્તિ જશોદાજીનો અંગે આત્મત્યાગ અને પ્રાચીન ભારતની ગૌરવાન્વિત સ્ત્રીશક્તિનો પરમ આદર્શ રજુ કરે છે.]

કૂર કંસના શાસનસમયનો એક પ્રભાતનો સમય હતો. પૂર્વમાં ઉપા મધુર મધુર અને મસ્તીભર્યું હસતી હતી. પ્રિયતમ દિનકરના આગમને જોના કપોલો પર હર્ષમિશ્રિત લજ્જાની લાલિમા પ્રગટાવી હતી. ઉપાના પ્રકાગ્રે જગતને જાગૃત કરી દીધું હતું અને તેથી મથુરા-નગરીમાં અહલપહલ મચી ગઈ હતી. નિત્ય પ્રભાત થાય છે અને અસંખ્ય છવો પેટ ભરવાની ચિન્તામાં આવી પડે છે; તેમ પંખીઓ માળાઓનો ત્યાગ કરીને પ્રભાતનાં મંગળમય ગીત લલકારતાં પાતાના જોરાકની શોધમાં નીકળી પડ્યાં હતાં.

યમુના નદીનાં નીર કલકલ નિનાદે વહન કરી રહ્યાં હતાં. એ વહનમાં પ્રિયતમ સમુદ્રને મળવાની અધીરતા હતી, ઉદ્દાસ-મિશ્રિત આવેગ હતો. થોડીકજ પગો પશ્ચાત્ જાલસૂર્યનાં સોનેરી રશ્મિઓ યમુનાના નિર્મળ જલ પર નૃત્ય કરી રહ્યાં ને પ્રભાતનો મંદસગીર નદીના નીર સાથે ગેલ કરવા લાગ્યો.

આઘેક વયની એક મુંદરી યમુનાના વેગવન્તા નીર-માં લગભગ કિનારા પર પડેલી એક પાપાણની શિલા પર

શન્યવત્ સ્થિતિમાં બેઠી હતી. એના કાળા કાળા કેશ ખુલ્લા હતા, અને તે એટલા બધા લાંબાચેલા હતા કે તે પથ્થરની શિલા પર બેઠેલી હોવા છતાં પીઠ પાછળ પડ્યા હોવાથી પાણીમાં તણાતા હતા. એના પગ પાસે પાણી ચક્કર ખાઈને વહન કરતું. એણે અતિસાધારણ વસ્ત્રો એના કૃશ થઈ ગયેલા શરીર પર પરિધાન કર્યાં હતાં. એનાં નેત્રો ઊંડાં ઉતરી ગયેલાં હતાં. એના ગૌર મુખ પર નરી ફીકાશ તરવરી રહી હતી. એના શરીરમાંથી એતને તે નજીક જાવટા લીધો હતો !

પણ એ હતી કોણ ?

મથુરા નગરના પિતૃ, ભગિની, મિત્ર અને કુટુંબ-દ્રોહી દયાહીન અને અનંત અપરાધી પાપાત્મા રાજા કંસની એ બહેન હતી અને ધીર, વીર તથા સહનશીલતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ. મથુરા નગરના ભૂતપૂર્વ ચંદ્રવંશી મહારાજા વિવેકી કુમાર વસુદેવની એ ધર્મપત્ની હતી. ભવિષ્યમાં વિશ્વના મહાન સિપેહસાહાર, પરાક્રમી એના-પતિ ન્યાય, દયા ને કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ અને દિવ્ય પ્રકાશના તપતા સૂર્ય શ્રીકૃષ્ણની એ માતા હતી.

એ સ્નેહની અન્યાયે દરપના પણ નાથી કરી ગઈ. એ સ્નેહ, એ પવિત્રતાના દરખાસે રવાન પર તેં એવી કંટક અને વિપળયો બચકર દુર્ગીધરના દુઃખાગ્ર મૂકી દીધા છે. મથુરા નગરની જિવારી નારી કાંઈ પ્રજાને જાણતેરી-થી તું 'ધર્મોત્તમા' રાજ્ય તેમ દર્યાવવા ચાલે છે ને નગરજનો જિવારા બચ ને ગામણી કંપીને તારા મુખ પર તને 'ધર્મોત્તમા'ના પવિત્ર સંજ્ઞાપનથી સંજ્ઞાધી રજા છે ! કિન્તુ તેમનાં હૃદય ચીરી તું અંદર ભેઈસી તેા ત્યાં તારા નામ માટે 'ધર્મોત્તમા'ને રજાને તારા પાખી નાચ-મેાને 'પાપોત્તમા' શબ્દ ઠાનરાએડો જડમે. મારા સાત નિર્દોષ શિશુઓનાં તેં તારા મુગટની નિર્બંધતા અને મુરશિનપણા કાળે જલિદાન લીધાં ! ! હાય ! મારી અવન-વાટિકાની સાત અર્ધજીતી કળીઓને તેં મૂંટીને મસળી નાખી ! મારા હૃદયના તારી વંદંગી દિલની તલ-વારે સાત સાત દુકડા કરી નાખ્યા, છતાં હું તારા લુહમ અને અત્યાચારોને સહન કરતી અધાપિ અવી રહી છું. મારા ભરધાર પણ તારા ચિત્તમેાને હૃદય પર હસ્ત મૂકી ચલન કરી રહ્યા છે; કિન્તુ એમના હૃદયમાં પ્રચંદ વેરની જ્વાળાઓએ જાયાનક સ્વરૂપ પકડ્યું છે. પણ હાય ! અત્યા-ચારે એ પણ નિઃસહાય છે. હાય ! હું પણ નિરાધાર છું ! મથુરાની રાજકુવરી એક સાધારણ માર્ગની બિખારિણી કરતાંયે તુરંત કારાવાગી અવન અવી રહી છે ! ! એની કૂંજે જન્મતાં નિર્દોષ શિશુઓ જગતનો પ્રકાશ દેખતાં યાય છે કે તુરંત તારી કાળદિલે તેમને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દે છે ! ! હાય ! મારે દર્દ, મારે દુઃખ હું કેાની સન્મુખ જમને રહું ?....."

દેવકીનાં તેજલીન નેત્રોમાંથી જોર જોર જેવડાં આશ્રુઓ ખરતાં હતાં. જાણે યમુનાનાં નીર પણ એનું રોદન સાંભળી સ્થિર થઈ ગયાં હતાં; કિન્તુ તેનો વાણી-પ્રવાહ અરુણલિત વહે જતો હતો.

“.....કંસ ! તું દેવ નહિ પણ દાનવ છે, પુરુષ નહિ પણ પિશાચ છે. મારા દુઃખી હૃદયની હાય તને સુખની શય્યામાં કદાપિ નિદ્રાધીન નહિજ થવા દે. ઓ પ્રભુ ! મને આઠમો ગર્ભ રહ્યો છે તેની રક્ષા તારા હાથે છે. મને ડૂબતીને તું નહિ બચાવે તો તું તારણ-હાર શાનો ? દયાનિધિ શાનો ?”

દેવકીને અત્યારે પુરા દહાડા હતા. તે પ્રથમ તેનાં સાત બાળકોને તેના બ્રાતા કંસે જલલાદગીરી કરી પોતાના હસ્તે યમસદનમાં મોકલી આપ્યા હતા. દેવકીએ જોયું હતું કે, પુરુષ કેટલો હિંસાન્મક બની જાય છે જ્યારે એને સ્વાર્થ હોય છે. પોતાના સિંહાસનનો દાવે. કરતો વસુદેવ ન આવે અને પોતાનું છત્ર સદાને માટે સુરક્ષિત અને નિર્ભય રહે તે કારણે રાજ્યના કેટલાક ચતુર શાસ્ત્રી-ઓની સલાહને માન્ય રાખી વસુદેવ સાથે તેણે દેવકીનું લગ્નસંગમ કરી આપ્યું હતું. અને બાલ્યને વળાવવા એ પૂરા સૈન્ય સદિત અર્ધમાર્ગ મુઘી ગયો હતો. કહે છે કે અર્ધમાર્ગે કંસ ગયો હતો ત્યાં તેના વૈદ્યમી માનસે દેવી વાળી સાંભળાં હતી કે “ કંસ ! તારી બાલ્યની કૃપે જન્મેલ બાળક તારો સર્વનાશ કરશે.” તેજ પળે કંસે તત્સવાર જ્વાનમદાર કાઢી હતી. અને દેવકી ઉપર ઉગ્રાંગી હતી. થાંદ પુત્રક વન્દેના કાકાપુત્રી અને આજી-જીએ કંસે તત્સવાર જ્વાન કરી લીધા અને વસુદેવ તેમજ દેવકી અને કમ્બુક કમ્બુક હતું કે. દેવકીની કૃપે જન્મેલ બાળકને તું ને તારી નાખશે !! કંસે પિશાચ

છે અને એ પુત્ર તારા સર્વનાંશ કરશે” ત્યારે કંસને દેવકીના આઠમો ગર્ભની ભયાનક ભીતિ રહેવા લાગી. આંધી વસુદેવ અને દેવકીને એકેજ મંડાલંચેમાં સાથે નં સંખંતાં તેણે બન્નેને જુદાં જુદાં કારાવાસમાં કાળપિંજરમાં બંદીવાન તરીકે રાખ્યાં । । કિન્તુ પ્રભુની લીલા અપાર છે. દેવકી અને વસુદેવને એક રાત્રે એકજ સમયે સંલોગનું સ્વપ્ન આબુ અને તેજ રાત્રે દેવકીને આઠમો ગર્ભ રહ્યો.

અસ્તુ. યમુનાના તીર પરની પાપાણુ-શિલા પર બેસીને આંસુ સારતી દેવકી એના આઠમા શિશુનો પણ નિજ દૂર બ્રાતાના હસ્તે નાશ થશે એ વિચારે ઉદ્વિગ્ન થઈ ગઈ હતી. એ વિચાર એના હૃદયને હલાવી નાખતો હતો. એના શરીરમાં પણ પળે પળે કંપારી છૂટતી હતી અને આંખોમાંથી આંસુઓનો દરિયો વહો જતો હતો. એના આત્માનાં આંસુ લૂંછનાર અત્યારે એની પાસે કોઈ નં હતું. તે પોતાનાં ગર્ભમાંના બાળકને ઉદેશીને બોલી:

“ બેટા ! અમારા તેજહીન નેત્રોના પ્રકાશ ! તારા જન્મ પછી તુ તું મૃત્યુનો મહેમાન થવાનો છું એનું અત્યારે તને ક્યાંથી જ્ઞાન હોય ? તારો કસાઈ મામે તારાં જન્મ પછી તને તારી ટાંગ ઝાલી પંથરાળ જમીન પર પટકીને મારી નાખશે એ તું ક્યાંથી જાણે ? હાંથ કિસ્મત ! શું મારો આ નિરપરાધ શિશુ પણ માર્યો જશે ? જો એમનું હતું તો આ પ્રભુ ! તે શા કારણે મને રાજકુટુંબમાં જન્મ આપ્યો ?....”

દેવકી આગળ બોલવા સમર્થ ન થઈ શકી. એના ગળે હૂમો ભરાયો હતો. સહસા તેણે આકાશવાણી સાંભળી:

“ દેવકી ! શાંત થા. તારા આ પુત્રને મારનાર જગતમાં કોઈ નંથી. એ સ્વયં પાપીઓનો સંહારક છે; જગતનો તારણહાર છે.”

દેવકી હર્ષોન્મત્ત બની ગઈ, તેના કૃશ થઈ ગએલા શરીરમાં નવું યૌવન આવી ગયું. એનું ફિક્કું સુખ ક્ષણ-વારને માટે દેદીપ્યમાન થઈ ઉઠ્યું. ચત્રુઓમાંનાં દુઃખા-શુના સ્થાનકે હર્ષાશ્રુ આવી ગયાં. એક પણ વાર માટે પ્રથમના નિશ્ચેતન પ્રાણમાં અપૂર્વ ચૈતન્ય આવી ગયું.

ને દ્વરથી તેની સમવયસ્કા એક સ્ત્રી ધીમાં ડગ ઉપાડતી તેના પ્રતિ આવતી દેખાઈ. દેવકીએ જોયું કે તેને પણ પૂરા દહાડા હતા. પેલી સ્ત્રી નજીક આવી અને આશ્ચર્ય દર્શાવતી બોલી:

“કેણ ? રાજકુમારી દેવકી ? ગંદન ! તમારી આ કિંથળિ ?”

“હા, ગંદન ! પણ તું મને રાજકુમારીના સંજો-ધનથી કાં સંજોધ છે ? રાજકુમારીના સંજોધનને યોગ્ય ગિંદન મારામાં તેં બાજ્યું ? ગંદન, તું તો માર્ગની બિ-ખારણ કરતાંએ વધુ બરાબ પરિસ્થિતિમાં છું. હાથ ! તું દુઃખી છું, નિઃસહાય છું.” આ ક્ષણે દ્વરે દેવકીની આંખોમાં આંસુ છલકાઈ રહ્યાં. પવિત્રતાની મૂર્તિ ગંગા દીત્તીની પેલી સ્ત્રી આર્ત સ્વરે બોલી:

શું એ થોડું છે ? જેનો નાથ ઈશ્વર સ્વયં છે તેને ગંસા-
રમાં કોઈની ભીતિ નથી. માટે બહેન ! તમારા કામળ
હૃદયમાંથી ગ્રોકને તિલાંજલિ આપી દો. ”

“ બહેન ! રાજકુટુંબમાં જન્મ આપી પ્રભુએ મારા
પર અન્યાય કર્યો છે. મારા પર અનેક જુદાં અને અ-
ત્યાચારો થયા છે ને થાય છે, મને કોઈ મુજે બેસવા નથી
હેતું, મારાં બાળકોને કોઈ જીવવા પણ નથી હેતું, મારા
હૈયામાં તીર ભોંકાય છે. ”

“ ઉન્માદને વશ ન થાઓ બહેન ! શાન્તિને હૃદ-
યમાં ધારણ કરો. ”

“ કેવી રીતે શાન્ત પડું ? શું કરું તો મારું હૈયું
સાથ રહે ? મારા હૃદયના દુકાદા થઈ રહ્યા છે. મારા બાઈ
મારાં બાળકોના રક્તનો ખ્યાલો છે. મારા બરથાર કારા-
વાસના કાળપિંજરામાં બંદીવાન બન્યા છે. ઓહ ! મારાં
સાત નિર્દોષ બાળકોનું રક્ત નિષ્કુર, જટલાદ બ્રાતા કુંઘે
વસાવ્યું છે. દૈત્ય બનીને સોતું એ બોળાં શિશુઓને પરચડી
ધિત્તા પર પટકીને માદી નાખ્યાં છે. અને ઓહ ! મારા
ઉદરમાંના બાળકનો પણ યોગ દિવસમાં મારા પિત્રાગ્ર
બાઈના હસ્તે નાથ મારો. ”

દેવકીના મલે ફરી ડૂબો બસાયો. અલિંગતાની દેવ-
કી સોના મુખ પર ઝાંબીડની છટા છાઈ રહી. દેવકીની
મા બીજા અગિરિયલિને, મેને વિદ્યવત બનાવી દીધી હતી.
સ્વાર્ણ કેસી વસ્તુ છે તેની પ્રતિભા જન્મમાં મારો જ
તેને થયો. દેવકી પેટી-

“ બહેન ! મારા અન્ન પિન્નું દુઃખ મોંઘી મને
પણ હું મારું છે અને દેવકીના મારો મારો પિત્રાગ્ર
હું મારો મારો મારો મારો મારો મારો મારો
મારો મારો મારો મારો મારો મારો મારો મારો ”

“હાસીને લોકો જશોદાના નામે સંબોધે છે. બહેન ! હું તો ગોપ્રાલણી છું.”

“એજ જીવનમાં પ્રભુતા છે. તમારા આંગણે ને તમારા હૃદયમાં પ્રભુનો વસવાટ હોય છે, જ્યારે રાજમહાલયના આંગણે અને રાજકુટુંબનાં હૃદયોમાં દૈત્યો ને દાનવોનો વસવાટ હોય છે. તું ક્યાં રહે છે બહેન ?”

“જમનાના સામે કાંઠડે મારી ઝુંપડી આવેલી છે. મારા પતિદેવ ગાયો ચારે છે ને હું ગાયોના દૂધમાંથી માખણ, ઘી ને છાસ બનાવું છું.”

દેવકીએ વિચાર્યું: “જ્યાં સ્વાર્થ અને પરસ્પર દ્વેષ-ભાવ નથી ત્યાંજ સ્વર્ગ છે. જગતના આંગણે શુદ્ધ હૃદયથી જીવન જીવતા માનવો જગતમાંજ સ્વર્ગ રચી શકે છે. તેણે તેનું અને જશોદાનું જીવન સરખાવી જોયું ન એના ભીષણ ભાવિનું ચિત્ર એની દષ્ટિ સન્મુખ તરી રહ્યું. દૈવી વાણી જે એણે થોડી વાર પ્રથમ સાંભળી હતી તે એને ભ્રમમૂલક લાગી, ને એક ક્ષણ પશ્ચાત્ એના જીવનનાં ભૂતકાલિન દૃશ્યો એની દષ્ટિમર્યાદા આગળ તરી રહ્યાં. તે ઉન્માદિનીની માફક એકદમ ખોલી ઉઠી:

“નમે ક્યાં દનાં ન્યાંલે છે જાહેન ! જરા પણ બોનિને હૃદયમાં રચાન ન આપયો; નરિનર વગી પાછો ક્યાંક મૂકિન જની જ્યો !”

“મું કહું, મૂઝાં ? મૂઝાં ? મૂઝાંની મને લેગમાય બોલિ નાંથી. મૂઝુ કાં પામની નથી ? દોલ જાહે મૂઝુ મોંઝાથી દર ને દર કેમ બાગે છે ? જોડા ! હું મું નેમ રહી છું ? આ મું મળ રાજુ છે ? જોડા ! મારી આંખના રોંગા ફાંટી જાય છે, મારા હૃદયના દુકડા ધર્મ જાય છે. દોરો !.....કોઈ દોરો ! જવાવો જવાવો.....કં.....સ
....પાપી.....દયા.....દા.....કં.....ચ.....મારા.....મા.....સ
બાગકને.....પ.....પદ્યરની.....શિ.....તા.....ચા.....ચે.....ચા.....દા
.....ગી.....મા.....રી.....નાખે.....ઉ.....જો.....લ.....ળ.....ળ
.....બ.....ચા.....વો.”

ને તે ફરી બેશુદ્ધ જાની ગઈ. જ્યોદાને લાગ્યું કે જેવંટી કદાચિત વધુ ઉકેરશે તો ગર્જવતી હોવાના કારણે પ્રાણને ત્યજી દેશે અને તેના પરલોકગમનના કારણે તેનું બાળક પંજુ મંચી જશે.

અને જ્યોદા વિચારમાં પડી. વિચાર કયો, ખૂબ વિચાર કયો ને તે ઉઠી યમુનાના નિર્મળ શીતળ જલની એક અંજલિ ભરી તેણે દેવકીના મુખમાં રેડયું, અને પાલવથી વા ઢાળવા લાગી. દેવકીના નિશ્ચેતન પ્રાણમાં શુદ્ધિ આવી ને તે હાલી. તેની આંખ પરનાં ઢળેલાં પોપચાં સહેજ ઉંચાં થયાં; જ્યોદા બોલી:

“જાહેન !”

ને તેનો ઉત્તર દેવકીએ ઢળેલાં નંચનોએ વાળ્યો.

“ઉઠા, જાહેન ! તમારી આ સ્થિતિ હું નંથી જોઈ શકુંતી. આખર હુંયે તમારી પ્રભે છું. તમારા હુઃખની બાગિની હું ન ચોંટી તો મારી કાંચા લાગે. તમારો ને તમારા બાળકનાં કં રક્ષા કાળે હું મારાં બાળકને

પ્રાણનું બલિદાન આપીશ. પ્રભુ સ્વર્ગમાં મને તેનો બદલો આપશે.”

દેવકીની આંખો વધુ ઉઘડી. જરા જોર કરી તે ઝેઠી થઈ.

“ના, બહેન ! મારા માટે તારા હૃદયને પીંખી નાખવા હઉં ? મારા માટે તારી હૃદયવાટિકાની કળીને ચૂંટીને મસળી નાખવા હઉં ? ના, ના. હું તેમ શા સારૂ થવા હઉં ? જનનીપ્રેમ મેં અનુભવ્યો છે. પોતાના નિર્દોષ શિશુને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલાતો જોઈ માતાના હૃદયની શી સ્થિતિ થાય છે એ મેં અનુભવ્યું છે. બહેન ! મારા માટે તને દુઃખની ભીષણ ગર્તામાં ફેંકી દેવા હું જરાએ તૈયાર નથી.”

“એક શબ્દ પણ વધુ ઉચ્ચારે તો તમને તમારા ગર્ભમાંના બાળક અને જગતના તારણહારના સોગંદ છે. દેવકી ! મને નિરાશ ન કરો. મારી માગણીનો સ્વીકાર કરો. જુઓ, જ્યારે તમારા બાળકનો જન્મ થાય ત્યારે તમારા પતિદેવ વસુદેવ સાથે તેને જન્મનાના પેલે પાર મોકલી દેજો. વસુદેવ મહારાજ જ્યારે બાલકને લઈને આવશે ત્યારે હું તેમને માફ બાળક મુગ્ધ કરી દઈશ. દૂર ડાંસને માફ બાળક દેખાડજો. બલે મારા બાળકાગતના કારણે મારા બાળકના પ્રાણ લેવાય. બહેન ! અચિત્ત નાવું. મારા બાળકના મૃત્યુથી હું જરાયે દુઃખી નહીં થાઉં—એકનું એક પણ અંતુ નહીં સાર ! કિન્તુ ક્રિયાત્મક રીતે દુઃખને મારું એક બાળકને બલિદાન તરીકે આપું.”

હુઃખના સમુદ્રમાં ધકેલી દેવી ! દેવકીને ક્યાંથી ખળર દે
એના ગર્ભમાંનો બાળક સમસ્ત જગતનો તારણહાર હતો,
પાપીઓનો અંહારક અને ધર્મીઓનો રક્ષક હતો, એ
પુરુષ નહિ પણ દેવતા હતો.

અસ્તુ. જયોદાની કેટલીક હૃદયદ્રાવક વિનવણીઓ
જેઈ દેવકીએ તેની એ માગણીનો સ્વીકાર કરી લીધો અને
જગતની એક અદ્ભુત વ્યાજને પાતાની ગોદમાં રમાડ-
વાનું અને માતા કહેવડાવવાનું અફભાગ્ય જયોદાજીને
પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

કોણ કહે છે જયોદા શ્રી હતાં ? એક સાધારણ શ્રી-
નું આવું હૃદય હોય ? એ તો દેવી હતાં.

કોટિ કોટિ વંદન હજો દેવી જયોદાજીને—

(“આરામ” અપવાદીકના સં. ૧૯૯૧ ના જન્મદિનના અંકમાંથી)

૨૬-રામસિંહ માલમ

દીવ બંદરથી ધરાની અખાતના એમાન બંદર તરફ જતા ફિરંગી વહાણુ 'ડોન ફર્નાન્ડિઝ'ના નાખુદાએ પોતાની આંખ ઉપર હરબીન લગાવી ચોપાસ નજર કરી.

અરબી સમુદ્રમાં ગઈ રાતે જાગેલું તોફાન સાંવ શમી ગયું હતું. દરિયાનાં નીલાં પાણી નીલા આસમાનની કોર સાથે એકાકાર થઈ જતાં હતાં. પવનની આછી લહેરથી થોડાં ઉછળતાં પાણીનાં મોજાં ઉપર સફેદ ટોપીની અખંડ ધારો નીલા રંગની સાડી ઉપર સફેદ સળિયાભાતની જેમ ચમકતી હતી.

સમુદ્રની સપાટી ઉપર ભાંગેલાં વહાણોના વેશજી-છેરણ દુકડાઓ બચંકર તોફાનનાં ક્રુદ સમારકોસમાં ફર અને નચક નરતાં હતાં. 'ડોન ફર્નાન્ડિઝ' પણ એ તોફાનમાંથી અણીશુદ્ધ સલામત નહોતું નીકળ્યું. એના સહેના ધરા થઈ ગયા હતા, એના ફવાથાબ અરબથી લાંબી પડેલા હતા, એના તુલકનાં પાટિયાં મોજાંની પછાટે આઈને કાઢી ગયાં હતાં, જતાં નાખુદાએ આભને તે પ અનુભવ્યો. એકદો વહાણુ સમુદ્રનાં મકે નીકળેલા નવ નાવનાં અરબધા હતા. તેમણે જે નજર

ઉપર કયો માણસ છે તે જોવાને નાખુદો દોડ્યો. તેની પાછળ ખીલત ખલાસી દોડ્યા.

‘ક્યાં છે? માણસ ક્યાં છે? શેમાં? એનું જહાજ ક્યાં છે?’

‘જહાજ તો હું નથી દેખતો.’ ખલાસીએ કહ્યું. ‘આ તો દરિયાની વચમાં એક માણસ ઉભો છે.’

‘અરે ઉલ્હુ! પીધોપીધો છે કે શું? દરિયાની વચમાં માણસ તે ઉભો હશે ખરો?’

‘અરે જુઓ તો ખરા!’

ખલાસીએ આંગળી નોંધી ને એને ઇશારે સીએ નજર કરી. ફિરંગી જહાજથી પાંચેક માઈલ દૂર જેટલે-જ એક આદમીને તેઓએ મધદરિયામાં જોયો!

પારવાર તાણુખીધી બધા એ માનવીને જોઈ રહ્યા. હજી તો હમણાં જ દરિયાની ઊંડાઈ તેઓએ માપેલી તે સાઠ ફૂટ જેટલી થયેલી. એ ઊંડાં પાણીના પટ ઉપર મોજાની અખંડ લીટીઓ આગળ ને આગળ ધપતી હતી. એવા સાગરમાં આ માનવી જોયો હતો. ગ્રીક ઉપાટો હતો. માથે ફેંટા જેવું બાંધ્યું હતું, દરિયાનાં પાણી એને કમરસમાણ થયાં હતાં. આખાથે જીવનમાં કોઈ ખલાસીએ આવો ઉરતબયો દેખાવ નજરે નોંધ્યો નહિ; કોઈ પાસે સાંભળેલો ય નહિ.

ફિરંગી જહાજનો માનવ એ મધદરિયા ઉપર માનવીની પાસેથી જ જતો હતો. નાખુદો દોડતું નાખતું. એ દોરડાને પકડીને એ માણસ જહાજની પાછળ ઉપર ચડવા લાગ્યો. એકેએક દરિયા પાણીમાં કંઈક વગેરે હતું. પાણીને મેડો મેડો હોય તો એને મેડો મેડો માથે પકડાયો. એકે એકને લેવા. ખરો તે જ કોઈ પાણીની મજાક ઉપર ચડ્યો.

મગરની પીઠ ઉપર

‘મગર ! મગર !’ ખલાસીઓએ ખૂમ પાડી. ત્યાં તો મગરમચ્છ આડો ફર્યો. એની પૂછડીના ઝપાટાથી વહાણનો આખો મહારો ધૂળ ઉઠ્યો અને એક મોટી કાળી હોડી જેવો દેખાતો મગર ખૂબ વેગથી દરિયાનાં પાણી કાપવા લાગ્યો.

જ્યારે મગરની પીઠ ઉપર ઉભવાની વાતમાંથી તાબુખીનું તત્ત્વ શમી ગયું, ત્યારે નાખુદાએ એ માનવીને એની હકીકત પૂછી. એણે જવાબ દીધો : ‘સાહેબ ! હું ખેટ-દારકાનો વાઘેલો છું, ખલાસી છું. માફ નામ રામ-સિંહ. શવજી શેઠના નવા કાંટિયાનો હું માલમ છું. ગઈ કાલે સાંજે હું મારી હોડીમાં કાંઠે હતો ત્યાં એકાએક તોફાન બગ્યું. મારી હોડી તણાઈ ગઈ ને હું ભેગો તણાયો. હોડી ભાંગી ગઈ ને હું એના લાકડાને વળગી રહ્યો. દરિયાનાં મોઢાંમાં ઘસડાતો, પછડાતો, દટાતો ને ઉપર આવતો હું ખૂબ થાકી ગયો. ત્યાં એકાએક મારા પગ કોઈ કઠણ વસ્તુને અડક્યા. પગ માંડીને જોઉં તો મને પગ નીચે કોઈ અખત જમીન લાગી ઓટલે હું ઉભો રહ્યા !’

તોફાની દરિયામાં ઘસડાએલા આ માનવીના કંઈકે કંઈકા ઉપર નાખુદાએ એ કિરંગી જણાવતા આખા ખલાસી-વર્ગને એક અચંચત દેખાડ્યો. નાખુદાએ એ મનિષીને

ગયા. ચાંચિયાઓએ પાડેલા જળ્લર જાકેરા વાટે વહાણ-
માં પાણી ભરાવાથી 'ડોન ફર્નાન્ડઝ' ડૂબી ગયું.

ગુલામ તરીકે વેચાયો.

ચાંચિયાઓનું વહાણ પોતાના મૂળ નિવાસસ્થાન તરફ
ઉપડ્યું. આ ચાંચિયા અરણ હતા ને રાતા સમુદ્રમાં
આવેલા નાના બેટ પેરીગમાં રહેતા હતા. પેરીગ પહોંચ્યા
પછી અરણ ચાંચિયાઓ અરણસ્તાનને કાંઠે ઉતર્યા ને ત્યાંથી
ફિરંગી ખલાસીઓ અને રામાસંહ માલમ વગેરેને પગે
ચલાવતા ચલાવતા કોઈ સારા ગુલામી જળ્લર તરફ રવાના
થયા. દરેક કેદીના ગળામાં લોઢાની પાટીનો મજબૂત
પટો ખીલાઓથી જડી લેવામાં આવ્યો હતો. આવા પટામાં
આગળ અને પાછળ બે કડીઓ રહેતી. આ કડીઓ સાથે
લોઢાની મજબૂત સાંકળ બાંધવામાં આવતી ને એ સાંકળ
આગળ-પાછળ ચાલતા કેદીના ગળામાં પટાની કડી
સાથે જકડી લેવામાં આવતી. આવી રીતે લોઢાના પટા
અને સાંકળથી જકડાયેલા કેદીઓના હાથ અને પગ છૂટા
રહેતા અને તેઓ તેમના માથા ઉપર ચાંચિયાઓનો
સરંજામ ઉઠાવી શકતા.

આવી રીતે ચાલતી આ ગુલામોની સાંકળ આખરે
જેઢાહની જળ્લરમાં પહોંચી ને ત્યાં આ ગુલામો વેચા-
યા. રામસિંહ માલમ એક મીસરી ગુલામ વેપારીને
ત્યાં વેચાયો; ત્યાંથી એલેક્ઝાંદ્રિયાની યુરોપીય ગુલામી
જળ્લરમાં મોકાયો ને ત્યાંથી કાળા પાણીના કેદીઓને માટે
ખાસ રાખવામાં આવતાં કેન્થ વહાણોમાં એક ગુલામ
ખસારી (ગેલી સ્લેવ) તરીકે રહ્યો.

આવી રીતે ચારેક વર્ષ ગાળ્યા પછી આખરે રામ-
સિંહ માલમ ત્રણ કેન્થ કેદીઓની સાથે એક તોફાની
રાતે નાહો. છુપાતા લપાતા, રાત્રે દોડતા અને દિવસે
ક્યાંકે ભરાઈ રહેતા આ ચાર ભેરૂંધોએ માસેલ્સ જાંદર-

થી તે હોલેન્ડની હદ સુધીનો સઘળો ચે ફ્રેન્ચ સુલકે પસાર કર્યો.

હોલેન્ડની ભૂમિ તે સંમયમાં પવિત્ર લેખાતી હતી, તે કાળે પણ કોઈ પણ ગુલામ એ ભૂમિ ઉપર પગ મૂકતાંજ સ્વતંત્ર થઈ જતો. રામસિંહ માલમ પણ એ રીતે સ્વતંત્ર થયો.

નોકરી રહીને કારીગરી શીખ્યો.

હોલેન્ડમાં એક હુજીનોડ કારીગર કુટુંબમાં રામસિંહ નોકરી લીધી. ત્રણ વર્ષ નોકરી કરી, એની એ નોકરી ને પ્રમાણિક રીતભાતથી એનો ડચ શેઠ એના ઉપર રાજ થયો. એક દિવસે એણે રામસિંહને પોતાની પાસે બોલાવ્યો:

‘રામસિંહ માલમ !’ શેઠ બોલ્યો: ‘હું તારી નોકરીથી રાજ થયો છું, તને તારું વતન યાદ આવતું હશે, માટે એક વડાણ હમણાં ડિંદ તરફ જવાતું છે. હું તને અમારે ખર્ચે તારા વતનમાં મોકલી આપવા માશું છું. તારાં માતાપિતા ઘેરાંછોકરાં જે કોઈ સ્વજન હશે તે તને યાદ કરતાં હશે. હું રાજ થઈને તને રજા આપું છું. હવે તું તારું વતન જા.’

આંખે પર ધાવતા નેજા કરીને પોતાની વાટ જતાં જતાં વૃદ્ધ માતાપિતા એણે જતાં કે સ્વપ્નમાં જોયાં. એક નાનાશ્યા મકાનને પાસે જઈ ટેકરીને પાતાના ઘણીની

માંડયું છે. એનાં માતાપિતા કંગાલ દશામાં શુજરી ગયાં હતાં. વતનની સાથે પ્રીત બાંધનાર કોઈ સ્વજન એને ના રહ્યું. એ જ ડચ શેઠના વહાણમાં એ પાછો હોલેન્ડ ગયો ને એ જ શેઠને ત્યાં એ ફરીને પાછો નોકર રહ્યો.

આ બીજા પ્રવાસમાં રામસિંહ હોલેન્ડમાં ત્રણ વર્ષ રહ્યો. એ કાળે હોલેન્ડ મીનાકારી કામને માટે ખૂબ મશ્કૂર હતું ને એના શેઠનો પણ એજ ધંધો હતો. રામસિંહ એ કારીગરી શીખી લીધી.

ત્રણ વર્ષ પછી રામસિંહ પોતાને વતન પાછો આવ્યો. એ એક સારો હુન્નર શીખી આવ્યો હતો. કાઠિયાવાડનાં જુદાં જુદાં રાજ્યોમાં એ ફર્યો, પણ કોઈ રાજાને એની કદર કરવાની કુરસદ કે પરવા ન હતી. તે કાળે તો કાઠિયાવાડમાં નાની નાની ઠકરાતો અંદર અંદર લડી વહી પોતપોતાના સીમાડા વધારવામાંજ ગૂંથાઈ હતી. કોઈને એક હુન્નરી માણસને એના હુન્નરના વિકાસ માટે સગવડ આપવાની જરૂરત ન દેખાઈ.

કચ્છનું નોતરું

પરંતુ કચ્છમાં તે કાળે એક આલાક રાજાનાં શાસન હતાં. છાતાના દર્દનો આ રોગી રાવ લખપતજી પોતાના રાજ્યાસનેથી કચ્છમાં વેપારની આળાદી, વિદ્યાનો પ્રચાર તથા કળા ને ચિત્રકામનો પ્રચાર અંજતો હતો. એ મજબાવાની, સંસ્કૃતની ને એવી પાઠશાળાઓ સ્થાપી હોવા વિદ્યાનો એને ત્યાં પડયા પાઠયાં રહેતા. એના કાળ પેઢીકામ શીખવવાની એક શાળા હતી. એણે મોંઘાં નાખી ચિત્રકારો પાસે ચિત્રો દોરાવ્યાં હતાં.

એવા રાવ લખપતજી-કચ્છના લોક-ને કાને રામસિંહ માલમની કથા ઉડતી ઉડતી આવી. એક પાલક એક સમજદાર ને પાંચ પોત્રીદારો મોટાં એણે સ.દસિક ખડાસીને પોતાના રાજ્યમાં નોતર્યો. પાંચ

મહેલમાં ઉતારો આપ્યો. મીનાકારી કામના એના નર
એને હુન્નરમાં એનું પારંગતપણું જોઈને રાવ લખ
રામસિંહને એ મીનાકારી કામને કચ્છમાં ઉતારવ
તજવીજ કરવા માટે રાખ્યો. રાજમહેલના નીચેના
ચોરડામાં ભૂજના સોનીઓને રોજ બપોરે બોલાવવા
આવતા. ત્યાં રામસિંહે એમને મીણા કેમ બનાવ
યાંદી ઉપર કેતરકામ ને નકશી કેમ કરવાં, એ નક
કરવા માટેનાં ઓળરો કેમ તૈયાર કરવાં, એ નકશી
મીણા કેમ પૂરવો-એ બધુંયે સમજાવવા માંડ્યું. રા
મહેલના ચોરડામાં જ ઊસતી આ અજોડ હુન્નરશાળ
માં દરેક સોનીને અને એના પચીસ વર્ષ ઉપરના પુત્રો
ફરજીઆત હાજરી આપવી પડતી. રામસિંહ માલમ
એ પ્રયાસોનાં મૂળ એટલાં ઊંડાં ગયાં છે કે આજ પા
'કચ્છ વક્સ' ને નામે મશહૂર બનેલું કચ્છી મીનાકાર
અને નકશીકામ સારા હિંદમાં તો શું પણ યુરોપ અને
અમેરિકામાં પણ સત્કાર પામે છે.

રાવ લખપત જેવા વિદ્યાગ્રામીન રાજાને દેવજી
હકર નામે એક અતિ વિવેકાળુ દિવાન સાંપડ્યો હતો.
એ દેવજી મીનાકારીના હુન્નરની સ્થાપનાના કાયદા પૂરા
સમજી શક્યો હતો. એને એનો રાજા એક ગ્રામ સમજતો
હતો. તેમાં એ કુદાળા દિવાને બંદૂત ગિલાનના વર્ગ
માટેના ચોટરો વાગ્યા એને 'લાખા બાર' નામનું એક
વડાળુ મઠવ્યું ને બીજો કોચાળ ગીળો રાવવા માટે
સજા કરેલો હતો.

એ આવ્યો ત્યારે તો દેવજી દિવાન તો સ્થાનભ્રષ્ટ થયો હતો. રાવ લખપતનો વિદ્યાગ્રોથ એની જલોદરની આંતરીમાં ચૂસાઈ ગયો હતો. પણ રામસિંહે એથી નિરાશ નહિ બનતાં કાચનું કામ શીખવવા માટેની એક શાળા કાઢી. એમાં ઘોડા કારીગરો તયાર કર્યા. પછી કાચનું કારખાનું સ્થાપ્યું. ભૂજ પારોના માધાપુર ગામમાં એ કારખાનું સ્થપાયેલું. ત્યાં દરિયાની ઝીણી રેતીમાંથી એ કાચ બનાવતો ને રોગચરત રાજવી લખપતે માંડવી જંદરની રેતી કાચ બનાવવા સિવાય અન્ય કોઈ કામ માટે ન ઉપાડવી એવી છેલ્લી છેલ્લી આજ્ઞા આપી હતી.

આજ કચ્છમાં ખંડા વર્ષની હયાતી લોગવ્યા પછી એ કાચનો ઉદ્યોગ તો પડી લાંગ્યો છે, પણ માંડવી જંદરમાંથી કોઈએ રેતી ન ઉપાડવી એવો રાજ્યનો હુકમ કચ્છને એક વાર મુલકમશદૂર કરનાર એ ઉદ્યોગ અને ઉદ્યોગના આદ્ય સ્થાપક રામસિંહના શુદ્ધ સ્મારક જેવો હજીયે ઉભો છે. આજે તો એક વખતના ધીકતા કાચના ઉદ્યોગનો કચ્છમાં એટલોજ અવશેષ રહ્યો છે કે 'કોઈ એ માંડવી જંદરમાંથી રેતી ઉપાડવી નહિ !'

ને ફરીને એક વાર આ વાઘેલો ખલાસી પોતાને જ ખર્ચે યુરોપમાં ઉપડે છે. આ વખતે તે સ્વિટઝરલૅન્ડ અને ફ્રાન્સના ઉત્તરપરગણાઓમાં જાય છે. ત્યાંથી મજૂરજીવન જીવીને એ ઘડિયાળો, તોપો અને જંદુકો બનાવવાનું કામ શીખી આવે છે. વતનમાં પાછો આવીને એને પણ કચ્છમાં ઉતારે છે. એક વાર કચ્છી ઘડિયાળો એની મજબૂતાઈ ને વિશ્વાસપાત્ર ને માટે આખા હિંદમાં મશદૂર હતાં.

આપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા.

આજે તો કચ્છમાં રામસિંહ માલમના સ્થાપેલા ઉદ્યોગમાંથી માત્ર મીનાકારી ને નકશીકામનો જ ઉદ્યોગ હયાત છે. ને છે એટલોયે એ ઉદ્યોગ હવે પગ ફરી રહ્યો છે.

આ મુદ્દમશહૂર ‘કચ્છ વર્કસ’ ના કારીગર સોનીઓ હમણાં હમણાં કચ્છ છોડી અમદાવાદ, વડોદરા, મુંબાઈ, કલકત્તા, દિલ્હી વગેરેમાં જ ઇવસ્યા છે. એવી રીતે બહાર ગયેલા કેાઈ કારીગરો એ હુન્નરનો એ કારીગરીનો પ્રચાર કરે, જ્યાં જાય છે—જ્યાં વસે છે ત્યાં એ શીખવે, ત્યાંના એ કારીગરોમાં એ હુન્નરનાં શોખની જમાવટ કરે તો જ રામસિંહ માલમનું ઋણ તેઓ સારી રીતે અદા કરી શકે.

આવો ઉદ્યોગશોખીન, કલાપ્રેમી ને સૌરાષ્ટ્રને હુન્નરઉદ્યોગ વડે આબાદ કરવાની ઝંખના ધરતો એ ખલાસીવીર, એ ઉદ્યોગવીર સાહસિક કાઠિયાવાડનો જન્મ ખેટ દ્વારકામાં ઇ. સ. ૧૭૨૧ ના અરસામાં થયેલો. એનું અવસાન કચ્છ મુંદ્રામાં ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં થયેલું. હર્ભાગ્યની વાત એ છે કે, આવા એક બહાદુર ગિરાદરના કુટુંબ વિષે તેમજ તેના જન્મમરણની તિથિ વિષે કેાઈ સાહિત્ય નથી મળતું.

(“ફૂલછાયા” ના એક અંકમાંથી)

૨૬-મોઢોઝવંધા દલામાઈ .

(લેખક:-શ્રી. ધીરસિંહ બેરાભાઈ ગોહિલ)

(૧)

પરણ્યાની રાત પસાર થઈ. દંપતી પોતાનાં ભાવી
ખને માટે કંઈ કંઈ આશાની ઇમારતો ચણતાં હતાં.
થમ રાત્રિએજ ણનેના પ્રેમનો અકાલ્ય પ્રવાહ શરૂ
થો હતો.

નવલ દંપતીનાં હાથનાં મીઠાળ હાથ છૂટ્યાં નહોતાં;
પાંજે સાંજે ઇષ્ટદેવ સમક્ષ છૂટવાનાં હતાં.

લગ્નની રાત્રિ, એટલે આખી રાત્રિનું જાગરણ, અ-
રા સુખનો અનુભવ; અપરિચિત હેયાની પહેલવહેલી
મોળખાણ; છંદગીના જોડાણની સુયોગ્ય સંધિ, સુખી યા-
ત્રી સંસારનો એકમાત્ર અવસર.

લીલા રંગનો તમાલ (સુરવાલ), કેસરી ઘેરદાર
પાંચો, તેના ઉપર ભેટ, માથે કેસરી ફેટો, કેઠે તલવાર,
પેટમાં જમ્મેયો અને ગળે ઢાલ. આ રીતે વરરાજા ડાય-
માં આવ્યા. વરનો કસુંબો હોવાથી અને લગ્નની દાત
લગ્નનું દાન) દેવાનો સમય થઈ ગયો હોવાથી ડાયરો
મેકઠો થયો હતો.

ડાયરાની એક તરફ લંઘાઓ બેસી શરણાઈઓમાંથી
સંધુડા રાગ જેવતા હતા અને લગ્નમાં આવેલા આરણ્ય
વીરરસની કવિતા બોલી, શ્રોતાઓને વીરરસનું પાન
ચાતા હતા.

“જીંદગીમાં કોઈ પણ અમૂલ્ય લાહાવ હોય તો તે વરરાજા થવાનો અને તે એક જ વખત હોય છે.” ડાયરામાં બેઠેલા પાનાચંદ શેઠે વરરાજા સામે જોઈને કહ્યું.

“શેઠ ! વાત ખરી છે; પણ જીંદગીમાં એક જ વખત વરરાજા થવું તે ખીનને માટે. રાજપૂતને એવા બે પ્રસંગ છે.” માનભાઈ ગઢવીએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“બે વખત ! અને તે રાજપૂતોને જ ? એક વખત તો જાણે સમજ્યા કે જ્યારે લગ્ન થાય ત્યારે વરરાજા બને અને તેનો પોશાક પહેરે ત્યારે; પણ બીજી વખત ક્યારે ?” પાનાચંદ શેઠે કાંઈક આશ્ચર્ય અને અજાણપણા સાથે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, બે વખત. એક વખત વરરાજા બને તમાં વધારે મહત્ત્વ નથી. બંદે મહત્ત્વ તો બીજી વખત વરરાજા બનવામાં છે. તેમાંજ મદની મદાઈ છે અને જીંદગીનો અમૂલ્ય લાહાવો છે; સમજ્યા શેઠ !” માનભાઈ ગઢવીએ વાતમાં રસ રેડતાં જિજ્ઞાસા વધારતાં કહ્યું.

“આવા કોયડા અમારાથી ન ઉકેલે, કહો તો મોટા મોટા વિદ્વાન ને વિદ્વાન કરી દઈએ; પણ આવા કોયડામાં અમારું કામ નહિ. કહો તો ખરા કે બીજી વખતે વરરાજા ક્યારે થવાય છે ?” પાનાચંદ શેઠે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા કહ્યું.

“કહ્યું છે ! જ્યારે કોઈ આવીને વરરાજા થાય.”

“ હા, એવી વાતો તો ઘણી સાંભળી છે. ત્યાં રાજપૂતો કેસરિયાં કરે છે ત્યાં લગ્ન વખતના જેવોજ પોશાક પહેરે છે. મને ઘણા દિવસથી વિચાર થતો હતો કે, મરવા જવામાં વરના જેવો પોશાક કેમ પહેરતા હશે ? આજે તમે ઠીક સમજાવ્યું. પરંતુ હું કવિ-રાજ ! લગ્ન વખતનો પોશાક પહેર્યો હોય, હાથે મીરાળખંધું હોય એ વખતે રણસંગ્રામમાં જવાનું શી રીતે બનતું હશે ? શું આવે વખતે મરવા જવાનું યોગ્ય ગણાય ? ” પાનાચંદ્ર શ્રેઠે શંકા કરી.

“ શ્રેઠ ! તમે ન સમજ્યા ! રાજપૂતનું જીવન પોતાના સંસારગ્રુખને માટે હોતું નથી, પણ પ્રજાના સુખને માટે જ હોવું જોઈએ. પોતાના સુખને ત્યજીને પ્રજાનું રક્ષણ કરે, તેના માટે પ્રાણ આપે તેજ સાચો રાજપૂત ગણાય; ખીજા તો નાંમના જ. જે ખરા રાજપૂત હોય તે તો આ ગીત પ્રમાણે વર્તે :

પલા ઝાટકે કોક દી વેર કરવા પડે, નાળા ગોળા તણો પાર નાવે;
જે સમે મીઠડું ધાય ને શકરું જમે, એ સમે ધાયે રજપૂત આવે.
કેશરી સિંહ ને ખીજો રજપૂત કળ, હૈયેથી ન કે કો દિ હારે;
ભરે આઘાત કે ન કે પાછા ભરે, મરે કાં વેદના બાણુ મારે.
હમે અસમાણુ તો ભુજબળે ટેકા દીએ, જમીનો પીઠ ભુજબળે જાકે;
પંડ ગરમેર ને ગરમેર જેવા પંખા, પટાળા નવહથા જોધ પાકે.
પટાવત કાબ્ય તણા કરે જમણા પટા, જાણતલ ક્ષત્રવટ તણા જાદુ;
ખાગ અને તાગ ક્ષત્રવટ ખાંધે ખવે, એહ રજપૂતરો ધરમ આદુ.

“ માટે શ્રેઠ ! રાજપૂતોનો ધર્મ તો એવો છે. ” માનભાઈ ગઢવીએ પોતાની બાપામાં રાજપૂતનો ધર્મ દર્શાવતું ગીત કહી સંભળાવ્યું.

કવિરાજે વીરરસની રેલ ચઢાવી. સાંભળનારાનાં રૂ-વાડાં ઊભાં થયાં અને એક ઘડીભર તો ખાંડાના જેલ જેલવાના કોડ થઈ આવ્યા.

(૨)

ધ્રીબાંગ, ધ્રીબાંગ, ધ્રીબાંગ બુંગીઓ ઢાલ થયો.
થોરડી ગામની હુકાનો ધડોધક બંધ થઈ. ગામનાં માણસો
ટોળે મળીને વિચાર કરવા લાગ્યાં:—

ગામઘણી આજે ભાવનગર ગયા છે, અહીં ‘ આક-
કે મધ ને માખિયું વિનાનું ’ છે, તેથીજ આજે આપણા
ગામનાં ઘણુ (ગાયો) ને કાઠીઓ આવીને હરણુ કરી જાય
છે. ગામમાંથી કોઈ પાછળ ચઢે તેવું નથી.”

“ અલ્યા ગોકળી ! કેટલા ઘોડા છે ? કેવી રીતે
ગાયો વાળિયું ? ” એકઠા મળેલા ગામના માણસોમાંથી
એક જણે ભરવાડને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ અરે ભાઈ ! શું વાત કરું ! કાઠીના ઘોડા દશ-
બાર છે. બધાની પાસે ભાલા, તલવારો ને બંદુકો છે.
અમે આરે જણા નિરાંત કરીને બેઠા હતા ત્યાં કાઠીઓના
ઘોડા નજીક આવ્યા. પ્રથમ તો અમને ગવેહુ (વહેમ)
થયો નહિ. અમે ઉભા થયા તેવામાં અમારી નજીક આવ્યા.
તેમાંથી ચાર જણાએ અમારી પાસે આવી છાતી મામે
ભાલા તાક્યા અને કહ્યું કે, જો અહીંથી કમલું પાણુ ખસ-
શે તો આ ભાલાથી વીંધી નાખીશું.” ગભરાયેલે અવાજે
ભરવાડે વાતની શરૂઆત કરી.

સહાય મેળવીએ.” મનુષ્યોના ટોળામાંથી એક જણે દર-ખાસ્ત કરી.

“કાઠીઓને પહોંચી વળે, ગાયોની વહાર કરે, તેવા ઉખલ્લામાં ફલાલાઈ છે. માટે તેમની સહાય માગીએ.” બીજાએ ટેકો આપતાં સહાય કરનારનું નામ સૂચવ્યું.

“ફલાલાઈ તો હજી આ રાત્રે જ પરણ્યા છે. હજી મીઠોળ છૂટયાં નથી. માટે ગાયોની પાછળ ચઢીને જીવ જોખમમાં નાખશે?” ત્રીજા માણસે શંકાને આગળ ધરી.

“આજે પરણ્યા તેથી થયું? રાજપૂત કદી જીવનનો મોહ રાખે નહિ, અને રાખે તે રાજપૂત જ નહિ. કવિએ કહ્યું છે:—

હાકલે ભીડી હામ, ઉપ પલાણો દોડતો;
એ રજપૂતી નામ, સાચું સોરઠીઓ ભણે.

જ્યારે હાકલ પડે ત્યારે હિંમતથી ઘોડા ઉપર પલાણ નાખ્યા વિના બીજાના રક્ષણ માટે ઘોડી પહોંચે એનું નામ જ રાજપૂત છે. માટે જરૂર ફલાલાઈ! મદદ કરશે.” એક ચારણે ખાત્રી આપતાં કહ્યું.

ક્યાંથી? શું વાર બાર ખેંચવી છે કે?” પાનાચંદ શેઠે હસતાં હસતાં કહ્યું.

“હા શેઠ ! આજે તો ખરેખરી વાર ખેંચવાની છે, તેથીજ વાર ખેંચે તેવાને તેડવા આવ્યો છું.” માણસુર ભાઈ આટલું કહીને દલાભાઈ સૂતા હતા તે ઓસરી તરફ વળ્યો.

“ઓહોહો ! માણસુરભાઈ ! તમે ક્યાંથી ?” દલાભાઈ ઉભા થતા બોલ્યા.

ખળહળ ઉઠ્યા ખીર, ગેમલ આંગળીએ ગોહિલ;

શોપાણું આપ શરીર, પંડ પરાયા પોપવા.

આરણુ રાજપૂતને મળે ત્યારે તેમનાં વડિલોનાં ગુણ-ગાનનો દુહો બોલીને મળે છે તે શીરસ્તા પ્રમાણે માણસુર-ભાઈએ પણ પ્રસંગને અનુસરતો દલાભાઈ ગોહિલના વડવા ગેમલજી ગોહિલે બીજાના પર ઉપકાર કરવા શરીર શોપવ્યું હતું તે બીના બતાવતો દુહો કહીને મળ્યા. દલાભાઈએ જાણ્યું કે માણસુરભાઈ લગ્નપ્રસંગ ઉપર તેમને દાત દેવા આવ્યા છે.

“શેઠ ! એક ઢાલણી મંગાવો. માણસુરભાઈ જરા પાણાદાન કરો. મોટા કેમ આવ્યા?” દલાભાઈએ વિવેક

વાય. આલે તારા એ રાજપૂત ધર્મની કમેટી છે. માટે ઉભો થા, અને તારી રાજપૂતીનાં તેજ સમજાવ. " માણુ-મુરભાઈએ કનંબનું બાન કરાવનાં દલાભાઈએ કહ્યું.

" હેરા બેસા, પટીક નિરાંતવા માટેના અને ખાલી વાત કરો. હું કાંઈ સમજતો નથી. " દલાભાઈએ વાત ભલુવાની જિજ્ઞાસાથી કહ્યું.

" અત્યારે બેઝવાનો સમય નથી. મારી ગામની ગાયો વાળીને ગોવાગીઆ કાઢી ચાલ્યા વાલ છે. ગાયોની બહાર કરે તેવું અત્યારે ગામમાં કોઈ નથી. તારામાં રાજ-પૂતવટે આંટો લીધો છે, માટીના બે બાચકા છે; માટે તારી પાસે આવ્યો છું. તારો ધર્મ સંભાળ અને ગાયોની વહાર કર. " માણુમુરભાઈએ પોતાના આવવાનો હેતુ કહ્યો. દલાભાઈ તુરત ઉભા થયા, ગામે પાપડી મૂકી અને લોટ બાંધવા લાગ્યા. ઢાલ તલવાર લઈને જવાને તૈયાર થયા.

" દલાભાઈ ! અત્યારે મોટાભાઈ અગાભાઈ ઘેર નથી; બોખરા ગયા છે. તમે ૧૬૭ રાત્રે જ પરણ્યા છો, માટે તમારે આવું સાદસ કરવું નહિ. ક્યાં આપણા ગામની ગાયો હરાઈ છે ! પારકા ગામની પંચાત શી ? " પાનાથંદ શેઠે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

" શેઠ ! એમાં તમે કાંઈ ન જાણો. પારકું એ જ પોતાનું. અમારો રાજપૂત ધર્મ કહે છે કે, ગાયોનું રક્ષણ કરવું, અત્યાચારીઓને શિક્ષા કરવી, બુદ્ધીઓના જ્ઞાન લેવા અને નિર્ગળનો પક્ષ કરવો. ગમે તેની પણ ગાય તો ખરી ને ? ખીજની પણ રૈયત ગણાય ને ! જ્યારે ખજાર થાય કે પ્રજાના જ્ઞાનમાલ લૂંટાય છે ત્યારે ઢોડી પહોંચવું અને મારવું કે મરવું એ અમારો ધર્મ. લક્ષ-નાં સુખ કરતાં સુદૃઢ સુખ અનેકું છે. " દલાભાઈએ પોતાનો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો.

પાનાથંદ શેઠે વિચાર કર્યો કે " દલાભાઈ મારા કહેવાથી રોકાશે નહિ. કાઠીઓ સામે જતાં જરૂર આવથી

જાશે અને અગા ભાઈ આવશે ત્યારે મને ઠપકો આપશે.”
આમ વિચારી ખડકીનું કમાડ બંધ કર્યું અને દલાભાઈને
અંદર પૂર્વા.

“શેઠ ! શેઠ ! ! તમે આ શું કરો છો ? મારું
મોત બગાડો નહિ. ગાયો હરાયાના બળર મળ્યા ને હું
બહારે ન ચઢું તો દુનિયામાં મોટું દેખાડી શકું નહિ !
પછી તો જીવતાં સુવા જેવોજ ગણાઉં ! મને જીવનનો
મોહ નથી, સંસારસુખની વાંચના નથી. મને તો મારો
ધર્મ સાચવવાની જ એક માત્ર તાલાવેલી છે; મારે કમાડ
ખોલો, મને જાવા દો, મોટું થાય છે.” દલાભાઈએ પાતા
અંદ શેઠને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો.

“ હે વડા ભડ ! આમ સિંહ પાંજરે પૂરાયો રહેશે ?
કિલ્લાના દરવાજા તોડવા જેને મન રમત વાત છે તેને આવાં
કમાડ શું કરવાના હતાં ? વળી—

શિર રાખે શિર જાત હે, શિર કાટે શિર હોય;
જેસી આતી દીપકી, કટી ઉગિયારા હોય.

“ અત્યારે અવસર છે; મારે શું જોઈ રહ્યા છો ?
કમાડને એક પાટુ મારી પાટિયાં બુઢાં કર.” માણસુરભાઈ-
એ ગિરદાવ્યો.

ધોડાં પાછાં ડગલાં ભરી, દલાભાઈએ દોડીને પાટ
મારી કે તુરતજ કમાડનાં પાટિયાં બાંધી ગયાં અને

મેંડે, મારે બડે મું.” દલાભાઈએ ખુલાસો કર્યો.

“દલાભાઈ ! તને ખબર છે ને કે તું કોનું દામ પાવ્યો છે ? અત્યારે મારી ફળ ઉત્તજવાનો વખત છે. જો, બાઈડીના મોઢમાં પડીને પાછો આવતો નહિ, અને મને લજવતો નહિ.” દલાભાઈનાં વીર માતૃશ્રીએ વીરતા પ્રેરના કહ્યું.

“માતા ! મરવું કે જીવવું, એ વિધિને હાથ છે. હું મરીશ પણ ગાયેને તો લઈ જવા નહિ જ દઉં, તેમ દુઃખનને પીક નહિ બતાવું, તેની ખાત્રી રાખજો. મોટાભાઈ જોખરે ગયા છે, જોજો આવે તો પાછળ મોકલજો.” દલાભાઈએ ખાત્રી આપતાં બતામણ કરી.

હથિયારો બાંધી દલાભાઈ ઘોડેસ્વાર થયા અને કાઠીઓ કઈ તરફ ગયા છે તેવા પ્રશ્નના જવાબમાં બડી ગામ તરફ જવાનો જવાબ મળતાં એકલે ઘોડે તે તરફ સવાના થયા.

(૪)

દલાભાઈના દિલમાંથી અંશારનો મોહ આ વખતે આગળો થયો હતો. મગાંસબાંધીઓને છોડી દીધાં હતાં. નવપરિણિતાનો સંકલ્પ સરળો પણ ન હતો. એક જ તાલાવેલી અને તે ગાયોના રક્ષણની !

બડી ગામે બોરડીવાળી વાડી આગળ કાઠીઓ સાથે મેટો થયો. એકલે ઘોડે દલાભાઈને આવેલા જોઈ કાઠીનો મુખ્ય માણસ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો કે “દલાભાઈ ! પાછો જા, પાછો જા. હજી તો કાલેજ પરણ્યો છે. આમ જો, અમે બાર જણા છીએ અને તું એકલો છે. ઘેર આશાભરી બેઠી છે તે રાંડી બેસશે !”

“હવે માટી થા માટી ! મહોંના માલ માથા સાટે હોય છે. ગિઆરિયું ગાવડિયુંને દુઃખી કરીને, તેનાં વાછરવાંનો બહોડ (વિયોગ) પકાવીને લઈ જાઈ; પણ અમે જ્યાં સુધી જીવતા હોઈએ ત્યાંસુધી ગાયનો એક કાન સરળો

પણ નજરે જોઈ શકે નહિ. ” દલાલાઈએ જવાબ આપતાં દઢતા દર્શાવી.

“ અરે દલાલાઈ ! અમે તારા ગામને તો તારવીએ છીએ. કોઈ દિવસ તારા ગામના શિમાડામાં પણ પણ દેતા નથી. તું મદદ છો તે અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ. માટે મદદની સાથે તો મેળ રાખવા માગીએ છીએ. તેમાં તું આજે મીઠાળખંધો આડેથી આવીને વઢવાડ વહોરી લે છે. હજી તને કંઈ છઈ કે, પાછો જા અને પરણીતાનું એવાતણ સાચવ. આટલા બધામાં ગોત્યો હાથ નહિ આવે અને હુવો હુવો થઈ જઈશ સમજ્યો ને ! ” કાઠીએ પાછા જવા માટે આગ્રહ કર્યો.

“એ બધી તારી શેખી જવા દે. રણુચઢયો રાજપૂત શત્રુને જીત્યા વિના અગર પ્રાણ આપ્યા વિના પીઠ ગતાવી પાછો ગયો કદી સાંભળ્યો છે ? ગાયોનું રક્ષણ કરવું તે રાજપૂતનો પરમધર્મ છે અને ધર્મને માટે પ્રાણ આપવા તેજ ખરો જીંદગીનો લહાવો છે. રાજપૂતનું જીવન સુખ-વૈભવ લોગવવા માટે નહિ, પણ જીવનના રક્ષણ માટેજ હોય છે. આજે આવો મોકો મને મળ્યો તે મારાં સફલાગ્ય છે. આજે લડતાં મરીશ તો સ્વર્ગ મળશે અને તમને બધાને જીતીશ તો કીર્તિ મળશે. માટે હવે વધુ વખત તારી સાથે વાત કરવા માગતો નથી. ” દલાલાઈએ પોતાનો નિશ્ચય કઠી સંભળાવ્યો.

જીવનની આશા છોડી દીધી. કાઠીના આગેવાન તરફ ઘોડાને ચલાવ્યો. “માર્યો ! માર્યો !” આવા પોકારો પાછળ થયા છતાં નજીક ગયો. પોતાના આગેવાનના હુમલાં જ પ્રાણ લેશે તેમ વિચારી એક કાઠીએ પાછળથી એવા જોરથી લાલાનો ઘા કર્યો કે શરીર વીધીને અરધું બહાર નીકળ્યું.

શરીર ઉપર ઝાટકાના ઘા પૂરા હતા તેમાં અચાનક પીઠ પાછળથી ઘા કરી લાલો આરપાર કાઢ્યો; તેથી ઘડીલર આંખે અંધારાં આવ્યાં. ઘોડા ઉપરથી નીચે પડી જવાશે તેમ થઈ આવ્યું; પણ પોતે મરે અને પોતાનો વડીઓ જીવતો રહે તો આત્માને અસુરગતિ થાય. એવો વિચાર આવતાં નવું બળ આવ્યું. તલવારનો ઘા એટલા બળથી કર્યો કે આંખો નીકળી ગઈ, પણ કાઠીના આગેવાનના ખભા ઉપર એવા જોરથી ઘા પડ્યો કે જનોઈ-વઢ તરવાર આરપાર ગઈ. એક હાથ અને માથું જુદાં થઈ પડ્યાં, તેની નજીકમાં જ ઘોડા ઉપરથી ઉછળીને દલાભાઈ પડ્યા.

મામલો ખતમ. ગાયોનો રક્ષણહાર ત્રણને મારી ખીંતને ઘાયલ કરી, ચંચારગુજને ઠોકરે મારી, ચિર-શાંતિમાં સૂતો અને કુઉબલ્લા ગામે એક મઠ ગુમાવ્યો.

(તા. ૮-૧૧-૧૯૩૧ ના “ગુજરાતી”ના દીપાવલી સંખ્યા)

કહેશે. બહેન ?

બાઈ નીચે નજર નાખી લોંચ ખોતરવા માંડે છે :
'વાને ગોરા છે એટલું જાણું છું. બાકી તો મેં એને
નીરખીને નથી જોયા.'

'શું કહો છો બહેન ? સાવ તે એમ હોય !'

'મારું તો એવું છે ભાઈ, આઠ વરસની હું પરણી
ને એની ઉંમર સોળ વરસની. પછી એમના બાપે નવી
કરી ને એ જીહ્વં ઘર માંડવા માટે કમાણી કરવા પરદેશ-
ની એક સફર કરવા ઉપડી ગયા. હું એમનું ઘર માંડવા
જેવી થાઉં તેટલામાં તો એ પાછાય ફરવાના હતા;
હજી આવે જ છે.'

સાંભળનારનાં નેણ આ સામે નીચાં ઢળી જાય છે.
સમુદ્રની સફર ખેડનારાઓ સ્વભાવે દિલાવર હોય છે.
સમુદ્રનાં પાણી જેમ આકાશના રંગ પકડે છે, તેમ તેઓ
પણ ભિન્નિઓના રંગે રંગાય છે, એ શ્રદ્ધાળુ હોય છે,
એ આશ્વાસન દે છે:

'હું જઈશ નવી સફરે, ત્યારે જરૂર ભાગ લઈ
આવીશ. બાકી તો બહેન ! વારાફર છે. આજનું દુઃખ તો
કાલનું સુખ.'

'હું ચ એ કાલની આશા ઉપર જ જીવું છું.'

સીધનના નાના નાના દાગીના વટાવતી. જમનાદાસ તો પરણીને પરદેશ વેઠવા ગયેલો ને પુત્રને પરજાવ્યા પછી બાપ પોતે પણ પરણ્યો. ઘરમાં નવી સામુ આવી, ને એણે શોક્યની 'છપ્પરપગી' પુત્રવધૂથી ધરતું આંગણું ચે ન અભગ્રાવ્યું.

નાથીખાઈ જંદરકાંઠે જાય છે ને નિત્ય નિત્ય નવા નવા મરદો જોડે વાતો કરે છે, એ વાત ગામમાં ફેલાઈ ગઈ. આજરે એક દિવસે નાથીખાઈની નવી સામુ સાથેના કુળઆમાં એની માને કાને ચ આ વાત આવી. માનું મોઢું ઝંખવાઈ ગયું. એણે દિકરીને ઠપકા દીધો, મેણું દીધાં. એ દિવસ મા-દીકરીએ ખાધું નહિ. નાથીખાઈ હવે પરણ્યાની પૂછપરછ કરવા છાનીમાની જવા લાગી. ધણીની ભાજ મેળવવામાંયે એને લોકલાજ આડી આવી.

આમ ને આમ દિવસો વીતતા ગયા ને મહિના જોય ગયા ને વરસોય વીત્યાં. જમનાદાસને આંખુ ગયે પંદર વંરસ વીતી ગયાં; ન કાંઈ સમાચાર આવ્યા ને ન કાંઈ એની ભાજ મળી.

પછી તો આશા ખૂટી ને ખીરજ ખૂટી. શ્રદ્ધા ખૂટી, નયનમાંનાં નીર સૂકાઈ ગયાં. જીવનનાં વહેન થીજી ગયાં. મા-દીકરીના દુઃખિયારા જીવ જીવનનાં રણ, આશાની ભૂખ ને ભિમ્બોની તરસ સહેતાં કાપવા લાગ્યાં.

એકાએક એક દિવસ એક મીઠી વીરડી પ્રગટી નીકળી. એક દિવસે સવારના પહોરમાં એક વાઘેર, નાથીખાઈનું ઘર પૂછતો આવ્યો: 'કાં જાહેન ! હમણાં તું નથી આવતી કાંઠે ? જો દિ' તારી રાહ જોઈ. ન આવી એટલે હું આવ્યો.'

નાથીખાઈએ વાઘેર સામે જોયું. પતિની ભાજ મેળવવાની પૂરાં પાંચ વર્ષની તિતિક્ષામાં એણે આ વાઘેરને સાત આઠ વાર જોયો હતો. આત આઠ વાર એમની

વરએ એની એ વાતો થઈ હતી: ‘કાં ભાઈ ! છે કાંઈ ?’

‘હા બહેન ! વાવડ તો છે; પણ સારા નથી. તું રોજ રોજ કહેતી તે આ વખતે તો મને પૂરી ચાનક હતી. તે પછી આંખમાં આ વખતે તો ખૂબ પૂછપરછ કરી ને આખરે પત્તો મેળવ્યો.’

‘શું ?’

‘ઈ જમનાદાસ તો સુંદરજી પારેખમાં હતો એ ને ? ગોળમટોળ ચહેરો ને ભીનો વાન, ઠીંગણું કાકું ને જરા બેવડો બાંધો. એ જ ને ?’

દિકરીને તો આવા ઝીણા અણસાર યાદ નહોતા. પણ માએ હા પુરાવી.

‘ત્યારે તો બહેન ! આજથી સાત વરસ પહેલાં ચિનાઈ ચાંચીઆઓએ સુંદરજીનું વડાણ પાછું વતન આવતું હતું તે પકડ્યું. એ પણ ભેગોજ પકડાયો. ચીનાઓએ આજથી સાત વરસ પહેલાં જાનની ચીઠ્ઠી આંખમાં મોકલેલી. એમાં એનું નામ છે. લગભગ ત્રીસ માણસ પકડાયેલું.’

‘તો જાન ન દીયે, પણ આંખમાંથી કોઈ સમાચાર ન મોકલે ?’

‘બહેન ! આંખમાં એક તો આપણા જીવરો થયેલા જ મોકલે. તે જ એક વડાણમાં બગર મોકલ્યા હતા. તે વડાણ મારગમાંથી ખેંચાઈ ગયું—મૂડી ગયું હશે.’

‘જાન કેટલું છે ? એ ક્યાં છે ?’

સમાચાર દષ્ટને વાઘેર ઉઠયો.

‘વાળી મહેરબાની ધઈ હો બાઈ ! તમે ચાટલી મહેનત કરી બાળ મેળવી તે !’

‘એમાં શું વડાઈ છે ? આજ એનો વારો ને કાલ અમારો. દરિયાનાં કામ છે. આજ તારું કામ અગે કરી-એ તો કાલ અમારી ધરવાળીનું કામ કોઈક પણ કરે. કામ કરતાં કાંઈ પગ ધસાઈને ગોઠણે થોડા આવે છે ?’

વાઘેર તો ચાલ્યો ગયો; પણ મા-દિકરીને આ સંતાપના સમાચારની વેદનામાં મૂકતાં ગયો. માથે કોઈ મરદ નહિ. અનાથ ને અચ્છાઈ એવાં આ બે દુઃખીયાંની પડખે કોઈ માણસ નહિ. નવી માના અંશુકા નીચે દળા-યેલા બાપને છોકરાની ફિકર નહિ. ક્યાં ચીનના ચાંચિયા ! ક્યાં આંબુ ! ક્યાં સલાયા !

‘હરખચંદને સમાગાર તો મોકલીએ, પડાણે ?’ માએ સૂચના કરી.

‘બાપને પરવા હોત તો આમ સાત વરસ થોડાંજ વીતવાનાં હતાં ?’

ભમતા ભૂતની જેમ નાથીબાઈ આગો દિવસ ધરની અંદર ને બહાર રખડી. એને ક્યાંય જ પ નથી. એનું હૈયું કોઈ અબાણ ને અણસમણ વેદનાથી ફેંધાઈ પીંખાઈ રહ્યું છે. ક્યાં જાઉં ? કોને પૂછું ?

એણે ચાંચીઆઓથી પકડાયેલા પોતાના ભરથારનાં વાતક કલ્પવા માંડ્યાં. એક એક કલ્પનાના તરંગે એને પોતાનાં વીતક સમતાં લાગ્યાં. આમ દુઃખિયારી અબજાના અંતરમાં હમદદીનાં વહેણ પ્રગટવા લાગ્યાં.

‘સાત સાત વરસથી એ નજર નાખતા હશે. કોઈક આવશે, કોઈક છોડાવશે, એવી આશા એના અંતરમાં ઉઠતી હશે, ને મારે ય જેમ આખરે કોઈ ન આવ્યું એમ આ. ૨૮

‘તારા જીગરને ધન્ય છે; પણ આંચિયા પાસે જઈને પકડાવાને માટે તને વહાણ ક્યાંથી મળે ?’

‘કાકા’ નાથીળાઈએ કહ્યું: ‘મને કાંઈક ભેગવાઈ કરી દો. ભાંગલું તૂટલું ખોખા જેવું પણ વહાણ અપાવો. હું તમને આશીર્વા આપીશ. જીંદગીભર મારી આમડીના ભેડા શીવડાવી પહેરાવીશ. કાંઈક તો કરી દો !’

ખોળે કપાળે હાથ મૂકી વિચારમાં પડ્યો. થોડી વાર પછી આખરે તે ઉઠ્યો: ‘બહેન ! પણ તને મારાથી દેખી પેળીને કેમ જવા દેવાય ? ન કરે નારાયણ ને તને જો કાંઈક થાય, તો પછી મારે તો આંગળીચીંધામણું જ થાય.’

‘મને તે કાકા શું થવાનું છે ? જીવતે મરવા કરતાં સાચેસાચ મોત આવશે કે ખીન્નું કાંઈ ? તમને આંગળીચીંધામણું કંઈ તે દિ’ હું નાથીળાઈ નહિ. ને તો તો હું ઠેઠ સલાયાથી આવા પારકા પરદેશમાં આવત પણ નહિ.’

ખોળે વિભાસણમાં પડ્યો. એક ક્ષણ એની આંખ તગતગી રહી. આખરે તે બોલ્યો: “તો જા મા ! તને નહિ લોકો; પણ તને એકલી ય નહિ મોકલું. મારા એક છોકરા છે દાસમ. એને હું તમારી સાથે મોકલીશ, હું જાઉં છું. આપણા લોકનું વહાણ તો નહિ જ મળે; પણ જો કોઈ સલાયાનું કે ચિનાઈ વહાણ મળે તો ભેગવાઈ કરું.”

ખોળે ગયો તે ઠેઠ સાંજે પાછો આવ્યો. એ મોટી રકમનાં વહવામાં એક ચિનાઈ વહાણની મુગવડ કરી

હતા. સરખા પવનથી પ્રેરાયેલું નાનું વહાણ ત્રણેક દિવસને આંતરે એ બેટ પાસે પહોંચી ગયું. બેટને ફરતા આંચિયાના પાકા તરતા પહેરા હતા. એક પહેરેગીરે વહાણ અટકાવ્યું. વહાણ બેટમાં જ જવાનું છે એવી અનનુભૂત માહિતીથી એને તાબુળી થઈ. મુખીની મંજૂરી લઈ એણે વહાણ કાંઠે લાવીને નાંગરાવ્યું. નાથીબાઈ, એની માતા ને હાસમ બેટને કાંઠે ઉતર્યા.

બે ચોરતોને આવેલી સાંભળીને અણસમજની તાબુળીથી પ્રેરાઈને મુખી કાંઠે આવ્યો. હાસમ ચિનાઈ ને મલાઈ લાપા બાણતો હતો. એણે આ બે ચોરતોનું આવવાનું કારણ કહી બતાવ્યું.

પચાસ આંચિયાઓની વચમાં ઉભેલો મુખી આ વાત સાંભળી હેરત પામ્યો ! એણે નાથીબાઈના માથા ઉપર પોતાનો ખરબચડો અને રાઠોડી પંજે મૂકીને પૂછ્યું : ‘આજ એ છોકરી છે કે જે પોતાના ખાવિંદની શોધ માટે આંહી આવી છે ?’

‘હા !’

‘આંચિયાઓના થાણામાં એ કેમ આવી ? શું એને ખબર નથી કે અમે લૂંટારા છીએ ? અમે એને ચ પકડી લેશું એની એને શું ગમ ન રહી ?’

હાસમે નાથીબાઈને મુખીના શબ્દો સંભળાવ્યા. મુખી નાથીબાઈ સામે જોઈ રહ્યો હતો. નાથીબાઈએ જવાબ દીધો : ‘હાસમબાઈ ! એને કહો કે એટલેજ હું જાતે આવી છું. કાંતો એને છોડો ને કાંતો મને પકડો. મારે મન બેચ સરખું છે. કાંતો અમે ઘણી-ઘણીઆણી બેચ છટાં ને કાંતો બેચ કેદ. બેમાંથી ગમે તે દશામા ત્રાધે તો રહેજું ને ?’

મુખીએ આજ્ઞા કરી : ‘બધા મે હાલારી ને કચ્છી કેરીઓને હાજર કરો.’

જાંજીરોથી જકડાયેલા આશરે પચીસેક વૃદ્ધો ને જુવાનીઆઓને મુખી પાસે ઉભા કરવામાં આવ્યા. બધાએ જાણે એકેજ ખીખામાં ઘડેલાં પ્રેતો હોય એવા દેખાતા હતા.

‘બાઈ ! જોઈ લે આમાં તારો ઘણી છે ?’ નાથીબાઈએ પચીસે હાડપિંજરો ઉપર નજર ફેરવી જોઈ. એ સમાન યાતનાઓએ સહુના ચહેરા સમાન રીતે ફિક્કા, ખીખારંગના, સૂકા ને ઉજ્જડ બનાવી દીધા હતા.

મુખીએ કહ્યું : ‘અમારે ત્યાં ઘડાયેલું માનવી એમ તુરત જુદું તરી નહિ આવે; આમાં જમનાદાસ કરીને કોઈ છે ?’

ત્રીસ વરસની વયનો હોવા છતાં સાઠેક વર્ષના ડાસા જેવો દેખાતો સફેદ વાળવાળો એક માનવી જરા આગળ તર્યો, ચાર આંખો મળી. નાથીબાઈએ ભોંય તરફ નજર નાખી દીધી ને પોતાની માતા સામે જોયું. માતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં : ‘હા, બસ એજ.’

નાથીબાઈએ પૈસાની પોટલીની ગાંઠ છોડવા માંડી. મુખીએ પોતાનો હાથ ઉંચો કરી એને વારી : ‘અમારી એકમાનીની વાત સાંભળવા છતાં તું આવી; દૂર દૂરના સુલકમાંથી અમને માનુસ સમજીને તું આવી. હું આંચીએ છું, પણ તારા જેવી પાક આરતની બદનદેસાની સમજનારો છું. તારા જેવી મને આરત દિાત, તારા જેવી મને માતા દિાત કે તારા જેવી મને દીકરી દિાત તો હું આંચી-યે ન હોઉં એવો દિાત. પુત્રી ! હવે જ તારા બાપિદને.

‘લઈ જા ! માફ વડાણ તમને જમાને વગાવવા આવશે. આ જમાયને જામની જોરતોને અને માતાને સાંપી દેશે.’

શુધી જમાય દેદીઓને જમાનમુક્ત કરીને કાવે ત્યારે આલ્યા જવા દેવાની પોતાના માતૃસોને આજ્ઞા આપીને ગયો. થોડે દૂર એક મોટા જાડની જોડે ઉભીને નાથીબાઈને તાકીને જોઈ રહેલો અને ઘણાંદાએ જોયો. એની તગતગતી આંખો એક પળ પલકાર માયા વગર આકાશ સામે મંડાઈ હતી.

—ને ત્રણ પરદેશીઓને લઈને આવેલું વડાણ ત્રીસ મુસાફરોને લઈને આલ્યું—‘હેખાતું’ જાંઘ ચયું ત્યાં શુધી એ એમ ને એમ એ વડાણ તરફ જોડીટસે તાકીને ઉભો રહ્યો.

(તા. ૪-૬-૩૨ ના “કુલછાજ”માંથી)

૨૮-નથુ લંઘો

[કચ્છ-કાઠિયાવાડનું વહાણવટું આજે તો મૂકાઈ ગયું છે તે એના ખલાસીઓ આજે પરદેશમાં રોટલા માટે રઝગતા થયા છે; પરંતુ એક વાર તો સોરઠી ખારવાઓએ આખા યે હિન્દી મહા-સાગર ઉપર પોતાનાં સાહસ અને જવાંમદીથી હિન્દી વસાહતો પાથરી દીધી હતી. પોણા ભાગના એશિયા ખંડ અને અર્ધા ભાગના આફ્રિકા ખંડને સ્પર્શતા મહાસાગરનું નામ ઇરાન, અરબસ્તાન, આફ્રિકા, ચીન જેવા કોઈ દેશ ઉપરથી પડવાને બદલે હિન્દી મહા-સાગર પડ્યું હોય તો તે આખા બહાદૂર ખલાસીઓને લીધે. આખી આલમમાં આવડા મોટા સાગરનું નામ એ સાગરકાંઠે આવેલા એક દેશ ઉપરથી પડ્યાને ખીન્ને કોઈ દાખલો નથી. આજે તો આ ખલાસીઓને કોઈ સંભારતું નથી. આજે તો તેઓ ખલાસી ટુળા માફી-માર બન્યા છે, ને નેસ્તનના 'વિકટરી' વહાણ જ્યાં બંધાયા, એ જૂના ઇતિહાસના થરમાંથી આજે કોઈને નવા ઇતિહાસ લખવાની પ્રેરણા મળે ને લાવના મળે એ નેમથી આ નવન સાચી-જંગે એ પ્રસંગ અનુભવ્યા છે એમનાજ મુખથી સાંભળેલી-ઘટના આ નીચે રજૂ કરવામાં આવી છે.

'તોફાન ! તોફાન ! કેપ્ટન ! તોફાન આવે છે.'
 ને આગવોટના કૂવામાં ઉપરની ઘોડી ઉપર બેઠેલા એક ખલાસીએ તીવ્ર સ્વરે નાની.

એ મોટી આગબોટના સિત્તેર ખલાસીઓનો મોટો કાફલો આગબોટની બે ય. બાબુ ઉપર ખંટો થઈ ગયો. લાંબી લાંબી નજર નાખી સહુ દૂર દૂર નજર પહોંચે ત્યાં-સુધી જોવા લાગ્યા.

ને દૂર દૂર આગબોટની જમણી બાબુએ કોઈ પડ-છંદ ધોળો અજગર ગળડતો ગળડતો આવતો હોય, એવી પાણીની સફેદ કિનારી તેઓએ આગબોટ તરફ દોડતી આવતી જોઈ.

સમુદ્રને જાણે કે કોઈ ઉંડું દઈ થતું હોય એમ એ ખળભળી ઉઠતો પછડાવા લાગ્યો. પવન પણ ઝૂઝકાર કરતો ઝીસો પાડવા લાગ્યો. સન્નિપાતના જોરથી દોડતી આવતી પાણીની સફેદ કિનાર આગબોટ સાથે અથડાઈ ને એના ફટકાથી આગબોટ આખી ઝોક ખાઈ ગઈ.

ને પછી તો વાવ'ટોળ ઉપડયો. પવનની લયાનક ત્રાટો મોત'ઓના પછડાટો ને આગબોટના તૂટક ઉપર મોત'ઓના ફટકાના ફડકાનો ઘોર કોલાહલ જામી ગયો. શૈરવ નરકનાં દ્વાર કોઈએ ખુલ્લાં મૂક્યાં હોય ને અન'ત-કાળની યાતનાઓ જોગણીઓરૂપે જની છવનમાં પહેલી વાર સ્વચ્છંદ માણવા બહાર નીકળી આવી હોય એમ મોત'ઓ અનેક ચિત્રવિચિત્ર આકાર ધરીને આસમાન સાથે મોતના મિનારા રચતાં ચોપાસથી આગબોટ ઉપર પછડાવા લાગ્યાં, ને બોટ ઝોક ઉપર ઝોક લેવા લાગી. મોત' જમણી બાબુએથી પેસી વચલો માર્ગ આજો ધોઈ નાખી, વચલી આટોને તોડી પાડી ટાળી બાબુએ મોટા ધોધ વાટે વહી જવા લાગ્યાં.

આગબોટની પાછળના તૂટક ઉપરના નાના-આધ-વાના ખીટા સાથે બે મજબૂત ને કોઈ પહેલવાન માણસના કાંડા જેવાં જલદી દોરડાંઓની રૂંક મોટું વડાણ લાંબી લેવામાં આવ્યું હતું. માત્ર મોટા મહત્ત્વ જેવું

દેખાતું વહાણ આગળોટના જોરથી ખેંચાતું આવતું હતું.

એ આગળોટ હતી મોરળીના સગીર ઠાકોર વાઘ-
જીએ ખાસ ભાડે કરેલી. મોરળીના સર વાઘજી જ્યારે
સગીર અવસ્થામાં હતા અને જ્યારે મોરળી ઉપર શંભુ-
પ્રસાદ એડમીનીસ્ટ્રેટર તરીકે શાસન કરતા હતા ત્યારે
સર વાઘજીને રાજ્ય સુપ્રત કરતાં પહેલાં હિન્દુસ્થાનની
મુસાફરીએ મોકલવામાં આવ્યા હતા. સર વાઘજી સાથે
દેખરેખ રાખનાર અમલદાર તરીકે મી. હંફ્રી નામનો
એક ગોરો રાજપ્રકરણી અફસર હતો. પ્રો. ઉનવાળા ઠાકોર-
ના કંપેનિયન તરીકે સાથે હતા. તે સિવાય સાથે ત્રેતા
કામદાર, શવો મહેતો, નાનો ખવાસ વગેરે મળી એક-
ઠરે ૪૦ થી ૪૨ માણસ હતાં.

મુંબાઈથી કરાંચી જવા માટે આ આગળોટ ભાડે
કરવામાં આવેલી. વસંત ઋતુમાં સમુદ્ર સાધારણતઃ શાંત
હોય છે એમ માનીને આ માર્ગ અખત્યાર કરવામાં આવે-
લો. આગળોટ સાથે દોરડાંથી બાંધેલા જહાજમાં ઠાકોર
અને એના સાથીઓનો પુષ્કળ પરચુરણ સામાન હતો ને
સામાન સાચવવા માટે થોડાક પટાવાળાઓ હતા. અવાર-
નવાર વહાણની મુસાફરીની મોજ માણવા અમલદાર ને
મુત્સદ્દીવર્ગમાં કોઈ કોઈ ખાટસવાદિયાઓ પણ વહાણ-
માં ચડી આવતા.

આગળોટ મોટી હતી છતાં સામાન રાખવા માટે
આ વહાણુ પણ ઠાકોર વાઘજીએ કેમ સાથે લીધું હતું એ
નથી સમજતું. સંભવ છે કે ઠાકોરનો કંઈકો કંઈકો
કરંચીથી વળતાં આવ્યા માટે કે જળમાર્ગના થોડા ભાગ

વસંત ઋતુના આ આકસ્મિક તોફાનની માત્રા એકલી આગબોટને માટે તો જરાયે આફતભરી નહોતી, પરંતુ આગબોટ અને પાછળ લંગરાયેલાં વહાણો બન્નેના બોજ માટે જરૂર દુઃખદાયક તો હતી. આગબોટ ઝોકાવા લાગી. આગબોટનો આગલો ફ્લો બાણે કે તોફાને ચડેલા મોનમાં દટાઈ જતો હતો.

ઠાકોર વાઘજીને આગબોટ ચડવા લાગી, સમુદ્રની સફરની એની લહેજત તો ઉડી ગઈ. એની પુફકી મનોદશાને વહાણનો મરેલો બોજે આગબોટને માટે બેખમકારક લાગ્યો. એમણે આગબોટના નાખુદા ફ્ફીર મહમદને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો.

‘ફ્રેટન’ એણે કહ્યું: ‘મારું વહાણ તમને જરાયે ભારરૂપ લાગતું હોય ને એથી આગબોટ બેખમાતી હોય તો એને બેલાશક છૂટું પાડી શકશો.’

આગબોટ જેને ચડે છે એ માનવી, ઉપરનું વાક્ય શક્ય છે એટલી સરળતાથી નથી બોલી શકતો. એને આખું જગત ચકાવે ચડ્યું દેખાય છે. એના પેટમાં ડોઢ પુઠ્ઠી કટાર ભોંકતું હોય એવું દરદ એને થાય છે. એના માથા ઉપર આખા પ્રજ્ઞાંડનો ભાર મુકાયો હોય એવું એને લાગે છે. સૃષ્ટિના આરંભકાળના માનવીને, સમજાય એવી ભાષા બોલતાં જેટલી જહેમત ઉઠાવવી પડી હશે એટલી જહેમત તેને પ્રત્યેક શબ્દ બોલતાં ઉઠાવવી પડે છે.

‘બહુ સારું. જરૂર પડશે ત્યારે આ બાળત હું લક્ષમાં રાખીશ.’ હુંકો જવાબ આપી નાખુદો પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ગયો. જતાં જતાં એણે વહાણ તરફ એક નજર નાખી. એ વહાણમાં ઠાકોરના આરેક નોકરો-ને તોફાનના આરંભ પહેલાં વહાણની સફરની મોજ કરવા ગયેલા ચતો કામદાર અને બે શિરસ્ત્રેદારો. તથા બેએક ખત્રો મળીને એકંદરે અઠારથી વીસ જેટલું ઠાકોરનું

નોકરીઆત માનવી હતું.

તોફાનની આંધી વધવા લાગી. મોજાઓ એકબીજા સાથે અથડાઈને ફાટતાં અને ચોપાસ એના છાંટા વેરાતા. મોજાઓ આગબોટ સાથે અથડાતાં ને એના એક એક પ્રહારે આગબોટ એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ધૂળ ઉઠતી. ઠાકોર વાઘજીની અસ્વસ્થતા વધી. એમની શારીરિક આબરૂ ઉપર એમણે જળસમાધિના કાળા ઓળા પથરાતા જોયા. એમણે ફરી વાર નાખુદાને બોલાવ્યો.

‘ આગબોટ આટલી બધી ઝોક કેમ ખાય છે? સલામત છે કે નહિ ? ’

‘ જી હા ! ઝોક ખાવાનું કારણ તો વડાણનું તાણ છે. ’

‘ તો વડાણને તોડી કાં નથી નાખતા ? ’

ઠાકોરના સ્મરણમાંથી એના અઢારેક જેટલા નોકરી-આતો ખસી જ ગયા હતા. પરંતુ નાખુદાની નજરથી તો એની હિકમત અને એની જવાબદારીને ભરોસે બેઠેલા એક એક માનવી જરાયે વેગળો નહોતો.

‘ પણ એમ કેમ બને ? ’ નાખુદાએ જવાબ દીધો : ‘ આ વડાણને તો આંત્રી અન્યારે તોડી નાખવામાં આવે તો શું થાય એ આપ જણો છો ? ’

ઠાકોર એ વાતથી ખાસ આજુબાકેફગાર નહોતા. પરંતુ એમણે પાતાની વાકેફગારી વત્તિર કરવાની જરૂર ન બોલે.

માટે જોખમદાર નું. પરંતુ અન્યારે તો હું આ વડાણ
માટે પણ જોખમદાર નું. જે વડાણનું ધમે એ આગજોટનું
ધમે. સદુગત એ જલુગત !

‘આ આગજોટ જોખમાય તો મારે એના પૈસા
જરવા પડ્યો. એટલે આગજોટને જવ્યાવાય ત્યાં સુધી
હરકોઈ જોખમે તમારે જવ્યાવળી જોઈયો. આ માટે તમે
અમારા જતનો સાથે આવી રમત રમો છો ?’

‘રમત ?’ નાખુદાની આંખના ખુલ્લા લાલ થયા.
નાખુદો એ દરિયા ઉપર પોતાની આગજોટમાં કુલસુખ-
ત્યાસી ભોગવે છે એ વાત સાવ સાચી છે; પરંતુ આગ-
જોટનો માલેક સાથે હોય ત્યારે નહિ. ને ઠાકોર વાધજી
અત્યારે આગજોટના માલેક જેવા જ હતા.

“હા ! રમત જ ને ? જુઓ, આ આગજોટ કેટલી
ઝોક ખાય છે ? એની બાજુઓ સમુદ્રની સપાટીને અડકે
છે. એનો ફોજો જલો કે ઘડીમાં પાતાળમાં ને ઘડીમાં
આકાશમાં ખૂંચી જવા માગતો દેખાય છે. તમે વડાણ-
ના ખલાસીઓ તથા મારાં માણસો મળીને ત્રીસેક માણ-
સોના જતનને ખાતર આ આખી આગજોટ, તમારા ને
તમારા ખલાસીઓના જતન અને અમારા જતનો જોખમમાં
મૂકો છો. જલ્દી માણસ, આ કાંઈ વિચાર કરવાનો અવ-
સર છે ? જે કરવું તે તડ ને ફડ કરી નાખવું જોઈએ.
એને જલ્દી તમે નકામા વિચારના વમજમાં લેમો છો.’

પણ મને હજી કાંઈ ખાસ જોખમ—”

“પણ દરેક ધંધાદારી માણસને પોતાના ધંધામાં
ક્યાં ને કેટલું જોખમ છે એની ખબર નથી પડતી. એવા
જોખમોનો ખ્યાલ તો એ ધંધામાં નજ હોય એવા માણ-
સોને આવી શકે. એટલે જ આગજોટ ઉપર તમારા કરતાં
મને વધારે જોખમ લાગે છે, ને હું તમને સૂચવું છું કે,
તમારે આ આગજોટને હરકોઈ ઉપાયે ઉગારવાની છે !”

નાખુદો આ સાંભળી રહ્યો. એણે કહ્યું: ‘બાપ મને સાફ હુકમ હવે આપજ આપો. આપ ફર હું કરું. મારી પહેલી ફરજ પ્રત્યેક મુસાફર મારી જવાબદારી અદા કરવાની છે; ખીજી ફરજ પાલન કરવાની છે. આપ મને સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપો.’

‘ભલે, હું તમને કહું છું કે, આ વહાણને તાબડતોળ તોડી નાખો..’

ફકીર મહમદ અદબથી સલામ કરી ચાલ્યો. એણે ચાર બલાસીઓને બોલાવ્યા. એમને હુકમ ‘આ વહાણ સાથેનું તરતું લંગર કાપી નાખો.’

ઠાકોર વાઘજી બહાર નીકળ્યા, આગબોટની લંબે હાથ ટેકવતા, પ્રત્યેક ઓકથી લથડતા લથડતા પાતૂતક ઉપર આવ્યા. વહાણનો સંબંધ તોડાતો જો માટે એ આવ્યા હતા.

વહાણમાં વીનિક ખતાનીઆ હતા. નથુ લંબાએ કહ્યું એમનો નાખુદો કોણ. સહુએ વહાણને એકાએક છોડી કરાતું જોયું.

નથુ લંબાએ ખૂમ પાડી: ‘જેવ નાખુદો, આજે કરતું હતું તો અમને ચેતાવવા તો હતું !’

ફકીરમહમદ ઉપર નીચે પછડાતા અને લાકડાના ચચગટ કરતા વહાણને અનિમેષ નાદી રહ્યો. એની છાની

હલાક તો થાળી જા ! જરા તો ઈન્આનિયન બનાવ ! ’

ફદીરમદમદ નમુ લાંધાને નાટી રહ્યો, ને જલારીઓનાં દોરડાં દાપવાના અવાજભાવના પડપા વડાણ ઉપર પડયા.

‘કખાન ! દરિયાના રિવાજ તું કેમ બૂઝ્યો ? અમને અમારો જાન જચાવવાની એક તક તો આપ. એક હલાક નહિ તો અરથો હલાક તો થાળી જા.’

ફદીરમદમદે આશાબરી આંખે ઠાકાર સામે જોયુંઃ ઠાકારની આંખમાં એવું લદ વાંચી લીધી, ને જાદુ હેયે ને રૂંધાતે કઠે એ પોતાની ઓરડીમાં ગાડ્યો ગયો. એના મુસ્કાના છાનીફાટ પડપા કયાંય સુધી એના જલારી-ઓએ ચાંબળ્યા.

‘કખાન !’ નમુએ ઉદ્દત્તી જૂમ મારીઃ ‘ખીલુ’ કાંઈ નહિ તો થોડાંક બોયાં ફેંકતો જા. જયશું એટલા એનાથી તરી જશું. જધાને મારે છે તો થોડાકને તો બચાવ !’

‘બોયાં તો આગબોટ દૂરે તો અમારે ન જોઈએ કે ?’ ઠાકારે કહ્યું.

ત્યાં તો દોરડું તૂટ્યું, ને આગબોટે આગળ ફૂદકો માર્યો. બોલના તાણમાંથી મુક્ત આગબોટ તોફાનની આંધીમાં દેખાતી બંધ થઈ ગઈ. થોડી વારમાં તો આકાશ-માં તરતા એના ધૂમાડા જ દેખાતા રહ્યા. આગબોટ વેગ-થી મોલત કાપતી નજર બહાર થઈ ગઈ.

વડાણમાં બેઠેલાઓને તો પોતાનાં જીવતરનાં અંત આવ્યો દેખાયો. એમનાં હૈયો કોઈ જાતની લાગણી અનુભવવાને નાઈલાજ નીવડ્યાં. એમનાં મગજ પાગલ માણસ-ની માફક સદંતર વિચારક્રિયાથી રહિત બની ગયાં. જીવ-તરની સામે પારથી એઓએ આગબોટને—અને એ સાથે આ જગતને—એમના ત્રાસથી મૂઢ બની ગયેલી આંખોથી દૂર ને દૂર થતાં જોયાં.

નથુ લાંઘો અત્યાર સુધી કરગરતો હતો. હવે એના-
માં કોઈ નવું જોમ આવ્યું. સમુદ્ર સાથે જીવનમરણનો
જુગાર ખેલતા ખલાસીની ઠંડી તાકાત એની આંખમાં
ચમકવા લાગી.

‘હવે હાથ જોડીને કોઈ મ ખેસજો’ નથુએ ખૂમ
મારી. અલ્યા આ બધા ઠાકોરના નોકરો તમે વહાણ-
માંથી માંડો પાણી ઉલેચવા, ને આપણે બધા હાલો,
ફૂવાથંભ કરી દો ઉલો.’

તોફાન હવે તો વધ્યું હતું ને એનું ઉન્માદભર્યું
જોમ વધતુંજ જતું હતું. વહાણ આગળ, પાછળ, ઉપર,
નીચે પછડાતું હતું. બન્ને બાજુએથી એમાં પાણી ભરાતું
હતું. પવન તાંડવ ખેલતો હતો. આવા સંજોગોમાં વહાણ-
ના મધ્યભાગમાં ત્રીસથી ચાલીસ ફૂટની ઉંચાઈનો થાંભલો
રાખવો એ કાંઈ બાળકના ખેલ તો નથી જ.

ભંડારિયામાંથી તેઓએ ફૂવાથંભના બે કટકા બહાર
કાઢ્યા. ખીલાથી બે કટકા સાંધીને ફૂવાથંભ તૈયાર કર્યો.
ત્યાં તો અધુરું વહાણ પાણીથી ભરાઈ ગયું.

‘માંડો બધાય ઉલેચવા’ નથુએ પાસે પડેલી કોળ
ડની બાલદી ઉપાડીને કબ્બું ને બધા બલાચીએ બાલદીઆ
ઉપાડી ઉપાડીને પાણી બહાર ઉલેચવા માંડ્યા.

વીસેક બલાચીએ ને વીસેક જેટલા મુચાકરાએ
મળીને દોઢ બે કલાકના મનના પરિશ્રમ પછી પાણી
ઉલેચી નાખ્યું.

નથું લઘો

નથુએ ખીજ વાર છેડે ઉપાડ્યો. તોફાનથી મગતા અને હર દણે પાણીના બોજથી નીચે બેસ વહાણના મધ્યભાગમાં થોડી વારમાં કાગેલ ખતારાઓએ ફવાથલ રાખી દીધો.

‘હવે વારો સદનો.’

વહાણ પાણી ભરાયું હતું. વહાણના કારવાન (શરીર)નાં અપાટિયાં અંદર અને બહારના પાણીના ભેરથી વધારે કચુકાવા લાગ્યાં.

સદને બહાર કાઢી ખતારાસીલાએ ફવાથલ ઉપર રાખી દીધો.

‘હાં, હવે કાઈ ન ગમરાયો. ચંદુ તમારા દેવદેવીની આશિષ માગો. હવે આપણે કયો બેઠા નથી.’

મુકાન બરોબર ઠીક કરીને નથુએ હાથમાં લીધું. વહાણ તરતું થઈને પવનના ભેરથી આગળ વધવા માંડ્યું.

ને તોફાન વાયે જ નથુ

‘નથુ! તને તો ખબર હતી કે...’ નહેજ એ ટીકામાંથી ચમત્તી ઉઠી હોય એમ નહેજ આગળે વધુ ને વધુ બોલે એના કામદારે મલેવાડે કહ્યું: ‘સદને ને...’

‘હાં, આ... ને...’ સદને ને... નહેજ ને... નથુ ને...’

‘નથુ! તને તો ખબર હતી કે...’ નહેજ એ ટીકામાંથી ચમત્તી ઉઠી હોય એમ નહેજ આગળે વધુ ને વધુ બોલે એના કામદારે મલેવાડે કહ્યું: ‘સદને ને...’

‘હાં, આ... ને...’ સદને ને... નહેજ ને... નથુ ને...’

ટાની કળા આજ કોણ જાણે છે ને કેને એની પરવા છે ?
ખાકી અસહના અમારા ખલાસીઓ જુઓ તો તમારી
અછલ કામ ન કરે એવાં જોખમો ઉઠાવે. ’

‘ નથુભાઈ ! તમારું વતન કયું ? ’ ચતા કામદારને
રસ પડતાં એણે પૂછ્યું.

‘ વતન તો ભાઈ માંડવીમાં. ’

‘ તમે માંડવીના જ ? તળના ? ત્યાં વહાણ બહુ
સારાં બને છે ખરું ને ? ’

નથુ લંઘાએ ચોપાસ એક અભિમાનભરી નજર
ફેરવી. તોફાને હવે પ્રલયકાળના અંતવાતનું સ્વરૂપ પક-
ડ્યું હતું. મોળાંનાં શિખરોમાંથી ઉડતી શીણની કણીઓ
ફવાથભની ટોચ સાથે અથડાતી હતી. વહાણ એક લીધા
કરતું હતું. એનાં પાટીઆં ખૂળ જોરથી ચચકાત કરતાં
હતાં, છતાંયે આ મજબૂત વહાણ મોળાંની ડુંગરમાળની
ધારે અને ખીણોમાં સલામત તરતું હતું.

‘ હા, માંડવીનાં વહાણો એક વાર તો મુલક-મશહૂર
હતાં. આ મારા જ વડવાઓ માંડવીમાં વહાણો બાંધતા
તે બધે વખણાતાં. આ પેલો મોટો નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ
નહિ, એના કેન્ય કાફલાને દૂકાલગરની લડાઈમાં શિક્ષત
આપનાર નેલ્સન સાહેબ પાને જે જહાજ વાપરતાં એ
‘ વિક્ટરી ’ નામનું વહાણ મારા જ વડવાઓએ માંડવીમાં
બાંધેલું. એ જ વહાણમાં એવીને એ સાહેબ એ લડાઈમાં

૨૧-ચામદર ચઠામ્વર્ટીઆ
ત્યાનો અને તમ્નો

$$f: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^m \text{ is a linear map}$$
[illegible]

તેણીએ જવાબ લીધા: " નહિ મારેજ ! લાંટની
વાનમાં અમે કંઈ પણ જાણુતા નથી. અમે તદન નિરોપ
છીએ." પણ મારેજને આ વાત મારી લાગી નહિ,
તેમણે લાલા-લખાને કહ્યું કે = જલ, આજમે દુમાશ
બીરાજ ખાલના કસ્તે છે. " થઈ રહ્યું. લાલા ને લખાને

ગીમાં એક જ વાર સાંભળે તો ભવેભવ-સુધી ન ભૂલે એવો એ ઘોર અવાજ છે. વાઘનો તરસ્યો ઘૂરકાટ, ધુવડનો ભયપ્રદ પડકાર એ અંતકાળના અવાજમાંથી પડછંદ પડઘા પાડી માનવીને એના યોજમાં જ કચરી નાખે છે. થોડીક વાર ચાલી ત્યાં તો ડંકી નકામી થઈ ગઈ.

ને આગબોટમાં પાણી ભરાવા લાગ્યું. મહેરાનો આગલો ભાગ પાણીમાં દટાવા લાગ્યો.

‘કેપ્ટન ! તમે શું ધારો છો ?’ પ્રોફેસર ઉનવળા-એ પૂછ્યું.

ફકીરમહમદે ત્રાસથી થીજી ગયેલી આંખોવડે આખા-એ જગતથી ડરતા દેખાતા ઠાકોર સામે એક નજર નાખી.

પ્રો. ઉનવળાએ એ મૂંગો જવાબ સમજી લીધો. ‘હા, મને પણ એમ જ લાગે છે’ એણે ધીમેથી કહ્યું.

‘પ્રોફેસર સાહેબ !’ થોડી વાર રહીને ફકીર મહમદે એકાએક પૂછ્યું : ‘આપ જરા આ બાબત ધ્યાનથી જોશો ? અંતકાળે મારી આંખ મને દગો દે છે કે શું ?’

ચોપાસ ઉછળતાં મોન્સૂનોનો મરણનાચ ઘોર હાંદબીના અવાજ સાથે ચાલી રહ્યો હતો. માનવીને ભરખી જવાને કારણે કરતી શાકિનીઓ જેવાં ઉછળતાં મોન્સૂની અખંડ ભાસતી દિવાલની આરપાર તરતમાં ડોક દેખાય એવું ન હતું.

હું સમજવું. કોઈ પણ ખલાસીને પૂછશે તો એ તમને વહાણના ભૂતની વાતો કરશે.'

'કાંઈ નહિ. એ તો આપણે પેલું વહાણ તોડી નાખ્યું એની અસર તમારા હૃદય ઉપર છે' પ્રો. ઉનવાળાએ કહ્યું. અને કેપ્ટને ખતાવેલી દિશામાં તેણે સહજ નજર નાખી. તેને એક ચમક આવી ગઈ. સાચે જ ઉછળતાં મોજાઓની દિવાલને પેલે પાર મોજાના એક મોટા ડુંગર ઉપર એણે એક વહાણને તરતું જોયું.

'વહાણ ! વહાણ ! દેશી જહાજ !'

આગળના ભાગમાંથી ખૂમ પડી. કોઈ અકચ આશાથી સહુના થાકેલા હૈયામાં નવા પ્રાણ પુરાયા. સહુ કોઈ જોખમો ઉવેળીને બધા આગળ દોડયા.

ફરીરમહમદ એ જૂનો તારો હતો. એ બીજાઓની આશામાં સાથ ન આપી શક્યો. એને તો આવનાર વહાણ પારલૌકિક લાગ્યું. નથુના વહાણનું ભૂત એને અંતકાળે દેખાયું. ત્રાસથી લયથી એ જડ જેવો ઉભો રહ્યો. પ્રોફેસર ઉનવાળાની સૂચનાથી એક ખલાસીને ઝહાયનો વાવટો આગબોટ ઉપર ચડાવતો એણે જોયો, ને એની આંખમાં ન સમજાય એવો લય, એવી વેદનાના ઓળા પથરાયા. ત્યાં તો વાવટો જોયાનો સ્વીકાર કરતો વાવટો સામેના વહાણના કૂવાથંભ ઉપર ચડ્યો.

એક ક્ષણ તોફાનનાં બધાં ઉન્માદ શબ્દો ને બધાં આવનાર વહાણને અને વહાણ ઉપર ઉભેલા દેખાતા માણસોને જોયા.

'ઉનવાળા સાહેબ !' વાધળ કાંકેડે મોટે સ્વાગે કહ્યું : 'આ ચતા કામદાર જેવો કોણ રહે ?'

'આ નથુ લ'ધો તો ન હોય !' એક બીજા માણસે કહ્યું.

‘હવે એ તે અહીં ક્યાંથી હોય ? એ બિચારો તો ગયો.’

વહાણ હવે સાવ નજીક આવ્યું ને મહુએ એ પારખ્યું. એ વહાણ નથુ લાંઘાનું જ હતું, નજીક આવતાં નથુ લાંઘાએ સાદ દીધો: ‘કેપ્ટન સાહેબ! શું છે ?’

‘અમારી મશીનરી તૂટી છે. આગબોટ જોખમમાં છે. તમે કંઈ કરી શકશો ?’

‘સાવધ રહો. અમે દોર નાખીએ છીએ તે પકડી લો, અમે આગબોટને ખેંચી જઈશું.’

‘શું કહ્યું ? શું કહ્યું ?’ તાબુળ બનેલા કેપ્ટને કહ્યું: ‘વહાણ આગબોટને ખેંચે એ કેમ બને ? વહાણમાં ‘રીઝર્વ પાવર’ હોય જ ક્યાંથી ? એટલે એ એનાથી વધારે વજનનો ભાર ખેંચેજ કેમ ?’

‘વહાણની પાવર ? એ વાતની તમે કશી ચિન્તા ન કરો. દોર પકડી લ્યો એટલે અમે બધું કરી લેશું.’

તોફાનના ઘૂઘકાર વચ્ચે વહાણે આગબોટને તાબુલા માંડી ને આગબોટ પાછળ તણાઈ પણ ખરી.

બાર કલાક પછી તોફાન શમ્યું ત્યાં સુધી એ વહાણે એ આગબોટને ખેંચ્યે રાખી.

આ કોઈ કલાણી કે કિસ્સો નથી, પરંતુ એક વડન સાચી બનેલી વાત છે. એ મુસાફરીમાં વાવળ કહેર

૨૯-વહાદૂર વહારવટીઆ લાલો અને લલ્હો

(લેખક:-શ્રી. મંગનલાલ ખાપુડભાઈ, અહમદ)

ઈ. સ. ૧૮૨૫ના અરસાની આ વાત છે. ખેડા જિલ્લામાં ખારેયા ઠાકોરોની ખૂબ વસ્તી હતી. લાલો અને લખો નામના બે ખારેયા ઠાકોર ભાઈઓ હતા. આ ખારેયા કોમ મૂળથીજ બંડાંદુર અને લડાયક હતી. લાલા અને લખાને વંશપરંપરાથી ગીરાસ મળેલો હતો. આ બંને ભાઈઓ ખેડા જિલ્લાનાં પરાંતંજ આમેનાં વતની હતા અને પોતાના ગીરાસની આવકમાંથી પોતાના કુટુંબનું શુજરાન ચલાવી પોતાનો વંજત આનંદમાં પસાર કરતા હતા. એક વખતે પરાંતંજના ખારેયાઓએ નડી-આદમાં ધાડ ખાધી. આ ધાડની તપાસ કરવા ખેડાનો અંગ્રેજ કલેક્ટર પરાંતંજમાં ઉતર્યો અને લાલા તથા લખાને કલેક્ટર પોતાના તંબુએ બોલાવ્યા. લાલા-લખા-એ સાહેબને સલામ કરી અને પોતાને શા માટે બોલાવવામાં આવ્યા છે. તે પૂછ્યું. સાહેબે કહ્યું કે “ દુમ લોક બડા બદમાશ હો; એ લૂંટમેં દુમારા હાય હે. ”

તેઓએ જવાબ દીધો: “ નહિ સાહેબ ! લૂંટની વાતમાં અમે કંઈ પણ જાણતા નથી. અમે તદન નિર્દોષ છીએ. ” પણ સાહેબને આ વાત સાચી લાગી નહિ. તેમણે લાલા-લખાને કહ્યું કે “ જાવ, આજમે દુમારા ગીરાસ ખાતરા કરતે હે. ” થઈ રહ્યું. લાલા ને લખાને

માથે જાણે વીજળી પડી. પણભર તેમની આગળ સ્વપ્ન-
સૃષ્ટિ ખડી થઈ અને પોતાનાં બાળકો જાણે ટુકડા રોટલા
માટે તેમની પાસે ચાચના કરતાં હોય તેમ દેખાયું. આ
દૃશ્ય જોઈ જાને ભાઈ કમકમી ઉઠ્યા. વંશપરંપરાથી
આલસો આવેલો ગીરાસ આમ વિનાવાંકે સાહેબ પડાવી
લે અને પોતાનાં બાળક ભૂખે ટળવળે તે કેમ બને ? આ
જાને ભાઈઓની નાડીઓમાં આ બનાવ બનવાથી ઉબ્બ
લોહી ધસારાખંધ વહેવા લાગ્યું અને તેમની અત્યાર
સુધી ઢંકાઈ રહેલી શૂરવીરતા પ્રગટી નીકળી; છતાં જાને
ભાઈઓએ એક વધુ વખત સાહેબને આજીજી કરવા
વિચાર કર્યો અને તેઓ સાહેબ પાસે જઈ કહેવા લાગ્યાઃ
“ સાહેબ ! અમે નિર્દોષ છીએ. નાહક અમ ગરીબનો રોટ-
લો પડાવી લેવાથી આપને શું ફાયદો થશે ? ”

“ હુમ લોક બડે બદમાસ હો. ” સાહેબ બોલ્યાઃ
“ હુમારી ખાત હુમ નહિ સુનતે, જાવ ! ” છતાં પણ લાલો
લખો આજીજી કરવા લાગ્યા. સાહેબે લાલા-લખાને દાદ
દીધી નહિ. આથી જાને ભાઈઓએ નિશ્ચય કર્યો કે કાં
તો મરવું કે કાં તો ગરાસ પાછો મેળવવો.

બહારવટે

જીને દિવસે જાને ભાઈઓએ પોતાના કુટુંબ કળીકા-
ને કોઈ એક ગુપ્ત સ્થળે પોતાના સગાઓને ત્યાં રવાના
કરી દીધું. બાળકોથી છૂટા પડતાં જાને ભાઈઓને માયા
લાગી અને આ શૂરવીરો થોડી ટાળુ માટે કાચર બન્યા.
પણ કાળજીને કડબું કરી જાને પોતાના કુટુંબ કળીકાથી

એટલો બધો વધી પડ્યો કે ખેડ અને માતર વચ્ચેનો રસ્તો બંધ થઈ ગયો અને દિવસે પણ એ રસ્તે ચક્રાંચે ફરકતું નહિ. સરકારી કચેરીઓ ખેડમાં હતી. એટલે સરકારી કામ માટે લોકોને હરકત પડવા લાગી. ઉવટે આ બૂમ ખેડના કલેક્ટર પાસે પહોંચી. તરતજ સાહેબ પોતે મીલીટરીના ગ્રિપાઈઓ લઈને આ બહારવટીઆઓને કમળે કરવા નીકળી પડ્યો. આને આ ગામ તો કાલે પેલું ગામ, ભાગતાં ભાગતાં લાલો-લખો પોતાની ટોળી સાથે પોતાના રહેઠાણ પાસે આવી લાગ્યા. સાહેબ એક ગામથી બીજા ગામ અને બીજા ગામથી ત્રીજા ગામ એમ બહારવટીઆઓની પાછળજ દોડતા હતા. સાહેબને ભૂખ અને થાકની પરવા નહોતી. તેને તો જરા બહારવટીઆઓને જીવતા પકડી પોતાનો કીર્તિકળશ ઝગડવાવો હતો. આખા દિવસનું થાકેલું લશ્કર પણ નામરજી છતાં સાહેબની પાછળ ઘસડાતું હતું. એક વખત બહારવટીઆઓ નિરાંતથી ખાટી શ્રેક્ષ્ણતા હતા. ખાટી તૈયાર થઈ અને બહારવટીઆઓએ પોતાની કુધાને શાન્ત કરી ત્યાં ફરથી ખેપટ ઉડતી જણાઈ. બહારવટીઆઓને લાગ્યું કે નક્કી સાહેબ આવે છે.

બધા બહારવટીઆઓએ પોતાનાં હથિયાર સંભાળ્યાં. ભેતભેતામાં તો સાહેબ અને તેનું લશ્કર વાત્રકનાં કોતરો નજીક આવી પહોંચ્યું. બહારવટીઆઓની બંદુકો ધાણીની માફક તડાતડ ફૂટવા લાગી. સાહેબે સોલજરોને ગોળીબારનો હુકમ આપ્યો. એ હુકમ મળતાં જ સોલજરોએ રાયફલો હાથમાં ઉપાડી નેમ તાકી; પણ આ શું? સોલજરોની રાયફલમાંથી છૂટેલી બધી ગોળીઓ એક માટીની મોટી ભેળડમાં વાગી અને બહારવટીઆઓ જણાયા નહિ. એટલે સાહેબે આગળ કૂચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. જેનું લશ્કર કૂચ કરી બે ચાર કદમ આગળ વધ્યું, ત્યાં તો બહારવટીઆ બાણે ભોંયમાંથી ન

નીકળ્યા હોય તેમ એકદમ ફૂટી નીકળ્યા અને પાછી તેમની અંદુકોમાંથી ગોળીઓ છૂટવા લાગી. સાહેબને ખૂબ ચીડ ચઢી અને સોલજરોને મારો ચાલુ રાખી આગળ વધવાનો હુકમ આપ્યો. સોલજરોની બધી ગોળીઓ નકામી જતી હતી. કારણ, બહારવટીઓએ લેખડની પાછળ છુપાઈ જતા અને ધીમે ધીમે વાત્રકનાં એ લેખડ નક કોતરોમાં ઉડા ને ઉડા ઉતરતા જતા હતા. સાહેબે પણ તેમની પાછળ કોતરોમાં ઉતરવું ચાલુ રાખ્યું. એટલામાં બહારવટીઓ બીજે રસ્તે કોતરોની લેખડો ઉપર ચઢી ગયા અને કોતરની અંદરના સોલજરો ઉપર અંદુકો ફેંકવા લાગ્યા. ભેતભેતામાં તો કેટલાય સોલજરોને તેઓએ સ્વધામ પહોંચાડી દીધા. સાહેબને હવે પ્રશ્ન થયો કે, શું કરવું? ત્યાં અચાનક એક ગોળી આવી અને તેની ટોપી લઈ ચાલી બધ. સાહેબે ઘોડાને પાછો વાળ્યો. વધેલા સોલજરોએ સાહેબનું અનુકરણ કર્યું, અને મહામુસીબતે સૌ ખેડા લેગા થયા.

વિષ્ટિ

મોડી રાત્રે સાહેબ પોતાના બંગલામાં પહોંચ્યો. મડમ અને બાળકો સાહેબને ભેતાં જ બાઝી પડ્યાં. મડમ તો એકદમ રડવા લાગી. સાહેબે આશ્વાસન આપી મડમને શાન્ત કરી. જમ્યા પછી સાહેબે પોતાની વીતક કથા મડમને કહી. આ સાંભળી મડમ બુદ્ધ ગામરાઈ તરફ અને તેમજ સાહેબને આગળ કહી કહ્યું કે ... તેમજ એ

“પણ હું એક વચન માત્ર” જુ કે તમે તેને બોલાવ્યા પછી હશે કરશે નહિ. આદેબે કહ્યું કે “જા, માથે વચન છે. બદારવટીઆઓને હશે નહિ કા.” મરમે કહ્યું: “એ બદારવટીઆ અહીં આવે ત્યાં મને જરૂર જતાવશે.” આજ વાટપાટ કરી મોટી ઝૂંડે જાને નિંદ્રાધીન થયાં. બીજે દિવસે મારેબે એક દિંદુ સિપાઈને બદારવટીઆઓના રહેઠાણ તરફ રવાના કર્યો; અને તેની સાથે કહેવરાવ્યું કે, આદેબા તમારી વિદિ કરવા માગે છે; માટે આવો. આ દિંદુ સિપાઈ વાતકનાં કાતરો તરફ જઈ રહ્યો હતો. બદારવટીઆઓ મર્મ કાઢના બનાવથી આદેબને શું અચર થઈ છે, તેનો વિચાર કરતા કાતરોની બહાર બેઠા હતા. ત્યાં ફરતી તેમણે એક માણસને પોતાના તરફ આવતો જોયો એટલે વિચાર્યું કે નક્કી કંઈ નવાજૂની છે. આમ તેઓ માંહેમાં વાતો કરતા બેઠા હતા ત્યાં પેલો દિંદુ સિપાઈ આવી પહોંચ્યો. બદારવટીઆઓને તે દિંદુ સિપાઈએ તુરત બોળખ્યા એટલે તે બોલ્યો: “આદેબ તમારી સાથે વિદિ કરવા માગે છે, માટે આવો.” લાલાએ કહ્યું: “આદેબનો શો બરમો ? કાંઈની જાંહેધરી વિના અમે આવીશું નહિ. જા, આદેબને જઈને કહેજો.” બદારવટીઆઓનો જવાબ લઈ પેલો સિપાઈ બેઠા પહોંચ્યો અને આદેબને વાત કરી કે બદારવટીઆ જાંહેધરી વિના આવવા ના થાટે છે.

બારોટની જાંહેધરીએ

બીજે દિવસે સાહેબે ફરી સિપાઈને રવાના કર્યો અને તેની સાથે કહેવરાવ્યું કે, તમે જેની જાંહેધરી માગતા હો તેની જાંહેધરી આપીએ. સિપાઈ બદારવટીઆઓની પાસે ગયો અને તેમને સાહેબનો સંદેશો કહ્યો. બદારવટીઆઓએ જાણ્યું કે, નક્કી સાહેબનો વિચાર છે, નહિ તો આમ બળે વખત પૂછવા મોકલે નહિ. બદારવટીઆઓએ સિપાઈને કહ્યું કે જો માતરના બારોટ

જેભાઈની બાંહેધરી આપો તો અમે આવીએ. સિયા-
 ઇએ જઈ સાહેબને વાત કરી એટલે સાહેબે માતર
 ઘોડેસ્વારને રવાના કર્યો અને જેભાઈ બારોટને ખેડા
 બોલાવ્યા. ઘોડેસ્વારે માતર જઈ બારોટને સાહેબનું
 આમંત્રણ છે એમ કહ્યું; એટલે બારોટને કાળ પડી કે
 શા માટે કલેક્ટર સાહેબ મને બોલાવતા હશે ? આમ
 મનમાં વિચાર કરતા હતા ત્યાં સ્વારે કહ્યું કે “આસ
 જરૂરનું કામ છે, માટે જલદી બોલાવ્યા છે.” સ્વારના
 શબ્દો સાંભળી બારોટની વિચારનિદ્રાનો ભંગ થયો
 અને મનમાં તર્કવિતર્ક કરતો ઘોડેસ્વારના સાથે ખેડાનો
 રસ્તો લીધો. સાહેબને બંગલે જઈ બારોટે સાહેબને
 સલામ કરી અને પોતાને શું કામ બોલાવ્યો છે તે પૂછ્યું.
 સાહેબે કહ્યું કે “આપણા ખેડા જીલ્લાના પરાંતજ ગામના
 પેલા બે લાલો અને લખો પોતાનો ગીરાસ મેળવવા બહાર-
 રવડુ ખેડે છે. તેઓને તેમનો ગીરાસ પાછો આપવો છે.
 તેમને અહીં બોલાવ્યા, પણ આવતા નથી. તેમણે તમારી
 બાંહેધરી માગી છે; માટે તમે તેમને જઈ અહીં તેડી
 લાવો.” બારોટે કહ્યું: “પણ સાહેબ ! દગો થયો તો ?”
 સાહેબે કહ્યું: “મારું વચન છે.” બારોટને તોય શંકા
 પડવા લાગી. અંગ્રેજ બચ્ચો છે એટલે વચન પ્રમાણે વર્તે
 બરો, પણ કંઈ કંઈવાય નહિ; એમ બારોટ મનમાં
 વિચાર કરવા લાગ્યો. બારોટને આમ વિચાર કરતો જઈ
 સાહેબે કહ્યું કે “કેમ બારોટજી ! હજી મારાં વચન
 ઉપર તમને વિશ્વાસ નથી ? આ મારી મદદ પણ તમને

જહાદુર જહાદુરવીઆઓને પીરદાઆ. લાલા અને લખો-
ને બદલુ' કે "જાહેદ આબ્યા તો ખરા. નકકી મતખાની
મદદ દીનદવાનુ પ્રબુને માંબલી છે."

ગીરાસ મળ્યો.

જાહેદે જહાદુરવીઆઓને કહ્યું કે "મારેજે મને
વચન આપ્યું છે કે દરો નહિ કરું; મારે મારી સામે
સાહે." જાહેદમાં જહાદુરવીઆને પૂરો વિશ્વાસ હતો
જેટલું જહાદુરવીઆઓ જાહેદની સામે ખેડ તરફ આવ્યા.
લાલા અને લખો જાને જણ જાહેદની સામે ખેડ આવ્યા
અને મારેજને જાંગલે ગયા. મારેજ અને મડમ જાંશે
રાત જોડેને ઘેરાં રતાં, ત્યાં જાહેદ આવી પહોંચ્યા.
જાહેદે જહાદુરવીઆઓને હાજર કરવા કહ્યું. મડમ કોચ
ઉપર દટાર થાંને જોડી અને પોતાના ધણીને જીવતહાન
આપનાર એ ઉદાર અને પોતાના ગીરાસ મારે લડનાર
એ સાચા વીર પુરુષોને નીરખવાને મારે તૈયાર થઈ રહી.
જાહેદે જહાદુરવીઆ લાલા અને લખાને સાહેજ સામે
ઉભા ક્યાં. આજે આ જે બાઈઓમાં સાહેજને અજળ
ફેરફાર લાગ્યો. ક્યાં પોતે પરાંતજમાં ગીરાસ ખાલસા
કરતી વખતે જોયેલા જે બાઈઓ અને ક્યાં આ ! મડમ
તો આબીજ બની ગઈ. વિશાળ છાતી, બાર બાર માસની
ચઢેલી દાદી, ગર્દન ગુધી વાંકડીઆ વાળ, લોખંડ જેવી
કાયા અને અગ્નિ ઝરતાં નેત્રો જોઈ મડમ મનમાંજ વિચા-
રવા લાગી: "હિંદુસ્તાનમાં આવા કેટલાય માણસો હશે !"
લાલા-લખાએ આજે સાહેજને સલામ કરી નહિ. જાંશે
આજે અળખમ ઉભા રહ્યા. સાહેજે કહ્યું કે "જહાદૂર વીર
નરો ! તમારું ચરાતન જોઈ હું ખુશ થયો છું, પાછળથી
તપાસ કરતાં ધાડ પાડવામાં તમારો હાથ નહોતો એટલે
તમોને મેં અન્યાય કર્યો હતો. હાલ મને મારી એ
બૂલ સમજાઈ છે; એટલે તમોને તમારો જસ કરેલો
ગીરાસ વંશપરંપરા પાછો સોંપું છું." આમ કહી સાહેજે
પોતાની ગ્રહીવાળો કાગળ લાલા લખાને આપ્યો. જાંશે

ભાંધ્યો જેવા અણુનમં આંખ્યા હતા તેવાજ અણુનમં ફક્ત
આંખોથી ઉપકાર મોની આલ્યા ગયા.

ઉપસંહાર

ખીજે દિવસે પર્ણતજમાં ખારેયા કોમ તરફથી લાલા
અને લખાને પોતાનો ગંરાસ પાછો મેળવી આંખ્યાથી
મોન આંખવામાં આંખ્યું અને લાલા લખાએ પોતાનાં ખેરાં
છોકરાને તેડાવી લીધાં. પાછું પ્રથમની માફકજ લાલા-
લખો આનંદમાં દિવસો વીતાવવા લાગ્યા. લાલા-લખાને
ગીરાસ આપવામાં જે ગોરાટની ખાંહેધરી હતી તે ખારા-
ટનાં વંશ-વારસોને લાલા અને લખાનું કુટુંબ ખડું માને
આપતું; અને અત્યારે પણ પર્ણતજમાં લાલા-લખાના
વંશજો એ ગીરાસ લોગવે છે. આ વાતને ખડું વખત
થયો નથી. ફક્ત સો વર્ષની આ વાત છે. આ વાત ઉપર-
થી વાચકને ગ્યાલ આવશે કે, ગુજરાતમાં પણ કેટલાય
આધા વીર પુરુષો થઈ ગયા હશે. ધન્ય છે વીર લાલા-
લખાને અને તેની જન્મેતાને*

(તા. ૧૭-૭-૧૯૩૨ ના “ગુજરાતી પંચ”માંથી)

३०-परम भक्त दामाजी पन्त

(संवत् १९०० ई. १५५५ शके)

मेरठवासी राजा जी की गानगी, मलामाष्ट में लामाणा
जानक, वर्षों तक वर्षों न रोजों के सारंग कोर अन्ततः पता,
बद अन्ततः मलामाष्ट ' दुर्गादेवी ' के नाम में प्रगिरा है,
अन्त के अन्ततः में रोजों में जीवन्त रोजों में अन्त
दलदों प्राप्ति के प्राप्ति-प्राप्ति, दलदों के
अन्त पर रोजों में अन्त की जी अन्त न दल मया, कछियों
के प्राप्ति अन्ततः अन्त-मन्त के प्राप्ति में अन्त के प्राप्ति
में, अन्त प्राप्ति पर अन्त के अन्त नदी करना पड़ता ।
दलों के वदल अन्त पता की दलदों में रोजों में निषोद
दिया; पर प्राप्ति अन्त अन्त अन्त में अन्त तक काम
अन्त अन्त या । रोजों के अन्त की जीवन्त नदी, व्या-
दलदों रोजों रोज अन्त लगी, दल अन्त की अन्त अन्त
में प्राप्ति अन्त मया ।

× × × ×

जोवन्तकोरु अन्ततः-अन्त के अन्ततः अन्त-
वदल नाम का अन्त था, वदों का अन्त-अन्त अन्त-
अन्त श्रीदामाष्ट पन्त के रोजों लुआ था, अन्त रोज-
अन्त जी अन्त के रोज अन्त श्री प्राप्ति की
अन्त में अन्त-अन्त में अन्ततः श्री, अन्त-अन्त
श्रीदल के अन्त अन्त लुआ अन्त अन्त का अन्त-अन्त
अन्त-अन्त में अन्ततः करना रोज दामाष्ट के अन्त का
दल अन्त था, अन्त-अन्तों के अन्त अन्त में अन्ततः

पहुँचा कर सुणी गनाना तो उनका स्वाभाविक गुण हो गया था। शत्रु को भी संकटापन्न देख कर करुणार्द्र हो जलनेवाले दामाणु के लिये अपनी अकाल-पीडित प्रण के कष्ट असह्य हो रहे थे। दुःखी प्रण के करुण-कन्दन से दामाणु का कलेज पसीज उठा। अन्न के लिये तडप-तडप कर प्राण देनेवाले मनुष्यों की भर्भलेही रुदन-ध्वनि उनसे सुनी नहीं गयी। उनके हृदय में किसीने पुकार कर कहा: “दामाणु ! किस असमंजस में पड़े हो ? यह अन्न का लंठार किस काम आवेगा ? जोल हो ताके और लूट लेने हो सारा अन्न धन लगवाने के लूजे पुत्रों को !” जस, फिर क्या था ? दीनबंधु की दीन संतान के लिये अन्न का कोठा जोल दिया गया ! दया के सामने पादशाह का लय कैसा ! अपने लावी संकटों का विचार कैसा ? सच्चे लक्ष्मण तो हसरे को सुणी देखने के लिये अपना सर्वस्व डोम सकते हैं—अपने लिये दुःखरूपी लगवत्प्रसाद को सहर्ष स्वीकार कर सकते हैं। लूण से व्याकुल हुन्तरे मनुष्य मरने से जत्र गये। उनकी तृप्त अन्तरात्माओं लक्ष्मणवर दामाणु को आशीर्वाद देने लगीं।

समान में जड़ों जैसे ‘सर्वभूतहिते रताः’ लोग होते हैं वहाँ ‘परहित धृति जिनके मन भाणी’—जिस प्रकृतिवालों की भी संख्या कम नहीं होती। लक्ष्मण के गहरे दुःखे यश और असहाय प्रण के गुण को कुछ दुर्लभदर्मी (जिन्होंने मुझे दुःख अन्तः दया के पात्र) लोग समझ

પંદરીનાથ એ કુલ કરને હો' મેં તમારે જરવાનું છે તિમે
 હી કરને હો'. બગવદ્વાક્ય એ આપકો: સંપન્ન-મેવમ કા
 અવધારે મિલેજા-આપને કર્ન-રજાગળ છે. મુદ્દર પુરસ્કાર
 પ્રાપ્ત હોવા. મેં જાણ અપના જન્મ મેળાવ્યું મગાળી
 જ' હિ પ્રાણપાત્ર છે તમે મેં મહત્ત-મુખર્જી કા મનોહર
 દાસ. મુદ્દરજિત રાજા. નિન્ન્યા કેવલ ઇતની હી છે હિ
 યદ દામી આપકી અમા-મેં ને વર્ણિત કરેલી.' દામાર
 ને અપની મહર્જીનાં હો' આતમ દોતર બગવન્પ્રેમ કી મન
 હી મન મનાવના કર પ્રેમપૂર્વક ઉમરિ વિરા લી.

* * * *

બાદર આને હી બજા છે દોનાં તાથ બેઠિયોં મેં
 દસ દિમે ગમે. આત-આત મેં અપને આરાધ્ય દેવ છે
 દર્શન કરનેવાલે બજા હો' બેઠિયોં છે બંધન મેં કયા કદ
 હોવા ? ઉન બેઠિયોં કી પારસ્પરિક રમત મેં નિકલનેવાલી
 જનિ છે આય બગવત્પ્રાપ્ત કી પુન મિતા કર દામાર મેના-
 પતિ છે પીછ-પીછ ચલને તમે. ગોવલકાંટે છે માર્ગ મેં
 પંદરપુર પડતા થા. બજા કી ઈચ્છા હુઈ હિ બગવાન
 શ્રીપાંદુરંજ છે દર્શન કર કૃતાર્થ હોડ. સેનાપતિ કી
 સંમતિ સે ઉન્હોં ને મદિર કા સન્ન્યા તિયા. હુદય-સરોવર
 મેં આનંદ કી લહરે ઉડ રહી થી. સદીર સમાંચિત હો
 રહા થા. આંખે પ્રેમાશુઓં મેં રમડળા આથી. મદિર મેં
 પ્રવેશ કરતે હી ઉન્હેં બાવાંચેશ હો ગયા. પ્રેમ મેં ઇતને
 નિમમ્મ હો ગયે હિ ઉન્હેં અપને શરીર કી મુખ તક ન
 રહી. કુછ સમય બાદ સંભલ કર ઉન્હોંને બગવાન કી
 એવા મેં અપને બાવ-પુષ્પ ઇસ પ્રકાર ભેંટ કિયે: "ભવન-
 ધન ! આપને ઇસ એવક હો' ઇસ રૂપ મેં દેખના આહા !
 મેં આપકી ઈચ્છા છે અધીન જુ-આપકી પ્રસન્નતા મેં
 પ્રસન્ન જુ, નાથ ! અન્યાથી રાજા કે અન્ન-ભક્ષણ કા આપને
 યદ ઉચિત હી કલ દિયા ! મેં ઇસે જુગ મેં _____
 દયાનિધે ! ઇસ અધમ કો આપકી અરજી મદાર.
 (મરાઠી ૫૬)

કા-આપકા લવલયહારી પાવન નામસ્મરણ કરને કા
 એસા સુંદર સુયોગ કહાં મિલતા ? સરકારી નોકરી કે
 મોહ કો છોડ દેના પ્રભો ! મેરે લિયે અસંભવ થા.
 આપને દયાપૂર્વક બુઢાપે મેં ઇસ સેવક કેા અપને અકુતો-
 ભય ચરણોં મેં બુલા કર મેરા બડા ઉપકાર કિયા. નાથ !
 મેં કિન શબ્દોં મેં આપકી કૃપા કા આભાર માનૂં ?
 જિસ બાદશાહ કે દ્વારા આપને અપની કૃપા કા ઉપહાર
 લેજા હૈ, ઉસકે પ્રતિ કિસ વાક્યાવલિ મેં અપના કૃતજ્ઞ-
 ભાવ પ્રકટ કરે, પ્રાણેશ !” ઇતના કહતે-કહતે ઉનકી
 આંખોં મેં આંસુઓં કી ધારા બહ નિકલી-ગફગફ વાણી
 હો જાને સે વે આગે કુછ લી ન બોલ સકે ! સેનાપતિ ને
 દેર હો જાને કે ભય સે હામાજી કેા જોર-જોર સે પુકારના
 શુરૂ કર દિયા. બેચારે સેનાપતિ કેા રાજ દ્વારા કિસી પ્રકાર
 કા ઉપાલમ્ભ ન મિલે-ઇસ ભાવના સે વે તુરન્ત મંદિર
 કે બાહર નિકલ આયે. ભગવાન કી વિશ્વમોહિની મૂર્તિ કા
 ધ્યાન કરતે હુએ વે સેનાપતિ કે પીછે-પીછે ચલને લગે.

x

x

x

x

દોપહર કા સમય થા. જોદર કા બાદશાહ શિંહા-
 સન પર બેઠા હુઆ સૂબેદાર કી-કેદી સૂબેદાર કી પ્રતીક્ષા
 કર રહ્યા થા ! જ્યોં જ્યોં દેરી હોતી જત રહી થી, ત્યોં
 હી ત્યોં ઉસકી અધીરતા ઝોર કાંચ બઢતે જત રહે થે.
 ઇતનેમેં હી એક કાલા-કાલા પ્રાણીનું પરંતુ તેજસ્વી
 પુરુષ હોમોટી પડને હુએ રાજદરવાર મેં આ પહુચ્યા.

વહ ચાકર અપને સ્વામી દામાજી પંત કે વહાં સે મંગલવેડ્યા સે આ રહા હે.' દામાજી કા નામ સુનતે હી ઉસકી બોલે ધનુષ કી તરફ ખિચ ગયી. વહ ઉત્તેજિત હો કર બોલ ઉઠા: 'કયા નામ હે તેરા ?'

'મા-બાપ સરકાર ! મેરા નામ બિરૂ હે. મેં શ્રી દામાજી કે અત્ત સે પલા હુઆ ચમાર ફ.' +

'વહાં કયોં આયા ?'

'અપરાધ સમા હો, અકાલ મેં અપની ખ્યારી પ્રભ કે બૂખોં મરતે દેખ મેરે માલિક ને આપકે ઠાઠાર કા ગણા બાંટ દિયા. મેં ઉસીકા સારા હામ ચુકાને આયા ફ. આપ કૃપા કર કે ઉસે લે લે' ઐર ખળને મેં હાખિલ કરવા કે મુઝે રસીદ દિલવાને કી કૃપા કરે.'

વહ સુન કર બાદશાહ કે આશ્ચર્ય કા ઠિકાના ન રહા. વહ 'કિંકત' વ્યવિમૂહ-સા હો કર અપને કિયે પર પશ્ચાત્તાપ કરને લગા. વહ મન-હી-મન અપને કેા ધિક્કાર કર કહને લગા—'હા ! મેંને દામાજી સરીખે સચ્ચે સેવક પર ખિના સોચે-સમઝે બેઈમાની કા લાંછન લગાયા ઐર ઉસે ગિરફતાર કરને કે લિયે વ્યર્થ હી ઇતની બડી ફ્રાજ લેજી !' પશ્ચાત્તાપ કે સાથ સાથ બિરૂ કી મોહિની આકૃતિ દેખ-દેખ કર ઉસકે હૃદય મેં એક પ્રકાર કા અફુલુત આનંદ હો રહા થા. ઉસને ઉત્સુકતાપૂર્ણ હર્ષિત નેત્રોં સે પૂછા: 'બેયા બિરૂ ! ફપચે કહાં હે ?'

કાંખમેંસે એક છોટી-સી થેલી નિકાલ કર બિરૂ ચમાર ને કહા, 'લીજિયે, આપ ઇસે જમા કરા કે મુઝે શીઘ્ર હી રસીદ દિલવાને કી કૃપા કરે. મુઝે જાને મેં દેર હો રહી હે.'

બાદશાહ તો બિરૂ કે મનોહારી મુખમંડલ કેા દેખ

+ જોદાર માવબાપ જોદાર, મી દામાજીયા લેંકવવા મદાર.

(મરાડી ૫૬)

કર ચક્રિત ચૌર મુગ્ધ હો ગયા. બાદશાહ પર બદ્ધ-સા
હો ગયા ! ઉસકે નેત્ર ઉસ ચમાર સેવક કી રૂપ-સુધા
કા અનવરત પાન કરને મેં લગ ગયે. ઉસકી ઇચ્છા થી
કિ બિઠૂં ચહીં બડા રહ કર ઇન ખ્યાસી આંખોં કો ઇસ
અનુપમ ચૌર અલભ્ય લાલ કો લૂટ લેને કા અવસર
હેતા રહે. બિઠૂં ને જલદી કરને કા તકાળ જારી રકબા,
પર બાદશાહ કો ઉસે અપને સામને સે દૂર કરને કી
ભાવના સે બડા દુઃખ અનુભવ હોતા થા. આખિર ઉસને
છાતી કડી કર કે કહા—‘અચ્છા, ખ્યારે બિઠૂં ! ચે રૂપચે
વહાં જમા કરા કે ચહાં મુઝસે મિલતે જના !’ બિઠૂં
અબ બજનને મેં પહુંચા. વહાં ઉસકે રૂપ કા બદ્ધ બજનચી
પર ચઢ જૈઠા. વહ નેત્રોં સે ઉસે દેખતા જતા થા ચૌર
હાથોં સે રૂપચે ગિનતા જતા થા ! જયોં હી થૈલી ખાલી
કર કે રૂપચે બજનને મેં ડાલતા ત્યોં હી વહ થૈલી
ઉપર તક ભર જાતી. અબ તો બજનચી આશ્ચર્યસિંધુ મેં
ખુરી તરહ ગોતે ખાને લગા. એક ચૌર આશ્ચર્યપૂર્ણ
લીલા ચૌર દસરી ચૌર રૂપ કા બદ્ધ ! બેચારા હેરાન
હો ગયા. ઉસને બડી કઠિનાઈ સે બદ્ધગર બિઠૂં સે પિંડ
છુડાયા. અંત મેં દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિ કી રસીદ લે કર વાદ સેવકોં
કા સેવક બિઠૂં ચમાર, દર્શન કે લિયે અધીર બાદશાહ
કે સન્મુખ ઉપસ્થિત હુઆ. ઉસકે પહુંચતે હી બાદશાહ
ને પૂછા—‘બિઠૂં ! કયા તુમકો રસીદ મિલ જયી ?’
બિઠૂં ને કહા—‘હાં. મા-ગાય ચરદાર ! મિલ જયી. અબ
મુઝે આજા દીજિયે, મેં અપને ચરદાર સન્તા તું. બડી

गलू. पर वह लीलाधारी नट तुरंत वहां से चलता जना !

x

x

x

x

धर श्री दामाष्ट पंढरपुर से बहुत आगे चले आये थे. एक दिन प्रातःकाल वे स्नानादि से निवृत्त हो कर एकान्त स्थान में पूजा-पाठ करने को बैठे. पाठ के लिये अपनी एकमात्र संपत्ति श्रीमद्भगवद्गीता को हाथ में उठाया. उसको पढ़ते को धर धर करने पर उन्हें एक चमकदार सुंदर कागज मिला. उत्सुकतापूर्वक उसे जोल कर पढ़ने लगे. उसमें सुवर्णक्षरों में लिखा था: 'अपने भंडार के अन्न-संपत्ति इष्ये चुकती भर पाये.' उस पर स्वयं गान्ध्याजी के हाथ की सही देण कर भक्त के आश्चर्य की कहीं सीमा न रही. धरने अधिक इष्ये किसने कैसे दे दिये—धर जात का रहस्य उनकी समझ में न आ सका ! आभिर पूजा करने की उत्कंठा ने उन्हें धर रहस्य को समझने के लिये अवसर ही न दिया. नये की पत्र को समेट कर पूजा के लिये तैयार हुये त्यों ही गान्ध्याजी के लेखे हुये हत पत्र ले कर सरदार के पास आ पहुँचे. दामाष्ट की गंधनमुक्ति का संवाद पढ़ते ही सेनापति ने उनकी सारी जेडियां तोड़ डाली और स्वयं उनके चरखों में भरतक टिका कर प्रेम और श्रद्धापूर्वक भारभार प्रणाम करने लगा. उन्हें राजसी वस्त्र पहना कर सेनापति सिपाहियों के साथ नगर की ओर चल पडा.

x

x

x

x

धर जिहू चमार के चले जाने के बाद गान्ध्याजी जैयैन हो गया—उसका जाना-पीना सण छूट गया. वह उस चमार के वियोग में अधीर हो कर पागल-सा बन गया. 'जिहू ! जिहू ! !' की पुकार से राजदरबार में जडा डौतूहल छा गया. गान्ध्याजी ने अपने मन-दर जिहू को दुंद खाने आना दी. पर जिहू का मिखाप

૩૧-મક્ત રામાજી

(લેખક:-બાબા શ્રી. રાધવદાસજી)

ભગવાન કે ભક્ત સંસાર કી અનેક પહેલિયોં કો હર
કરને કે લિયે હી જગત મેં આતે હેં. વહ હોતે હેં સં-
દેશવાહક ઔર હોતે હેં સરચે વિશ્વસેવક. ઉનમેં ન તો
કોઈ સ્વાર્થ હોતા હે ઔર ન સેવાભાવ સે કિયે જાનેવાસે
કામ કે લિયે અભિમાન હી. વહ તો સંપૂર્ણ સંસાર
કે પૂજરી હોતે હેં.

સર્વવ્યાપી ભગવાન કે ઇસ મૂર્તિમાન સ્વરૂપ સંસાર
કી, ઇસ દશ્ય જગત કી સર્વવિધ પૂજ કરને મેં હી ઉન્ને
આનંદ આતા હે. અપને ભગવાન કે સામને ભક્ત કે
અભિમાન કેસા ! અભિમાન તો અપનેસે છોટે કમ શુભ
વાસે લોગોં કે નામને લેતા હે. સર્વવ્યાપી ભગવાન કે
ભક્તોં કી દ્રષ્ટિ ને તો સંપૂર્ણ જગત ભગવત્સ્વરૂપ હે.
સંસાર કે પ્રત્યેક આત્મા હોં કિયે ભગવાન કે પૂજ કરે.

કુછ જુલ જાતા હે, પર અપને પ્રભુ કે કબી નહીં જુલતા.
 ઇન્દ્રિય કિન્ની અમ્ય પ્રેરણાવય મદિ ઉનકે દાગેં રો
 આપન મેં કોઈ જુલ રો જાતી હે તો, ઉમ પર વલ ઇનના
 પથ્રાનાપ કરના હે, જિતના કિ ખન કા અપરાધી ખન
 ઉનકે પર !

ભગવદ્બક્ષોં કો ઇંન નમ્રતા—ઇમ મિટને કો તાતસા
 કા હરેય મંચાર મેં કબી કબી હિમોચર હુઆ કરતા હે.
 ઇંન તિયે હી આજ રમ મનુષ્યમણ કુછ સબ્ય બને હુએ
 હે, અપનેમે ઉંચા દેખને કા વિચાર બી કરતે હે. અન્યથા
 દેવલ તમ-રજેશુખ કા હી આસાજ્ય સર્વંન દિખાગી હેતા !

જિહાર માન મેં એક એસે હી મદાભગવદ્બક્ષ કુછ
 દિનેં પૂર્વ હો ચુકે હે. આપક. નામ યા શ્રી રામાયણ !

રામાયણ કે પૂર્વજીવન કે સંબંધ મેં મુઝે વિશેષ
 જાનકારી નહીં હે, પર જળ જળ મુઝે ઉનકે દર્શન કરને
 કા સૌભાગ્ય મિતા, તખ હી મેંને ઉનકા બડા ઉત્તમ્ભવલ
 અરિત દેખા. ઉસીકા વળુંન ઉપશુદ્ધ પંક્તિયાં મેં કિયા હે.

શ્રી રામાયણ નમ્રતા કી મૂર્તિં થે. શ્રી ગોસ્વામી
 તુલસીદાસજીદૃત રામચરિત કે અદ્ભુત જ્ઞાતા ઐર અન્ય
 વિષયેં કે બડે વિદ્વાન હોને પર બી ઉન્હેં અભિમાન કહીં
 છ તક નહીં ગયા થા. જિસ સમય વલ કિસી સભા મેં
 જાતે, તખ લોગ ઉન્હેં ઉપર બેઠને કે તિયે બડા આમ્રલ
 કરતે થે; પર શ્રી રામાયણ વલં એક કોને મેં એસે મુપકે
 મેં બેઠે રહેતે થે, જેમે કોઈ સેવક અપને સ્વામી કે સ-
 ન્મુખ અત્યંત નમ્રતા સે બેઠા કરતા હે. પર જળ યહ
 નમ્રતા કી મૂર્તિં ભક્ત હાથ મેં થાલી હે કર ભગવાન કી
 આરતી કરને કે લિયે બેઠતે થે ઐર જળ બડે ભક્તિ
 સે વિનય સુના કર અપને કુશલ નૃત્યવિનય કે સા
 મેં જુમતે હુએ ભગવાન કી આરતી ઉતારે
 શ્રોતાંર હૃદયેં મેં ભક્તિ...

શ્રી મહેન્દ્ર બાબુ આદિ કે સન્મુખ શ્રીરામાણ કે દમારક
મેં શ્રીરામાયણપ્રચારસમિતિ કી સ્થાપના કરને કી યોજના
ઉપસ્થિત કી થી. ઉસકો ઇન સબ સજ્જનોં ને સહયોગી-
કાર ક્રિયા. આશા હે શ્રીરામાયણપ્રેમી સજ્જન શ્રીરામા-
યણ કે પ્રસાર મેં સમિતિ કી સહાયતા કરેગે, નિઃસ્વે-
લકૃત શ્રીરામાણ કે મંગલમય ભગવાન કે સ્વરૂપ કી
દર્શન હમ સભીકો શીઘ્ર હી હો. x

[“કલ્યાણ” માસિકના એક અંકમાંથી]

૩૨-દેવતા પંડિત

[એ જ સમયે જ સુરજાગે, નવજાન આજ નવું જાગ્યાં]

સામે સેવક

દાસ જા. કે. મહારાષ્ટ્રીનાં સ્વામી, આદેશ-આદેશ-
મહારાષ્ટ્રીનાં સ્વામીનાં કેના કેના કે. આદેશ આનંદની રેલ
મારી કરી છે ત્યાં કેના જા. આપી વરમાળના કાનમાં
કેના જા. કરી વરમાળને શુભ આદેશ કેના કેના જા. જા. જા.
કેના જા. વરમાળ કેના જા. નાખી આપના સેવારી કરી.
આદેશની કેના જા. નાખી આદેશ નાખી નાખી તાજા
મારી કેના કે "પ્રાણપ્રાણ ! ઉભા રહે ! કયા જા. કેના જા.
કેના કેના જા. નાખી જા. જા. આદેશની જા. આપને
પણ તરીકે દેવતા નમસ્ત સ્વીકારો પાત્રી આપના સર્વ
સુખદુઃખની હું બાળીદાર સર્વ સુખી જા. તો પાત્રી મને કયા
સિવાય આમ પાત્રીની માફક આપ કયાં પમાડો છો ? "

પત્રીની વાત સાંભળતાં આદેશ કહ્યું કે- " મને
ખિલકુલ શેકીશ નહિ. મારા શુભજીને મારે સંકટ આવ્યું
છે, મારે ત્યાં જા. છે, મરવા જા. છે. "

" મને મૂકીને મરવા જવાતું તમે કે ? આદેશ ! ઉભા
રહે ! હું તમારી સાથે આવું જા. તમે મરશો તો મરીશ
અને જીવશો તો જીવીશ; બાકી પણ વિના જીવતું નથી.
ત્યાં પ્રાણ ત્યાં પિંજર ! " આદેશનીએ બેધક રીતે કહ્યું.

બીજા બંધ થયાં, વાળાં બંધ થયાં આનંદ કયાંએ
આદેશો ગયો. સર્વત્ર શોકનું સામાન્ય પ્રસારી ગયું. આદેશ-

ને તેનાં સગાંવહાલાંઓએ અનેક રીતે સમજાવ્યો, પણ તે એકનો બે નજ થયો. ગુરુજીના પ્રેમ આગળ સંસારની સર્વ લાલચો તુચ્છ કરી એ તો આલી નીકળવા તૈયાર થયો. આહિરાણીને અનેક જનોએ સમજાવી; પણ એણે તો કહ્યું કે—“ આહિર ત્યાંજ હું. ” છેવટે સર્વ નિરાશ થયાં. આહિર અને આહિરાણી દેવાત ભગત તરફ આલી નીકળ્યાં.

ભાગ્ય, કર્મફળ અને નિર્માણ, એ ત્રણેની શક્તિ અલૌકિક છે. કાલે શું થશે ? અરે થોડી વાર પછી શું થશે, એ જાણનાર આ જગતમાં કોણ છે ? જ્યાં આનંદ હતો ત્યાંજ દિલગીરી થઈ; ત્યારે જ્યાં દિલગીરી હશે ત્યાં આનંદ થાય તો નવાઈની વાત કઈ !

આવેલ માણસને ભોમિયા તરીકે સાથે રાખી જેટલી ઉતાવળથી આલી શકાય તેટલી ઉતાવળથી આહિર આલવા લાગ્યો. પાછળ પાછળ નવપરિણિતા આહિરાણી આલવા લાગી. પુરુષના જેટલી શક્તિ તેનામાં ન હતી તોપણ પોતાના ખરા ધર્મને જાણનાર એ આહિરપુત્રી પોતાના શરીરના સુખદુઃખની લવલેશ પરવા કર્યા સિવાય પોતાના પ્રાણાધારની પાછળ આલવા લાગી.

પીઠી ચોળેલું શરીર, માર્ગની રજથી રંગાણું, મુકો-મળ પગો કંટક અને કાંકરામાં વિંધાણા. પીથું પાનેતર વનને જાળે જાળે ભરાઈ ફાટી ગયું, શરીરમાં આલવા જેટલું ચેતન ન રહ્યું, તોપણ હૃદયાર આત્મસંયમ કરી શ્રી-વતિના પરમધર્મને જાણનારી પતિવ્રતા પતિદેવ પાછળ આલવા લાગી. આહિર અને આહિરાણીની આલવાની ક્રિયા

સુધી મારા ગુરુજીનું સંકટ દૂર કરવા હું પ્રયત્ન ન કરું તો પછી મારું આ જીવન શા કામનું ?”

‘જસ, તેના મનમાં આવા પ્રકારના વિચારો રમી રહ્યા હતા. ત્વરિત ગતિથી ચાલતાં, અત્યંત શ્રમિત થતાં, થોડી વાર વિશ્રાંતિ લેતાં, વળી પુનઃ ચાલતાં—એ રીતે લોભિયા સાથે આહરે યુગલ ચાલતું હતું. માર્ગમાં આહરે લોભિયાને કહ્યું કે “દેવાત જાણુને ઘણાક સેવકો છે. તે બધા હાજર થશે તો તેનું ગમે તેવું સંકટ અમે બધા પળમાં દૂર કરી નાખીશું.”

“એ આહરે ! તારા જેવી તરબોળ ભક્તિ કરનાર તો કોઈક વિરલાભ હોય છે. ઘણાક સેવકોમાં હું કયો છું. જ્યાં જઈ છું ત્યાં એ જ ઉત્તર મળે છે કે ભાઈ ! પાંચ પૈસાનું કામ હોય તો કરીએ; જાકી અગ્નિના ધખારામાં અમારાથી કોઈ રીતે જઈ શકાય તેમ નથી. દેવાત જાણુને રામ રામ કહેજો. એ ભક્તરાજ આહરે ! આ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી, ખરી કસોટી છે. હીરા હોય તેજ નીકળે; જાકી તો પાણકાજ કહેવાય !” પેલા લોભિયાએ કહ્યું.

આહરે હવે સર્વ વાત બાણવા ધર્યા કરી. લોભિયાને પૂછ્યું—“ભાઈ ! માંડવામાં મારા કાનમાં તમે કદાચ એટલુંજ કહ્યું કે ‘આહરે ! તારા ગુરુજી દેવાત ભગતને માથે સંકટ આવ્યું છે, અને તુને તેડાવ્યો છે. માટે તારે આવવું હોય તો આવ. જલદી મારી સાથે ચાલ.’ પણ મારા ગુરુના માથે શું સંકટ આવ્યું છે ? મારે ત્યાં શું કામ છે ? એ બાણવા મારી તીવ્ર ધર્યા છે; પણ માંડવામાં એ બધું નહિ પૂછતાં હવે મદીજ હું તમને પૂછી જોઉં છું.”

લોભિયો—“આહરે ! દેવાત દેવલ માતાને આજ એઠાડયાં; દેવલ ભોગમાય ચાલ્યાં ગયાં. હવે એક ઠેકાણે એના વાવડ-સમાચાર છે; પણ ત્યાં જવામાં આડે અગ્નિના અંગારા છે; તેમાંથી પચાર થઈ જવાનું છે. આ

કાચ છે કે, આટલેજન જાઓ, કે કેમ ? તો બીજાએ
એમ કાચ છે કે ના, ના, માનની જોકો હશે જનાર
માનની હશે, કાચ નો આવી, નહિ, આવા પ્રકારની
દિવિષ માંડા અને જિજ્ઞાસુ દેવાળ જના પેલા છે ત્યાં
તો માનની જ દેવ માનની અને જનાર, જને નમન કરું.
તેની પાંખોના પન્ની આવી, દેવાળ જનાને પડે, પડે;
અને શુભ દિવસ આવી, દેવી તાર તાર આરેરે કરું કે:

“માયુ ! હું દેવીમાં પેરે દેવો ત્યાં મહામાર
મળ્યા કે, આપને માયે અંકુર અત્યંતુ પડે; અંકુરે જરૂર
દેશ કમવાન કામ પડતું મળેને હું દેવી નીકળ્યો, મારી
પન્ની મારી ત્યાં જાણવા નેપારે યાં, મેં ના કરી તોપણ
તેણે ન માન્યું, મારી માયે મેં પણ આવી, જુએ, આ
કરી !” આદેશ કરી આરેરે મીન કર્યો.

દેવાળ જના આરેરની તાન માંજની ત્યાં તો મેનું
દિલ માનદમાં આવી અમુ, જમુંપરામાં હીરાની પેદ નામી,
એમ તેને પાદી ખાતો યાં; માયે માયે એમ પણ માયું
કે, એવક નો ઠીક, પણ તેની માયે આવનાર આ અખળા
કેવી ? દેવી ! પાન્ય છે તને !

પાદી તાર મીન રવા બાદ દેવાળ જના આરેર
આમે પ્રમદાવને એમુ, તેની પ્રમદા કરતાં કરું કે:-

“આરેર ! મારા મનમાં તો એમજ હતું કે, મારા
મિત્રો માનના દરમી દરી જનાર—દરેક—આવતા છે,
પણક તો અંકુર આવતાજ નીકળ્યા; પણ અંકુર સામે
એવક તો તું એકજ નીકળ્યો, બાઈ ! વિશ્વંભરની આ વસ્તુ-
પરામાં શ્વાસને અગ્રગો કરી પરલિતમાં પ્રાણ અપનાર
કાંઈક તારા જેવા વિરતાજ હોય છે, આરેર ! મારે તારા
માયાનુંજ કામ છે, એમ કહું તો કાંઈ ખોટું નથી, મારી
બુદ્ધેવી દેવલ આલી ગઈ છે, જે કે આલી જવાનું ખરું
કારણ તો મારી પાતાનીજ ભૂલ છે, ખેર ! હવે તેને
પાદી બોલાવવા મારી ઇચ્છા છે, પેરંબના બેટમાં જ એ
બેઠી છે, આમેર અમિ દેખાય છે, એ અમિમાંથી પસાર

થઈ મારે તેની પાસે જવાનું છે. એટલા ખાતર મેં તને ખોલાવ્યો છે. ”

“ બાપુ ! અમારે એકેયને એક પણ પછી ખોટી થાવું નથી. સત્વર અમારી સાથે ચાલો. અમે એક પછી એક અગ્નિમાં સૂતા જઈશું અને તમો અમારા અંગ પર પગ મૂકી આગળ ને આગળ ચાલતા જાઓ.” આટલું કહી આંહરે મૌન રહ્યો.

દેવાત ભકતે સવારે જવા નક્કી કર્યું. આંહરે ન માન્યું એટલે છેવટે એ ને એ પળે જ ત્રણ જણ ચાલી નીકળ્યાં. ટાપુ નજીક આવ્યાં. ઘોર અંધકાર સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો હતો. આકાશમાં તારલા ચળકાટ મારતા હતા. સહેજ પવન ફુંકાતાં પૃથ્વી પર છવાઈ રહેલ અગ્નિના અંગારા લાલચોળ જેવા દેખાતા હતા. ભક્તરાજે એ અંગારા તરફ નજર કરી આંગળી દર્શાવતાં આંહરને કહ્યું કે :

“ સેવક ! જો, આ અંગારા છે. આની ઉપર તારે સૂવાનું છે અને હું તારા પર પગ મૂકું ત્યાં તારી આ પરણેતર આંહરણીએ તુરતજ ખીન્ને પગ ઝીલવા માટે સૂઈ જવાનું છે.”

દેખાતા અંગારા આંહરને મન સુગંધી પુષ્પાની શય્યા જેવા લાગ્યા. તેણે તે પર શયન કરવાનું પક્ષદ કર્યું. પણ પત્ની તરફ જોતાં કહ્યું કે—“ પ્રાણેશ્વરી ! આપણું ધન્યભાગ્ય કે ઈશ્વરે આપાવે તેનાં ગાદલાંને બદલે મુંઝ પુષ્પાની શય્યામાં સૂવાનું સોંપ્યું. આ બદલ ઈશ્વરને ઉપકાર માની લે અને પુષ્પના દમલામાં જ આપણે શયન કરીએ છીએ એમ માની આ અંગારા પર શયન કરવા તૈયાર થઈ જા.”

દેવાત ભકતે કયા વચ્ચે : “ અરેરે ! આની કામગીરી તો પુરતી નથી. મારે એક સરખું ખાતર હું દેવ. ધર્મધર્મ આપણે કરવું. કરવું પડે છે. તેનું કે. નહીં. મારું. આપણું જ. આપણે તેનું કે. તે. પણ આ અગ્નિ તો જાણે છે. તેને કહેવું પડે. ! ઝિલ ! ઝિલ !

શિવ ! ! ઇશ્વર ! તે' મને આ કાથંમાં કયાં નીચ્યો ? "

ભક્તરાજની આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ ખરી પડ્યાં. અત્યંત દયામળી નજરે તેણે આંદર તરફ જોયું અને કહ્યું કે: "ભાઈ ! ખસ કર. તારે સૂવું હોય તો તું ખુશીથી સૂઈ જત; પણ આ બિચારી આંદરાળીને આ ભયંકર અગ્નિના તણખામાં સૂવરાવવાનું રહેવા દે ! "

"શુરુજી ! ભક્તિ ખાંડની ધાર છે ! એમ જો તમે માનતા હો અને મારા પતિની ખરી પરીક્ષા કરવા માગતા હો તો હવે ના પાડ્યો નહિ. મારો પતિ જે કંઈ કરે તે કરવા દો...." આટલું કહી તેણે આંદર સામે જોયું અને કહ્યું કે:

"પ્રાણેશ ! હવે વખત કાં લગાડો ! ચાલો, પ્રથમ હું આ પુષ્પશ્યામાં પડું છું; પછીથી તમે પડજો. "

આટલું કહી આંદરાળી ટપ દઈને અગ્નિના તણખાની ફૂલવાડીમાં સૂઈ ગઈ-જાણે કે અત્યંત શ્રમિત થયેલ રાજરાણી પલંગ પર બિછાવેલ પુષ્પશ્યામાં પડી ! ભક્તરાજે વળગી પડ્યું કઠણ હૃદય કરી તેના પર પગ મૂક્યો ત્યાં તો આંદર, આંદરાળીથી થોડેક આગળ તણખામાં સૂતો. ભક્તરાજે તેના ઉપર જીભે પગ મૂક્યો. ખસ, આ રીતે સેતુ બાંધી એક પછી એકને સૂવાડતાં તેના પર પગ મૂકતા મૂકતા ભક્તરાજ આગળ વધવા લાગ્યા. ઇશ્વરે આંદરના સત્યની કિંમત આંકી તેમને સત ચડાવ્યું. વીજળીના વેગથી આંદર આંદરાળી આગળ આગળ સૂવા લાગ્યાં. ભક્તરાજ તેના પર પગ મૂકી ચાલવા લાગ્યા. થોડી વાર થઈ ત્યાં તો સામે દેવી દેવલ હસતે વદને બેઠાં હતાં ત્યાં ભક્તરાજ પહોંચી ગયા અને આંદર-આંદરાળી બેઠાં થઈ દેવલના ચરણમાં ઢળી પડ્યાં.

દેવાત ભક્તરાજ દેવલને નમ્યા. પોતાના અપરાધની માફી માગી અને સાથે આવવા કહ્યું. દેવલે કળૂલ કયું. આજથી પતિપત્નીનો સંબંધ પૂર્ણ થયો. ભક્તરાજે દેવલને જોગમાયાના નામથી બોલાવી.

દેવલને લઈને આવ્યા બાદ ભક્તરાજને સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિનાં મીઠાબોલાં માનવી પ્રત્યે કાંઈક ક્રોધ ઉપજ્યો. તેણે દેવલને કહ્યું કે:-

“ જોગમાયા ! સૌરઠ ધરાનાં માનવી જીભનાં બહુ મીઠાં, પણ અંતરનાં કૂડાં છે. મારા ઘણાક શિષ્યો હતા તેમાંથી ફક્ત એક આ આહિરજ સાચો નીકળ્યો. માટે આલો, અહીં નથી રહેવું.” આ પ્રમાણે કહી દેવલને સાથે લઈ ભક્તરાજ કચ્છ તરફ ગયા અને મોડસર ગામમાં રહ્યા.

દેવાયત પંડિતે સોભાજીને ગુરુ તરીકે માન્યા હશે એમ તેમનાં કેટલાંક “ સોભાનો ચેલો દેવાયત પંડિત બોલ્યા ” એ ભજનો ઉપરથી જણાય છે. કોઈક ભજનના અંતમાં દેવલચરણે, એવું પણ બોલાય છે. ખરી રીતે જોતાં સૌરઠના ખરા સંતોએ સ્ત્રીને માતાસ્વરૂપે દીઠા પછીજ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં હશે.

ભજન આગમનું

પેલા પેલા પવન ફરકશે નદીએ નહિ વહે નીર,
ઓતર થકી રે સાયબો આવશે ભેજો હનમંત વીર.

દેવાયત પંડિત દા'ડા દાખવે,
મુણુ દેવળ રે નાર, આપણા ગુરુવે સતરે ભાખીયાં.
જુહાં નદીરે લગાર, લખ્યારે ભાખ્યા ઓ દિન આવશે !
પોરો આવ્યો રે સંતો ! પાપનો, ધરતી માગે છે ભોગ,
કેટલાક ખડ્ગે કપાઈ જવશે કેટલાક મરી જવશે રાગ—દેવાયત
પૈથી અને પુત્રનક ખાટા પડશે ખાટા કાઝના ફરન,

વત્તા રહે; પરંતુ ઉભય જાતિઓના ધર્માચાર્યોએ કદી તેમની તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. આથી ઉલટું તેઓ પરસ્પરના ભેદભાવથી, સંકુચિત વિચારોથી હંમેશાં ભરપૂર રહેતા, જો કે સમય સમય પર કેટલાક સંતો, ઓલીઆઓ અને પીરોએ પોતાની મનોહર વાણીમાં બંને જાતિઓના એક-શ્વરવાદ, એકધાર્મિકતા અને માનવતાનો ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ તે સાધુઓનો સંબંધ હંમેશાં સમાજ સાથે નહિ હોવાથી તેમના સદુપદેશ-દરરોજ ઉપયોગમાં આવતા પુરોહિતોના ઉપદેશ આગળ સફળ થયા નહિ.

આધુનિક કાળમાં પુરાતન કાળ કરતાં અનેક દોષો છે, પરંતુ આ યુગની ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને કબૂલ કરવી જ પડશે. પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની આજ લગલગ બધા દેશોમાં ખોલખાલા છે. આપણો દેશ પણ તેના મોહક રંગમાં પોતાના ક્રાંત્યાતૂટ્યા વસ્ત્રને ધીમે ધીમે રંગતો જણાય છે. આ પાશ્ચાત્ય સભ્યતા વર્તમાન માનવજાતિ માટે એક શાપરૂપ જ હુઝારદાયી થઈ રહી છે; પરંતુ તેની વર્તમાન ધાર્મિક અને સામાજિક સહિષ્ણુતાને માનવી જ પડે છે. પશ્ચિમના દેશો તેલ, રૂ અને કોલસા માટે ભલે એકબીજાનાં ગળાં કાપતા રહે, પરંતુ ધાર્મિક વિચ્છેદનું નામનિશાન પણ તેમાં નહિ જણાય; તેથી ઉલટું પૂર્વની સભ્યતાના દેશો પાર્થિવ સ્વાર્થોનો પાતપતાના હિત માટે કોઈ કોઈ વખત ઉપયોગ કરી લે; પરંતુ એ જાતિઓ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાના અવતારરૂપ જ છે. હિંદુઓ હંમેશાના થઈ પડેલા હિંદુમુસલમાનના કેમી ઝગડાઓ અને શ્રાવ વખત અગાઉ પેલે-પેલેનાં ધર્મલેખ અરજ-ચક્રી ઝગડા અત્યંત દેશ-કેન્દ્રિત રીતે તેમ જ ચક્રાન્તરે છે.

એકાદમી જાતિઓ અને જાતિઓ કેન્દ્રિત ધર્મલેખોના કેન્દ્રોના સંબંધોને કારણે આ દેશની સભ્યતા એકતરફી અને નિર્બળ થઈ ગઈ છે. આથી આ દેશની સભ્યતાને એકતરફી અને નિર્બળ બનાવવાનાં કારણોમાં આ દેશની સભ્યતાના ધર્મલેખોના કેન્દ્રોના સંબંધોને કારણે આ દેશની સભ્યતા એકતરફી અને નિર્બળ થઈ ગઈ છે.

તેમની અંદર અંદર એક પાર્શ્વિક અનુભૂતિ અને આધુનિક સદિષ્ટતાના બીજનું આરોપણ કર્યો ત્યારેજ રાજનૈતિક સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શક્યો. વાસ્તવમાં આપણે કદી એક બીજના ધર્મતત્ત્વને સમજવાની એટલા જ કરી નથી; બદલે, એકબીજા તરફ તિરસ્કારથી જ ભેતા આવ્યા છીએ. આપણે તો એમ ઇચ્છતું જોઈએ કે, આપણે એકબીજાના પાર્શ્વિક નેતાઓ, પેગંબરો, અવતારો અને તેમના ઉપદેશોનો અભ્યાસ કરીએ, તેમનું મનન કરીએ અને તેમને એક દિલના ગ્રાજવા પર સમઘટિથી તોળીએ. સંસારમાં કોઈ પણ સંપ્રદાય અગર પંથ ધૃણારૂપદ નથી. જંગલી જાતિઓને પણ આપણે તેમના વિચાર મુજબ આચરણ કરતાં જોઈએ છીએ, તેથી આપણે તેમને અસહ્ય ન કહી શકીએ; કેમકે તેમનામાં મનુષ્યજાતિના આધુનિક દૈનિક ઉન્નતિનાં અનેક મુલ્યસૂત્ર અને ગુણ આપણા કરતાં વધારે જણાય છે. મોટા ભાગના સિંદુઓએ ઇસ્લામને તુરંચ પંથ ગણ્યો છે પરંતુ ખરી વાત એમ નથી. સિંદના મુઠ્ઠી-ભર મૂખ અને અજ્ઞાન મુસલમાનો તરફથી હિરાનગતિ શોગવ્યાથી આપણે આજ તે મહાન ચક્રવર્તી અને તેમના આચાર્યને (પેગંબરને) તુરંચ નથી કહી શકતા. આજે આ ધર્મના અનુયાયીઓનો આ પૃથ્વી પર ચોથો ભાગ છે. ઇસ્લામ ધર્મની એ સંસ્કૃતિ અને તેના સ્થાપકની કેટલીક વિશેષતાઓ છે અને એજ દેખાડવાનો આ લેખનો હેતુ છે.

હજરત મુહમ્મદ (સલ)

ઇસ્લામના પ્રવર્તક મુહમ્મદ સાહેબનો જન્મ અરબી માહેના રબી-ઉલ-અવલની ૧૨મી તારીખે-ઈ. સ. ૫૭૧ ના ૨૨ એપ્રિલ સવારના ૬-૨૫ મિનિટે મક્કામાં અરબના સત્તાવાદી જાતિ કુરૈશમાં થયો હતો. તેમના પિતા અબ્દુલ્લા તેમના જન્મ અગાઉ કેટલાક વખતથી મરણ પામ્યા હતા. જ્યારે તે ભાગ્યેજ ૬ વરસના થયા હશે એવામાં તેમની માતાનો પણ દેહાન્ત થયો. બાળક મુહમ્મદ અનાથ

થઈ ગયા, સંસારના ભાવી શિક્ષકને સાક્ષર અને શિક્ષિત બનાવવાની ચિંતા કરવાવાળું કોઈ રહ્યું ન હતું એટલે મુહમ્મદ એમ ને એમજ રહી મોટા થયા. તે નાનપણથીજ ઘણા સરળ હતા. તેમનામાં કદી ચંચળતા, ચાલાકી અથવા ચારિત્રહીનતા આવીજ નહિ. તેમના સ્વભાવના સંબંધમાં તેમના કાકા અબૂ તાલિબનું કહેવું છે કે તેમણે મુહમ્મદને કદી જૂઠું બોલતાં, બીજાને દુઃખ આપતાં, ઉચ્છ્રંબલપણે વર્તતાં અને બીજા છોકરાઓ સાથે વ્યર્થ ભટકતાં જોયા નથી. તે અતિશય શરમાળ હતા. નાનપણથી તેઓ ઘણા કષ્ટસહિષ્ણુ અને પરિશ્રમી હતા. જ્યારે તેઓ કિશોર વયના હતા ત્યારે કાળાનો જીર્ણોદ્ધાર થઈ રહ્યો હતો, તેમાં તેમણે ઘણી સહાયતા કરી. તેમણે પોતાના ખલા ઉપર ઘણા પથ્થરો ઉપાડ્યા. એક દિવસે તેમના કાકા અબ્બાસે તેમને ઉઘાડા ખલા પર પથ્થર ઉપાડતા જોઈને તેમણે તેમને કપડું આપ્યું, જેથી તે ખલા પર રાખી પથ્થર ઉપાડે. તેમણે તે પ્રમાણે કયું અને પથ્થર ઉપાડવા લાગ્યા. પથ્થર ઉપાડતાં ઉપાડતાં મૂરછાં આવી ગઈ, થોડાક વખત પછીથી તેમને ભાન આવ્યું અને ફરીથી પથ્થર ઉપાડવા લાગ્યા.

સાંમાવિહ જીવન

રથ વરસની અવસ્થામાં તેમણે બીજી બીજી નામની
ચાળીસ વરસની એક વિધવા સાથે સગ્ન કર્યું. તે પછીથી
તેમણે એક પછી બીજું એમ કેમકા બીજી, બીજી મહિલા
એને બીજી અવસ્થા સાથે સગ્ન કર્યું, પરંતુ તેમણે બીજી
અવસ્થા મિલકેલી જગતે પ્રીત વિધવાએ જ કરી. મુલકને
મોકલે એક વિધવાને કેટલાક દાસ નોકરો તેમજ
જમીન પાસેના કાકુ અને અધિકારી હરે જઈને તેમણે
તેમણે પાસેના કાકુ અને અધિકારી હરે જઈને તેમણે
તેમણે પાસેના કાકુ અને અધિકારી હરે જઈને તેમણે

તેમને બાપીને વખત મમાજ્ઞેવામાં જતો. ધરનાં નાનામાં નાનાં કામ જેવાં કે—ઢાંચે ઘાસ નાખવું, બકરી-ઓને દોડવી, કપડાં ધોવાં અને તેમને સાંધવાં, જોડા સાંધવા, કચરો કાઢવો વગેરે પોતાના જ હાથે કરતા. જરૂર કરતાં તે ધાતુ જ ઓખું બોલતા, પરંતુ જે કંઈ બોલતા તે આરગર્જિન, સ્પષ્ટ, પરિમિત અને હૃદયગ્રાહી હતું. એક અક્ષર પણ તે મોંમાંથી ફેગટ કાઢતા નહિ. ધોતાઓનાં હૃદય ઉપર તેની ધણી અક્ષર યતી. પોતાના કેક નાના કામ માટે પણ બીજાને ધન્યવાદ આપ્યા વગર ફેતા નહિ. એક જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યું—“હજરત ! મનુષ્ય માટે સૌથી નુકસાનકારક વસ્તુ શું છે ?” તેમણે પોતાની જમ પકડીને કહ્યું—“સવારમાં જ્યારે મનુષ્ય ઉઠે છે ત્યારે તેના બધા અવયવો જીવને પ્રાર્થના કરે છે કે જીઓ, આખો દિવસ સંયમથી વર્તજો, નહિ તો અમને મુશ્કેલીમાં નાખજો.”

આમાજિક વ્યવહાર

મુદ્ગમ્હ સાહેબને ગરીબ ગુરખાં સાથે હળવા મળવામાં, તેમને પ્રસન્ન કરવામાં, બાળકોને ખવડાવવામાં અને તેમની સાથે રમવામાં ઘણો આનંદ આવતો હતો. તેમના બહે ભાણેજો—હસન અને હુસેન—જે ધાર્મિક શહીદ થવાને લીધે ઇસ્લામના ખાસ અંશ ગણવામાં આવે છે—તે હંમેશાં તેમની પાસે જ રહેતા—તેમના ખભા પરજ દેખાતા. તેઓ તેમના દાદાને ખીજવવા માટે કદી કદી તેમની દાદી પછુ ખેંચતા. મુદ્ગમ્હ સાહેબ બાળકોને રસુજી વાતો સંભળાવતા એટલે હજરત ઘણી વાર બાળકોથી વિંટળાએલા સાદહી પર સૂતેલા દેખાતા, તે પોતે તેમની રમતોમાં ભાગ લેતા, હજરત રસ્તે જતાં બાળકોને લાલા, લેયા વગેરે કહીને રોકતા અને તેમનામાં તેમની મારફક લળી જતા.

તેમણે હૃદય બાળકો તરફ કેટલું કોમળ હતું તે નીચેની વાત પરથી સમજાય છે. એક વખત એક લુહારનો

છોકરો માંદો પડ્યો. તે મરવાની આણી પર હતો તે વખતે હજરતને ખબર મળી. તે પોતે દોડતા તેની જુપ-ડીએ પહોંચ્યા અને કેટલાક કલાક સુધી તેમણે તે બાળકની આકરી કરી અને અંતે તે બાળક હજરતના બોળામાં જ મરણ પામ્યો. તેઓ હરકોઈના મુશ્કેલીના વખતે હાજર રહેતા. તેઓ એટલા નમ્ર હતા કે પાંચ દશ માણસો બેઠા હોય તે વખતે પગ પસારીને કદી બેસતા નહિ અને હંમેશા પલાંઠી વાળીનેજ બેસતા. ગમે તેટલી થોડી વસ્તુ હોય તોપણ બધાને વહેંચીને પોતે લેતા, ગમે તેટલી સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ હોય તોપણ તેનું આમંત્રણ સ્વીકારવામાં હજરત કદી વિરોધ કરતા નહિ અને પોતે પણ અતિથિઓનો સત્કાર કરનાર સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા. ચલ્લદીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ સાથે તેમને સારો મેળ હતો. નોકરોના કામમાં મદદ કરવાનો તેમને ઘણો શોખ હતો. ઘરની અને પાડોશીઓની જરૂરિયાતની વસ્તુઓ જાતે ખરીદી પોતે ઉપાડીને લઈ આવતા. એક દિવસ તેઓ એક માણસ સાથે જંગલમાં થઈને નીકળ્યા, ત્યાં તેમણે બે દાંતણની સોટીઓ કાપી. તેમણે પોતાના માટે વાંકી સોટી રાખી અને સીધી તે માણસને આપી. હજરતનું આ વિશાળ હૃદય જોઈને તે માણસને કંડોચ થયો. હજરતે કહ્યું— “મારા સાથી તરફ મારે માટે કતવ્ય બલતવું એ મારો ધર્મ છે; નહિ તો હું ક્યામતના દિવસે તેનો શું જવાબ આપું? તમે મારી સાથે આવવાની દૃષ્ટા કરી છે. મારો ધર્મ છે કે, હું તમને અસંતુષ્ટ કરું.” એક માણસ કે.જ મસ્જિદમાં કબરો કાઢતો હતો, તે બિમાર થયો. હજરત કે.જ તેની સંભાળ લેવાના એક કાગળે તે મરણ પામ્યો. અને મરણનાં તેની કાગળે દાંતણનાં આવી ત્યાં હજરતને આ દાંતણ મળ્યું. બીજી તરફ તે જ દાંતણ મળ્યું. તેમને જોઈએ ત્યારે કહ્યું— “તમે મારો ધર્મ કર્યો. હું તમને અસંતુષ્ટ કરું.” એક માણસ કે.જ મસ્જિદમાં કબરો કાઢતો હતો, તે બિમાર થયો. હજરત કે.જ તેની સંભાળ લેવાના એક કાગળે તે મરણ પામ્યો. અને મરણનાં તેની કાગળે દાંતણનાં આવી ત્યાં હજરતને આ દાંતણ મળ્યું. બીજી તરફ તે જ દાંતણ મળ્યું. તેમને જોઈએ ત્યારે કહ્યું— “તમે મારો ધર્મ કર્યો. હું તમને અસંતુષ્ટ કરું.”

તેમના એક નોકરનું કહેવું છે કે, તે દશ વરસ મુખી હજ-
રતની સેવામાં હતો, પરંતુ તેમણે તેને એક દુઠાદો પણ
કયો ન હતો.

મુદગ્ધવન

મુદગ્ધ આદેશ પર એક મુદગ્ધ તરીકેની ધણી
જેખમદારીઓ હતી. જે કે તેમનું જીવન ઘણું સાદું અને
મરીનાં ઘણું હતું તેપણ પોતાની ચારે પત્નીઓની
જરૂરી માગણીઓને તેઓ પૂરી કરતા હતા. તેમનો વ્યવ-
હાર ન્યાય અને સમભાવપૂર્વક ચાલતો હતો. તેઓ કહેતા
કે, જે પોતાના કુટુંબની તરફ ઉચ્ચભાવથી વર્તે છે તેજ
ઉચ્ચ વ્યક્તિ છે. એક દિવસ તેમની બીબી ઉમ્મીદબીબી
પોતાના નાના ભાઈ મુઆવીઆને ખવડાવી રહી હતી. હજ-
રતે પૂછ્યું: “તમને મુઆવીઆ જાતું વહાલો છે?” બીબી
આદેશના ‘હા’ કહેવા સાથેજ હજરતે પણ તેજ શબ્દોને
ફરીથી ઉચ્ચાર્યા:—“મને પણ તે જાતું પ્રિય છે.” સ્ત્રીજાતિ
તરફ હજરતને ઘણું માન હતું. તેમની બીબી સફિયાને
જાંટ પર બેસાડતી વખતે હજરત ઘુંટણ પર બેસતા અને
તેમના ઘુંટણો પર પગ મૂકી તે જાંટ પર બેસતા. એક
દિવસ જાંટ એકદમ ઉભું થઈ ગયું અને હજરત તથા
બીબી સફિયા બન્ને જમીન પર પડી ગયાં. અળૂ તલહા
આ જોઈ હજરતને ઉઠાડવાને ઠોડ્યો. તેમણે તરતજ કહ્યું—
“પહેલાં સફિયાને ઝાંભાળો. એક દિવસ બીબીઓમાં પર-
સ્પર તકરાર થઈ, હજરત તેજ વખતે ઘરમાં હાજલ થયા
અને કંઈ પણ બોલ્યા વગર એક ખૂણામાં શાંત બેસી ગયા.
તકરારમાં બીબી આયશા ન્યાયપક્ષ પર હતાં. તેઓ શાંત
હતાં, પરંતુ અન્ય બાતુઓએ જ્યારે તકરારને ખૂબ
વધારી મૂકી ત્યારે બીબી આયશાએ પણ ઉત્તર આપવા
માંડ્યા. જ્યારે તકરાર શાંત થઈ ગઈ ત્યારે હજરત
આયશાના મકાન પર ગયા અને કહ્યું—“આયશા! જ્યાં-
મુખી તમે શાંત બેસો છો હતાં ત્યાં મુખી તમારા તરફથી

ખુદાનો ફિરસ્તો જવાબ આપતો હતો; પરંતુ જાતે બોલવા લાગ્યાં ત્યારે તે તેમને છોડી આદરે તેમની ઉપદેશ કરવાની પ્રથા આવી હતી. ઘણા શબ્દોમાં તે પોતાનો ઉપદેશ આપતો

પેગમ્બર મુહમ્મદ (સલ)કમાનુસાર પોતાની પાસે જતા. તેમાં તેઓ ઘણી નિયમિતતાનું પાલન જ્યારે બહાર મુસાફરીએ જતા અથવા માંદા પડ્યાં ત્યારે પણ તેઓ આ કમને ચાલુ રાખતા. તેમના ના છેલ્લા દિવસોમાં જ્યારે તે બહુ બિમાર રહે અને જે વખતે તેમને એકજ જગ્યાએ રહેવાની પડી હતી ત્યારે તેમણે નહૂટકે પોતાનો આજીવન તોડ્યો હતો. ઇસ્લામમાં આ કારણથી આર સ્ત્રી સુધીની છૂટ છે, પરંતુ પતિએ હજરતની માફક અને સમાન વ્યવહારવાળા થવું જોઈએ. આ આપણને સમજાય છે કે, તેઓને સ્ત્રીઓ તરફ કેટલું હતું. બીબી ખદીજાની સાથે તેમણે પોતાના વૈવાહિક મોટો ભાગ-પચીસ વરસ-વીતાવ્યો હતો. તેમના પછીથી કદી કદી ખદીજાનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમનું ગર્વ આવતું અને આંખો આંસુથી ભરાઈ જતી. એક ખદીજાની બહેન તેમને મળવા આવી. તેમણે તેમને આદરસન્કાર કર્યો. ખદીજા મારે તેમના હૃદયમાં ઉચ્ચ સ્થાન હતું.

તેમને તેમની પુત્રી ફાતિમા પર ઘણો સ્નેહ તેમના પુત્રો તેમણે હર વખત મુહમ્મદ સાહેબના પસંદગીના એક વખત તેમની બાણેજ મરવાની તેમણે હજરતે તેને ખાણમાં લઈ લીધી અને આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. હજરતને આ પ્રસંગે વધુ કંઈક જોઈએ તેમના આથી સન્માદને કદાચ તેમણે તેમને તેમની પુત્રી સાથે જોડી દેવાની પ્રવૃત્તિ કરી હતી. હજરતે તેમને તેમની પુત્રી સાથે જોડી દેવાની પ્રવૃત્તિ કરી હતી.

કદી છે ને આ કોમળતા છે. જે દયાળુ છે તેના પર અદલા-
તઆલા પણ દયા દેખાડે છે."

મુહમ્મદ સાહેબની દલતા

હજરત મુહમ્મદ (સલ) બહુજ ગરબ હતા. આદાઈ
અને સ્વચ્છતાથી તેમણે પોતાની શારીરિક શક્તિને
આખર મુખી કાયમ રાખી રાખી હતી. અંતિમ વખત
મુખી તેમના શરીરની કાંતિ કાયમ રહી હતી. તેઓ ૬૩
વરના મુખી હતા, પરંતુ કાનની નજીકના વાળ છોડીને
તેમનો એક વાળ પણ સફેદ થયો ન હતો. તેઓ કદી પણ
વ્યર્થવાદની પાછળ પડતા ન હતા. તેમના શત્રુ તેમને
કવિ, ચમત્કારી પુરુષ, બહુગર અને પાગલ વગેરે કહ્યા
કરતા હતા; પરંતુ તેમના નૈતિક આચાર સંબંધી આજ
મુખી કોઈએ કંઈ પણ કહ્યું નથી. તેમના કાકા અબૂલ-
લિખ હજરતના નિર્મળ આચરણની સાક્ષી પૂરે છે. કુરૈશ
જાતિના સરદારોએ તેમને મૂર્તિપૂજનો વિરોધ ન કરવા
બદલ જર, જન, જમીન, કામિની અને કંચનનું પ્રલોભન
દેખાડ્યું; પરંતુ તે પોતાના શિદ્ધાંતથી તલબર પણ ન ડગ્યા.

હજરતની સાદાઈ

મુહમ્મદ સાહેબના આહારવિહાર તેમની સાધુવૃત્તિ-
ના સૂચક છે. તે જવની દોટી ખાતા. તેઓના ઘરમાં સૂપડું
સરખું પણ ન હતું. દાણા હાથથી મસળી ફૂંકથી સાફ
કરાવવામાં આવતા. કદી કદી તો કેટલાક દિવસ મુખી ચૂલો
પણ સળગાવવામાં આવતો ન હતો. આખું કુટુંબ ખજૂર
ખાઈને તથા પાણી પીનેજ રહેતું. બીજી આયશાએ કહ્યું
છે કે જ્યારે તેઓ મદીનામાં રહેતા હતા ત્યારે તેમના
ઘરમાં કોઈ કોઈ વખત ત્રણ દિવસ સુધીનો ખોરાક એકઠો
થતો નહિ. હજરતના સાથીઓ તેમને ઘણી વખત ભૂખ્યા-
જ જોતા. ભોજનમાં મુહમ્મદ સાહેબ કદી ભૂલ કાઢતા
ન હતા. જે કંઈ આવી મળતું તેને માથે ચઢાવી પ્રેમપૂર્વક
મદ્યુ કરતા. આવીજ રીતે તેમના પોશાકમાં પણ કંઈ

નવીન જેવું ન હતું અને તે પણ સીધો સાદો અને જરૂરીજ હતો. તેમણેજ કહ્યું છે કે, પવિત્રતાજ મનુષ્યનો સર્વોત્તમ પોશાક છે. વાળવાળી આમડાની નાની સરખી ચટાઈજ તેમની પથારી હતી. કોઈ કોઈ વખત કોથળાનેજ ખેવડો કરી પાથરતા. ઘરની સ્થિતિ આ પ્રમાણે હતી. માટીની દિવાલો પર ખજૂરીનાં પાંદડાંનું છાજ હતું. એક વખત તેઓ ઉમર હજરતને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. તેમણે જોયું તો મુહમ્મદ સાહેબ એક લાંગ્યા તૂટ્યા ખાટલા પર પડ્યા છે, ખાટલાની તૂટેલી દોરી તેમના શરીરને ચોંટી રહી છે, એક ખૂણામાં થોડાક જવ પડેલા છે અને એક ખીલા પર મશક લટકાવી છે. “રસૂલે-ખૂદા” ના ઘરનો આજ સરસામાન હતો. આવી ગરીબ સ્થિતિ જોઈ ઉમરની આંખોમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં. હજરતે જણાવ્યું: “ઉમર! શું તમને આ જીવનથી સંતોષ નથી? સાંસારિક જીવન તો ખુશરૂ અને કૈસરના માટે છે. આપણે તો આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવું જોઈએ.”

ઉદારતા

હજરતની સુપુત્રી ખીળી ક્રાંતમા ઘરમાં દગલતી અને કૂવેથી પાણી ભરી લાવતી. આથી એક દિવસ અકળાઈ તે પોતાના પિતાની પાસે મસ્જિદમાં ગઈ અને તેમને કહ્યું- “અબ્બાજાન! ઘરમાં એક ચાકરડી રાખવામાં આવે તો સારું.” અને રસુલિદલાઈે જવાબ આપ્યો- “ખયારી બેટી! બદનાં અનાથ બૂખ્યાં મરણ પામે છે, વળી મસ્જિદમાં મુકેલકાંક ઘરખાર વગરનાં કુટુંબ રહે છે. મને તે દાના જીવનનિવેદનાં સાધનો એકઠાં કરવાનો વખત આવ્યો. એક દિવસ એક બિખારી આવ્યો, તેમણે મને આજ્ઞા કરી. પરંતુ તેને આપવાને ઘરના કંઈ પણ કંઈક નહોતું. તમે એક મુસવ્વત મદદ કરો. ના હોય તો આજ્ઞા કરી દેવાય. બીજા અવગણ્ય એક દિવસ એક બિખારી આવ્યો. તેમણે મને આજ્ઞા કરી. પરંતુ તેને આપવાને ઘરના કંઈ પણ કંઈક નહોતું. તમે એક મુસવ્વત મદદ કરો. ના હોય તો આજ્ઞા કરી દેવાય. બીજા અવગણ્ય એક દિવસ એક બિખારી આવ્યો. તેમણે મને આજ્ઞા કરી. પરંતુ તેને આપવાને ઘરના કંઈ પણ કંઈક નહોતું. તમે એક મુસવ્વત મદદ કરો. ના હોય તો આજ્ઞા કરી દેવાય. બીજા અવગણ્ય

[illegible]

આદિત્યે કહીને તિજમન કરી ત્યાં પામે નવ વરસ
આદિત્યે કહીને કુટુંબને જમારે મરણસ પા કા' મેંને કા'ક
કુટુંબી કહેવા તાક્યા, પાનુ મુરુમદ આદિત્યને આ ન
મરણ મેંને ત્યાં મરણે અનલકારે કરી તલાર જવા રહ્યા.
તે વખતે મેંમની આમળ કુવાનનું આ વાક્ય ઉતરી આવ્યું—
“હિં મેંમનની નું તારી આને જણાય કે ‘તે તમે મંનારનાં
જીવન અને તેનાં પદોમાંમાંને આલવા રો તો હું તેનો
જીવનન કા—અથવા જે તમે અજ્ઞાત અને તેના રમૂલ
ત્યાં તેના ધરને આલવાં રો તો ૧૮ રહો. ખુદ તમને
પવિત્ર આત્માઓની મારફત બહુ કિંમતી બેટ આપશે.”
અથવા આ વાક્ય બીબીઓને સંજગાવવામાં આવ્યું ત્યારે
તેમણે પાછલી બાબત—ઈશ્વરીય જીવનને પનંદ કર્યું.

મુદ્ગમદ સાદેજ પાત્રા ઉદાર હતા. તેટલા માટેજ તેમણે મુદ્ગલમાનના દરેક મુદ્ગલમાનને પાતાની આવકનો ૪૦મા ભાગ દાનમુખ્ય-જગાનમાં આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે. તેમનું પાતાનું જમ્યાં તો પ્રજાને અર્પણજ હતું. તેમણે કોઈના સલાહને ઉધાર્યો નથી. તેમણે આ દરેક પીડા-વ્યો હતો કે, જે કોઈ મુદ્ગલમાન દેવાદાર મરી જાય તો તેનું દેવું મુદ્ગમદ સાદેજ ચૂકવશે. તેઓ જેટલા ઉદાર હતા તેટલાજ અંતોની પજી હતા. તેમની પાસે જે કંઈ આવતું તેને તેઓ મસ્જિદમાં જમા કરાવી દેતા અને જોબેજોબા બરીને

વહેંચી નાખતા. તેને વધુ વખત સુધી જમા પણ રાખતા ન હતા. આ તેમને એક બોલરૂપજ જણાતું. એક વખત ફિદકથી ચાર ઉંટ ભરી અનાજ આવ્યું. તે કોઈ કારણથી સાંજ સુધી પડી રહ્યું. હજરતે કહ્યું—“જ્યાં સુધી આને વહેંચી નાખવામાં ન આવે ત્યાંસુધી હું ઘેર નહિ જાઉં.” આખી રાત મસ્જિદમાં ગાળી અને એકે-એક દાણો ઠેકાણે પાડ્યા પછીથીજ તે જગ્યાએથી તેઓ ખસ્યા. એક રોજ અસ્ત્ર (સાંજના ચાર)ની નમાજ પછીથી હજરત પોતાના મકાને આવ્યા ગયા. લોકોને આ અસાધારણ વાત પર આશ્ચર્ય થયું, પરંતુ તેઓ જલદી ઘરથી પાછા ફર્યા અને કહ્યું—“આ લ્યો, થોડાક રૂપિયા પૈસા ઘરમાં પડ્યા હતા. આને લોકોમાં વહેંચી દો. સાંજ પહેલાં આ કામ થઈ જવું જોઈએ. તેમના અંતિમ સમયની એક એવી ઘટના વિશેષ મહત્ત્વવાળી છે. મૃત્યુશય્યા પર તેઓ પડ્યા હતા તે વખતે એવિંતુ તેમને યાદ આવ્યું કે, સોનાની કેટલીક લગડીઓ પડી છે? તેમણે કહ્યું—“એને દાન-પુણ્યમાં આપી દેજો કેમકે મુહમ્મદ માટે એ ઉચિત નથી કે તે ઘરમાં સોનું રાખી પોતે ખુદા પાસે જાય.” એક વખત એક ભિખારી કંઈક માગવા આવ્યો. મુહમ્મદ સાહેબે કહ્યું—“ભાઈ! મારી પાસે તો કંઈ નથી; પણ તું મારા નામથી કોઈની પાસેથી પૈસા લઈ શકે છે.”

વ્યવહારકુશળતા

મુહમ્મદ સાહેબ સાધારણ વ્યવહારમાં પણ શ્રદ્ધા સાચા હતા. ઉમર એક ચઢદી મહાજનનો કરજદાર હતો. ચઢદી આતાની મુદત પુરી થતાં ત્રણ દિવસ અગાઉ પૈસા માગવા આવ્યો. તે વાતમાં ને વાતમાં આતાને મુદત પૂરી થઈ ગઈ હતી. આ અસહ્યતા માટે ઉમરને દર્દી થયો. આ વર્તી ૧ હજરતે ઉમરને દર કરી કહ્યું—“તેને પૈસા આપી દે. મરતો ન કહ્યું? હું તારા પૈસા આપી દેશું.”

સહ્યતાથી વાત કરો.” તેમણે

દેવું પગની રીપું; નેટલુંજ નહિ પણ ઉમરે કોપ કળો તે
જલ દાંડુપ ચઢીને દોઢ મળુ અનાજ વધારે અપાવ્યું.
એક બીલે દાખલો પણ ચાના કરનાં વધારે મહત્ત્વવાળો
છે. દુરેશના સરદારો જ્યારે દજરતના પ્રાણ લેવા ઇચ્છતા
હતા, અને જ્યારે તેમના કાવતરાનો કંઈ પણ પત્તો લાગતો
ન હતો—તે એટલું સુખી કે તે લોકોએ આગિતો તેમના
પરને ધેરા પાડ્યો ત્યારે મુદ્ગમદ સાહેબ અબૂળક સિદ્ધિ-
કને ધેર ગયા. તેમનો દેવું કોઈ નારી છૂટવાની વ્યવસ્થા
કરવાનો હતો. અબૂ બકે બે સાંઢળીઓ લાજર કરી અને
દજરતને સ્વાર થવા કાંડું. આ પ્રસંગ થયો કટોકટીનો
હતો, છતાં પણ મુદ્ગમદ સાહેબે જ્યાં સુધી ઉંટની
કિંમત નક્કી કરવામાં ન આવી ત્યાં સુધી રકાબમાં પગ
પણ મૂક્યો નહિ.

તેમની સરજતાની પણ પુષ્કળ વાતો છે. હજરત
એક વખતે કાંઈના લક્ષમાં ગયા હતા. એક જગ્યાએ નાની
નાની છોકરીઓ ગીતો ગાતી હતી. હજરતને જોઈ તે ઐ-
તિહાસિક અને ધાર્મિક ગીતોને છોડી તેમની પ્રશંસાનાં
ગીતો ગાવા લાગી. મુદ્ગમદ સાહેબે તરતજ કહ્યું—“નહિ,
નહિ. તેજ ગીતો ગાઓ.” આ મુજબની ણીજ પણ એક
દંતકથા છે. એક દિવસ એક માણસ તેમના દેખતાં પડી
ગયો અને ગભરાવા લાગ્યો. હજરતે કહ્યું—“ભાઈ ! મારાથી
કેમ આટલો ડર છે ? હું તો એક ગરીબ બાઈનોજ છોકરો
હું, જેને ખાવાને કેવળ સૂકું માંસજ મળતું હતું.”

સામ્યવાદી મુદ્ગમદ

હજરત મુદ્ગમદ સામ્યવાદના પ્રચારક હતા. ખરેખર
તેમની આકરણી હતી. તેને અને તેના ધણી વચ્ચે ખટપટ
ચાલતી હતી. હજરતે તેને સમજાવી કે, હું તારા ધણી
સાથે યોગ્ય રીતે વ્યવહાર કર. આ ઉપરથી ખરેખરે કહ્યું—
“શું હજરત મને એવો હુકમ કરે છે ?” તેમણે તરતજ
કહ્યું—“નહિ, હું તો ફક્ત તને સલાહ (સૂચના) આપું
છું.” ખરેખર બોલી—“હું તેને આહતી નથી.” તેમણે શાંતિ

પકડી. ક્ષતિમા નામની એક ખીજ સ્ત્રીએ ચોરી કરી હતી. હજરતનો એક મિત્ર ઉસામા તેમની લલામણુ લઈ આવ્યો. મુહમ્મદ સાહેબે કહ્યું:—“ઉસામા! તું શું કહે છે? પરંતુ જો, મુહમ્મદની પુત્રી ક્ષતિમા પણ ચોરી કરે તો પણ સબતથી ન બચી શકે.”

મુહમ્મદ સાહેબ અંધશ્રદ્ધાના વિરોધી હતા. તેમની પુત્ર ઇબ્રાહીમ મરણ પામ્યો ત્યારે સૂર્યગ્રહણ હતું. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, હજરતના હુઃખમાં સૂર્ય પણ શોકાવ્યો અને ગયો છે. જ્યારે હજરતે આ જાણ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું:—“કોઈ જીવે અગર મરણ પામે તેમાં સૂર્ય અથવા ચંદ્રને શું?” તે ઘણા જીવદયાવાળા હતા. આંધળા હોવા છતાં દયા રાખતા. કોઈના મુકદ્દાને જતું નેતા તરતજ તેની સાથે જતા. તેમણે કદી એકલા ખાણું લીધું નથી. વારંવાર જન્મતી વખતે કોઈ ને કોઈને ખોલાવે લેતા. સ્વપ્તવક્તાનો શુણ તેમનામાં વિશેષ હતો. તેમણે સ્વપ્ત ખોલતા અને સ્વપ્ત સાંભળતા. તેમણે તેમની પત્ની આને પણ કહી દીધું હતું કે, જો તેઓ તેમનામાં કંઈ પણ દોષ જુએ તો તેજ વખતે તે જણાવી દેવો. ઉમરો દીકરો અબ્દુલ્લા મુહમ્મદ સાહેબના મુખમાંથી જે કંઈ ઉચ્ચારાતું તે લખી લેતો. “હદીસ” આ પ્રમાણે તૈયાર થઈ પડતી. કોઈએ આ ઉપરથી ટીકા કરી કે “ખુદાના રસૂલ છે તો આદર્શજ; તે વખતે વખતે જુદી જુદી વાણી બોલે છે.” પરંતુ હજરતે કહ્યું:—“અબ્દુલ્લા! તમે લખાવો છો; કેમકે મારી વાણી હંમેશાં સત્ય છે.” અહીં આ તેમને કંઈક અજાણ્ય જણાય છે, પરંતુ આ રીત સત્ય અને અન્ય મતપ્રવર્તકોમાં પણ જણાય છે. “હદીસ” આ તેમના અંધશ્રદ્ધાના તેમના બહુત સમજદારીઓની અને સત્યતા અને સુચિત્તાઓની સંકેત છે. આજે તરીકે આજેના કોઈકે કહે છે, મુહમ્મદ સાહેબની પાસે હદીસો અને કોઈકે કહે છે, જે ખરીબના નવ વર્ષ પહેલાં કહેવામાં આવે છે કે તેમના કહેવાનાં બે પદો હતા.

ત્રીભુવં કહેવું છે કે, દુર્લભ નામ વાળીને સૂતા. 'હરીઝ'માં કેટલીક વાતો તદન નકારી લખવામાં આવી છે એ ખરું છે, પરંતુ તે છતાં તેનાથી મુદ્રામદ સાહેબના જીવનનું મૂલ્યમંત્ર ત્રિવ આપણી સામે ખરું સાચ છે, એ નિઃશંક છે.

ઈસ્લામનું મહત્ત્વ

આ તો મુસ્લીમ મતના પ્રવર્તક મુદ્રામદ સાહેબનું વ્યક્તિગત જીવન છે, પરંતુ જેમ "મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ"—તેમ ઈસ્લામ પર તેમના ઉપદેશોની ઉંડી છાપ તો પડી છે અને તેમના જીવનનો પણ ભારે પ્રભાવ પડ્યો છે. ઈસ્લામ ધર્મના વિચારકોનો ગત છે કે, એક પંથપ્રવર્તક તરીકે મુદ્રામદ સાહેબની જીવનઘટનાઓ અને તેમના ચરિત્રનો જેવો સ્પષ્ટ અને વિસ્તૃત ઇતિહાસ મળે છે તેવો કોઈ બીજા મતપ્રવર્તકનો મળતો નથી. આજ કારણથી ઈસ્લામને ફક્ત ૧૩૦૦ વરસના અલ્પ સમયમાંજ આવી વ્યાપક સફળતા મળી. તેમના જીવનની એકેએક ઘટનાએ લોકોને ઉત્તત બનાવ્યા. મુસલમાન વિચારકોનું કહેવું છે કે, હિંદુઓના ઋષિગણ, યજ્ઞદીમતના સંસ્થાપક હજરત મુસા, પારસી પંથના પ્રવર્તક જરથોસ્ત અને ખ્રિસ્તી મતના પ્રચારક ઇસુ ખ્રિસ્ત—એમના કોઈના સંબંધમાં પણ આટલી માહિતી મળતી નથી. કેટલાએ યુરોપિયનોએ ઇસુ ખ્રિસ્તનું જીવનચરિત્ર લખવાને ધાધુ, પરંતુ અંતમાં તે આટલુંજ કહીને રહી ગયા કે, પ્રભુ ઇસુ ખ્રિસ્ત તો જાતે એક કોયટો છે, તેમનું જીવનચરિત્ર લખવું એ સંભવિત અને સહેજ કામ નથી.

ઈસ્લામમાં કેટલીક ઘણીજ હૃદયગ્રાહી અને આકર્ષક ખાસિયતો છે. ઈસ્લામી બ્રાતૃભાવ, વ્યક્તિના અધિકારની માન્યતા અને રાજનીતિમાં ધર્મનીતિની અનુકૂળતા—આ સૌથી મહત્ત્વની વિશેષતાઓ છે. ઈસ્લામના ભાઈ-સાસની પરિભાષા ઘણી સુંદર છે. કોઈ ગમે તે ફિરકોનો,

રંગનો અથવા દેશનો લલેને હોય, તો પણ ઇસ્લામ ઝંડાનીચે આવતાંજ તેમની સંજ્ઞા બદલાઈ જાય છે. યુરોપના ચાર જુદા જુદા દેશના વતનીઓને પૂછે “આપ કોણ છો?” કોઈ કહેશે અંગ્રેજ, કોઈ જર્મન, કોઈ ફ્રેન્ચ અને કોઈ બેલજિયન; પરંતુ રૂમ, ઇરાન, હિંદ, આફ્રિકા, મિસર, ચીન વગેરેના કોઈ પણ મુસલમાનને આજ સવાલ પૂછો તો તમને એકજ જવાબ મળશે: “મુસલમાન.” આનો અર્થ એ થતો નથી કે આ બધા ‘દીન’ના નામ પર જે પ્રમાણે એકઠા થઈ શકે છે તેટલા દેશના નામથી થઈ શકતા નથી.

અને આ ‘દીની’ જુસ્સામાં દેશલક્ષિતનો રંગ પણ એટલોજ ગહન હોય તો પછી ઇસ્લામનું તો કહેવું શું? પાછલા ઇતિહાસમાં ઇસ્લામે જે વિજય મેળવ્યો છે તે ફક્ત ઇસ્લામી જુસ્સાને લીધેજ. અલખત્ત, ઇસ્લામમાં રંગભેદ વગેરેને લઈને ઘરમાં ઘણાજ ઓછા ઝગડા થયા છે. યુરોપ હંમેશાં આ આપત્તિઓનો આખાડોજ બની રહ્યા હોતો, અને આજ તો યુરોપિયનોનો રંગભેદ માનવતાની સીમાથી ઘણેજ દૂર જતો રહ્યો છે; પરંતુ ઇસ્લામ ધર્મના સમૂહમાં રંગભેદનું નામનિશાન પણ નથી. યુરોપમાં તેનું વર્તમાન કાળના જેવું ખરાબ રૂપ કદી જોવામાં આવ્યું નથી. તેને યુરોપના વર્તમાન મહાન વિચારક અને સમાજવાદી જ્યોર્જ ગર્બી શબ્દોમાંજ સાંબળા—“જે દેશમાં ગોરા લોકો કાળી ભૂડી અને પીળી વંતિઓના સંસર્ગમાં આવ્યા છે ત્યાં તેમને તે વંતિઓ પર પ્રાધાન્ય મેળવ્યું છે, અને તેમની પ્રતિ કમવંતે કાળે કદી લીધી છે. રંગની વિશેષતા આમાં જનને જાણતું નથી. દેશમાં આવે છે, પરંતુ ઇસ્લામના આ અને વંતિને કોઈ ભેદભાવ નથી; અથા દીન. આ

મુકવામાં આવ્યો છે. ધર્મ માનવીનિધી જુદો ન
 દેવાને લીધે ઇચ્છામના પ્રવર્તકનો આ વિચાર ઘણાજ
 મદદરનો છે કે, બ્યક્તિનો અનેક આ સમાજ અને સ-
 માજની સમસિધી અનેલો આ દેશનો પાયો છે. પાર્થિવ-
 તાના ઝીંમેન્ટ વડે મુદ્દ જનાવવામાં આવે તો વિચાજ
 લનિદ્ધી મદાનને નુકસાન પડેમવાની બીક રહેતી નથી.
 આ જાવનાને એમ. ઈ.મ. લીડર નામનો એક લેખક આ
 પ્રમાણે બ્યક્ત કરે છે—“બ્યક્તિજ્ઞાના સમુદાયના નામજ સમુદ
 છે. જ્યારે દેશના પ્રત્યેક મનુષ્યની ઉત્તતિ થાય છે
 ત્યારેજ આખા દેશની સર્વોચ્ચ ઉત્તતિ સંભવી શકે છે.
 આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ વગર આપણે કોઈ પણ પ્રકારની
 પાર્થિવ ઉત્તતિ કરી શકતા નથી. પ્રતિક્રિયા તો જાણેમાં
 મળે છે. જાણેમાં ચલનીપદતી ચાલતી રહે છે. કદી એક-
 ની ચલની જણાય છે તો બીજી વખત બીજીનીજ; પરંતુ
 દેશની પ્રપૂર્ણ ઉત્તતિનું આદિમૂળ તો આધ્યાત્મિક ઉત્તતિજ
 છે—તે તેનો મેરુદંડ છે, જે પ્રમાણે આપણે કોઈ પણ
 દેશના વિકાસ અને તેની સફલતાને જાણી શકીએ છીએ.”
 આપણા દેશની રાજનીતિમાં આજકાલ એવા નેતાઓને
 પ્રાધાન્ય મળ્યું છે કે જે ભારતનો એકદમજ ઉદ્ધાર
 કરવાની મૂનમાં આડીની રાજનીતિમાંથી ધર્મને દૂધમાં
 પડેલ માખીની માફક જહાર કાઢી દૂધ ફેંકી દેવા છાછે
 છે. તેઓ પાશ્ચાત્ય આગ્રાજ્યવાદના યોર શત્રુ છે, છતાં
 પણ તે આદર્શોને તેઓ અપનાવતા જાય છે. આવું
 વિકાસ પામેલ રૂપ આજના માનવસમાજ માટે એક
 પાપરૂપજ છે. પૂર્વના દેશોની આ એક વિશેષતા છે કે,
 તેઓ ધર્મ અને રાજનીતિ જાણેને જુદી જુદી વસ્તુઓ
 માનતા નથી. એકે ભૌતિક નહિ તોપણ તેમની આધ્યા-
 ત્મિક મહત્તાનું સૌથી જળરજસ્ત કારણ આજ વિશેષતા
 છે. જે લિંદ પોતાની આ યુગ યુગાન્તરની પ્રાચીનતાને
 છાડી પાર્થિવ ઉત્તતિ મેળવે અને આ પ્રમાણે જાણે તે
 અમુક સમય સુધી લાભ મેળવી લે, તોપણ વિશ્વપ્રેમ

અને મનુષ્ય મનુષ્યના ભાઈચારાના પૂર્વીય સિદ્ધાંતથી તો દૂરજ રહેશે. ”

ઇસ્લામના ઉપદેશો

ઇસ્લામના ઉપદેશોના સંબંધમાં વર્તમાન કાળમાં આપણા દેશમાં ઘણો ભ્રમ ફેલાઈ રહ્યો છે, અને તે સ્કારણ છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં ભારતવાસી (ખાસ કરી હિંદુ)ઓને આ પ્રમાણે વિચારવાનું અને તે પ્રમાણે પોતાનો વિશ્વાસ બતાવવાનું આ દઢ સાધન છે, પરંતુ ઇસ્લામ એક પંથ તરીકે બીજા કોઈ પણ પંથ જેટલોજ સાચો, તેટલોજ પવિત્ર અને મહાન આદર્શવાળો છે. મુહમ્મદ સાહેબ એક જગ્યાએ ફરમાવે છે કે “ મોમિન હો, યહૂદી હો, ખ્રિસ્તી હો અથવા અરબી હો-જે ઈશ્વર અને ક્યામતમાં વિશ્વાસ રાખે છે અને જે સત્કર્મપૂર્વક જીવન ગુજારે છે તેમને તેમના કર્મોનુસાર ફળ મળશે. તેઓ ભય અને શોકથી પર છે. ” ઇસ્લામ ધર્મ કર્મ પ્રધાન પંથ છે, એમ પણ નથી. “ વિશ્વાસ રાખનારાને ને માફી આપવામાં આવશે ” પરંતુ “ જે જેવું કરશે તેવું ફળ ભોગવશે. ” મનસા, વાચા, કર્મણા-અર્થાત્ત્રણ પ્રકારની કર્મગતિ તેમની પાછળ લાગેલી છે.

ઇસ્લામનો આ ભાઈચારો ફક્ત સાથે ખાણું લેવામાં અથવા સહવિવાહ સુધીજ પરિમિત થતો નથી. વ્યક્તિને સમાજમાં પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા છે અને દરેકના સ્વ શાસનમાં પણ તેની સલાહ લેવાય છે. ઇસ્લામમાં એ વ્યક્તિ અને સત્તત્ર માટે બે મુદ્દા મુદ્દા માર્ગ નથી મુહમ્મદને તેમના સમાજમાં વ્યક્તિ માટે એક પ્રકારે આદર્શ અને સત્તત્રવાદીઓ માટે બીજું આદર્શ આપીને તેની પાછળ વિરોધજનક રહ્યા છે. કેટલાક મુસલમાન આદર્શ અથવા અમીર વ્યક્તિ તરીકે જાણીતા નથી. મુહમ્મદ અને કહીર એક જ નામ છે. મુહમ્મદ એક સત્તત્રવાદી અને કહીર એક અસત્તત્રવાદી હોવાને કારણે જ એકબીજાના વિરોધી છે, અને તે

ધીરાની સમક્ષ પણ આ જત્રેને સરખા ગણવામાં આવે છે. એક રસ્તે જનાર મુસલમાન પણ એક મુલતાનની વ્યક્તિગત અનીતિ માટે તેને આયાલયમાં ખટો કરી શકે છે. આજ ઇસ્લામની રાજનીતિનું સ્વરૂપ છે—આજ તેની પ્રભસત્તાક વિશેષતા છે. ધાર્મિક ભાઈચારાનું આ રૂપ વધારે આગળ જાય છે. ઇસ્લામના ઇતિહાસમાં કેટલાક સમતાસંપન્ન ગુલામો ણાદશાહપદને પણ મેળવી ચૂક્યા છે. ખચ્ચા સહકારું ઉઠાહરણ આજે તદ્દન તાજું છે.

રાજનીતિમાં ધર્મનો અંશ હોવાને લીધે તેનો ધણું મુંઢર પ્રભાવ ઇસ્લામની શાસનનીતિ પર પડ્યો હતો. રાજ્યતંત્રમાં તદ્દન સામ્યવાદ હતો. જ્યોર્જ ઝનોર્ડે શોનું કથન છે કે “સામ્યવાદના જે સિદ્ધાંતો છે તે પાશ્ચાત્ય લોકો હજુ સુધી સમજી પણ શક્યા નથી. તે સિદ્ધાંતોનો આજથી તેરમો વરસ પહેલાં ઇસ્લામ ધર્મમાં વ્યવહાર થતો હતો. જમીન રાજસંપત્તિ જ ગણાતી હતી, અને તે લોકોને થોડો વેરા (કર) ભરવાથી મળતી હતી. ઇસ્લામે વાસ્તવમાં ફક્ત ગોટે ભાગે મનુષ્યોની સુખસમૃદ્ધિ પરજ નહિ, બલકે સાર્વજનિક સુખશાન્તિના સિદ્ધાંતો પર અમલ ચલાવ્યો હતો.”

મિ. શો મહાશય ધર્મનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે કરે છે:— “કોઈ પણ મત અથવા પંથનો સૌથી આવશ્યક વ્યવહાર એ છે કે, તે માનવજાતિને ઉત્તમ અને પરિપૂર્ણ જીવન વહેન કરવામાં સહાયક સિદ્ધ થાય.”

જ્યાં સુધી તેનો પોતાના મંડળની સાથે સંબંધ છે તેટલે સુધી ઇસ્લામે અનુકરણીય ઉદારતા દેખાડી છે. ખૂબત માનવજાતિનો નહિ તોપણ મુસ્લિમ સંસારનો આ અવશ્ય હેતુ રહ્યો છે. મુસલમાને મુસલમાનને કદી કચડી નાખવાની અગર ચૂસી લેવાની કોશીશ કરી નથી. ઇસ્લામની એક મોટી વિશેષતા આ પણ છે કે, તે અન્ય પંથોના ગુણોને પોતાના કરી લે છે. આ જાખતમાં તેની

પાચનશક્તિ (અહણશક્તિ) ઘણી તીવ્ર છે. એક લેખક કહે છે કે “ઈસ્લામમાં કોઈ પણ ફિલસૂફી અથવા વિજ્ઞાનના ગુણોને આત્મભૂત કરી લેવાનો મહાન ઉદ્દેશ છે. x x x” તેણે બીજાના ધર્મો અને નીતિશાસ્ત્રનાં તત્ત્વને પોતાનામ બેળવી લઈ પોતાનાં બનાવી લીધાં છે. શરૂઆતમાં ઈસ્લામને યૂનાનના તાળામાં રહેવું પડ્યું, પરંતુ તેમણે યૂનાની સભ્યતાને પોતાનું અંગ બનાવી લીધું. આ પ્રમાણે જ્યારે ઈસ્લામને હિંદુધર્મ સાથે મુકાબલો કરવો પડ્યો ત્યારે તેણે હિંદુ ધર્મમાંથી વેદાંતને અહણ કરી લીધું. સાચું તો એ છે કે, સંસારમાં કોઈ પણ મુખ્ય વિચાર પ્રણાલિકા—“ધાર્મિક અથવા બીજી કોઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી ઈસ્લામે કંઈ ને કંઈ લીધું ન હોય.” છતાં પણ તેણે પોતાની મૌલિક પવિત્રતાને કાયમ રાખી છે. ઈસ્લામની આ એવી વિશેષતા છે, કે જે બીજા ધર્મોમાં જણાતી નથી. ભગવાન બુદ્ધના પછી હજરત મુહમ્મદના પંથને આટલી સફળતા મળી તેનું આજ કારણ જણાય છે. જે. પારકિન્સન નામના એક લેખકનું કહેવું છે કે— “ભગવાન બુદ્ધને છોડીને જેમણે ધાર્મિક લક્ષ્યથી પણ બહુજ ઉંચા સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કર્યો, જેમના સિદ્ધાંતો એ સાર્વજનિક આત્મશાન્તિની ધનને ફરકાવી, તેમનું આ આદર્શ વાક્ય હતું કે “ધર્મમાં હિંસાનું કોઈ પણ સ્થાન ન હોય” જેઝે.” “બાકી બધા મતપંથોનાં ઇતિહાસમાં ઈસ્લામના આવરણ અને વિસ્તારે એક નવું પાનું જોડ્યું છે.”

આ મોટી વિશેષતાઓ ઉપરાંત નાની મોટી પદ
કાળી કિલ્લા વિશેષતાઓ ઈસ્લામમાં છે. વ્યાજ-વસૂલી
ઈસ્લામમાં હરમ છે. આથી 'હાલ' વસ્તુને. વ્યાજ
નો વસ્તુને પેશની બાબતોમાંની બનાવી શકે તે સર્વ
માન્ય કરે. પણ પદાર્થોના અંગ્રચના આ નિયમ પર
અધારે છે. આ બનાવે નામના માણસના આ
પરવાહ-ભાવના અન્નરહિત છે. તરિકા માણસને

નાગા બૂખ્યા રાખી મુઠ્ઠીબર પૂજાપતિઓને મોજશોખ લોગવવાને ધાર્મિક કાનૂન દ્વારા અટકાયત કરવામાં આવી હતી. આજનો સંસાર જે પાપથી ળળી જળી રહ્યો છે તેની અસર મુસલમાની રાજ્યોમાં સહેજ પણ જણાતી ન હતી—પૂજાવાદનો ક્યાંય પત્તો લાગતો ન હતો. રાજ્યકોષમાં મહોરો અને અશરફીઓને ઢગલાળધ જમા કરવામાં આવતી ન હતી. મહાગના જી. ણી. ચોના શબ્દોમાં—“વર્તમાન યુગના શાપરૂપ પૂજાવાદને ઇસ્લામમાં અસંભવિત ધનાવવામાં આવ્યો હતો.”—આ સામ્યવાદની ગર્જના ઝુપડીઓથી માંડી રાજમહેલો સુધી ગાજી રહી હતી. ખલીફા ઉમર પોતાના રાજ્યના ખજાનામાં જરૂર કરતાં વધારે એક પાઇ પણ રાખતા ન હતા. વધારાની રકમ દર શુક્રવારના રોજ સામાન્ય માણસોમાં તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે વહેંચી આપવામાં આવતી હતી.

મુસલમાનોમાં બેકારી ન ફેલાય એટલા માટે શ્રમ-જીવનને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હતું. મુહુર્તમદ સાહેબ પોતે ઘણા પરિશ્રમી હતા. તેમના આ ઉપદેશની અસર એ થઇ કે, મધ્ય એશિયાનાં રાજ્યોના કેટલાક ખલીફા એવા થયા, કે જેઓ પોતાનું શુજરાન પોતાના હાથથી કમાતા અને શાહી ખજાનામાંથી એક ઠેાડી પણ તેમને માટે હરામ હતી. હિંદમાં પણ નાસિરુદ્દીન પુસ્તકો લખીને પોતાનું શુજરાન ચલાવતો હતો. તેમના સંબંધમાં એક દંતકથા છે. તેમની બેગમ બંતે રસોઈ કરતી. તેમના પતિની એટલી આવક ન હતી કે એક ચાકર પણ રાખી શકે. એક દિવસ બેગમનો હાથ રસોઈ કરતાં દાઝી ગયો. નાસિરુદ્દીન જ્યારે જમવા આવ્યા, ત્યારે બેગમને હાથ પર પાટો બાંધવાનું કારણ પૂછ્યું. બેગમે પોતાના હૃદયનું વર્ણન કરતાં એ પણ કહી દીધું કે “જહાંપનાહ ! બજારી ખાતામાં એક નોકર રાખવામાં આવે તો સારું.” આટલું કહેતાની સાથે બાદશાહે કહ્યું—“રાજ્યની આવક આપણા રસોડા માટે નથી. તે અદલાહની અનામત રકમ

છે. મારા પોતાના માટે તેને ખર્ચવાનો મને શો હક છે? ઔરંગઝેબ જેવો દ્વેષી સમ્રાટ પણ ઇસ્લામનો એવો પાકો અનુયાયી હતો કે પોતાના ખજાનામાંથી પોતાના ગુજરાન માટે કંઈ પણ ન લેતાં ટોપીઓ ખનાવી પોતાની રોજી મેળવતો હતો.

હજરત મુહમ્મદે જુગાર અને શરાબની ખડું નિંદા કરી છે. આના મુકાબલામાં પાશ્ચાત્ય સમાજમાં ફેલાએલા અનેક પ્રકારના જુગારને પારકિન્સન “વર્તમાન કાળના ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યનો એક અભિશાપ” કહે છે. આમાં સંદેહજ શું છે? હિંદનાં ઘણાં મોટાં મોટાં શહેરોનાં હોટલો, પીઠાંઓ, નૃત્યશાળાઓ, ક્લબ, થિયેટર, કાફે રેસ્ટોરાં અને કાર્નિવલ વગેરે પશ્ચિમના આ “પુરસ્કાર”ના મુખ્ય અડ્ડાઓ (સ્થાનો) છે; પરંતુ કાર્નિવલો અને ફેન્સી ફેરો તો જુગારખાનાંજ હોય છે.

યુરોપિયન, એંગ્લો ઈંડિયન, સ્વચ્છંદી હિંદીઓ-આ સભ્ય જુગારમાં પાણીની માફક પૈસા ખર્ચે છે. આ સભ્ય જુગારીઓને પોલીસ શામાટે પકડતી નથી? શું સરકાર પણ જુગારનાં આવાં ખુલ્લાં સ્થળો ઉઘાડવાને રજા આપે છે!

ઇસ્લામમાં દારૂ હરામ છે. સંસારના સઘળાં ધર્મો-એ આ પાપની નિંદા કરી છે. ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યે પણ એને નિંદાપાત્ર ગણ્યું છે, પરંતુ આજકાલ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં દારૂનો ઉપયોગ પાણીની માફક થઈ રહ્યો છે. અમેરિકા પણ હવે તો તોળા તોળા પાકારી ગયું છે. દારૂની દેવી વિનાશકારી અસર યુરોપના સમાજ પર થઈ છે તેનું પારકિન્સન ઘણાં દુઃખની સાથે વ્યાન કરે છે: “પશ્ચિમનાં આ અભિશાપ નુકસાનકારક અને નાશ કરનારી દેવે મ માનવમાં એવાં કષ્ટો ઉત્પન્ન કર્યાં છે કે જે આજે પહેલાં કદી નહોત્યાં. જો કુદરતે પશ્ચિમ અને અમેરિકાને પાપીનું દેશ ન બનાવે તો...”

જો આજે પશ્ચિમનાં દેશો પાપીનું દેશ ન બનાવે તો...
જો આજે પશ્ચિમનાં દેશો પાપીનું દેશ ન બનાવે તો...

૪૦ વર્ષની મહેનતનું પરિણામ. મુદ્રમ્દ મારેન આ મંદારમાં ૬૩ વર્ષ-એટલે ૨૨૩૩૦ દિવસ અને ૮ કલાક સુવા મરી છે. સ. ૧૩૨ ના વ્દનની ૮ મી તારીખ મરીનામાં રજાવામી થયા. તેજો મુદ્રમ્દાવમીજ પેગમ્દ ન દતા. કહેવાય છે કે અને ૧૧૦ ની ૧૨ મી ફેબ્રુઆરીના દિવસે તેમને આ મદાન પદ મળ્યું. "દરીમ" તેમના સુવનની ફેટલીએ મદનામ્દાવી બરપૂર છે.

મુમારના ઇતિહાસનું નિમોળ અને વિનાશ, કલમ અને તલવાર-આ એ માખનો વટેજ મન આમ્મુ છે; પરંતુ અને નિરક્ષર દોષા છતાં પણ રજ્જવ મુદ્રમ્દ સાહેબે કલમની બાજનમાં પણ અદિતીય સફળતા મેળવી છે. ઇસ્લામ પાતાના મધ્યકાળમાં સંપૂર્ણ અને વર્તમાન યુગમાં જમનનો મુખ્ય ધર્મ રહ્યો છે, એ એમના ઉપ-દેશોનોજ પ્રભાવ હતો.

ઇસ્લામની તલવાર

ધિરની ઇતિહાસકારોએ પાતાના દુષિત દિષિનિંદુ-ના લીધે ઇસ્લામની તલવારને ખૂબ રંગ ચઢાવ્યો છે. જે ઇસ્લામની તલવાર મુદ્રમ્દ સાહેબના વખતમાં રામક્રી નીકળી હતી તે ધાત્રીજ તેજદાર હતી, એ નિઃસંદેહ છે. આ તલવારના બળથી ઇસ્લામ એશિયાના મધ્યભાગથી યુરોપમાં ફેપન અને ક્રાન્સ સુધી ફેલાઈ ગયો હતો. ઇસ્લામની તાત્કાલિક સમૃદ્ધિ વધારવાના સંબંધમાં જે પારકિન્સન કહે છે કે "જ્યાં એક બાબુ કોમના દરેક બાળ-કની ઇસ્લામને વ્યાપક બનાવવાની પરંપરાગત બાવના, ત્રિપાઇઓના જેવું હલાપણ અને ક્તેહની હોંશથી આ-ગળ વધારતા તેને પાશ્વરમાં ક્રાન્સના પરનિજ માંત સુધી અને પૂર્વમાં ત્રિંધુ અને આકસસ નદીઓ સુધી ફેલાવ્યો હતો, ત્યારે બીજી બાબુ ઇસ્લામની વ્યવસ્થા-શક્તિ અને તેના સામ્યવાદી તરવે 'સેરેસેનિક' સભ્યતાનું નિમોળ કરવા છતાં પણ તેની બલિષ્ઠ સમાનતાને કાયમ રાખી હતી. આ ગુણોના લીધે આ સભ્યતા તે વખતનાં

પ્રાચીન સામ્રાજ્યોનો મુગટમણિ બની ગઈ. આ સેરેસેનિ
સામ્રાજ્યના વખતમાં તેમની ચારે બાજુઓનાં શહેરો
પણ શ્રેષ્ઠતા મળી. આનાકા તે વખતે પશ્ચિમના દેશો
“બેગમ શહેર” ના નામથી જાણીતું હતું. આ પ્રમાણે બ
દાદ “પૂર્વનું ગૌરવ” “દમાસ્ક રેગેસ્તાનપેતી” અને કર
વા “હુનિયાનું મોટું ડહાપણ” ના નામથી પ્રખ્યાત હત

હવે હુનિયામાં ઇસ્લામની એવી પ્રસિદ્ધિ થઈ ગ
કે તેની સભ્યતા સેરેસેનિક સભ્યતાનું પર્યાયવાચ
શબ્દ બની ગઈ. ઇસ્લામનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તે અગા
ધણાં વરસથી યૌદ્ધ સભ્યતા હિંદ બહાર હિમાલય
ઓળંગી અને અરબી સમુદ્રને ઓળંગી પૂર્વના દેશો-
એશિયાના મધ્યભાગ સુધી પહોંચી ગઈ હતી; પરંતુ ઇ
સ્લામની ચડતી કલા આગળ ઇતિહાસકારોને તેનો પ્રકાશ
પણ મંદ જણાયો. આપણે આ તો જરૂર માનવું પડશે
કે, ઇસ્લામની તલવાર સર્વથી નિર્મળ કદી પણ રહી
નથી. આનો પુરાવો આપણને હિંદમાં તૈમૂર અને ઔરંગ-
ઝેબનાં કાર્યોથી સ્પષ્ટપણે મળી આવે છે; પરંતુ સાથે
સાથે નિષ્પક્ષપણે એ પણ કબૂલ કરવું જોઈએ કે, ઇસ્લામની
તલવાર કોઈ ચોર-ઢૂંટારા અને “હત્તાક” ની તલવાર ન
હતી. તે એક સામ્રાજ્યવાદી બહાદુર મિપાઈની તલવાર
હતી. તે એક હાથમાં કુશન અને બીજામાં તલવાર લઈ
એક પછી એક વિજય મેળવતાં આવળા વધતાં જતાં
હતા. અત્યારે પણ વર્તમાન યુગમાં તમાજવાદ એક
અત્યંત નિકૃષ્ટ કોટિની અવસ્થામાં પહોંચ્યો છે. પરંતુ
જો યુગમાં ઇસ્લામને જન્મ થયો, કેવલ અને કેવલ
કાંઈક-સાર્વજનિક આનુભવ અને વિશ્વવ્યાપી
ભાષા એક સદૃશિત સિદ્ધાંત સુધીના પ્રવર્તન થાય
કે કેટલા મુસલમાનને તેમાં જન્મદેવ મળે તે જાણ
વિશ્વના નિકેલ્યેકે હૃદયનાં કોઈએક મુસલમાનને
હતી. એક નામ જોઈએ તો એક નામ જોઈએ તો
ઇસ્લામનાં નામનાં પ્રવર્તન, હૃદયનાં કોઈએક મુસલમાનને

વિશેષ પ્રભાવવાળી મજબૂતા ન હતી, કે જે ઇસ્લામ કરતાં વધારે સમત્તાપવાળી, વ્યાપક અને વ્યવહારુ હોય અને સામાન્ય જનતાને પોતાના નરક માફી શકે.

ઇસ્લામ અને આધુનિક યુગ

પરંતુ આજે મર્મના સંકુચિત સ્થાપીકરણને તિલાંજલિ આપવામાં આવી છે. આજનો માનવસમાજ એક વિશાળ કુટુંબના અનેક મજબૂતી માફક એક સ્વરૂપ અને મધુરતાના વાતાવરણમાં રહેતા ઇચ્છે છે. ઇસ્લામ મને તેટલો જનનંદ (ડેમોક્રસી) પર સ્થાપિત થયો હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તે બીજા ધર્મો નરક સહિષ્ણુતા નહિ દેખાડી શકે ત્યાં સુધી વર્તમાન કાળની મનોવૃત્તિઓને અનુકૂળ થવામાં તેને સહેજ પણ અગવડતા નહિ મળી શકે. ઇસ્લામની પ્રશંસામાં, તેના બાઈબાસ અને ઇસ્લામ વિશ્વખંડુત્વની પ્રશંસામાં અનેક વિધર્મી વિચારકો, જ્યોત્સ્નાઓ, જો વગેરે-એ અનુકૂળ વિચાર પ્રગટ કર્યો છે, તેઓ જાણી શકતા હતા કે, હાલના ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યને જાણુ પર રાખી યુરોપને કુરાનના કલમ પઢવે. આપણે નથી કહી શકતા કે, તેમનું આ કથન કેટલે અંશે યથાર્થ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી ઇસ્લામ જન્મભૂમિ એશિયાનો ઉત્કર્ષ, અહીંની પદ્ધતિ જાતિઓનું ઉત્થાન અને ભારતના પુનર્નિર્માણના પ્રશ્નો એક બીજા જોડે સંબંધ રાખે છે ત્યાંસુધી ઇસ્લામના નામથી રિવાજો-ધાર્મિક કદરતા, રૂઢિવાદ અને હાલના જાતિવાદને છોડવાં જ પડશે. ખાસ કરી મુસ્લિમો આ શરત સોજા આના સત્ય રીતે આજના પૃથ્વી જળાવીશું કે, તેઓ અહિંના નામે જીવે અને અપનાવે, જે ઇસ્લામ અસ્થિતિના નામે દૂર કરે, જેથી સંસારમાં સંસારમાં હું રહી છું તે જાંધ થાય. માણી છે. અસ્તુ

આજના યુગમાં બંનેએ એકસાથે રહેવા માટે સંસ્કૃતિનું સંશોધન કરવું પડશે, સામાજિક રૂઢિઓને દફનાવી દેવી પડશે, પોતપોતાના ધર્મના વાસ્તવિક તત્ત્વને ઓળખવું પડશે અને બંનેએ એક પાડોશી, હિતૈષી અને મિત્ર તરીકે એવી અનુકૂળતા સ્થાપિત કરવી પડશે, કે જે મુક્તિ આપનાર થાય. અને આ પ્રમાણે બંનેએ ત્યારેજ આપણે સંકુચિત ભેદભાવને ભસ્મ કરી નાખીશું. ગણ્યા ગાંઠ્યા ગુંડાઓનાં કાળાં કૃત્યોથી આપણે એક વિશાળ સભ્યતાને દૂર નહિ કરી શકીએ. અંગ્રેજોના સામ્રાજ્યવાદ અને નિકૃષ્ટ સ્વાર્થવાદથી હિરાન થઇ મહાન ઇસુ ખ્રિસ્તના ઉપદેશોને સારા અથવા ખોટા કહેવા યોગ્ય નથી. તીક્ષ્ણ કાંટાઓના કારણથી ગુલાબનું સૌંદર્ય નષ્ટ થઇ જતું નથી.

એકતા સ્થાપવા માટે એકને બીજાની નજીક જવું જ પડશે. દૂર બેસી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાથી કાર્ય સુધરવાને બદલે વધારે ને વધારે બગડતું જશે. આજના હિંદુ વિદગ્ધ થઈ બેઠા છે પરંતુ સાથે સાથે એ પણ સત્ય છે કે, તેમની વર્તમાન દુર્દશાનું કારણ તે પોતેજ છે. અત્યારે તે ગોળની માફક ઢીલો એટલા કારણથી થઈ ગયો છે કે ચારે બાજુથી ફીડીઓ તેને વળગે છે. શું તે આ પ્રમાણેનો ગની પોતાના ધર્મથી પતિત નથી થઈ રહ્યો? મુસલમાનોને મોઝાં વગેરે મારવાથી કદાપિ ભણું નહિ થાય. તેમના પર અત્યાચારો થાયા થયા છે એ સાચી વાત છે, પરંતુ તેમણે આ વખતે અખિલ રાષ્ટ્રના હિત માટે તે બૂઝી જઈ એવી સુસંસ્કૃત સમાજની સૃષ્ટિ સ્વવી પડે છે જે વર્તમાન યુગની બરાબર અનુકૂળ દિાય, જેમાં ધાર્મિકતાને જગતના નાશ થયો ન હોય એવે જેમાં ધર્મોન્નતને જગતના નાશ થયો ન હોય. આજેના પુણ્ય કાળમાં જે આવી ઇચ્છાઓ સંસ્કારો અસ્તિત્વમાં રહેવાના છે તે સંસ્કારો અને ઇચ્છાઓને આજના સમાજમાં પાલન પાડવા માટે કઈક નિયમો નિર્ધારિત કરવાના છે તે સંસ્કારો અને નિયમો પ્રથમમાં સર્જીને પછી તે સમાજમાં પાલન પાડવાના છે તેવું જોઈએ.

પતિત મુસલમાન પાસેથી પણ કેટલીક વાત શીખી શકે. ઇસ્લામની કેટલીક વાતો ગ્રંથજ્ઞ કરવા લેવી છે. આ શુભનું ચિહ્ન છે, કોઈ જુરાઈની વાત નથી. આપણે કોઈને પણ આપણામાં મેળવી શકીએ, એવો આપણો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. જે અંગ્રેજો સાથે આપણે હંમેશાં રહેવાનું નથી, તેમના અનેક દોષોને ત્યાં આપણે જુઝીથી ગળા નીચે ઉતારી દઈએ છીએ, ત્યાં જે સંપ્રદાય સાથે આપણે હંમેશાંનો સંબંધ છે તેમની વિશેષતાઓ તરફ પણ નજર ન કરવી એ અત્યંત જુદીહીનતાની નિશાની છે.

દેશનેતાઓને એક અરજ

આપને સ્વરાજ્યની બેહદ ચિંતા છે, એ ઠીક છે; પરંતુ આટલું તો સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં સુધી બંને જાતિઓમાં યોગ્ય એકતા નહિ થાય, ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રીય એકતા કાયમ નહિ થાય; અને આ યોગ્ય એકતાની સ્થાપના માટે પૂરતો સમય અને શક્તિ જોઈએ. આપનું કર્તવ્ય છે કે, સ્વરાજ્યની સ્થાપનાની સાથે સાથે આ બે સ્થિતિની અનુકૂળતાનો પણ કંઈક વિચાર કરવામાં આવે. ગયા વર્ષે ઓગસ્ટની ૧૮ મી તારીખે પયગમ્બર મુહમ્મદ સાહેબનો જન્મદિવસ હતો. હિંદમાં ઘણા સ્થળે મુસલમાનોએ વિવિધ રીતે તે ઉજવ્યો. કોઈ કોઈ ઠેકાણે હિંદુઓએ પણ તેમાં પૂર્ણ સહકાર કર્યો. આ સાદું છે. આમ આવા પ્રસંગો પર બંને જાતિના સભ્યોએ એકઠા થયા કરે તો આ દિશામાં ઘણું થઈ શકે. આપણા નેતાઓ આવાં સાર્વજનિક સંમેલનો વખતોવખત ગોઠવવાની આવશ્યકતા પર ધ્યાન આપે અને એ તરફ પણ કેટલોક વખત આપે એમ આપણે ઇચ્છીએ; કેમકે ભારતને કૃષિક નહિ પરંતુ સ્થાયી એકમની જરૂર છે અને તે અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે સંસ્કૃતિની અનુકૂળતાની સ્થાપના વિના નહિ થઈ શકે.

(જૂન ૧૯૩૦ ના “વિશાલ ભારત” માંથી)

અનુવાદક શ્રી. સોમનાથ દામોદર ઉપાધ્યાય)

ના હતાં તો, તેમાં ખીલ્લોને શું લાગે વળગે ? એમ પણ કહી શકે છે કે, અમે આ વાત સ્વીકારીએ કે, હજરત ઇમામ હુસેને ખચિતજ કરણલાભ કર્તાવ્ય કરી બતાવ્યું છે, તે પ્રલયકાળ પર્યંત ભુલાય નથી, પરંતુ તે ઉપરથી એમ નથી ઠરતું કે, અમે પુરુષાર્થોમાં માતાને પણ ભાગીદાર બનાવીએ !

પરંતુ જો આપણે ઇતિહાસના આધારે આ પૂર કરવાને સામર્થ્યવાન થવા ઇચ્છીએ તો હજરત કાતિમા સ્વચ્છ પવિત્ર અને પાક વૃત્તાંત દુનિયાની સઘળી અળખાઓ માટે મનન કરવા યોગ્ય છે, એટલે અમે તેમના ભલાં કાર્યોના દાખલાઓ અહીં આપીશું.

હું કાતિમા (અ. સ.) નો જન્મ ખીળી હું બદલના પેટે થયો હતો, જેઓ હજરત પયગમ્બરનાં સૌથી પહેલાં પરણેતર અને એક ઘણાંજ શ્રીમંત બાપુ હતાં. હું કાતિમા પોતાનાં માતાપિતાનાં સૌથી નાનાં પુત્ર હોવાના કારણે કુદરતી રીતે તેઓની ઉપર તેઓ સૌથી વધારે હેત રાખતાં હતાં. પરંતુ ખીજ છોકરીઓની માફક તેઓ રમતિયાળ ન હતાં તેમજ હંમેશાં એકાંત જીવન પસાર કરતાં હતાં. નાનપણથી તેઓને સાદાઈ કેટલી પ્રમત્ત હતી તેનો પૂરાવો આ ઇતિહાસિક બનાવ ઉપરથી મળશે, કે એક સમયે તેમનાં માતૃશ્રી કોઈના લગ્નમાં મહેમાન તરીકે જવાનાં હતાં. હું કાતિમા કરતાં મોટાં તેમનાં બે બહેનો ખીલ્લો હતાં. હું બદલના એટલે હું કાતિમાનાં માતૃશ્રીએ પોતાની આ વાત પુત્રીઓને મારે ત્યાં વચ્ચે આવ્યે લગ્નમાં જવા માટે તૈયાર કરાવ્યાં અને તેમની પાસે પૈસાની કંઈ અછત ન હોવાને કારણે તેઓએ પોતાની આ વાત પુત્રીઓને મારે કેટલાંક વાત ચર્ચામાં લાવવાની ! જ્યારે હકમાં જવાને વખત આવ્યો ત્યારે હું કાતિમાએ ત્યાં વચ્ચે રોકી દીધું. હું કાતિમાએ પૂછ્યું કે તમે ત્યાં શું કરી શકો છો ? આ વાતને તેમની પાસે

ખટુ તો આઠેક વરસની હતી ! !

શું આ માટે પણ માટે દલીલો લાવતો પડ્યો ? પુત્ર-
વાઓ શોધવા પડ્યો અથવા હાખલાઓ રજૂ કરવા પડ્યો ?
બચ્ચાંઓને અને ખાસ કરીને નાની વયની બાળકીઓને
પહેરવા બોદવા અને ખાસ કરીને ઘરેણાંનો દેટલો શોધ
હોય છે ! શું આઠ વરસની આ બાળાનું કર્તવ્ય ગ્રામી
મુસલમાન બાળકીઓ માટેજ નહિ, પરંતુ જગતની ત્રણ
અળખાઓ માટે મનન કરવા યોગ્ય નથી ? વિચાર કરો કે,
શું એક સાત આઠ વરસની બાળાનું આ કાર્ય પ્રશંસા-
પાત્ર નથી કે, પ્રભુએ આપેલું ગ્રામ્ય પાસં હોય, તેનાં
વડીલ બહેનો પહેરી બોદીને લગ્નમાં જવા તૈયાર થાય,
અને આ બાળા દેવળ નવાં વસ્ત્ર ઉપર સંતોષ પકડે !
શું આ ઉપરથી આ વાત પૂરવાર થતી નથી કે, આ બાળા
કુદરતી રીતેજ એવા ગુણ ધરાવતી હતી, કે જે બીજી બાળા-
ઓ અને કન્યાઓમાં જવલ્લેજ ભેવામાં આવે છે ? શું
કાલિમાએ આપણી કુમારિકાઓને આ કાર્ય સાધક બોધ
આપ્યો નથી કે, ખરે સૌંદર્ય સારા ગુણોમાં સમાવેલું
છે અને નહિ કે સારાં વસ્ત્રો અને કિંમતી ઘરેણાંઓમાં !
શું પયગમ્બર (સ. અ. વ.) નાં પુત્રીનો આ હાખલો કેવ-
ળ મુસ્લિમ કન્યાઓ અને અળખાઓ માટેજ શ્રદ્ધા કર-
વા યોગ્ય છે અને પરધર્મ અથવા પરજાતિની માતાઓ
અને અળખાઓ માટે નહિ ? શું આ આખા જગતને મ
એક બોધરૂપ નથી ? કદાચ કોઈ એનો જવાબ નકાર
આપવાનેજ તૈયાર થશે, કે જેના બાળા ઉપર ટાકું અને ટ
ઉપર માથું અને માથામાં ભેજું હશે નહિ ! વળી
માન્ય માન્યતા છે અને તે બોધરૂપ હદ મુખી જોડી
નથી કે, લાડ-પ્યારમાં ઉછરેલ બચ્ચાંઓ ઉદ્વેગ, નિર્દી
હઠીલાં થઈ જાય છે તથા માતાપિતાને તેમજ બીજા
ગણકારતાં નથી. કાલિમા (સ. અ.) કરતાં તો લાડ
બાળા વધતી હશે ? આખો અરબ કોમમાં એક
શીમંત માતા અને પયગમ્બરનાં પુત્રી ! અને પય

(સ. અ. વ.) તેમના સંબંધમાં આવો ઉંચો અભિપ્રાય ધરાવતા હતા, તેનો એક પુરાવો ઉપર આપેલ એક દાખલા ઉપરથી મળી આવશે.

ખરું છે કે:—

ધન સમ્પાત્તિ બજાર બાજુ નીચત, તાન બખ્શદ ખોદાએબખ્શોદદ!

આ ભાગ્યશાળીપણું કેવળ પ્રભુનીજ એક ભેટ સમ-
જવી. તે બીજાના બળે મેળવી શકાય નહિ.

માતૃશ્રી હૃદય બદીજના સ્વર્ગવાસ થતાંજ હૃદય ક્ષતિ-
મા એકલાં પડી ગયાં; કેમકે તેમનાં બન્ને બહેનોનાં આ
સમયે લગ્ન થઈ ગયાં હતાં. ઘરસંસારનો સઘળો બોલો
તેમનીજ ઉપર આવી પડ્યો. હ. પયગમ્બર (સ. અ.) હૃદય
બદીજના મરણથી ઘણાંજ શોકાતુર રહેવા લાગ્યાં. તેજ
વર્ષે કાળચક્ર એક બીજી આફત લાવ્યું અને તેમના સૌથી
મોટા મહાશય તેમના કાકા અને તેમના ભાવિ જમાઈ
હજરત અલી (વ. અ. સ.) ના પિતા પણ સ્વર્ગવાસી થઈ
ગયા હતા. મહાનિવાસીઓ એટલે વિરુદ્ધ માન્યતા ધરાવ-
નારાઓના અત્યાચારો હવે અસહ્ય થઈ ગયા હતા. દુશ્મ-
નોની ગણતરીઓ થઈ શકતી ન હતી. ત્યારે મિત્રો આ-
ગળાના ટેરવાઓ ઉપર ગણાય તેટલાંજ હતા નહિ. આવી
પરિસ્થિતિમાં તેમનાં બેટી હમેશાં તેમને સાથ આપતાં
અને પિતાની દરેક સેવા કરતાં. એક સમયે બનાવ એવો
બન્યો કે હજરત પયગમ્બર ભક્તિ કરતા હતા. જ્યારે તે
નામદાર સેજદામાં ગયા (બોંય પર માથું મૂકી નમ્યા)
તો કોઈએ એક કાટની દોઝરી તેમની ગરદન પર લાદીને
મૂકી દીધી, જેના બારથી તે નામદાર માથુંએ કિચકીને
શક્યા નહિ અને ઘણું પેદન. અહીં જ્યાં કે. મુ. એવું હતા
જે તેમની ગરદને કોઈ આરોગ્ય આપીને જમણે હાથ કાઢી
માને, તેમણે પૂછી તે તેમને કહ્યું આ વ્યવસ્થા અને કાટ
આગળે પાડીને પિતાની ગરદન પરથી કાટ દૂર કરાવવાની!

એવેળ એક જનાવ મદીના ખાતે ઓદદના મુદ-
સમયે જાન્યો હતો. આ લડાઈ મુસલમાનો માટે ધર્મીજ
ભયંકર અને નાગ્રહારક પૂરવાર થઈ હતી. કેમકે, ઈસ્લા-
મના લડવૈયાઓએ શિસ્તનો જાંગ કર્યો હતો, જેના
અંગે તેમની શરમાવનારી દાર થઈ ! આ લડાઈનું વર્ણન
પવિત્ર પુસ્તક કુરાનમાં પણ આપવામાં આવ્યું છે અને રણ-
સંભામ છોડી નાસી જનારાઓને માફ કરવામાં આવ્યા છે.
જનાવ એવો જાન્યો હતો કે લડાઈની અગાઉથીજ પયગંબરે
(અ. ૨૦) પોતાની નાની સેનાના પચાસ ત્રિપાઈઓને
પર્વતની એક બાજુ ઉભા રહેવાનો હુકમ આપીને એવી
તાકીદ કરી હતી કે, આપણો વિજય થાય કે પરાજય
થાય, પરંતુ કોઈ પણ સંભોગો વચ્ચે તમારે આ સ્થળેથી
આગળ વધવું કે પાછળ હઠવું નહિ. લડાઈના આરંભમાં
મુસલમાનોનો જય થતો દેખાયો, એટલે આરખો નાસ-
ભાગમાં પડ્યા અને ઈસ્લામના લશ્કરે તેમની પૂઠ પકડી.
હવે જેઓને પર્વતના એક કિનારા પર ઉભા રાખવામાં
આવ્યા હતા તેઓ એમ સમજ્યા કે, આપણો સંપૂર્ણ
વિજય થઈ ગયો એટલે ચાલો હવે લૂંટફાટ કરીએ. આ
વિચાર આવતાંજ તેઓએ પોતાની જગાઓ છોડી દીધી અને
લૂંટફાટ કરવા લાગ્યા અને એ રીતે તેમણે પોતાના સરદાર-
ના હુકમનો ખુલ્લો અનાદર કર્યો; પણ આ હુકમ નહિ
પાળવાની શિક્ષા તેમને તરતજ મળી ગઈ. શત્રુ-સેનાનો
એક સરદાર ખાલિદ ઇબ્ને વલીદ આ લોકોના હઠવાની
વારજ ભેટો પાછળ ઉભો હતો. આ લોકોને જગ્યા છોડ-
તા ભેધ, તે પોતાના સાથીઓ સાથે એમની ઉપર તૂટી
પડ્યો. આ હુમલો એટલો તો ઓચિંતો અને અનાદરજનક
હતો કે, મુસલમાનોનું હોસકોસ ઉડી ગયું.
કરવું તેની તેમને સમજ પડી નહિ. ખાલિદ અને પૂછ્યું.
વીણી વીણીને એક એકને વધ કર્યો. જેઓ
અથવા નાસી શક્યા, તેજ જાયવા પામ્યા. હ નેક જખ્તર ! ”
ની સાથે જે લોકો હતા, તેમને જ્યારે

શું હજરત ક્રિતિમાએ બેસાડેલો આ કાર્યસાધક
ખલો મુસલમાન અળખાઓનેજ માટે નહિ પરન્તુ જગ-
તી સ્ત્રીઓ માટે મનન કરવા યોગ્ય નથી ? શું આ કોમળ
તિની બહાદુરી અને નીકરતા તથા નિર્ભયતાનો એના
રતાં સરસ પુરાવો મળી શકે છે ? વિચાર કરો કે તે એક
હારેલા યુદ્ધના માઠા સમાચાર હતા. તે સમયે રણસં-
ગ્રામમાં જવામાં અને એકલાં જવામાં એક અળખા માટે
અનેક પ્રકારનાં જોખમ હતાં. જીવના જોખમની વાત જો
આપણે એક બાબતને મૂકીએ તો પણ પકડાઈ જઈ શત્રુઓ-
ના હાથમાં જવાનો ભય કંઈ ઓછો હતો ! એવી હાલતમાં
કંઈ અળખા રણસંગ્રામમાં જવાનો વિચાર પણ કરી શકે ?
પણ પયગંબર(સલ.)નાં માનવંત બેઠી હો ક્રિતિમાએ
કોઈ પણ વાતની દરકાર કરી નહિ અને તે કરી દેખાડ્યું,
જે માત્ર ઇસ્લામી વીરાંગનાઓ માટેજ નહિ પણ આખી
દુનિયાની અળખાઓ માટે ધડાકે છે.

એજ વરસે હો ક્રિતિમાનાં લગ્ન હો પયગંબરના
પિત્રાઈ હો અલી સાથે થયાં. હો પયગંબરનો આ એવો
વખત હતો કે હો ક્રિતિમાનાં માતૃશ્રી હો ખદીજાનું જે
કાંઈ તેમની પાસે હતું તે મક્કામાંજ ધર્મપ્રચારના કાર્ય
માટે ખર્ચાઈ ચૂક્યું હતું. આ વખતે હજરત અલીની હો
ક્રિતિમાના સાથની માંગણીનો હો પયગંબરે સ્વીકાર કર્યો
હતો અને તમની વાત નકદી થઈ ગઈ હતી.

“ તમારી પાસે આ પ્રમતે ખર્ચવા માટે શું છે ? ”
હજરત પયગંબરે હો અલીને પૂછ્યું.

“ નામદાર ! ” હો અલીએ ઉત્તર આપ્યો. “ મારી
પાસે કંઈ નેવું કંઈ નથી ”

“ તે. પછી શું છે ? ” હો પયગંબરે પૂછ્યું.

“ એજ છે. હો, હો હજરત અલી જોકે જાન્યાર ! ”

“વારૂ,” હઝરત પયગમ્બર (સલ૦) “ઘોડો અને તલવાર તો લડાઈ માટે રહેવા ઘો અને બખતરને વેચી નાખો.” હ૦ પયગમ્બર (સલ૦)ની આજ્ઞા માથે ચઢાવી અલીએ બખતર વેચી નાખ્યું, જે ચારસો દરહમ એટલે સો રૂપિયામાં વેચાયું. તે હ૦ અલીએ લાવીને હઝરતને આપી દીધા. અને સ્ત્રીધન તરીકે હ૦ પયગમ્બરે પોતાની આ સૌથી વડાલી પુત્રીને શું આપ્યું તે પણ જાણવા જોગ થઈ પડશે.

(ક) એક ઘંટી, (ખ) એક ચાદર, (ગ) એક ગોદડી, (ઘ) બે તકિયા જેમાં રૂ અથવા કપડાંનાં ચીથરાં નહિ પણ બજૂરનાં પાતરાં ભરેલાં હતાં અને (ચ) પાણી ભરવાનું એક વાસણ. બસ !

લગ્ન અને એવા બીજા પ્રસંગોએ ઘર ફૂંકી તમારો જોનારા મુસલમાન ભાઈઓને પૂછવાની હું પરવાનગી લઈશ કે, શું આંખો ઉઘાડી તમે તમારા પયગમ્બર (સલ૦) ની વડાલી પુત્રીના લગ્નનું ઉપલું વર્ણન વાંચ્યું ? હું તમને પૂછવા માશું છું કે, તે નામદાર જો ચાહત તો માંગી તાગીને લગ્નની ધામધૂમ શું ન કરી શકત ? શું તે નામદાર જો ઇચ્છત તો, તેમના અનુયાયીઓમાંથી તેમને કરજ આપનારાઓ કંઈ થોડા હતા ? અને આ ભલી બેટીએ પોતાના પિતાને કંઈ પણ ફરિયાદ કરી કે, આ કેવી જાતનાં લગ્ન કરવામાં આવે છે ?

પણ શું આ લગ્ન કેવળ મુસલમાનોનેજ માટે ઘડાઈ પ છે ? શું આખી દુનિયાનાં માતા-પિતાઓ એના ઉપરથી ઘરો લઈ શકતાં નથી ? શું આ કરતાં બીજાં વધારે સાદાં લગ્ન જગતના કોઈ પણ દેશનાં અનિશ્ચિત માંથી બતાવી શક્યો ? શું આ કરવાનાં અદિકર અનિશ્ચિત યોદ્ધાઓ છે કે નાજારા પયગમ્બર (સલ૦) પૂર્વનું સાદું જીવન કેવળ મુસલમાનો માટેજ મનમંજર વાંચ્યું છે ? એ અમોઘ કલ્પને તે ને અનિશ્ચિત નવાજ્ય

વેરવુંજ દેખાઈ,

૬૬૫ પછી એકજ વચ્ચે: ૬૦ ફ.ફ.૧૯૫૦ એક પુત્ર
માતા દયા, એટલે હોં ૬૦ ૩૬: હવે ૬૬૫ એક ૬૬૫
જન્મના એક મધ્યે નેમને એક ૬૬૫ ૬૬૫ ૬૬૫
દામી નેમના પિતા નકરવી ધરના. ૬૬૫ ૬૬૫ ૬૬૫
હવે આપણે એકજ કે, ૬૬૫ ૬૬૫ ૬૬૫ ૬૬૫
(મ. મ.) કેવી વર્ણવે કાલાવના હતા? મધ્ય ૬૬૫
દામકનાંએ એકમત કે, ૬૦ ફ.ફ.૧૯૫૦ એક કાલાવી
સરખી વર્ણવે કરી હતી એટલે એક વિષય તેઓ
પોતે રાંધનાં હતા અને બીજા વિષય દામી કાલાવનાં
કામ કરવી હતી, એક વિષય નેમના પાને દામી પીમનાં
હતાં અને બીજા વિષય ફિજજાને ને કામ કરવું પડતું.

૬૦ પચાસજનનાં આ વડાતાં બેટીને ધરના કામકાજ
ઉપરાંત પોતાનું ઘર ચલાવવા માટે જલારની મજૂરી પણ
કરવી પડતી હતી. ધાતું કરીને તે તેઓ ચરખો ચલાવનાં
હતાં. તેમના જરથાર એટલે ૬૦ અડી ઉન લાઈ આવના
હતા, જે ૬૦ ક્ષતિમા અને તેમનાં દામી ફિજજા વારા-
કરતી કાંતનાં હતાં અને તેની જે આવક થતી હતી
તેનાથીજ ઘર ચાલતું હતું. એમાંથીજ ગરીબો, બુધ્ધ્યાંઓ
અને નિરાધારોને દાન અપાતું હતું, જેના વર્ણનથી ઇસ્લામી
ઇતિહાસનાં પાનાં ભરપૂર છે.

ઘરમાં તે આવી સ્થિતિ હતી; હવે જલારની વાત
આંખળો. ૬૦ ક્ષતિમાના જરથાર ૬૦ અડી મોટે ભાગે તે
લડાઇમાંજ રોકાએલા રહેતા હતા. લડાઇથી છૂટા થઇને
બ્યારે તેઓ ઘેર આવતા હતા, ત્યારે મહેનત મજૂરી
કરી, તેઓ પોતાનું ઘર ચલાવતા હતા. તમે જાણો છો
કે, તે મહેનત મજૂરી કેવા પ્રકારની હતી? વાંચો:-
તેઓ લોકોનો બોલે ઉચકતા હતા-પાણી ભરતા હતા.
ખેડુતોનાં ખેતરોમાં પાણી સ્પીંપતા હતા. લોકોનું પર-
ચુરણ કામ કરી આપતા હતા. વળી કામોથી પરવારી

રહીને તેઓ પોતાના ઘરનું બીજું કામ પણ કરતા હતા. દાખલા તરીકે જગ્યાઓને રમાડતા હતા, પાણી ભરી લાવતા હતા અને જરૂર પડતી હતી તો, હું પયગમ્બરના બેડા પણ ટાંકતા હતા !!

ઈસ્લામના નામ ઉપર મરી ફીટનારાઓ ! કહો, અને ઇન્સાફથી કહો કે આ સાદાં જીવનચરિત્રો ઉપરથી તમે કાંઈ ધડો લેશો કે નહિ ? હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે, તમે જો તેવુંજ સાદું જીવન પસાર કરો, જે તમારા આ વડીલોએ પસાર કર્યું છે તો તમારી દુનિયા તો શું પણ દીન પણ સુધરી જાય ! અને હવે આ લેખના દરેક વાંચનારને ભલે તે જ્ઞાતિ અને ધર્મ સાથે સંબંધ કેમ ધરાવતો ન હોય પરંતુ એક સાદો સવાલ આ ઉપરથી પૂછવા માગું છું કે, શું આ પવિત્ર વ્યક્તિઓએ કેવળ પોતાના અનુયાયીઓ એટલે મુસલમાનો માટેજ તેમના પાક અને પવિત્ર જીવનના આ કાર્યસાધક દાખલાઓ બેસાડ્યા છે ? શું જગત માટે તેમના જીવનમાંથી કાંઈ પણ શીખવાનું અને વિચાર કરવાનું મળતું નથી ?

હઝરત ફાતિમા (સ. અ.) તેમના લગ્ન પછી કેવળ નવ વરસજ સંસારસુખ ભોગવવા પામ્યાં. આ મુદતમાં તેમને ત્યાં ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ ચાર પુત્રીઓ થઈ. તેમના બે પુત્રો હસન (અ. સ. ૦) અને હુસેન (અ. સ. ૦) એ જે નામના મેળવી તે પ્રલયકાળ સુધી જળવાઈ રહેશે. મુખ્ય કરીને તેમના નાના પુત્ર હ. ઈ. મામ હુસેન 'લીરો' આકે કરબલા'ના વાદગાર જલિદાન માટે ઈસ્લામીઓ ના શું પણ સઘળી કોમોને માન્ય છે. હઝરત ફાતિમા પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસથી એટલાં નાં દુઃખાધીન થયા, કે તેઓ છ મહિનાની અદરજ આ નાશકારક જગત કે રી મર્યાદા

(તા. ૧૩-૨૨-૧૯૨૨ ના મહાદિવસે મૃત્યુ પામ્યાં)

૩-કવિવર ઉમર

(લેખક:—શ્રીયુગ મહેસાણાદાસ)

અરબ મેં જાહુત લોગ જટ ચરવીર હુજો હેં, કિન્તુ જિન લોગોં ને વિશેષ રૂપ મેં કીર્તિ પ્રાપ્ત કી હે ઉનમેં સે એક ઉમર નામક વલ વ્યક્તિ હે જે માહીકરણ કે પુત્ર થે. ઇસ્તી કારણુ થે ઉમર જિન માહીકરણ કે નામ સે હી અધિક પ્રસિદ્ધ હે. થે તલવાર કે ધની હોને કે સિવા ઘોર કે એક અચ્છે સવાર હી થે. પહલે થે અપના જીવન લૂટ-માર પર વ્યતીત કરતે થે. જાહુધા જાહુટ માર કર ખાયા કરતે થે. જોજન પશ્ચાત્ એક મશકલર મદિરા પી જાયા કરતે થે. ઇસ પ્રકાર જાને-પીને કે કારણુ ઇનકા નામ 'અબૂસાર' અર્થાત્ 'જેલકા જાપ' પડ ગયા થા.

ઇન્હોંને સ્વયં હજરત મુહમ્મદ સાહબ કે હાથેં મુસલમાન-ધર્મ કી દીક્ષા ગ્રહણ કી થી; કિન્તુ હજરત મુહમ્મદ સાહબ કી મૃત્યુ કે પશ્ચાત્ જે લોગ મુસલમાની ધર્મ-કર્મ સે વિમુખ હો ગયે થે ઉનમેંસે એક થે બી થે. એસે લોગોં કેા ઠીક કરને કે લિયે પહલે ખતીફા હજરત અબૂજકર સાહબ ને એક સેના લેજ. થે લોગ પરાસ્ત હુજો. ઉમર કે કન્ધે પર તલવાર કા એક ધાવ લગા, ઉસ પર હી વે ભાગ નિકલે. ફિર મુસલમાનોં કી શક્તિ જળ જાહુત હી પ્રજલ દેખી તજ પટ મુસલમાનોં હો ગયે. ઇતને પર બી કંદ કર કે ખતીફા કે પાસ લેજે ગયે. ખતીફા ને ઇન્હેં જાહુત જુરા-બલા કલા. ઉસને તન્જીત હો કર સમા ચાડી. ખતીફા ને સમા પ્રદાન દ

ਥਾ ਕਿ ਵਡੇ ਪੁਰੁਖ ਪ੍ਰਥਵੀ ਪਰ ਅਯੋਂਤ ਹੋ ਕਰ ਗਿਰ ਪੜਾ. ਦੇਖਾ
ਤੋ ਉਸਕਾ ਉਹ ਸਰੀਰ ਹੋ ਧਿਆ ਚੁਕਾ ਥਾ. ਈਸੀ ਅਪੇਖਾ
ਐਰ ਕੌਨਸਾ ਵਿਯਕ੍ਤਿ ਅਧਿਕ ਕਾਧਰ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ?

ਮਝਾਰ ਸੇ ਲੇਂਟ

ਓਮਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ ਅਯ ਮਝਾਰ ਕੀ ਯਾਤ ਸੁਨਿਯੋ. ਐਕ
ਯਾਰ ਮੈਂ ਲੂਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਮਿਤ੍ਤ ਨ ਰਹਾ ਥਾ. ਐਕ ਸਥਾਨ
ਪਰ ਦੇਖਾ ਕਿ ਨੇਨ ਗਡਾ ਹੈ. ਧੋਡਾ ਭਾਂਧਾ ਹੈ, ਐਰ
ਐਕ ਵਿਯਕ੍ਤਿ ਥੋਡੀ ਫ਼ਰ ਪਰ ਲਘੁਸ਼ਾਂਕਾ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ. ਮੈਂ
ਤੁਰੰਤ ਧੋਡੇ ਕੋ ਐਡ ਲਗਾਓ ਐਰ ਉਸਕੇ ਸਮੀਪ ਨ
ਪਹੁੰਚਾ. ਫ਼ਿਰ ਡਪਟ ਕਰ ਕਹਾ—“ ਸਾਂਲਲ ਨ ! ਤੇਰਾ ਧਾਂਤਕ
ਆ ਪਹੁੰਚਾ.” ਉਸ ਅਯਨਯੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਭਯਾਲ ਹੀ ਨ
ਕਿਯਾ ਐਰ ਕਹਾ—“ ਕਯਾ ਸਬਸੁਯ ਤੁਮ ਮੁਝਸੇ ਲਭੋਗੇ ?”
ਮੈਂ ਨੇ ਕਹਾ—(ਅਯਨਯੀ ਸੇ) “ਅਯ ਧਡ ਸਮਝ ਲੋ ਕਿ ਧਡ
ਤਲਵਾਰ ਤੇਰਾ ਕਾਮ ਤਮਾਮ ਕਿਯਾ ਆਹਤੀ ਹੈ.”

ਧਡ ਯੋਲਾ—“ ਅਯਯ ! ਤੁਮਫ਼ਾਰਾ ਨਾਮ ਕਯਾ ਹੈ ?”

ਮੈਂ ਨੇ ਕਹਾ—“ ਓਮਰ ਯਿਨ ਮਾਫ਼ੀਕਰਨ—ਓਮਰ ਯਿਨ
ਮਾਫ਼ੀਕਰਨ ਯੁਯੈਦੀ. ”

ਧਡ ਯੋਲਾ—“ ਅਯ ? ਤੁਮ ਹੋ ! ਧਡ ਤੋ ਲਕਸ਼ਮਨ-
ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ. ”

ਮੈਂ ਨੇ ਪੁੱਛਾ—“ ਕਯੋਂ ?”

ਧਡ ਯੋਲਾ—“ ਮੈਂ ਪੈਦਲ ਹਾਂ, ਤੁਮ ਧੋਡੇ ਪਰ ਸਵਾਰ
ਹੋ. ਧਵਿ ਤੁਮ ਵੀਰਨਾ ਕੇ ਸਾਥ ਲੜਨਾ ਆਹਨੇ ਹੋ ਤੋ
ਸਪਥ ਆਯੋ ਐਰ ਵਧਨ ਹੋ ਫ਼ਿ ਯਯ ਨਕ ਮੈਂ ਧੋਡੇ ਪਰ
ਸਵਾਰ ਨ ਹੋ. ਜਤੋਂ ਤੁਮ ਮੁਝਸੇ ਨਹੀਂ ਲਭੋਗੇ. ”

ਧਡ ਯੋਲਾ ਕਰ ਮੈਂ ਨੇ ਸਪਥ ਆਯੋ ਐਰ ਦਰਨਾ ਕੇ ਅਥ
ਮਨਿਨ. ਕੀ ਫ਼ਿ ਯਯ ਨਕ ਤੁਮ ਸਵਾਰ ਨ ਹੋ. ਜਤੋਂ ਮੈਂ
ਤੁਮ ਪਰ ਲੜਨਾ ਨ ਵਾਰ ਕਰੋਗਾ.

ਓਮਰ ਮਝਾਰ ਮੁਝੇ ਵਧਨਯਤ ਕਰ ਧਡ ਅਯਨਯੀ. ਫ਼ਿ ਹੈ

કે નિકટ આયા ઐર સર્વથા નિશ્ચિંત હો કર ઠેઠ ગયા. યહ દેખ કર મૈને કહા કિ યહ કયા ? અજનબી ને ઉત્તર દિયા કિ ન ઘોડે પર સવાર ફૂંગા, ન લડાઈ કી નોખત બજેગી. સદિ તુમ અપની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરોગે તો ઉસકે જિન્મેવાર તુમ હો. યહ સુન કર મૈને વિવશ હો કર ઉસકો છોડ દિયા. અપની રાહ લી. મેરા વિશ્વાસ હે કિ ઉસસે બદ કર 'મક્કાર વ ચાલખાજ મુઝે અપને જીવન મેં મુઝે અન્ય કોઈ નહીં મિલા.

એક વીરાંગના કા સૌર્ય

ઐર વીર, સો વહ મુઝે મિલા એક સ્ત્રી કે રૂપ મેં. લૂટ-માર કે વિચાર સે મૈં એક જંગલ મેં ધૂમ રહા થા. ચલતે ચલતે ઉસ સ્થાન પર પહુંચ ગયા, જહાં બહુધા લૂટ-ખસોટ કિયા કરતા થા; પરંતુ જળ વહાં કોઈ ન મિલા તળ ઘોડી દેર કે બાદ અપના ઘોડા દાયે બાયેં દોડાયા. ઇતને મેં દેખા કિ એક સુંદર નવયુવક ઘોડે પર સવાર મેરી ઐર આ રહા હે. પાસ પહુંચ કર ઉસને સલામ કિયા. મૈને સલામ કા જવાબ દિયા ઐર ફિર પૂછા—“તુમ કોન હો ?”

નવયુવક—‘હારિસ બિન સાદ.’

મૈને કહા—“હોશિયાર ! તેરા ઘાતક આ પહુંચા.”

નવયુવક—“અબાગે ! તૂ કોન હે ?”

મૈને કહા—“ઉમર બિન માદીકરણ જીબેદી.”

નવયુવક—“તૂ બડા નીચ ઐર તુચ્છ હે ! ઇશ્વર કી સોગન્દ, મૈં તુઝે છોડે દેતા ફૂં. લલા તુજ અધમ પર કયા નેબ ઉઠાઉં !”

નવયુવક કી એસી બાતેં સુન કર મૈં બા લલિત હુઆ, મેરે હુઝ કી સીમા ન રહી. તો વા કહા—

“ઈન બાતોં કો રહને દે ઐર સંપૂર્ણ જલ; ક્યોંકિ

અળ હમ દોનોં ઉસ સ્થાન સે ચલે. સારા દિન ખીત ગયા. થોડી રાત ખીતને પર હમ એક સમુદાય કે નિકટ પહુંચે. વહાં ઉસ નવયુવક ને કહા—હે ઉમર ! મેરી મૃત્યુ ઇસી સમુદાય મેં હે. અળ દો સૂરતેં હે. ચાહે તુમ મેરા ઘોડા થામો ઐર મેં ઇસ સમુદાય મેં જા કર અપની ઇચ્છા પૂર્ણ કર આગિં; અથવા મેં તુમહારા ઘોડા થામતા હૂં, તુમ મેરા કાર્ય કર આઓ. ઉમર ને ઉત્તર દિયા કિ આપ હી જાઇએ. મેં ણિલકુલ અપરિચિત હૂં. યહ સુન કર ઉસને અપને ઘોડે કી લગામ મુઝકો પકડા દી ઐર ઉસ સમુદાય કે એક ખેમેં કી ઐર ગયા. ફિર વહાં સે એક રૂપવતી કો અપને સાથ લાયા. ઉસે એક ઊંટની પર સવાર કિયા ઐર ફિર ઉમર સે કહા—

“હે ઉમર ! અળ તુમ ઊંટની કી નકેલ પકડ કર ચલો ઐર મેં તુમહારા રક્ષક બનૂં; અથવા તુમ રક્ષક હો કર ચલો ઐર મેં નકેલ પકડૂં.”

મેંને કહા—“મેં ઊંટની કો લે કર ચલૂંગા, આપ મેરી રક્ષા કરતે ચલે.”

ઉસ નવયુવક ને ઊંટની કી નકેલ મેરે હાથ મેં દી. હમ વહાં સે ચલ પડે. ચલતે ચલતે જળ સમેરા હુઆ, નવયુવક ને મુઝસે કહા કિ મુઝ કર દેખો તો કોઈ આ તો નહીં રહ્યા હૈ ? ઇસ પર મેંને ફિર કર દેખા તો પતા ચલા કિ કઈ લોગ ઊંટોં પર સવાર લપકે ચલે આ રહે હૈ. યહ દેખ કર મેંને કહા કિ કુછ લોગ ઊંટોં પર સવાર હો કર આ રહે હૈ. નવયુવક ને અળ જલદી જલદી ચલને કે લિયે કહા, કિન્તુ સાથ હી પૂછા કિ દેખો તો કિનને રે ? મેંને દેખ કર કહા કિ આર પાંચ રે.

નવયુવક ને કહા—“અચ્છ. જલે ચલે” એ ર નવયુવક હમ કર ઊંટોં કે દિનેં કી આ હલ દેને લગા. અળ દેખ કિ રે દેખ નિકલ આ રહે હૈ. તહ મુઝસે કહા—“કિન્તુ !

તુમ રાસ્તા ઊડ દો. દાઈ ઝીર લા કર રૂકો ઝીર ઘોડે
ઝીર જિંટ હા મુદ રાસ્તા હી ઝીર રકજો. મેંને વેસા
હી કિયા, ઝીર વદ નવયુવક બાઈ ઝીર ઠહર ગયા.
ઇતને મેં હી વે લોગ બી આ પદુચે. કુલ તીન ચે. એક
ખૂદા, વદ લડકી કા પિના યા ઝીર બાકી હો નવયુવક
ચે વે લડકી કે બાઈ. ખૂદે ને ઉમ નવયુવક ચે કહા
કિ મેરી લડકી મેરે પવાલે કરે. ઉમ નવયુવક ને ઉત્તર
દિયા—એસા તો નહીં હોગા, કયોંકિ મેં લડકી કે વાપસ
દેને કે લિયે નહીં લે આયા જૂં. ખૂદે ને ચહ ઉત્તર પા કર
અપને એક પુત્ર હી ઝીર મંહેત કિયા કિ તુમ ઇસકા
મુકાબિલા કરે. વદ લડકા અપના નેજ લે કર તૈયાર
હો ગયા, કિન્તુ ઉસ નવયુવક ને ઉમ પર એસા વાર કિયા
કિ ઉસકા નેજ ઉસકી પીઠ તોડ કર નિકલ ગયા. ઇસકે
પશ્ચાત્ હસરા પુત્ર બી મુકાબિલે મેં આયા; કિન્તુ ઉસકા
બી કામ એક હી વાર મેં તમામ હો ગયા. અળખાંત
મેં ખૂદે ને કહા કિ બલાઈ ઇસીમેં હે કિ લડકી મુઝે
વાપસ દે દો. ઉસ નવયુવક ને ફિર ચહી કહા કિ ચહ
બાત મંલવ નહીં હે. મેં લડકી કે વાપસ દેને કે લિયે
નહીં લાયા જૂં.

ઉસ નવયુવક કા એસા ઉત્તર પા કર ખૂદે ને કહા—

“અમ્મહા, તુમને દોનોં લડકોં કે તો માર લિયા હે.
અળ મેં એક ખૂદા કમજોર રહ ગયા જૂં. યદિ મુઝસે બી
મુકાબિલા કરના હે તો હમ દોનોં ઘોડે સે ઉતર પડે
ઝીર પરસ્પર ચહ ઠાન લેં કિ હમ દોનોં એક વાર
કરે. જિસકા વાર પૂરા ન પડે ઝીર એક હી વાર મેં
હસરે કા કામ તમામ ન કર દે તો ઉસકા ખૂન ઉસકે મુઝ
કે લિયે માફ રહે. યદિ તેરી તલવાર મેરા કામ તમામ
ન કરે તો મેં તુઝે માર ડાલૂં ઝીર યદિ મેરી એક તલ-
વાર તેરા કામ તમામ ન કર સકે તો તૂ મુઝે નિઃસંદેહ
માર ડાલ.”

વહ નવયુવક ઐસા સુનતે હી ઝટ ઘોડે સે ઉતર પડા. ઉસને કહા—“મુઝે યહ શર્ત મંજૂર હે. આપ વાર બચાઈએ.” યહ કહ કર નવયુવક ને તલવાર ઉંચી ફી ઐર ઈસ વિચાર મેં હુઆ કિ અપને વૃદ્ધ શત્રુ કે દો ટુકડે કર ડાલે. ઇતનેમેં ઉસ વૃદ્ધ ને અપના નેજા નવયુવક કે પેટ મેં મારા કિન્તુ ઇધર નવયુવક કે પેટ મેં નેજે કે વાર કા હોના હી થા કિ ઉસી દમ વૃદ્ધ કે સિર પર નવયુવક કી તલવાર પડી. દોંનેાં એકદમ ગિર પડે ઐર થોડી હી દેર મેં દોંનેાં કા પ્રાણાન્ત હો ગયા. ઈસ દશ્ય કા મુઝ પર ગહરા પ્રભાવ પડા.

મૈં ઐર ઉક્ત યુવતી હી અબ જીવિત બચે થે. સમીપ મેં અન્ય કોઈ ન થા. મૈંને સારા સામાન ઉઠોં પર લાદા ઐર ઉસ યુવતી કે ઉંટ કી નકેલ પકડ કર વહાંસે ચલ પડા. પરંતુ મેરે ઐસે કરને પર ઉસ યુવતી ને પૂછા—“મુઝે કહાં લે ચલે ? મૈં તુમહારે લિયે નહીં ફૂં ઐર ન તુમ મેરે યોગ્ય હો.” મૈંને ઉત્તર દિયા—“ઈસ સમય ચુપ રહો. બાતોં કા અવસર નહીં હે.” યુવતી ને કહા—“નહીં, ઐસા નહીં હો સકતા. યદિ મેરે પતિ બનના ચાહતે હો તો એક નેજા ઐર એક તલવાર મેરે હાથ મેં દો. યદિ તુમ મુઝ પર કાબૂ પા વાઓ તો મૈં તુમહારી ફૂં, નહીં તો મૈં તુમકો માર ડાલૂંગી.” મૈંને ઉસકે કુકુ-બિયોં ફી વીરતા અપને આંખોં સે દેખી થી. મુઝ પર ઉનકી વીરતા કા ગહરા પ્રભાવ પડા થા. ઈસ કારણ મુઝ ઐસે વીર કા બી સાહસ ન હુઆ કિ ઉસ યુવતી કે હાથ મેં શસ્ત્ર દે. ઈસ લિયે ટાલ મટોલ કર કે કહા—“અચ્છા, અબ ઈસ સમય ચલી ચલો.” યુવતી ને કહા—“ઐસા કદાપિ નહીં હો સકતા.” ઇતને કે વચન હી વડ જરૂર ઊટ પર મેં પુછ્યા. પર જરૂર પડી ઐર હાથ કર મેં નેજા પકડ લિયે. મુઝ બરને બા પડે. નેજા દોંને કા દોં અવસર મેં ન હોય. ઐસ વડ યુવતી જરૂર નેજા લે ફૂં પડે હર. ઐસ મેં કહા—“તુમ નહીં ઐસે અવસર પા મેં

કુતી' સે તલવાર ન નિકાલ લેતા તો મેરા કામ હી તમામ હો જાતા. મેરા પદલે વડ વિચાર ન થા કિ મેં ઉસ પર આક્રમણ કરું, કિંતુ જળ મેંને દેખા કિ વડ મુઝે માર હી ડાલના ચાહતી હૈ ઐર ઉસકા નેન કઇ બાર મુઝ પર અસર લી કર ચુકા હૈ તળ મેંને જડી ચતુરાઈ કે સાથ ઉસકા મુકાબિલા કિયા-યહાં તક કિ વડ બહુત ધાયલ હો કર ગિર પડી ઐર થોડી દેર કે બાદ મર ગઇ. મેં ઉસ વીરાંગના કી સૂરત કદાપિ નહીં જૂલ સકતા. ઉસકા મુંઢર મુખ ખૂન સે લય-પય દેખ કર મેરા કલેન દેટને લગા થા. અપને વિચાર સે મેંને અપને જીવન મેં આજ તક ઉસ કુંવારી વીરાંગના સે બદ કર સરવીર કિસી અન્ય કો નહીં પાયા.

કવિતા મેં બર

ઉમર દેવલ તલવાર કે હી ધની ન થે, બદિક ઉચ્ચ દોટિ કે એક કવિ લી થે. 'દિવાન હમાસઃ' અરબી કવિતાઓં કા એક અપૂર્વ સંગ્રહ હૈ. ઉસમેં ઉમર કી કઇ કવિતાયેં હે. વે ઇસ વીર કે કવિત્વ કો ભલી ભાંતિ દર્શાતી હૈ. ઉન્હીંમેંસે એક કા ભાવાર્થ યહાં દિયા જાતા હૈ:-

રમરણ રહે કિ મનુષ્ય કી શોબા
હુઆ કરતી. ચાહે ઉસકો યમનતાં હૈ.
આદર હી કયોં ન ઝોઢાલયે મેંને લંબી-ચોડી નિરહ
નિઃસન્દેહ કુલ ન ભાગનેવાલા થોડા તૈયાર
હૈ, ઐર ઇન્હીંમેં

નિઃસંદેહ મુઝે વહ દિન માલૂમ હો ગયા, નિસ દિન કાળ ઐર નહદ ધરાનેવાલોં સે મેં લડુંગા.

વે લોગ ઐસે હૈં કિ જળ અસ્ત્ર-શસ્ત્ર ધારણ કરતે હૈં, ઐર લડાઈવાલે કુરતે કે ઉપર નિરહ પહિનતે હૈં તબ ચીતોં કે સમાન પ્રતીત હોતે હૈં.

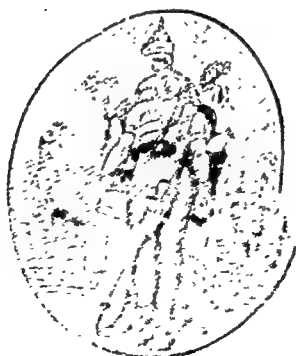
પ્રત્યેક મનુષ્ય લડાઈ કે દિન વહીં લે જાયા કરતા હૈ જો કિ ઉસને તૈયાર કર રકખા હૈ.

મેરે હોતે હુએ અન્ય મરે હુએ બહાદુરોં કી કુછ પરવા નહીં કી જાતી, ઐર મેં અકેલા હી શત્રુઓં કે લિયે પર્યાપ્ત સમજા જાતા હું.

નિસ પ્રકાર વીર કે જીવન કે નિમિત્ત રણક્ષેત્ર હી એક શોભાયમાન સ્થાન હૈ ઉસી પ્રકાર મૃત્યુ કે લિયે બી રણક્ષેત્ર સે બઢ કર ઐર કોઈ સ્થાન નહીં.

ઐસે હી કવિવર વીર ઉમર સવ ૬૪૩ ઇ.સ. મેં યર-મૂક કે ઘોર યુદ્ધ મેં કામ આયે.

[હિંદી માસિક “સરસ્વતી” ના એક અંકમાંથી]

પક્ષનાલના કરતાં ઉમર લગલગ ચારસો વર્ષના પૂર્વ-
ગામી કહેવાય. અસ્તુ. હવે ઉમરની રૂખાઇયાતો તરફ
જરા દ્રષ્ટિ કરીએ.

ઈશ્વરરૂપી ઈશ્કની અજળ મસ્તીથી ભરપૂર તેમની
રૂખાઇયાતોનો વાસ સુંદરતાનાં સરોવરોમાં જ છે. તે વાંચ-
તાં ઈશ્વરરૂપી ઈશ્કનો નશો ચઢે છે અને મન મસ્તીમાં
મત્ત બને છે. તે તેમની આઠમી, તેરમી અને પંચાવનમી
રૂખાઇયાતોમાં કહે છે કે “ધર્મની કે બીજા જગતની
મારે પરવા નથી; મને ફક્ત સુરાની જ (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમ-
ની જ) પરવા છે; કારણ કે સુરાના (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમના)
ધુંટડાથી આ અને પરલોક બન્ને મળે છે.” માટે મારા
પિપાસી ઓછને આજે સુરા (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમ) આપો,
સુરા (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમ) આપો અને મારા ફિક્કા ગાલોમાં
ગુલાબની સુરખી ભરી દો. સુરાથી (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમથી)
જો મારા ઓઠ દિવસ ને રાત્રિ બીંબાયેલા રહે, તો મારે
વિશ્વમાં કે જગતમાં બીજા કોઈની પરવા નથી, બીજા
કોઈની ઇચ્છા નથી.

ઉમરની સુરાની (ઈશ્વરરૂપી પ્રેમની) ઘેલછા, ગૌન-
મની નિર્વાણની ઘેલછા અને મિરાંની વજલાલની ઘેલછા-
નું ભાન કરાવે છે.

“પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમની રે,

મને લાગી દારી પ્રેમની રે.”

“ધેરી થક રે, હું ને: ધેરી થક,

આજા: વજલાલ વાસે હું ને: ધેરી થક.”

અથવા: તો

“મેં ને: ઈશ્વર પ્રેમના, ઉમર ને: પ્રેમ.”

પ્રીતમદાસ પાંડુ એવુંજ કહે છે

“વજલાલ વાસે હું ને: ધેરી થક

આજા: વજલાલ વાસે હું ને: ધેરી થક.”

બ્રહ્માનંદ પણ એજ સૂર કાઢે છે કે—

“૨ લગની તો દરિવરથી લાગી, મેં તનધનની આશા ત્યાગી ૨.”

હયારામ પણ ગોપીલાલે લાખે છે કે—

“પ્રીતડીની રીત અતિ અટપડી, બોધવજી છે પ્રીતડી ની રીત.”

આંગલ કવિના (સ્વીનર્બર્નના) સ્વતંત્રતા વિષેના વિચાર પણ એજ રાહને અનુસરે છે. સ્વતંત્રતા સ્વીનર્બર્નનો આત્મા છે, પરમાત્મા છે.

ઉમરના રોમેરોમમાં જે બ્રહ્મરસ પ્રસરી રહ્યો છે તે તેમની “રૂપાધ્યાતો”ના અભ્યાસીને જાણ થાય તેમ છે. ગિરધર ગોપાલની અદ્વૈતભાવની ભક્તિમાં જેવી મીરાંની તદ્દુપતા જાગે છે, તેવીજ અદ્વૈતભાવની ભક્તિમાં ઉમરની માથુક કે ખુલખુલ પ્રત્યેની અત્યંત ગંભીર બ્રહ્મતત્ત્વમાં લીન થયેલી તાદાત્મ્યતા દીપી નીકળે છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે, મીરાં ગિરધર ગોપાલને “સખા” લાવે બળે છે અને ઉમર પરમાત્માને “સખી” લાવે પૂળે છે. ખત્રેય કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર, જગતની રથૂલ વાસના અને વિકારોથી પર છે. ખત્રેને શારીરિક ઉપભોગની અભિલાષા કે વાંચના નથી, પરંતુ આત્મિક તૃપ્તિની વાંચના છે-ઘેલછા છે. તેમની ઘેલછાને જો મસ્તીનું નામ આપીએ તો તે મસ્તી ‘ઈફકે હકીકી’ કે આધ્યાત્મિક પ્રેમની છે; અને ‘ઈફકે મીનાઝી’ કે ઐહિક પ્રેમની નથી. આવી અજળ મસ્તીમાં આવી અલૌકિક રનેહ રિયતિમાં—

દ્વાસુપર્ણા સયુજા સલાયા સમાનં વૃક્ષં પરિપ્સ્યજાતે ।

એ ઉપનિષદ્ વાક્યાનુસાર જે સુખખાળાં આત્મ-સખાઓનાં સખ્ય ને સંલગ્નતા છે અને તેથી તે સાયુજ્યને ‘આત્મલગ્ન’ કહીએ તો તે અયોગ્ય નથી.

ઉમરની જોગણસાઠમી અને એકસઠથી રૂપાધ્યાતો તેમના “ઈફકે હકીકી” કે આધ્યાત્મિક પ્રેમની સાક્ષી

પૂરે છે. તે કહે છે કે “ હે પ્રિયે ! (હે પરમાત્મન !) તારા ણિમ્બાધરોને ચુંબવાનો કઈ શરતે અધિકાર છે તે કહે. ” સમય વીતાવવો નકામો છે, કારણ કે પદમાં સુંદર ધરા છે, ઉપર વાદળાંવાળું નલ છે. આ સમયે પરસ્પરને પ્રીતિથી મુગ્ધ કરવામાં તારા અને મારા જીવનનું સાર્થક્ય છે. આત્માના પરમાત્માની સાથે તદ્રૂપ થવાના તરવરાટ સિવાય અહીં બીજું શું જોવામાં આવે છે ? જ્યાં ‘ ઇશકે મિજાજી ’ કે ઐહિક પ્રેમનું નામનિશાન ન હોય, જ્યાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર, વાસના કે વિકારનું અસ્તિત્વ પણ ન હોય ત્યાં ‘ ઇશકે હકીકી ’ કે આધ્યાત્મિક પ્રેમરસ સિવાય અન્ય શું ઝરે ? તેમની સિત્તેર, એકસોને એકતાલીસ, બસોને એકત્રીસ અને બસો ને આડત્રીસમી રૂબાઈયાતોએ તો ‘ ઇશકે હકીકી ’ કે આધ્યાત્મિક પ્રેમની હદ જ વાળી નાખી છે. તેઓ કહે છે કે “ હે માથુક ! હે ખુલખુલ ! (હે પરમાત્મન ! હે ચિદ્ધન !) જગતમાં પ્રાણુથી અધિક વહાણું કોઈ નથી, પરંતુ હું તને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, તું મને પ્રાણુથી પણ અધિક વહાલી છે. તારું ગૌરવયુક્ત વપુ જોઈ, તારા ચંદ્રના જેવાં સમુજ્જ્વળ અને અનુપમ પીનસ્તન જોઈ લોકો તારી પાછળ ઘેલા અને ગાંડા બને છે. તારા હૃદયરાજની અંદર કોઈ ભાગ્યશાળી મનુષ્યને કદી આસન મળે તો તે તારા વપુનો હક્કદાર બને; પછી તેને અન્ય લક્ષ્મીની શી જરૂર ? અંતમાં તે કહે છે કે “ હજારો નીર્થાનું પુણ્ય અને હજારો આલમનાં ઐશ્વર્ય, કદી પણ પ્રેમીના (અદ્યપ્રેમીના) અમૃતા દાન (અદ્યપ્રાપ્તિ) ની ક્યારેય પણ કિંમત કઈ શકનાં નથી. ”

ક્યાંથી કઈ શકાય ? એજ ‘ ઇશકે હકીકી ’ કે આધ્યાત્મિક પ્રેમથી પ્રેરણાથી બીરોન. વિરવર કોપાવર્ત. બહિષ્કાર અમુક. દાનની કિંમત કદી શકે તેજ કિંમત. માથુક કે ખુલખુલ પ્રેમીના. બહિષ્કાર અમુક. દાનની કિંમત કદી શકે તેજ કિંમત. વિરવર કોપાવર્ત. બહિષ્કાર અમુક. દાનની કિંમત કદી શકે તેજ કિંમત.

લયલા અને મજનૂ, શિરીન અને ફરહાદ તથા સત્યવાન અને સાવિત્રીના જીવનમાંથી શું નથી મળી આવતાં ? શું તેમને ઐહિક પ્રેમની ઉપેક્ષાઓ હતી ? જો તેમ હોય તો એક યા ખીજના મૃત્યુથી ઐહિક પ્રેમનો નાશ થાય છે, એક યા ખીજના મૃત્યુથી તેના શરીરનો નાશ થાય છે; પછી શરીરની સાથે રહેલો શારીરિક પ્રેમ ટકે જ ક્યાંથી ? વસ્તુસ્થિતિ એમ છે કે, તેઓ શારીરિક પ્રેમથી આકર્ષાયાં નથી, પરંતુ આધ્યાત્મિક પ્રેમથી અન્યોઅન્ય સાથે સંકળાયેલાં છે, તેના અંગેજ એકના અંગેથી ખીજનું મૃત્યુ થાય છે, અથવા તો એકના મૃત્યુથી તેને સજીવ કરવા પ્રયાસો થાય છે. આવાં આધ્યાત્મિક પ્રેમીઓને મૃત્યુનાં બંધનો પણ શું કરી શકે ? તેમનો પ્રેમ મૃત્યુનાં બંધનોથી મુક્ત થઈ કોઈ અવર દુનિયામાં ભવોભવનો સાથી થવા આલી નીકળ્યો છે. ‘ ઇસ્કે હકીકી ’ કે આધ્યાત્મિક પ્રેમનો મિલજળજળ એવો અજળ હોય છે. તેવાજ આધ્યાત્મિક પ્રેમના મિલજળથી પ્રેરાઈને સાવિત્રીની માફક ઉમર પણ વિધિનાં વિધાનને તોડી નાખવાનો પ્રયાસ કરતો, ભાવિના ભાગવ નિયમોને પણ ફેરવી નાખવાનો આશ્રહ અજમાવતો લખે છે કે ‘ હે પ્રિયે ! (હે વિશ્વ ! હે ચિત્સ્વરૂપ ! હે સર્વશક્તિમાનના સર્વેશ પરમાત્મનૃ !) જો તું અને હું બન્ને સાથે મળીને વિધાતાના સામું કાવતું કરીએ તો આપણે તેની ભૂલો પકડી શકીએ, જગતના મૂળમાંથી ઉજેડીને ઢુકડે ઢુકડા કરી શકીએ અને હૃદયની ધરછા મુજબ આપણે ફરીથી નવું જગત રચી શકીએ. અહીં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જેને ઈશ્વર સાધ્ય હોય તેનાથી શું નથી થઈ શકતું ?

હૃદયમાં ઉડા ઉતરીને જીવિ-ચદ્મથી જોતાં આપણને ઉમરનું કહેવું યથાર્થ લાગે છે. કેટલાક આંગલ કવિજનો પણ તેમનાં કાવ્યોમાં આવાજ આધ્યાત્મિક પ્રેમનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેમણે પણ તેમની ‘ પ્રેમમૂર્તિ ’ને ‘ પ્રભુની મૂર્તિ ’ કહીને જ કાવ્યો લખ્યાં છે અને એવા

અને—

“ માયા તણી શોખા જોઈને, ન પામે મોહ ” વગેરે

જગત સ્વાર્થસાધુઓથી ભરપૂર છે. અનુભવની આંખે જોવાય તો આ જાળતનું રહસ્ય વધારે સ્પષ્ટ થાય.

સૂરી ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં જુદો મત દર્શાવતા હોવા છતાં, ઉમર નિરીશ્વરવાદી હતા એમ માનતાં મન આંચકો ખાય છે. ઇશ્વરના અસ્તિત્વની સંપૂર્ણ ખાતરી થવાથી જ તેઓ ઉદ્ધાર કાઢે છે કે:-

“ હે કયાસાગર ! કૃપાનિધે ! પરપરદિગાર ! હીન જનો પર અતિ ખોળે-ભાર લાધવો તને યોગ્ય નથી. બૂલેલા લોકને તારા હાથથી શિક્ષા કરવી ઘટતી નથી. જાગ્યરૂદ્ધ કંઠથી, અશ્રુભીનાં નયનથી હું તને પ્રાર્થુ છું કે, મારી સર્વ આંતરજૂદ વ્યથા તું દૂર કર ! દૂર કર ! ”

આગળ ચાલતાં તે સ્તવે છે કે:-“ હે પ્રભુ ! મારા પ્રાણ ને શક્તિ એ તારું હાન છે, મારાં કાય, મન અને આત્મા, એ સર્વ તારું ધન છે; આ મારો જેહ પ્રભુ તારો જ છે. આખા જગતમાં જ્યાં બધે તારુંજ તારું છે, જ્યાં ત્યમેવ સર્વ મમ દેવદેવ છે ત્યાં મારું શું હોય ? ”

જો ઇશ્વરની અગાધ શક્તિનું વિસ્મરણ ઉમરને થયું હોય તો તેમનાથી આમ ખોલાય જ નહિ, આમ લખાય જ નહિ. કારણ કે આંગલકવિ વડંબવર્ધની માફક હૃદયને ખડું લાગે તો જ લખવું એ જ એમનો મત હતો.

ઇશ્વરની મહાન શક્તિનો પુરાવો પૂરતાં તે આલેખે છે કે “ અમર સાકી જ્યારે ભરેલા પાત્રમાં સુધા રેડે છે, ત્યારે તારા મારા જેવા કરોડો પુદ્ગલુદ્ભવની પ્રવાહો દૃશ્ય થાય છે ને ઘડીમાં અદૃશ્ય અને સાકીનું પાત્ર ભરેલું ને ભરેલું રહે પ્રભુ સિવાય જગતમાં કંઈ નથી, અને તેની ઇચ્છા સિવાય બનતું નથી, એ ઉ

છે. આવા ભક્તિભાવથી પ્રેરાઇને જ તેઓ કહે છે કે “ હે મનુષ્ય ! આ જગતમાં બે કાંઈ તારાથી સારું કર્તવ્ય થાય તો તે તારી યુક્તિ કે બુદ્ધિથી થયું એમ માનીશ નહિ. અને કદાચ ખૂરું કામ થયું હોય તોપણ તારા વાંકથી, ગુન્ડાથી કે અપરાધથી થયું છે એમ ગણીશ નહિ; કારણ કે જગતનું શુભાશુભ-સારું નરસું તારી યુક્તિ કે બુદ્ધિથી કદી પણ થતું નથી. જગતનું શુભાશુભ કરવાની શક્તિ જગતકર્તા સિવાય અન્ય કોઈની નથી; માટે જ હું તારી જીંદગી એને અર્પણ કરીને મઝા માંહી મઝ રહે.”

ઉમરનો આ ઈશ્વરવાદ ઉપનિષદના બ્રહ્મવાદ અને ભગવદ્ગીતાના કર્મબ્રહ્માર્પણવાદને બાંધબેસતો છે. તેમાં:-

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિष्याમિ મા શુચઃ ॥

નો ગંભીર ભાવ દષ્ટિગોચર થાય છે. ઉમરના તત્ત્વજ્ઞાનનો મૂળ સૂર એ છે કે, મૃત્યુની પેલી પાર અધિકાર સિવાય કાંઈ જ નથી. આ વિકટ અને દુર્જેય પ્રશ્નનું નિરાકરણ ન કરી શકવાથી વર્તમાન જ ફક્ત સત્ય છે, એમ આંગ્રહ કવિ સ્વીનબર્નની માફક તે પકડી રહેલ છે. તે જન્મ-જન્માંતર અને પરકાલને માનતા ન હોવાથી જ હિંદુ ધર્મથી જુદા પડે છે, અન્યથા નહિ.

હવે ફક્ત એક જ બાળત કહેવાની બાકી રહે છે અને તે તેમના મૃત્યુની. ઉમર બધ્યામનું મૃત્યુ ઘણી જ શાંતિથી થયું હતું. શારીરિક વ્યથા ભોગવ્યા સિવાય એ મહાન નરનો આત્મા આ લોકને ત્યજી ગયો હતો. સર્વ ઈશ્વાની નમ્રાજ પડ્યા પછી સીજદો કરતાં કરતાં પ્રાર્થના કરવા માંડી કે “ હિ ખુદા ! હિ પરવરદિવાર ! તારે મારા સંપાદન કરવાનાં નિયમથી જેટલું થઈ શકે તેટલું મેં કર્યું છે. હવે તેમાં મારો કંઈ દોષ થયો હોય તો મને મારું પ્રાર્થનાનાં શબ્દો જીવ ઉપર લઈ જઈ મારા પાપોને બાદ કરા. આ સુદુર દેશને તારું

ગયો; તે આ નશ્વર શરીરથી વિખૂટો થઈ ગયો. આપણા ગુજરાતના સમર્થ સાક્ષર નવલરામનું મૃત્યુ પણ એવી જ ઉંચી ઠોઠિનું હતું. નવલરામ પણ મરણકાળે બોલી ઉઠ્યા હતા કે “અધ્વિદાનંદ ! દીનબંધુ ! દીનાનાથ ! તું જાણે છે કે મેં મારા જન્મપર્યંત કંઈ પણ એવું કાર્ય કર્યું નથી કે હું તારી કૃપાને પાત્ર ન થાઉં.... મારે એ પ્રભુ ! આ મારો હાથ પકડ !” એમ બોલી અંતરમાં પ્રાર્થના કરતાં કરતાં બોલી ઉઠ્યા કે “આનંદ ! આનંદ ! આશી તે વળી ણીજો કયો આનંદ ?” વળી પાછું સ્તવન કરવા માંડ્યું. એ સ્તવનમાં ને સ્તવનમાં જમણો હાથ ઉંચો થયો અને પાછો પડ્યો, તેની સાથે ત્રણ આંચકા આવ્યા, અને ઢેહના બંધ છોડી છૂટનાર અદૃશ્ય થઈ ગયો.* આવા ધર્મપરાયણ નરવીરોનાં મરણ ધીનજોને એવાજ પ્રકારના મરણની અભિલાષા કરાવે એવાં સુંદર હતાં. ગુલાબનાં સુંદર ફૂલ જન્મ્યાં, ખીલ્યાં અને કાળે કરી કરમાઈ ગયાં, પરંતુ તેમની મધુરી સુગંધ પાછળ મૂકતાં ગયાં.

(તા. ૨૩-૧૦-૧૯૩૨ના “ગુજરાતી” ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

* તા. નવલરામના મૃત્યુનો કરુણાજનક અને ભાવનાભર્યો દેવાસ આપણા ગુજરાતના સમર્થ સાક્ષર શ્રી. ગોવર્ધનરામે નવલ-પ્રધાવલીની પ્રસ્તાવનામાં આપ્યો છે.

૫-અપૂર્વ આત્મત્યાગી વાવર

(લેખક:-શ્રી. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાડી)

ઇં ૦ સં ૧૫૩૦ની સાલમાં દિલ્હીના રાજમહેલમાં ભારે ગભરાટ ફેલાઈ રહ્યો હતો. માણસો ખડાવરાં ખડાવરાં અહીંથી તહીં ભટકવા લાગ્યાં. કોઈ કોઈને સીધો જવાળ દે નહિ; કોઈ કોઈની સાથે વાત કરતાં કરતાં આડાં અવળાં ગાલરાં વેણુ બોલે અને આમ તેમ કાંઈ ને કાંઈ ચીજ લેવા દોડાદોડી કરી મૂકે.

એ બધું શું હતું ? શા કારણથી આ મૂંઝવણ ઢેખાતી હતી ? દિલ્હીના મોગલ શહેનશાહ બાબરનો ભલો શાહ-નદો હુમાયૂં એકદમ બિમાર થઈ ગયો હતો. શાહી હકીમ આવી લાગ્યા હતા, પરંતુ શાહનદાનું દર્દ જોઈને તેઓ સર્વે ભારે ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી રહ્યા હતા. ખીજા હકીમોની બોજ થતી હતી. શાહનદો બિમારીમાં લવારી કરતાં કાંઈ માગે તો તે લેવા માટે નોકરોની દોડાદોડી થઈ રહી હતી અને તેથી શાહી મહેલમાં ગભરાટ વધી પડ્યો હતો. એ ગભરાટમાં વધારે તરખાટ તો માણસોનાં કુખાં દિલથી બળ્યો હતો. સૌ કોઈને એમ બાસતું હતું કે “મરતાને પપ્પુ મેર ન કરે” એવો શાંત, દાનત, દાનત અને દિલમોઝ શાહનદો શું કરે આ દુનિયા છેડી જશે ? સૌ કોઈનાં દિલ કુદ કાઢના બધાંકર બોલકાને માનની કુચ દેવા હતા અને સૌ કોઈ મૂંઝાઈને મૂંઝાઈ પડે પડે રોકે રોકે અંદાજેના માર્ગે કરતા, વાત કરતા, રોકે રોકે શું કહેવું શું કહેવું વગેરે કરતા હતા.

રિવડોના કાપડો મલેવડી મપમડાવી મલેડી રિવાલો
 અને મેનાફાનાં વિદ્યામામનેડી માંડીને કંઠાજ મુમકોનો-
 નાં નૂડયાં પુડયાં જલોં ઝોળ્યાં જુપડાંજ સુધી માડબદો
 દુમાયુ મોનો પધારો દોનો. શું ઇમાર કે શું મલરી,
 શું ઇરિલામી કે શું દિંદુ, શું સમાર કે શું જંગી, શું
 વજુકર કે શું કાલખાનાદાર—દરેક વર્ગમાં અને દરેક
 મર્મપંથમાં શાલજલ દુમાયુને માટે કોરે પજ ખરાજ
 વેળ કાલનાર કેઈ પજ આમામી—ને સ્વંક પજ નજીયે
 મળી આયે નહિ; કેમકે મોનો સ્વં દિલાવર દોરજ હતો;
 સોનો જો જલો આયના દોનો; મોને માટે પાવાનામી જંગી
 શકતી જતાઈ કલવામાં પાગજ ન પડે જોની પ્રકૃતિનો હતો.

પરિણામી ત્યાદે દુમાયુની માંડગીની વાગ શાડી
 રિવાલો બેડીને જલાર પડી ત્યાદે યોગરદમ દિલગીરીનો
 સમ્પાદો ઉપાઈ રહ્યાં: “હાય ! એ નેકદિલ નરમણિને—
 આઝાવજો કાં સનાઓ ?” આવો પ્રશ્ન દરકોઈ પૂછી રહ્યું.

બાદશાહ બાળદે જો વખતે ફર દશજમી પજ કોઈ
 ઉસ્નાદ લકીમો હાય તો તેઓને બોલાવી મંગાવવા દુકમ
 આપી દીધા અને જો મુજબ, શાડી લકીમની મલાદમી
 જુદે જુદે રમજે શાડી સ્વાદો દોડાવવામાં આવ્યા.

જિભારીની ગતિ અજબ છે. તેને માટે કહેવાય છે
 કે, તે આવે લામીના વેગે અને જાય કીડીના વેગે. જિભા-
 રીના લામીના વેગમાં આદમી ચગદાઈ જવાની દલેશત
 રહે છે. જિભારીના લામીના વેગમાં આદમી ખૂબ ધાયલ
 થઈ જવાની જીક રહે છે અને જોમાંથી કુદરતની કૃપા
 હોય તો જચી જવાની પજ આશા રહે છે. પણ ભાવિના
 ગર્ભમાં નહિ પેસી શકેલો માનવી, ઇશ્વરેચ્છા શું લશે,
 જો નહિ જાણી શકનારો આદમ, આકૃતનો જોક અંતમ
 તો જરૂર સમજે છે અને તે જો કે, જો પોતે અને જોનું
 કુટુંબ કમનસીબના અંધારા જોળામાં સપડાયું છે.

બાદશાહ બાળદે આથી પોતાના શાડી કુટુંબની

હવે કમનસીબી કલ્પી લીધી, ને શાહુબદો આખી સલતનતનો ખ્યારો છે, તે શુ' એના પિદરને ખ્યારો ન હોય ! આહ ! એ તો એની આંખોનું નૂર છે, એના દિલની ઉમેદોનો કિલ્લો છે, એના હાથ અને પગ છે. બાદશાહને બીજા બે બેટાઓ કરતાં હુમાયૂં પર અપ્રતિમ હેત હતું. એણે આથી કંઈ કંઈ બાધા-આબડીઓ રાખી. ઈશ્વર જો હુમાયૂંને માંદગીમાંથી ઉગારે, તો ઈશ્વરને આમ રાજી કરૂં ને તેમ રાજી કરૂં, એવી ખૂબ માનતાઓ માની મસ્જીદોમાં બંદગીઓ કરાવી; કુરાને શરીફનું વાચન સતત ચાલુ રખાવ્યું; હિંદુ મંદિરોમાં ઘટતી હિંદુ વિધિઓથી મૃત્યુને દૂર રાખવાના બાપ અને ચક્કહોમ કરાવ્યા; ચણ્દીઓ અને ઈસાઈઓનાં દેવળોમાં પણ પ્રાર્થનાઓ કરાવી.

રાત અને દિનના અખંડ ઉલ્તગરા, બાહોશ હકીમોની સારવાર અને આંખના પલકારામાંજ એક ચીજ માંગતાં રજૂ કરનાર અમલદારોની ખડેપગે હાજરી હોવા છતાં, હુમાયૂંના બિછાનાના ઓરડામાં બાણે એવી ભયંકરતા છવાઈ ગઈ હતી કે જેવી કબ્રસ્તાનમાં ઘોર અંધારી રાત્રિએ માલૂમ પડે છે. “ઓ આદ્યો !.... પલકમાં ઉડી જશે !....” એમ દરેકે દરેક ક્ષણ ત્યાં ચિંતામાં વીતતી હતી. હકીમો વારંવાર પોતાનાં ‘માથાં એકડાં’ કરતા; બાબર અવારનવાર પૃથ્થપરથ કરતો; પણ એક નહિ-અનેક કાબેલ ઇન્સાનો પણ કુદરતની આગળ થાકી નાથ છે એનો જખરો અનુભવ સાને થતો હતો. હકીમે શાહુબદાના શરીરની ડંડાઈ દર કરવા દવા આપતા, તો તે ગરમ થઈ જતું; ગરમી દર કરવા દવા દેતા, તો તે ડંડું ધમી જતું; દસ્ત કરાવવાની ઔષધિ દેતા, તો ખૂબ દસ્ત થતા અને તેના શરીરમાંથી તાકાત ચાકી જતી માલૂમ પડતી; દેહ દસ્ત બાંધ કરાવતા તો પિદરને આકેરે ચઢી જઈ બાંહે તલમાટ અને અને નાકી તે તલમાટ એવે ને તે સ્તર્શન દેખતે પણ આજુ બાજુ ફરતે ફરતે નાચવાનું એ દેહન દેહન કરતે નહિ અને

ગમીનો માર્યો તે બીજા ચોરડામાં જતો રહેતો. હકીમે બારે દાબેલીઅતથી કામ કરતા હતા. વળી તેઓ મામલો કાબુમાં લેતા અને દણુબર બાદશાહને ખુશાલી ઉપજાવતા. એમ છતાંયે વળી પાછી તળિયતમાં પડેલી તક વધારે મોટી કાઢતી અને શાહજાહને કંઈક ચોર પ્રકારની પીડા થઈ આવતી.

એ રીતે એક મહિનાની મુદત પસાર થઈ ગઈ. હકીમેને બાદશાહે ધમકાવ્યા. શું તમારું હકીમું નક્કામું છે ? મારી સારી દોલત તમારી દવાઓ માટે ન્યોછાવર કરવા હું તૈયાર છું; તોપણ તમે મારા પ્યારા શાહજાહને સાજો કરી શકો તેમ નથી ?”

“નામદાર મુલ્તાન,” એક બાહોશ અને ઘરડા હકીમે કહ્યું: “ઈન્સાન હંમેશાં કુદરત આગળ લાચાર છે. ઈન્સાનની આહના મુજબ જો થઈ શકતું હોય તો, અમે અમારો પોતાનો જાન આપીને પણ શાહજાહને સાજો કરી દઈએ. અમે બેમૂલી દવાઓ અજમાવી જોઈ છે. આપનો કિંમતી ખજાનો પહાડી વનસ્પતિઓ શોધવા માટે પણ, અમે કામમાં લઈ જોયો છે અને તે મંગાવી અજમાવી જોઈ છે પણ ખરી. તેમ છતાં, અમને શાહજાહની બિમારી એવી હંફાવી રહી છે કે, કોઈજ ટીકી લાગતી નથી. અમે લાચાર છીએ. હવે તો પાક ખુદા-તાલાની મહેરબાની સિવાય નામવર શાહજાહને કોઈ બચાવી શકશે નહિ.”

“ખુદા ! ખુદા !” પોતાના બાલ પિંખતો એક બાલકની માફક રોતો બાબર કહેવા લાગ્યો: “હું તારે ચરણે શું શું દઈ ચૂક્યો નથી ? મેં તારા જંદાની માફક મારી આખી જીંદગી નેક કામોમાં ગાળી છે. મેં મારા શાહજાહને ખાતર ખૂબ ગરીબોને જમાડ્યાં છે; જુદી જુદી ધર્મી રીયત મારફત તને મારો અવાજ પહોંચાડ્યો છે કે, મારા પર મહેરબાં થા. પણ હાય ! તું કઠોર

રહ્યો છે ! હજી પણ હું તને શું આપું કે જેથી મારા વહાલ દીકરાનો જાન બચે ? ”

હકીમોએ બાદશાહને ખૂબ આશ્વાસન દીધું. ઈશ્વરમ વિશ્વાસ રાખવા જણાવ્યું અને પીર ઓલીઆઓ તથા મોલવીઓને બોલાવવા સૂચના કરી. ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવાના હરેક માર્ગ બાદશાહે લીધા હોવા છતાં પણ જો હજીયે કંઈ બાકી રહ્યા હશે તો શાહજહાને કોઈનો વળગાડ હશે તો તેનો રસ્તો એ લોકો બતાવશે એવી સૂચના હકીમોએ કરી.

બાદશાહે પોતાની સલ્તનતમાં વસતા તમામ ધર્મિય લોકોના વડાઓને બોલાવ્યા; મંત્રતંત્રસાધકોને તેડાવ્યા; અમલદારવર્ગને પણ હાજર રાખ્યો અને દરબારમાં તેઓને સવાલ કર્યો: “ કઈ રીતે હું ખુદાને હવે રાજી કરું કે જેથી મારો ખ્યારો બેટો સાજો થાય ? ” બાદશાહે પોતે જે જે રીતે ઈશ્વરને રાજી કરવાના ઇલાજ લીધા હતા, તે બધા વર્ણવી બતાવ્યા.

મોંએ વિચાર ચલાવવા માંડ્યો. દરેક ધાર્મિક માર્ગ લેવાઈ ચૂક્યો હતો, એવો તેમણે નિર્ણય આપ્યો. એવામાં એક અવધૂતે કહ્યું: “ આદમ જો પોતાની કિંમતીમાં કિંમતી ચીજ ખુદાને ચરણે ધરવા તૈયાર થાય—ખુદાના નામ પર તે ખેરાત કરી દે, તો જરૂર એની મુશ્કેલ બર આવે. ”

વર્જીદે આ ઉપરથી સૂચના કરી કે:—“ નામદાર ! આપણા બન્ધનામાં આત્રામાં દોઢ લાખ રૂપિયાનો કિંમતીમાં કિંમતી દીરો છે—”

“ હા, નામદાર ! તે દીરો અત્યંત નામથી ખેરાત કરી દો. ” એક વૃદ્ધ અમીરે વચ્ચે ટાપશી પૂરી.

દોઢ લાખ રૂપિયાની ચીજ જો મુકી કિંમતીમાં કિંમતી ચીજ છે તે નામદારે કહ્યું: “ દોઢ લાખ રૂપિયાની ચીજ મારા કિંમતીમાં કિંમતી નથી, પણ મારા નામની ખેરાત કરવાની કિંમત મુકી છે. ”

ફક્ત દોઢ લાખ રૂપરડીમાં સમાઈ ગઈ ? છદ !”

દરબાર છક્ક થઈ ગયો. બાદશાહ ગંભીરતાથી વિચાર કરી રહ્યો કે “એવી તે કઈ ચીજ આ દુનિયામાં વધુમાં વધુ કિંમતી છે કે, એક જાન બચાવવા માટે અદ્વાહના નામ પર ફૂલ કરી શકાય ?”

દરબારીઓને બાદશાહનાં વેણ પરથી એટલું તો ચોક્કસ લાગ્યું કે, જો આ સારી સદતનત પણ ઈશ્વરને નામે હઈ દેવી પડે તો બાદશાહ તે આપવા માટે આંચકો ખાય તેવો નથી; પણ સદતનત ખુદાને નામે આપી દેવાય તો પછી એમાંની એક પણ કોઠી સદતનતના નોકરોથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહિ—બધુંયે ધર્મીદા કરી દેવું પડે ! એટલે કે, સદતનત ખુદાને નામે આપી દેવાય એ અવ્યવહાર વાત છે; ઘણાક શાણાઓના દિલમાં આ મુદ્દો એક સાથે રજૂ થયો એટલે તેઓએ તે સંબંધી માંહેમાંહે વિચાર ચલાવી જોયો અને આખરે એમ ઠરાવ્યું કે, નામદાર બાદશાહ આગળ એ સંબંધી કાંઈજ ઇશારો થયો જોઈએ નહિ. તે નામદાર તો જરૂર, સદતનત પાક મુરાદથી ખેરાત કરી દેવા તૈયાર થાય એવા સ્વભાવના છે.

ત્યારે શું ન્યોછાવર થયું જોઈએ ? અળજોની ઢોલત એક જાન બચાવવા આગળ તુચ્છ છે એટલે ઢોલતને તેની સરખામણીમાં મૂકવી જોઈએ નહિ. એક ફિસ્સૂદે કહ્યું : “જાનની સામે તો જાન ફૂલ થાય, અને એજ બરાબર કિંમત છે !”

“હા, એ અચ્છી તરકીબ બતાવી” વઝીરે કહ્યું અને તેણે બાદશાહ આગળ અરજ ગુજારી. મહાન શહેનશાહ ! જો આપ રજા આપો તો, આ શહેરમાંથી કે પછી દૂર દેશાવરથી કોઈ બત્રીસ લક્ષણો આદમી ચોધી કાઢીને નામવર શાહજાદાનો જાન બચાવવા ખાતર તેનો વધ કરીએ. એક જાન બચાવવા માટે ખુદાતાલાને બીજો જાન આપીએ તોજ, કિંમતીમાં કિંમતી વસ્તુ તેને ચરણે ધરી એમ ગણાય.

નહોતું. કોઈ અફઘુત બાબત બનવાની આશા સૌ કોઈએ રાખી હતી અને બેશક ત્યાં એવુંજ ગયું. શાહનંદો જરૂર પથારીમાં પડેલો હતો—જે દે એના દેહપિંજરમાંથી એનું પ્રાણ પંખેડે ઉડી ગયું ન હતું. એક બાહોશ હકીમ શાહનંદાની નાડી હાથમાં લઈને બેસી રહ્યો હતો.

એ વેળા ત્યાંની ચૂપકીદી તોડતાં બાદશાહે ઉંચા હાથ કરી “અહ્લાહો અકબર”ના નામનો પોકાર કર્યો અને પછી કહ્યું: “દુનિયાનાં ઇન્સાનોને અને દુન્યવી દરેક ચીજને પેદા કરનાર એ માલેક ! દુનિયાની કોઈ પણ ચીજ પર તારી એકલાનીજ હકુમત છે; તારો એકલાનોજ કુલ હક્ક હાવો છે. તું ચાહે તો જલ ત્યાં રથલ અને રથલ ત્યાં જળ કરી દે છે; મોમનાં પૂતળાંમાં તું જીવ મૂકીને તેની પાસે અફઘુત કામો કરાવી શકે છે અથવા તો જંગી પહેલવાનને એક પલકમાં મિટ્ટીમાં મિલાવી દે છે. એવા તું સૈના નસીબને ઘડનાર સર્વ-શક્તિમાન પિતાને અરજો જનને બદલે જન મૂકવાનો મારી સદતનતના સૌ શાણાઓએ અભિપ્રાય રજૂ કર્યો છે. મને દુનિયામાં એક ખ્યારો મારો શાહનંદો છે અને ખીલો ખ્યારો મારો પોતાનો જન છે. મારા એક ખ્યારા શાહનંદાના જનને ખાતર, એ માલેક મહેરળાં ! હું મારો ખીલો ખ્યારો જન તારી ખિદમતમાં મૂકું છું. મારા દીકરાને ખાતર મારો જીવ, એ અહ્લાહ ! હું કુરબાન કરું છું; તારા નામ પર હું અર્પણ કરું છું; તારા નામ પર ! મારી અરજ સાંભળજે; મારો જીવ લઈ લેજો અને મારા બેટાને મારી તમામ તાકાદ અને ચેતનશક્તિ આપીને સાલો તાલો બનાવી દેજો !”

બાદશાહની આ પવિત્ર વાણી સાંભળી ચોગરદમ સૌએ ભારે તાબુખીથી મોઢામાં આંગળાં ઘાટ્યાંરામ’સે હૈ. શાહે હુમાયૂંની પથારીની આસપાસ ત્રણ વજારામ’કા નામ કરી હરેક વખત તે બોલતો રહ્યો: “હતા કરતા પંબળ દિગાર ! કુરબાન છે મારી જાન પહોંચ્યા. એ નગરમાં

બેટાને ખાતર ! ” અને ઓહ તાબુળી ! જેમ જેમ હરેક વખત ફેરે ફરવામાં આવતો રહ્યો, તેમ તેમ શાહનદો બિછાનામાં જરાક જરાક હાલવા લાગ્યો અને ત્રીજે ફેરે પૂરે થયા બાદ, જ્યાં બાદશાહ, શાહનદાના બિછાન આગળ મસ્તક નમાવી બેઠો ત્યાં તો ખુદાઈ ચમત્કાર માલૂમ પડ્યો હોય તેમ, શાહનદાએ આંખો ખોલી અને ક્ષીણ અવાજે પુકાર કર્યો : “ પિદર ! પા....ણી ! ”

ચારે બાજુએ બેઠેલાંઓનાં દિલમાં ખુશાલી વ્યાપી ગઈ. બધાંઓનાં મોં હસતાં બની ગયાં. બાદશાહે ઉત્સાહ-ભર્યા દિલથી સોનાના કટોરામાં પાણી લઈ ખુદ પોતાના હાથથી શાહનદાને પાણી પાચું અને બે ઘૂંટડા પી, શાહનદાએ સ્મિતભરી નજરે બાદશાહ તરફ જોયું. પુત્રના શરીરમાં આંખો મારફત પોતાનું નૂર જતું હોય એમ જણાયું.

“ ફત્તેહ ! ફત્તેહ ! ખુદાતાલાએ મારો અવાજ સાંભળ્યો ! બસ. હવે મને ખાત્રી થઈ કે, મારો બેટો જીવશે ! ” બાબર ખુશાલીથી પોકારી ઉઠ્યો : “ ખુદા, ઓ પ્યારા ખુદા ! તારો આભાર ! ”

બાદશાહે પુત્રના કપાળમાં ચૂમી કરી. પુત્રનું મસ્તક સૂંધ્યું. બાદશાહ બાબરના આ અદ્ભુત આત્મત્યાગ વિષે મનમાં ને મનમાં હેરતભરેલી રીતે વિચાર ચલાવતા ઘણાખરાઓ ત્યાંથી આલ્યા ગયા અને જરૂરી માણસોના ત્યાં બેસી રહ્યા.

મંદિરોમાં જે વેળા આરતી થતી હતી અને મંદિરોનાં જે વેળા બંદગી થતી હતી તે વેળા બાદશાહ બાબરના માથામાં દહં પેદા થયું અને શાહનદો હુમાયુ વધારે દોશિયાર થતા ગયો.

એ કવિ-કવચપ્રસિદ્ધ વાત છે કે, એજ માત્રમાં જ એક હુમાયુની મૃત્યુ થઈ અને હુમાયુ તરફ નાજીવો થઈ ગયો.

બાદશાહે જાણ્યું ત્યારે તેણે બેઠેલાંઓને કહ્યું : “ મારા બેટા, મારા બેટા, મારા બેટા ! ”

૬-શાહ જલાલ-ઉદ્દીન વસાલી

(અનુવાદક:-શ્રી. હમનલાલ દરિયાલ પંડ્યા)

(૧)

જે વ્યક્તિ જીવતાંજ પરમાત્માને મળી જાય છે તેને ફારસીમાં “વસાલી” કહે છે. એની વ્યાખ્યા કવિ બલિરામજીએ અત્યંત સરળ તથા સરસ ભાષામાં આ પ્રમાણે આપેલી છે:—

ડેરા ઝાત દોજે ઉદિ રાહ લીજે, જિસ રાદમે પિયુક પામ્યેછ !
 “હમ-તુમ”સેં ન્યારે દો રહિયે, નિત્ય દસિયે, એલિયે, માધ્યેછ !
 મુએ મુક્ત મીનડી ચાહ ફેરી, જે પે જીવતે પિયુ ન પામ્યેછ !
 બકી અંત સમય જહં જાવના દે, તહં જીવતે ક્યોં નહોં જામ્યેછ !

પુરાસાનના શાહ જલાલઉદ્દીન વસાલી “શૂંગાર-નિષા”ના ભક્ત હતા, શ્રી રામચંદ્રજીના ઉપાસક હતા અને તેમની અલોકિક મધુર છળી પર મોહિત પણ હતા. એમનો વિશ્વાસ હતો કે શ્રી રામચંદ્રજી અત્યંત સુંદર, સ્વરૂપવાન અને સુકુમાર છે. એમની ભક્તિ કરવાથી તથા એમનું નામ જપવાથી નિશ્ચય સુખિત મળીજ જાય છે. કવિ ખુસ્તરે ઉદું સમાયણમાં કહ્યું છે કે:—

કરે વરદે જ્યાં જે કોઈ વદ નામ, ગુલસ્તાને જહાંમે પાવ આરામ.
 ન જતે હર વશર ઇસ ‘નામ’સે દે, કિ આખિર કામ ‘સીતારામ’સે દે.
 ઇબાદત કા નહોં દે આજકલ કામ, ફક્ત કાશી દેસાં ‘સીતારામ’કા નામ.

મહાત્મા “વસાલી” જમણું કરતા કરતા પંજાબ પ્રાંતમાં સુલતાન નગરમાં આવી પહોંચ્યા. એ નગરમાં

પંડિત ટેકચંદ્રજી કથાવાચક રહેતા હતા. તેઓ મહાવિદ્વાન તથા સુયોગ્ય વક્તા હતા. તેઓ પ્રતિદિન સંધ્યાસમયે સમઘ માઈના ચખુતરા પર રામાયણની કથા વાંચતા હતા. એમનો સ્વર અત્યંત કોમળ તથા મધુર હતો. શ્રોતાઓને એઓ ખૂબ રીઝવતા હતા. પદ-પદાર્થોની વ્યાખ્યા સુંદર, સરળ તથા સરસ શબ્દોમાં કરતા હતા તેથી સ્ત્રીઓ અને નાનાં બાળક પણ સહેલાઈથી કથા સમજી શકતાં હતાં. જે રસનું એઓ વર્ણન કરતા તેનું તો બહુ ચિત્રજ આંખેહુબ ખડું કરતા. આ બધી સામગ્રીઓથી એમની કથા ખૂબ જામતી હતી. દૂર દૂરથી લોક આવતા અને હબરોની ઠઠમાં જામી જઈ કથા સાંભળતા.

(૨)

રાત્ર જનકની કુલવારીનો પ્રસંગ હતો. મિથિલાવાસી શ્રી રામચંદ્રજીની અદ્ભુત છબી પર એઓ મુગ્ધ બન્યા હતા, એ અલૌકિક છબીનું વર્ણન પંડિતજીએ એવી છટાથી કર્યું કે શ્રોતાગણ તે સાંભળીને ગદ્ગદ બની ગયા અને એમના મુખમાંથી આપોઆપ નીકળી ગયું કે:—

કિસીકી આંખમેં જાદૂ, તેરી જગ્યામેં હૈ.

કેટલીક રાત્ર ગયા પછી કથા સમાપ્ત થઈ. શ્રોતાગણ આરતી લઈને પોતપોતાને ઘેર જવા લાગ્યા. પંડિતજીએ પોતાનું પુસ્તક બાંધવા માંડ્યું. એવામાં શાય સાહેબે તેમની પાસે આવીને કહ્યું:—

“પંડિતજી ! આપની પદ-પદાર્થની વ્યાખ્યા માંમજી તું અત્યંત પ્રસન્ન થયો. શું. કૃપા કરી એટલું બતાવશે કે એ કયું બહુ-અર્થ-સારવાન્વિત પુસ્તક છે અને એમાં યમ-ના સુમન કઈ સુંદર વ્યક્તિત્વ દેખાડે તથા તે સુવર્ણ વર્ણન કેટલું છે ?”

પંડિતજીએ કહ્યું: “પંડિતજી કહેવાય છે કે પંડિતજીની વાતો સાંભળીને મનમાં જેવું જેવું થાય છે. તેથી આપની વાતો સાંભળીને મનમાં જેવું જેવું થાય છે.”

શાહ જલાલ-ઉદ્દીન વસાલી

ચોધ્યા છે. તે મુળા અવધની રાજધાની છે. ત્યાં મહારાજ
દશરથ રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ મહાપ્રતાપી અને ધર્મ
તમા હતા. પ્રભુ રામચંદ્રજી એમનાજ સુપુત્ર હતા. તે
અત્યંત સુંદર, ચરવીર તથા બુદ્ધિમાન હતા—
ગુણ-સાગર નાગર વર-વીરા, સુંદર સ્વામલ ગૌર શરીરા.

“એમની કથાનું આ રામાયણ છે. તેમાં એમનીજ
મંગલમય લીલાનું વર્ણન કરેલું છે. આપને એમની કથા
સરસ તો લાગી ને?”

“પાંડિતજી!” શાહ સાહેબે ઉત્તર દીધો. “હું
કેટલાએ દિવસથી રોજ આવીને કથા સાંભળું છું ને મને
બહુ આનંદ થાય છે. હું તો શાહજાદા-અવધનો આશિક
બની ગયો છું. દીન તથા દુનિયાથી મેં ફેરવીને એના
કદમમાં સુકામ કરે છું.”

“શાહ સાહેબ! આપ કયાના મહાન પ્રેમી છો.
કૃપા કરીને દરરોજ આવ્યા કરજો. હું આપને મારી પાસેજ
બેસાડીશ.” પાંડિતજીએ કહ્યું.

“હા, હા; હું તો રોજ સૌથી પહેલો આવું છું ને
સૌથી છેલ્લો જઈ છું; પણ મને કોઈ અહીં બેસવા દેતું
નથી, તેથી ઉભે ઉભે સાંભળી લઉં છું. હવે, આજે તો
જઈ છું. વળી કાલે પાછો આવીશ.” એમ કહી તેઓ
ત્યાંથી વિદાય થયા.

(૩)

શાહ સાહેબની આ પ્રેમવાર્તાની ચર્ચા મુસલમા-
નોને પહોંચી ગઈ. તેઓ અત્યંત કોપિત બન્યા. તેમણે
સલાહ કરીને મૌલવી અબ્દુલ્લાના મકાન પર ગુળા ભરી;
મધા મુસલમાન લેગા થયા હતા. શાહ સાહેબને પણ
મધાવી મંગાવ્યા હતા. મૌલવી સાહેબે ઇસ્લામ ધર્મની
પાખ્યા વગેરે સારી રીતે સમજાવ્યું. સૌ ધ્યાન દઈને

સાંભળતા હતા. માત્ર શાહ સાહેબ એક છેડે બેઠા હતા. એમણે જરા પણ ધ્યાન આવ્યુંજ નહિ. એઓ તો પ્રેમના ઉમંગમાં ગાઈ રહ્યા હતા કે:—

“કાફિરે ઈસ્કમ મુસલમાની મરા દરકાર નેસ્ત !”

તેઓનો આશય એમ કહેવાનો હતો કે હું તો પ્રેમપંથનો પથિક છું. મારે મુસલમાનીની જરૂરતજ શી છે ? છેવટે એઓ બોલ્યા કે:—

હશરત મેરી યહ હૈ, મેરા અરમાન હૈ યહી;

આ જાય તું નજર તો તુઝે દેખતા રહું.

એમ બોલતા એઓ તો ચુપકીદીથી ઉઠીને કથામાં ચાલ્યા ગયા.

સલાનું કામ પૂરું થતાં શાહ સાહેબને બધા શોધવા લાગ્યા; પણ એ ક્યાંથી મળે ? લોકો એમને શોધતા શોધતા કથામાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એ પંડિતજીની પાસે બેસીને બહુ પ્રેમપૂર્વક કથા સાંભળી રહ્યા હતા. એમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુપાત થતો હતો. તનમનની શુદ્ધ રહી ન હતી. એમની આ દશા જોઈને મુસલમાનોને સંદેહ થયો કે, આ પંડિતજીએજ ભૂરડી નાખીને શાહ સાહેબને મુસલમાનમાંથી કાફિર બનાવી દીધો છે, તેથી બધા લોક એમના ઉપર ત્રીઢાઈ ગયા અને મૌલવી સાહેબે ધમકાવીને કહ્યું કે:—

“પંડિતજી ! અત્યાર સુધી થયું તે તો થયું, પણ કાલથી કથા વાંચવી બંધ કરો. તમારી પાંચી પણ અંદીથી ઉડાવી લઈ લેજો.....”

પંડિતજી ગિરવારે ત્રીધા સાદા કપડા પહેરાવતા અને મૌલવી સાહેબને તારી રીતે બોલવાના હતા. તેમણે કહ્યું

“તારી રીતે બોલો ! કાલથી બંધ કરો. અંદીથી ઉડાવી લેજો. તમારી પાંચી પણ અંદીથી ઉડાવી લેજો.....”

સવિસ્તર વર્ણન પાંડિતજીને મોંએથી સાંભળીને શાહ સાહેબ મસ્ત બની ગયા. એમને એવી ઇચ્છા થઈ કે મારી સિદ્ધિઓ વડે, મારે મારા પ્યારાની કથા સાંભળાવનારની કંઈ સેવા કરવી. તેથી એઓ બોલી ઉઠ્યા:—

“વાહ પાંડિતજી ! વાહ વાહ ! ખૂબ સુનાયા ! અચ્છા માંગો; ક્યા માંગતે હો ?”

પાંડિતજી બહુ વિચારમાં પડી ગયા. પછી એમણે ત્રણ ચીજ માંગી:—

(૧) હું પુત્રહીન છું તો મને એક પુત્ર થાય.

(૨) મારે મૃત્યુ અનાયાસે થાય, અને

(૩) શ્રી રામજીના ચરણોમાં પ્રીતિ રહે.”

“હ્યો. બે વરદાન તો હમણાંજ આપુ છું.” શાહ સાહેબ બોલ્યા “ત્રીજું જ્યારે ફરી મળશે અને દિલ્દારની વાતો સાંભળાવશે ત્યારે આપીશ.”

પાંડિતજીને આ સાંભળી જરા પસ્તાવો થયો. તેમણે વિચાર્યું: “પહેલું એજ માગ્યું હોત તો કેવું સારું થાત ?” પછી એઓએ પૂછ્યું “ફરી આપનાં દર્શન મને ક્યાં થશે ?”

“યારના મુકામ પર. એઓજ તમને ખેંચીને મારી પાસે લાવશે. હ્યો, હમણાં તો સિધાવો.”

પાંડિતજી વિદાય થયા. શાહ સાહેબ અર્ધીતર્ફી ધૂમતા ધૂમતા નીચેનું મસ્તાન ગીત ગાતા ગાતા યારના મુકામ તરફ ચાલ્યા:—

દિલ્લદાર વાર પ્યારે, રહિયો મેં મરી આ જા
અંધારું વરતે રહી દે, મુઠત મુઠે દિવાલ મત.

(૫)

પાંડિતજી સિદ્ધિને મળ્યાં મળ્યાં અચ્છા થામમાં પડ્યાં
અને એમણે એમણે સિદ્ધિદાતા કિલ્લે આજના દિવસને

પ્રભાત ઉઠતા પછી હાલ પ્રામમાં પહોંચવાથી એમને અચ્છેમ આનંદ થયો. તેમાં મગ્ન થઈને એવો પ્યારા શ્રી રામચંદ્રજીની આરાધનામાં એમી ગયા. એટલામાં કોઈ ચલ્લને આવીને પૂછ્યું કે “ચાલ સાહેબ ! એકલા કેમ બેઠા છો ?”

મહાત્મા વસાલીનું ધ્યાન આ સાંબળી બામ થઈ ગયું; પણ વિરહવેદનાને ફાદી કોપ શાન્ત કરીને એવો બોલ્યા:-

“બાઈ ! અત્યાર મુઠી તો એકલો ન હતો. મારા દિલદારની સાથે મળ મળા ઉડાવી રહ્યો હતો. તમે આવ્યા તેમીજ મને એમનો વિયોગ થયો ને હું એકલો પડ્યો.”

ચેતા બાઈ આ સાંબળી શરમાઈ ગયા, અને હાથ જોડી સમા માગી પ્રભુમ કરીને ચાલના થયા.

(૬)

મહાત્મા વસાલીએ ઈષ્ટપ્રામની પરિક્રમા કરવાનો વિચાર કયો. આવી રીતે અયોધ્યાની ગતીઓમાં ફરવાથી એમને કેટલો આનંદ થયો. હજી તે તો એમના સિવાય કોણ જાણી શકે ? પરંતુ મુશ્કેલી એ આવી કે તેમને મંદિરમાં કોઈ પ્રવેશ કરવા હેતુ નહિ. એમના મનમાં પ્રિયતમના દીદારની લાલસા અને આમ પૂજારીઓનો ધૂતકાર, આ બંને પ્રતિદ્વંદી સ્થિતિના સંઘર્ષભ્રમમાં વિરહી મહાત્માના હૃદયમાં દર્શનલાભની જ્વાળા વિશેષ જોરથી લબૂડી ઉઠી.

એમને બહુ દુઃખ થયું; પણ નિયમ એવો છે કે જે જેને યાદ કરે તે તેને યાદ કરેજ.

પ્રત્યક્ષ કમલન જલ્લ બસે, સ્વિચ્છિ બસે આકાશ;

જે જાકે મનમે' બસે, સો તાલીકે પાસ.

અંતે જ્યારે એમની બેચેની બહુ વધી પડી ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે:-

“હે વસાલી ! જલદી આવો, તમને મળવાને હું તલપી રહી છું.”

(૭)

આ સાંભળી એમનું શરીર પુલકિત થઇ ગયું.

આનંદથી એમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. એઓ ચાલતા ચાલતા શ્રીસરયૂ નદીને કિનારે પહોંચ્યા. ત્યાંનું વિમળ વારિ ભેદ એઓ પ્રેમપરિપૂર્ણ બની ગયા. જલ-સ્થલની એમને શુદ્ધિ ન રહી. ગોદડી ઓઢેલી હતી તે સાથેજ એઓ નદીમાં ફેદી પડ્યા.

ઘાટ પર લોકો સ્નાન-ધ્યાન કરતા હતા તેઓને આ ભેદ બહુ આશ્ચર્ય થયું. બધા સમજ્યા કે એ આદર્શી હૂંબીજ ગયો. કેટલાક ઝટપટ ફેદી એમને ઉગારવાને અંદર પડ્યા. સ્વર્ગદ્વાર ઘાટ, લક્ષ્મણ ઘાટ વગેરે સર્વ ઘાટો પર ફરી વળ્યા; પણ એમનો અહીં પત્તોજ ન લાગ્યો. મહિનો હતો અષાઢનો. સરયૂ મહાવેગથી વહી રહી હતી. બધા નિરાશ થઈને ખેસી રહ્યા. અંતે એક પ્રહર બાદ મહાત્મા ગુમાર ઘાટ પર નીકળ્યા. એમનું આખું શરીર ભીનું થઈ ગયું હતું, પરંતુ ગોદડી સૂકી હતી !

શાહ સાહેબ કિનારે ઉભા ઉભા આમતેમ ભેવા લાગ્યા અને એ સમયના અંદર દૃશ્યનું વર્ણન મનમાં કરવા લાગ્યા.

મહાત્માજી કેટલાક દિવસ સ્વર્ગદ્વાર તથા મણિ-પર્વત પર રહ્યા, પછી પ્રમોદવન તરફ આજ્યા ને આવીને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા.

(૮)

પ્રસિદ્ધ દેવચંદ્રજી શાહ સાહેબને ખાખતા ખાખતા અયોધ્યામાં આવી પહોંચ્યા; પણ ત્યાં તેઓ મનથી નહિ પહોંચી એમને, એવે વિચાર કર્યો કે રામાયણની કથા વાંચી રા. મહાદેવજી કથાં પ્રેમ વ્યાથી આજ્યા વિન. નહિ રહે કદ નો હકરે. મનુષ્યે કદકો થવા ન શકે. એક દિવસ કદે નામના અર્ધ પુત્ર પુત્ર પડી પડી પડિતજીને કિનાર

.....
 યાં કે હજી શાહ સાહેબ કેમ દેખાયા નહિ ?

ત્યાં તો એવો પોતે આવી પહોંચ્યા. બ્યાસામનને અડકાય નહિ, માટે એમણે દરમી પાંચ દાણા જવનાં પુસ્તક પર ફેંક્યા. દાણા ચમકદાર હતા. તેમી પાસે બેઠેલાઓએ વીળીને તે પડિતજીને આપ્યા. ખરેખર હતા મોનાના ! એ જોઈ લોકો ચકિત જની ગયા. પડિતજીએ આમન ઉપરથી ઉતરી અભિવંદન કર્યું. પોતે શા કારણથી આવ્યા છે તે જણાવવા કર્યું. શાહ સાહેબે કર્યું:—

“અહીંથી પરવારીને પ્રમોદવનમાં વેરના વૃક્ષની નીચે આવજો.” આટલું કહી એવો આજ્ઞા ગયા. પડિતજી પોથી બાંધીને જધાની રજા લઈ પ્રમોદવન તરફ આજ્ઞા. કેટલાક એમની જોડે આવવા માગતા હતા, પણ તેમને એમણે કર્યું કે “બાઈઓ ! તમને શાહ સાહેબનાં દર્શન એમ નહિ થાય.” તેમી તેઓ શેકાર્થ ગયા; પણ એક જજી છાનોમાનો પાછળ આજ્ઞા. પડિતજી પેલાં વૃક્ષ પાસે પહોંચ્યા ને ત્યાં જોવા લાગ્યા, પણ કોઈ દેખાયું નહિ. તેમ છતાં પોતે વાટ જોતા બેઠા; પણ પેલો બીજો માણસ અધીરો જનીને ત્યાંથી આજ્ઞા ગયો કે તરત તે બાડ તળેથી મહાત્માએ બહાર આવીને દર્શન દીધું.

પડિતજીએ પ્રણામ કરીને કર્યું કે:—

“શાહ સાહેબ ! આપની કૃપાથી પુત્રરત્ન તો મળ્યું; હવે મારું ત્રીજું ઇચ્છિત વરદાન આપશે ?”

“હા.” શાહ સાહેબે કર્યું:—“કયામાં જે કંઈ મળ્યું છે તેનું દાન કરીને રાત્રે જ આ સ્થાને આવજો; પણ કોઈને સાથે લાવશે નહિ.”

(૯)

પડિતજીએ જે કંઈ મળ્યું હતું તે સઘળાનું દાન કરી દીધું. સાંજ પડી ત્યાં તો પોતે લિખારીનો વેપ લઈ મહાત્માના આશ્રમે પહોંચી ગયા, અને વિનંતિ કરી કે:—

“આપનો સેવક હાજર છે.”

મહાત્માજી આ સમયે નેત્ર બંધ કરીને લગવાન શ્રીરામચંદ્રજીની અનુપમ રૂપરાશિના ધ્યાનમાં અનંત આનંદ લૂંટી રહ્યા હતા. આંખો બંધજ રાખીને એઓ બોલ્યા:—“આવી પહોંચ્યા ?”

ટેકચંદ્રજીએ હા પાડી. મહાત્મા કહે—“બલીરામ હો જા.” પંડિતજીને કોણ જાણે શું સૂઝયું કે તેઓ પણ મસ્ત બનતા ગયા ને ત્યાંથી ખસ્યા નહિ. ત્યારથી એમનું નામ બલિરામ પડ્યું. એઓ ફારસી આરખીના મહા-વિદ્વાન બની ગયા. એમનું દિવાને-બલિરામનું પુસ્તક હજી પણ આદરપૂર્વક વંચાય છે.

બન્ને અલગ સ્થાને રહેતા. રાત્રે કોઈ કોઈ વાર મળતા અને બન્ને “દિવાના” લેગા બેસીને ખૂબ આનંદ કરતા.

[હિંદી માસિક “કલ્યાણ”માંથી “સંદેશ”ના એક ખાસ અંકમાં છપાયેલું.]

૭-નામચીન સૂફી રવાજા અત્તાર

(ભેખક:-ધી. રસનનજ બાહ્યાંગ)

ઈરાન સરજમીન પર સેંકડો સૂફીઓ, શાયરો અને ફિરસૂદોએ જન્મ લઈ એ ભૂમિને પવિત્ર કીધી છે. ફિર-હોપી, શેખ સાદી, ખવાન હાફિઝ અને જોગર ખયામના નામથી બાગે જ કોઈ સાહિત્યરોવક અબજ હશે. ફિરહોપી વીરરસ કાવ્યના પિતા તરીકે, શેખ સાદી નીતિ-શાસ્ત્રના ઉપદેશક તરીકે, ખવાન હાફિઝ શૃંગારરસની રાગણીઓના રચનાર તરીકે અને જોગર ખયામ એક છૂટા વિચારના ફિરસૂદ કવિ તરીકે, આજે પૂર્વ અને પશ્ચિમના મુખરેલા દેશોમાં વિખ્યાતી પામ્યા છે.

એ ઉપરાંત ઈરાનમાં બીજા એવા ઘણા શાયરો થઈ ગયા છે કે જેઓ સૂફી હતા અને એકમાગી હોઈને ખુદાપસંદ છંદગી શુભરતા હતા. તેમનાં સઘળાં લખા-ણો આલંકારિક છે. તેમનાં લખાણોમાં જો કે “શરાબ,” “દોસ્ત,” “આશક,” “માશુક,” “ઈશક,” “મહોબ્બત,” વગેરે વગેરે શબ્દો વપરાયા છે, છતાં તેમની બાયા-નો અર્થ જેટલો બહારથી જણાય છે તેટલો જ નથી હોતો; પરંતુ તેમાં કંઈક જાળતોનો મર્મ છુપેલો હોય છે, અને તેમની નેમ ઈનસાનને આ દુનિયાની બદીઓથી બચાવી ખુદાઈ શહ પર અલાવવાની હોય છે.

એવા કવિઓમાં સિનાઈ, ફરીદ-ઉદ્-દિન અત્તાર, જલાલ-ઉદ્-દિન રૂમી અને મોલાના બામીનાં નામ આગળ આવે છે. સિનાઈની “હદિકાત-ઉલ્-હકિકત”

ફરીદ-ઉદ્-દિન અત્તારની “મન્તિક-ઉત્-તેર,” રૂમી
 “મસનેવી” અને જામીની “ગઝલો” આલંકારિક લખાણ
 છે. એ સઘળામાં મૌલાના જલાલ-ઉદ્-દિન રૂમી
 “મસનેવી” ફારસી સાહિત્યમાં બહુ ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે.

x

x

x

સૂફીઓ રાતદિવસ ખુદાના વિચારમાં એવા તે
 તલલીન થઈ રહેતા કે હર વખતે, હર ચીજમાં તેઓને
 ખુદાની હસ્તિત્વ લાન થતું. દાખલા તરીકે ફરીદ-ઉદ્-
 દિન અત્તાર પોતાની “મન્તિક-ઉત્-તેર” એક સૂફી
 દરિયા પાસે ઉભેલો ચીતરે છે. દરિયો જોઈ તેને એમજ
 લાગે છે કે તે દરિયો પોતાની “માશુક” અથવા “દોસ્ત”
 યાને ખુદાની જુદાઈનો ગમ કરે છે, અને તેથી તે
 ઉછાળા મારે છે; વગેરે વગેરે નીચે આપેલી કવિતા પર-
 થી વધારે સ્પષ્ટ સમજાશે.

“દોસ્ત મદી બેદરિયા શુદ ફરદ ગોફત, અયે દરિયા ચેરા દારી કબૂલ!
 જામએ માતમ ચેરા પૂશીદેઈ? નિસ્ત હિય અતીશ, ચેરા જુદીદેઈ!
 દાદ દરિયા આન નેકુદિલરા જવાબ કઝ ફેરાકે દુસ્ત દારમ ઇસ્તરામ;
 ચું ઝિના મદી નઘમ મન મદે ઝી જામે નિલી કદેઅમ અઝ દદે શી.”
 યાને દરિયાને પૂછવા એક પીર મદે ગયો:

“ઓ દરિયા તું રંગે ખુદા કેમ થયો !

“માહેતમનો શાબો કાં સૂચ્યો છે આમ !

“નથી કંઈ અનિશ-ન ઉકળે શું કામ ?”

તે નેકદિલ આદર્શને મળ્યો જવાબ કે

“દોસ્તની જુદાઈમાં રૂપ છે એનાય.

“નથી કાવક દોસ્તની મહેબબને; હું,

“તે સહ શાબો કદે ને માહે-તમ કહાં.”

અર્થ “મન્તિક-ઉત્-તેર”માંના નીચલા પદ્ય
 એક દિવસ ઉપરથી વાંચનાર અમજ શકશે કે સૂફી
 ખુદાની મહેબબને ખુદાને મળ્યાની દુન્યવંદી અર્થેને
 જામીની “ગઝલો” અર્થેને નિમ કહ્યું જરૂરનું હતું.

નીકળ્યો એક પીર મદં બની ભેગજર, ખુદાવંદની શોખમાં કરવા સાર.
 થાકીને રસ્તામાં મુર્દુ તે ગયો, તો નિંદનાં તેની ખ્યાલ એમ થયો.
 ફિરસ્તો એક આવ્યો ને કાપો સચલ ક્યાં લાકે ગાળ્યો આગના ને માલ.
 “ખુદાની શોખમાં હું છું ૭ સાર.” “બા, નેક મદં જટ્ટ સાર, મગર.
 “નદિ ગાંસડાં કે પોટલાંની દગી જર, તો કંઈકેતુ બેવાને ખુદાનું નર.”
 જપકીને ઉઘો, સો દીપું તજ, નીકળ્યો અંગ પર એક પદ સજ.
 ફરી રાત ધાનાં સુષ તે ગયો ફરી તેની નિંદમાં તેજ સ્વપ્નો ધયો:
 “ક્યાં ગાલ્યા, એ પીરમદં આ પદુ મજી ખુદા ખાવડ એને બી દીઓતજ.”
 ફરી જપકી ઉઘો લઇ ખુદાનું નામ, આગજ તે વધ્યો દિગંજર તમામ.
 ફરી થયો રજની તજો અમકાર, પડ્યો તે નિંદમાં ફરી એક વાર.
 ફિરસ્તો તેજ આવ્યો ને આપ્યો પેમામ: “ઓ નેક મદં, તું બડકે શું કામી
 નથી રજું બાકી કંઈ તારી કને, તો ખુદા ખુદ આવીને મગશે તને.”

એ પ્રમાણે સધળા દુન્યવી એશઆરામનો ત્યાગ
 કરી હમેશાં ખુદાના વિચારમાં મશગુલ રહેવાથી સૂફીઓ
 એવા ખુલંદ દરજ્જે પહોંચતા કે તેમને તેમની હસ્તિતુ
 પણ ભાન રહેતું નહિ, અને જે ખુદીના આવેશમાં ગયો
 વખત એમ કહેતા કે ખુદા તો અમે પોતે છીએ. મોલા-
 ના જલાલ-ઉદ્-દિન રૂમીએ પોતાની “મસનેવી”માં અબુ
 શહીદ (જેયામીદ) ગિસ્તામી નામના એક સૂફીનું નીચે
 પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે:

જેઝાઝીદે જે ખુદ બની એક વાર, સાગીદોં પાસે એમ કાપો એકરાર.
 “ખુદા હું હું પોતે, મુજ બંદગી કરો, ખુદા છે મુજ દિલમાં મુજથી કરો.
 જેકામી ન્યારે થઇ ગઇ પસાર, ને શાંતિમાં બેઠો તો બીજી સહવાર.
 આવ્યા સૌ સાગીદોં રહાવાને દાદ, ગઇ રાતના સુખનની આપીને યાદ.
 જેયાઝીદે સાગીદને સમજાવ્યું આમ, જે કંઈ હું બોલ્યો છે ગણત તમામ.
 કાદું જે ફરીથી એવા ઉદ્ધાર, કરવે મને ખંજરથી વિધીને ઠાર.
 પાછો જેયાઝીદ જે ખુદ થઇ ગયો, જેકામીના રોશમાં પુકારી રહ્યો:
 “અહો, તહો, લોક ખુદને હું દતા હશે, પણ ખુદા તો મુજના બંદગમાં વસે.”
 સુધીને ફરીથી આવો એકરાર, સાગીદોં સધળા બન્યા એકરાર.
 ખંજરો પોતાના હાથમાં ધરી, શેખને મારવાની શેખાઇ કરી.
 પણ એવા તે શેખનો હતો પ્રતાપ, કે શરીર પર તેના નહિ પડ્યો એક કાપ.
 ખંજર ઉઘી ઉઘાં ને પાછાં ગયાં, ને સાગીદોંજ વિધાઇને જખ્ખી થયા.

ધંધો એટલો બધો વધારી દીધો કે તેનું કારખાનું આખા નિયાપુરમાં ચર્ચાથી ઘરઘર ગળાવા લાગ્યું અને શહેરમાં જે કંઈ બીજી નાની નાની દુકાન અથવા કારખાનાં હતાં તે પણ તેણે પોતાને દાથ કરી લીધાં હતાં. એ રીતે તે તેના વખતમાં અત્તરનો ચાલ સોદાગર ગળાવા લાગ્યો.

એક દિવસે તે પોતાની દુકાન પર બેઠો હતો એવામાં ત્યાં કોઈ ક્ષીર વાલી આવ્યો અને દુકાન પાસે ઉભો રહી તેમાં બોલવેલો અપજો મુદર ધરમગાન બારીકીથી જોતો અને કંઈ ઉંડા વિચાર કરતો હોય તેમ, એક પણ બોલ આદ્યા વગર, ઘણા વખત મુઢી ગુપચૂપ ઉભો રહ્યો.

આખરે જ્વાળા અત્તારને કંટાળીને કહેવું પડ્યું કે “શા માટે તમારો વખત બરબાદ કરો છો ? અહીંથી દૂર કેમ આદ્યા જતા નથી ?”

“મારા આદ્યા જ્વાળી તું એટલી બધી ફિકર ન કર.” પેલા ક્ષીરે કહ્યું અને ઉમેર્યું કે “તું તારી ફિકર કર, ભાઈ ! તું તારી ફિકર કર. માફ અહીંથી આદ્યા જવું એ શું મોટી વાત છે ? લે, હું આ આદ્યો.” અને પોતાની બીજા માગવાની તુમટી પર માથું મૂકી ત્યાંજ જમીન પર સૂઈ ગયો.

થોડીક વારે જ્વાળા અત્તારે ઉઠીને જોયું તો તે ક્ષીરનો જીવ નીકળી ગયો હતો !

સમજાં તવારીખી પુસ્તકોમાં નોંધાયું છે કે આ બનાવથી જ્વાળા અત્તારના ફિલ પર એવી અસર થઈ કે તેણે પોતાની દુકાન, વેપાર, ધંધો બધું હરણ કરી નાખ્યું, અને “સૂફી” થઈ જઈ, એકાંતવાસમાં ખુદાની એબાદત કરવામાં અને કવિતા અને પુસ્તકો લખવામાં પોતાની બાકીની જીંદગી ગુજારી.

પરંતુ જાણીતા સુસ્લીમ વિદ્વાન મરહુમ શમસ ઉલ ઉલેમા મૈલાના શિખલી નમાની, એવાત્નો સ્વીકાર કરતા

પુત્રીને જોઈ જીભ એક મોગલને દયા આવી અને તેણે પેલા સિપાહોને કહ્યું કે, હું તમને એક હજાર રૂપિયા આપું છું અને તમે આ પુત્રીને મારે સ્વાધીન કરી દો.

હજાર રૂપિયાનું નામ સાંભળી સિપાહો લલચાયા, પણ જ્વાળા અત્તારની ઇચ્છા એવી હતી કે મારી નાખે તો સાફ. તેના જેવા પાક અને પહરેજગાર આદમીને મરવાનો શું ડર હોય? તેથી તેણે પેલા સિપાહોને કહ્યું કે “ભાઈઓ! મને એટલી થોડી કિંમતમાં વેચી નાખશો નહિ, આ શહેરમાં મારો દરજ્જો ખુબ મોટો છે; તમને જરૂર એથી પણ વધારે કિંમત આવશે. એક હજાર રૂપિયા કેઈ ચીજ નથી.”

તેનું એવું બોલવું સાંભળી સિપાહો ભારી થયા અને સાફ કરતા અટકી જઈ આગળ ચાલ્યા. એક જીભે મોગલ, આવા ઘરડા માણસને કતલ કરવા લઈ જવાતો જોઈ ખુબ દુઃખી થયો અને પેલા સિપાહોને કહ્યું કે “તમારી પુત્રી હોય તો આ પુત્રીને મને સોંપી દો. હું એના બદલામાં તમને આ એક ઘોલડો ઘાસ આપું છું.”

આ સુખનો સાંભળી જ્વાળા અત્તારે પેલા સિપાહોને કહ્યું કે જો મને વેચવાનો તમારે નક્કી વિચાર જ હોય તો આ માણસ મારી વ્યાજબી કિંમત આપે છે; મારી ખરી કિંમત એનાથી પણ કંઈક ઓછી છે.”

તેને એમ બોલતો સાંભળી પેલા સિપાહોને ઘણીજ ચીડ ચઢી કે હમણાં તો બોલ્યો કે મારી કિંમત એક હજાર રૂપિયાથી વધારે છે, અને હવે કહે છે કે મારી કિંમત એક ઘાસના ઘોલડાથી પણ ઓછી છે. એટલે જનનામાં આવી તરતજ તેમણે તલવાર વડે જ્વાળા અત્તારનું ટોકું ઉરાડી નાખ્યું. એટલાજ માટે એ આગળ કહ્યું કે તે કમોતે માયો ગયો હતો, જો કે તેની ઉંમર તો ઘણી મોટી હતી.

જ્વાળા અત્તારના બોલવાનો કેટલો અર્થ થતો

હતો, અને તેના શબ્દોમાં કેવી ફિલ્સૂફી લરેલી હતી, તે આ તામસી, દયાહીણ સિપાહો ક્યાંથી સમજી શકે ?

આ જગતમાં એક ઇન્સાનથી વધારે કિંમતી બીજી કોઈ ચીજ નથી; તેમ તેનાથી વધારે હલકી પણ કોઈ વસ્તુ હસ્તિ ધરાવતી નથી. જો કે આ વાત દેખીતી રીતે તો વિપરીત લાગે છે, છતાં તેમાં સત્ય છે, અને જો કોઈ કવિ અથવા ફિલ્સૂફે પોતાની હાલત અને હસ્તિ પર ઊંડો વિચાર કીધો છે, તેણે એ વાતનો સ્વીકાર કીધો છે.

x	x	x	x
x	x	x	x

જ્યારે પેલા મોગલ સિપાઈને ખબર પડી કે જે શખ્સનું ડોકું તેણે છટકાવી નાખ્યું હતું તે તો એક પાક પહરેજગાર આદમી હતો, ત્યારે તે પોતાના કરતુકનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, અને આખી જીંદગીભર ખવાળ અત્તારની કબરનો મુળવર બની રહ્યો.

ખવાળ અત્તારના મરણ બાદ કેટલોક વર્ષો જ્યારે નિશાપુરના વડા કાઝીનો દીકરો ગુજરી ગયો ત્યારે કાઝીના દોસ્તોએ તેને ખવાળ અત્તારની કબર નજદીક દફન કરવાની સલાહ આપી; પણ કાઝીને એ વિચાર રુચ્યો નહિ કે તેના જેવા એક મોટા માણસના ફરજાંદને એક ફકીરની પાસે દાટવામાં આવે, અને તેથી પોતે બીજી વધારે ભપકાદાર જગ્યા પસંદ કરી ત્યાં તેને બુધિદાય દીધો. પરંતુ તેજ સારે કાઝીને એવું સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં તેણે જોયું કે ખવાળ અત્તારની કબર આગળ ભભકદાર રોશની પ્રકાશી રહી હતી અને કબરની આસપાસ મોટા મોટા જુઝૂમ સુકીઓ અને ધર્મગુરુઓ ઊંડા હતા. તેમની વચમાંથી તેને પોતાનો દીકરો બહાર આવ્યો અને સવાર ક્યોં કે, આવ. એક નેક આદમીની કબરે મને શામાટે દર્શાવે છે? તેણે જુઝૂમ સુકીઓ કે મારા શબને પેલી જગ્યા ને દાખલ ને કરવું અજાણ્યું પણ પાંચ બુધિદાય કરવા

બીજી સવારે કાઝીએ પોતાનો બેટો જેમ સ્વપ્ના-
માં ફરમાવી ગયો હતો તેમ કયું, અને ઘણા ખર્ચો કરી
ખવાળ અત્તારની કળર પર એક દરગાહ બંધાવી આપી.

ખવાળ અત્તારનાં લખાણો

ખવાળ અત્તાર એક જળરદસ્ત લેખક હતો. તેણે
લગભગ સવાલાખ જેટલી કવિતાની શાએર લખી હતી
અને પુષ્કળ પ્રંથો રચ્યા હતા, જેમાં “મુસીબતનામે”
“ઇલ્લાહીનામે” “અઆરનામે” “પંદનામે” “લિસા-
ન-ઉલ-ગૈળ” “તઝકીરત-ઉલ-ઔદ્યા”^x અને મન્તીક-
ઉત-તેર” વિશેષ જાણીતા છે.

જેમ બીજા ફારસી શાયરોનાં લખાણોએ પ્રશ્નિમના
વિદ્વાનોને આકર્ષ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે ખવાળ અત્તારના
ખાળમાં પણ બુન્યું છે; પરંતુ આ એક નોંધવા લાયક
બીના છે કે, ખવાળ અત્તારનાં લખાણોની સૌથી વધારે કદર
ફ્રેન્ચ અભ્યાસીઓએ કરી છે.

ખવાળ અત્તારને સર્વથી પ્રથમ જાહેરમાં લાવનાર
સિલવેસ્ટ-ડ-સાસી નામનો ફ્રેન્ચ અભ્યાસી હતો, જેણે
ઈ. સ. ૧૮૧૬ માં “પંદનામે”નું ફ્રેન્ચ ભાષાંતર પ્રગટ
કયું હતું. પારીસની નેશનલ લાયબ્રેરીમાં અત્તારની “તઝ-
કીરત-ઉલ-ઔદ્યા”નો એક સુંદર હસ્તલેખ આજે પણ
મોજુદ છે. ઈ. સ. ૧૮૮૬માં ખાવો-ડ-કોરતાઇએ નામના
ફ્રેન્ચમેને એ હસ્તલેખનો ફ્રેન્ચમાં તરજુમો કરી, હસ્ત-
લેખના આખા દફા સાથે છપાવ્યો હતો. એજ હસ્ત-
લેખને ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીવાળા પ્રો-
ફેસર આર. એ. નિકલસને ટીકા-ટિપ્પણ સાથે પ્રગટ કર્યો
હતો અને તેમાં તેમના શિષ્ય મિરઝા મહમૂદ
વાહુણ કઝવીનીએ એક ફિલ્સૂફીયલ ટિપ્પણો

ખવાળ અત્તાર ને પુસ્તકથી આજે

^x આ પુસ્તકનો મુબશ્સી અનુવાદ આ
“મુસીબ મહાભાગો” નામથી પ્રકટ થયો.

ફાર, ડીલર ખાનુ

થયો છે, તે તેનું “મન્તિક-ઉત્તર” નામનું અલંકારિક કાવ્યનું પુસ્તક છે, જેમાં સઘળાં પક્ષીઓ એક સલા ભરી પોતાનો “રાજ” પસંદ કરે છે. એ સલામાં સઘળા વર્ણનાં પક્ષીઓ વાદવિવાદમાં લાગ લે છે, અને છેવટે “હુહુહ” નામના પક્ષીને પોતાનો “રાજ” બનાવે છે, અને એ રાજ પોતાની સાથે બીજાં પક્ષીઓને લઈને ખુદાની શોધમાં નીકળે છે. કેટલાંક પક્ષીઓને જંગલમાં એશઆરામ છોડી તેની સાથે જવા ગમતું નથી અને દરેક પરંતુ પોતાનાં કારણો દર્શાવે છે. એ સઘળી વાતો આ જગતની મોહમાયાની જાળમાં ફસેલા ઈન્સાનોને લાગુ પડે છે. જે થોડાંક પક્ષીઓ સર્વ ચીજનો ત્યાગ કરી ખુદાની શોધમાં જાય છે, તેમને છેવટે ખુદા મળે છે.

આ સુંદર નહસિયતરૂપી અલંકાર તેની અસલ ફારસી ઝખાનમાં ગારસાં-ડ-ટાસે નામના ફ્રેન્ચ વિદ્વાને ઈ. સ. ૧૮૫૭માં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો અને તેણે ઈ. સ. ૧૮૬૩માં એવા નામે એ પુસ્તકનો ફ્રેન્ચ અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો.

એ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં તે અગાઉ કેટલાંક વરસ પહેલાં આમર ખચ્યામના અંગ્રેજ અનુવાદક, કવિ એડવર્ડ ફ્રિટઝનેરેડ “મન્તિક-ઉત્તર”નું અંગ્રેજી કવિતામાં ભાષાંતર કરવા માંડ્યો હતો; અને ઈ. સ. ૧૮૫૭માં એક સંક્ષિપ્ત તરજુમો તૈયાર કર્યો હતો, પણ કંઈક ન જણાયેલા કારણે તે છેક ઈ. સ. ૧૮૮૩માં તેના મરણ બાદ પ્રગટ થયો હતો. અંગ્રેજી ઝખાનમાં “મન્તિક-ઉત્તર”નું એક પણ સવિસ્તર ભાષાંતર ન હતું અને એ એટલેથી ઈ. સ. ૧૯૦૫માં મુંબઈના એક જાણીતા વિદ્વાદ મીરા હુસૈન કેદમ્બરે પેશ્તાનથી મસાનીએ એ નામની અસાંધી ફોર્મ કિતાબ પ્રગટ કરી હતી, જેમાં “મન્તિક” ક્યોં કે, આવા સંક્ષિપ્ત તરજુમા ઉપરાંતની જાણતરૂપી નિબંધો અને નિબંધો આપ્યા છે.

૮-નીતિપરાયણ શાન્ત મુસા

(લેખક:-કવિ શ્રી કાનજી મગધાન)

(૧)

વાપણિયાથી બગમરા જવાને રસ્તે શિરાણના મેમણ કુળના ખાનદાન નજીરા નામે ખાનુ મુસા ચાલ્યા જતા છે. પાંચીએક વર્ષની અવસ્થા, આધારણ થી, મોટે દાદી અને નમ્ર બરાવદાર ચહેરો, આધારણ ફાટયાં તૂટયાં તૂંગડાં પહે-રેલાં—એ બધું જોતાં જ રીંખીમાં ખાનદાની તરી આવતી હતી. ખગરખાં ફાટી ગયેલાં એટલે ઠમરપમર અવાજ થતો જાય અને માર્ગ વટાવ્યે જાય.

થોડેક દૂર ગયા ત્યાં રસ્તામાં બરાણર ચીલાઓના મધ્યભાગમાં આમડાનું આંકડીઓવાળું મોટું પાકીટ પડેલું જોયું. પાસે જઈ પાકીટ ઉંચકે છે ત્યાં તો એકાએક હાથને આંચકો લાગ્યો; કારણ કે ધાર્યા કરતાં પાકીટમાં વજન વધારે હતું, ભાર નીસળ હતો. આ ભાઈ તો હાથમાં પાકીટ રાખી વિચારવા માંડ્યા કે કોઈ મુસાફર જતા હશે તેનું આ પાકીટ પડી ગયું છે. ભાર બહુ છે. લાવને જોઉં, અંદર શું છે ? તેમ વિચાર કરી પાકીટને ખોલ્યું તે વારે તો ચારે તરફ બગળ કરતો આભાસ પડી ગયો. હાર, કાંઠલી, દુગદુગી આદિ સુવર્ણ, દીરા તથા માણિક, પક્ષા, પોખરાજ આદિથી મટેલાં ઘરેણાં નજરે પડ્યાં. ઘડીબર કુબેરનું મન હલમલાલી કે તેવાં એ ઘરેણાં જોઈ ખાનુ મુસાને વિચાર થયો કે, આટલા દાગીનામાં તો છ'દગી

આખી નીકળી જાય; આ ઢસરડા કરવા મટે. પરંતુ તે વા
રેજ હૃદયે પલટો ખાધો કે ‘અરે શું વાત છે ? કોઈ પારકા
ચીજ જડે તે પોતાની માની લઈ તેમાં નિર્વાહ કરવા
ઈચ્છા રાખે તે તો એક પામર મનુષ્ય છે. શું હું આવી
કિંમતી ચીજો જોઈ નીતિનો રસ્તો છોડવા માશું છું ?’

“આ પાક પરવરદીગાર ખુદા ! આવા નાપાક વિચાર-
થી પણ મને બચાવી લે. મારે તો આમાંનું એક અંશ
જેટલું પણ સુવરની મટ્ટી બરાબર છે.”

કેલું પવિત્રતાને શિખરે પહોંચેલું એ હૃદય !

“કોઈ નસીબદારનો આ માલ છે, નહિતર આવાં
ધરણાં બીજાને ત્યાં ન સંભવે. રસ્તામાં પસાર થતાં આ
પાકીટ પડ્યું છે તે વાત નક્કી છે. હવે પાછો વાઘણિયા
તરફ જાઉં. રસ્તે જો કોઈ માલીક મળી જાય તો ઠીક
છે, નહિતર વાઘણિયા જઈ મુખીને આ માલ સુપ્રત કરું.”
આમ વિચાર કરી તેમણે વાઘણિયા તરફ પાકીટ લઈને
ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં કોઈ મળ્યું નહિ એટલે વાઘણિયા
પહોંચીને મુખીને વાત કરી અને પાકીટ બતાવ્યું.

સોનાના એક સુંડો દાગીના ! ઘેર બેઠાં ગંગા
આવે છે; છાંદગીલર ખાતાં ખૂટે નહિ, વળી ‘ઓંકડે મધ
ને માખીઓ વિનાનું’ જોઈને તો મુખી સાહેબની ઢાઢગ
ડગડી ગઈ. કાન પાસે મોઢું લઈ જઈ મુખીએ ખાત્ર
સુસાને કહ્યું કે “ભાઈ ! આપણે બન્નેનો અરધો-અરધ-એક
મગ ને બે દાડ.” કદીને ગંગા બાથની તર્જનીના વચ્ચે
વેઢા ઉપર થઈ દઈને જમણા બાથની તર્જની ધરી : ‘ત્રયે
સમય આવવાનો નથી. જન્મખરનું દારિદ્ર્ય ટળી જશે.’
પ્રાણ સુધાએ જાણ્યું કે આ તો ભાઈ કરી. આ બીજી
આગળ મેં વગર રાખવાનું દ્રવ્ય ક્યાં રહ્યું હતું ?

“ભાઈ ! જો એમાંથી કોઈ પચાવી પાચાની વસ્તુ
મળે તો હું વાઘણિયા હાથી પાછો જું કરવા આનું ! રસ્તા

માં કોઈ માણસ નો નરિ, પરંતુ પછી જેવર પણ મને મજબુ નાથી તો પછી પાકીટનો માત હું જાતેજ ન પચાવી પાડું ? તમને ઓપવા શા માટે આવું ? ”

મુખીએ કહ્યું કે “બાઈ ! મફતનો જાડાશ માર માં ને ! અંગવટો જોતાં ગરીબ માણસ હો તેમ લાગે છે, તો મારે કહ્યું માન, છંદગીબરનું દગ્ગર ચૂરા યહ જશે.” જોમ કહી મુખીએ માત પચાવી પાડવા કાવાદાવા કરવા માંડ્યા. પરંતુ ૧૬ માણસને ચલિત કરવા સામાન્ય પા-મરની શું વિચાર છે ?

“બાઈ ! અલખત, ગરીબ છું, શ્રીમંત નથી; પરંતુ ખાનદાન કુળનો ખું અને ગરીબાઈને ટાળવા ખાનદાની ઉપર પાત્રી ફેરવવા માગતો નથી. મારા તકલીફમાં હશે તો માફીક મને ગમે તે રસ્તે આપશે.”

મુખીએ કહ્યું કે “ખુદાજોજ આખું છે જોમ માની લે ને !”

“ના, મુખી સાહેબ ! આમ રસ્તામાંથી જડેલું તે ખુદાએ આખું ન ગણાય. જો તો ખીજની માલીકીનું છે તે પચાવી પાડવું તેમાં નીતિ નથી. હંતર હાથવાળો ગમે તે રસ્તે આપશે. બાઈ ! મારે તો આમાંનું જરા જેટલું પણ સુવરની મીઠી ખરાબર છે.”

વળી કહ્યું છે કે--

મુસલમાન સુવર ધરે, દૈ દિંદવન કો ગાય;
દોનું રસ્તા છોડ કર, કાફર હોય તે ખાય.

“અને તમે પણ કુડી લાલચ રાખશે માં, મુખી સાહેબ !” જોમ કહી પાકીટ લઈ ચાલી નીકળ્યા અને ગામને ઝાંપે આવી બેઠા.

“આ ઘરેણું મોટી કિંમતનાં છે. કોઈ નસીબદાર ચા તો રાજ-મહારાજનાં હશે જો વાત નહીં છે, બગસંરા

છાંદી મુંબઈ આવી જુજ ખાતરમાં મોકલ રહ્યા છે. જનરમાં કાંઈ દેશ દેશ નીકળેલા તે દરમિયાન મતી ભેડે ત્યાં ઉભા રહ્યા અને માગણી કરી નેા ઉતકડી રૂપિયા માગતવળમાં આવી ગઈ. વિચારે આવી કાંઈ મળે.

કેરે આવી ઉતકડી ખાતાના મેંને જવાબી. મેંને કહ્યું કે “માતા તારે જની ઉતકડી વિના મં માતરું નહોતું ? નાતક માગતવળ રૂપિયા આયા. આમાં શેખાની બાદે મેંનું નથી ?”

“મેં ! દરમિયાનની વાત છે. મેં તો મરેજે માગણી કરી ત્યાં તો દરમિયાન કરનારે મળ વાર કરી આપી દીધી તે તારું આપ્યો મ.”

“પણ બાઈ ! નાતક એમ દરમિયાનમાં માગણી કર્યા કરીશ તો આ તો મુંબઈ છે; આવો જની જઈશ.” આમ રકતક ચાલે છે અને મેંના તાયમાં ઉતકડી ટીંગાય છે. મપટીમાં ચારે તરફ ફેરવતા મેં ઉતકડી ભેડે રહ્યા છે. શામેલે બેઠો બેઠો એક બેચેરી આ બધું સાંભળે છે. તેની નજર ઉતકડી તરફ ગઈ. બાજનાંની વાર બેચેરી બોલ્યો: “મેં ! હવે જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું; તેમાં હવે તમે મમે તેટલો કપકો આપો તે વ્યથા છે; અને એમ કોય તો લાવો આપણા પાંચ રૂપિયા.”

મેં ઉતકડી સામે નજર કરી ખાસીક અવલોકન કર્યું ત્યાં તો નીચેના બાગમાં ચકચકિત હીરો જડેલો દીઠો. વિચાર કર્યો કે બેચેરીએ પાંચ રૂપિયા ક્યાં તે નક્કી આ હીરાને લીધેજ હીરો કિંમતી છે એમાં ફેર નહિ. એટલે મેં તે વધારે મારખું કરવા કહ્યું કે બાઈ ! એ તો કહેવાય ! કાંઈ પાંચ રૂપિયામાં આપી દેવાય ? ‘તો દસ રૂપિયા’ બેચેરીએ કહ્યું. મેં કહ્યું કે ના બાઈ ! એટલે પછી પંદર, વીસ, પચીસ એમ ચડતાં વાત સો બસોએ પહોંચી. મેં જાણ્યું કે નંગ કિંમતી છે. “ખાનું ! તારાં બાગ્ય ખુલી ગયાં.” જવાબમાં આકાશ સામે બેઈ ખાનુ મુસાએ પ્રત્યુ-

ત્તર વાળ્યો: “ખુદાની તથા આપની મહેરબાની.”

ગાડી બેઠાવી ખાનુ મુસાને સાથે લઈ શેઠ પોતાના ઝોળખીતા ઝવેરીને ત્યાં ગયા. છેલકડી બતાવી. ઝવેરીએ બેઠને રૂપિયા દસ હજાર કિંમત કરી. શેઠે કહ્યું કે બરાબર કહો શેઠજી ! તો પછી એની કિંમત ઘરઘણી જે કહે તે સાચી. શેઠે કહ્યું કે ઘરઘણી શું કહેશે ! આપજી બરાબર વ્યાજખી કિંમત કહી દો. એમ રકબક કરે છે ત્યાં તો ઉતાવળા થઈ ખાનુ મુસા બોલી ગયા કે લાઈ રૂપિયા સોળ હજાર આપો.

“સોળ હજારના કાકા !” ઝવેરીએ કહ્યું. શેઠે કહ્યું કે “એમ સોળ હજારમાં આપી દેવાય ! ઇ તો ગાંડો છે. રૂપિયા વીસ હજાર આપો.”

“શેઠ સાહેબ ! આપ તો મારા મુરખી છો, પરંતુ મેં જે સોળ હજાર રૂપિયા કહ્યા તે ઉપરાંત તો એક પાઇ પણ મારે હરામ, ન ખપે. જીભમાંથી પડી ગયું તે હવે લાખેય ન ગણાય.” ઝવેરીએ તો સોળ હજાર રૂપિયાની સોનામહોરો ગણી દીધી તે લઈ શેઠ તથા ખાનુ મુસા ઘેર ગયા.

(૩)

હવે તો શેઠની પરવાનગી મેળવી ખાનુ મુસાએ મુંબઈમાં પોતાની સુવાંગ દુકાન કરી, જેમાં માલીકની કૃપાથી લાખો રૂપિયા કમાયા. દોમ દોમ સાહ્યખીના અધિપતિ બન્યા. નવે નિધિ અને અષ્ટ સિદ્ધિ આંગળે નાચી રહી, મુંબઈમાં અને દેશદેશાવરોમાં સારી જ્યાનિ મેળવી અને નામચીન લાખોપતિમાં અગ્રગણ્ય બન્યા.

કોટાણ્યોની કામમાં લાખો રૂપિયાના કાગળ આપી પ્રજાપતિમાં આદર વધારો કર્યો. પાંચ પાંદર વર્ષ પછી મુંબઈને ઉપર દુકાનને આદર મેળવી પોતાની નિવૃત્તિ કરી. તે ૨૮ વર્ષ સુધી રાજ્ય અને મુદતની બંદગીમાં ૨૮ વર્ષ નિવૃત્તિમાં રહ્યો.

(૪)

આજે તો ઠેર ઠેર મુંબઈમાં ગ્યાસલેટનો કાંટો બંધ છે. ત્યાં જઈને પૂછો કે ભાઈ ! ગ્યાસલેટ આપો ત્યાં જવાળ મળે કે ભાઈ ! આજે ગ્યાસલેટ નહિ મળે. કોઈએ પૂછ્યું કે “ભાઈ ! આનું કારણ શું ? મુંબઈ જેવા શહેરમાં ગ્યાસલેટ ન મળે એ તો ગજબની વાત !”

“ભાઈ ! આજે મેમણ કોમના અને સમસ્ત વેપારી આલમના શિરતાજ ખાનુ મુસા ધોરાણી પધાર્યા છે. તેમના માનમાં વેપારી એસોસીએશને ગ્યાસલેટનો કાંટો બંધ રાખવા ઠરાવ્યું છે, જેથી આજે ગ્યાસલેટનો કાંટો બંધ છે.”

અહા ! શું કુદરતનો ખેલ !

એક સમયના માટે વાઘણિયાથી પગપાળે ફાટલ તૂટલ લૂગડે ગરીબી હાલતમાં બગસરા જતા. હવે તો આપણા પૂર્ણપરિચિત ખાનુ મુસા કે જેના સામું જેવા સરખી પણ કોઈને પડી નહોતી તે આજે એક કરોડોપતિ બન્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ જેના માનમાં આજે મુંબઈ જેવા શહેરમાં ગ્યાસલેટનો કાંટો બંધ !

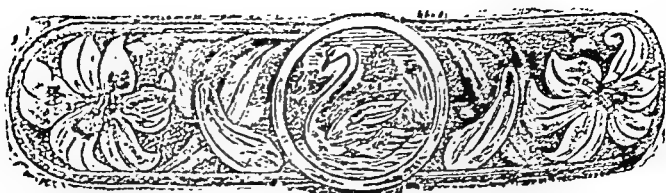
એ પણ નીતિના બદલામાં ખુદાની મહેરબાની નહિ તો બીજું શું ?

ખાનુ મુસાનાજ શબ્દો ‘હજાર હાથવાળો આપવા, ધારશે તો ગમે તે રસ્તે આપશે’ શું ખોટા હતા ? નહિ, એ તો એના પવિત્ર આત્માનો નાદ હતો. એ ભુલો હોઈ જ ન શકે. આનું નામ નીતિનો બદલો.

આ વાત બન્યાને બહુ બહુ તો પચાસ વર્ષોનું પસાર થઈ છે. ખાનુ મુસાના વંશજો ધોરાણીમાં હયાત છે અને અત્યારે પણ લાખોપતિ છે એમ કહેવાય છે.

(“શારદા” માસિકના એક અંકમાંથી)

૧-ઇશુ ખ્રિસ્ત

(લેખક:-શ્રી. વાલજી ગોવિંદજી દેશાધ)

પૂર્વરંગ

ફલસ્તીન દેશમાં ગલીલ પ્રાંતના નાસરત નામે નગરમાં આજથી આશરે બે હજાર વર્ષ પૂર્વે યુસુફ તથા મરિયમ નામે દંપતી રહેતાં હતાં. એ સમયે ત્યાં રોમન લોકો રાજ્ય કરતા હતા, અને એમણે આખી પ્રજાનાં નામની ટીપ કરવાની આજ્ઞા કરી હતી. યુસુફ દાઉદ રાજાનો વંશજ હતો, એટલે નામ નોંધાવવા સારૂ એમ માણસ, યહૂદિયા પ્રાંતમાં દાઉદ રાજાનું બેતલેહમ નામે નગર નાસરતથી દક્ષિણે ૪૦ ગાઉ દૂર હતું ત્યાં આવ્યા. મરિયમ ગર્ભવતી અને પૂરે દહાડે હતી. એને બેતલેહમમાં પહેલા બાળાનો પુત્ર અવતર્યો. ધર્મશાળામાં જગ્યા નહોતી એટલે મરિયમે પુત્રને વસ્ત્રખંડે ઢાંકીને પશુશાળાની ગમાણમાં સૂવડાવ્યો. આ બાળક તે ઇશુ ખ્રિસ્ત અને હિંદુને જેમ કપિલવસ્તુ, અયોધ્યા ને મથુરા, તથા સુસલમાનને મદ્રાસ, એમ ઇશુખ્રીસ્તને બેતલેહમ.

એ પ્રદેશમાં કેટલાક ઘેટાંનાં ગોવાળ રાતવેળાએ પાત્રાનાં મજની વાસકરતી ચાંદ્રી કરતા હતા. ત્યાં એક દેવકન એમની આગળ આવીને ઉભો ને બોલ્યો: "હું તમને શુભ સમાચાર દેવા ને વધાનહારી આવ્યા આવ્યો છું. આજ તમને બેતલેહમમાં જન્મવળાં ફરવાનું તથા ધર્મ ને સંસ્કારનું અર્થે આવનાર હોજો છું."

ગોવાળોને ઠાતુક થયું કે ‘આલો આપણે બેતલેહમ.’ બેતલેહમ આવીને એમણે ગવાહનીમાં સૂતેલા બાલ-ગોપાલને જોયો, અને જ્યાં ગયા ત્યાં એના જન્મની અને પોતાના ઉચ્ચ ભાગ્યની કથા કરતા ગયા.

સૂતકના આલીસ દિવસ પૂરા થયા એટલે બેતલેહમથી ઉત્તરે ત્રણ ગાઉ દૂર રાજધાની યરુશલેમ છે ત્યાંના મંદિરમાં ઇશુને ભગવાનને પગે લગાડવા લઈ ગયા.

યરુશલેમમાં શિમિયોન નામે એક ધામઠંડ અને શ્રદ્ધાળુ નર હતો. એને વરદાન હતું કે ભગવદાવતારનાં દર્શન કયાં વિના એ મરશે નહિ. શિમિયોન આ સમયે મંદિરમાં આવી ચડ્યો. એણે બાળક ઇશુને જોળામાં લીધો અને કહ્યું: ‘માણસભતનું અજ્ઞાનતિમિર હરનાર ભારકરને મેં જોયો, એટલે હવે નિરાંત કરીને હેહબંધન-માંથી છુટીશ.’

મંદિરમાં હાજા નામની એક ભક્ત બાઈ હતી, જે સાત વર્ષ ઘરવાસ કરીને વિધવા થઈ હતી. હમણાં તે ૮૪ વર્ષની હતી ને દિવસરાત ઉપવાસ ને પ્રાર્થના કયાં કરતી. એણે પણ એ દિવ્ય બાળકનાં દર્શન કરીને, જન્મ સફળ કયો. ઇશુને મંદિરમાં પગે લગાડીને દંપતી પોતા-ને ગામ બેતલેહમ આવ્યાં.

ઇશુના જન્મ પછી બેગમણી દિશાથી કેટલાક જ્ઞાની યરુશલેમ આવ્યા અને કહ્યું: ‘અહીં રાજરાજેશ્વર જન્મ્યા છે, તે કયાં છે ? તે કયાં છે ? અમે પૂર્વમાં એની તારા દીઠી છે, અને એનાં દર્શન કરવા આવ્યા છીએ.’ યહૂદિયાના રાજા હેરોદે આ સાંભળ્યું તો એને ચિંતા થઈ કે આ બાળક કદાચ મને પદભ્રષ્ટ કરશે; એટલે એણે એ જ્ઞાનીઓને બેતલેહમ મોકલ્યા અને કહ્યું: ‘તમને એ બાળક જુદે એટલે મને બાણ કરજો, જેથી હું એ એના દર્શનનો લાભ લઉં.’ બેતલેહમ આવીને જ્ઞાનીઓએ દિવ્ય

ખાળકનાં દર્શન કર્યાં તથા એની આગળ સુવર્ણ ને સું
ગંધ ધર્યાં, અને ફરી હિરોદને ન મળવાની એમને સ્વપ્નમાં
ચેતવણી મળી એટલે એ બીજે માર્ગેથી સ્વદેશ સિધાવ્યા.

એ ગયા પછી દેવદૂતે યુસુફને સ્વપ્નમાં કહ્યું: ‘ઉઠ, બાળક તથા તેની માને લઈને મિસરમાં નાસી જા, અને હું પાછા આવવા ન કહું ત્યાં લગી ત્યાંજ રહેજે. કેમ કે હિરોદ્ બાળકને મારવા મથશે’ એટલે યુસુફ, રાતોરાત જ સહકુટુંબ મિસર ગયો.

જાની પાછા ન આવ્યાથી હરોદે એ વર્ષનાં ને
એનાથી નાનાં જેટલાં બાળક એતલેહમમાં હતાં એ
બધાંનો વધ કર્યો.

હોરોદ મરી ગયા પછી દેવદૂતે મિસરમાં યુસુફને
કહ્યું: 'પાછો ઇસ્રાએલ જા, કેમ કે બાબકનો શત્રુ હવે
મરી ગયો છે. એટલે યુસુફ મિસરથી નાસરત પાછો આવ્યો.'

હવે વર્ષે વર્ષે ચરુશલેખમાં નિસ્તાર પર્વનો મહોત્સવ થાય ત્યારે ઇશુનાં માતાપિતા ત્યાં જતાં. એક વખત ઇશુ બાર વર્ષનો હતો ત્યારે તે નિત્યનિયમ પ્રમાણે ચરુશલેખ ગએલાં. ઉત્સવ પૂર્ણ થયા પછી પાછાં વળ્યાં ત્યારે બાળક ઇશુ ચરુશલેખમાં વાંસે રહી ગયો, પણ માતાપિતાને એનું ધ્યાન રહ્યું નહિ. એ તો એમ જાણતાં હતાં કે સંઘમાં હશે. એક દિવસનો પંથ કાપ્યા પછી એને ગોળ્યો તો જડ્યો નહિ, એટલે પાછાં ચરુશલેખ ગયાં. ત્રણ દિવસ શોધ કર્યા પછી તેમણે જોયું તો તે મંદિરમાં સંતસમાજમાં બેઠો છે, એની કથા સાંભળે છે તથા પરિશ્રમ કરે છે અને જે કોઈ એની વાત સાંભળે છે તે એનું ખુદ્દિયાર જોઈને વિસ્મય થાય છે. માએ કહ્યું: 'હીકરા ! તે જા. મું કહ્યું ? તારા પિતાને હું ચિંતાતુર થઈને તને કહેતાં હતો.' ઇશુએ કહ્યું: 'તમે મને શું કામ કહેશો ? મારે પિતાનું નામ કોણ જાણે છે એ તમે નથી જાણતા.' તો માએ કહ્યું: 'તારા પિતાને મારે જ કહેવાનું છે. તારા પિતાનું નામ કોણ જાણે છે એ તમે નથી જાણતા.'

‘મારેજ તમારી આગળ શુદ્ધિ લેવી જોઈએ એમ છે, ને તમે મારી આગળ આવ્યા?’

ઇશુએ કહ્યું: ‘હમણાં તો એમજ થવા દ્યો; આપણુ સર્વેએ પોતપોતાનો સ્વધર્મ પાળવો રહ્યો.’

શુદ્ધિ પછી તરતજ ઈશુ વનમાં ગયો, ને ત્યાં એણે
આળીસ દિવસના ઉપવાસ કર્યા. આળીસમે દિવસે ઇશુને
ભૂખ વર્તાઈ, એટલે એતાન એની આગળ આવ્યો ને
કહ્યું: ‘જે તું અવતારી પુરુષ હો તો આ પથ્થરને આજ્ઞા
કર કે એટલો થઈ જાય.’

ઈશુએ કહ્યું: ‘શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે, મનુષ્ય દેવના
રોટલાથી નહિ પણ ભગવદ્વાક્યથી જીવે છે.’

પછી એવાન ઇશુને પુણ્યનગર લઈ ગયો, ને મંદિરના શિખર ઉપર એને બેસાડીને કહ્યું: 'જેનું અવતારી પુરુષ હો તો અહીંથી પડતું મૂક; કેમકે તને તો દેવનાં રખોપાં છે. એને કહાવ્ય તને કેમ લાગશે તો એ તને ખોતાના હાથમાં ઝીલી લેશે.' ઇશુએ કહ્યું: 'પણી લખ્યું છે, ભગવાનનાં તારે પારખાં ન કરવાં.'

કદીને એવાન ઇંચુને અતિ ઉચ્ચ પર્વત ઉપર સર્જ
ગયો. જગતનાં સર્વ સામાન્ય એને બતાવ્યાં ને કહ્યું:
'જે તું મારે પડે પડે ને મારી આરાધના કરે તો આ
સર્વ વૈભવ તને આપું.'

[illegible][illegible]

થયો. અંદ્રિયા ને પીતરનો ગામબાઈ જેનમૈદાવાસી દિલિ-
પ, અને દિલિપનો મિત્ર નયનેત ઇંચુના ત્રીજા ને ચોથા
શિષ્ય હતા. અંદ્રિયા ને પીતર ગણીતના સરોવર ઉપર
માછીમાર હતા. જો સરોવરમાં જાળ નાખતા હતા ત્યાં
ઇંચુએ કહ્યું: 'મારી પાછળ આવો. હું તમને માછલાને
ઠેકાણે માણસ જાલતાં શીખવું.' અને તરતજ જાળ છોડી-
ને બેઉ સાઈ ચાલી નીકળ્યા. જેમસ અને જૈન એ બે
સાઈ પશુ માછી હતા ને જો પશુ જોમજ ચાલી નીકળ્યા હતા.

યરુશલેમમાં આ વર્ષે મહોત્સવ થયો. એ પ્રસંગે ઇશુ યરુશલેમ ગયો. યરુશલેમના મંદિર આગળ એક ચોક હતો. ત્યાં ભોગ આપવાનાં દોરની ગુજરી જરાતી. આખો દિવસ ત્યાં ગોધા ભાંભરે, ચેંદા મેં મેં કુરે અને સારાં કરતા લોકોની રકઝકની રાડ પડે. કબૂતર પણ ત્યાંજ વેચાતાં અને નાણાવટી નાણાં લઈને ખેસતા. ઇશુ-એ સીણી દોરીનો ઠોરડો કરીને ગોધા તથા ચેટાંને ચોક-માંથી હાંધી કાઢ્યાં, નાણાવટીનાં નાણાં ઉડાંડી મૂક્યાં ને એના પાટલા ઊંધા વાળ્યા. કબૂતર વેચનારને કહ્યું કે 'આ સર્વ અહીંથી લઈ જાઓ; મારા પિતાના પ્રાથના-મંદિરને ચોરની ગુડા બનાવો મા.' આમ એણે મંદિર-ની શુદ્ધિ કરી.

મંદિરશુદ્ધિ પછી આઠ માસ ઇશુ ચંદ્રદિયામાં રહ્યો અને અનેક માણસો એના શિષ્ય થયા. જોને હેરાદ રાજાને એના અનાચાર ગ્રાહ્ય ઠપકો આપ્યો. એટલે હેરાદે જોને કારાગૃહમાં નાખ્યો ને અંતે એનો શિરચ્છેદ કર્યો. આ સાંબળીને ઇશુએ ચંદ્રદિયા છોડ્યું ને ગદીલ ગયો. માર્ગમાં એ શમરૂન પ્રાંતના શૂખર નગરમાં આવ્યો. શૂખર-માં યાદુળનો કૂવો હતો. એને કાંઠે ઇશુ બેઠો. ત્યાં એક સ્ત્રી પાણી ભરવા આવી. એની પાસે એણે પીવા પાણી માગ્યું. શમરૂની સ્ત્રીએ કહ્યું: 'તમે ચંદ્રદી છો, ને મારી શમરૂની-ની માએથી પાણી દેશ માએ: દે:'. આવી એ

ઇંગ્લેન્ડ પાણીમાંથી દ્રાક્ષામર બનાવ્યો, ગાવારોડ
મમાબુ, જ્વનું કાચ કરીને ચેના ઉપર આક્રો, પાંચ
દાટલા ને એ મચ્છીઓમાં પાંચ દબાર માલુમને જમા-
ણાં, પનિયતને પિનમુદ્રા કયો, આંધજાને દેખના કયો;
જૂનોને વજાટ મટાડ્યો, વિવિધ રાગના રોગીને ચાલ
કયો અને મરેતાને સજીવન કયો, સ્નેહ કહે છે; પણ
આની વિવ્રતમાં આપણે નહિ જિનરીએ. ઇંગ્લેન્ડના સમતકાર
કરનાં એનો ઉપદેશ મનનમણા મહત્ત્વનો છે.

પરિમ દર્શન

યજ્ઞલેખની પૂર્વે પાંજા માઈલ કર જેતુનગિરિ છે,
ને જેતુનગિરિથી આગળ ચાલનાં યજ્ઞલેખથી આશરે એ
માઈલને અંતરે બેથનિયા ગામ છે. એ ગામનાં પરિપત્ત
(પથન) પહેલાં ૭ દિવસે ઇંગ્લેન્ડ આવ્યો. મરિયમ ને
માથોને ઘેર એ વાળુ કરતો હતો. માથો પીરસતી હતી
અને ઇંગ્લેન્ડે સજીવન કરેલો એનો બાઈ લાગાર ઇંગ્લેન્ડ સાથે
જાનેહ ઉપર જમવા બેઠો હતો. ત્યાં મેરીએ સોંપામૂલુ
જટામાંગીનું એક શેર મુગમી તેલ લીધું, ઇંગ્લેન્ડે ચરણે
તેનો લેપ કયો અને પાતાના માથાના વાળમી એના પગ
લગાયા. ધર સારમમી બહેદી ઉઠ્યું, એટલે યજ્ઞલેખ ઉચ્ચેત
નામે શિષ્ય, જે ઇંગ્લેન્ડે શત્રુને હાથ સોંપવાનો હતો
એણે કહ્યું: ‘આ અતર ૩૦૦ રૂપિયામાં વેચીને રાંકને
દીધું હોત તો?’

યજ્ઞલેખ કાંઈ રાંકનો હિતચિંતક નહોતો, પણ ચાર
હતો. એની આગળ કાથળી રહેતી એમાંથી એ પૈસા
ઉપાદી જતો.

ઇંગ્લેન્ડે કહ્યું: “એ તો એણે મારા દેહને આગોતરો
જ ઉડેલો કરિયાવર કયો છે. રાંક તો તમારા ચિરસંપાતી
છે, એટલે જ્યારે ઇંગ્લેન્ડે ત્યારે એની સેવા તમે કરી શકો
છો; પણ હું તમારો એ દિનનોજ અતિથિ છું. મહત્ત્વ
જગતમાં જ્યાં જ્યાં મારી કથા કહેવાશે ત્યાં ત્યાં આ

ખાઈની સેવાનું લોકો સ્મરણ કરશે.”

જેમ કોઈ રાજા રાજ્યાભિષેકને સારૂ રાજધાનીમાં આવે, એમ ઇશુ ચરુશલેમ આવ્યો. રાજા હાથીએ ચડીને આવે; ઇશુ અનારૂઢપૂર્વક ગર્દભશાવક ઉપર બેસીને આવ્યો. ચહ્નદિયામાં ભલભલાં ગધેડે ચડે છે, ગધેડે ચઢવામાં હીનપદ નથી માનતા; પણ હીનપદ હોય તોય ઇશુ ક્યાં ઉચ્ચ પદનો ભૂખ્યો હતો ! એને તો ચૂળીએ ચઢવું હતું; ક્યાં સિંહાસન ઉપર બેસવું હતું !

એના માર્ગમાં લોકોએ પોતાનાં વસ્ત્ર પાથર્યાં, ઝાડપાન વેર્યાં ને હાથમાં ખજૂરીની ડાળખી લઈને એનાં દર્શન કરવા નીકળી પડ્યા. ‘ભગવાનને નામે જે આવે છે તે ઇસ્રાએલના રાજા’નો જયઘોષ થયો. જેતુનગિરિ ઉપરથી ચરુશલેમને જોઈને ઇશુને આંસુ આવ્યાં. જ્યાં પોતે કથા કરી હતી ને પરચા બતાવ્યા હતા ત્યાંના લોકોને હાથેજ એને મરવાનું હતું. અપરાધીની નગરી જે શિક્ષા ભોગવવાની હતી એનો વિચાર કરતાં એને રોવું આવ્યું. સાંજે ઇશુ બેથનિયા આવતો રહ્યો.

નિસ્તારપર્વ જે દિવસે પાળવાનું હતું તે ગુરુવાર આવ્યો. ઇશુ બાળુતો હતો કે બીજે દિવસે એને મરવાનું છે. શિષ્યોને એના સમાગમનો આજ છેલ્લો દિવસ હતો.

ગુરુવારે સાંજે ગુરુશિષ્ય જમવા બેઠા. ત્યાં પોતામાં એક દિવસ એના શિષ્યોમાં વિવાદ થયો. એટલે ઇશુએ એમને નમ્રતાનો પાઠ શીખવ્યો, અગર્યો ઉતારી નાખ્યો. ને કેટલાં નમ્રચુકા બાંધ્યો. પછી ચરુશલેમ પાળી લઈને ગિરિની નીચે ચાલ્યા ને કેટલાં બાંધેલાં અંતુછાચી ને ત્રણ-ચાર દિવસનારો આઘાત ને પ્રહાર ચડીને નમારો પડ્યો. એકેએકે પાળુ એકેએકેના પાળુ દેવા નેકર્યો. ને એકેએકેનું હતું ત્યાં ઇશુએ દેવવાઈને કહ્યું. ‘જે હું મને મરવું હાથ મેલું.’ હજી કે ને

સાચું જોઈ રહ્યા. એક પછી એક બધાએ પૂછ્યું: 'ભગ-
વન! એ હું તો નહિ ને?'

ઇશુના માનીતા શિષ્ય જોને પૂછ્યું: 'ભગવન!
એ કોણ?'

ઇશુએ કહ્યું: 'જેને હું રોટલાનું બટકું બોળીને
આપીશ તે' એણે બટકું બોળીને યજ્ઞદા ઇસ્કર્યોતને
આપ્યું ને કહ્યું: 'તારે કરવાનું છે તે શીઘ્ર કર.'

યજ્ઞદા કોપાધ્યક્ષ હતો, એટલે સાંચે ભણ્યું કે પવન
સારું કાંઈ વસ્તુ વેચાતી લેવાની હશે કે રાંકને કંઈક
આપવાનું હશે. યજ્ઞદા તરત ચાલતો થયો. એણે આ
પહેલાંજ યજ્ઞદા ધર્મશુરે સાથે ઠરાવ કર્યો હતો કે ધર્મ-
શુરેએ જોને ત્રીસ રૂપિયા આપવા ને એણે ઇશુને બતાવવો.

ઇશુએ કહ્યું: 'હું એવે સ્થળે હવે જઈશ, જ્યાં તમે
મારી પાછળ નહિ આવી શકો.' પીતરે કહ્યું: 'કેમ ન
આવી શકું? હું તો તમારે કારણે મારા પ્રાણ આપવા
તૈયાર છું.'

ઇશુએ કહ્યું: 'પ્રાણ આપવા તૈયાર છો, એમ કે ?
કાલ સવારે ફંકડા નહિ બોલ્યા હોય ત્યાં છું મને જાણ-
પતોજ નથી એમ કહીને ત્રણ વાર ઘું ખૂટવાનો છે.'

યજ્ઞદાએ મથી પા ગાઉને અંતરે જેતુનગિરિની તળેટી
આગળ ગેતશીમાની (તેલની ધાણી નામે) વાડી છે ત્યાં
ઇશુ શિષ્યોને લઈને વારંવાર જતો. નિસ્તારભોજન પતા-
વીને મોઢી રાતે એ અગિયાર જણને લઈને ત્યાં ગયો.
શિષ્યોને એક ઠેકાણે બેસાડીને પોતે એકાંતમાં પ્રાર્થના
કરવા ગયો; પણ પીતર, જેઈસ ને જોને બેઠાં બેઠાં
ગયો. એમને કહ્યું: 'મારા જીવને બહુ અમુખ થાય છે;
તમે અહીં રહો ને મારી સાથે જાગરણ કરો.' થોડેક
દર જઈને એ દંડવત્ પડ્યો ને રોતો રોતો પ્રાર્થના
કરવા મંડ્યો: 'હે પિતા! જે જાને તો આ પ્યાલો મને
પા મા; તોપણ જેવી તારી ઇચ્છા, મારી નહિ.' પ્રાર્થના

કરીને ઇશુ પાછો આવ્યો ને જુએ છે તો શિષ્યો શોકના માર્યા ઊંઘી ગયા છે. એણે કહ્યું: 'તમે ઊંઘતા શું હશો? જાગો ને પ્રાર્થના કરો. આત્મા તત્પર છે, પણ દેહ દુબળો છે.' પછી તેણે બીજી વાર આઘા જઈને પ્રાર્થના કરી. પાછો આવ્યો તો શિષ્યો સૂતા હતા, એ જોઈને યોહાન: 'ઘડીક નિદ્રા કરી દેયો ને વિસામો ખાઈ દેયો. મારે શત્રુને હાથ જવાને હવે વાર નથી.'

ત્રીજી વાર ઇશુ પ્રાર્થના કરવા ગયો, ને પાછો આવ્યો ત્યાં બાર માંદાઓ એક ચૂકા આવ્યો ને એની સાથે ચૂકા ધર્મશુરુ, મહાજન ને શાસ્ત્રીપુરાણીએ મોકલેલા તલવારો ને લાકડીઓનાં હથિયારોવાળા માણસોનું ટોળું મશાલ ને દીવા લઈને આવ્યું. ચૂકાએ શસ્ત્રધારી સાથે એવો સંકેત કર્યો હતો કે જેને હું ચુંબન કરું એને ઝાલી લેજો.

ઇશુએ શસ્ત્રધારી આગળ જઈને કહ્યું: 'તમે કેને ગોતો છો?' તેણે ઉત્તર વાળ્યો: 'નાસરતના ઇશુને.' ઇશુએ કહ્યું: 'એ હું જ.' આ સાંભળી શસ્ત્રધારી ઘડીક થંભી ગયા. થોડી વારે એમને સ્નાન આવતાં ઇશુએ કહ્યું: 'તમે મને ગોતતા હો તો આ બીજાને જવા દો.' ચૂકા પાસે આવ્યો ને 'નમસ્તે ગુરુદેવ' કહીને એણે ઇશુને ચુંબન કર્યું. ઇશુએ કહ્યું: 'ચુંબન કરીને પકડાવે છે કે?'

ઇશુને પકડવા મંડ્યા એટલે ખીતરે મહાજનના નોકરો: જમણા કાન તલવારથી કાપી નાખ્યો; પણ ઇશુએ એને હાથ લગાડીને સાજો કરી દીધો. એને ખીતરને કહ્યું: 'તલવાર મ્યાન કર; કારણ કે જે તલવાર ધરશે તે તલવારથી જ મરશે.'

ઇશુને પકડીને ને મહાજન કાયદા આગળ લઈ ગયા. ત્યાં મહાજન ને ધર્મશ્રેષ્ઠો, મહાંચાર્ય, મહાંચાર્ય, મહાંચાર્ય.

કાયદાએ પૂછ્યું: 'તું જામવાને પૂછે છે?'

ઇશુએ કહ્યું: 'હા.'

કાયદાએ કહ્યું: 'તું જામવાને પૂછે છે?'

ઇશુએ કહ્યું: 'હા.'

જાણ કરો: 'એનો વધ કરવો પડે છે.' એમ કહીને તેઓ ઈશ્વર ઉપર યુક્તિ ને એને ધણ ને યુક્તિ મારવા મંડ્યા.

અર્થ થાયો નાહા, પણ પીતર ને લોન પતાવન કરતાં લાલ્યા; એટલે તેઓ ઈશ્વરની પાછળ દર દર ચાલતા મહાંતને ઘેર આવ્યા. ટાલ બહુ હતી એટલે આંગણમાં તાપણી કરી હતી, ત્યાં મહાંતના નોકરો ને એનિદો તાપના હતા. પીતર તાપણી આમળાં બેઠો.

પ્રથમ દારગોપિકાએ તાપણીના પ્રકાશથી પીતર સામે નીરખીને જોયું ને કહ્યું: 'તું આ માણસને શિષ્ય નથી?' પીતરે કહ્યું: 'હું એને ઓળખતો નું નથી!'

પીતર ખીનીયો ને જાણીને કહેતા આવળાં કર્યા: 'બીજા દારીએ એને જોયો ને કહ્યું: 'આ માણસ એ જ છે જેણે હવે.' એક માણસે કહ્યું: 'તું અવશ્યક છે. હું માંધલો છું; તારી ગલીલી બોલી જ નહીં સમજાય. પીતરે અમ ખાધને કહ્યું: 'હું એને કંઈ જાણતો નથી.'

જે પછી પછી જે સેવકનો દાવો કર્યો તેને જોના એક સગાએ પીતરને કહ્યું: 'તને નહોતો જોયો?' પીતરે કહ્યું: 'હા, તું જોયો.' બાપુ! તું શું કરે? આમ કહે છે ત્યાં કહેતા કરુણા પ્રેમ ને શોકમય મરવા જેવું થયું ને પોતાને ફિટકાર દેશું.

મહાંત ને રામન દેશપતિ પુરુષ પોતાને

એટલે મહાન્તે ખોટો આરોપ મૂક્યો ને કહ્યું: ‘ ઈ પોતાને રાજા કહેવરાવે છે ને રોમન કૈસરને કર ભરવાની ના પાડે છે.’

પીલાતે ઇશુને પૂછ્યું: “ તું રાજા છો ? ”

ઇશુએ કહ્યું: “ હા, પણ માફ રાજ્ય ઇહલોકતું નથી ઇહલોકતું હોત તો મને આમ ક્યાંથી પકડી શકત ? તો સત્યની સાક્ષી પૂરવા અવતર્યો છું.”

પીલાતે કહ્યું: “ આ માણસનો કાંઈ અપરાધ હોતો નથી.”

એટલે મહાન્ત ને યહૂદીઓની મેદની વધારે કોપી ને કહ્યું: ‘ ગલીલથી યરુશલેમ પર્યાન્ત સર્વ પ્રજાને આ માણસ ઉશ્કેરે છે ને અવળે માર્ગે ચડાવે છે. ’

હવે નિસ્તાર પર્વ ઉપર એવી રીત હતી, કે લોકો કોઈ બંદીને છોડવા કહે એને દેશપતિએ છોડી મૂકવો. એટલે પીલાતે યહૂદીઓને પૂછ્યું: “ નામી ચોર બરબાને છોડું કે ઇશુને ? ”

લોકોએ કહ્યું: “ આ માણસને નહિ પણ બરબાને.”

બરબાને છોડતાં પહેલાં પીલાતે મેદની સમક્ષ પોતાના હાથ પાણીથી ધોયા ને કહ્યું: “ આ સત્પુરુષનું લોહી રેણય તો એ મારે માથે નહિ. ”

લોકોએ કહ્યું: “ ભલે અમારે માથે ને અમારી પ્રજાને માથે. ”

પછી પીલાતે ઇશુને કદકા મરાવ્યા. કદકા મારીને કૈનિકોએ ઇશુની હેઠળી કરવા સારૂ એને કદેલનુરેલ જાને કદકાલેલિય વાંધે. પહેલવહેલ, કોટનો કિરીટ એને માથે મુક્યો, ને એના હાથમાં વજ્રદંડ દબાવવા કાંટા આવી કિરીટ ઉપર નાચ દીધું એટલે ઇશુના કદેલનુરેલ કૈનિકોનાં હાથ આવી. પછી મહારાજાને માથે લીને લોકો એના આગળ ધૂંટાં લીધે પાસ, એ

ઉપર યુદ્ધમાં ને હાથમાંની લોટી તદ્દને એને માથે મારી.

ખીલાતને આગા દની કે ઇશુને લોટીલોડાણ થએ-
લો ભેદને લોકોને દયા આવશે; એટલે એણે એને હવે
મેઢની સમક્ષ ઉપસ્થિત કર્યો ને કહ્યું: 'જુઓ, આ પુરુષ.'

પણ લોકોએ કહ્યું: 'એને સૂળીએ ચડાવો, સૂળીએ.'

ખીલાતે પૂછ્યું: 'તમારા રાજાને સૂળીએ ચડાવું ?'

મદન્તે કહ્યું: 'કેમર વિના અમારે કેાઈ રાજા નથી.'

હવે ખીલાત ઇશુને છેડે તો એની રાજનિષામાં
જિજ્ઞાસુ રેખાય, એટલે ઇશુને સૂળીએ ચડાવવાની આજ્ઞા કરી.

ઇશુને કાલ્વારી (ગલ્ગતા=ખોપરી) નામે એક નીચી
ટેકરીએ લઈ ગયા. વધ્ય માણસ પોતે પોતાનો વધસ્તંભ
ઉપાડીને લઈ ત્યાં એવી પ્રથા હતી, પણ ઇશુથી સ્તંભ-
નો બાર જિપટે એમ નહોતું. એટલે કુરેનીનો શિશોન
નામે એક જાણ આણ્યો જતો હતો એની પાસે સૈનિકોએ
ઇશુનો સ્તંભ પરાંતે જિપડાવ્યો.

મોટું ટોશું પાછળ પાછળ ચાલતું હતું, એમાં કેટ-
લીક સ્ત્રીઓ ફાતી હતી, એટલે ઇશુએ કહ્યું: 'યરુશલેમ-
ની પુત્રીઓ, મારે સાફ રૂઓ મા; તમારે પોતાને ને
તમારી સંતતિને સાફ રૂઓ.'

કાલ્વારી આવ્યા પછી સૈનિકોએ ઇશુનાં કપડાં
ઉતાર્યાં. એને સ્તંભ ઉપર રાખ્યો, ને એના હાથપગમાં
ખીલા મારીને સ્તંભ સાથે જડી દીધા. પછી સ્તંભ જાંચો
કર્યો ને ભોંયમાં ખાડો ખોદીને એમાં સ્તંભનો એક છેડો
દબ કરીને ખોડ્યો. ઇશુને બે પડખે બે ચોરને સ્તંભ
સાથે સાથે એજ વેળાએ જડયા. ઇશુએ પોતાના ધાતકને
અર્થે પ્રાર્થના કરી ને કહ્યું: "હે પિતા ! એને ક્ષમા કર;
કારણ પોતે શું કરે છે તે એ જાણતા નથી."

વધસ્તંભ ઉપર અપરાધીએ કરેલા અપરાધનો લેખ
લખવાની રીત હતી; પણ ઇશુનો કાંઈ અપરાધ ન મળે
એટલે એના સ્તંભ ઉપર 'યહૂદીરાજ નાસરતનો ઇશુ'
એમ ખીલાતે લખ્યું. યહૂદીને આ ન ગમ્યું, પણ ખીલાતે

કહ્યું: ‘મેં લખ્યું તે લખ્યું.’ મહાન્તો, શાસ્ત્રીઓ ને મહા-
જનો ઇશુની ઠેકડી કરતા સ્તંભને ફરતા ઊભા ને બોલ્યા:
‘પોતાને બચાવી શકતો નથી, ને બીજાને બચાવવા નીક-
ળ્યો હતો ! સત્તા હોય તો ઊતરી પડે સ્તંભથી.’

બેચ ચોર પ્રથમ તો ઇશુને હસતા હતા; પણ એનું
ધૈર્ય ને ગૌરવ જોઈને એક ચોરને પશ્ચાત્તાપ થયો; એટલે
એણે પોતાના સાથીને વાર્યો ને ઇશુને કહ્યું: ‘લગવન !
તાં રાજ્ય સ્થપાય તે દિ મને સંભારજો.’ ઇશુએ કહ્યું:
‘આજ તું મારા લેજો દેવલોક પામીશ.’

ઇશુની મા મરિયમ કાલવારી આવી હતી ને ફાટતે
હૈયે ઊભી હતી. માનીતો શિષ્ય જોન પણ ત્યાંજ હતો.
ઇશુએ જોન સામી સાન કરીને મરિયમને કહ્યું: ‘જો આ
તારો દીકરો.’ અને મરિયમ સામે ચીંધીને જોનને કહ્યું:
‘જો આ તારી મા.’

ઇશુને નવ વાગ્યે સ્તંભે જડયો હતો. બપોર પછી
ત્રણ વાગ્યે એણે દેહ છોડયો; એટલે પંદર ઘડી એણે
પીડા વેઠી. મધ્યાહ્નથી તે ત્રણ વાગ્યા સુધી યદ્દિયામાં
બધે અંધારૂં ફેલાઈ ગયું. અતિ સ્નેહથી ઇશુને શંકા થઈ
કે રખેને પિતાએ પોતાથી એનું મુખ ઢાંકી લીધું હોય,
એટલે એણે કહ્યું: “મારા લગવાન, મારા લગવાન ! તેં
કેમ મારો ત્યાગ કર્યો છે ?” પછી એણે કહ્યું: “મને
તરસ લાગી છે.” એક સેનિકે એને મોઢે સરકો માંડયો.
એટલે ઇશુએ કહ્યું: ‘પૂર્ણાતુલિ થઈ’ પછી એણે કહ્યું:
“પિતા ! મારો હવે તું તારો હાથ મેં પાડ્યો.” એમ
કહીને એણે માથું ઢાળ્યું ને દેહ છોડયો.

માર્કે અરિમનિયાના કેમલાગી યુગુદે ઇશુના મુખ
કેલ કેમ સ્વચ્છ અને આશ્ચર્ય વચ્ચે નાજ્યું અને નીકડેમે
આંખે કાઢી ને પુ જોયું અને અગર સચિત પાતાના
પાંદે સ્વચ્છિત નર્મી અભાષિતો અને કાટયો.

૨-સંત ફ્રાન્સિસ

(લેખક:-શ્રી. રંગીલદાસ કાપડીઆ)

ઇઝુની ખારમી સદીના અંતિમ દિવસોમાં એ સંત-ના નામ સાથે જોડાયેલા ‘અસીસી’ નગરમાં આ વિરલ સંતનો જન્મ થયો હતો. જે નગરમાં દીનબંધુ સાધુ ફ્રાન્સિસે પ્રથમ જગતનો પ્રકાશ લાવ્યો એ ઇટાલીના જિનિયા પ્રાંતમાં આવેલું છે. એ મહાભાગી નગર આજે પણ ઇતિહાસના પાને એ સંતના નામની સાથે સાથે મશહૂર થયું છે. સંત ફ્રાન્સિસ કહેવાય જ છે ‘અસીસીના સંત ફ્રાન્સિસ.’

એક વખતની પરાધીન એવી અસીસીની પ્રજાએ ભગીરથ પ્રયાસના પરિણામે પોતાના નગરની સ્વાધીનતા સંપાદન કરી. એટલામાં એની સમીપતા પેરૂગીઆ રાજ્યની શત્રુતા વળી પાછી એને શિરે ઝંઝૂમવા માંડી. અસીસીના નાગરિકોમાં નવું ચેતન સ્ફૂર્યું અને એમણે અત્યંત ઉત્સાહભરે પોતાની શક્તિ સંગઠિત કરવા માંડી. શહેરની ચારે બાજુ ફરતો મજબૂત કિલ્લો ચણાયો. આસપાસનાં ગામડાંઓના સ્વેચ્છાચારી જમીનદારોને કાબૂમાં લાવવાના પ્રયાસ થવા માંડ્યા. ફેટલાયે જમીનદારોએ નાસીને પેરૂગીઆમાં આશ્રય શોધ્યો. શત્રુને તો આવો પ્રસંગ પ્રતિપક્ષીને હીણપત લગાડવાનું ઉત્તમ સાધન હોય છે. પેરૂગીઆએ એ પ્રસંગનો જરાજર લાભ ઉઠાવ્યો. યુદ્ધનાં ડુંદુભિ વાગવા માંડ્યાં. તુમુલ્ત યુદ્ધ મચ્યું. અસી-
આ. ૪૨

સીના નાગરિકોએ મરણીઆ થઈ બાથ લીડી અને શત્રુઓ
પોતાના શૌર્યનો પરચો કરાવ્યો; પરંતુ અંતે તેા એમને
પરાજય જ થયો. એના કંઈ કેટલાયે સેનાના નાયકો
અને અસંખ્ય સૈનિકો ક્રેદ પકડાયા. એમાં અસીસીના
વૈભવશાળી પાઈટ્રા બર્નાર્ડોનનો પુત્ર ક્રાન્સિસ પણ હતો.
પેરૂગીઆનો આ કેદી તે વિશ્વની તવારીખને પાને પોતાની
અમર પગલીઓ પાડનાર—વિશ્વને પોતાના મનુષ્યજન્મ
વડે બડલાગી બનાવનાર એ અસીસીનો સંત ક્રાન્સિસ.
અનેક મહાન આત્માઓના બલિ વિના કદી જગત ઉન્નત
બન્યું છે બરૂં? એવાઓની ભસ્મમાંથી જ જગદુદ્ધારના તેા
અંકુરો ફૂટયા છે એમાં શક નહિ; પરંતુ એમને લલાટે
ફાંસીનો માંચડો, કોસ કે ઝેરનો ખ્યાલોજ લખાયો હોય છે!

ક્રાન્સિસનો જન્મ ઈ. સ. ૧૧૮૨ માં થયો હતો. આ વેળા એની ઉંમર આશરે વીસેક વર્ષની હશે. એ અસીસીના નવજવાનોનો પ્રિય નાયક હતો. એ ભારે હિંમતવાળો અને સ્વતંત્ર ખવાસનો હતો, છતાં એટલોજ મિલનસાર પણ હતો. એ રહેતો એક રાજકુમારના દખ-દખાથી ! સારાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરવાં, ખૂબ ખર્ચ કરવો અને ગાનતાનમાં દિલ બહલાવવું એ એનો શોખ ! વિદ્યા તરફ એને ખાસ રુચિ નહોતી. ધનિક પિતા તે એટલુંજ ઇચ્છતો કે નગરમાં એ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે અને લોક-પ્રિય નીવડે. એ કારણે એ ક્રાન્સિસના ઉગ્રઉપાગ્રાને તથા એની ખર્ચાળ રહેઠાણીકરાણીને કદી સહનું નહિ.

પ્રેમપંથી કવિઓનો આદર્શવાદ

अ. परिस्थितिमां जे इदी कानिया पायु अने
नवपुत्रेनी पेडे विषयमेवने हात जेवने पथअष्ट राव
ने जेवने आशे नदोनु; परन्तु जेवनेही न जेवने
नवपुत्रेनी पेडे अनेअष्ट आदशे अति आदरभाव से
जिवितेवने जेवनेमां जे जेवनेमेवने जेवने जेवने
जेवने जेवने जेवने जेवने जेवने जेवने जेवने जेवने

એ રોકાઈ જતો, અને આચારબ્રહ્મ થતાં જાયતો. એ રામચે દક્ષિણદ્વાંસમાં રહસ્યવાદી કવિઓનો એક સંપ્રદાય* હતો. એમાંના કેટલાક લોકો છેક ઇટાલીમાં પણ પોતાનાં ઠાવ્યો ગાતા ગાતા ધૂમતા. એ હતા તો પ્રેમપંથી કવિ, પણ એમનો પ્રેમ હતો કોઈ અલૌકિક, કાલ્પનિક અથવા પરોક્ષ પ્રેમિકામાં આરૂઢ ! એ મધુર ગીતો દ્વારા તેઓ યૌવનનાં સુખદુઃખના યશ ગાતા, ત્યાગ અને ઉપાસનાના ભાવમિશ્રિત પાવન પ્રેમનો મહિમા ગાતા, અને કોઈ ઉચ્ચ આદર્શ માટે સાહસ વટે યુદ્ધ કરતાં કે હસતાં હસતાં કઠિન કષ્ટ સહન કરી શકે કે મોંઘું આત્મજલિદાન કરી શકે એવી ઔદાર્યપૂર્ણ વીરતાનાં યશોગાન કરતા. એમના મહાન સંગીતનો પ્રભાવ ક્રાન્સિસ પર પણ પડ્યો. પરિણામે એ એના વિચારોની અધોગતિમાંથી ઉગ્યો. ‘હું પણ એમની માફક કવિ જાનું, હું પણ કોઈ મહાન ધ્યેયને માટે યુદ્ધ કરું અને સાચો વીર જાનું’ એવા ભાવો એના દિલમાં ઉગવા લાગ્યા. ડહાપણની સાથે એનામાં સમતા, દયા અને સહનશીલતા પણ હતાંજ. એ અપવ્યયી હતો છતાં દાતા હતો; પરંતુ આ સર્વ હોવા છતાં એને એ વેળા એના જીવનકાર્ય કે ધ્યેયનું ખાસ જ્ઞાન નહોતું. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા અને યુદ્ધમાં વિજયપ્રાપ્તિ એ એનું લક્ષ્ય, એ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા ! એની માતાએ તો પુત્રને એથી પણ વધુ સારી રીતે ઓળખી લીધો હતો. પટોશીઓએ એક દિવસ એને ઠણું કે, તારો પુત્ર તો રાજકુમારની માફક રહેવા ઇચ્છે છે; કિંતુ માતાને તો પુત્રની એ વિલાસપ્રિયતાના બીતરમાં દયા, ભક્તિ અને વિનયશીલતાનાં દર્શન થયાં હતાં, એટલે એણે તો બે-ધડક ઉત્તર દીધો કે ‘નહિ, મારો પુત્ર તો ઈશ્વરપુત્ર થશે.’

* ખ્રિસ્તી સંસારમાં ચાર મહાપુરુષો સંત ક્રાન્સિસના નામે મશહૂર છે. આ ચરિત્ર નામક સેન્ટ ક્રાન્સીસ ઓફ અસીસી છે, જે એ ચારે સંતોમાં અધિક મહાન અને વિખ્યાત છે.

નવજીવનનો આરંભ

લગભગ એક વર્ષ ક્રાન્સિસ કેદમાં રહ્યો. એ ખૂબ આનંદમાં રહેતો, પણ સાથે સાથે અન્યોને એટલા જ પ્રસન્ન રાખવાનો પ્રયાસ કરતો. એનો એક ભાઈ દાર હતો, જેના તરફ સર્વ કોઈને અભાવ હતો. એક પ્રકારે બહિષ્કૃત હતો એમ કહી શકાય. ક્રાન્સિસ કોઈની પણ પરવા ન કરતાં એની સાથે મિત્રવત્ત્વ રાખતો અને એને પ્રસન્નચિત્ત તથા ખુશ રાખવા પ્રયાસ એટલું કરતો. અંતમાં બધાઓએ એની સાથે જમાવી લીધો.

જેલમાંથી છૂટીને એ અસીસી પહોંચ્યો. ત્યાં જ વેંત એ જવરનો ભોગ થઈ પડ્યો અને મહિનાઓ મુશ્કેલીમાં એ બિછાનામાંથી ઉઠી શકવા જેટલો પણ તાકાદવાન રહ્યો. આ બધો સમય એને વિચાર-ચિંતનનો મોહ મળ્યો. એનામાં ગંભીરતાએ પ્રવેશ કર્યો. ક્રમશઃ એ સારો તો થવા લાગ્યો, પણ રોગે જિંદગીભર એનો કેર ન છોડ્યો. યૌવનની સ્ફૂર્તિ અને આકાંક્ષા એક વખત પુનઃ કાર્યક્ષેત્ર શોધવા લાગ્યાં. ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયનો મુખ્ય ધિપતિ પોપ એ વેળા જર્મન સમ્રાટ સાથે યુદ્ધ ખેડી રહ્યો હતો. પોપના ધર્મધ્વજ હેઠળ દૂર દૂરથી વીરગણ એકઠા રહ્યા હતા. ક્રાન્સિસની પણ યશપિપાસા જાગી ઉઠી. ધાર સજીને તથા તેજી ઘોડા પર સ્વાર થઈને એ યુદ્ધ માં આવી નીકળ્યો. એનું મનસ્વાકાંક્ષી હૃદય નવીન આશી ભરેલું હતું. જતી વખતે એણે ભવિષ્ય ભાષ્ય કર્યું કે 'એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ થઈને પાછો ફરીશ.' પરંતુ અંતે એને કેદ અને જલદી જ યુદ્ધ માટે નિયત કર્યો હતો.

પ્રથમ દિવસે સાંજે એણે કંપાલેટો શરિરમાં પહેર્યો અને એ સંચિત્તે અર્થજન્યતા અવસ્થામાં એણે પાંચ મિનિટ સુધી ક્રાન્સિસની જેમ જીવવાનું પ્રયત્ન કર્યું. એણે કહ્યું કે 'જો મને જીવવાનું પ્રયત્ન કરવું પડે તો મને જીવવાનું પ્રયત્ન કરવું પડે.'

બાન થશે કે તારે મું કરવાનું છે.' એણે તો બીજો દિવસે પ્રાતાઃકાળે પોતાના વનન તરફ પગલાં માંડ્યાં. લોકોને આશ્ચર્ય થયું. કેટલાકોએ કહ્યું પણ હશે કે 'ડરી ગયો.' પણ ક્રાન્સિસના તો નવજીવનનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો. એ પાછો મિત્રમંડળને મળ્યો; પણ હવે તો આધ્યાત્મિક ક્રાંતિની અગ્રક ધાપ એના મુખ ઉપર દેખાતી. લોકોએ તો કહ્યું કે 'એ કેઈ સુંદરીના પ્રેમમાં ફસ્યો છે !'

જ્યારે એ પોતાની આસપાસ દેલાયેલાં રોગ, દીનતા અને દરિદ્રતાની સાથે પોતાના જીવનની તુલના કરતો ત્યારે એનો આત્મા બ્યાકુળ થતો—કકળી ઉઠતો. મિત્રમંડળથી નિરાળો પડી એ ઘણું ખર્ચ એક પ્રાચીન નીરવ સમાધિ પર વિચાર, ચિંતન અને પ્રાર્થના કર્યા કરતો. આધ્યાત્મિક આધ્યાસનને માટે એણે ખ્રિસ્તીઓના મુખ્ય યાત્રાધામ—કેન્દ્રસ્થાન—રોમની યાત્રા કરી. ત્યાં ઈશુના શિષ્યોની સમાધિ પર શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરી. યાત્રાનાં ધાર્મિક સર્વ સ્થળે અને સર્વંદા ભિક્ષુકોથી ઉભરાતાં હોય છે. રોમ પણ એ સામાન્ય નિયમને અપવાદ નહોતું. અહીં પણ ભિક્ષુકોનાં જૂથ ક્રાન્સિસે જાળ્યાં અને એને પણ ભિક્ષુજીવનનો આસ્વાદ લેવાનું મન થયું. એક ભિક્ષુકને થોડા પૈસા આપી એણે એનાં વસ્ત્રો માગી લીધાં અને એ પહેરીને આજો દિવસ એણે સામાન્ય ભિક્ષુકની માફક શીખ માગવામાં શુભાવ્યો. ક્રાન્સિસના જીવનમાં સ્વેચ્છિત દારિદ્રની આ પહેલી ઝલક હતી !

બાદ્યાવસ્થાથીજ એને કોઢપીડિતો તરફ ભારે અણગમો હતો. એક દિવસ એ બહારથી ધૂમીને ઘેર પાછો ફરતો હતો, એવામાં રસ્તે એને એક કોઢિયા ભિખારીનો ભેટો થયો. એનું આખું શરીર ઘુણાજનક રોગથી ગલિત અને કુરૂપ બની ગયું હતું. એણે ક્રાન્સિસ પાસે ભિક્ષા માગી. એને જોઈને જ ક્રાન્સિસના હૃદયમાં કમકમાં આવ્યાં, છતાં તત્કાળ એનું આધ્યાત્મિક સાહસ જાગૃત થઈ ગયું.

એના મગજમાં તરત જ વિચાર આવ્યો કે એ હતી એના આત્માની પરીક્ષા. આ આત્મયુદ્ધ સાધારણ યુદ્ધો કરતાં અધિક કઠણ હતું, એ તરતજ ઘોડા પરથી ઉતરી પડ્યો તથા દોડીને એ કોઢિયાને છાતી સરસો ચાંચ્યો અને પછી પાસે જે કંઈ હતું તે એને આપી દઈ પાછો ફર્યો. થોડે દૂર જઈ એણે પાછા વળી જોયું, પણ એ કોઢિયાનો ક્યાંયે પત્તોજ નહોતો !

સામાજિક મહત્ત્વાકાંક્ષા ક્રાન્સિસના હૃદયમાંથી નિર્મૂળ થઈ હતી, કિન્તુ એને હજી સુધી કોઈ નવીન પથ દષ્ટિગત નહોતો થયો; એને હરહમેશ એવો ભાસ થયા કરતો કે કોઈ અદૃષ્ટ શક્તિ એને માર્ગ દેખાડશે. નગર બહાર ‘સંત ડામિયન’નું એક જીર્ણ મંદિર હતું. એક દિવસ ક્રાન્સિસ ત્યાં ઘુંટણીએ પડીને પ્રાર્થના કરવામાં લીન હતો. એ વેળા એને ‘ક્રૅસ’માંથી સહસ્રા નીકળતી વાણી સંભળાઈ કે “ક્રાન્સિસ ! તું દેખતો નથી ? આ મારું મંદિર તૂટી ગયું છે, એનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ.’ ક્રાન્સિસે તો આ આજ્ઞાનો શબ્દાર્થ ગ્રહણ કર્યો. નવીન ઉત્સાહથી એતપ્રેત થઈ એ આજ્ઞાના પાલનકાર્યમાં મંડી પડ્યો.

ગૃહત્યાગ

એ જીર્ણ મંદિરની મરામત માટે ધનની જરૂર હતી. ક્રાન્સિસે પાતાનો ઘોડો અને પાતાના પિતાની ઉકાત માંનાં કિંમતી કપડાં ચારીકૃપીથી વેચી નાખ્યાં. એ મમાયાર મગજાંજ એના પિતા કંધાયમાન થયા. પિતાને કંધારી અને કોઢિયાજી પચવા લગ્નબદ્ધ એક માન સુધી દે.કંઈ મુશ્કેલી એ જરૂર રહ્યાં. એ અજ્ઞાત એકાન્તવાસને એને પ્રાર્થના અને અનન્યચિંતનને સુધારા પ્રદાન કરી શકે એના આશયે એને નામપણે ‘સંત ડામિયન’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો. એ સંત ડામિયનનાં નામને આજે સુધી આજનાં મનુષ્યોમાં એક જાણીતું નામ રહ્યું છે. એ સંત ડામિયનનાં નામને આજે સુધી આજનાં મનુષ્યોમાં એક જાણીતું નામ રહ્યું છે. એ સંત ડામિયનનાં નામને આજે સુધી આજનાં મનુષ્યોમાં એક જાણીતું નામ રહ્યું છે. એ સંત ડામિયનનાં નામને આજે સુધી આજનાં મનુષ્યોમાં એક જાણીતું નામ રહ્યું છે.

એવો એને વિચાર આવ્યો અને એ ગુફા છોડી એ અ-
સીસી પાછો આવ્યો. કષ્ટસહન, ઉપવાસ અને અંતર્દૃષ્ટી
એનું શરીર કૃશ થઈ ગયું હતું. એ પાગલની માફક
રસ્તા પર ધૂમવા લાગ્યો. લોકો હાંસી કરતા, કેઈ કેઈ
એને મહેણાં દેતા, પણ એ તો સર્વ કંઈ ચુપચાપ ગળી
જતો. એનાથી પીટર બનોટોનની ઈર્ષ્યાતને ધક્કો પહોં-
ચ્યો. એણે પુત્ર ઉપર આશાની જે ઇમારત ચણેલી તે
મિટ્ટીમાં મળતી દેખાઈ. એ ક્રાન્સિસને પકડીને ઘેર લઈ
આવ્યો. એને થોડો ઘણો પીટયો પણ ખરો અને ઝોર-
ડામાં પૂર્યો. એના હાથે હાથકડી અને પગોમાં બેડીઓ
પડી. એ નાખી પિતા વ્યવસાયાર્થે ગહાર ચાલ્યો ગયો !

પણ માતા તો પુત્રના વિચારોને-સદ્ભાવોને શીલતી
હતી; એ કે એ પણ એવું તો નહોતી જ ઈચ્છતી કે
ક્રાન્સિસ ઘરબાર તથા સર્વ કંઈનો ત્યાગ કરે. એણે પુત્રને
સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ક્રાન્સિસને તો નવીન
જ્યોતિનાં દર્શન થયાં હતાં. માતાનો પ્રયત્ન વિફળ ગયો.
પણ એણે ક્રાન્સિસને બંધનમુક્ત તો કર્યો જ. બનોટોન
ઘેર પાછો ફર્યો ત્યારે એણે ક્રાન્સિસને ન જાણ્યો; માતાએ
પુત્રને આશિષ હઈ વિદાય કરી દીધો હતો !

બળપ્રયોગથી પુત્રની આન ઠેકાણે લાવવામાં વિફળ
નીવડેલા પિતાએ ક્રોધને વશ થઈ એને ભવિષ્યના સઘ-
ળા પૈતૃક અધિકારોથી પદબ્રષ્ટ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો,
એટલું જ નહિ પણ ક્રાન્સિસ પર એણે વેથેલાં કપડાંની
કિંમતનો દાવો માંડ્યો. ત્યાં લાટ-પાદરીની કચેરીમાં
ઉપસ્થિત મેદની સામે ક્રાન્સિસે કહ્યું:

“આજમુખી હું મારી જાતને પીટર બનોટોનને પુત્ર
કહેતો હતો. આજથી સ્વર્ગસ્થિત પરમાત્મા એક જ મારા
પિતા છે. દેવજ એનું ધન જ નહિ, પરંતુ એણે આપેલાં
આ કપડાં મુઠાં હું એને પાછાં આપું છું.” આ કહેનાં વેન
એણે પોતાનાં સર્વ કપડાં ઉતારીને આપી દીધાં. લોકોએ

જોયું કે એણે કપડાં નીચે કેવળ કામળાનું એક પહેરણ જ પહેર્યું હતું. પોતે દીન અને દલિતોનો કુટુંબીજન બની સ્વતંત્રતાપૂર્વક એમની સેવા કરી શકે એટલા માટે એણે માતાપિતા અને ધનસંપત્તિ સર્વ કંઈનો પરિત્યાગ કર્યો. એ દિવસ એ એના સ્વેચ્છિત દારિદ્ર્યની દીક્ષાનો દિવસ હતો. એ હંમેશાં કહેતો કે ‘એ દિવસે દરિદ્રતા-દેવી સાથે મારો વિવાહ થયો.’

ન તો એની પાસે કંઈ દ્રવ્ય હતું કે ન તો હતાં કમાણીનાં કોઈ સાધનો. નહોતું એને ઘર કે નહોતાં હવે માતાપિતા અગર બંધુ ! કકડતી ઠંડી પડી રહી હતી. બહાર બરફ વરસતો હતો. કોઈ પણ પ્રકારના રક્ષણ વિના કેવળ એક કામળી ઓઢીને એ વૈરાગ્યબદ્ધ યુવકે વિસ્તૃત સંસારમાં ઝુકાવ્યું. બહાર આવતાં વેંત એના મુખમાંથી સહસા ‘પ્રેમપંથી’ કવિઓના ગીતની નીચેની લીટી સરી પડી:

‘ ઉપાસનામંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર ’

અસીસીની ગલીઓમાં ગીત લલકારતો લલકારતો એ ઇંટ, પથ્થર તથા ચુનાની બીબ ટહેલતો અને જે કંઈ મળે એ પોતે ઉચકી મંદિર સુધી લઈ જતો તથા જાતે મશ-મત કરતો. ક્યારેક ક્યારેક કોઈ ગરીબ ખંડુઓ આવીને એને સલામ કરતા. વટેમાર્ગીઓને આ પુણ્યકાર્યમાં મદદ કરવા એ આગ્રહ કરતો. એ સિવાય એ રક્ષાપિનિઆઓની ઇન્ચિતાલમાં અને એમના સંદેહાત્મક પર જઈ એમની મેવામાં આગલાદ લેતો. બિડામાં એમને જે કશુંક અત્યંત મર્યાદા તેમાંથી લેતા-સૂકા પિંડોને એ જાતે આગ દાગે મૂકતું કરતો. કોઈ એની પૂર્ણ કરતા, એવું બાંધતું કરતા. પરંતુ કશુંક તે પિતાની કહેલીના મુજબ નહોતું. એ સર્વને મિત્રે નહોતું ગણતું.

જતાં એજ મંદિરને કાન્હિસને સ્થાપેતા બિમુગ્ધીસંપનું
કેન્દ્ર બનાવવામાં આવ્યું. એ પાત્રી દોલે પોરનિયનકુલેના
મંદિરનો અંતોદાર કર્યો. એ પવિત્ર સ્થળ પર કાન્હિસશ્રી
બિમુ-સંપના શ્રીગંગેશ મંદાયા.

કાન્હિસનું વ્યક્તિત્વ

આ વેળા કાન્હિસનું વય કેવળ પચીસ વર્ષનું
હતું. એનું શરીર કમળું અને કદ સામાન્ય હતું. જીવન-
બર શાગનું આક્રમણ એના પર આવું જ રહ્યું, તોપણ
એની રક્તિ અને સદનશીલતા અદ્ભુત હતી. સાદૃશ્યતા
અને આંતરિક એકનિષ્ઠા તથા સ્વાભાવિક વિનયશીલતા વડે
એનું વ્યક્તિત્વ શાંતિ અને માધુર્યથી ઉભરાતું. એનાં
નેત્રોમાં એક વિચિત્ર જ્યોતિ સદા-સર્વદા નાચતી રહેતી.
એને પ્રકૃતિ તરફ પ્રીતિ હતી. એ પ્રત્યેક વસ્તુને સજીવ
ઈશ્વરી અંશથી અનુભાવીત માનતો. વૃક્ષ, પુષ્પ, પશુ-
પક્ષી, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, જળ વગેરેને એ ભાષણઉત્તર
કહીને સંબોધતો, બાલ્યાવસ્થાથી જ એનું વલણ કવિતા
તરફ ઢળતું; પરંતુ એ અન્ય કવિઓથી નિરાળો હતો.
એનું આખું જીવન જ એક કાવ્ય હતું ! એના લેખો
કરતાં કંઈક વધારે એના ઉપદેશથી, એનાં વચનો કરતાં
કંઈક અધિક એનાં કાવ્યોથી એની કવિકરૂપના સ્ફૂરતી. એ
કેવળ નાટ્યકારજ નહોતો, પરંતુ સ્વયં નટ પણ હતો !
એણે પોતાના જીવનને ગીત તો બનાવ્યું, પણ સાથે સાથે
એ ગીત ગાયું પણ ખરું !

પયગમ્બર ઇશુએ મનુષ્યમાત્રનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત
પોતાના પ્રાણનો બલિ દઈને કર્યું. ‘ક્રીસ્ટ’ એના એ મહા-
બલિદાનની પ્રતિમા છે, એ મહાત્માની ઉપાસના અને
પૂજા ઇસાઈ સંસ્કાર અગિયાર સૈકાઓથી કરી રહેલો
હતો, પરંતુ કાન્હિસસના ઉદય સાથે તેમાં એક નવીન
બક્તિભાવના ઉદયની ઝાંખી થઈ. એ છે ઇશુના ત્યાગ-
મય—બલિદાનમય જીવનનું અનુસરણ. સંસારને પાપમુક્ત

કરવાના મહાયજ્ઞમાં એને સાથ દેવો—ક્રાંતની પૂજા મા-
નહિ કરતાં એનો ભાર પોતે વહેવો.

લિક્ષુસંઘની સ્થાપના

દેવસ્થાનોની મરામત તથા રોગી અને કોઠિયાઓ-
ની શુશ્રૂષા એ ક્રાન્સિસના જીવનનો મહત્ત્વનો કાર્યક્રમ
બની ગયો. એ તો દેવવાણીનો શબ્દાર્થ પણ સમજ્યો
અને ભાવાર્થ પણ. કેવળ ઇંટ તથા પથ્થરોથી ઉપાસના-
મંદિરોનું પુનર્નિર્માણ નથી થતું. એને માટે આવશ્યકતા
છે ધર્મ-ભાવનાના પુનર્જીવનની ! લિક્ષા માગવા એ અસી-
સીના રસ્તાઓ પર રખડતો અને નમ્રભાવે લોકોને વિન-
વતો કે પરમાત્મા ખાતર શાંતિપૂર્વક રહો અને પુણ્યા-
ચરણ કરો. એ કોઈ દિવસ નહોતો દેતો વ્યાખ્યાન કે ન-
હોતો આપતો ઉપદેશ. એ તો જે કોઈ મળે એને વ્યક્તિગત
પ્રાર્થના કરતો. લોકોના તિરસ્કારની પરવા ક્યાં વિના એ
લગની સાથે પોતાનું કાર્ય કર્યું જતો. કામજાનો એક
લાંબો બેડોળ ઝળે એ પહેરતો. લૂખું સૂકું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન
ખાવાવાળા એ પ્રસન્નચિત્ત વૈરાગીનાં પવિત્ર વચનો હવે
લોકોના આત્માને આંદોલિત કરવા લાગ્યાં. ઘણાને પોતા-
ના અપવિત્ર પાપી જીવન તરફ ઘૂણા પેદા થવા લાગી, કેકે
હૃદયમાં એ વૈરાગીના અનુકરણની ઇચ્છા જાગી. પણ એ
કામ સરળ નહોતું. પરિણામે ક્રાન્સિસના અનુયાયીઓની
સંખ્યા બહુજ ધીમી વધી. એનો પ્રથમ શિષ્ય જાનોડ
એક ધનિક વ્યાપારી હતો, બીજો શિષ્ય પીટર એક વકીલ
હતો. ક્રાન્સિસના કંદિવાથી એણે પોતાની સારી મિલકત
વેચીને વકીલોમાં વહેંચી દીધી. હવે તો એ પ્રથમ
માદદ એકલો અટકે નહોતો, પરંતુ પોતાના સારીએ
માથે પારગિયુનદ્રોણ ઉપાસનામંદિરમાં સંદેશ લખે
જવાને એમની સંખ્યા વધારી અને વધારે ક્રાન્સિસ
એના સંગઠનને નિશ્ચય દેતા.

મર્યાદા લિક્ષુસંઘની સ્થાપના કરવાના હેતુને

સાઈ જનના ધર્મોચ્ચાર પોપની અનુમતિ મેળવવા એ અને એના સાથીઓ રોમ ગયા. પ્રથમ તો આ ગામડીઆ વેશધારી વિચિત્ર ક્ષીરને પોપ ઇન્સ્ટીટૂટ ત્રીજાએ મૂત-કારી કાઢ્યો; પણ કહેવાય છે કે ત્રણે એને સ્વપ્નમાં દર્શન થયું કે 'એ મેલો ક્ષીર તો ધર્મમંદિરને પતન-થી રક્ષી રહ્યો છે.' બીજે દિવસે પોપ એની દરખાસ્ત સાંભળી. પોપની સભામાં સંઘની નિયમાવધિ પર વિચાર ચાલ્યો. કેટલાક સભ્યોએ શંકા ઉઠાવી કે, આવા કઠોર નિયમોનું પાલન અશક્ય છે. પોપે ક્રાન્સિસને કહ્યું કે 'તું તારું કાર્ય આગળ ધપાવ. એ સંઘ ઉત્પત્તિ કરશે તો એને વિધિપૂર્વક સ્વીકૃત કરવામાં આવશે. એ પ્રકારે ઇ. સ. ૧૨૧૯ માં ક્રાન્સિસના ભિક્ષુ-સંઘની સ્થાપના થઈ, જે સંઘ આજે પણ વિદ્યમાન છે.

સંઘના નિયમો

'ઇશુના ઉપદેશોનું પાલન અને એના જીવનનું અનુ-કરણ' એ હ્યેય ક્રાન્સિસે પોતાના સંઘ સન્મુખ ધર્યું. સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલું દાર્શન, પ્રવચન અને પરોપકાર એના નિયમો હતા. પ્રત્યેક ભિક્ષુએ ધરનારનો, ધનસંપ-ત્તિનો તથા જાંદુ-ખાંધવનો ત્યાગ કરવો પડતો. એ કિંમતી વસ્ત્ર પહેરી શકતો નહિ, ટાંટનો કામજોજ માત્ર એનું વસ્ત્ર હોઈ શકે. સંઘનું ચણતર સ્વાભાવિક રીતે જાંદુભાવ પર રચાયું. ક્રાન્સિસ કહેતો કે જે બીજાથી મોટો થવા ઇચ્છે એને છાજે છે કે એની સેવા એનાથી અધિક હોય. મોટાઈ માપવાનું ક્રાન્સિસનું કાટલું હતું 'સેવા.' પ્રત્યેક ભિક્ષુને માટે એ આવશ્યક હતું કે એ સ્વપરિશ્રમ વડે પોતાનો નિર્વાહ કરે. જે કામ ન કરે એ બોજન પણ ન કરે. જે કામને માટે જે લાયક હોય તે કામ એ કરે અને પોતાનું પેટ ભરે. નગદ રૂપિયા લેવાની સર્વને મના-ઈ હતી, જેને કામ ન મળે એ ભિક્ષા માગી શકતો.

કોઈ પણ પોતાની સાથે રોટી, રૂપિયા, પૈસા, પુસ્તક

કે ડાંગ રાખી શકતો નહિ. જે મળે તે ખાઈ લો. કોઈ એક ગાલ પર તમારો મારે તો એની સામે બીજો ધરી લ્યો. તમારી પાસે જે કાંઈ હોય તે કોઈ માગે તો તેને હવાલે કરી દો. ખુરાઈનો બદલો લલાઈથી વાળો. કોઈનું ખૂરું ન કરો. માંહોમાંહે કેં અન્ય સાથે મોટાઈનો ધમકું ન રાખતાં સદા એમજ સમજો કે તમે નમ્રમાં નમ્ર સેવક છો. એ ભાવના વડે દીન, દલિત, રંક, તિરસ્કૃત, રોગી, કોઢિયા—સર્વની સહુર્ણ સેવા કરો. પોતાનાં પાપોનો સ્વીકાર કરો, બીજાનાં પાપોની ક્ષમા આપો, તપસ્યા કરો, પાપથી સદૈવ બચો અને સત્ય પંથ પર ચાલો. આ એના નિયમો હતા.

સંઘમાં કેવળ ખ્રિસ્તીઓજ દાખલ થઈ શકતા. સંઘનો એક નિયમ હતો કે જે કોઈ ઇશુના ધર્મ અને સિદ્ધાંતો વિરુદ્ધ ચાલશે એને સંઘમાંથી પદચ્યુત કરવામાં આવશે.

સાંસારિકતાનો પૂર્ણ ત્યાગ કરીને સંસારમાં જઈ સંસારની સેવા કરો, સાધનજ સિદ્ધિનું અંગ છે. એકલા માટે બીજા કોઈ પુરસ્કારની—ફળની આશા ન રાખો! કેવો લબ્ય આદર્શ! ગીતાના કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે મા ફલે પુ કદાચન। એ સૂત્રનું કેટલું સુંદર અનુકરણ! આ ભાવનાઓથી પ્રેરિત કરીને ક્રાન્સિસ સૌ ભિક્ષુકોને વિવિધ સ્થળોએ ઉપદેશ કરવા મોકલી દીધા. ઇટાલીમાં ધાર્મિક નવજીવનનો પ્રારંભ થયો. ક્રાન્સિસ પોતે અન્ય ભિક્ષુઓની માફક સાર્વજનિક સ્થળોએ અને પ્રાર્થનામંદિરોમાં જઈને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. એનામાં ગાંધી આકર્ષાયા ગયા. બિશપ્સ નહોતા. નાનું કદ, દુર્બળ દેહ, પાંદડાં જેવો ચામ. વસ્ત્ર! પરંતુ બ્રાહ્મણી વખતે એનું આનું મહત્ત્વ કેટલું અધ્યત્મિક શક્તિથી એનાં પ્રાણ થઈ જઈ એનાં શરીર પરથી નીકળી જાય. એનાં શરીરની આંખોમાં એક પ્રકારનો પ્રકાશ હતો. એનાં શરીરની આંખોમાં એક પ્રકારનો પ્રકાશ હતો. એનાં શરીરની આંખોમાં એક પ્રકારનો પ્રકાશ હતો.

જતાં અને સીધા એમના આત્માને સ્પર્શતા. લાપણ આપતી વેળા એ એટલો તો તણીન રહેતો કે એને એનું જરા પણ જ્ઞાન ન રહેતું કે શ્રાતાઓની સંખ્યા મોટી છે કે માત્ર બે-ચારની !

પ્રથમ ક્રાન્સિસનો ઇરાદો લિધુઓને રહેવાનું કોઈ સ્થાન બનાવવાનો નહોતો; એના જીવનનો આદર્શ આખા સંસારમાં ધૂમી ધૂમીને ધર્મનો પ્રચાર કરતા રહેવાનો હતો. પછી એમને નિવાસસ્થાનની આવશ્યકતા જ ક્યાં ? પણ ત્યારે લિધુઓની સંખ્યા વધવા માંડી અને ક્રાન્સિસને લાગવા માંડ્યું કે એમને જાડાર મોકલનાં પહેલાં સ્વેચ્છિત દારિદ્ર અને આત્મસંયમ આદિના જીવનથી પરિચિત કરાવવા આવશ્યક છે, ત્યારે એને આશ્રમનો પ્રબંધ કરવો પડ્યો. જંગલની વચમાં પોતાના પરિચિત પોરનિયુનકુલેની નજદીકમાં નાની નાની ઝુંપડીઓ બનાવીને લિધુઓ રહેવા લાગ્યા. પ્રચારકાર્ય ઉપરાંત ક્રાન્સિસ નવ-દીક્ષિત લિધુઓ પર દેખરેખ પણ રાખતો. એનો એ આશ્રમ કેવળ ઇશ્વરભજન, આત્મચિંતન અને કઠોર આત્મસંયમનું કેન્દ્ર નહિ; પણ ઉદ્યોગમંદિર પણ હતો. ત્યાં આજસુને ક્યાંયે સ્થાન નહોતું. અવકાશના સમયે લિધુઓ કંઈ ઉદ્યોગ-ધંધો કરતા. ભોજનને માટે એ મજૂરી કરતા; એ ન મળે તો ભીખ માગતા. એ રીતે જ કંઈ મળે તે એ જાધા સાથે મળીને ખાઈ લેતા.

ધર્મપ્રચાર કરતો એ લિધુજણ અલગ અલગ શ્રામે અને પ્રાંતોમાં ધૂમતો, પરંતુ સાલભરમાં એક વાર સંઘના સમસ્ત લિધુઓ કોઈ એક નિર્દિષ્ટ સ્થાન પર સમ્મિલિત થતા. એથી એમને આપસ આપસમાં મળવાનો અને સંપ્રદાય-સંઘની પ્રવૃત્તિ સંબંધી પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવાનો અવસર મળતો.

ક્રાન્સિસનું જીવન તો લગવાન ઇસુના રંગમાં રંગાયું હતું. સારા જગતને એ એજ લાવનાથી જોતો. કોઠિયા કે આ. ૪૩

એ કુમારીએ ચોર દરવાજાથી પોતાના ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. પોરનિયુનકુલેમાં ક્રાન્સિસ અને એના સાથીઓએ એનું સ્વાગત કર્યું. એ રાત્રિએ કલેયરે લિફુણીનું ઘર લીધું અને ક્રાન્સિસે ખુદ પોતાના હાથે એના સુંદર કેશ કાપ્યા. પ્રાતઃકાળે એને લિફુણીઓના એક મઠમાં મોકલી દેવામાં આવી. ધનિક અને કુટુંબગૌરવમાં ભરત એનાં કુટુંબીઓએ એને ઘેર પાછી લાવવા ભારે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ એ દેવી દૃઢ રહી. ધીમે ધીમે અસીસીની અનેક મહિલાઓએ લિફુણી-ઘર મહણ કર્યું. સંત ડામિયનના મંદિરને મળતા એક મકાનમાં એમને માટે આશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યો. પૂર્ણ સ્વેચ્છિત દાક્ષિણ સિવાય લિફુણી સંઘ માટે ક્રાન્સિસે અન્ય કોઈ નિયમ ન બનાવ્યા; પરંતુ ક્રાન્સિસ અને લિફુઓના ઉદાહરણથી કલેયરે લિફુણીઓનું શુદ્ધ કર્તવ્ય છે એ સમજી લીધું હતું. આશ્રમના સાલિધ્યમાં શાકભાજીનો એક બગીચો હતો. એની ઉપજમાંથી તથા લિફુઓ દ્વારા આવતા અન્નમાંથી લિફુણીઓનો નિર્વાહ ચાલતો. ક્રાન્સિસના સિદ્ધાંતાનુસાર કલેયરે લિફુણી સંઘના નિયમો ધકયા અને વિરોધીઓની સાથે પરામર્શ કરી પોપની અનુમતિ મેળવી. લિફુ-સંઘ અને લિફુણી-સંઘ એ ક્રાન્સિસની કુટુંબની બે શાખાઓ છે. કઠોર ત્યાગ અને તપના એ જીવનમાં એમને એકબીજા તરફથી શાંતિ અને આશ્વાસન મળતાં. કલેયરે સમાજમાં કાન્તિ મચાવી દીધી. કેટલીયે કુમારીઓએ પોતાના જીવનને લગવાન ઇશુની સેવામાં સમર્પિત કર્યું અને વિવાહિત સ્ત્રીઓએ સંયમનું શિસ્ત લીધું.

આ સમયે ઇસાઈ ધર્મના પ્રવર્તક ઈશુ ખ્રિસ્તની જન્મભૂમિ બેલેસ્ટાઈન પર મુસલમાનોનો અધિકાર હતો. ઇસાઈઓને એ હમેશાં સાદ્યા કરતું. પોપની ઉદ્દેશગ્રી એમણે મુસલમાનો સાથે ધર્મયુદ્ધ (ક્રુઝેડ) આરંભ્યું. જે મહાત્માએ સંસારનાં પાપના વિમોચનાયે પોતાના પ્રાણોનો ભત્તી દીધો હતો, એ મહાત્માની અનુયાયી કહેવડાવનાર ખ્રિસ્તી પ્રજાએ વિધર્મી યત્રુઓ સામે તલવાર ઉપાડી

વિજયી નીવડતાજ નથી. લોકોએ તો એની વાત હાંસીમાં ઉડાવી. ફ્રાન્સિસ જ્યારે 'કોઈ નિશ્ચયપર આવતો ત્યારે એને કોઈ વારી શકતું નહિ. ફ્રાન્સિસે સુલતાનની છાવણીમાં જઈ એને ધમોપદેશ સંભળાવવાનો નિરાધાર કયો. સુલતાને તો ફરમાન સુણાવ્યું હતું કે જે કોઈ ઇસાઈઓનાં કપાએલાં શિર લાવશે એને માથા દીઠ એક એક મોના-મહોર ખસિસ આપવામાં આવશે. આ સંજોગોમાં સુલતાનની છાવણીમાં જવાની કોઈ પણ ખ્રિસ્તીની છગર, મોતના મોંમાં જવાની ચેષ્ટા સમાન હતી. જે પ્રકારના આદમીઓના નિશ્ચય કાયમ રહે છે: કાં તો અડગ વીરનો કે કાં તો પાગલનો ! કાયરનો નિશ્ચય કદી કાયમ રહેલો જાણ્યો નથી. ફ્રાન્સિસ કાયર તો નહોતો પરંતુ એ પોતાના પાગલપણામાંથી જરા ચે નડગ્યો. ધર્મને માટે સહ્યં આત્મબલિ દેવો એ તો ઇશુનો જ પથ; એનું અનુકરણ એ એના અનુયાયીઓનું પરમ કર્તવ્ય ! માત્ર એકજ સાથીને લઈને એ સુસલમાનોની છાવણીમાં જઈ પહોંચ્યો. સૈનિકોએ એને પકડીને સુલતાનના દરબારમાં ખડો કયો. ફ્રાન્સિસે સુલતાનને કહ્યું કે 'હું તો તમને ઇશુનો સંદેશ સંભળાવવા આવ્યો છું.' આ વિચિત્ર નિર્ભય વૈરાગીને જોઈને સુલતાનને ખૂબ આશ્ચર્ય તો થયું, પરંતુ એ હુકમનનો ગુપ્તચર હોય એવી શંકા તો તરકાળ વિલીન થઈ ગઈ. ફ્રાન્સિસના વ્યક્તિત્વ અને નીડર પ્રસ્તાવની કંઈ એવી અસર સુલતાન પર પડી કે એણે ધમોપદેશ માટે અનુમતિ આપી. સુલતાનના લચાંદરબારમાં એણે લવલેશ સંકેત વિના ઇશુનો સંદેશ સંભળાવ્યો. અલબત્ત, સુલતાને ફ્રાન્સિસનું સ્વાગત કર્યું, પરંતુ એ એના સંદેશનું સ્વાગત કરવા તૈયાર નહોતો. એણે પોતાનો મજહૂબ છોડવા ના પાડી. ફ્રાન્સિસે ઈસ્લામ અને ખ્રિસ્તી ધર્મ વચ્ચે સાચો ધર્મ કયો એનો નિર્ણય કરવા અગ્નિપરીક્ષાનું સૂચન કર્યું. એણે કહ્યું કે 'મારી સાથે સુસલમાન પ્રતિનિધિ અગ્નિપ્રવેશ કરે અને જે અક્ષત

જયી જાય એના ધર્મને સાચો માનીને પ્રતિપક્ષીએ તેનો સ્વીકાર કરવો.' પરંતુ એ શરતનો કોઈએ સ્વીકાર ન કર્યો. ક્રાન્સિસ આગ્રહી હતો. એણે આગળ વધીને એ પણ સૂચવ્યું કે એ પોતે એકલો અગ્નિપ્રવેશ કરે અને જો જયી જાય તો સુલતાને ઇસાઈ ધર્મનો અંગીકાર કરવો. એનો એ પ્રસ્તાવ પણ ન સ્વીકારાયો; પણ પરિણામ એ આવ્યું ખરું કે, સુલતાનને મન ક્રાન્સિસની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ વધી અને એના તરફ માનની લાગણી પેદા થઈ. સુલતાને એને ખુશ કરવા બહુમૂલ્ય ઉપહાર દેવા ઇચ્છા કરી; પણ આ વૈરાગીને ઉપહારની શી કિંમત ? એણે એ સ્વીકારવા ના પાડી. માત્ર ગદલામાં એણે એક યાચના કરી કે, સુલતાન ઇસાઈ કેદીઓને સારી રીતે રાખે. સુલતાને એ યાચનાનો સહુર્પ સ્વીકાર કર્યો અને ક્રાન્સિસને વિદાય દીધી. એને જીવતો પાછો ફરેલો જોતાં ઇસાઈ સૈન્યના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. કેટલોક વખત એ છાવણીમાં રહ્યો અને એ દરમિયાન એણે સૈનિકોનાં દુર્વ્યસનો મટાડવાને સખત મહેનત કરી. ત્યાંથી એ તીર્થયાત્રા કરવા 'પેલેસ્ટાઇન' ગયો. કેટલાયે દિવસ સુધી એણે સ્ત્રીરિયામાં પરિવ્રમણ કર્યું અને ધર્મનો પ્રચાર કરતો રહ્યો. અહીં એને ઈટાલીથી સમાચાર મળ્યા કે, ભિક્ષુસંગ્રહાયની અવસ્થા અતિ શોચનીય બની રહી હતી. ભક્તોએ પાકાર કર્યો કે 'જીવતા દો તો આવીને સંઘને બચાવો.' એ સંદેશ મળતાં જ ક્રાન્સિસ પાંદડી નાવમાં નીકળીને ઈટાલી ખેડિંચ્યો.

પુનઃ ઈટાલીમાં

જ્યારે એને જાણવામાં આવ્યું કે ક્રાન્સિસની વિદ્યાર્જના સંપૂર્ણ થઈ ગઈ છે ત્યારે ઈટાલી સરકારે એને પાસની મેડન જરૂરના કારણે પાસમાં રાખવાનો આદેશ આપ્યો. એ સમયે એણે નિવૃત્તિની નિમિત્તે એક સમીક્ષા કરી. એણે જોયું કે એણે જે જે કર્યું છે તે બધું જોઈને એણે એક સમીક્ષા કરી. એણે જોયું કે એણે જે જે કર્યું છે તે બધું જોઈને એણે એક સમીક્ષા કરી.

એવી ગપ પણ ઊડી રહી હતી કે, મુસલમાનોએ ક્રાન્સિસનો ઘાત કર્યો હતો. જ્યાં લિધુગણને પ્રચારકાર્યમાં મુશ્કેલી નડતી ત્યાં અધ્યક્ષલોક એમને હિંમત રાખવાને પ્રોત્સાહન તો ક્યાંથીજ આપે ? ઉલટું પોતે 'અર્થ' નું રક્ષણ શોધતા, સંઘના સંગઠનમાંથી સમતા ને શ્રાતૃભાવ દૂર થઈ રહ્યાં હતાં. પરિવાજક ભવનનું મહત્ત્વ ઘટી રહ્યું હતું. લિધુઓને માટે મોટા મોટા મહાલયો બની રહ્યા હતા. ક્રાન્સિસના જે ભક્તો આ નવીન પરિવર્તનોનો વિરોધ કરતા એમનું અધ્યક્ષો તરફથી હમન થતું અને સંઘમાંથી એમને ઝરતરફ કરવામાં આવતા.

બોલોનામાં લિધુઓને રહેવા માટે સંઘ તરફથી એક વિશાળ મઠ બાંધવામાં આવ્યો હતો. લિધુગણ તથા ઉપાસકગણ ત્યાં ઉત્સવ ઉડાવી રહ્યા હતા. એવામાં ક્રાન્સિસ ત્યાં જઈ ચડ્યો. દુઃખ અને ક્રોધથી છલકાતે હૃદયે એણે કહ્યું કે 'આ વિશાળ ભુવન કોઈ રીતે દરિદ્રતા-દેવીના ઉપાસકોને શોભા આપતું નથી; આવા મહાલયોમાં લિધુઓએ રહેવું એ અધિષ્ઠાત્રી દેવીને કલંકિત કરવા સમાન છે. એણે તત્ક્ષણ એ ભુવન ખાલી કરવાની આજ્ઞા દીધી. ઊભાર લોકોને પણ એણે ત્યાં ટકવા ન દીધા. લિધુઓ દ્વારા સ્વેચ્છા-દારિદ્ર્યની અવહેલનાનો આ બનાવ પ્રથમજ હતો; સાથે સાથે લિધુઓ સાથે ક્રોધિત થઈને ચાલો કરવાનો સંત ક્રાન્સિસના ભવનમાં એ પ્રથમ અને અંતિમ અવસર હતો.

નિર્વાસિત ભક્તજનો પોતાના શુરુદેવના આગમનના સમાચાર સાંભળીને અજ્ઞાતવાસમાંથી આવી પહોંચ્યા. ક્રાન્સિસ પોપને મળ્યો. કાર્ડિનલ ઉગોલિનોને ક્રાન્સિસે લિધુસંઘનો સંરક્ષક નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો. ક્રાન્સિસે એની સાથે મળીને સંઘમાં આવશ્યક સુધારા કરવા શરૂ કર્યા.

ઉપાસક મંડળ

ક્રાન્સિસની પ્રેરણાથી ઇસાઈ જગતમાં સર્વાંધ ધાર્મિક નવભવનનો સંચાર થઈ રહ્યો હતો. એણે સર્વ ઇસાઈ-

એના 'નામપત્ર'માં એ દેખાડયું હતું કે, પ્રત્યેક સાચા ઇસાઈએ કોઈ નહિ ને કોઈ પ્રકારે ધાર્મિક જીવન જીવવું જોઈએ; પરંતુ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને દરિદ્રતા અને સેવાનું કઠણ વ્રત લેવું સર્વને માટે સુલભ નહોતું; છતાં પણ ઘણાં સ્ત્રી-પુરુષો એવાં હતાં કે જેમના હૃદયને આ નવીન સંદેશે સ્પર્શ કર્યો હતો અને જે ગૃહસ્થાશ્રમ-માં રહેવા છતાં એના આદેશો અનુસાર આચરણ કરવા ઈચ્છતા હતા. કાર્ડિનલ ઉગોલિનોની સલાહથી ક્રાન્સિસે એવા સંસારીઓનું પણ સંગઠન કર્યું. એમને માટે નિયમો ઘડવામાં આવ્યા. સાદાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાં, અવારનવાર વ્રત ઉપવાસ કરવાં, સંયમથી રહેવું, વાસનાઓને ઉત્તેજિત કરે એવા ખેલ, તમાશા અને ઉત્સવોનો પરિત્યાગ કરવો, પુરોહિતો સન્મુખ પોતાનાં તમામ પાપોનો એક-રાર કરવો, પાડોશીઓની યથાસંભવ સેવા કરવી, નમ્રતા અને પવિત્રતાથી રહેવું, સાદી રીતે અને કરકસરથી રહીને ગરીબોને દાન કરવું, ઇત્યાદિ આ 'સંસારી-વૈરાગી'નાં કર્તવ્યો હતાં. આ ઉપાસક મંડળને 'પશ્ચાત્તાપ કરવાવાળા'નો સંઘ કહેવામાં આવ્યો. તેઓ ક્રાન્સિસી આદર્શના ઉપાસક હતા છતાં એમણે ભિક્ષુજીવનનો અંગીકાર નહોતો કર્યો. વીતરાગ ભિક્ષુગણ ઈશ્વરનું વીર સૈન્ય હતું તેા ઉપાસકગણ એની શાંત પ્રજા ! સાધારણ મનુષ્યોનાં સામાજિક કર્તવ્યો અને જાંઘનોને લક્ષમાં રાખીને ક્રાન્સિસે ગૃહસ્થાશ્રમને સદાચારનું કેન્દ્ર બનાવ્યું. ઉપાસકોની સંખ્યા ધીમે ધીમે વધવા લાગી. એ ઉપ-રથી એ અનુમાન કરી શકાય કે, એક ત્યાગી યોગીના ઉદ્દેશોને સમજી જીવન પર કેટલો પ્રભાવ પડે છે. પ્રતિદે ક્રાન્સિસી મઠ મંત્રા હાથ લેઈ શરૂ કરીને વિશ્વવિખ્યાત થઈ ગયાં. ક્રાન્સિસી ઉપાસકમંડળના અંગે હતા.

દુઃખના દિવસો

જોઈએ તે જાણીએ છીએ કે ક્રાન્સિસે આ ગાંધી

લી કે, કાં તો એને ચક્રજ્ઞતા મળશે કે કાં તો એ શાહીદ બનશે. એની એ ઇચ્છા તો પૂર્ણ ન થઈ; ઉલટું એ સીરિયાથી આવ્યો ત્યારે રોગગ્રસ્ત થઈને આવ્યો. ઇટાલી આવીને ભેયું કે એના સંપ્રદાયના જ લોકો એના આદર્શોનો વિરોધ કરી રહ્યા હતા. આ વિશ્વાસઘાત અને શારીરિક બ્યાધિઓએ એને દીણુ કરી દીધો. જે આત્મિક આનંદ અને સ્વાતંત્ર્યથી એણે પોતાનું 'મિશન' (જીવનકાર્ય) શરૂ કર્યું હતું એ સર્વ અલોપ થયું. દુઃખ અને નિરાશા સાથે એ દૂર એકાન્ત આશ્રમોમાં-અજ્ઞાતવાસમાં-રહેવા લાગ્યો. દેવી કલેયર તથા બિશુલી સંધને પણ મળવું એણે ત્યજી દીધું.

એ વિરોધ ઉપર પોતાની સહૃદયતા વડે વિજય મેળવવા ઇચ્છતો હતો. શાંતિ અને જ્યોતની શોધમાં એ ગાદ વનોથી ઘેરાયેલા, આત્માને આનંદ અને બળ આપનારી પ્રાકૃતિક શોભાથી પરિપૂર્ણ રેનેટિઓ પર્વતના શિખર પર એક નિર્જન ગુફામાં રહેવા લાગ્યો. અહીં એ કઠોર ઉપવાસમત, નિરંતર ઇશ્વરારાધના અને ચિંતન વડે કર્તવ્યપથ ચોચતો. અંતે એણે નવા નિયમો ઘડ્યા. ઇ. સ. ૧૨૨૩ માં પોપ હોનોરિયસે એને પોતાની સંમતિની મહોર દીધી; અને બિશુ-સંપ્રદાયે પણ એનો અંગીકાર કર્યો.

પણું ચિદ્રૂપ

સંત ક્રાન્સિસનું જીવન અલૌકિક અનુભવો અને અમત્કારિક ઘટનાઓથી ભરેલું છે. એના ચરિત્રકારો કહે છે કે, કેટલાયે લોકોને એણે સ્પર્શમાત્રથી કે આશીર્વાદ દ્વારા રોગમુક્ત કરી દીધા; કેટલીયે વાર એણે લોકોના અંતરના વિચારો પિછાની લીધા. પશુપક્ષીઓ પણ એના પ્રભાવને અધીન હતાં. એને આકાશવાણી સંભળાતી અને દિવ્ય શક્તિઓનો સાક્ષાત્કાર થતો. આ વાતોનો ઉદ્દેશ્ય કરનાર ચરિત્રકારો એના સમકાલીન હતા એટલે

આપણે આધુનિક બુદ્ધિવાદના જમાનામાં પણ એનો આવ
અવિશ્વાસ કરવાની હિંમત ન કરીએ; છતાં પણ બુદ્ધિવાદી
અને જડવાદી જગત એ તરફ સંશયની નજરે જરૂર
જોશે અને એનાં પ્રમાણ માગશે. એમાંની કેટલીક વાતોનું
સમાધાન અને સ્પષ્ટાકરણ મનોવિજ્ઞાનના પંડિતો કરી
શકે. મહાત્માઓ અને સિદ્ધોના જીવનમાં અનેક ચમત્કા-
રિક ઘટનાઓ જોવામાં આવે છે. સંત ક્રાન્સિસ ઐતિહાસિક
મહાત્મા હતા. આપણે વિશ્વાસ કરીએ કે ન કરીએ પણ
ચમત્કારિક ઘટનાઓ—એની લખાયેલી જીવનકથાઓને
આધારે—એના જીવનનું એક અંગ બની રહી છે. એટલે
આપણું કર્તવ્ય તો એટલુંજ કે બને તો આપણે એ
સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ; નહિતર એના ઉપર વિવેચન
કરવું છોડી દઈએ. સંભવ છે કે, ભવિષ્યમાં માનવજ્ઞાનના
વિકાસ સાથે—એ ઉન્નતિ પામતાં પામતાં—કોઈ કાળે
એના ઉપર એ પૂર્ણ પ્રકાશ નાખી શકે.

ક્રાન્સિસના જીવનની સર્વથી અદ્ભુત અને મહત્વ-
પૂર્ણ ઘટના ત્રણના ચિર્જીવાળી ઘટના છે, જેને સ્ટીગમાટા
કહેવામાં આવે છે. ગગનચુંબી શિખરોથી ઘેરાયેલાં અલ-
વનોની ટોચ પર એકાંત કુટિરમાં કેવળ એક સાથીની
સાથે ક્રાન્સિસ કઠોર તપ, આત્મચિંતન અને કશ્ચિદ્ભજન-
માં સમય ગાળી રહ્યા હતા.

એક દિવસ એ ઘુંટળીએ પડીને કશ્ચિદ્પ્રાર્થના
કરવામાં લીન હતો ત્યાં એણે શું જોયું ? કોઈ એક વિચિત્ર
જીવ આકાશ તરફથી એના તરફ ઉડીને આવ્યો. તેણે
તેને આવતાં જોયું જોયું કે એ મનુષ્યની આકૃતિનો
કિન્નરો હતો. એનું શરીર 'ફૂલ' પર બેસેલું. તેણે
તેના નીચેથી 'ફૂલ' જમડે પણ એક પલ બેસેલું. તેણે
તેને જોતાં જુદા જુદા અસૈદ્ધિક્ષક દેશમાં જુદા જુદા
કાળમાં જુદા જુદા સ્થાનોએ જોયું. એને જેનું નામ
જોડેલું તેના નામ પાછું પાડ્યું. એણે જોયું કે તેણે

મુદ નરના સમજાવ્યાં અને પછી અંતમાં મહં ગયો. પ્રથમ તો ક્રાન્નિસસને બચ લાગ્યો, પણ સીમ જે આનંદ અને આશ્ચર્યમાં ફેરવાઈ ગયો. એ મંત્રમુગ્ધ અવાજ થઈ રહ્યો. પોતાના શરીર પર દિપ્તિમાન કરતાં જોતું જોતું કે પોતાના જણે હાથ અને પગ પર ધાનાં ચિદ્નો દતાં, જ્યારે છાતી પર બાતાની ચોટનું નિશાન હતું. તેવાં ચિદ્નો હાથ પર ચરેલા શરીર ઇંચુના શરીર પર દતાં.

ક્રાન્નિસસના જીવનનું આશ્ચર્ય ધોય એ હતું કે, સંસારની પાપ-મુક્તિના પ્રયાસમાં પ્રભુ ઇંચુના પંથનું અનુસરણ કરતાં કરતાં પ્રાણની આદુતિ હતી દેવી. એના અવિધાન જીવનમાંથી સદેવ એજ પવન નીકળતો રહ્યો કે 'મે' એટલો ન્યાય નથી કંઈ, મે' એટલી સેવા નથી કરી, મે' એટલાં કષ્ટો નથી સહન કર્યાં, કે જેથી હું ઇંચુનો સાચો બહુ થઈ શકું.' એ આગ્રા એને મુસલમાનોની વચ્ચે લઈ ગઈ હતી, પણ એ કાંટાળા તાલનો ઉપભોક્તા ન બની શક્યો. એનો આત્મા અતિમ અને પરિપૂર્ણ ઉત્સર્ગને માટે વ્યગ્ર રહેતો. એજ 'સીમમાતા'ની સદૈવમય પટનાનું મહત્ત્વ છે. ફિરક્તો એ કાસ પર લટકેલા ઇંચુનો આભાસ હતો. એના દ્વારા ક્રાન્નિસસના શરીરમાં અંકિત થયેલા ધાનાં ચિદ્નો એ દેખાડે છે કે 'પરમાત્માએ તારા સંપૂર્ણ આત્મચમત્ક્રમનો સ્વીકાર કર્યો છે, તને કામના ભારવહનનો અધિકારી માન્યો છે; એટલે તને પોતાના શરણમાં લીધો છે. સંત જોનેવેદુરાએ બા ધાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે. એ ક્રાન્નિસસના પૂર્ણ આત્મિક વેગ્યનું જાણ ચિદ્ન હતું.

અંત

ધાના ચિદ્નવાળી ઘટના જાણ—કંઈક અંગે એના પરિજામે ક્રાન્નિસસનું શરીર વ્યાધિચક્ત રહેવા લાગ્યું. હાથ, પગ અને જમણના ધાને લીધે એને ચાલવા અગર ફેરવાના કામમાં જાદુ પીડા થવા લાગી. એ પછી તો

મૃત્યુને માટે કદી શોક ન કરશો, સદૈવ પુણ્યાચરણ કરજો અને પૂર્ણ દારિદ્ર્યના મતનું પાલન કરતા રહેજો. 'પછી પોતાને ખુલા મેદાનમાં જમીન પર સુવાડવાની લિધુઓને આશા આપી. કેવળ એક કામળાના પહેરણ-બર ક્રાન્સિસને લિધુઓએ બહાર કંતાન પર સુવાડ્યો. મૃત્યુ નિકટમાંજ હતું. ક્રાન્સિસે મૃત્યુને કહ્યું: 'બહેન મૃત્યુ ! હું તારું સ્વાગત કરું છું.' પાસે જિલેલા વૈદને સંબોધી એ કહેવા લાગ્યો કે 'હું તો મૃત્યુને જીવનનું દાર માનું છું.' એ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૨૨૬ ના આકટો-બરની ચોથી તારીખે કેવળ ચૂમાલીસ વર્ષની વયે ક્રાન્સિસે સ્વર્ગારોહણ કર્યું.

ઈસાઈ સંતોમાં ક્રાન્સિસનું સ્થાન સર્વથી અધિક સૌમ્ય સંત તરીકેનું છે. એને 'ઈસુના દર્પણ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. એના જીવનના અનેક અંશોમાં પ્રભુ ઈસુનું જીવન પ્રતિબિંબિત થયેલું દેખાય છે. એ યુરોપનો સર્વથી પહેલો અને સાચો સામ્યવાદી ! એ સર્વથી મહાન તત્ત્વ સમજ્યો હતો કે સાચી સેવાને માટે સાચો અને પૂર્ણ ત્યાગ આવશ્યક છે. એ અહિંસાવાદી હતો; કારણ કે એ માનતો હતો કે, વિરોધથી નહિ પરંતુ આત્મિક પ્રભાવ, પરોપકાર અને ઉદાહરણથી ઉત્પન્ન કરાયેલી કાન્તિથીજ વાસ્તવિક વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સાચો વિશ્વપ્રેમી હતો; કારણ કે સચરાચર જગતને એણે ઈશ્વરમય માન્યું ! એ સાચો કવિ હતો; કારણ કે એનાં કાવ્યોમાં આત્માનું સંગીત હતું. એ એક સિદ્ધ હતો. ત્યાગ, કષ્ટસહન, સ્વેચ્છા-દારિદ્ર્ય, પરોપકાર વગેરે મહાન આદર્શોની જેવી કર્મમય ઉપાસના એણે કરી તેવી મહાત્મા ઇશુ પછી ઈસાઈ સંસારમાં કોઈએ કરી બાણી નથી.

એનું કાર્ય અમર છે. જે ધાર્મિક કાન્તિને એણે જન્મ આપ્યો એણે એના મૃત્યુ પછી પોતાનું કામ બરી રાખ્યું. જે સંઘનો એ જનક હતો એ સંઘ આજે જગત-
આ. ૪૪

સંસાર કે અધકાર કેા દૂર કર દિયા. સમસ્ત યોરપ મૂળંતા ઐર અધર્મ કી બેડિયોં સે છટકારા પાને કે લિયે ઈસ મહાન આત્મા કી પ્રતીક્ષા કર રહા યા.

મહાત્મા લૂથર નિસ ઉદેશ કેા પૂરા કરને કે લિયે ઈસ સંસાર મેં પેઢા હુએ યે ઉસકી ખૂતિં કે લિયે યહ બહુત આવશ્યક યા કિ એક બહુત દીન, દીન ઐર નિષ્કિંચન મનુષ્ય કે યહાં જન્મ લે કર લડકપન હી સે તરહ તરહ કે દુઃખ ઐર કષ્ટ ઝેલને કી શક્તિ અપને-મેં ઉત્પન્ન કરતે. છાત્રાવસ્થા મેં વે દરવાજે દરવાજે ગીત ગા કર ઐર ભીખ માંગ કર અપના ગુબારા કરતે યે. દુઃખ, કષ્ટ ઐર ધન કા અભાવ ઉનકે ચિરસહવાસી હો ગયે. સંસાર મેં કોઇ મનુષ્ય યા કોઇ ચીજ ઉપરી ત-ડક લડક દિખા કર લૂથર કેા મોહિત નહીં કર સકતી થી. અસલ ઐર ખરી ચીજોં મેં ઉન્હેં જીવન ખિતાના યા, બે-ખુનિયાદ ઐર જૂઠી ચીજોં મેં નહીં. વે કુરૂપ ઐર/ મે, કિન્તુ ઉનકી આત્મા બહુત હી ઉન્નત થી. લડકપન હી સે ઉનકો બહુત તરહ પડે; પરંતુ ચાહે કિતને હી કષ્ટ ઠયોં ન કિતની હી વિપત્તિયોં ઐર વિદ્વોં કા ન પડતા, યહ વીર સત્ય હી પર સંસાર કેા ભી સત્ય કી ઐર ન કિયા.

દવી ઘટના ને લૂથર કે જીવન કેા ખિલકુલ નહલ દિયા. યહ ઘટના ઉસકે એક પરમ મિત્ર-એલે-કેસસ કી મૃત્યુ થી, જો બીજલી ગિરને સે હુઇ થી. લૂથર લડકપન હી સે કુશાગ્રબુદ્ધિ યા. અનેક વિદ્ય-બા-ધાઓં કે હોતે હુએ ભી વિદ્યા પઢને મેં ઉસને આશ્ચર્ય-દાયક ઉન્નતિ કી. ઉસકા પિતા ઉસકી અસાધારણ બુદ્ધિ ઐર વિદ્યાભિરુચિ દેખ કર ઉસે કાનૂન પઢને કે લિયે ભેજના ચાહતા યા. લૂથર કી ઇચ્છા ઐસી ન થી; પર

पिता की आज्ञा से वह कानून पढ़ने पर राज हो गया था। वह उस समय १६ वर्ष का था। एक बार, उसी समय, वह अपने मित्र के साथ अर्ट्रट नामक नगर को जा रहा था। जहाँ वे उस नगर के पास पहुँचे तब अकस्मात् उसके मित्र पर गिजली गिरी और वह लूथर के पैरों के पास गतप्राण हो कर गिरि पड़ा। अपने मित्र की उस अकस्मात् मृत्यु को देख कर लूथर के मन में तरङ्ग तरङ्ग के भाव उठने लगे।

उसने सोचा:-प्राणिमात्र का जीवन पानी के जलूले के सदृश क्षणिक है। वह दृष्टते ही दृष्टते नष्ट हो जाता है। हमारा जीवन ही जहाँ अनित्य और क्षणिक है तब सांसारिक अल्पयुद्ध, महत्त्व, गौरव, समृद्धिशास्त्री राज्य और साम्राज्य पर भभता और धमक करना मनुष्य की गड़ुत गड़ी नादानि है। हम सगं लोगों का, जो कालचक्र की चक्की में पिसे जा रहे हैं—मर्त्यधर्मा मनुष्यों में उन्ही से उन्ही पदवी के लिये लालायित होना गड़ी भूर्भुता है। जहाँ बाह्य निश्चय है कि सांसार के सगं पदार्थ और भोग-विलास आर दिन की आँदनी के समान अनित्य और क्षणिकभंगुर हैं तब उस लल्लभुल्लेखा में पड़ कर नित्य और स्थायी पारमार्थिक विशुद्ध रत्न को जो देना कितनी भूर्भुता है। जिस रत्न से लुपित हो कर हम परमेश्वर के प्रिय पुत्र बनने की प्रतिज्ञा के अधिकारी हो सकते हैं उस परमार्थ को उसके मुद्रागिरे संरक्षण करना तो भूर्भुता की चरम शीमा है।

हम जो कि दुःख-सागर में डूबे गये विचारमग्न हो जाते हैं, उनमें से निकलने के लिये लूथर पर जोर का आग्रह करते हैं। लूथर के जीवन और मानसिक मनुष्यों के जीवन के लिये एक नमूना है। जो कि हमें अपने जीवन के लिये आदर्श बनाने के लिये प्रेरित करता है।

भोग-विलास की कुछ भी परवा न कर जोक भठ में ल
कर सन्यास ले लिया।

सन्यास-भ्रष्टा

यह उसके अधिकारमय जीवन में पदता प्रकाश
था। उसने अपने मन में अत्यंत प्रकाश का अनुभव
किया। धीरे धीरे उसका यह स्थिर अध्यवसाय और दृढ़
संकल्प सर्वसाधारण के विहित हुआ। वह सत्य और
धर्मिष्ठ सन्यासी की तरह सत्य की ओर में लग गया।
परंतु उसकी आत्मा के शानि न मिली। उसके चित्त
की उद्विग्नता और आत्मा की अशांति का घटना तो हर
रहता; वह दिन पर दिन और भी बढ़ती गई। वह अभी
जिलकुल नैमिषिणिया था। इससे भठ में अधिक परिश्रम
कर के दासवत् रहना पड़ता था। इस जात से उसे तनिक
भी दुःख न था; किंतु दुःख इस जात से था कि उस
सत्य और निष्कपट मनुष्य की आत्मा इस समय
विश्वासहीन हो गई थी। प्रचलित इसाई धर्म से उसका
विश्वास उठ गया था; उसके चित्त में यह समा गया
था कि उसकी मृत्यु के पश्चात् वह अपने पापों के लिये
नरक में ढंकेला जायगा। उसे इस जात पर विश्वास न
था कि पापी मनुष्य की आत्मा किस तरह मृत, उप-
वास और यम-नियमादि से पापों से छूट सकती है।
इन विचारों ने उसके हृदय में गहरी तीव्र वेदना उत्पन्न
कर के उसे पागल के समान बना दिया।

इस समय उसे जोक जहुत ही दुर्लभ वस्तु हाथ
लग गई। यह जोक लाटिन भाषा की जाधणिल थी।
जाधणिल के इससे पहले उसने कभी न देखा था।
उसको उसने गहरे ध्यान से पढ़ा। पढ़ने से उसे मालूम
हुआ कि जाधणिल में उपवास आदि तथा यम-निय-
मादि का कदां निक भी नहीं है; किंतु उसमें जो शिक्षा
और उपदेश है वे सगरे

કુછ જ્ઞાન-લાભ દેવા; ઐર ઉમ્મદે ચિત્ત કે શાંતિ ઐર
 મુખ બી મિલેગા. કિંતુ યદ ઉમ્મદી આગા દુરાગા-
 માત્ર મી. જે કુછ ઉમ્મદે રોમ મેં દેખા ઉમ્મદે પ્રચલિત
 ઇસાઈ ધર્મ તથા પોપ પર ઉમ્મદે હૃદય મેં ઉતરી મુજા
 ઉત્પત્ત હુઇ. ઉમ્મદે જાહુત ખેદ બી હુઆ. ઉમ્મદે દેખા કિ
 રોમ ભૂટે ઐર દામ્નિક પાદકિયોં સે ભરા હુઆ હે.
 પાદકી લોગ હર તરફ દા પાપ ઐર અત્યાચાર કર
 રહે હે. મૂખતા મેં દેસે હુએ લોગોં કે વે ધર્મ કે નામ
 પર હમ રહે હે. પોપ મહાત્મા રૂપે લે કર પાપક્ષાલન-
 પત્ર બેચ રહે હે. દામાપત્ર દે કર વે ઉન લોગોં કે,
 જે ઉનસે દામાપત્ર લેતે મે, પાપ સે મુક્ત કર દેને દા
 વિશ્વાસ દિલાતે મે. લૂથર ને ખુલે શબ્દોં મે, જકી નિર્ભ-
 યતા કે સાથ, પોપ કે ઇસ દામાપત્ર બેચને કે નીચ
 રોજગાર દા વિરોધ કિયા. લૂથર ને કહા કિ મે દામાપત્ર
 પોપ કી પૂર્તતા કે સૂચક હે. પોપ લોગોં કે બેવકૂફ
 બના કર હમ રહે હે. ઉમ્મદે કહા કિ કિસી મનુષ્ય કે
 પાપ કે પોપ નહીં દામા કર સકતા; કેવલ સર્વશક્તિ-
 માન પરમેશ્વર પાપોં કે દામા કરને મે સમર્થ હે.
 લૂથર દા યહ વિરોધ ઇસાઈ ધર્મ કે ભાવી સંશોધન
 દા સૂત્રપાત થા. લૂથર કે મે વિચાર ધીરે ધીરે સમસ્ત
 સંસાર મે ફેલે ગયે. પોપ ને શુર મે લૂથર ઐર ઉસ-
 કે વિરોધ કી કુછ પરવાહ ન કી. ત્રીન વર્ષ તક વહ
 સરલ ઐર નરમ ઉપાયોં સે લૂથર કે ઇસ આંદોલન કે
 નષ્ટ કરને દા યત્ન કરતા રહા. અંત મે જળ પોપ ને
 દેખા કિ ઉમ્મદે સળ ઉપાય નિષ્ફલ ગયે તળ ઉસને
 ઉમ્મદે ઉપાયોં કી શરણ લી. ઉસને લૂથર કે લેજોં ઐર
 પુસ્તકોં કે સળકે સામને જલા દેને દા હુકમ દિયા
 ઐર યહ બી હુકમ દિયા કિ લૂથર બી પકડ કર રોમ
 મે લાયા જાય ઐર જલા દિયા જાય. ઇન્હી ઉમ્મદે
 ઉપાયોં સે પોપ ને લૂથર કે આદિમ સુધારકોં કે, જે
 પોપ કે અત્યાચાર દા વિરોધ કરને કે લિયે ખડે હુએ

५२६—एन सण्डा जीन् वग्ग' डी राजसभा में लूथर
के धारण होया गया था. यदि लूथर अपने सिद्धांतों से
हिंसा करता तो धर्म समय योरप की न जाने क्या हुआ
होती. योरप मानो लूथर से पूछ रहा था—“ क्या हम
दिन-पर-दिन आपस में और असत्य के अधिकारगय गटे
में गिरते जायेंगे या सत्य और धर्म के प्रकाश में
भी हमी आवेंगे ? ”

पाप ने इसाई धर्म से लूथर को पदले दी जल-
पूत कर दिया था. अण जर्मनी के सम्राट ने भी अपने
यह आज्ञापत्र निकाल दिया कि उसकी सण पुस्तकें और
वेध जला दिये, जय और वह कड़ी भी अपने मत का
प्रचार न करने पावे. एन सण जाधायों के होते हुए
भी जर्मनीभर में लूथर का आतंक फैल गया. हर
नगर में उसके जैसे मित्र हो गये थे जो सण तरह
उसके सहायता देने के लिये तैयार थे. सण कड़ी
उसके व्याख्यान और उसकी पुस्तकें जटे आव और
प्रेम से पढ़ी और सुनी जाती थीं. सम्राट ने सभा में
उसके हठ और निर्भीक उत्तर को सुन कर कहा कि अण
और अधिक लूथर को सभा में भोलने की आज्ञा न दी
जाय; और वह जहाँ से आया है वही सुरक्षित लेज
दिया जाय; पर वह कड़ी भी अपने मत का प्रचार
करने के धराटे से लोगों को गड़काने न पावे.

लूथर वग्ग' से सर्वशक्तिमान परमेश्वर के लोसे
रवाना हुआ; किंतु वह यह नहीं जानता था कि लविन्यत्
में उस पर क्या पीतनेवाला है और कौन उसे शरण देने
वाला है. रास्ते में कई जगह सम्राट की आज्ञा के विरुद्ध
भी उसने अपने सिद्धांतों के विषय में व्याख्यान दिया,
जिसे लोगों ने जटे आव से सुना. जण वह जेक जंगल से
हो कर जा रहा था कई छियारणध मनुष्यों ने उसके
उपर हमला कर के उसे पकड़ लिया. वे लोग अकेले लूथर

કો ઘોડે પર ચઢા કર ટેઠે મેઢે ઐર ગુપ્ત રાસ્તોં સે એક બડે સુરક્ષિત સ્થાન કો લે ગયે. યે મનુષ્ય લૂથર કે એક પરમ ભક્ત ઐર હિતૈષી સૈકસની કે રાજકુમારને સૈકસની સે લેજે હુએ થે. ઇસ રાજકુમાર ને શત્રુઓં સે લૂથર કી રક્ષા કરને કે લિયે ઉસે ઇસ ગુપ્ત રીતિ સે પકડ કર એક નિર્ભૂત સ્થાન મેં રકખા. વહાં વહ બહુત દિનોં તક છિપા રહા. ઇસ અવસ્થા મેં ઉસને નિજ-મત સંબંધી બહુતસી પુસ્તકેં લિખીં, જો અબ તક બડે આદર સે પઢી જાતી હેં. આંત મેં, કુછ દિનોં બાદ, ઇસ ગુપ્ત સ્થાન સે નિકલ કર વહ સિંહ કે સમાન ગરજતા હુઆ નિર્ભયતા કે સાથ અપને સિદ્ધાંતોં કા પ્રચાર કરને લગા. દિન પર દિન ઉસકે સિદ્ધાંતોં કે માનનેવાલે ચોરપ મેં બઢતે ગયે. ઇસી તરહ લગાતાર, આમરણુ, સંસાર કા ઉપકાર કર કે ઇસ મહાત્મા ને અપને નશ્વર શરીર કો, ૧૮ ફેરવરી ૧૫૪૬ કો ત્યાગ દિયા.

આંત મેં પંડિત અયોધ્યાસિંહ ઉપાધ્યાય કે એક છપ્પય કે સાથ ઇસ લેખ કો હુમ સમાપ્ત કરતે હેં:—

સખ તરહ સે આજ જિતને દેશ હિં ફૂલે ફૂલે,
બુદ્ધિ વિદ્યા ધન વિભવ કે હિં જલ્દાં ડરે ડરે.
વે બનાને સે ઇન્દ્રીકે બન ગયે ઇતને ભલે,
વે સખી હિં લાય સે ઐસે સપુત્રો કે પલે.
જોગ જગ્ય ઐસે સમય પર જન્મ લેવેગે કબી,
દેશ દા. વા. જાતિ કી લાગી ભલામ ભી તખી.

(હિંદી ભાસિલ “ ચરચતી ” ના એક અંકમાંથી)

૪-સંત મૈકેરિયસ

(લેખક:—શબર એલીન)

પુણ્યાત્મા મૈકેરિયસે મિમ્મરની મરુમૂમિના નિર્જન અને નિર્જલ પ્રાન્તોમાં પોતાના છવનનાં સાઠ વર્ષ વીતાવ્યાં હતાં. સાઠ વર્ષ સુધી ચતતપણે તેઓ પોતાની આદેશરૂપ પથરાયેલાં ઘેની અને મોટા મોટા પથ્થરોનું નિરીક્ષણ કરતા અને સાયંકાળે દરરોજ રહત વર્ણની રક્તિમમાળાને નિર્જનતાના અધાગ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી જોતા હતા. ત્યાંજ તેમણે પોતાનો આત્મવિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ કરી. તેમણે અનેક શિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી હતી. ઉદાહરણતરીકે અનેક રોગીઓને સાજાં કર્યાં, મુકદ્દાને છવતાં કર્યાં, ભૂત-પ્રેતો કાઢ્યાં અને બિવિધવાળીઓ ભાળી. તેઓ પોતાની તપશ્ચર્યા માટે પ્રખ્યાત હતા. તેમની કુટીરથી એક સુરંગ કોઈ ગુપ્ત ગુફા સુધી જોડવામાં આવેલી હતી. તેમને મળવા આવનાર લોકો તેમનો પત્તો ન મેળવી શકે તેટલા માટે ઘણી ખરી વાર તેઓ તે ગુફામાં આજ્યા જતા હતા. મારા એક મિત્રે એક વાર તેમને આત્મસંયમ વિષે પૂછ્યું, તો તેમણે કહ્યું કે “બેટા! હિંમત રાખો. મેં વીસ વરસ સુધી લાગલાગટ નથી તો કોઈ દિવસ ચેટ ભરીને ખાધું, નથી તો પૂરતું ખાળી પીધું કે નથી તો પૂરો ઉઠ્યો. હું નિયમિતપણે જોખી જોખીને કંઈક ખાતો રહ્યો છું અને એજ પ્રકારે નિયત માપ પ્રમાણે પાણી પીતો રહ્યો છું તથા બીંતને ટેકે બેસીને થોડી ઘણી નિદ્રા લીધા કરું છું.”

સંત મૈકેરિયસનાં સાંહસ, ધૈર્ય તથા ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ બતાવનારી અનેક ઘટનાઓ સાંભળાય છે. એક સમયની વાત છે કે તેઓ ટોપલામાં વજન લઈને માથા ઉપર ઉઠાવી જતાં સ્કેટીસ નામનાં સ્થાનથી ઉપર પહોંચ તરફ જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં તેમને એટલો બધો થાક લાગ્યો કે તેઓ બેસીને ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે “હૈ પ્રભુ ! તમે જાણો છો કે, હવે હું ચાલી શકું તેમ નથી.” તેમણે આટલું કહ્યું એટલામાં તો તેઓ તરતજ તેમને જવાને સ્થાને પહોંચી ગયા.

એક દિવસ તેમણે એક બાળકને પોતાની માતાને એમ કહેતાં સાંભળ્યું કે “મા ! એક ધનવાન માણસ મારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે, પરંતુ હું બદલામાં તેના પ્રત્યે ધૂણા દર્શાવું છું. વળી એક ગરીબ માણસ મારો તિરસ્કાર કરે છે, પરંતુ હું તેને આહુ છું.” મૈકેરિયસને આ સાંભળીને આશ્ચર્ય થયું અને જ્યારે તેમના શિષ્યોએ તેમના આશ્ચર્યનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે “ભાઈ ! વાત તદ્દન બરાબર છે; આપણા પ્રભુ ખૂબ મોટા ધનવાન છે અને તેઓ આપણા ઉપર સ્નેહ પણ રાખે છે; પરંતુ આપણે તેમની અવગણના કરીએ છીએ; તેથી ઉલટું આપણો શત્રુ સેતાન ઘણોજ ગરીબ છે અને તે આપણો તિરસ્કાર કરે છે, તોપણ આપણે તેની આ ગંદકી ઉપર પ્રેમ રાખીએ છીએ.”

એક દિવસ એક શિષ્યે મૈકેરિયસ પાસે જઈને તેને સુક્તિનું સાધન પૂછ્યું. તપસ્વીએ ઉત્તર આપ્યો કે “તું કપરસ્તાનમાં જઈને ત્યાં દારેલાં મુદાંને ગળેા ભાંડે શિષ્યે ત્યાં જઈને મુદાંને ગળેા ભાંડવાનું ને તેમને પચવું. સાંધવાનું ગરુ કયું; ત્યાર પછી તે પાતળા મુદાં ને પાંચે આપેલાં મુદાંને તેને પૂછ્યું કે “તું આ દારેલાં મુદાંને કઈ કઈ ને નર્મ ને ?” તે શિષ્યે જવાબ દેવાને બેસી ગયો નહોતો. ત્યારે મુદાંને તે પૂછ્યું કે “કઈ કઈ ને ?”

વાર ફરીથી ત્યાં જશે અને ત્યાં દટાવતાં મુઠ્ઠાંની પ્રથા-
ના કરશે.” શિષ્ય ત્યાં ગયો અને મુઠ્ઠાંને ઈશ્વરદત્ત અને
સંત મહાત્મા કદીને નેમની પ્રથાના કરવા લાગ્યો. ત્યાર
પછી તે મુઠ્ઠા પાને પાછા ફર્યો. તેમણે ફરીથી પૂછ્યું:
“તું તને આ વખતે કોઈ જવાબ ન મળ્યો ?” તેણે કહ્યું
“ના, એક શબ્દ પણ મળ્યાનો નથી.” મેકેરિયસે કહ્યું:-
“બ્ર. એ (સમતા)જ સુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે. તું
જાણું છે કે તે તેમનું કેટલુંયે અપમાન કર્યું, પરંતુ
તેમણે તેના અદલામાં તને કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.
અને તે તેમની પ્રથાના ફરી તોપણ તેમણે તને કંઈ કહ્યું
નહિ. એ તું તારા ઉદારની ઈચ્છા કરતો રહાય તો તેમની
પેઠે માન-અપમાનની બાબતમાં ઉદાસીન થઈ જા. તોંકા
તારું ગમે તેટલું અકર્યાણ બલેને કરે, તેની કંઈ પણ
પરવા ન કર અને ન તો તું તેમના તરફથી કરાતાં વખા-
ણ-સ્તુતિ તરફ પણ ધ્યાન આપ. તેમના તરફથી જીવ-
તાંજ મુદ્દાં જની જા. પછી તારા ઉદારની બાબતમાં
કશી શંકા રહેશે નહિ.”

મેકેરિયસે પોતાને મજનારાઓને સમયે સમયે જે
ઉપદેશ આપ્યા હતા અથવા પોતાના શિષ્યોના પ્રશ્નોના
જે ઉત્તર આપ્યા હતા, તેમાંથી પચાસ ઉપદેશોનો એક
સંગ્રહ પ્રાપ્ત થયો છે, જે ‘ફીક્ષી હોગીલીઝ’ના નામથી
પ્રસિદ્ધ છે. સાલિત્યની દૃષ્ટિએ એ ઘણુંજ મહત્ત્વનું છે.
ઉપર જણાવેલા સંગ્રહમાં કેટલાયે વિષયોનું પ્રતિપાદન કર્યું
છે અને ધર્મના અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉપર પ્રકાશ
પાડવામાં આવ્યો છે. બિશપ ગોરે નામના ધર્મચાજક,
જેઓ આ વિષયના સારા જ્ઞાતા છે અને આ સંગ્રહમાં
પોતાનો મત આપવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, તેમણે એ
ઉપદેશોના સંગ્રહમાં લખ્યું છે કે આધ્યાત્મિક જીવનના
માર્ગે દેખાડનારા આ કોટિના ઉપદેશ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં
મહત્ત્વ ઝાંઝાળ છે.

સ્થળના અભાવને લીધે અમે અત્રે સંત મૈકેરિયસના કેવળ પ્રાર્થના સંબંધી ઉપદેશોનું જ વર્ણન કરીશું. તેમનું કહેવું છે કે “ જેમનો આત્મા ઘણોજ ઉચ્ચ ડોટિનો થયો હોય તેજ પ્રાર્થના કરી શકે છે. જીવાત્મા નથી તો પરમાત્મા કે નથી તો દુષ્ટ સ્વભાવવાળું અથવા અંધકારમય સ્વરૂપ. જીવાત્મા બુદ્ધિપ્રધાન, સુંદર, મહાન અને અદ્ભુત છે તથા ઈશ્વરની સાક્ષાત્ પ્રતિકૃતિ છે; પરંતુ તેનો નિવાસ અંધકારની નગરીમાં છે, તેથી તેણે આ નગરીને છોડીને પોતાના ઘર તરફ પ્રસ્થાન કરવું આવશ્યક છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્ય કોઈ નગરમાં દેહત્યાગ કરે છે, ત્યારે તે નથી તો ત્યાંના લોકોનો એક પણ શબ્દ સાંભળતો, નથી તો તેમની વાતચીત સમજતો અને નથી તો ત્યાંના ડોલાહલને સાંભળતો. કેમકે તે સંસાર તરફથી સદાને માટે આંખો મીંચી લે છે અને એક એવા લોકમાં ચાલ્યો જાય છે કે જ્યાં નથી તો કોઈનો શબ્દ સાંભળાતો, અને નથી તો આ નગરનો ડોલાહલ સાંભળાતો. એજ પ્રકારે જીવાત્મા જ્યારે આ વાસનામય નગર તરફથી, કે જેમાં તેનો નિવાસ છે, સદાને માટે મોં ફેરવી લે છે, ત્યારે તે પોતાની અંદર પોતાના આલાપને સાંભળી શકતો નથી. એટલે તેને નથી તો નિર્થક વાદવિવાદનો ધ્વનિ અને ડોલાહલ સાંભળાતો કે નથી તો તેને અંધકારના આન્માઓનો શારણકાર પણ સાંભળાતો. તે એક એવા નગરમાં પહોંચી જાય છે કે જ્યાં શાંતિ અને શાન્ત્યનુજ્જ્વલ આશાજન્ય છે અને ઈશ્વરની જ્યોતિઃ પ્રગમન છે. જ્યાં રહેને તે ત્યાંનાજ શબ્દો સાંભળે છે, ત્યાંનાજ અધિકારો મેળવે છે, ત્યાંનાજ લોકો સાથે વાતચીત અને સાંભળે છે કે જે અને ત્યાંના ઈશ્વરને અનુકૂળ દિવ્ય ભક્તિ, આશ્વસન, નિમિત્ત કાર્ય કરે છે. આ આશ્વસન નિમિત્ત નગરનો પહોંચવાનો માર્ગ છે. તેમનું કહેવું છે કે “

મૈકેરિયસના નિદેશ અનુસાર પ્રાર્થના કરવાનું

એક ક્રિયાત્મક વિદ્યામ અથવા વિદ્યામયુક્ત ક્રિયા છે. જે લોકો પ્રભુની નજીક પહોંચવાઈએ છે, તેમણે એકાંત અને શાંતિમય સ્થાનમાં ખૂબ એકાગ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. ઈશ્વર તરફની ત્યારે સાચો ઉત્તર મળે છે, ત્યારે તેનું ચિન્ન શાંતિજ હોય છે. પ્રાર્થનાની ખીણ શરત ચિત્તની એકાગ્રતા છે. પ્રાર્થના કરનારા મનુષ્યે એક ખેડુતની પેઠે પોતાના મનરૂપી ખેતરને સાફ કરતા રહેવું જોઈએ. તેણે અગત્ય સંકલ્પોરૂપી ઝાડીઓને કાપી નાખવી જોઈએ કે જેનાથી તેનું મન ઘેરાઈ રહેલું હોય છે. કેમકે પાપના બોલથી દુખાયેલા આત્માની દશા એક પહાડી જંગલના જેવી, નદીની સરખટો તથા ગુહળાંવાળા ઘાસ જેવી અથવા કાંટાળી ઝાડીઓવાળા વનના જેવી હોય છે. તેમાં થઈને જે લોકો જવા ઈચ્છે છે, તેમણે પોતાના હાથ લંબાવી પરિશ્રમપૂર્વક અને બળપૂર્વક માર્ગને શોધનારી એ ઝાડીઓને ફર કરવી પડે છે. આત્માને પરમાત્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય બનાવવા માટે પણ એજ પ્રકારના પરિશ્રમ અને તદ્દલીનતાપૂર્વકના ઉદ્યમની આવશ્યકતા હોય છે.

આપણા આત્માએ એક ચતુર વેપારીના જેવું વર્તન રાખવું જોઈએ, કે જે ધનની પ્રાપ્તિને માટે કેવળ એકજ ઉપાયથી કામ લઈને સંતોષ માનતો નથી; પણ આગળ વધીને એવો પ્રયત્ન કરે છે કે તેના નફામાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય અને ચારે તરફથી ધન પ્રાપ્ત થાય. એક ઉપાયનો ઉપયોગ કરીને તે બીજાનું અવલંબન કરે છે, વળી તરત ત્રીજાનું; અને સાથે સાથેજ એ એવી સઘળી ક્રિયાઓથી બચતો પણ રહે છે, કે જેનાથી તેના વેપારમાં નુકસાન થતું હોય. જે કોઈ કામમાં તેને અધિક લાભ જણાય તો થોડા લાભના કામને છોડીને તે અધિક લાભવાળાની શરૂઆત કરશે. એજ પ્રકારે આપણે પણ આપણા આત્માને અનેક સાધનાઓથી સંપન્ન બનાવીએ,

કે જેથી આપણને સાચી મોટો લાભ—અર્થાત્ ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થાય. (યં લબ્ધ્વા चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः) કેમકે ઈશ્વરજ આપણને સાચી પ્રાર્થના શીખવે છે. જે આત્માની વૃત્તિઓ સારી થઈ જાય છે તેને ઈશ્વર અવશ્ય મદદ કરે છે—તે તે આત્મા ઉપર પોતાનો પ્રકાશ ફેંકે છે, તેને સાચી યાચના શીખવે છે, ઈશ્વરને અનુરૂપ વિશુદ્ધ આધ્યાત્મિક પ્રાર્થનાની શક્તિ પ્રદાન કરે છે અને સાચા મનની પૂજા બતાવે છે. સૂક્ષ્મ જગતની સઘળી વાતો અલૌકિક હોય છે. આપ આપના મનથી જે જે ક્રિયાઓ કરો છો, તે બધી ઠીક ઠીક છે અને ઈશ્વર તેનો સ્વીકાર પણ કરે છે; પરંતુ તે સર્વથા વિશુદ્ધ નથી હોતી. ઉદાહરણ તરીકે આપ ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ કરો છો, પરંતુ જેવો કરવો જોઈએ, તેવો કરતા નથી. (કેમકે આપના મનને એવા પ્રેમના સ્વરૂપની ખબરજ નથી.) એવી દશામાં પ્રભુ પોતે આવીને આપને અવિચળ પ્રેમ—દિવ્ય પ્રેમ અર્પણ કરી જાય છે. આપ સ્વાભાવિકપણેજ શંકા અને અસ્થિરતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરો છો. ઈશ્વર આપને વિશુદ્ધ પ્રાર્થના—સાચા મનની પ્રાર્થના બતાવી જાય છે. વાસ્તવમાં યોગયુક્ત પ્રાર્થનાનું એજ લક્ષણ છે કે તેની અંદર એ ભાવ રહે છે કે “આપજો જે કંઈ કરીએ છીએ, તે આપણા જાણ ઉપર નહિ, પરંતુ તે વસ્તુ આપણને ભગવાન પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી છે.” આત્મા તે સમયે આપણા અધિકારમાં નથી હોતો, તેના ઉપર પરમાત્માનો અધિકાર થઈ જાય છે અને તે તેના કારણે પોતાની ઇચ્છાનુસાર કામ કરાવે છે.

યોગયુક્ત પ્રાર્થનાનું લક્ષણ એ છે કે પ્રાર્થના કરનારને ઈશ્વરપ્રાપ્તિની ઇચ્છા આગળ ઈશ્વરે આપેલી શક્તિને મુક્ત કરવું જ છે. જે કંઈ કંઈ બનવા માગે તેના અધિકારમાં નથી. તેને લક્ષ્ય પહેરવું પડે છે. તેના અધિકારમાં નથી. તેને લક્ષ્ય પહેરવું પડે છે. તેના અધિકારમાં નથી.

સુધા, ઘેટાનું બચ્ચું, વર, ચોઢા, કવચ અને સર્વ કં

મૈકેરિયસે ધ્યાનની અવસ્થાના મુખનું જે જગાએ અત્યંત સુંદર વર્ણન કરેલું છે. તેમ અવસ્થાનું લક્ષણ એ બતાવ્યું છે કે, ધ્યાન કરે હૃદય ઉપર અનંતતાના વિચારની સજ્જડ છાપ જાય છે, તે માધુર્યના સમુદ્રમાં ડૂબકીઓ કરે છે તથા ઈશ્વરી અને દિવ્ય પદાર્થોના ચિ મગ્ન થઈ જાય છે. તે આનંદના ઉભરાથી, પત્ન પોતાના પતિના સાન્નિધ્યમાં આનંદથી પુલકિ જાય છે, તેજ પ્રમાણે ઉદ્ધાસમાં આવી જાય છે અંદર એ ભાવો એટલા પ્રબળ થઈ જાય છે કે સઘળાં બંધનોને તોડી ફેાડીને પ્રાર્થના કરતો કરતો બંધનથી છૂટવાની ઇચ્છા કરવા લાગે છે; પરંતુ સ્થાયી હોતો નથી. તેની તીવ્રતા ઓછી વત્તી છે; જે પ્રકારે અગ્નિ એક વાર એકદમ લભૂકી ઉઠે પછી તેની જ્વાલા મંદ થતાં થતાં તદ્દન ક્ષીણ જાય છે. જે આ પ્રમાણે ન હોય તો મનુષ્યનો પદાર્થો સાથે કોઈ સંબંધ ન રહે અને તે કોઈ સ્થાનમાં સદા સમાધિદશામાંજ ઉન્મત્તની પડે પડે

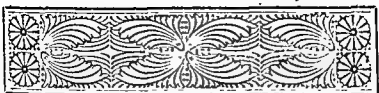
એમ જણાય છે કે, મૈકેરિયસને પ્રાર્થનામાં ચિત્રવિચિત્ર અનુભવ થયા હતા. એક વાર તેમ જ્ઞાન થયું કે જાગૃ કામ વધત્યામના ચિત્તે રૂપમાં તેમની સમગ્ર પ્રકૃતિ થયા અને તેમના ઉપર જઈને ચિત્ત ગયા. બીજી વાર તેમને એ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થયે. તે તેમને પદ્મવદનના આ

હોય છે કે તેમને જાણે એવી ઇચ્છા થાય છે કે, તે સારા ખોટાનો વિચાર નહિ કરતાં પ્રાણીમાત્રને પોતાને એ વળગાડી લે. તેમના આનંદનો પાર નથી રહેતો; કેમકે તેમને માટે ઇશ્વરના ધામનું દ્વાર ખુલી જાય છે. તેઓ અનેક દરવાજાઓમાંથી પસાર થઈને અંદર જાય છે અને જેમ જેમ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તેમને માટે ક્રમશઃ આંતરિક પ્રાસાદોનાં દ્વાર ઉઘડતાં જાય છે. તેઓ ઇશ્વરના પ્રેમરૂપી ધનને પ્રાપ્ત કરીને ધનવાન થઈ જાય છે અને જેમ જેમ તેમનું ધન વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ તેમની આગળ નવાં નવાં રહસ્યો ઉઘડે છે અને તેમને ઇશ્વર તરફથી એવા અધિકાર અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનું વાણી દ્વારા વર્ણન કરવું તો દૂર રહ્યું, પરંતુ તેનો નિદેશ પણ કરી શકાતો નથી.”

“જ્યારે જીવ સિદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને વિકાસથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે અને તેનું પરમાત્મા સાથે મૂક મિલન થાય છે, એટલે સુધી કે તે પરમાત્મામાં લળીને તેનું રૂપ બની જાય છે, તે સમયે, તે કેવળ પ્રકાશમય, દ્રષ્ટારૂપ, ચિન્મય, આનંદસ્વરૂપ, શાંતિરૂપ, આહ્લાદમય, પ્રેમસ્વરૂપ, દયામય, સૌજન્યસાગર અને કરુણામય બની જાય છે. જે પ્રકારે સમુદ્રના તળિયે પડેલો પથ્થર ચોતરફ જળથી વ્યાપી રહે છે, તેજ પ્રકારે સર્વલાવે પરમાત્મામાં લીન થયેલ પુરુષ સાક્ષાત પ્રભુના જેવો બની જાય છે.”

‘‘દિવ્ય માસિક ‘કલ્યાણ’ના એક આંકનાથી અનુપાલેખ
શ્રી. ત્રયલોક માનુસ્યના મુદ્રા.

५-वीरता और सचाई का पूतला ब्रूनो

(लेखक:-श्री. सुरेन्द्र शर्मा)

"मैं शक्तिभर लडा, यह बहुत है-विजय तो विधाता के हाथ में है. लापी संतति इस जात के बाद करेगी कि मैं मृत्यु से लयभीत नहीं हुआ, कभी किसीके सम्मुख झुक नहीं, और मैंने कायरता के अवन की अपेक्षा वीरतापूर्ण मृत्यु के अच्छा समझा."—पूतना

१७ दिसम्बर सन् १९०० ईस्वी की जात है. रोम के एक विशाल मैदान में बहुतसे आदमियों की लीड जमा थी. बीच में लडकियों का एक बहुत बड़ा ढेर लगा हुआ था. लडकियों के ढेर के ठीक बीच में एक ल'णी टिकटी पड़ी थी. उस टिकटी पर एक ऐसा व्यक्ति पल्लि बसाया जाने के था जिसने धर्मान्धता, कट्टरता, भूर्णता और मजहूली पागलपन के विरुद्ध जेहाद छेडा था. धर्म के ठेकेदार, केवल गिने की बहारदीवारी में जुटा की पाठ हस्ती के मजहद करनेवाले पादरी आज उस आदमी से पहला लेने का आयेोजन कर रहे थे, जिसने उनकी प्रभुता के, उनके लिजे हुअे धर्मादेशों के प्रभाणु मानने से घन्कार कर दिया था. उसने वीरतापूर्ण शब्दों में स्पष्ट घोषणा कर दी थी कि कोछ ली धर्मविधान, कोछ ली धार्मिक आदेश तब तक प्रभाणु और आछ नहीं माना जा सकता जब तक कि वह मानवीय बुद्धि के सामने तर्क और सच्चाई की कसौटी पर पारा न उतरे.

इन्होंने श्री-पुरुषों से घिरा हुआ एक गुलूस आ. ४६

ਟਿਕਟੀ ਫੀ ਐਰ ਧੀਰੇਧੀਰੇ ਭਠਾ। ਤੈਨਿਫੋਂ ਨੇ ਯੁਲ੍ਹਸ ਫੇ
ਲਿਥੇ ਰਾਸ਼ਤਾ ਸਾਫ਼ ਫ਼ਿਆ। ਯੁਲ੍ਹਸ ਫੇ ਭੀਚ ਮੇਂ ਐਫ਼ ਫੁਯਲਾ-
ਪਤਲਾ ਐਰ ਨਾਫੇ ਫਫ ਫਾ ਆਫਮੀ ਟਿਕਟੀ ਫੀ ਐਰ ਫੇ
ਯਥਾ ਯਥ ਰਠਾ ਥਾ। ਉਸਫੀ ਫਾਫੀ ਫਾਫੀ ਫੇ ਯਾਲ ਫੁਥਾ ਮੇਂ
ਫ਼ਰਫ਼ਰਾਫੇ ਫੁਯੇ ਯਫੇ ਸੁਫਾਧਨੇ ਲਯਫੇ ਥੇ। ਥਫੀ ਆਫਮੀ
ਧਮਾਂਧਥਾ ਫੇ ਯਿਲਾਫ਼ ਫੇਫਾਫ ਫੇਫ ਫੇਨੇ ਫੇ ਯੁਥ ਮੇਂ
ਲਫਫਿਯੋਂ ਫੇ ਫੇਰ ਫੇ ਭੀਚ ਮੇਂ ਯਫੀ ਫੁਫ ਟਿਕਟੀ ਪਰ ਯਲਿ
ਥਫਾਥਾ ਯਥੇਥਾਲਾ ਥਾ। ਥਫੀ ਧੀਰਥਾ ਐਰ ਸਥਾਫ ਫਾ
ਪ੍ਰਥਲਾ ਆਫਰਸ਼ਵਾਫੀ ਯੁਥੇ ਥਾ। ਉਸਫਾ ਪ੍ਰਥਾ ਨਾਥ ਥਾ
ਯਥੈਰਥਨੇ ਯੁਥੇ।

ਅੰਤਿਮ ਫ਼ਾਯ, ਪਾਫਰਿਯੋਂ ਨੇ ਯਨੇਫ਼ ਪ੍ਰਫਾਰ ਫੀ ਨਿਃਸਾਰ
ਫਲੀਫੇਂ ਫੇ ਫੇਰ ਉਥੇ ਥਫ਼ ਸਥਯਾਨੇ ਫਾ ਯਥਰਫ਼ ਪ੍ਰਥਯਨ ਫ਼ਿਆ
ਫਿ ਥਫ਼ ਅਪਨੀ ਯਲਥੀ ਯਾਨ ਲੇ। ਯੁਥੇ ਫੇ ਥੇਫਫੇ ਪਰ
ਯਫ਼ ਯਾਥਥ ਫੀ ਰੇਥਾ ਯਲਫ਼ ਫੀ। ਫ਼ਿਰ ਨੁਰਾਂਥ ਫੀ ਉਸਫੀ
ਸੁਯਾਫ਼ਿਥ ਪਰ ਫਿਫਾਥੀਨਥਾ ਫਾ ਯਫ਼ ਐਰ ਉਸਨੇ ਯਫੀ
ਫਫਥਾ ਫੇ ਸਾਥ—ਉਸ ਫਫਥਾ ਫੇ ਸਾਥ, ਯੇ ਯਿਲਫ਼ਲ ਅਯਥਥ
ਥੀ। ਐਰ ਯੇ ਯਫੀ ਯੇ ਯਫੀ ਯਫ਼ਿਥ ਐਰ ਸਥਾ ਫੇ ਯਾਥਯੇਂ
ਯੁਫਥਾ ਯਥਨਥੀ ਫੀ ਨ ਥੀ—ਫਿਨਫੀ ਯਾਥੇਂ ਯੁਥਨੇ ਯੇ ਯਥਥਥ
ਫੇਰ ਫ਼ਿਆ। ਯਫ਼ਫਥ ਯਾਥਿ ਫੇ ਸਾਥ ਫਫ ਯਾਥਥੋਂ ਮੇਂ ਫਿਯਨੇਂ
ਫਫਥਾ ਮੇਂ ਫ਼ਿਯਾ ਫੇਰ ਅਪਨੀ ਯਾਥੇਂ ਯਫ਼ ਫੇਰ ਫ਼ਿਯਥਥੇ। ਫਯਥ
ਫਿਯੇ ਫਿ ਫਿਯਨੇਂ ਯੁਫ਼ ਫਥਿਫ਼ ਯਥ ਯਾਥਿ ਐਰ ਯਥਿਯ
ਯਫੀ ਨਿਫਥਾਥਾ।

ਯਥ ਫੇ ਫੇ ਯਾਥਨੇ ਫੇ ਯਥ ਫੇ ਫਿਯੇ ਯਿਫਥਨੇ ਫੇ
ਫਿਯੇ ਯਿਫਥਿਯਨ ਫੇ ਫਿਯੇ ਯਥ ਫਫ ਫਿਫਫਾ ਪਰ ਫੇ ਯਥ ਫੇ
ਯਥਨੇ ਯਾਥਨੇ ਫਿਯੇ ਯਥਾ ਫੇਰ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯ ਯਥੇਂ
ਯਾਥ ਫੇ ਫਿਯਨੇਂ ਯਥਨਥਾ ਫੇ ਫਿਯਫ਼ ਫਫ ਫੇਫੀ ਯਥਥ
ਯਥਿਯ ਫੇ ਫਫ ਫਫਥਾ ਫਿਯੇ ਯਥਥਾ ਯਥਿਯ ਯਥਥ
ਯਥ ਫੇ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫੇ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ
ਯਥਿਯ ਫੇ ਫਫ ਫਫਥਾ ਫਿਯੇ ਯਥਥਾ ਯਥਿਯ ਯਥਥ
ਯਥ ਫੇ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫੇ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ ਫਿਯਨੇਂ
ਯਥਿਯ ਫੇ ਫਫ ਫਫਥਾ ਫਿਯੇ ਯਥਥਾ ਯਥਿਯ ਯਥਥ

ભાષાએ' ભી વહુ ધારાપ્રવાહ બોલતા થા. ગ્રીક ભાષા કા ભી ઉસને સાધારણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લિયા થા. ૧૪ વર્ષ કી ઉમ્મર મેં વહુ ભિક્ષુ કી તરહ એકાંતવાસ કરને ચલા ગયા ઐર લગાતાર ૧૩ વર્ષ તક વહાં રહા. એકાંતવાસ કે જીવન મેં ભી ખરાબર વહુ ખડે પરિશ્રમ સે ગહન અધ્યયન મેં લગા રહા. બાદ કે જીવન કે સ્વતાંત્ર વિચારપૂર્ણ લેખ ઉસકે ઇસી અધ્યયન કે ફલ-સ્વરૂપ લિખે ગયે થે. ઉસકે હૃદય મેં કુછ કર દિખાને કી આગ થી. ઇસ દશા મેં વહુ અકર્મણ્ય બન કર ખેડે રહના કબ પસંદ કર સકતા થા ?

[illegible]

લિયા કિ—“પૃથ્વી અપની ધુરી પર સૂરજ કે ચારેં ઔર ધૂમતી હૈ.” આગે ચલ કર ઉમ્મને ઇચ્છા અંબધ મેં ભી અપને વિચાર સ્થિર કર લિયે કિ ઇસ મૃત્યુલોક કે સિવા, ઔર દુસરે લોક ભી હૈ, ને આખાદ સેં.

ધીરે ધીરે જૂનો કે જ્ઞાન કી પ્રકાશકિરણેં યુરોપ-ભર મેં ફેલને લગીં. યદિ ઉમ્મકે માર્ગ મેં પાદરી ઔર પુરોહિતોં ને તરહ-તરહ કી રૂકાવટેં ન ડાલી હોતીં, તો યુરોપીય સમાજ કા સંસ્કાર ઔર ભી અધિક દ્રુત ગતિ સે હોતા. અસલ ખાત યહ થી કિ જૂનો ને યુરોપીય સમાજ સે મૂઢતા, અંધવિશ્વાસ ઔર અનાચાર કો અમૂલ નષ્ટ કર કે વહાં તર્કયુક્ત સચ્ચે વૈજ્ઞાનિક યુગધર્મ કી સ્થાપના કા ખીડા ઉઠા લિયા થા. ઇસી કારણેં ઉસે દેશ વિદેશ મેં ભટકના પડા ઔર તરહ-તરહ કે કષ્ટ ભી ઝેલને પડે. જખ વહ એક દેશ મેં સતાયા ગયા તખ દુસરે દેશ મેં ભાગ ગયા. હર જગહ ઉસને લોગોં સે વાદ-વિવાદ છેડા ઔર સ્વતંત્ર વિચારધારા પર ભેર દિયા. ઉસને લોગોં સે સ્પષ્ટ કહા કિ અંધે ખન કર કિસીકે પીછે મત હોડો, આંખેં ખોલ કર ચલો ઔર પ્રત્યેક ખાત પર અપની બુદ્ધિ સે વિચાર કરના સીખો. ઉન કદરતા ઔર અંધવિશ્વાસપૂર્ણ ખાતોં કી ઉસને ખુલે શખ્તોં મેં નિંદા કી ને જનતા કો વિચારહીન ઔર નિર્દય બનાને મેં સહાયક હોતી થીં.

જિનેવા, લિયોન્સ, પૈરિસ, લંડન, ઓક્સફર્ડ, બેરોલિન, વેનિસ આદિ યુરોપ કે કુછ ખાસ ખાસ સ્થાનોં મેં, જહાં સંસાર કે વિવેકશીલ ઔર વિદ્વાનોં કે મિલન કે કેન્દ્ર થે, જા કર જૂનો ને અપની સ્વતંત્ર વિચારધારા કા પ્રચાર કિયા. વહાં કઇ તત્કાલીન વિદ્વાનોં ઔર પંડિતોં સે મિલ કર વહ ઇનકે વિષયોં પર વિચારવિનિમય ભી કર મકા.

જૂનો ને ઇસાઇ ધર્મ કી રોમન કેથોલિક વિચાર-

ધારા કી કટરતા કા વિરોધ ક્રિયા; ઐર સાથ હી કાલ્પન ઐર ક્રેન્ચ સુધારકેં કી સંકીર્ણતા કા ભી. ઉસકે વિચાર વાસ્તવ મેં જડે ઉદાર ઐર અધિક સે અધિક વ્યાપક થે. ઉસ પર નાસ્તિક હોને કા જુર્મ લગાયા ગયા, પર વહ સમસ્ય અનીશ્વરવાદી નહીં થા. વહ કિસી મજહબ કે લોગેં કે વિશ્વાસેં કી હંસી ઉડા કર ઉનકા દિલ દુખાના જાનતા હી ન થા. વિવિધ ધર્મેં કી બેદ્દી આલોચનાઓં સે વહ સદા અલગ રહા કરતા થા. અસલ જાત વહ થી કિ ઉસકા દિમાગ આધ્યાત્મિક પહેલિયેં કે સુલજાને મેં વ્યસ્ત રહતા થા, ઇસી કારણ સચાર્થ કે નિષ્કર્ષ પર પહુંચને કે લિયે ઉસે ધાર્મિક સિદ્ધાન્તેં કી ન્યાય આલોચના કરની પડતી થી. ઉસને અપને વ્યાવહારિક જીવન મેં અનુભવ ક્રિયા ઐર દૂસરે લોગેં કો જતાયા કિ ઇશ્વર હર જગહ હે ઐર હર ચીજ મેં હે, વહાં તક કિ સંસાર કે કણ-કણ મેં ઇશ્વર કી સત્તા મૌજૂદ હે. ઉસને મનુષ્ય મેં દેવી પૂર્ણતા કા સારભાગ દેખા ઐર ઉન કારણેં કા નિરાકરણ ક્રિયા જો ઉસકે પ્રકાશ પર પરદા ડાલે હુએ હે. વહ બહુત ઉચ્ચ ક્રાંતિ કા દાર્શનિક ઐર કવિ થા. વહ ચાહતા થા કિ મનુષ્ય કા મસ્તિક હર પ્રકાર કી રૂઢિયેં ઐર ધાર્મિક પદ્ધતિ કે બંધનેં સે મુક્ત હો જાય, ઐર વહ તનિક ભી ધાર્મિક વિધાનેં કી શૃંખલા મેં જડકા હુઆ ન રહિ. ઉસને ઇસી પ્રકાર કી સ્વતંત્રતા સ્વયં અપને કિયે બાદી ઐર ઇસ જાત પર જોર દિયા કિ મનુષ્યકલ્પ કા નહીં અનુભવ પર ખુદે ઐર સ્વતંત્ર હોને વિચાર દિય જાય.

तर्कमूलक ज्ञान और सत्य प्रकाशकियों ही से मनुष्य-समाज उन्नत बन सकता है। अधविश्वास, इद्विपुल और गुरुडभ से नहीं, परंतु धन सण जातों के साधारण जनता समझने में असमर्थ थी; क्योंकि धर्म के ठेकेदारों ने धर्माधता, अधविश्वास और कट्टरता की भाते लर कर उसके हिभाग के पहले ही से भराण कर दिया था। इस दशा में झूना के तर्कपूर्ण परिभा-जित विचार लोगों की भूढ़ता की सीमा को तुरन्त ही स्पर्श करने में असक्षम रहे। उसके स्थायी और तथ्य-पूर्ण विचारों का प्रभाव गहृत डेर में लोगों के मन पर पडा।

झूना केवल किताणी कीडा और अपनी कल्पना के गल पर डवाध भडल जनानेवाला प्राणी न था। उसने धर्म और दर्शन की समस्याओं का गंभीरतापूर्वक अध्ययन और मनन किया। फिर व्यावहारिकता का रंग दे कर उन-डे उसने इस प्रकार यमक दिया कि हर या पास से देखनेवाले लोग अकहम दंग रह गये और झूना के विचारों की ओर आकर्षित हुअे गिना नहीं रहे। उसने विचार किया, लिभा और गहृत से लाभ लु हिये। उसके लाभ लु वाग्मिता की अहृत कला से पूर्ण और धतने प्रभावशाली होते थे कि लोग उसकी प्रतिभा की उपेक्षा न कर सके। इसी कारण धार्मिक क्षेत्र से उसका गडिधकार किया और विश्व-विद्यालयों से वह निकाल दिया गया। अनेक शहरों और कस्बों में जाने पर वह वहां से निकाल दिया गया। इस प्रकार सत्याई और ज्ञान के तर्कयुक्त वैज्ञानिक कसौटी पर कस उसे साधारण जनता में प्रचार करनेवाला तत्त्ववेत्ता झूना लगातार १६ वर्ष तक युरोप के विभिन्न प्रदेशों में लटकता फिरा। उन दिनों में जिनमें कि सडक यल कर पेरिस से डेले पहुंचने में हीक आठ दिन लगते थे, कहीं कहीं सरायों में डहरने के लिये झूना के

બહુત જ્યાદા કિરાયા દેના પડા. યાત્રા મેં કલી-કલી તો ઉસે ઘાસ-ફૂસ કે ણિસ્તર પર હી સંતોષ કર કે સોના પડતા થા. જહાં વહ ગયા વહીં ઉસને અનેક પુસ્તકેં લિખીં ઐર પ્રકાશિત કરાઈ. ઉસકી લિખી પુસ્તકેં મેં કુછ દાર્શનિક વિષયેં સે સંબંધ રખતી થીં ઐર કુછ કવિતા સંબંધી થીં.

ઉન દિનેં ફ્રાન્સ મેં ગૃહકલહ કી જવાલા જગ રહી થી. વહાં ઇસાઈયેં કે દો મુખ્ય સંપ્રદાય પ્રોટેસ્ટન્ટ ઐર રોમન કેથોલિક આપસ મેં એકદૂસરે કા સિર ફેાડને મેં લગે થે. યૂનો કે વહાં પહુંચને સે કીક આઠ બરસ પહલે સન ૧૫૭૨ મેં પેરિસ મેં પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકોં કા કલે-આમ હુઆ થા. તબ ફ્રાન્સ કા બાદશાહ થા નવાં આર્લ્સ. યહ સળ બાતેં દેખ-સુન કર યૂનો બડા ક્રુબ્ધ હુઆ. ઉસે માલૂમ હુઆ કિ ધર્મોંધતા કા રંગ ચઢ જતે પર મનુષ્ય મનુષ્ય નહીં રહતા, વહ બર્બરના કી પરાકાષા તક પહુંચ કર સચમુચ પશુ બન જતા હે.

પેરિસ પહુંચ કર યૂનો તીસરે કિંગ હેનરી કી કૃપા સે પ્રોફેસર હો ગયા. બાદશાહ યૂનો કી વિદ્યા ઐર પ્રતિભા સે બડા પ્રભાવિત હુઆ થા. યૂનો ને અપ-ને કુછ લેખોં મેં બાદશાહ કી ઉદારતા કા ઉદ્દેશ્ય કવ દિયા. આરંબ કર વેનિસ મેં મામત્રા ચલને પર જબ વહ નાસ્તિકતા કા અપરાધી કહેવાયા ગયા તબ અન્ય મુલ્કોં કે સચા ઉન પર એક વક્તી યહ બી કહેવાય. તબ કિ હેનરી એક અનુચિત થી મદદગાર કી તબ તક કા યૂનો બાદશાહ કા વિરોધે કરે કા નામ ને પહુંચે. નામ પહુંચે તબ બાદશાહ મેં એક સે યૂનો કો કોઈ કા હિસ્સા મુનવાર નહીં કરે.

આ બાતેં સંભળે તબ યૂનો કો કોઈ કા હિસ્સા મુનવાર નહીં કરે. તબ યૂનો કો કોઈ કા હિસ્સા મુનવાર નહીં કરે. તબ યૂનો કો કોઈ કા હિસ્સા મુનવાર નહીં કરે.

ક્રિયા. રાની સ્વયં ઇટાલિયન ભાષા અઝી તરફ જોતી
થી. વહ ધૂનો સે ખાતચીત કર કે બડી પ્રભાવિન હુઇ.
ક્રાન્સ કા રાજદૂત તો સદા કે લિયે ઉસકા મિત્ર બન ગયા.

ઉન દિનો લંદન કી જનસંખ્યા ૧ લાખ ૫૦ હજાર
સે અધિક ન થી. પેરિસ ઔર લિસ્બન કી તરફ વડ
યુરોપ કા વિખ્યાત ઔર મહત્વપૂર્ણ નગર ન થા. અંગ-
રેજ વિદ્યાથી ક્ષી વિદેશયાત્રા ન કરતે થે. રાની એવીજાએથ
કો અપની વિદ્વત્તા પર બડા અભિમાન થા, કિન્તુ ઉસને
અપની પ્રજા કો કિસી વિષય પર સ્વતંત્રતાપૂર્વક વાદ-વિવાદ
કરને કી ઇજાજત નહીં દી થી. લંદન, ઑક્સફર્ડ ઔર
કેમ્બ્રિજ મેં છાત્રેખાનેં કો લાઇસન્સ લેને પડતે થે ઔર
પ્રકાશિત કી હુઇ ચીજોં કી બડી સખ્તી સે જાંચ કી
જાતી થી. ઇસ દશા મેં અનાવશ્યક કાયદે-કાનૂનોં કી
પ્રાચીરોં સે ધીરે હુએ વાતાવરણ મેં ધૂનો કો કિસી
તરફ ભાપણુ દેને કી ઇજાજત મિલ ગઈ. ઑક્સફર્ડ
યુનિવર્સિટી મેં ઉસકે ઇંછ પ્રભાવશાલી ભાપણુ હુએ. વહાં
કે વાતાવરણ મેં જૌદિક જીવન કા પ્રભાવ થા. યુનિવ-
ર્સિટી કે અધિકારી રાજદરબાર કે નામજદ કિયે હોતે
થે. ધૂનો ને ઉનકે સંબંધ મેં લિખા હે—

“વે લંબે લંબે મખમલી ચોગા પહને થે. ઉનકી
અંગુલિયોં મેં બહુતસી બહુમૂલ્ય અંગૂઠિયોં સુશોભિત
થી ઔર ગલે મેં ચોને કી જંજીરેં. રહન-સહન ઔર
ચાલ-ઢાલ મેં વે સુશીલતા, વિનમ્રતા આદિ ગુણોં સે
ખિલકુલ એસે હી જન્ય થે જૈસે કિ ગાય-લૈસ ચરાને-
વાલે જ્વાલા હોતે હે.”

એક દિન ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી કે અધ્યાપકોં સે
કિસી દાર્શનિક વિષય પર ધૂનો કા વાદવિવાદ હુઆ.
સભા સાર્વજનિક થી, ઉસમેં યુનિવર્સિટી કે ચાન્સેલર
ભી ઉપસ્થિત થે. ધૂનો કે વિચાર ખિલકુલ સ્વતંત્ર ઔર
મૌલિક થે. ઉસકી વિકટ દલીલોં સુન કર અધ્યાપક લોગ

अहुत उत्तेजित हो गये. अपने विरोधी को धूमने में
 पन्द्रह बार हराया. इस कारण वह आवेश में आ कर
 गाली-गलौज करने लगा. धूमने उसका बहुत बड़ा ढंग
 देण कर मुस्कराया और गंदी शांति से विरोधी दल की
 लय और दकियानूसी गानों का जवाब देने में लगे हुआ.
 उसके गाल गिणारे हुए थे और पुराने कोट में एक
 ली गटन नहीं था. उधर विरोधी दल के युनिवर्सिटी
 के 'डॉक्टर लोग' जिनके भूषणपूर्ण निराधार विचारों
 का धूमने गडे साहस के साथ भंडन कर रहा था,
 अपनी दो-दो अंगुलियों में गारह-गारह अंगूठियों
 पहने थे और गले में चमकती हुई सोने की जंजीरें.
 वे अस्तू की पुरानी शिक्षा का समर्थन कर रहे थे और
 धूमने अपनी अनुपम तर्कशैली के गले पर उन विचारों
 की धनियों उड़ा रहा था; उसके नवीन और परिभा-
 णित विचारों का मूल मंत्र था उदारता, गंधुत्व और
 प्रेम. संप्रदायवाद और आपस के अंगों का वह कट्टर
 विरोधी था. भिक्षा आंदोलन और गलमलान्तरे की
 गड पर कुदाराघात कर के वह युवापीय समाज में
 वैज्ञानिक युग-धर्म की स्थापना करना चाहता था. परंतु
 युनिवर्सिटी के अध्यापक तक धूमने के विचारों के साथ
 सहमत न हो सके.

तीन महीने तक आठसठरी में मार्गज्जिनिक भाषण
हो कर धुनें सन्दन होत आया. वहाँ अनेक पिठानों में
उत्तरी नियत. हो गयी हो. वहाँ तक हीन्याय में वही
हो गये धुनें वैदिक अथवा अथवा. पिठानों में अथवा
होत-अथवा हो करतु वहाँ अथवा अथवा वहाँ तक
न गये. वहाँ अथवा अथवा अथवा वहाँ तक वहाँ
अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा

जूनो जर्मनी के 'क्रेंकर्ट' नगर में ठहरा हुआ था। वही उसके हृदय में अपनी मातृभूमि के दर्शन करने की धृष्टि जलवती हो उठी। अपने देश जाने में तो जतरा था उससे वह अनलिप्त नहीं था। 'क्रेंकर्ट' छोड़ने से पहले उसने स्पष्ट लिखा था:—पुद्गिमान आदमी मृत्यु से नहीं डरता; यही नहीं, जैसे अवसर ली आते हैं जहाँ कि वह उसका सामना करने के लिये वीरता से आगे बढ़ता है।”

दुर्भाग्य से जूनो का जोक जैसे आदमी से परिचय हो गया तो जडा दुष्ट और देशद्रोही था। उसीने उसे वेनिस भुला लिया। अपने स्वतंत्र और मौलिक दार्शनिक विचारों के कारण जूनो पहले ही से वहाँ विख्यात हो चुका था। धूसी कारण वेनिस की साहित्यिक सभा ने उसका जडा सम्मान किया। जिस आदमी ने जूनो से दोस्ती पैदा कर के उसे वेनिस भुलाया था उसने विश्वास-घात कर के उसे उस धर्माध्यक्ष के हाथों में डाल दिया, जो धर्म-विरोधी लोगों के हाँड करता था। जूनो केवल यह लगाया गया कि जूनो अधार्मिक और दुष्ट आदमी है।

धर्माधिकारी पांथ-सात आदमियों के ले कर जूनो के घर में धमका। उस समय जूनो सो रहा था। गिस्तर पर ही वह गिरफ्तार किया गया और हवालात में ला कर जॉड कर दिया गया। सन् १५८२ में उसका मुकदमा-पेश हुआ। उस पर जूनो लगाया गया कि उसने ~~.....~~ ही खोजना की, धर्म के विरुद्ध ~~.....~~ दण्डित किया ~~.....~~ उदाय त २

મુખ્ય દુઃખ હૈ; ઐર ઉસ કલંક કે લિયે કઠિન સે કઠિન
 પ્રાયશ્ચિત્ત કરને કે લિયે મૈં તૈયાર હૂં. કિન્તુ મૈં અપને
 સિદ્ધાન્તોં ઐર પુનિત વિશ્વાસોં સે તનિક ભી પીછે હટને
 કે લિયે તૈયાર નહીં હૂં.

युरोप के इतिहास में मतभेदांतर-संबंधी अगठों का न्याय करनेवाली अदालत की गड़ी दृढ़लरी कड़ानी है। यह अदालत 'होली ऑफिस' के नाम से तेरहवीं शताब्दी के आरंभ में बनाई गई थी। स्पेन के एक लिस्बु ने इस अदालत को व्यावहारिक रूप दिया था। पोप ने आरंभ में इस अदालत की सत्ता को मानने से इनकार दिया इस लिये कि उसकी स्थापना जिसकुल स्वतंत्ररूप से हुई थी और उसकी कार्यवाही में ईसाई धर्म के स्तरल प्रशय, पादरी आदि कोई हस्तक्षेप न कर सकते थे। पंद्रहवीं शताब्दी के अंत में इस अदालत का नये सिरे से निर्माण हुआ। अदालत का मुख्य उद्देश्य था धर्मविरोधियों को दण्डाना, तथा लोगों को नगर्हनी रोमन अर्थ के अंतर्गत दीक्षित करना, और उनके इनकार कर देने पर उनके भार डालना, या अमानुषिक अत्याचारों के बारे उनका जीवन लारस्वरूप बना देना।

ઉક્ત અદાલત કા સળસે હલકા દંડ થા પ્રાયશ્ચિત્ત કે રૂપ મેં અપરાધી કો સમાજ સે બિદિષ્ટ કર દેના. ઇસકે અતિરિક્ત અદાલત કે દ્વારા લોગોં કા નાનકા પ્રકાર કે અમાનુષિક દંડ દિયે જાતે થે. અપરાધી કો જીવનભર કે લિયે જેલોં મેં બંદ કર દિયે જાતે. જિન્દા જલા દિયે જાતે. કોઈ અપરાધી ખાસ રિવાજ કેર કે જિન્દા જલાને સે પંડો દાંસી પર લટક દિયે જાતે.

उर के गिन्दा जलाने से पड़ते शंसी पर लटके
जबन स्वर्ण विग्रहों को धर्म के प्रसाद जलाया जाने
पड़ा।

ખનાને કે લિયે સ્ત્રી-પુરુષોં કી લાચેં કાંચેં સે ખોડ કર લાઇ જતીં ઔર આગ કે આગપાસ નચાઇ જતીં થીં.

સ્પેન મેં ઇન અદાલતોં ને ખાસ તોર પર યદ્દી ઔર મૂર લોગોં કે વિકૃદ્ધ અંદારલીલા ચતાઇ. ગાય હી ઇસ પ્રકાર કી અદાલતોં કા સિતમિતા નીંદર-લેંડ, ઇટાલી આદિ યુરપ કે અન્ય જૂનાગોં મેં બી જતરી હો ગયા. ‘ટોરકલેમેડા’ નામ કા ધર્માધિકારી નિરંતર ૧૮ વર્ષ તક રોમ કે ન્યાયાધીશ કે આસન પર બેઠા. ઇસ અવધિ કે ભીતર ઉસને ૧૦૨૨૦ આદમી જિન્દા જલા ડાલે ઔર લગલગ ૬૭ હજાર આદમી જેલોં મેં ખંદ કર દિયે. રોમ કે એક નાગરિક ને સન ૧૫૬૮ ઇસ્વી મેં લિખા યા—

“કુછ લોગ પ્રતિદિન જિન્દા જલાયે ઔર ફાંસી પર ચઢાયે જા રહે હેં. કુછ કે શિર કાટ લિયે જાતે હેં, જેલોં ભર ચુકી હેં ઔર અધિકારી લોગ જેલોં કે લિયે નઇ ઇમારતોં ખના રહે હેં.

ધર્માધ્યક્ષોં કી અદાલતોં કે રૂપ મેં ઇન ‘પવિત્ર આંકિસોં’ કે હદબરે દૃશ્યોં કી યહ એક જલક માત્ર હે. ઇસ દશા મેં ઐસી અદાલત સે ખૂનો કે મામલોં મેં ન્યાય કિયે જાને કી જલા આશા હી કયા થી? ઉસ જમાને મેં વેનિસ એક સ્વતંત્ર પ્રજાતંત્ર રાજ્ય થા. બહુતસે આદમી જો ઇટલી સે નિર્વાસિત કર દિયે જાતે થે, યહાં આ કર આશ્રય પાતે થે. વેનિસ કે ઇસ ઢંગ પર રોમ જલતા થા. પોપ ને માંગ પેશ કી કિ સબ આધ્યા-ધી, હમારે સુપુર્દ કર દિયે જાય. વેનિસ કે લો તો પોપ કી ઇસ માંગ કા વિરોધ

ને બડી લયંકર ભૂલેં કી હૈં, કિન્તુ ઇસમેં તનિક ભી સંદેહ નહીં કિ ઉસને બહુત હી વિલક્ષણ, બઢિયા ઐર અત્યંત દુર્લાભ દિમાગ પાયા હૈ. ઉસકી વિદ્વત્તા ઐર બુદ્ધિમત્તા દુર્લાભ હૈ !”

અંત મેં વહી હુઆ બે હોના થા. વેનિસ કે અધિકારિયોં ને ધૂનો કે રોમ લેજ કર પોપ કે હવાલે કર દિયા. પોપ ને ઉસે જેલ મેં બંદ કર દિયા, ઇસ આશા સે કિ લમ્બી સજા કાટને કે બાદ ઉસકી સારી શક્તિ ક્ષીણ હો જાયગી ઐર ઉસકે ધર્મવિરોધી સિદ્ધાંત કાફૂર હો જાયગે. સન્ ૧૫૬૩ સે ૧૫૬૬ તક, નિરંતર ૬ વર્ષ ધૂનો જેલ મેં બંદ રહા. જેલ કી અંધેરી કોઠરી મેં બંદ રહ કર ઉસે કેસી કેસી કઠિન યાતનાઓં સહની પડી, ઇસ અંબંધ મેં કુછ ભી નહીં કહા જા સકતા. પર ઇતના જરૂર કહા જા સકતા હૈ કિ ધર્માધિકારી સગ કુછ પ્રયત્ન કરને પર ભી ધૂનો કે વિચારોં મેં પરિવર્તન નહીં કરા સકે. સન્ ૧૫૬૬ મેં જેલ કી અંધેરી કોઠરી કે ભીતર સે ઉસને કહા—

“ મુઝે અપની બાતોં કે, અપને સિદ્ધાંતોં ઐર વિશ્વાસોં કે બદલના નહીં આણિયે, ઐર મેં બદલગા ભી નહીં. મેરે પાસ અપને વિચાર બદલને કે કુછ નહીં હૈ. મેં થક ભી નહીં જાનતા કિ અપને વિચારોં મેં કયા પરિવર્તન કરે.

આગે ચલ કર ધૂનો કે મુંદ મેં અવિચલ ભાવ મેં ફિર નિકલા—

“ દુનિયા મેં ઐસે આદમી હૈ જિનકે મદદ મેં કશ્વર કી કશ્વર હંતને પ્રબલ રૂપ મેં કામ કર વર્તે હૈ કિ કોઈ ભી ધમકી આ પાસ ઉન્કે પ્રબલ નહીં સકત. જો કશ્વર કે મદદ હૈ ઉમને કશ્વર કે મદદ મેં રૂપત. અનુભવ હી નહીં હૈ, કેવલ વર્તે અધિકાર મદદ

મેં બુદ્ધિમાન ઓર ગુણી હે ને કિસી કદ કો અનુભવ નહીં કરતા, ઓર વહી પ્રસન્ન હે ને કિ પ્રત્યેક વસ્તુ કો તકં કી દષ્ટિ સે દેખતા હે.”

અંત મેં ધૂનો કો પ્રાણ-દંડ કા હુકમ સુના દિયા ગયા. ઇસ પર હંસતે હુએ ધૂનો ને જાનો સે કહા—

“શાયદ યહ સજા સુનાતે સમય મેરી અપેશા તુમ લોગ અધિક લયલીલ હો.”

લગભગ ત્રીસસો વરસ ગાદ, સન ૧૮૮૬ ઇસ્વી મેં, રોમ મેં ઠીક ઉસી સ્થાન પર, જહાં ધૂનો આગ મેં જિન્દા જલાયા ગયા થા, એક પ્રસ્તર મૂર્તિ કી સ્થાપના થી ગઈ. યહ મૂર્તિ આજ બી ઇટલી કે પ્રસિદ્ધ દાર્શનિક ઓર કવિ ધૂનો કી યાદ દિલા રહી હે. અપની મહાનુભવ વીરતા, સચાઈ ઓર દૃઢતા કે લિયે ધૂનો સચ-નુચ ઇતિહાસ મેં અમર રહે.

[હિંદી માસિક “આંદ”ના એક અંકમાંથી]

તે જમાનામાં નૌકાસૈન્યમાં નોકરી કરતા ખલાસીઓને તેમનો પગાર આપવાની એક વિચિત્ર પ્રથા ચાલતી હતી. પગાર પેટે એ લોકોને રોકડ નાણું ન મળતું, પણ કાગળની નોટો મળતી. આ કાગળિયાં વટાવી તેનાં રોકડ નાણાં સરકારી ટીજરીમાંથી મેળવવામાં આ ખલાસીઓને અતિશય હાડમારી લોગવવી પડતી. ખલાસીઓ સ્વભાવે લહેરી લાલા રહ્યા, એટલે એ યધી મુશ્કેલીઓ વેઠવા કરતાં, સામું આવીને કોઈ ઓછાં નાણાં આપી જાય તો એ કાગળીયાં વટાવી નાખતા. ગાઈ આ ધંધામાં પડ્યો અને તેમાં ઘણી વાર તો પચાસ, સાઠ કે સિત્તેર પાઉંડ રોકડા આપતાં તેને સો પાઉંડની કિંમતનો કાગળ મળી જતો, અને વખત આવ્યે તેના તે પૂરા પૈસા ઉપજતી મોટો નફો પેદા કરી લેતો. અલગત્ત, આ ધંધો હલકો ખરો, પણ નાણાં ધીરનારા વેપારીઓ હમેશાં આજ રીતે નાણાં કમાતા આવ્યા છે-માગનારની ખરી અણીની જરૂરનો લાભ લઈ તેઓ માતગર થતા આવ્યા છે.

પણ ગાઈમાં ફેર એટલો હતો કે આ રીતે કમાયેલા યધા પૈસા તે હમેશાં ધર્માંદામાં ખર્ચતો. તેની પાંદેલી જાહેર સંખાવત પોતાની માતાના વતનમાં ગરીબ ગુરખાઓ માટે અન્નદાન આપવાથી થઈ. એ વખતે ગાઈની ઉંમર માત્ર ૩૦ વરસની હતી. કશી જાણવાત કે કશો વિચાર પાડે કયો વગર વૃથાવાથ તેણે આ અન્નદાન આપુ કરી દીધું.

ધંધામાં ગાઈ ઉત્તરે નવ વરસે થઈ કમાતો ગયો; પણ તેની કમાણીમાં નહીં જ આવડે એવો તે પોતાની માતા પાસે આવડતો. એટલે એના પાંદેલી જાહેર સંખાવત પોતાની માતાના વતનમાં ગરીબ ગુરખાઓ માટે અન્નદાન આપવાથી થઈ. એ વખતે ગાઈની ઉંમર માત્ર ૩૦ વરસની હતી. કશી જાણવાત કે કશો વિચાર પાડે કયો વગર વૃથાવાથ તેણે આ અન્નદાન આપુ કરી દીધું.

ધારે આવે દેખાશે. પોતાની જમીન કમીનામાં આવે ત્યારે
જામ પાડે. નાનામાં નાના જામ પોતાને આવે, મધુરી
મોટે એક જામ મુખાવળ આવે અને એવી નાના એક
આધાર જામ મુખામાં રાકવા આવે.

એ જમીનામાં “માડી મી કંપની” નામનું એક
મોટું પેપરી નું ઉભું થયેલું. તેના એક મુખામાં તે
બહુ સાંધી કિંમતે વેચાતા, પણ વખત જતાં ૧૦૦ પાઉંડ
ના એકની કિંમત વધીને ૩૦૦ થી ૬૦૦ પાઉંડ જેટલી
થઈ ગયેલી. માડી આ એક મુખની કિંમતે ખરીદ કરેતા
ને આવ વખતે એકદમ વેચી નાખ્યા. તેમાંથી તેને સાંધા
૨૦ લાખ પાઉંડ જેટલા નફો થયો. પાછળથી આ કંપની
દેવાળામાં જવાથી સંજ્ઞાબંધ કુટુંબો પાવમાત થઈ ગયાં
હતાં, પણ નમીજદાર માડી તે તેમાંથી અઢત્તાક ધન
પેદા કરી લીધું હતું.

આ રીતે એક તરફથી દ્રવ્ય રાખવાનો ને એકડું
કરવાનો લોભ, અને બીજી તરફથી તે દ્રવ્ય ગરીબોના
માટે ખર્ચવાની મગજમાં રમી રહેલી અનેક યોજનાઓ
વચ્ચે ગાઈને બીજા દેશમાં આવેલો માટે વળત બચતો
નહોતો; છતાં એક વાર તેના જીવનમાં એક નાનકડો પ્રેમ-
પ્રસંગ બની ગયો. પોતાના ઘરમાં કામ કરતી ચાકરડી
આથે તે પ્રેમમાં પડ્યાં, અને તેને પરણવાનું પોતે વચન
આપ્યું. એક દિવસ પોતે ઘરની ફરજોંથી સમારકામ
કરવા માટે મજૂરોને આવવા કહેલું. ઘેરથી બહાર જતી
વળતે ચાકરડીને એ કહી ગયો કે માણસો કામ કરવા
આવે તો તેને અમુક પથ્થર સુધીજ કામ કરવા દેજે, એથી
આગળ નહિ. બાઈએ મજૂરો પાસેથી થોડું વધારે કામ
લેવા ખાતર માંલિકે બતાવેલ ઠેકાણા કરતાં એકજ પથ્થર
વધારે કરવા દીધો. સાંજે ઘેર આવતાં આ બનાવ જોઈ
દામસ બાઈએ પોતાની પ્રિયતાને સંલગાવી લીધું કે:
“હું તને હવે પરણી શકીશ નહિ.” બસ. આખા

વરુદ્ધો સ્વદાય મળવા માંડી. મેળ અને મેલ નીચી પ
રીય કુટુંબો પાવમાલ થઈ મ્યાં રોજ નેચે રજાને મળ
પોતાને ખર્ચે તેમને દરિયાતાલમાં મોકલી આપેલ. કાળ
વાર આ એક દરિયાતાલમાં વડુ માણસે મમાઈ મરના
નહિ, તેમી ગાઈએ કેવળ ગરીબ માણસને માટે એક
નવુંજ મોડું દરિયાતાલ બાંધવાનો નિર્દેશ કર્યો અને તે
બધાવી આપ્યું પણ ખરું.

આને એ દરિયાતાલ તેના ઉજ્જા નામના કમાલક-
રૂપે કંબુજ ઉપાસે છે. તે બાંધવાનું મરુ મયુ ત્યારે ગાઈની
ઉંમર ૭૬ વરસની હતી. મકાન તૈયાર થઈ મયુ ને
માંદાઓની ચારવારનું કામ પણ તેમાં જરૂરજ આજી મળ
ગયું. તે જોવા એ જીવ્યો. મકાન પાછળ ૧ લાખ પાઉ-
નો ખર્ચ થયો, અને દરિયાતાલના કાયમી ખર્ચ માટે
ગાઈએ દસ લાખ પાઉની રકમ અનામત રખાવી. ૧૭૨૪
માં જોનું અવસાન થયું ત્યારે કંબુજે ગરીબો અને દુઃખી-
આંજોએ તેના નામ ઉપર આશીર્વાદ વરસાવ્યા હતા.

આ કંબુજનું વસીલતનામું વંચાયુ ત્યારે લોકો દંગ
થઈ ગયા હતા. તેમાં, પોતાની હયાતિમાં પાતે સ્થાપેલ
તમામ સખાવતી ખાતાઓના નીભાવ માટે મોટી મોટી
રકમો આપવામાં આવી હતી. પોતાના દરમાં દરના
સગાને અને સગા ન હોય તેવાઓને પણ મોટી મોટી
રકમો વારસામાં આપવામાં આવી હતી. વયોવૃદ્ધ અને
કામ કરવાને અશક્ત એવાં સગાંવહાલાંઓને મોટી રકમો-
નાં વપાંસનો બાંધી આપવામાં આવ્યાં હતાં. તે વસી-
લતનામા મુજબ દેવાદારીને કારણે કેદમાં પડેલા ૬૦૦
માણસોનો એકીસાથ છૂટકારો થઈ ગયો, અને ખિમાર,
ખાલક ને વૃદ્ધ એ સહુને માટે મોટી મોટી રકમો અના-
મત બહેર થયેલી જાણવામાં આવી.

તેની હયાતિમાં જે લોકો તેને કંબુજને નામે ધિક્કા-

રતા હતા, તેમને આના કરતાં વધારે સારો જવાબ ખીજો આપી ન શકાત. ગાંધીના જેવું વસીહતનામું કરી જનાર કોઈ માણસ ઇંગ્લંડમાં અગાઉ થયો નહોતો, અને તેની પછીથી પણ એનાથી સારાં વસીહતનામાં ભાગ્યે જ થયાં જાણ્યાં છે.

ગાંધીની સખાવતો મોટે ભાગે તેના મરણ પછી જ પ્રકાશમાં આવી, અને ઘણીક તો આજ સુધી છાની જ રહી છે. તેના નિંદકો કહેતા કે “ગાંધી પોતાના મજૂરોને ભૂખ્યા મારતો અને ગરીબોને ભાગ્યે જ કોઈ વાર કંઈ આપતો.” પણ ખરી હકીકત હવે જાણી શકાય છે, કે ગાંધીની માતબર સખાવતોનો લાભ આજ સુધી લઈ રહેલા લાખખો ગરીબો આજ પણ તેના અમર આત્મા ઉપર આશિષ વરસાવી રહ્યા છે.

[તા. ૬-૨-૩૨ ના “ફૂલજાળ” માંથી]

૭-ચાંહાન વાક

(લેખક - શ્રી નવજીવન વિભાગ)

પાશ્ચાત્ય સંગીતના વિકાસનો ઇતિહાસ પણ સંગીત છે. એ સંગીતમાં હેવાં હેતાવવાની અને અંગરને ગ્રાંટ કરે સ્પર્શવાની જે તાકાત છે તે પાશ્ચાત્ય સંગીતવિધા-કોને લીધે, એ સંગીતનો ઇતિહાસ એના વિધાયકોનાં વન સાથે એટલો નંકશાએલો છે કે એ જાનેને જુદાં પાટી શકાય એમ નથી.

પાશ્ચાત્ય સંગીતના ઇતિહાસમાં અને તેની ઉન્નતિમાં જે યુગો થઈ ગયા તેમના યુગગ્રહાઓનાં છવનો અત્યંત પ્રરણાત્મક અને સળગ ભાવનાઓથી સભર ભયો છે. સંગીતશાસ્ત્ર યોદ્ધાન બાકે પાશ્ચાત્ય સંગીતના યુગસ્રષ્ટા તરીકે અમર થઈ ગયો છે.

ધાપ ગ્રેગરીએ પ્રવર્તેલા સંગીતયુગના પરિણામે ઉદ્ભવ્યાં કેથોલિક સંપ્રદાયનાં ભક્તિભાવભર્યાં શબ્દગીતો અને તે સમયનાં લોકગીતો પણ એજ સાદી પ્રણાલિકાએ રચાતાં. એમાં આત્માનું અત્યંત સાદું પણ ભાવદર્શી મને રસાળ વ્યક્તિકરણ થતું. આ સંગીતયુગ ૧૨ મી સદી સુધી લંબાયો. આ પછી પાશ્ચાત્ય સંગીતના બીજા મનો આરંભ થયો. પહેલા યુગમાં રચાતાં સંગીતનું મુ એ હતું કે, સ્વરરચનામાં પ્રતિપજે માત્ર એક ? ગાઈ શકાય; પરંતુ આ બીજા યુગના

હોદ્દને મુન્ધ ઠરી નાખતાં ચોતાનાં સંગીતવિધાનો તે સ્વતો. યોદાનનો પિતામહ વણકર અને સંગીતકાર બને હતો. ગ્રાજ ઉપર વણાતા વાણા અને તાગાઓ મુધારતાં મુધારતાં એ ચોતાનાં સંગીતવિધાનોમાં અજળ સંદે વળી શકતો. યોદાનનાં માતાપિતા તેની શેઠવ અવસ્થામાંજ મુજરી ગયેલાં; આથી એના મોટા ભાઈ યોદાન કિસ્કો-કેરે યોદાનને પાળી ચોપી મોટો કર્યો. શેઠવકાળથી માંડી કિશોર અવસ્થા મુધી યોદાન એના મોટા ભાઈ સાથેજ રહ્યો; અને મોટા ભાઈ આંદૂડસદ્માં આરગન વગાડનાર તરીકે પ્રખ્યાત હોવાથી યોદાનને સંગીતના સંસ્કારો બાહ્યાવસ્થામાંથીજ સાંપડ્યા હતા. આમ યોદાન સંગીત-મય વાતાવરણમાં મોટો થયેલો હોવાથી તેના ઉપર સંગીતની અતિ જિંદી અસરો થઈ હતી.

બાળક યોદાન તેના ગામના મંદિરમાં સમૂહગીતની મંડળીમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતો અને ત્યારથીજ તેનામાં ભક્તિભાવભર્યાં ઇંસુવિષયક ગીતોના સંસ્કાર પડેલા. સમૂહગીતમંડળીનાં બીજાં બાળકો ગાતી વખતે માત્ર સંગીતના સ્વરોજ ગાતાં; પરંતુ યોદાન તો એ સંગીતના ભાવની સાથે તાદાત્મ્ય સાધતો. ગીતમાં રહેલાં આર્જવ, એની ભક્તિ અને ભગવાનને ચરણે અંતરનું અપર્ણુ—આ સૌ નાનો યોદાન અનુભવતો. ઘણી વખત તેની મીઠા-યેલી કુમળી આંખોમાંથી અશ્રુધારાઓ પણ સરી પડતી. નાનપણથીજ યોદાનમાં સંગીત સમજવાની અને વ્યક્ત કરવાની અદ્ભુત શક્તિ હતી. એના સમયમાં આદર પામેલા સંગીતવિધાયકોની કૃતિઓ આરગન ઉપર બળત-વવાનો એ દશ વર્ષની વયના બાળકને ખૂબ શોખ હતો; અને પ્રખ્યાત સંગીતાચાર્ય શ્રોમજર અને પાશલબેલનાં વિધાનો બળવવાના તેને કોડ હતા. પણ મોટ ભાઈને તાગતું કે બાળક યોદાન એ કૃતિઓ બળવવાને લાયક નહિ હોય. આથી એ વિધાનોનાં સ્વરરેખનની પ્રતો અત્યંત કાળજીપૂર્વક યોદાનથી છુપાવીને રાખવામાં આ-

વતી. અત્યંત પ્રયાસને અંતે ચોહાને આ પ્રતો શોધી કાઢી; અને જ્યારે રાત્રે આખાય ઘરનાં માણસો નિદ્રાધીન હોય ત્યારે ચંદ્રના ઝાંખા પ્રકાશમાં એણે એ પ્રતોની નકલો કરવામાં કેટલીય રાત્રિઓ ગાળી. છ માસને અંતે આવી રીતે કરેલા પ્રયત્નોના પરિણામરૂપે ચોહાનની પાસે એના માનીતા સંગીતાચાર્યોનાં સંગીતવિધાનોની પ્રતો તૈયાર થઈ. ગામના દેવળમાં જઈ ઓરગન ઉપર ચોહાને એમાંના એક વિધાનના પહેલા સૂરો બજાવ્યા ત્યારે દેવળના અર્ધ-અંધારા ગર્ભભાગમાં અવનત મસ્તકે પ્રાર્થના કરતી એક વ્યક્તિ ચમકી. ચોહાન પોતે પણ ચમક્યો. ત્યાર પછી તો લગભગ અર્ધા કલાક સુધી ત્યાં સંગીતની રેલમછેલ થઈ રહી. પ્રાર્થના કરનાર વ્યક્તિ અને સંગીત-કાર બંનેની આંખમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં. સંગીતના છેલ્લા સૂરો શમી ગયા. પ્રાર્થના કરનાર તેની જગ્યાએથી ખસી બાળક ચોહાન પાસે આવી. ચોહાનને કપાળે તેણે ભાવપૂર્વક ચુંબન કર્યું અને બોલી: “બાપુ! મારા આખાય દુઃખી અને ખારા જીવનમાં આવી શાંતિ અર્પનાર મધુર પંજો મેં અનુભવી નથી. ઈશુના જીવનસંદેશમાંથી આ હત્યારા અને ફૂર જગતને કેટલી બધી પ્રેરણા મળે છે? આ તારા સંગીતથી મને કેટલું સુખ થયું છે?” ગિર્યાએ ચોહાન તો આંખળીજ રહ્યો. ચંદ્રના ઝાંખા અન્નવાણમાં ઝડપભેર કામ કરતાં થાકે ગયેલા તેના નાના ભાઈ અને અનિશ્ચય વેદનાથી દુઃખતી તેની મતી આજે-જા બંનેને ફરી વાર ચમકી પડ્યાં એ વાતથી સ્પષ્ટ થાય છે.

આ પ્રસંગ પછી ચોદાનના ઇવનમાં વિશ્વદેવીની પરંપરા ચાલી; પરંતુ અંતે આર્મસ્ટ્રાટમાં જ્યાં એ ઓરગનિસ્ટ તરીકે નિભાવે ત્યાં એને યોડીધણી માંતિ વળી. અહીં પણ એનો સંગીતનો વધારે પડતો શોખ રેના મુખની વચ્ચે આવ્યો. પ્રખ્યાત જુસ્ટિયુસનાં સંગીતવિધાનો સાંભળવા માટે સાત દિવસની રજા લઈ તે લ્યુએક ગયો; પરંતુ ત્યાં એને એટલી મજા પડી કે લગભગ ત્રણ માસ પછી પાછો પોતાનું કામ સંભાળવા આવ્યો; પરિણામે એને રજા આપવામાં આવી.

ધણી વખત ચોદાને પોતાની સંગીતની ધૂનમાં સ્વાધીનો વિચાર નથી હતો. જીવન નિભાવવા માટે આવશ્યક વસ્તુઓ પણ સંગીત આગળ તે ગણકારતો નહિ.

આ બધી ધમાલને અંતે ૧૭૧૭માં આન્ડાલ્ટ-કોથીનના પ્રિન્સ લીઓપોલ્ડે ચોદાનને પોતાની પાસે હેવા માટે વિનંતિ કરી; અને અહીંજ ચોદાનને જોઈએ વા સંજોગો અને સગવડો મળ્યાં. આજે સંગીતજગતને શુભ કરી મૂકતાં સંગીતવિધાનો પ્રથમ ત્યાં રચાયાં. આશરે બત્રીસ વર્ષે ચોદાને યુગપ્રવર્તક સંગીતવિધાનો સમક્ષ મૂકવાનો આરંભ કર્યો. વળી આજના યુરોપની સમક્ષ મૂકવાનો આરંભ કર્યો. તેની એ પ્રેરણાદાયી જીવનસંગિની તે સમયમાં પામેલી ગાયિકા હતી. ચોદાને જેટલાં સંગીતવિદ્યાર્થીઓ તે સર્વેને કાળજીપૂર્વક આના સંભાળતી. જેટલું એ વિધાનોનું તે જતન કરતી.

આ સઘળા જતનના બદલામાં ચોદાને આનાને નાં સારામાં સારાં અને ભાવવાહી ભક્તિગીતો અર્પીયાં છે. એક કલાધર પોતાની પ્રેરણાદેવીને બીજું શું શકે ?

૧૭૨૩માં ચોદાને કોથીન છોડ્યું અને લાઇપ્ઝીક ગયો. અહીં સર્વ યોગસના વિદ્યાલયમાં ચોદાનઅધ્યા-

પક તરીકે નિમાયો. વિદ્યાર્થીઓમાં સંગીતની નૂતન ભાવના જન્માવવાનો અહીં તેને અવકાશ મળ્યો. ઊગતી જુવાનીની તાલીમમાં તેણે એવું સંગીત વણ્યું કે તેની ખ્યાતિ અને તેનો સંદેશ ખૂબ પ્રસર્યાં. અહીં યોહાને જે સંગીતવિદ્યાનો રચ્યાં તે આજે પણ પાશ્ચાત્ય સંગીતમાં મોજૂદ છે અને એમાં વણેલી ભાવનાઓથી મુગ્ધ બનાવે છે. યોહાનની પ્રતિભા, તેનું કોમળ અંતર અને તેની ધાર્મિકતા : આ સૌ એ વિદ્યાનોમાં વ્યક્ત થાય છે.

૧૭૪૭ માં પ્રુશિયાનો રાજા ફ્રેડરિક યોહાનના સંગીતથી એટલો મુગ્ધ થયો કે તેણે યોહાનને પોતાની સાથે રહેવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું. ૧૭૪૭ ના મે માસમાં યોહાને તે સ્વીકાર્યું. યોહાનને સાંભળવા ફ્રેડરિક એટલો આતુર થઈ ગયો હતો કે મુસાફરીનાં કપડાં પણ બદલવા દીધા વિના યોહાનને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો. આખી સાંજ અને રાત્રિ ફ્રેડરિકના રાજમહાલયમાં સંગીતની રેલમછેલ થઈ રહી.

અહીં યોહાનની આંખો વધારે બગડતી ચાલી, પરંતુ એ વેદનામાં પણ એણે સંગીતવિદ્યાનો રચવાં ચાલુ રાખ્યાં. તેના જીવનનાં પાછલાં બે વર્ષોમાં એ ઘણું ઓછું જીવ શકતો. બહારની દૃષ્ટિ કુમ થતાં એને માનસિક દુઃખ થયું નથી. એક વખત બહાનુમતિ દર્શાવનાર કોઈક રોગ દારને તેણે કહ્યું કે “ હવે મારી સાચી દૃષ્ટિ બહારે અને ત્યારે જ પ્રમુખ દરબારના મને દર્શાવ થશે ”

૮-ફ્રેડ્રીક ડગલાસ

“ અમારી શુભામી જો અમારા હાથે નહિ નિવારાય, તો આ જગતમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી કે જે અમને શુભામીને મુક્ત કરે. જેરીસન, પેઇન, લવન્સેય અને લીંકનનાં નામે આફ્રિકાના હજીસીઓનો રંગ કાઢો રહેશે, ત્યાંસુધી તો હજીસી માત્ર નહિ બૂલી શકે. પરંતુ એ ન હોત તો અમારી શુભામી રદ ન થાત એમ માનવાની હું સાક ના પાકું છું. જે દિવસે હજીસીઓના આત્માની અંદર સ્વાધીન બનવાની તમન્ના જાગી તેજ દિવસથી હજીસી એની શુભામીમાંથી છૂટો થઈ ચૂક્યો હતો. તમે એક વાત નિશ્ચય માનજો કે જે કોમ શુભામ બનવાનો સાક ઇન્કાર કરે છે એને શુભામ બનાવનાર આ જગતમાં કોઈયે શક્તિ નથી. ”

(ફ્રેડ્રીક ડગલાસના ન્યુયૉર્કના મશહૂર ભાષણમાંથી)

ઇ. સ. ૧૮૪૩ ના જે માસના એક દિવસમાં બોસ્ટન શહેરમાં એક અજબ કૌતુક બન્યું.

એક ગોરા જુવાનને હાથેપગે બાંધીને કેટલાક ગોરા-ઓ જાહેર રસ્તા ઉપર ઘસડી જતા હતા. એની પાછળ શહેરના સંભાવિત ગણાય, આબરૂદાર ગણાય, આગેવાન ગણાય એવા માણસો બૂમો પાડતા ચાલતા હતા. એ ગોરા-માંથી અનેક માણસો હાથેપગે બધાયેતા એ ગોરા જુવાન ઉપર સડેતાં હિંંગાંઓ, પાકેલા દનાટાંઓ, ઠાઠવ વગેરે મોંટના જતા હતા. કેટલાક ધરને ઝોટલે ગોરી ચીંચી તા પાણીની ટોલો લઈને ડબી હતી. એ ટોલો એ ચીંચી રસારબચી નાસ્ત્યગી આ જુવાન ઉપર ઘસડવાની હતી. દરેક રીતે આખાંયે શહેરમાં એ ગોરા જુવાનને

ફેરવીને, મેલાં પાણી, સડેલાં ઇંડાંઓ વગેરેથી એને એક ચાડિયા જેવો બનાવીને ગામલોક શહેરના પાદરમાં આવેલા તળાવ તરફ આદ્યું. તળાવના પાણીમાં એમણે એક વાર આ જીવાનને ઝપોળ્યો. પછી આ લોકોના ટોળાના આગેવાન જેવા એક મવાલીએ પાણીથી નીતરતા અને દુર્ગંધથી ગંધાઈ ઉઠેલા જીવાનને સૂચના આપી કે ‘કેમ, હજી તું તારી ભૂલ કપૂલ કરે છે કે નહિ?’

પેલા ગોરા જીવાનની આંખો ચમકી. નિર્ભયતાથી એ જીવાન બોલ્યો: “તમારે માફ થાઉં તે કરવું હોય તે કરો—તમે મને કાદવમાં રગદોળો, પાણીમાં ઝપોળો, ઇચ્છા હોય તો ખંજર લોંકીને મારો જન હોય; પણ કોઈ જાતનાયે અપમાન કે અનાચારનો ભય મને નમાવી નહિ શકે. ગુલામી એ ગેરધન્સાફ છે, ગુલામી એ અનર્થ છે એવો મારો મત તમે કોઈ જાતનાયે અત્યાચારથી નહિ ફેરવી શકો.”

વીસ-એકવીસ વર્ષનો એ જીવાન હતો, એનું નામ હતું એલીજાહ લવજેય. અમેરિકાના દક્ષિણ વિભાગમાંથી ગુલામીનું કલંક નાબુદ કરવાનું એક જાહેર નિવેદન તેમને પ્રકટ કર્યું હતું. એ નિવેદનથી ગુલામોના માલિકો, ગુલામોના દલાલો અને ગુલામીને અમેરિકન સમાજના એક અંગભૂત તત્ત્વ માનનારા ઈલિયુસ્ના અગ્ર નારાજ થયા, ગરમ પળ થયા. એક ઉદ્ધવ્ય જીવાનને આવી અર્થઘટન

વિચાર કરું છું, ત્યારે ત્યારે લવળેય ઉપર ગુલરવામાં આવેલા એ અત્યાચારનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનેજ મારી ઉન્નતિનો પાયો નાખ્યો છે એમ હું મારા અંતરમાં કબૂલ કરું છું.”

હુબસીઓની માનવતા તરફની પ્રગતિદ્રવ્યના એક વિકટ સંક્રાંતિકાળમાં અમેરિકાના તમામે તમામ ગુલામોની આગેવાનીનો મહાબોજ ઉચ્ચકનાર હુબસી કોમના અજોડ લડાયક આગેવાન ફ્રેડ્રીક ડગ્લાસનો જન્મ ક્યાં કઈ તારીખે થયો હતો એની એને પોતાનેય ખબર નથી. એના પિતાના નામથી પણ એ વાકેફ નથી. ફ્રેડ્રીક ડગ્લાસ પોતાની જન્મતારીખ વિષે એટલું જ કહે છે કે, લવળેય ઉપર જે દિવસે અત્યાચાર ગુજર્યો તે દિવસે મારી વય પંદરેક વર્ષની હશે. એ હિસાબે ફ્રેડ્રીક ડગ્લાસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૨૮-૨૯ ની આસપાસ થયો હોવો ભેઈએ.

પોતાની માતાના માલીકનાં ખેતરોમાં ફેરતો રમતો બાળક જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ ગુલામીનો બોજ એને માથે લદાતો ગયો. પાંચ છ વર્ષની ઉંમરના બાળકને ખેતરમાં કામ કરવું પડતું. ગુલામીમાંથી કોઈ રીતે કોઈ દિવસે મુક્ત થઈ શકાય એવી કોઈ આશા વગર બાળક ફ્રેડ્રીક પંદર વર્ષની ઉંમરનો થયો. પંદર વર્ષ સુધી એક કદાગર ગુલામ-છોકરા તરીકે એની જ્યાંતિ હતી.

ચોથે દિવસે ક્રેડીક થાકેલો, ભૂખ્યોતરસ્યો અને થાકથી અર્ધજેલાન બનેલો પકડાયો. એના પગમાં સાંકળો નાખવામાં આવી અને ગળામાં ટોકરી ખાંધવામાં આવી. પોતાને ખેતરે લઈ જઈને આ નાસી જનાર ગુલામને આકરી સજા કરવાનો આવરસિયરે નિરધાર બહાર કર્યો.

એ આવરસિયરની આગર ગમે તેવા નાકરમાન અને ઉદ્ધત ગુલામને પણ વશ કરવાની હતી. ચોપાસથી અનેક ગુલામ-માલેકો પોતાના ઉદ્ધત દેખાતા ગુલામોની સાન ઠેકાણે લાવવા એમને આ આવરસિયરને સોંપતા. ખેડી, ફટકા, ભૂખમરો, ગાળો વગેરેથી આ બલીમ નર-રાક્ષસ ગમે તેવા ગુલામને પણ મહાત કરતો, આસ-પાસના પચાસ પચાસ ભેજનના પથકમાં જહોન સ્ટ્રેન્ગવે જેવો બલીમ આવસિયર ખીજે કોઈ ન મળે. એટલે આ નાસી જવાની ધૃષ્ટતા દાખવનાર ગુલામની શી દશા થશે એનો વિચાર સરખો કરતાં પણ ખીજ ગુલામો થરથરી ઉડ્યાં. એ ગમે જેવો આવરસિયર નહોતો તેમ

અનુભવતા દક્ષિણ સંસ્થાનોના આગ્રહથી અમેરિકન સરકારે અમેરિકામાં આફ્રિકાથી નવા ગુલામોની આયાતની ખાસ કાયદાથી મંજૂરી આપી અને એક અમેરિકન કમ્પાન ઓસ્ટનમાં આફ્રિકાથી સદંતર નવા આઠસો ગુલામો પણ લઈ આવ્યો.

પહેલાં અમેરિકામાં નવા ગુલામો આયાત ન થઈ શકતા. અમેરિકામાં જેટલાં ગુલામ કુટુંબો હોય એમના જ વંશ-વારસો માથે ગુલામીનો બોલો પડે. પરંતુ કેઈ માણસ આફ્રિકામાંથી કે અમેરિકાની બહારથી ગુલામો અમેરિકામાં આયાત ન કરી શકે. ઇ. સ. ૧૮૬૦ પહેલાં આ સ્થિતિ હતી. પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૬૦ના ખાસ કાયદાથી તો બહારથી ગમે ત્યાંથી નવા ગુલામો આયાત કરવાની દક્ષિણના ગુલામ-વેપારીઓને મંજૂરી મળી.

ક્રેડીટ ડોલાસને આ કાયદા પછી લાગ્યું કે કેવળ ‘અંડરગ્રાઉન્ડ’થી ગુલામીનો પ્રશ્ન ઉકેલાઈ નહિ શકે. જૂના ગુલામોને નસાડવામાં આવે ને નવાની ભરતી કરવામાં આવે તો એથી ગુલામીની પ્રથા કાંઈ નાબુદ થયેલી ન ગણાય. ખાર વર્ષથી પાતે જે કાર્યને સાચું માનતો હતો એ કાર્યને ક્રેડીટ ત્યાગી દીધું. હવે એણે ગુલામીની પદ્ધતિ સામે પ્રચાર કરવાનું કામ માથે લીધું. ગુલામીની સામે પ્રબળમાં પ્રબળ લોકમત કેળવવો એ એને ખાસ જરૂરનું લાગ્યું.

ડગ્લાસ આંતરવિગ્રહની કદપનાથી ન કંપ્યો. આંતર-વિગ્રહ વહેલો મોટો અનિવાર્ય હોય તો પછી એને વહેલામાં વહેલો જગવી દેવો જરૂરનો છે એમ એને સમજતું.

ને પછી ઇ. સ. ૧૮૬૦ થી ડગ્લાસ ઉત્તર અમેરિકામાં જાહેર ભાષણો આપવા લાગ્યો, લેખો લખવા માંડ્યા. એની જીભમાં સરસ્વતી હતી, એના વિચારોમાં સ્વાનુભવની આગ હતી, એની વાણીમાં ઉન્માદક ઉગ્રતા હતી. હજારો-એકો લોકાયક વૃત્તિની સજીવ મૂર્તિશા ડગ્લાસે પોતાનાં લોકાયક અને તેજસ્વી ભાષણોથી અમેરિકાનાં ઉત્તર-સંસ્થાનોના લોકોનાં દિલ ઉપર નજીકે નજીકે કરી લીધું. અમેરિકામાં આજ દિન સુધી ફ્રેડ્રીક ડગ્લાસ જેવો કોઈ બીજો સમર્થ વક્તા થયો નથી.

ને આખરે એ ઘડી આવી પહોંચી કે જ્યારે ગુલામીને નાબુદ કરવા માટે ઉત્તર સંસ્થાનોએ હથિયાર લીધાં. દક્ષિણ સંસ્થાનોએ પણ સેના ચલાવી. ફ્રેડ્રીક ડગ્લાસે ઉત્તર-સંસ્થાનોના સૈન્યમાં જોડાઈ કરવાનું કામ માથે લીધું.

એ ઘોર આંતરવિગ્રહમાં એક કાળ એવો આવ્યો કે દક્ષિણનાં સૈન્યો વિજયી બન્યાં. ઉત્તરનાં સૈન્યો પીછે-હઠ કરવા લાગ્યાં. ઉત્તરના સૈન્યનો કોઈ સમર્થ સરદાર રહ્યો નહિ. મૂર્ખા પરાજયના પુરોગામી પડછાયા પથરાવા લાગ્યા. અમેરિકાના પ્રમુખ લિંકને આ આંતરવિગ્રહને તહકુળ કરવાના શહ વિચારવા માંડ્યા.

ડગ્લાસ જ્યારે આ વાતથી વાકેફ બન્યો, ત્યારે એ સીધો પ્રમુખ લિંકને પાસે ગયો. લિંકને સમક્ષ એણે દરખાસ્ત મૂકી કે ગુલામોમાંથી એક સૈન્ય ઉભું કરીને એની સરદારી હું લેવા તૈયાર છું. મારા જીવનકાર્ય માટે આજ દિન સુધી ભાષણો લખ્યાં છે ને લેખો લખ્યા છે. આજ હું રણના મેદાનમાં મારો જીવન હોમવા જવાને

પણ તૈયાર છું. પરંતુ એક શરતે. મારી શરત એ છે કે અમેરિકાના તમામ મુલકમાંથી ગુલામીને સદંતર નાબુદ કરવાનું તમે સત્તાવાર ફરમાન બહાર કરો.

ઉત્તર અમેરિકામાં એવા કેટલાક હતા કે જેઓ શુલામીને રફતે રફતે નાબુદ કરવાની હિમાયત કરતા હતા. એવા સુધારકોને આવા ફરમાનથી નાબુદ કરવાનું લિંકનને પહેલાં તો સહેજ મુશ્કેલ લાગ્યું; પરંતુ ફ્રેડ્રીક ડગલાસ પોતાની માગણીમાં મક્કમ રહ્યો. લડાઈ ચલાવવામાં અને એને ટકાવવામાં ડગલાસની સરકારને જરૂર હતી. લિંકને અમેરિકામાંથી શુલામી નાબુદ કરવાનું ફરમાન પ્રગટ કર્યું.

ને અને ત્રીજેજ દિવસે ફેડૂકે દોઢ લાખ ગુલા-
મોની સ્વયંસેવક સેના ઉભી કરી દીધી અને ડગલાસ
એ સેનાને મોખરે થયો.

જે માનવી આ આલમમાં એકજ જીવનકાર્ય લાથ પર લે છે, એના મગજમાં એ એક કાર્યને ચિન્તિત કરવા ખાતર કેવી કેવી મહાશક્તિઓ પ્રકટ થાય છે, એનું માનસશાસ્ત્રીઓ હજી પૃથક્કરણ નથી કરી શક્યા. ગર્ભ કાલના કેવળ વક્તા, ગર્ભ કાલના કેવળ લેખકમાં ચૂનંદા સેનાપતિની કાબેલિયત ક્યાંથી ને કેમ કરીને પ્રગટી એ કોણ કહી શકે? એણે અમેરિકાના ચરદારી પાટનગર વૉશિંગ્ટન ઉપર દરમજલ ચારી કરનાં દરમનના મૈન્યની આગેકદમ થોભાવી દીધી. એણે દક્ષિણના દિગ્વિજયી અને સર્વશ્રેષ્ઠ રણપટિન ચરદાર સ્ટ્રાનવેલ જેન્કિન્સને કેપ્ટન બર્ગની સલાહમાં સામ્ર શિક્ષક આપીને નાવે. એણે દક્ષિણના અન્ય મિલેટનાલર લેખકો અને લેખિકા કરવાની ફરજ પાડી. ઉપર અમેરિકાને છ મહિના ગર્ભ ન તરવિગડને. મહાવિજેત. હુદ દિગ્વિજયકેટ નાવના મુખી કેપ્ટન બર્ગને પાટનગર અને ફોર્ટ નેકર ના મોરદે

નિવાસીનાં વાદળ એમની ગયાં અને ઉપર-અધે-
રિશની એનાને વિજયપદ્મની જરૂરી ઉપર આપવે
વિજયી બનાવનાર જનરલ માંટ સરકારી એનાનો મુખ્ય
સરદાર નિભાયો. ડગલાસે તરફની મોકલી કાઢી લીધી.
લિંકને એને 'દક્ષિણમાંથી નામી આવેલા કાગળ લોકો'ના
સવાલો ઉઠેલવા માટે રેપ્રિઝન્ટેટ કમીશનર નીમ્યો.

મહાયુદ્ધ પૂરું થયું. લિંકનનું ખૂન થયું. ગુલામો
નાબુદ થઈ. ફેડીક ડગલાસે હવે મુખ્ય થયેલા ગુલામોને
પ્રમાણિક ધંધાઓમાં ચણવી દેવાનું કામ હાથ પર લીધું.
અમેરિકાના એ નવા—ગુલામવિદીન—સમાજમાં એને
લાખો હજારીઓનું સ્થાન કરવું હતું. ગઈ કાલના ગુલામો
આજના બેકાર હતા. એમને ધંધે વજગાડવાના હતા. એ-
મને પ્રમાણિકતાથી રોટી રજતાં શીખવવાનું એ કામ હતું.

અમેરિકન સરકારને કહીને ડગલાસે પહેલાં તો
આફ્રિકાના ગીનીના અખાતના કાંઠા ઉપર છૂટેલા ગુલામોના
વસવાટ માટે એક સંસ્થાન સ્થાપ્યું. પહેલાં તો અમેરિ-
કાની સરકાર આ સંસ્થાનને પોતાના તાબાની વસાહત
તરીકે રાખવા માગતું હતું. પરંતુ ડગલાસનો મત એવો
હતો કે, સંસ્થાનનો વહિવટ પ્રજાસત્તાકના ધોરણ ઉપર
ત્યાં કાયમી વસાહતી થવા માટે જનારા હુસીઓજ કરી
લે. આખરે ડગલાસની વાત મંજૂર રહી. અમેરિકાએ
એ રીતે લાઇબેરિયા સંસ્થાન સ્થાપ્યું. ફેડીક ડગલાસે
એ સંસ્થાનમાં લાખો અમેરિકન હુસીઓને વસાવ્યા.

પોતાની કામને થયેલા ગંભીર ગેરબંધાઈને નિવા-
રવાને માટે પોતાની આખી જીંદગી સમર્પી દેનાર આ
હુસી વીરને માથે એના ઉત્તરકાળમાં સરકારી માનચાંદો
અને ઇલ્કાઓ ખડકાવા લાગ્યા. એ ન્યુયૉર્ક સંસ્થાનનો
સેનેટર બન્યો, હારવર્ડ યુનિવર્સિટીનો માનદ ડૉક્ટર
બન્યો, અમેરિકાની મહાસભાનો સભાસદ બન્યો. કેવળ
આપખણે આગળ વધેલા અમેરિકાના આ મહાયુરુપ

મુલાકાત લેવામાં અમેરિકાના પ્રમુખો પણ માન સમજતા. પોતાના જીવનકાર્યને વરેલો આ હુખ્સી વીર અનેક ગોરા લોકની શ્રીમંત અને મધ્યમ વર્ગની કન્યાઓની ન્યોછા-વર છતાં મૃત્યુ લગી પરણ્યોજ નહોતો.

એક અનર્થ ટાળવાને માટે એકલે હાથે આટલું કામ કરનાર ફેડ્રીક ડગલાસની જીવનકથા કોઈ પણ દલિત વર્ગને આશા અને પ્રેરણાદાઈ બનવી જોઈએ છીએ. એના મૃત્યુ પછી એની સ્મશાનયાત્રામાં સાથ આપવા આખા અમેરિકામાંથી આવેલા બેએક લાખ હુખ્સીઓએ એ કાળે ગાયેલું કરુણા-ગીત આજ પણ હુખ્સીઓ નહિ તો અનેક દલિતવર્ગને આશાસંદેશ આપનારું થવું જોઈએ.

આશાસંદેશના એ ભાવવાહી કાવ્યની પહેલી લીટી આ પ્રમાણે છે:-

“વૃદ્ધ ડગલાસનું અવસાન થયું, પરંતુ એનો આત્મા તો આપણી ચોટી કરતો. આગળ ને આગળ કૃત્યકદમ કર્યા કરશે. કોઈ એ પ્રગતિની કૃત્યને રોકી નહિ શકે.”

[ના. ૧-૭-૧૯૩૩ના “ફ્રીપ્રેસ” માંથી]

૧-અબ્રાહામ લિન્કન

(લેખક:-મી. નમદમાર)

ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીએ છીએ ત્યારે આપણે તેને દીનાનાથ, દીનદયાળ, અનાથોના પાલખીદાર, ગરીબપરવર ઇત્યાદિ અંબોધનો વડે અંબોખીએ છીએ. તેને કોઈ એમ કહેતું નથી કે, તવંગરનાથ, અનાથના નાથ ઇત્યાદિ. ઈશ્વર-નું ઐશ્વર્ય ગરીબોના રક્ષણમાં, ભક્તોની ભાળ રાખવામાં અને શ્રદ્ધાળુઓની શ્રદ્ધાને ગ્રામ્યવવામાં છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના લોકોને મન માર્ય ગાગ્ર ધણો પવિત્ર છે. કારણ, કવિત્રી ન્હાનાલાલ કહે છે તેમ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના લોકોને જગતના લોકોના ઇતિહાસમાં ચિરંજીવ સ્થાન અપાવનાર અબ્રાહામ લિન્કનનો એ માસ છે. કવિ કહે છે કે ઇતિહાસકારો તલવારોના સામનાનાં-રણાંગણોનાં ગીત ગાય છે; રણાંગણોના ગડગડાટને સાંભળે છે; એકશનને આલેખે છે; 'ધાટ' એકલો ચીતરતા નથી. ચિરંજીવી ભાવનાઓ, જે વિચારો માનવજાતિનાં ચરિતને ધરે છે તેનાં ગીત ગાનારા તો જુદાજ.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ગોરાઓનાં હૃદયો નિત્ય કાળા હુબ્લીઓ, સીદીઓ પાસે સૈકાઓથી શુભામી કરાવ્યાથી રીંદા ખની ગયા હતા. કોઈને એવો વિચાર થતો ન હતો કે આ જાતીય જીવનમાં એક પ્રજા બીજી પ્રજાને અન્યાય કરે છે. કોઈને એવો વિચાર નહોતો સ્ફૂર્યો કે ઈશ્વરના કાનૂનથી આ માનવવ્યવસ્થા વિરુદ્ધ છે.

ઈશ્વરે અબ્રાહામ લિન્કનના હાથમાં સત્તા મૂકીને પ્રેરણા કરી કે, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વસતા કાળા હુબ્લી-

ઓ-નીચોનો મોક્ષ કર, અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના લોકોના અંતરમાંથી કાળા-ગોરાનો ભેદ કાઢી નાખી ચિરંજીવી કાર્ય કર. લિન્કને કરોડો હજારીઓનાં ઘરોમાં જ્યોતિ ફેલાવી, ગોરા ખ્રિસ્તીઓને અધોગતિમાંથી બચાવ્યા. ગુલામોને ગુલામીમાં જકડી રાખવાથી સ્વતંત્રતાની કદર થતી નથી; સ્વતંત્રતાની કદર તો ગુલામીમાં જકડાયેલાઓને બંધન-મુક્ત કરી પોતાના જેવા સ્વતંત્ર કરવામાં થાય છે. ગુલામીમાં જકડી રાખનારનો અંત છેવટે જાતે ગુલામ બનવામાં આવે છે. લિન્કને આ ચિરંજીવી કાર્ય કર્યું અને પોતાના પ્રાણોની તેમાં આફતિ આપી !

આપણે ત્યાં જગતના ચિરંજીવ મહાભાવોનાં ચરિતોનાં દ્રશ્યો લાગ્યેજ દેખાડાય છે. કારણ, સ્વતંત્ર થવાની પ્રેક્ષકોના અંતરમાં સ્ફૂરે તેવી અણુછાજતી બીક. લિન્ક-વાટર નામના લેખકે અપ્રાહમ લિન્કનનું ચરિત્ર દ્રશ્ય બનાવી શકાય તેમ ગોઠવ્યું છે. નાટકકાર લિન્કનને એક અસાધારણ હિંમતવાળા પુરુષ તરીકે રજૂ કરે છે. સ્ટોન નામનો એક ખેડુત કહે છે કે લિન્કન, સેમ્પ્સન નામક પહેલવાન જેવો અડગ છે ! વાત ખરી છે. મનુ કહે છે કે સર્વ ગુણોનો પાયો નિર્ભયતા, હિંમત, સત્ય, સાહસ છે. લિન્કન નિર્ભય હતો, તેમ હિંમતવાળો હતો. પોતાના મંતવ્યના સત્યમાં શ્રદ્ધા હતી, અને લિન્કનની હિંમત કંઈ સાધારણ ન હતી. ઈશ્વરે તેના અંતરને અજેય બનાવ્યું હતું. લિન્કનને બીક ઈશ્વરની હતી. માગ સાકાના કાનૂનથી ઉલટું કામ મારાથી ના થાય. માગ સાકાએ આપેલી શક્તિને મારે સદુપયોગ કરવો પડે, મારે તેને જવાબ દેવાનો છે. જેમનામાં અધ્યત્મિક હિંમત હોય છે તે આ મોટા મેકને અદ્યત્મના કહે છે. કહે છે કે તેના અંતરનાં મંથન એકજ સ્વરે થતું. તેના હિંમત અને કાનૂનના ભેદ વિનં કરી શકે છે જેમનાં હિંમતનાં મંથન ક્રિત હિંમત છે એને કહેવું. સત્ય હિંમતનાં મંથન

એક અનેકી બાવનાનું એવન કર્યો પહોંચ્યો જ્યાં રોટ-
ચના રીપ્પલીકન પદના આગેવાન નજરનોનું મનિનિષિ
મંદર રોટચના પ્રબલનાક નાંતના પ્રમુખપદ માટે
એલ્સારી કરવાની વિનવિ કરવાને તિન્કન પામે આગ્રહ.
લિન્કન પામે કંઈ અપદાગ, વાકાગ ન દતો, અદમ-
હમિકા ન દતી. સિદ્ધાંતપૂર્વક કાચ કરવું અને મરી જવું.
એ કંઈ સમાધાન કે માંડવાળ કે તોડલેડ કરનારો ન
હતો. એ કંઈ દોષની ચરમુખવારી માંડતો ન દતો.
તેને નહોતી બેઠની યશતક્ષી, નહોતી બેઠની ધનતક્ષી.
તેને બેઠતો હતો બાવના સિદ્ધ કરવાનો મોઠો માત્ર. મોઠો
મજે તો સિદ્ધાંતને માટે કાચ કરવું; બીજું સર્વ મોલ.

લિન્કને પાતાને મળવા આવનારાઓને પૂછ્યું: “તમે
છો તમે કે આ કાચ માટે મારામાં કેટલી બધી ઉજ્જુપો
છે?” વગી તેણે કહ્યું કે “મારામાં નથી સફાઈ કે નથી
આતુરી. હું ઘણોજ દુરાચરી આદમી છું, અને તમે
પ્રજાસત્તાક તંત્રના પ્રમુખપદ માટે પસંદ કર્યો, પણ
અન્ય લોકો તમારી હાંસી કરશે; અને વિશેષમાં મારી
ધંધાનુસાર કાચ કરીશ તે ધ્યાનમાં રાખજો.” ઇત્યાદિ.

લિન્કનનાં વચનોમાં વાગ્વળ ન હતી, ગુણ્યાર્થ ન
હતો, શબ્દોની ઘટનામાંથી નવા અર્થો ઉપજાવવાના ન
હતા, એની કંઈ સમાધિલાપા ન હતી; એણે તો જે અ-
તરમાં હતું તેજ શબ્દો દ્વારા રજુ કર્યું હતું. ઈશ્વરભક્ત
લિન્કનને દંભ ન હતો. જેને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા નથી હોતી
અને નેતાપંદ આ લોકમાં જાળવવું હોય છે તેઓને શબ્દો
સાથે રમત કરવી પડે છે. લિન્કને. તેઓને પ્રથમથીજ
ચેતાવ્યા હતા કે, અને જે પ્રમુખ તરીકે પસંદ કર્યો
તો ગુલામીના પ્રશ્નમાં હું સમાધાની નહિ કરી શકું; એનો
કાયદાપુરઃસર અંત લાવવાનો મારો નિશ્ચય અડગ છે. સત્ય
વાતમાં સમાધાન, તોડલેડ ના હોય. લિન્કન કહે છે કે,
આ નિશ્ચય મારા રક્તના અણુ અણુમાં વ્યાપક છે, અને
તેણે પોતેજ આ લાવના બાલપણમાં કેમ ઉપજી તે કહ્યું છે.

એની વાતનો સાર આ પ્રમાણે છે:-બાલપણમાં હું ન્યુઓર્લિયામાં નામના શહેરમાં રહેતો હતો. ત્યારે ગરીબ લાચાર હબ્સીઓના હાથપગમાં બેડીઓ નાખેલી મેં જોઈ હતી. તેઓની પાસે બળાત્કારે કામ કરાવાતું હતું અને ખોટા કે ખરા બહાને તેઓને ચાબખાના માર સહન કરવા પડતા હતા. એક પુરુષ એક ચોટ્ટા ફૂતરાને લાત મારે તેમ તેઓના પર લત્તાપ્રહારો થતા હતા. અને એક દિવસ એક હબ્સી છોકરીને વેચવા માટે બજારમાં આણેલી; તેને માટે કોઈ ખરીદદાર મળે તે કારણે ગુલામોના બજારમાં એ છોકરીને આ નાકેથી પેલે નાકે આંટા મરાવતા હતા. આ દૃશ્ય નિહાળી મારા હૃદયમાં થયું કે મને જો કદી પ્રસંગ મળે તો હું એને જડમૂળથી ઉખેડી કાઢીશ-બેપગાં પ્રાણીઓને ગુલામીમાંથી છોડાવીશ.

લિન્કને પ્રતિનિધિ નગરજનોને પોતાની માગણી માટે પુનઃ વિચાર કરવાનું સૂચવ્યું. વિચાર કરવાનો સમય આપી તે બીજા ખંડમાં ગયો. જ્યારે તે પાછો આવ્યો ત્યારે પ્રતિનિધિમંડળ એક પ્રમાણિક, સત્યવાદી, સ્વ-વક્તા, હિંમતવાળા લિન્કનેજ પ્રમુખસ્થાન આપવાને આતુર જણાયું. લિન્કને કહ્યું: “તમારો આભાર; મને કબૂલ છે.” એટલું કહી લિન્કને ટેબલ પાસે જમીન પર ઈશ્વરપ્રાર્થના કરવા લુંટણીએ પડ્યાં.

જ્યારે એ પ્રતિનિધિમંડળ તેને છોડી ગયું ત્યારે તે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો નકશો જોતો હતો. એ શાંત પળ, એ શાંત વિચારણા ધર્મયુક્ત કર્તવ્ય ભાવનાની મુર્તિ ઈશ્વર પાસે કાર્ય કરવાની માત્ર શક્તિ માંગી રહી હતી.

પ્રમુખ તરીકે તેની પસંદગી થવા પછી તેની નાજે લયકર વિરોધી જાન્યારી, કાપાકાવ થયા, આકેશ થયા. લિન્કને અડધા અને અઘરું હતો. સંદેશન દિવસ પૂર્યા પછી તેને કાલ મુકામીની પ્રથમ આજીવન સલામતી મળી. કારણ કે દક્ષિણનાનાં વિદીને હવે કોઈ કોઈના મનને મન મેલીકાસમાં મુક ને. પણ હવે તેને કોઈના મનને

કામા દક્ષિણ જામના જામ પેટુનાએ ધરેલ નીલ ગામને
 ક્યો. એટલે મુખી નેજાએ કહ્યું કે જે લિન્કન ગુલમી-
 ને કાદી નાખશે તે દક્ષિણજામનાં માલિકા—અંતિ ઉત્તર-
 જામથી છૂટા પડી જશે, અંગ્રજિય માલિક—જુનાઈડે: રોટમ-
 ના કદકા થઈ જશે. લિન્કન દક્ષિણ અને ઉત્તર એમ બે
 જામલા પટે તેથી અદાલત વિરુદ્ધ હતો. દક્ષિણજામના
 લોકો સાથે સિદ્ધાંતને ખાતર રમિયાર ઉંચકી લાવું
 પટે તો લાવાની હરે જવાને તે નેપાર હતા; પણ જુ-
 લામી તો રોટમમાંથી જવીજ ભેટ્યો. પળાકાંચે તેને
 સમજાવ્યું કે તોડનેડ કદા, સમાધાન કરો; પણ લિન્ક-
 ન કાંઈ ના ખર્યો. તેણે કહ્યું કે, ગુલામીના સિદ્ધાંતપર
 રાજ્યની, જનતાની મોટોડાગ્રાપ કદી ના મળી શકે. પરિ-
 ભ્રામે જુનાઈડે: રોટમમાં પાછોગો વર્ષપર ગુલામીની પક્ષ-
 પાતી અને ગુલામીના વિરોધી એવા દક્ષિણ અને ઉત્તર-
 જામો વચ્ચે મદાવિગ્રહ થયો. ઉત્તરજામ તરફથી એન્ડર્સન
 ને દક્ષિણજામના કિલ્લા મુંડરપર ઘેરો ઘાતવામાં આવ્યો.

થોડો વખત વીતતાં એન્ડર્સને લિન્કનને કહ્યાવ્યું
 કે બીજા માણસો, યુદ્ધગ્રામથી અને અનાજ બે પહોંચ્યા
 હશે નહિ તો ટકી શક્યો નહિ. લિન્કને પોતાની ગ્રલાહ-
 કારક પ્રધાનમંડળીને લેગી કરી. કોઈકે કહ્યું કે, લશ્કર
 પાછું ખેંચી લો; પણ એ વાત કંઈ લિન્કનને ગળે ના
 ઉતરી. તેણે કહ્યું કે “ હિમ્મતની, શ્રદ્ધાની આપણને
 ઘણી જરૂર છે. ” એણે એન્ડર્સનની કુમકે સૈન્યો મોકલ્યાં.
 યુદ્ધ બે વર્ષ ચાલ્યું. બન્ને પક્ષોમાં તેના દેશખાંધવો હતા.
 નિત્ય રક્તપાત થતા હતા. લિન્કનનું મગજ મજબૂત હતું,
 મનોબળ ભારે હતું, પણ હૈયું પોચું હતું. જે માણસો મરે
 તેમને પ્રાણ પાછા આપવાની શક્તિ તેનામાં ન હતી. તે
 કહે છે કે, રાજ સવારે જ્યારે જાગું ત્યારે મારા મનમાં
 થતું કે આજે સો જસો કે હજાર દેશખાંધવો ખપી જશે.
 એ અસહ્ય છે. હર પળે થતું કે લડાઈ બહુ ખુચે છે; પણ
 એ ચલાવ્યા વિના છૂટકો નથી. આપણે જીવ દઈને કામ

કરવું જોઈએ. કોઈક સ્ત્રી તેને મળવા આવી હતી તેને તેણે કહ્યું કે “મેં લડાઈમાં ઉતરવાનું ભારે દિલે સ્વીકાર્યું” છે અને દરરોજ માફ અંતર તૂટી જશે એમ થાય છે. પણ મેં માનવજાતિના હિત માટે અને જગતમાં ન્યાય અને દયાયુક્ત વ્યવહાર રાખવાને અને સ્નેહ અને ઉદારતાની વૃદ્ધિ માટે લડવાનું કબૂલ્યું છે.”

લડાઈ ચાલુ રહી અને હબસીઓની મુક્તિનો નિશ્ચય વધારે પાકો થતો ગયો. લિન્કન જીત્યો અને દક્ષિણ ભાગના લોકો હાર્યા. રાજ્યની છાયામાંથી, રાજબંધારણ-માંથી ગુલામી નાઠી. લિન્કને પોતાની કારોબારી મંડળીને બોલાવી:-“ ઇતિહાસ પુનરાવૃત્તિ કરે છે એ નિયમ છે; ગુલામો બનાવનાર પોતે ગુલામ બને છે. આપણે ગુલામીનાં બંધનો તોડી નાખી જેઓ સ્વતંત્ર છે તેમની સ્વતંત્રતાનો વીરો ઉતારીએ છીએ; તેમની સ્વતંત્રતાની જામીનગીરી લખી આપીએ છીએ.” પોતાની નોંધમાં તેણે લખ્યું છે કે “જગતમાં સર્વોત્તમ વસ્તુ આપણે ઘણી ઉદારતાથી ગચાવી શકીશું અથવા ઘણી નીચતાથી ગુમાવીશું.”

૧૮૬૦ માં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં વસતા હબસીઓને ગુલામીનાં બંધનોમાંથી છૂટા કરવાનો ઢંઢેરો બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. ૧૮૫૮ માં હિન્દી સિપાઈઓના સ્વતંત્રતાના યુદ્ધમાં સિપાઈઓ હાર્યા ત્યારે શ્રીમતી વિક્ટોરિયા રાણીએ રાજવહીવટમાં ધર્મનો કે વર્ણનો કે કાળાઓનો કે દેશનો ભેદ ન પાળવાનાં વચનવાળો ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો હતો. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની હકુમતમાં હબસીઓની વસ્તી છતાં આજે તે મહાન બન્યું છે; નિર્બળ નથી બન્યું હિન્દમાં હજી હિન્દીઓ સ્વતંત્રતામાં કાળાઓને અને સમાનતામાં હજી મેળવવા, જવાબદારી લેવા કે ન્યાય મેળવવા મંથન કરી રહ્યા છે. બ્રિટિશ સમ્રાજ્યનો નિર્બળતા, અપ્રસિદ્ધ છે. હિન્દી હિન્દુઓ પાશ્વર્ય ધરીએ માર્યા રહ્યા છે. હિન્દને મુઠામે માર્યા પડ્યા માત્રી ન હતા. હવે હિન્દ સ્વતંત્ર સ્ટેટ્સમાં હજી સમાનતામાં

લીક રાજદરગાદી નાલાયકીઓના માર મટન કરે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, ક્રિસ્ટન અને યુરોપની ટેમોક્રેસીઓની આંખો પરથી રંગબેદનાં જે આવરેલા છે તે હનમાં નથી; ઇન્નમ કાદરે યાદગીઓનાં મંદિરોમાં અને વ્યવહારમાં પ્રાનુભાવનો ફેલાવો કરવાને માટે વધસ્તંભ પર પોતાનો ભોગ આપ્યો. એવું સ્વાર્થ ના ભેગો, પણ જે ક્રિસ્ટની પ્રજાઓના હાથમાં આવે જગતનું તંત્ર છે તેઓ દલ સ્વાર્થનો ભોગ આપી સર્વ પ્રજાઓમાં પરસ્પર ભાઈચારે ફેલાવી કાર્ય કરવાનું ચોખી ગ્રહી નથી. વળી યુરોપની ક્રિસ્ટી પ્રજાઓમાં યાદગીઓની કરત કરવાની બયભેરીઓ દલ પણ ગ્રંભગાય છે.

અધ્યાદામ લિન્કને પોતાને મળેલા પ્રસંગનો ઉપયોગ એક ભાવના-સામયિક નહિ, પણ ચિરંજીવી ભાવના— માટે યથાશક્તિ કાર્ય કર્યું અને હળગીઓને તેનો લાભ આપ્યો. હળગીઓ લિન્કનને પોતાના એક ‘મહામિત્ર’ ‘અધ્યાદામ જાપા’ માની પૂજે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પેલો નાટ્યલેખક એક હળસીની મુલાકાતમાં લિન્કનને ઉભો રાખી કહેવડાવે છે કે “જે વર્ષોથી હું નિત્ય તમારો જ ખ્યાલ કરતો આવ્યો છું. એ વિચાર કે જાપથી હું થાક્યો હોઈશ, પણ આપેલું વચન તો હું ભૂલી ના શકું.” નીચો કહે છે કે “તું માયાળુ મિત્ર છે, મને તારા પર સ્નેહ છૂટે છે.”

હલિતોના હોસ્તનું ખૂન અને આજ સાચા ગોરા આદમી પર-હલિતોના હોસ્ત પર-એક નાટ્યગૃહમાં ખૂની હમલો થાય છે. હળગીની સહાય કરવી-નીચો હળસીનો મોક્ષ કરવો, એને ગોરા આદમીઓ ભારે શુન્હો માને છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ લિન્કનનું આખરે ગોરા ક્રિસ્ટીને હાથે ખૂન થયું. જગત તો આવે તેની ચિરંજીવી ભાવનાનું જ સ્મરણ કરે છે.

લિન્કનનું હૃદય, તેની રાજનીતિ કેવી હતી, એમ ક્ષાધ પૂછ્યો. એ કોઈ પક્ષના દ્યેયનું પ્રતિપાદન કરનાર ન હતો. જ્યારે વિગ્રહનો અંત આવ્યો અને સલાહકાર

મંડળી લેગી થઈ ત્યારે દુઃખાણુના બળવાખોરોને શિક્ષા કરવાની વાત રજુ થઈ હતી. 'રાજદ્રોહ કરનારાઓને સખત શિક્ષા કરો' એ પોકાર હતો. લોર્ડ કેનીંગને પેઠે લિંકને કહ્યું કે: "આપણે રાજદ્રોહ વિરુદ્ધ લડીશું અને સાંત્વનથી તેને દબાવશું." કોઈએ કહ્યું: "એ તો નિર્બળતાનો રાહ છે." લિંકને કહ્યું: "એ શ્રદ્ધાનો માર્ગ છે, એ સમાધાનનો માર્ગ છે, એક સાચા રાજનીતિજ્ઞ, માનવ અભ્યાસીની એ નીતિ છે."

એની ઉદારતાની વાત, એના દયાળુ હૃદયની વાત કેટલાંક પાઠ્ય પુસ્તકોમાં જાણીતી છે. કોણ મોટું તે પણ એ વાતમાંથી સમજવાનું છે.

વિલિયમ સ્કૉટ નામનો એક નવજુવાન ઉત્તર પક્ષના સૈન્યમાં હતો. જ્યારે યુદ્ધ ચાલતું હોય ત્યારે સૈનિકો કોઈ પણ જાતની કર્તવ્યશીલતામાં શિથિલતા દર્શાવે તેને મૃત્યુનીજ શિક્ષા આપવાનો સર્વત્ર નિયમ છે. સ્કૉટ લાંબી મજલ કાપીને આવ્યો હતો. એનો એક મિત્ર સખત માંદો પડ્યો હતો અને છાવણીના સંગ્રી તરીકે રાત્રિના પહેરો ભરવાની તેની વારી હતી; તે રાત્રે તેને બદલે પહેરો ભરવાનું કાર્ય સ્કૉટે સ્વીકાર્યું, જોકે પોતે લાંબી મુસાફરીની પગપાળા મજલ કર્યાથી તદ્દન થાકી ગયો હતો. વાતો કરનાર કંઈ દોસ્ત હોતા નથી, પણ દોસ્તોના દુઃખમાં ભાગ લેનારા સાચા દોસ્ત હોય છે. રાત્રિની શાંતિ અને હંડકમાં સ્કૉટને જાકું આવી ગયું. પહેરા પર તે ઉઘડેલો પડ્યો. તેની મજલનીના પડિણામમાં તો કચ્ચડાણુ નીકળી જાય. તેના મેન. ડિપાર્ટમેન્ટ હુકમ કર્યો કે, એને જાણીથી હાથ કાઢે. સ્કૉટે યુનિફોર્મ કમીઝ કર્યો હતો. સિન્ડ્રેન પાંદે મંદુર. મંદે વાત આવી મિત્રને મદાય કરવા જતાં સંકટ વર્તમાનને સિન્ડ્રેન બોલાવ્યો. સૈનિકે મંદે વાત કરી તેના પોળામાં મેન વૃદ્ધ વિધવા. મતાને. કેટલાં હતાં. સિન્ડ્રેન ને બોલે મંદે કે, તારી માતા. તેને મેડીસન મંદે. નવજુવાન હતા

ધવાની વાત જાણે છે કે ? મનિકે કહ્યું 'ના.' લિન્કને
હું કે "હા, તારી માતાને કહે કે નને ગોળીથી વિધી
નાખવાનો નથી." આ ખુદ અગર સ્કોટને માથા ન લાગ્યા.
તે રૂઢી પડ્યો. સ્કોટના હૃદયમાં વૃદ્ધ માતામાટે રીંદના
હથે તે ફોજ જાણે ? પણ લિન્કનને વૃદ્ધ માતાની હૃદય-
વેદનાની દરખા દત્તી. લિન્કન હૃદયે તેની પાંચ ગમે
અને તેને ખાત્રી આપી કે તેને હમા અપાઈ છે.

વસ્તુતઃ ૧૮૫૭-૬૦ની યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ભગેલી
લડાઈ એવેરની ન હતી, પણ બાવના માટે હતી. લિન્ક-
નને પોતાના ઉદાર માર્ગ માટે યદ્દા હતી. તેને ખાતરી
હતી કે, હું મારા દેશજાંધવોનાં અંતર જીતી શકીશ. હું
તેમના લાભ માટે મથન કરું છું. તેણે કાંઈને પણ ફાંચી
દેવાની કે ગોળીથી વિધવાની ઘસ્ટીને ના પાડી હતી.

લિન્કન છટાપણા પાછળ ગાંઠો હતો; પણ તે એમ
પણ માનતો કે, લોકોમાં સામે વિશ્વાસ રાખ્યા વિના
કદી છટાપણું કે સ્વતંત્રતા લોગવી શકાતાં નથી. ઇંગ્લંડ
હિંદુસ્થાનને છટાપણું આપવાની વાત કરે છે; પણ હિંદી-
ઓમાં સામે તે વિશ્વાસ રાખતું નથી. અને તેથીજ અ-
શાંતિ-સંઘર્ષજી ચાલુ રહે છે, અને બ્રિટિશ સંઘ મજબૂત
થઈ શકતો નથી. લિન્કને દક્ષિણ પ્રદેશના લોકોએ શુભાગી
ચાલુ રાખવાને હથિયાર ઉચ્ચકયાં ત્યારે લડાઈ શરૂ કરી
ખરી, પણ લિન્કને તેથી વિશ્વાસ છોડ્યો ન હતો અને
દેખ કે વેરલાવનો સ્વીકાર કયો ન હતો. તેના માદગાર
રાખે આ પ્રમાણે છે:—“કોઈના પ્રતિ પણ હુદ્દા બુદ્ધિ
વિના, સર્વ પ્રતિ ઉદાર દષ્ટિ રાખીનેજ અમારો આ નિશ્ચય
થયો છે કે, ઇશ્વરની છાયા નીચે આ પ્રજા છટાપણાના
નવા જન્મનો લહાવો લોગવે અને લોકોનાં શાસનતંત્રનો
આ પૃથ્વી પર અંત આવે નહિ.”

(તા. ૧૬-૩-૧૯૩૩ ના “વીસમી સદી” ના અંકમાંથી)

૧-મહાત્મા કનકયૂશસ

(લેખક:-શ્રી. સત્યાચરણ 'સત્ય')

ઇતિહાસવેત્તાઓં કે લિયે ચહ કોઈ નવીન જાત નહીં હૈ કિ ચીન દેશ કી ગણના ઉસ સમય સભ્ય જાતિયાં મેં કી જાતી થી, જિસ સમય સમસ્ત યુરોપ અવિદ્યા કે અંધકાર મેં ભટક રહા થા. ભારતવર્ષ કી ભાંતિ ચીન ભી અપની પ્રાચીન સભ્યતા કે લિયે સંભાર કે ઇતિહાસ મેં ઉચ્ચ સ્થાન રખતા હૈ. સામાજિક એવં સાહિત્યિક ઉન્નતિયાં, જો સભ્ય સમાજ કે અનિવાર્ય અંગ હૈ, ચીન મેં ચરમસીમા તક પહુંચ ચુકી થી. ૩૦૦૦ વર્ષ પૂર્વ ભી વહાં વિદ્વાનોં કા ઉસી પ્રકાર આદર-સત્કાર હોતા થા, જો હમેં આધુનિક સભ્યતા કે સાહિત્યિક વાતાવરણ મેં દેખને મેં આતા હૈ. દુર્ભાગ્યવશ યદ્યપિ ચીન આંતરિક વૈમનસ્ય કે કારણ કઇ ભાગોં મેં વિભક્ત હો ગયા થા, તથાપિ પ્રધાન રાજ્ય મેં સે કર છોટે-છોટે રાજ્યોં મેં ભી ઇતિહાસજન, તત્ત્વવેત્તા, યાંત્રી-શાસ્ત્રી એવં સાહિત્ય-વિશારદોં કી ધુમ રહતી થી. કાવ્ય-કલા કી ઉત્કૃષ્ટતા તથા જ્ઞાન કી મહત્તા કે લિયે ચીન પર્યાપ્ત ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કર ચુકા થા. હંન ગમ્મદિવાં કે હોતે હુએ ભી ચીન મેં પ્રગટ કે નિર્મિત ઉદ્દામ જિજ્ઞાસા હોને લગે. પ્રધાન રાજ્ય કી ઇતિહાસિક દ્રષ્ટિ મેં સે કર છોટે રાજ્ય અસંગઠિત કી ગયે. ઉદાહરણ તરીકે કહી શકતા કા પ્રાચીન સમય નિર્ધારિત નિર્ધાર કી અભાવ દેશવાસિયોં કે ઇચ્છા કે સેવક તરીકે વર્તવાનું થા. તક સર્વે અસંગઠિત થા કેઈ સમય પ્રગટ થા.

સ્થિતિ કે હાથ મેં લે કઠિન સમસ્યાઓં કે સુલભા મકે.

ઠીક ઇસી શાંતિમય વાયુમંડલ મેં મહાત્મા કનકયૂશસ કા જન્મ હુઆ. પ્રસિદ્ધ ચીની ઇતિહાસક જેમાશિયન કે અનુસાર ઇસા સે ૫૫૦ વર્ષ પૂર્વ ચીન દેશ કે અંતર્ગત લૂ પ્રાન્ત મેં મહાત્મા કનકયૂશસ કા જન્મ હુઆ થા. ચીનીશિયસ ને ઉસ સમય કા અત્યંત સજીવ વર્ણન ક્રિયા હે. ઉસકે અનુસાર મહાત્મા કનકયૂશસ કા જન્મકાલ ઇસા સે ૩૭૧ વર્ષ પૂર્વ થા. વહ લિખતા હે કિ “ ઉસ સમય સંસાર અવનત દશા કે પ્રાપ્ત હો ચુકા થા ઐર સચ્ચે સિદ્ધાંત લુપ્ત હો ગયે થે. મંત્રી રાજાઓં કી તથા પુત્ર પિતા કી હત્યા કરને મેં સંકોચ ન કરતે થે. ઇન ખીલતસ કાણુઠોં કે દેખ કર કનકયૂશસ કા હૃદય ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠા ઐર ઉન્હોંને અપને હાથ મેં સુધાર કા કાર્ય લિયા.”

કોમલ હૃદય સાધારણ સે સાધારણ આઘાત કે નહીં સહન કર સકતા. મકખન કી લાંતિ વહ થોડી આંચ સે લી પિગલ ઉઠતા હે. ઐસા હી હૃદય મહાત્મા પુદ્ગ કા થા, જે હિંસા કી બર્ખાસ્ત સે દ્રવિત હો ઉઠા, ઐર ઉસને અસંખ્ય શાંતિમય ધારાઓં મેં પ્રવાહિત હો કર આત્મજનોં કે શાંત ક્રિયા. સંસાર કે સર્લી ધાર્મિક અથવા રાજનૈતિક નેતાઓં કે જીવન મેં કોઈ ન કોઈ ઐસી ઘટના અવશ્ય હુઇ હે, નિસને કિ ઉનકે જીવન કે પરિવર્તિત કર દિયા હે. યહી પરિવર્તન ઉનકે કોમલ હૃદય કા ઘોતક હે. મહાત્મા કનકયૂશસ બી ઐસે હી હૃદય કે મનુષ્ય થે, નિનકા સર્વસ્વ દેશ, જાતિ એવં ધર્મ કે લિયે ન્યોછાવર હો ચુકા થા. પ્રભુ કે રાજ્ય મેં અશાંતિ કા ઉદ્ગોષ ઉનકે લિયે અસહ્ય થા ઐર ઇસીકો સુલજાના ઉનકે જીવન કા લક્ષ્ય થા.

મહાત્મા કનકયૂશસ કા જન્મ એક એસે ઉચ્ચ કુલ મેં હુઆ થા, નિસકા સંખ્ય ચીન કે પ્રાચીન રાજવંશ સે થા. વંશ કી દિદિ સે કનકયૂશસ સે જન્મ કર

કિસી દૂસરે કે અભિમાન નહીં હો સકતા થા. ઇનકે પિતા કા નામ શૂલિયાંગહી થા, જો મંડલ કે પ્રધાન શાસક થે. અપની યુદ્ધકુશલતા તથા દૃઢ અધ્યવસાય કે લિયે વહુ બડે પ્રસિદ્ધ થે. ઇનકે વિવાહ કે સંબંધ મે એક બડી વિચિત્ર ઘટના ઉપલબ્ધ હોતી હે. શૂલિયાંગહી કી અવસ્થા લગભગ ૭૦ વર્ષ કી હો ચુકી થી ઐર ૬ લડકિયોં એવં ૧ લંગડે લડકે કે મિલા કર દસ સંતાનોં કે વહુ પિતા થે. દસ સંતાનોં કે હોતે હુએ ભી ઉન્હોંને પુનર્વિવાહ કરના આહા; ફલતઃ યેનવંશ કે એક મહા-શય સે, જિનકી ૩ કન્યાયેં થીં, વિવાહ કા પ્રસ્તાવ કિયા. લડકિયોં કે ઇસ અનમેલ વિવાહ કે પ્રસ્તાવ પર બડી હંસી આઇ, કિન્તુ ઉનકે પિતા ને શૂલિયાંગ કે કુલ કી ઉચ્ચતા બતલાતે હુએ કિસી પ્રકાર કી બાધા ન સોચને કા આદેશ દિયા. પિતા કે આદેશ સે દો લડકિયોં કે મન પર તો કુછ પ્રભાવ નહીં પડા, કિન્તુ એક લડકી ને, જો ઉનમેં સબસે છોટી થી, વિવાહ કા પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કર લિયા. ઇનકા નામ ચિંગબઇ થા, ઐર યહી મહાત્મા કનક્યૂશસ કી પૂજ્યા જનની થીં.

કનક્યૂશસ કી અવસ્થા અપને પિતા કી મૃત્યુ કે સમય કેવલ ત્રીન વર્ષ કી થી. યહુ સમય ઉનકે કુટુંબ કે લિયે અત્યંત નિરાશામય થા. આર્થિક કઠિનાઇયોં કે કારણુ અત્યંત શોચનીય દશા ઉપસ્થિત હો ગઇ થી. નિર્ધનતા કે કારણુ કનક્યૂશસ કે અવિદ્યા કે નિમિત્ત પ્રારંભ સે હી છોટે સે છોટે કાર્ય કે અપનાના પડા. જિસ કાર્ય કે સીખને કે લિયે ઉનકે વંશ મેં કન્યાઓં નહીં કી બા સકતી થી, વડી કાર્ય સ્વયં કનક્યૂશસ કે અપને જીવન કે પ્રારંભકાલ મેં સીખના પડા. કિન્તુ સબસે બડી વિચિત્ર બાત ને. વહુ દે દિ વહુ વાત વસ્થા મેં હી ઉમ બાવ એવં શક્તિ કા પરિચય હોતે કે જિસને કાલાન્તર મેં વિદ્યમિત હો. કનક્યૂશસ વહુ કાન્તિ ઉપજા કર હી. વહુ ઇ. ઉનકી મૃત્યુ અનિવાર્ય

૫ થી ૬ વર્ષની અવસ્થામાં હી, ખેલતે સમય બી, વહ પૂજારી કે રૂપમાં યાજ્ઞિક ક્રિયાઓમાં કા અભિનય કરતે. જ્યાં ખેલમાં પૂજારીની આવશ્યકતા પડતી ત્યાં ઇન્હીને સુના બતાવા ઝોર ઉસકા સંપાદન વહ ઇતની કુશલતા સે કરતે કિ દેખનેવાલે દગ રહ જાતે. યહ ઉક્તિ ઠીક હી છે: 'હોનહાર બિરવાન કે હોત ચીકને પાત.'

૧૫ વર્ષની અવસ્થામાં પ્રારંભિક શિક્ષા કે લિયે કનકપૂશસ એક છોટી-સી પાઠશાલામાં બિઠાયે ગયે, જ્યાં પર ઉન્હોને લગભગ ૪ વર્ષ તક અધ્યયન ક્રિયા. ૧૬ વર્ષની અવસ્થામાં સંગ રાજ્યની એક કન્યા કે સાથ ઉનકા વિવાહ હો ગયા. વિવાહ કે પશ્ચાત્ત ઉનકે એક પુત્ર તથા દો પુત્રિયોં ઉત્પન્ન હુઇ. ઈસ સમય નિયમિત રૂપ સે અધ્યયન કરના ઉનકે લિયે અસંભવ હો ગયા. અતઃ ઉન્હોને રાજ્ય કે સરદાર કે અધીન નોકરી કર લી. પ્રથમ વહ ભંડાર કે અધ્યક્ષ નિયુક્ત ક્રિયે ગયે, કુછ કાલ કે અનંતર રાજકીય ઉદ્યાન તથા પશુઓંની દેખભાલ કા ભાર સોંપા ગયા. મીનીશિયસ ને કનકપૂશસ કે એસી છોટી-છોટી નોકરિયોં કે સ્વીકાર કરને કા કારણ યહ બતલાયા છે કિ વહ એસા કરને કે લિયે નિર્ધનતા કે કારણ બાધ્ય થે; કિન્તુ ધાર્મિક પુરુષ કા જીવન પ્રત્યેક કાર્યમાં ધાર્મિકતા એવં નૈતિકતા કા પરિચય દેતા છે. યહી કાર્ય દ્વસરોં કે પથપ્રદશક હોતે હે. ઇન છોટે-છોટે કાર્યોં કા વહ કરતે અવશ્ય થે, કિન્તુ ઉનમેં વિશેષતા યહ થી કિ વહ ધનની આકાંક્ષા સે રહિત હો કર કરતે થે. કાર્ય કરતે સમય ઉનકી દરિદ્ર કાર્ય પર રહતી થી, ધન પર નહીં. કાર્ય-પૂર્તિની ઉનકા સામયિક લક્ષ્ય હોતા થા.

૨૨ વર્ષની અવસ્થામાં કનકપૂશસ ને અધ્યયન-કાર્ય પ્રારંભ ક્રિયા. સંગ ઈસ કાર્ય કા ઉન્હોને અવસ્થામાં સાધારણ રીતે રકખા. કિન્તુ પાઠશાલા કહને નિજામુઓં કા કે

જાન્ય તો અધિક ઉપયુક્ત હોગા; ક્યોંકિ વહ પાઠશાલા છોટે બચ્ચાં કી પ્રારંભિક શિક્ષા કે લિયે નહીં થી. પ્રાયઃ વહાં ઐસે અધ્યયનશીલ એવં અન્વેષક પ્રકૃતિ કે વિદ્યાર્થી એકત્ર હોતે થે, જો સદાચારશાસ્ત્રાંતર્ગત આદર્શ ચરિત્ર કી શિક્ષા તથા રાજનૈતિક વિષયોં કે ગૂઢતમ તત્ત્વોં કેા જાનના આહતે થે. શનૈઃ શનૈઃ ઉનકી પાઠશાલા એવં અધ્યાપનશૈલી કી જ્યાતિ ચીન મેં ઈતની શીઘ્રતા સે ફેલ ગઈ કિ સૈકડોં કી સંજ્યા મેં લિખ્ત-લિખ્ત સ્થાનોં સે વિદ્યાર્થી આને લગે. મહાત્મા કનક્યૂશસ અત્યંત ઉદાર પ્રકૃતિ કે સંત થે. ઉનમેં સચ્ચે ગુરુ કે લક્ષણ થે. વહ વિદ્યાદાન કા શુલ્ક વિદ્યાર્થીયોં સે કાર્યરૂપ મેં લે લેતે થે, કિન્તુ સાથ હી સાથ જો યથાશક્તિ થોડે સે થોડા ભી માસિક શુલ્ક દેતા ઉસે વહ વિદ્યાદાન સે કભી વંચિત નહીં રખતે. ઉસકા ભી અધિકાર પાઠશાલા કે અન્ય વિદ્યાર્થીયોં કે સમાન હી હોતા; કિન્તુ ઉસ વિદ્યાર્થી કેા કભી નહીં પઢાતે, જિસકા હૃદય વિદ્યા કે પ્રતિ સચ્ચી લગન, પ્રેમ તથા ધારણા-શક્તિવાલા નહીં હોતા. યહ ઉનકા પ્રસિદ્ધ કથન થા કિ “જળ મેંને કિસી વિષય કેા પઢાતે સમય ઉસકા એક ભાગ જાતલા દિયા ઝાર મેરા શિષ્ય ઉસકા શેષ ૩ ભાગ સ્વયં નહીં સમજ લેતા, તો ઉસ વિષય કેા મેં પુનઃ નહીં પઢાતા.” ઇસીજે સમજના આહિયે કિ ઉનકી અધ્યાપનશૈલી કિતની સ્પષ્ટ એવં હરદર્શિતા સે પૂર્ણ રહતી હોગી !

૨ વર્ષ કે અનંતર, જળ કનક્યૂશસ કી અવસ્થા ૨૪ વર્ષ કી થી, ઉનકી માતા કા દેહાંત હો ગયા ઝાન જિસ સમાધિસ્થાન પર ઉનકે પિતા કા શવ મકાન નજીક થા વહીં ઉન્હોંને અપની માતા કા ભી શવ મકાન દિયા ચીન દેશ મેં શવ માક દેને કે પદ્ધતિ ઉન સમય મેં જાણે બનાવે કી પ્રથા નહીં થી, કિન્તુ કનક્યૂશસ કે પિતા માતા હૃદય નવીનતા કા ઉપાસક થા. ઉન્હોંને મકાન કે બાજુ મેં સ્થાન પર પુર્ણ બનાવના આદર્શ ઉનકે અનિવર્ય પાવન થા.

कि "मैं तो धीरे-धीरे प्रयासों के फल में आया।
अतः यदि 'जनक जेव' जननी' का स्मारक स्थापित हो
जन जनता तो उसे देख कर मुझे गर्व होगा। जन-युवा
समूह में निश्चिन्त समाधिस्थल का बना लगाना चाँदा
होना होगा।" कनकशश अपने शिष्यों के हाथ कर
उठा कर के पूरा करने के लिये चल पड़े। शिष्यों ने
भी उठा स्थान पर चलने का आग्रह किया। वह शिष्यों
के धर्म अनुशासन के नदी के किनारे, दक्षिण: अपनी लोगों
ने प्रस्थान किया। घटनास्थल पर पहुँच कर सब लोगों
ने पुनः जनाना प्रारंभ कर दिया, किन्तु भूतलधार वृष्टि
के कारण उनका मार्ग परिश्रम निष्फल हुआ। अंत में
कनकशश ने लठे दीनभाव से खिड़ा कर कहा—“आह! प्राचीन काल में उनके शव के उपर पुनः नदी उठाई
जाती थी।” उनही मातृलक्षित तथा नवीन प्रजापति के
सूत्रपात की विफलता की अवस्था में हृदयाश्रु से हमारी
स्वाभाविक सहानुभूति हो उठती है। माता के देहावसान
के पश्चात् उन्होंने २७ मास तक शोक मनाया; उससे
भी ५ दिन पश्चात् उन्होंने अपनी प्रिय वीणा को, जिसे
वह अति प्यार करते थे, हाथ में लिया।

इस घटना के अनंतर कनकशश के ५० वर्ष की
अवस्था तक हमें और कुछ स्पष्ट वृत्तांत नहीं मिलता।
हां, कहीं-कहीं उनके प्राचीन धर्मशास्त्र तथा संगीत के
अध्ययन की ओर संकेत किया गया है। लू के प्रायः सभी
संभानित व्यक्ति उन्हें श्रद्धा तथा आदर की दृष्टि से
देखते थे। इसा से ५१७ वर्ष पूर्व लू के दो प्रतिष्ठित कुल
के युवक अपने सरदार की मृत्यु की ख़ास का भी लय
न करते हुये कनकशश की शिष्य-मंडली में मिल गये।
इन्हीं की सहायता से कनकशश ने चीन की राजधानी
में जाने का समुचित प्रबंध कर लिया। वहां पहुँच कर
उन्होंने महान् राजकीय पुस्तकालय को देखा और स-
गीतकला का, जो कि उस समय चीन में उच्च कोटि पर

પહુંચ ચુકી થી, અધ્યયન કરના પ્રારંભ કર દિયા. એક બાર મંત્રિયોં, શાસકોં એવં અન્ય અધિકારિયોં કે પારસ્પરિક કલહ તથા વૈમનસ્ય કે કારણ વહ રાજકીય પુરુષ કે સાથ સમીપવર્તી દૂસરે સ્થાન પર ચલે ગયે. માર્ગ મેં ટાઇ પર્વત પડતા થા. યહાં એક બડી વિચિત્ર ઘટના ઘટી, જિસસે મહાત્મા કનકચૂશસ કી શિક્ષાશૈલી કા જ્ઞાન હો જાતા હૈ. સખ લોગ પહાડી માર્ગ સે ચલે જા રહે થે, અકસ્માત્ સખકા હૃદય એક સ્ત્રી કે કરુણ કંદન કી ઓર આકર્ષિત હો ગયા. વહ સ્ત્રી ખેસુધ હો કર એક સમાધિ કે પાસ ફૂટ-ફૂટ કર રો રહી થી. ઇસ કરુણ દૃશ્ય કા રહસ્ય જાનને કે લિયે કનકચૂશસ ને અપને શિષ્ય કેા ઉસકે પાસ લેજા. શિષ્ય ઉક્ત સ્ત્રી કે પાસ ગયા ઓર રોને કા કારણ પૂછા. આંખોં મેં આંસુ ભર કર ઉસ સ્ત્રી ને ઉત્તર દિયા કિ “ એક સિંહ ને મેરે પતિ કે પિતા કેા ઇસી સ્થલ પર ખા ડાલા થા, પશ્ચાત્ મેરે પતિ કેા ભી ઉસને યહી ભક્ષણ ક્રિયા ઓર અખ ઇસ સમય મેરે પ્રિય પુત્ર કેા ખા ડાલા. ઇસી કારણ સે મેં રો રહી હૂં.” લોગોં ને ઉસસે ઉસ સ્થાન કેા ન છોડને કે વિષય મેં પૂછા, તો ઉસને ઉત્તર દિયા કિ “ મેં ઇસ સ્થાન પર ઇસ લિયે હૂં કિ યહાં પર દમનશીલ સરકાર કા ભય નહીં હૈ.” કનકચૂશસ ને ઉસી સમય અખ શિષ્યોં કેા લક્ષ્ય કર કહા—“સ્મરણ રકખો કિ એક દમનશીલ એવં હુઝારોં સરકાર એક ભયાનક ચીતે કી અપેક્ષા અધિક ભયંકર હૈ.”

ઉસ સમીપવર્તી સ્થાન સે લૌટ કર ઉન્હોંને પુનઃ એકાંત મેં ૧૫ વર્ષ તક અધ્યયન ક્રિયા. અંત મેં વહ પર વર્ષ કી અવસ્થા મેં સાંગત નગર કે પ્રધાન મંત્રિ-રૂટ જનાયે ગયે. જુના જાના હૈ કિ ઇસ પદ પર નિયુક્ત હો કર કનકચૂશસ ને જનતા મેં મહાન અધિપતિ તરીકે ક્રિયા. ઉન્હે શબ્દોં મેં કંતની અસ્થિ સ્ત્રી કિ ચર્ચા શરૂ હો જાતે ઓર સખ માર્ગ કા અધ્યયન કરે કે કિ સત્ય હૈ જાતે. પશ્ચાત્ વહ પાર અદિ નિર્દોષ રહે

જો ૫ સંજ્ઞાઓ દ્વારા સ્થિત હૈ: (૧) શાસક તથા પ્રજા, (૨) પતિ-પત્ની, (૩) પિતા-પુત્ર, (૪) બહેન તથા છોટે ભાઈ, (૫) મિત્ર. પ્રથમ ૪ સંજ્ઞાઓ મેં પહેલે કા શાસન તથા હસરે કી આજ્ઞાકારિતા હી અભીષ્ટ સમજી જતી હૈ. શાસન ધર્મપૂર્વક તથા ભલાઈ કી દૃષ્ટિ સે હોના ચાહિએ, આજ્ઞાકારિતા ભી ધર્મયુક્ત તથા હાદિક હોની ચાહિએ. મિત્રોં મેં એકહસરે કે ગુણોં કા ઉત્કર્ષ હી વાસ્તવિક એવં મુજબ ભાવના હોની ચાહિએ.

મહાત્મા કનકચૂશસ નિરાશાવાદી નહીં થે. ઉનકા મનુષ્યોં કે અચ્છે ગુણોં મેં પૂર્ણ વિશ્વાસ થા. વહ સ્વયં આદર્શ શાસક હો સકતે થે ઐર અચ્છી શાસન-પ્રણાલી દ્વારા કિતની હી કુરીતિયોં કા સમૂળ નાશ કર સકતે થે. વહ સોચતે થે કિ રાજાઓં દ્વારા સુધાર કા કાર્ય અધિક શીઘ્રતા સે હો સકતા હૈ. રાજકીય સહાયતા સે બહુતસી કઠિનાઈયાં વૈસે ભી હર હો જતી હૈ. ઇસી વિચાર મેં વહ બહુત સે રાજાઓં કે ઉપદેશ દેતે ઐર કહતે કિ ઉન્હેં કિસ પ્રકાર રાજકાર્ય કા સંપાદન કરના ચાહિએ. પૂર્વરાજાઓં કી જિન્હોંને લિખ-લિખ રાજ્યોં કી નીવ ડાલી થી, ધર્મશીલતા, કાર્યકુશલતા તથા ગુણોં કી પ્રજારતા કા સ્મરણ દિલા કર ઉન્હેં રાજ્યકાર્ય મેં પ્રોત્સાહિત કરતે. જો રાજા કનકચૂશસ કા ઉપદેશ સુનતા ઐર ઉચ્ચ લાભ ઉઠાને કા પ્રયત્ન કરતા વહ નિશ્ચિત હી અપને રાજ્ય કે સુધાર સકતા થા. વહ રાજ્ય પ્રસન્નતા, સફલ વ્યવહાર તથા સૌહાર્દ સે અલંકૃત હો જતા થા. ગુણોં કે ઉત્કર્ષ કે સાથ શાન્તિ કા સામાન્ય ઉપસ્થિતિ હો જતી થા. મહાત્મા કનકચૂશસ સ્વયં હી કહા કરને કે કિ 'યદિ કોઈ શાસક મુકે ૧૨ સાસ તક રાજ્યકાર્ય મેં અપના પથ-પ્રદર્શક બના સે તો મેં રાજ્ય મેં બહુત કા ઉન્નતિ કરા સકતા હું; ઐર યદિ ૩ વર્ષ તક વહ મેં પરામર્શ લે કર કાર્ય કરતા રહે તો વહ આજ્ઞાકારિતા તક લેના પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ.' કિન્તુ કનકચૂશસ કહે કે:

મેં છોડ દિયા થા. ઉસકે પશ્ચાત્ વહ ૧૩ વર્ષ તક ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યોં મેં પર્યાટન કરતે રહે. ઉનકા જીવન બહુત-સી ઐસી ઘટનાઓં સે પૂર્ણ હૈ, જો ઉનકે દૃઢ અધ્યવસાય કા પરિચય દેતી હૈ. મહાત્મ સે મહાન વિપત્તિ કે સન્મુખ આને પર ભી વે દૃઢ ચઢાન કી ભાંતિ પ્રભુ મેં વિશ્વાસ કર અચલ રહતે. ધર્મ ઔર નીતિ કે પ્રતિ ઉનકા અદ્ભુત ઉત્સાહ ઈશ્વર કી દિવ્ય પ્રેરણા સે અંકુરિત હુઆ થા. વહી અંકુર વિકસિતાવસ્થા કે પ્રાપ્ત હો કર કનક્યૂશસ કે જીવન કે હરા-ભરા બના રહા થા.

ભ્રમણ કરતે-કરતે એક બાર ત્યક્ત સાંસારિકોં કી એક ઐસી મંડલી કે પાસ પહુંચે, જો સંસાર કે કલહપૂર્ણ તથા દુઃખદ સમજ કર, વૃદ્ધાવસ્થા મેં સાંસારિક સુખોં કે છોડ કર, એકાન્તસ્થાન પર બસ ગયે થે ! ઇસ મંડલી કે જાન કર હમેં ઉસ સમય કી અવસ્થા કા વિશેષ પરિચય હો જાતા હૈ. યે શાન્તિ-ઉપાસક લોગ સાંસારિક કુરીતિયાં તથા વ્યવસ્થાઓં સે યુદ્ધ કરને કી અપેક્ષા કે મોડ કર એકાન્ત સ્થાન પર નિવાસ કરના સમીચીન સમજતે થે. વે કનક્યૂશસ કે વ્યક્તિત્વ તથા ઉચ્ચ આદર્શ સે અપરિચિત થે, ઇસી કારણ વે ઉનસે ઘૂળા કરતે થે. વે કહતે થે કિ યહ વ્યક્તિ તો સર્વદા સમય કી પ્રગતિ કે વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરતા હૈ ઔર આશાકીન આશા કે ખીંચે જીવન વ્યતીત કર રહા હૈ. એક બાર કનક્યૂશસ ને આપને એક શિષ્ય જોલૂ કે એક મનુષ્ય કે પાસ, જો કિ સમીપ હી ક્ષેત્ર મેં કાર્ય કર રહા થા, નદી મેં સ્નાને કરન વચ વાલે સ્થાન કે વિષય મેં પૂછને કે ભલે. ક્ષેત્ર મેં કમ કરનેવાલા મનુષ્ય ઉન્હી વ્યક્તિ સાંસારિકોં મિલે થા. કિ ને જોલૂ કે કનક્યૂશસ કા શિષ્ય સમજ કર ઉન્હોં કહતે કિ “મારે સામ્રાજ્ય મેં અશાન્તિ કી કહાં હૈ. એક કોઈ ઈસા વ્યક્તિ નહીં હૈ, જો કિયતિ કે સમજ કર નહીં તુમ ઈને કુત્સા કે શિષ્ય હૈ. જો કોઈ નહીં હૈ, જો કોઈ રાજા કે પાસ જાતે હૈ, જો કોઈ રાજા કે પાસ જાતે હૈ.”

मंतव्य है। रवीन्द्र नदी करता उसे छोड़ कर वह पुनः
 द्वन्द्व के पास जाता है; जैसे मन्थवर्धन मनुष्य के
 शरीर मान कर तुम क्या लाभ उठा सकते हो ? इससे
 अच्छा तो तुम्हारे लिये यह है कि तुम उनका अनुसरण
 करो, जो संसार से ही सर्वथा मुक्त जैव उदासीन रहते
 हैं।” उन शब्दों के सुन कर जेबू वहाँ से चला आया
 और उसने जो कुछ सुना था कनकयूशस के कान सुनाया।
 उन्होंने इसके उत्तर में जटे की सुन्दर तथा ओजस्वी
 शब्दों में कहा कि “संसार से विलग होना अशक्य
 है। क्या हमें परियों जैव मनुष्यों के साथ रहना
 उचित है, जिनकी बुद्धि और हमारी बुद्धि ये हो में कोई
 तुलना नहीं है ? दुःखी मनुष्यों के छोड़ कर हम और
 किससे मैत्री करें ? हमें हमने जन्म लिया और इसीमें
 हमें सदाचारमय जीवन व्यतीत करना है। यह अशांति,
 जो सर्वत्र फैली रही है, हमारे ही उद्योग से हर हो
 सकती है। यदि आश्रमिक अथवा सिद्धान्तों द्वारा संश्लिष्ट
 हो तो हमें परिवर्तन करने की कोई आवश्यकता नहीं
 है।” हमें उन शब्दों में वीर हृदय के सबूत उद्गार
 तथा मनुष्यता के प्रति सहायुभूतिसूचक शब्दों का अच्छा
 दिग्दर्शन होता है। कनकयूशस लोगों के दुःख से मुक्त
 करने तथा सत्य मार्ग जतलाने से कभी पीछे नहीं हटते
 थे। उनकी दृष्टि में समस्त संसार ज्यों द्वारा अवस्थित
 है; उन अशक्य ज्यों में जो एक जव वह स्वयं होते
 हुओं सगळे दुःखसागर में निमग्न होते दृष्ट रूप नहीं
 रह सकते थे। उनका उद्धार करना उनका कर्तव्य था।
 इसका निर्वाह उन्होंने लक्ष्मी प्रकार किया।
 चीन का वातावरण कुल्लुषित जैव कमहीन हो गया
 था। सामाजिक जैव राजनैतिक व्यक्तिभ के सुलभाने-
 वाला ही-सब्या धार्मिक तथा राजनैतिक अभिनेता कड़ा
 संकटा था; यह समय जो स्थान पर बैठ कर ध्यान-
 धारणा का नहीं था। सब धर्मों का सार मनुष्यमात्र
 था। ५१

કે લિયે સુખ હૈ. ઇસી સુખ કો વિતરણ કરને કે હિ
મહાત્મા કનક્યૂશસ ને અનવરત પરિશ્રમ કિયા. પ્રભુ
અટલ વિશ્વાસ રખ કર કાર્યપથ પર ડટે રહે ઐર
મેં સફલતા પ્રાપ્ત કી.

જળ કનક્યૂશસ કી અવસ્થા ૭૦ વર્ષ કી હૈ
ઉસી સમય ઉનકે પુત્ર કા દેહાન્ત હો ગયા. પુત્ર
દેહાવસાન કે પૂર્વ હી ઉનકી સ્ત્રી કા દેહાન્ત હો ગયા
ઇસા સે ૪૮૧ વર્ષ પૂર્વ ઉનકે પ્રિય શિષ્ય ચેનહી
મૃત્યુ બડી દુઃખદાયિની હુઇ ઐર ઉસ સમય વહ સુ
કંઠ સે રો કર કહ ઉઠે—“પ્રભુ મેરા સર્વનાશ કર રહા હૈ
૪૭૮ ઇસ્વી પૂર્વ મેં જેલૂ કા દેહાન્ત હો ગયા, ઉસ સ
કનક્યૂશસ કા હૃદય અત્યંત જર્જર હો ગયા ઐર
દિવ્ય આત્મા ઉસ અનંત પથ કી પથિક હો ગઇ, જ
સાંસારિક વાસનાઓં કા લેશ ભી નહીં હૈ.

મહાત્મા કનક્યૂશસ પ્રાયઃ કહા કરતે થે કિ ‘નિ
કાર્ય કો તુમ અપને પ્રતિ કિયા જના અશિષ્ટ તથા હા
કારક સમજતે હો ઉસે દૂસરે કે પ્રતિ મત કરો
જેકિંગ ને એક બાર ઉનસે પ્રશ્ન કિયા કિ કયા કોઇ ઐ
શબ્દ હૈ, જો આજીવન અભ્યાસ કા નિયમ જાન સકો
કનક્યૂશસ ને ઉત્તર દિયાઃ “હાં, એક શબ્દ હૈ, જો અ
જીવન પથ-પ્રદર્શક કા કાર્ય કર સકતા હૈ; વહ શ
હૈ શ.” ઇસ શબ્દ કા અર્થ હૈ હૃદય. તાત્પર્ય યહ
કિ એકદૂસરે કે હૃદય કે સાથ સદાનુમતિ રખના નમ
ઉચિત નિયમ હૈ, યહ આજીવન પાલન કિયા જા સક
હૈ. ઇસ કથન મેં કિતના નુદર આદર્શ નિર્દિષ્ટ હૈ!
સ્વૈત નીતિગ્રંથ મેં ભી ઇસી આશય કા એક શ્લોક મિ-

આત્મવન્ સર્વભૂતેષુ યઃ પડ્યતિ સ પંડિતઃ ।

દૂસરી અમૂઘ્ય જાત ઉન્નદાને જે સદાચાર ઐ
આત્માનિક શાસ્ત્ર કી દષ્ટિ મેં કરે. વહ શાસ્ત્રકે વચ કિ
અર્થાનુસાર પદ્ધતિસરિયે કે હૃદય મેં પાલન કર
પદ્ધ. સરવેરે જગત કી આદર્યકતા હૈ. કનક્યૂશસ

એક ખાર લે છે એક મંત્રી ને કનકપૂજારી એ પ્રશ્ન
કિયા કિ જ્ઞાન કિસે દેવને મેં? કનકપૂજારી ને ઇસકા
ઉત્તર દિયા કિ 'મનુષ્ય કા જો ધર્મ હે ઉસકા હૃદય સે
પાલન દેના તથા આસ્થાગિત પરતુઓં મેં શક્તા રખના
જેવ કે એક ખાર પૂછને પર ઉન્હોંને ઉસસે કહ્યા

કિ જળ તુમ મનુષ્યોં કી સેવા નહીં કર સકતે તો તુમ
દેવતાઓં કી કયા સેવા કર સકતે તો? ઇસ જવાબ કે
પદ્માવત (અર્ધાત. મૃત્યુ કે ઉપરાંત) મનુષ્ય કા કયા તોતા
હે, ઇસકે વિષય મેં ઉન્હોંને જલ સે કહ્યા કિ "જળ
તુમ ઇસ જવાબ કે રહસ્ય કે નહીં સમજ સકતે તો
તુમ મૃત્યુ કે રહસ્ય કે કેસે સમજ સકતે તો?"

સાંસારી, કનકપૂજારી કી શિક્ષા સર્વથા સાંસારિક
શી. ઉનકા મનુષ્યોં મેં વિચાર થા. પ્રત્યેક મનુષ્ય સમાજ
કે તિયે થા. સમાજ સં અલગ મનુષ્યોં કે વિષય મેં
વહુ ધ્યાન નહીં દેતે થે જોર ન ઉન્હેં લવિષ્ય કે દષ્ટિ મેં
રખ કર સદાચાર કે નિર્ધારિત નિયમ તથા ઉસકે અભિપ્રાય
કે હી જાતલાના ચાહતે થે. નિઃસંદેહ ઉનકી શિક્ષા નૈતિક
શી, જિસને હજારોં ચીની આત્માઓં કે શાંતિ પ્રદાન
કી જોર આજતક ચીની કી વિદ્વન્મંડલી ઉનકી કૃતજ્ઞ છે.

મહાત્મા કનકપૂજારી કા પરિચય મેંને ઇન ચોડે સે
શબ્દોં મેં કરાયા છે. ઉનકે સિદ્ધાંતોં કી વિવેચના ચોડે
સે સ્થાન મેં કરના અતિ કઠિન છે. મુખ્ય મુખ્ય વિચારોં
કી જોર કેવલ નિર્દેશમાત્ર કરને કા પ્રયાસ કિયા છે.
ઇન સિદ્ધાંતોં કા સર્વા સત્ય સમાજોં મેં જડા આઠર છે.
સંસાર કે જાડે જાડે સતોં જોવં દાર્શનિકોં મેં ઉનકી
ગણના કી ગઈ જોર વહુ થે બી ઇસી યોગ્ય. ઉનકી
આત્મા ઇસ સંસાર મેં નહીં છે, કિંતુ ઉનકે ઉપદેશ
અજબી શતશઃ નક્ષત્રોં કી ભાંતિ ચમક કર મનુષ્યજીવન
કે પથ મેં આલોક કા કાર્ય કર રહે છે.

("ત્યાગશ્રુતિ" ના વૈશાખ-૧૯૮૬ ના અંકમાંથી)

ઇસી પ્રકાર કી છોટી-છોટી શિક્ષા, જે સર્વ-સાધારણ કે નૈમિત્તિક જીવન મેં લાલકારી હો. ઐર ઉનકે જીવન કે કલ્યાણમય બના સકે, મહાત્મા કનક્યૂશસ દિયા કરતે થે. વહ પ્રગાઠ સે પ્રગાઠ વિદ્વાન કી દાર્શનિક રુચિ કે પૂર્ણ કર સકતે થે તથા છોટે સે છોટે મનુષ્ય કે ભી સરલ શિક્ષા સે તૃપ્ત કર સકતે થે. યહ ઉનમેં બડી વિશેષતા થી.

કનક્યૂશસ ને અપને વ્યાખ્યાનોં મેં ૩ વાર અસ્પષ્ટ રૂપ સે કહા થા કિ વહ સ્વર્ગ સે સંદેશ લે કર આયે હેં ઐર જળતક વહ ઇન ઉપદેશોં કે સર્વસાધારણ કે કાનોં તક નહીં પહુંચા દેંગે તળતક ઉન્હેં કોઈ હાનિ નહીં પહુંચા સકતા; તથાપિ વહ અવતાર કે રૂપ મેં સ્વર્ગીય જ્ઞાન કે સંદેશવાહક નહીં બનતે થે. ઉનકી સારી શિક્ષાએં મનુષ્ય કે નિત્ય કે જીવન તથા સાંસારિક કાર્યોં કે વિષય મેં હોતી થીં. વહ કિસી વિશેષ પદાર્થ કે લક્ષ્ય કર કે નહીં કહતે થે. મનુષ્ય કા ધર્મ સમાજ કી દૃષ્ટિ સે કયા હોના ચાહિયે, યહ ઉનકી શિક્ષા કા સાર થા. મનુષ્ય કી પ્રકૃતિ ઈશ્વરપ્રદત્ત હે. જે કુછ કાર્ય વહ પ્રભુ કી પ્રેરણા સે કરતા હે, વહ સત્ય હે તથા ઉસકી આજ્ઞા કે અનુકૂલ હે. ઉસકી ઇચ્છા કે વિપરીત કરના પાપ હે. કનક્યૂશસ કી સારી શિક્ષાઓં મેં ભારતીય મહાત્માઓં કી ભક્તિ કી વિશેષતા નહીં ઉપજાવ્ય હોતી. ઉનકા વિચાર થા કિ મનુષ્ય સ્વયં અપનેમેં જીન રહે; ભક્તિ-જુરે કા જ્ઞાન રાખ કર કાર્ય કરતા રહે; ફક્તરે મેં ઉસે જીન હોને કી આવશ્યકતા નહીં.

આર વસ્તુઓં કે મહાત્મા કનક્યૂશસ પ્રાયઃ કહા કરતે થા:—(૧)—અસાધારણ વસ્તુઓં; (૨)—બીજા કા અભાવ; (૩)—કાન્તિદારી અશાંતિ; (૪)—અધ્યાત્મિક વસ્તુઓં.

ઇન વસ્તુઓં મેં ઉનકા વિચાર થા. ઇનમેં કુછ મહાત્મા ને મહાત્મા અશાંતિ ઉપજાવ કર સકતા. ઇં ઇન કુછ અશાંતિ કા સંકાર ભૂ. વિવરણ; કર સકતા. ઇં. અભાવ હોને. દૃષ્ટિઓં મેં મહાત્મા કનક્યૂશસ કરતે સમજાવે અર્થે થે. ઇનેં મેં વિચાર મહાત્મા અશાંતિ થા.

એક જાણ છે એક મંત્રો એ કનકજ્ઞાન એ પ્રમ
 કિથા કિ જ્ઞાન કિમે કરને છે? કનકજ્ઞાન એ ઉચ્ચ
 ઉત્તર દિધા કિ 'મનુષ્ય' એ એ 'ધર્મ' એ ઉચ્ચ હૃદય એ
 પાલન કરના તથા આધ્યાત્મિક વસ્તુઓ એ મહા સખના
 હી વાસ્તવિક જ્ઞાન છે.

એવ છે એક જાણ પૂછને પર ઉત્તરોને ઉમંગે કરા
 કિ જ્ઞાન તુમ મનુષ્યોં છી મેવા નહીં કર મકને તો તુમ
 દેવતાઓં છી કયા મેવા કર મકને તો? હમ જ્ઞાન છે
 પદ્માત (અર્થાત્ મનુષ્ય છે ઉપરાંત) મનુષ્ય કા કયા જ્ઞાના
 છે, હમકે વિષય એ ઉત્તરોને જેવું એ કરા કિ "જ્ઞા
 તુમ હમ જ્ઞાન છે સ્વસ્થ છે નહીં સમગ્ર સકને તો
 તુમ મનુષ્ય છે સ્વસ્થ છે કહે સમગ્ર સકને તો?"

સાશંકાતઃ, કનકજ્ઞાન છી શિક્ષા સર્વથા સાંસારિક
 થી. ઉનકા મનુષ્યોં એ વિચાર થા. પ્રત્યેક મનુષ્ય સમાજ
 કે લિયે થા. સમાજ એ અતઃ મનુષ્યોં કે વિષય એ
 વડે ધ્યાન નહીં દેતે એ જોર ન ઉત્તરે અવિષ્ય છે દષ્ટિ એ
 રમ કર મહાચાર કે નિર્ધારિત નિયમ તથા ઉચકે અભિપ્રાય
 છે હી જાતતાના આદતે થ. નિઃસંદેહ ઉનકી શિક્ષા નૈતિક
 થી, નિઃસને સ્વભાવે ચીની આત્માઓં કે શાંતિ પ્રદાન
 એ જોર આજ્ઞાતક ચીન કી વિદ્વન્મંડલી ઉનકી કૃતસા છે.

મહાત્મા કનકજ્ઞાન કા પરિચય મેને ઇન થોડે સે
 ચપ્પેં એ કરાયા છે. ઉનકે સિદ્ધાંતોં કી વિવેચના થોડે
 સે સ્થાન એ કરના અતિ કઠિન છે. મુખ્ય મુખ્ય વિચારોં
 કી જોર કેવલ નિર્દેશમાત્ર કરને કા પ્રયાસ કિયા છે.
 'ન સિદ્ધાંતોં કા સર્થી સ્વયં સમાજે' એ જાડા આદર છે.
 'સાર કે જાડે જાડે સર્તોં એવં' દાર્શનિકોં એ ઉનકી
 યુના કી ગઈ જોર વડે થે થી ઇસી યોગ્ય. ઉનકી
 આત્મા ઇસ સંસાર એ નહીં છે, કિંતુ ઉનકે ઉપદેશ
 અજાલી શતશઃ નક્કરોં કી ભાંતિ ચમક કર મનુષ્યજીવન
 કે પથ એ આલોક કા કાર્ય કર રહે છે.

("ત્યાગશ્રમિ"ના પૃષ્ઠાખ-૧૯૮૬ ના અંકમાં)

૨-મહાત્મા લાઓત્જૂ

(લેખક:-શ્રી. જ્વાહરલાલ નાથપુરાવાલા)

આજકાલ આપણે એક અદ્ભુત યુગમાં જીવન વ્ય-
તીત કરી રહ્યા છીએ, જેનો મૂળ મંત્ર ઉન્નતિ છે અને
તે પણ ભૌતિક ઉન્નતિ. આપણને આ ઉન્નતિમાં ગર્વ છે
અને તેના પ્રકાશની આગળ આપણી આંખો બંધ થઈ
જાય છે; પરંતુ જો આપણે આંખો ઉઘાડીને જોઈશું તો
જણાશે કે આ ઉન્નતિમાં ઊંડે ઊંડે અવનતિનો પટ
છુપાયેલો છે. દવાખાનાં, સ્વાસ્થ્યગૃહો, ગાંડાની ઈસ્પીતાઓ
અને જેલખાનાંની વધતી જતી ભયંકર સંખ્યા આપણને
એક ભયાનક સત્યનો સંકેત કરે છે.

આ વિષમતાનો આપણી પાસે શું ઉત્તર છે? તેનું
મૂળ કારણ શું છે? શું કોઈ રાષ્ટ્રમંત્રી અથવા કોઈ
વિશ્વવિદ્યાલયનો અધ્યાપક આ વિષમતાને દૂર કરી શકે
છે? કદાપિ નહિ. આધુનિક સભ્યતામાં આત્મિક જ્ઞાન
અને ભૌતિક જ્ઞાનનો અર્થોર્થ સંબંધજ આપણી આ-
ગળી વિષમતિનું મૂળ કારણ છે. આપણે આયશ્વર્યતા કરતાં
આપણી શક્તિઓને વધુ દૃષ્ટિમ-‘બાહ્ય’ આકર્ષણમાં બા-
ર્જિક કરીએ અને અમલી-‘આંતરિક’ શક્તિને છોડી દઈએ
છીએ. આપણું ભૌતિક ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરી આત્મિક ઉન્નતિ
પાછો ઉપર સ્થાપનાં આપણે છે. આત્મિક અને આંતરિક
શક્તિઓ મુક્ત થઈ અને જિંદગીના સ્વચ્છતામાં આપણે
જીવે શકીએ અને સ્વચ્છતા ભરેલી જિંદગીમાં આપણે
જીવી શકીએ. આપણે આધુનિક સભ્યતાને સંકેત

જરૂર પડતી નથી. મોઢાના હિસાબથી—ઇમાનદારીથીજ—બધું કામકાજ થાય છે. જીવનના પ્રત્યેક માર્ગમાં સારા-સારતા પ્રત્યે એટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે કે ત્યાં અમેરિકા આદિ દેશોની માફક અપરાધોની સંખ્યા દિવસે બમણી અને રાતના ચારગણી વધી જતી નથી. આ બધી વાતો આપણને ચીનની પ્રાચીન સભ્યતાની એક અંલકનું દિગ્દર્શન કરાવે છે. આનાથી આપણને જણાય છે કે, ચીનના પ્રાચીન મહાપુરુષોનો ચીન પર કેટલો પ્રભાવ હતો અને તેમણે ચીનને કેટલો ઉચ્ચ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમજ તેમાં તેમને કેટલી સફળતા મળી હતી.

ચીનમાં બે મહાત્મા સૌથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. એક તો “લાઓત્સૂ” અને બીજા “કન્ફ્યૂશસ.” લાઓત્સૂ શબ્દનો અર્થ “ઘરડો છોકરો” થાય છે. તેમના જન્મ સંબંધી ઘણી દંતકથાઓ પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાકનું કહેવું છે કે, તે પોતાની માતાના ઉદરમાંથી વૃદ્ધજ જન્મ્યા હતા અને પછીથી અમૃત પીને અમર થઈ ગયા હતા. ઘણાનું કહેવું છે કે, એક તારાના ખરવાથી તેમની માતાને ગર્ભ રહ્યો અને ૮૧ વરસ સુધી તે ગર્ભમાં રહ્યા. આજ કારણથી જ્યારે તેમનો જન્મ થયો ત્યારે તેમની દાઢી તદ્દન સફેદ હતી. આ કારણથી તેમનું નામ ‘લાઓત્સૂ’ રાખવામાં આવ્યું. ગમે તેમ હો, પણ તેમનો જન્મ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ પહેલાં આડિ પ્રાન્તમાં થયો હતો એ ચોક્કસ છે. તેમનામાં વિચારશીલતા અને સંશોધનશક્તિ પુષ્કળ ભરી હતી. તે હંમેશાં કોઈ ને કોઈ વાતનું કારણ શોધી કાઢવાને તનપર રહેતા. તેમણે આ સાંસારને જેવો દેખાય છે તેવો માની લીધો નહિ, પરંતુ તેમણે નિરંતર શોધવા કર્યું કે, સાંસારને એવો બનાવવાવાળો કોણ હતો અને તેણે તેને કેવી રીતે બનાવ્યો !

તેમણે સમગ્ર વિશ્વ જીવનની કાંઈ પણ મહત્વની વાતો

નહોતી કેટલાકનું માનવું છે કે તે કોઈ મહત્વની વાત

કે “જો કોઈ તમારા ગાલ પર તમારો માદે તો બીજો ગાલ તેની સામે ધરો.”

ધર્મના સૂક્ષ્મ અર્થના સંબંધમાં લાઓત્સૂએ કંઈ પણ કહ્યું નથી. ભિન્ન ભિન્ન દેવદેવીઓ પર તેમને વિશ્વાસ ન હતો અને તેઓ પૂજાપાઠ વગેરેના સખન વિદ્યાપો હતા. તેમના મન પ્રમાણે પ્રાર્થના, પૂજા, બલિદાન વગેરે સંયત્ન વ્યર્થ છે; કેમકે તે પ્રકૃતિને મનુષ્યની અનુગામિની બતાવે છે. પરંતુ યોગ્ય એ છે કે, મનુષ્ય સ્વયં પ્રકૃતિમાં મગી બન્યો. ધર્મના વિશદ અર્થના અનુસાર તે પરમ શ્રદ્ધાવાન અને ધાર્મિક મહાત્મા હતા, કેમકે નકારાત્મક સિદ્ધાંતોના ચૂક જ્ઞાનથી પરિચિત હોવાની સાથે તેમનો આત્મા અત્યંત પવિત્ર હતો. અને તે પૂર્ણ આત્મવાદી હતા. તે એક અનંત શક્તિને માનતા હતા, જેમાં એ ઇંત મનુષ્ય પોતાની જાતને તક્ષીન કરી દે. તેમને ‘તાઓ’ હતાં તરફ આટલો પ્રેમ હતો તેનું આજ કારણ છે, તેમનું ‘કહેવું’ છે કે ‘તાઓ’ સાથે એકરૂપ થઈ ‘એક સુદિત છે.

પ્રોફેસર ગોવેલીજનું ‘કહેવું’ એવું છે કે, સંસારના રહસ્યવાદી સાહિત્યમાં ‘તાઓ-તેહ-કિંગ’ પોતાની રીતથી અનેક છે.

‘તાઓ-તેહ-કિંગ’ ના દાર્શનિક તત્ત્વમાં અસ્તિ અને નાસ્તિના ઐક્યનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ એ સિદ્ધાંત છે, જેને જગદ્વિખ્યાત દાર્શનિક હેગલે ૨૩૦૦ વર્ષ પછીથી પ્રતિપાદિત કર્યો છે. જ્યારે કોઈ આત્મા વિશ્વને સંચાલિત કરનાર નિયમોનો પૂર્ણ સહગામી થઈ જાય છે, ત્યારે તે વિશ્વની સાથે એક થઈ જાય છે. પોતે પોતાની જાતને તદ્દન ખાલી કરી (ત્યાગ કરી) તે પવિત્ર ‘તાઓ’ સાથે પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે.

લાઓત્સૂની માન્યતા એવી હતી કે, મનુષ્યે ગંદોર

છે. 'તાઓ' શબ્દનો અન્ય ભાષામાં ખરાબર અનુવાદ થવો ઘણો કઠિન છે. તેનો ભાવ 'પ્રકૃતિ' અથવા 'પથ' શબ્દોથી કંઈક કંઈક સમજી શકાય છે. 'તાઓ' તે શક્તિ છે કે જે સર્વ વસ્તુઓનું મૂળ છે, 'તાઓ' પૂર્ણ સત્ય છે અને વિશ્વનો પથ છે. 'તાઓ' નું મુખ્ય લક્ષણ આ છે કે, કોઈ કાર્ય કરવાને કંઈક ચિંત્ન પ્રગટ કર્યા વિનાજ એ એને કરી નાખે છે. આ એક મહાન, પૂર્ણ, દિવ્ય અને અજ્ઞાત 'કંઈક' છે જે ક્રિયાશીલ નથી. લાઓત્સૂનું કહેવું છે કે, નિષ્કામ દશામાં 'તાઓ' મનુષ્યના ઉચિત જીવનનો આદર્શ નિર્માણ કરે છે. મનુષ્યને માટે દ્વિત 'તેહ' એક એવો ગુણ છે જે 'તાઓ' ની નિષ્કામ અવસ્થાને વિકસિત કરે છે. જલદીથી કોઈ કાર્યને પૂર્ણ કરવાની ચેષ્ટા કરવી એ અવશ્ય સૂચના છે. તેના વિચારથી સાંસારિક કાર્યોમાં લાગી રહેવું, આ અસાર સંસારને પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી સુધારવા અથવા બગાડવાનો ઉદ્યોગ કરવો એ વ્યર્થ છે. ચારિત્ર્યનાં દ્વિત ત્રણ રત્ન છે. તેમાં સર્વ-શ્રેષ્ઠ 'નૂવિધ' અથવા નિષ્કામ બનવું તે છે. સાચો શિષ્ય સર્વદા મૂક રહે છે. તે એટલે સુધી કે પોતાના ધર્મ 'તાઓ'ના સંબંધમાં પણ કંઈ ઉચ્ચારતો નથી. તે સર્વ પ્રકારના સાંસારિક ઉપદેશ અને જ્ઞાનપિપાસાને ધૃણાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. તે પૂર્ણ નાસ્તિકવાદી હોય છે.

લાઓત્સૂનું કહેવું છે કે “ જે મારી સાથે મારી રીતે વર્તે છે તેની સાથે હું પણ તેવાજ વ્યવહાર કરું છું, અને જે મારી સાથે ખરાબ રીતે વર્તે છે તેમની સાથે પણ હું મારો વ્યવહાર રાખું છું. આ પ્રમાણે બધા સાથે મારો વ્યવહાર કરવો જોઈએ.” કેટલાં ઉત્તમ ઉપદેશ છે ! હું આ એશિયાવાસીઓને આનંદ અને શાંતિ કરી તેમજ પશ્ચિમવાસીઓને માટે આશ્ચર્યની વાત નથી કે, આ પૂર્વે ૬૦૦ વર્ષ પહેલાં જીવતા એક હરતા નાકેના એક લશ્કરી સમૂહમાં પોતા રોડને એક કદમ માત્ર નીચે ને જમવાનું કંઈ પ્રિયતા પામેલાં કે જેને આજના

અનમાં અહીંયાં રૂપ૦૦ વરુ પડેલાંની પ્રતિપાદિ
‘લામોન્ડુ-તેદ-કિંચ’ માંથી દેદલાંક અવતરેલાં આપવાં
અથોમ્ય નદિ ગળાય.

“હે ‘લામોન્ડુ’ને જાણે છે તે તેના સંજાળી કંઈ પણ
જોતલા નથી. અને જે હંમેશાં જોતવાને તૈયાર રહે છે
તે આ સંજાળમાં કંઈ પણ જાણતા નથી.”

“આત્મા અને જીવ જેને આપણે જુદાં જુદાં નામોથી
સંજોધીએ છીએ તે મૂળમાં એકજ છે.”

“તે તમે કંઈ મેળવવાની આશા રાખતા હો તે
પડેલાં આપો.”

“હે જાણે છે તે જોતલો નથી; જે જોતે છે તે
જાણતો નથી.”

“રચેલાથી કંઈ પણ ન કરે, બધું ‘અનંત ઇચ્છા’
પર હોટો અને તમારા માટે સપથું થઈ જશે.”

“પ્રાકૃતિક શક્તિઆ મૂક બની કાર્ય કરે છે, ખાલી
હાથે તેનો જન્મ થાય છે અને પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યા
પછીથી કોઈ અધિકારની તેને ઇચ્છા હોતી નથી.”

“જે ખાલી છે તે પૂર્ણ થઈ જશે, જે થાકેલાં છે
શક્તિસંપન્ન થઈ જશે, જેમની પાસે કંઈ પણ નથી
તે સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકશે, અને જેઓ પોતાની પાસે
પણું છે એમ માને છે તે માર્ગભ્રષ્ટ થઈ જશે.”

“નમ્ર થવાથી તમે વીર બની શકો છો, મિતવ્યયી
થવાથી ઉદાર બની શકો છો, ખીજાઓની સામે પોતાનો
દેખાવ કરતાં અને બડાઈ હાંકવાથી બચી શકો તો તમે
તેમના નેતા બની શકો છો.”

“સારો સૈનિક ઝગડાજોર હોતો નથી, સારો ચોદો
કદી પોતાની જાતે બહાર પડતો નથી. સર્વશ્રેષ્ઠ વિજેતા
આ. ૫૨

તેજ છે કે જે યુદ્ધ કર્યા વગરજ પોતાના દુશ્મનો પર વિજય મેળવે છે.”

“ જે સહૃદય હોવાની ચેષ્ટા કરે છે તે એક બાળકની માફક લોળો થઈ શકે છે.”

“ ખુરાઈનો બદલો લેવાઈથી આપો.”

“ સાધુ કદી કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને તૈયાર નહિ થાય, અને આજ કારણથી તે મહાન કૃણ મેળવે છે.”

“ ખરા શબ્દો સારા લાગતા નથી, મીઠા શબ્દો કદી સાચા હોતા નથી. ”

“ જન્મનો આરંભ નથી, મૃત્યુને અંત નથી. ”

(નવેમ્બર-૧૯૩૨ ના “સરસ્વતી”માંથી અનુવાદક:-
શ્રી. સોમનાથ દામોદર ઉપાધ્યાય)

३-कर्मवीर सोन्तोढ़

(लेखक:-श्री. वनभागीप्रसाद शुक्ल)

जिस जलपानी कृपक की लुपनी यहाँ लिपि जलती है उसका जन्मनाम किंजिश था, पर वह नाम जलुत समय तक प्रचलित नहीं रह सका. जनता उसकी उदा-रता, परोपकारिता, सहृदयता ओष' कर्तव्यनिष्ठा सुग्ध हो गई और उसने उस सोन्तोढ़-अर्थात् सहृदय संपन्न की उपाधि से विभूषित किया. उसकी यह उपाधि उसके नाम में परिणत हो गई और उसका जन्म-नाम प्रायः विहीन हो गया.

सोन्तोढ़ का जन्म कामाया नामक ग्राम के निनो-भियावंशी ओष कृपक के यहाँ सन १७८७ ईस्वी में हुआ था. उसका पितामह विद्योगी पुरुष था. उसने अपने पुरुषार्थजल से जलुत द्रव्य कामाया और भित-भय होने के कारण संचय भी भूण किया; पर उसका पिता पैतृक संपत्ति की रक्षा नहीं कर सका. उसमें दबूल भय करने की लत थी. उस कारण संचयता लक्ष्मी उसके पास जलुत समय तक नहीं ठहर सकी. धनरही आपत्ति ने भी उसे सताना आरंभ कर दिया. गाप-दाहों की मारुसी जमीन जलसे हो-तीन कुटुंबों का लरलु-पोषण मने में हो सकता था, नही की गाड से नष्ट हो गई, और जो जल गड थी वह छंट, पथधर, रने आदि के जमा हो जाने से बेकाम हो गई. सोन्तोढ़ के पिता का स्वास्थ्य पहले -

नहीं रहता था;

ਪਰ ਜਯ ਉਸੇ ਐਕ ਏ ਯਾਦ ਹੁਸਰੀ ਆਪਤਿ ਸਤਾਨੇ ਲਗੀ
ਤਯ ਉਸਕਾ ਰਹਾ—ਸਹਾ ਧੀਰਜ ਜਾਤਾ ਰਹਾ ਐਰ ਵਹ ਈਤਨਾ
ਯਿਮਾਰ ਪਤ ਗਯਾ ਕਿ ਯਾਟ . ਪਰ ਸੇ ਫ਼ਿਰ ਨਹੀਂ ਓਠ ਸਕਾ,
ਐਰ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਯੰਤ੍ਰਣਾਏਂ ਲੋਗ ਕਰ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਥਲ ਯਸਾ.

ਸੋਨ੍ਹਤੋਕੁ ਪਰ ਵਯਯਾਤ ਹੋ ਗਯਾ. ਐਸੇ ਤੋ ਵਹ ਜਨਮ
ਸੇ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪਰ ਪਤਨੇਵਾਲੀ ਆਪਤਿ ਕਾ ਨਜ਼ਰਾ ਦੇਖਤਾ
ਆ ਰਹਾ ਥਾ; ਪਰ ਉਸਸੇ ਉਸਕਾ ਮਨ ਈਤਨਾ ਵਿਘਲਿਤ
ਕਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁਆ ਥਾ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਕੀ ਮ੍ਰਤ੍ਯੁ ਸੇ ਹੁਆ.
ਘਰ ਮੇਂ ਕੁਝ ਹੈ ਨਹੀਂ; ਡਾਕਟਰ ਕਾ ਯਿਲ ਕੈਸੇ ਬੁਕਾਯਾ ਜਯ;
ਯਹ ਸਮਸ਼੍ਯਾ ਉਸਕੇ ਸਾਮਨੇ ਉਪਸ਼ਿਥਤ ਹੁਯ. ਯਦਿ ਵਹ
ਰਹੀ ਸਹੀ ਧੈਰ੍ਵਕ ਸੰਪਤਿ ਕੋ ਯੋਧਤਾ ਹੈ ਤੋ ਉਸ ਪਰ
ਪੁਤ੍ਰਧਰਮ ਯਾਗਨੇ ਕਾ ਪਾਪ ਲਗਤਾ ਹੈ. ਯਦਿ ਡਾਕਟਰ ਕੋ
ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਨੇ ਕਾ ਨਿਸ਼ਚਯ ਕਰ ਏ ਜਮੀਨ ਕੋ ਯਥਾ ਦੇਤਾ
ਹੈ ਤੋ ਪਿਤ੍ਰਲਕ੍ਤਿ ਕੋ ਤਿਲਾਂਭਲਿ ਦੇਨੇ ਕਾ ਕਲਾਂਕ ਉਸਕੇ
ਸਿਰ ਪਰ ਲਗਤਾ ਹੈ. ਜਪਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਏ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ,
ਸ਼੍ਵਯਤਿ ਐਰ ਪਿਤਾ ਕੀ ਲਕ੍ਤਿ ਮੇਂ ਕਿੰਝਿਤ ਖੁਟਿ ਦਿਖਾਨਾ
ਪਾਪ ਸਮਝਾ ਜਾਤਾ ਹੈ. ਈਸ ਪਾਪ ਮੇਂ ਪਤਨਾ ਮਾਨੇ
ਘੁਲੋਕ ਐਰ ਪਰਲੋਕ ਕੋ ਯਿਗਾਤਨਾ ਹੈ. ਸੋਨ੍ਹਤੋਕੁ ਨੇ ਦੇਖਾ
ਕਿ ਉਸਕੇ ਐਕ ਐਰ ਹਥਾਂ ਐਰ ਹੁਸਰੀ ਐਰ ਯਾਧ ਹੈ.
ਯਥਨੇ ਕਾ ਕਈਂ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ. ਆਂਤ ਮੇਂ ਉਸਨੇ ਜਮੀਨ
ਯੋਧਾ ਦੀ. ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਜਯ ਦੇਖਾ ਕਿ ਸੋਨ੍ਹਤੋਕੁ ਪਿਤ੍ਰ-ਕਾਮੁ
ਬੁਕਾਨੇ ਏ ਲਿਥੇ ਯਾਂਦੀ ਪਰ ਦੀਨਯਾਥ ਸੇ ਯਯਾ ਹੈ ਤਯ
ਉਸਕਾ ਫ਼ਿਦਯ ਕਰੇਲਾ ਸੇ ਯਰ ਆਯਾ. ਉਸਨੇ ਕਹਾ:—ਯਾਧ!
ਜਯ ਧੁਮਕਾਰੀ ਵਿਪਤਿ ਕੋ ਯਦਕਾ ਕਰਨੇ ਕਾ ਮੁਯਮੇਂ ਸਾਮ-
ਧਯ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਯ ਉਸੇ ਐਰ ਯੀ ਯਾਰੀ ਕਰਨੇ ਕਾ ਫ਼ੋਪ ਮੇਂ
ਯਪਨੇ ਉਪਰ ਕਥੇਂ ਕੁੰ ਹੈ ਜਾਯੋਗ, ਈਨ ਕਥੇਂ ਕੋ ਯਪਨੇ
ਕੁਟੁੰਬ ਕਾ ਸਿਰਾਂਧ ਕਰੇ. ਧੁਮ ਮੇਂ ਕੋ ਯਾਧ ਨਹੀਂ ਯੋਧਾ. ਈਨੇ
ਸਯ ਯਰ ਆਯਾ. ਸੋਨ੍ਹਤੋਕੁ ਨੇ ਉਸਕੇ ਯਥ ਨਹੀਂ ਮਾਨੀ. ਵਿਘਨ
ਹੋ ਕਰ ਡਾਕਟਰ ਕੋ. ਈਨ ਐਨ ਐਨ ਯੋਧੇ ਕੋ ਯਥ ਦੇਨਾ ਪਤਾ.

ਪਿਤਾ ਕੀ ਲਕ੍ਤਿ ਦੇ ਸਮਝਨੇ ਸੋਨ੍ਹਤੋਕੁ ਦੇ ਜਨਮ-ਕਾਲੀਂ

૧૫' દી મી. ઇતની કચ્છી ઉમર મેં માતા ઝોર દેા છોટે
લાઇયેં દી પરવરિશ કરને કા ભાર ઉઠાના યદપિ કહિન
પ્રસંગ યા, તો બી ઉસને ઇસકી તનિક બી પરવા ન દી.
દિન મેં દૂર કે પર્વત સે લકડિયાં ખટોર કર ઝોર રાત્રિ
મેં રસ્તિયેં દી ખડાઉ બના કર વડ અપની ગૃહસ્થી સ્વ-
તંત્રતાપૂર્વક ચલાને લગા; પર વિધાતા કેા વડ નહીં
રુચા. ઉસકી માતા ચોકસંતમ પુત્રો કેા નિઃસહાય
છોડ કર એકાએક સ્વર્ગ કેા ચઢી ગઇ. ૧૬ વર્ષ કે સો-
ન્તોહ દી આંખેં કે સામને અંધેરા છા ગયા. ઇસ દુરવસ્થા
મેં દૂર કે એક રિસ્તેદાર ને ઉસે ઝોર ઉસકે ભાઇયેં કેા
અપને યહાં આશ્રય દિયા. યહાં આને સે સોન્તોહ કે
પરિશ્રમ મેં કુછ કમી નહીં હુઇ—ઉત્તરોત્તર ખઠતી હી
ગઇ. ઇસકે લિયે ઉસને કિસીસે કહી કુછ કહા બી નહીં;
પર જળ ઉસે પઢને-લિખને કે લિયે રાત્રિ મેં તેલ નહીં
મિલને લગા તળ ઉસકી આત્મા કેા અસદ્ય ચોટ પહુચી.
ઉસને નિશ્ચય કિયા કિ તેલ કે લિયે કુડંગિયેં કે સામને
ગિડગિડાને કી અપેક્ષા ગાંવ કી પડતી ઝોર ઉસર જમીન
કેા અવકાશ કે સમય જોત-જો કર લાભ ઉઠાના ઝોર
ઉસસે નિશ્ચ આવશ્યકતાઓં કી પૂર્તિ કરના ઉત્તમ હોગા.
ઇસ નિશ્ચય કેા ચુમ રીતિ સે કાયાં મેં પરિણત કરતે
ઉસે દેર નહીં લગી. ફલ યહ હુઆ કિ કુછ કાલ મેં પડતી
જમીન મેં ઉસકે બહુતસે જોત હો ગયે ઝોર ઉપજ સે
અચ્છી આમદની બી ઉસકે હાથ આને લગી. ઇસ તરહ
પપની આર્થિક સ્થિતિ મેં સુધાર કર કે વહ અપને ભાઇયેં
સહિત રિસ્તેદાર કી છત્રછાયા સે અલગ હો ગયા. ઇતના
હી નહીં, અપને અસાધારણ ઉદ્યોગ-બલ સે ઉસને અપની
પૈતૃક ભૂમિ બી ખરીદ લી. ઇસ મહાન કાયાં કે કર લેને
સે સોન્તોહ કેા પૂર્ણ સંતોષ હુઆ. એક દિન ઉસને
અપને ભાઇયેં સે કહા:—“યદિ મેં જન્માન્ધ હોતા ઝોર
બહુત દિનોં કે બાદ ઝોપધિપ્રયોગ સે દેખને લગતા તો
મેં મુઝે ઇતની સુશી નહીં હોતી જિતની પૈતૃક ભૂમિ કેા

લોટા કર અને પુરુષોં કી આત્મા કેા સંમાનિત કરે
મેં હુઇ છે.

સોન્ટોફ્ર કા વિવાહ હો ગયા ઐર વહ આનંદપૂર્વક
ગૃહસ્થજીવન કા સુખ અનુભવ કરેને લગા. ઇસી ખીચ
મેં ઉસકે પુરુષાર્થ કી ચર્ચા ફેલતે ફેલતે ઉસકે ઇલાકે કે
અધિપતિ કે કાન તક પહુંચી. અધિપતિ મહોદય કી
આર્થિક સ્થિતિ ખુરી તરહ સે બિગડ ચૂકી થી. ઋણ કા
બડા ભારી બોઝ ઉનકે ઉપર આ પડા થા. ઐસા જન
પડતા થા કિ કુછ હી દિનોં મેં ઉનકી સારી સ્ટેટ સાફ-
કાર કે કળ્હે મેં ચલી જાયગી. ઉસને સોન્ટોફ્ર કેા ખુલવાયા
ઐર અપના કચ્ચા-પક્કા ચિઠ્ઠા સુના કર સ્ટેટ કે પ્રબંધ
કા ભાર ઉસે સોંપ દિયા. સોન્ટોફ્ર ને સર્વપ્રથમ અપને
સહાયક કર્મચારિયોં કી સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કી. ફિર ઉસને
સ્ટેટ કી આમદની ઐર ખર્ચ મેં સુધાર કરને કી નર્ધ નર્ધ
યોજનાયોં કી. વહ અપની દૂરદર્શિતા કે કારણ સળમેં
સફલ હોતા ગયા ઐર પાંચ વર્ષ કે અવિરામ પરિશ્રમ
સે અપને સ્વામી કી આર્થિક અવસ્થા મેં અસાધારણ
પરિવર્તન કર દિયા. કહના ન હોગા કિ ઇસ કાર્ય કે
બદલે મેં સોન્ટોફ્ર કેા યશ ઐર ધન દોનોં કી પ્રાપ્તિ હુઈ.
ધન તો ઉસને અપને સહાયકોં કેા બાંટ દિયા, કેવલ
યશ લે કર વહ ઘર લોટા.

વહ અધિપતિ જાપાન-સરકાર કી સેના-વિભાગ કા
મંત્રી ભી થા. એક બાર પ્રસંગ આને પર ઉસને આનંદ
કેા ઉચ્ચ સરકારી પદ પર નિયુક્ત કરાને કે હિંદ
બેરદાર સિદ્ધારિશ કી. ઉસકી પ્રશંસા મેં ઉસને કાલે કિ
વહ જૈસા નિઃસ્વાર્થી ઐર કર્તવ્યપરાયણ હૈ, જેવો
ઉસકી યોગ્યતા ભી હૈ. પરંતુ સરકારી સેવા
મેં વહ કદ કર ઉસકી ખાતર તક હૈ કિ જા. બેરદાર
સળ કૃપક હૈ: આના અસાધારણ પેશવાર. હિંદ
ઉસે જવાબદારી ક. ઉચ્ચ પદ સે કીડાઈ ને કિ હો

अण चिंता हुई कि कहीं वह उन्हें छोड़ कर चला जाय. उसके उद्योग से उन्हें लाभ होने लगा था. गात के वे सण जनते थे. इस लिये उन्होंने उन अपने कार्य के पूर्ववत् पुनः चलाने के लिये प्रार्थना की. सोन्तोड़ के धर्मिष्ठ अवसर मिल गया. उसने अपना समय नहीं नष्ट किया और उन गांवों के आदमियों को गांव बना कर डी छोड़ा. एक बार लावी दुष्काल आशंका कर उसने गांव के लोगों से अधिक प्रमाण संग्रह कराया. उसकी दूरदर्शिता ठीक निकली. वह हुआ कि उन गांवों के लोगों के लून से भरते हुए अपने सैकड़ों देशबंधुओं की जन गलाने का श्रेय मिला.

जपान के सरकारी दफ्तर में इस गात का प्रमाण मौजूद है कि कितने गांवों के मुजिया, गडे गडे तालुकेदार तथा नामांकित जमींदारों के कार्याध्यक्ष गांव के सुधार संबंधी उसकी अभूद्य शिक्षा प्राप्त करने के लिये उसके पास हर हर से आते थे और संतुष्ट हो कर जाते थे. उसकी शिक्षा सणके लिये एकत्री नहीं होती थी. वह गांव की स्थिति, जमीन की किस्म, कास्त की भेदना, कास्तदारों की नैतिक परिस्थिति आदि गातों पर विचार कर के लिये लिये गांवों के लिये अलग अलग उपाय बताता था; पर सणके इस गात पर विशेष रूप से ध्यान देने के लिये कहा था कि लगान और मजसूरत घटना लगाया जाय कि परिश्रमी मनुष्यों के उनके परिश्रम का यथोचित इत्त प्राप्त हो सके.

परिश्रम और सादगी सोन्तोड़ के जीवन के मुख्य अंग थे. जनसंग्रह के इन गांवों के आचार्य के समान रहता था. जो कुछ कहता. उनकी आज्ञा का अधिकार गांवों के मजदूरों से तक होता था. गांव के मजदूरों के अन्तर्गत ही वे रहते थे. उनके जीवन के अन्तर्गत ही वे रहते थे. उनके जीवन के अन्तर्गत ही वे रहते थे. उनके जीवन के अन्तर्गत ही वे रहते थे.

મિલતા થા ઐર ઇચ્છે તિયે ને કુછ કરતા સજ યોગ થા.

સન ૧૮૫૩ ઇસ્વી મેં નિહો કે પદાડી જિલ્લોં કેા ફકાલ કે બચકર ચંચુલ સે પુઝાને કે તિયે સરકાર ને સોન્તોફ કી ફિર યાદ કી. ઉસ સમય ઉસકી અવસ્થા ૬૬ વર્ષ કી થી. યદ્યપિ ઉસકા ચરીર નિરંતર કહેર પરિશ્રમ કરતે રહને કે કારણુ અર્જુ હો ગયા થા, ઉસમેં શારીરિક ખલ પ્રાયઃ નદી રહ ગયા થા; તેા બી ઉસને ઇસ મહત્ત્વ કે કાર્ય કા ભાર વડન કર લિયા. ઉન જિલ્લોં કે ગાંવ ગાંવ લગાતાર ત્રીન વર્ષોં તક ધૂમ-ફિર કર ઉસને કૃષિ કી ઉત્પત્તિ કે સાથ સાથ લોગોં કે અવન મેં બી આશાનીત પરિવર્તન કર દિયા. ઉસકી શિક્ષા સે કૃષકોં કેા પડતી જમીન સે લાભ ઉઠાને ઐર નિરર્થક ખલ જાનેવાલે જલ હો કૃષિ કે ઉપયોગ મેં લાને કી હિકમત માલૂમ હો ગઈ. ઇનકે સિવા કર્તવ્ય હો અવન કા મુખ્ય અંગ સમ-જને ઐર આપસમેં મિત્રભાવ રખાને સે હોનેવાલે લાભ કા બી ઉન્હોંને અનુભવ કર લિયા. ઇસ કાર્ય કી સમાપ્તિ સાથ સન ૧૮૫૬ ઇસ્વી મેં ઉસ કર્મવીર કી ઇલ્લોક-લોલા સમાપ્ત હો ગઈ. સમૂચે જાપાન મેં ઉમકી મૃત્યુ સે શોક છા ગયા.

વહ કૌનસી શિક્ષા થી જિસ પર ઇસ કર્મવીર કા અવન અવલંબિત થા ઐર જિસકે કારણુ જનતા પર ઇસકા પ્રભાવ પડતા થા, ઇસ વિષય પર કુછ કહે ગિના લેખ અધૂરા રહ જાતા હે. અતઃ યહાં ઉસકા શિક્ષાસિદ્ધાંત સંક્ષેપ મેં લિખા જાતા હે.

સોન્તોફ કી શિક્ષા આર સિદ્ધાંતોં પર અવલંબિત હે. પહલે મેં સત્યતા, નિષ્કપટતા ઐર નિઃસ્વાર્થતા સં-મિલિત હે. વહ કહતા હે કે ઇનકા વ્યવહાર પ્રતિદિન કે સબી કામેાં મેં સ્વતંત્રતાપૂર્વક હોના ચાહિયે. દસરે મેં પરિશ્રમ કા નામ આતા હે. ઇસે ઉસને નિષ્કલંક એવં સુખમય અવન કા સોપાન કહા હે. ઇચ્છર કી સારી મુદ્દિ

सरल से सरल उपाय दु'दने और गरीब काश्कारों
लाभार्थ अन्यान्य जातों की सुविधा करने में इस समा
ज का कोष अपने धन से और इसके सदस्य अपने जाहु
णल सेव' युद्धि-णल से जनता का उपकार करते है
सहायता के लिखुके इसके द्वार से निराश हो कर नही
दौट सकते. सै'कड़ों गरीब-परिवार कला-कौशल-संघ'धी
घरेलू उद्योग धंधे के लिये इस समाज से सहायता पाते
हैं. इस समाज के पास धन और उत्साही कार्यकर्ताओं
की भी कमी नही है. धनी लोग अपना धन और देश-
हितैषी युवक अपना तन-मन इस समाज को निःस्वार्थ-
भाव से अर्पण कर धर्म के प्रति अपनी कृतज्ञता प्रकट
करते हैं. इस समाज की स्थापना जपान-सरकार के
नूतन सुधार की योजना के दस वर्ष पूर्व हुई थी. यही
कारण है कि जपानी राष्ट्र दृष्टते ही दृष्टते सातवें आ-
स्मान में चढ़ गया. इस उन्नति के कुलभाग में शान्ती
का भी हाथ था. इसके जवनोद्देश ने राष्ट्र के मंगल-
कर्ताओं को पथप्रदर्शक का काम दिया, यह कुछ कम
महत्त्व की बात नही है.

(हिंदी मासिक "सरस्वती" ना ओक आंकमांगी)

समाप्त

